Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap

Harry Scholten

bron
Harry Scholten, *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap*. Ambo, Baarn 1978

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/scho018geme01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

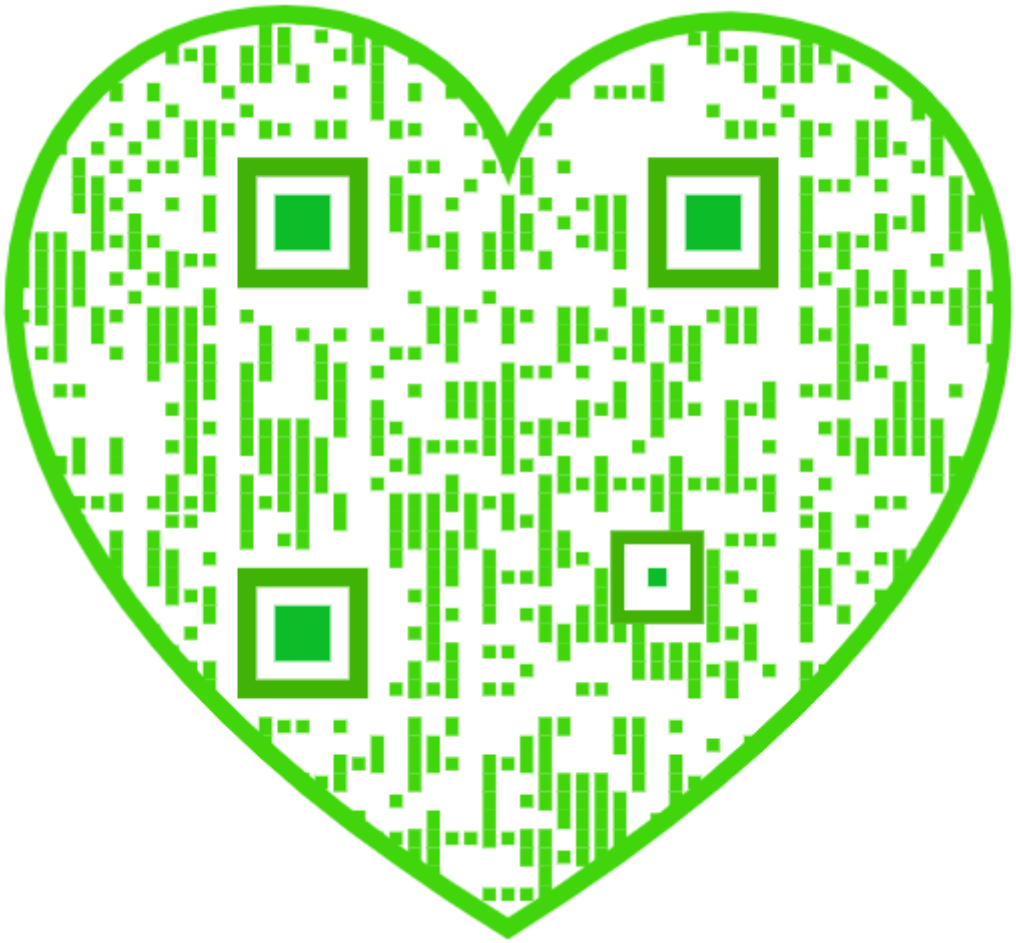

Inleiding

Het literaire maandblad De Gemeenschap 1925-1941 heeft zichzelf eens geafficheerd als ‘het meest gelezen tijdschrift’ in Nederland.[1] En al moet men wel enige korrels zout strooien in de zoetekoek der zelfaanprijzing, niet te ontkennen valt dat het blad de ruime belangstelling van tijdgenoten heeft getrokken. In het eigen levensbeschouwelijk milieu heeft dit ‘maandschrift voor katholieke reconstructie’, met welke ondertitel het in 1925 van start ging, herhaaldelijk bewogen reacties ontlokt, tot die van de Utrechtse aartsbisschop toe.[2] Maar ook buiten rooms-katholieke kring trok De Gemeenschap grote belangstelling. ‘Voortreffelijk geschreven’ en ‘een uitstekend tijdschrift’ waren kwalificaties die het bij eerste optreden mocht vernemen uit de richting van periodieken als De Stem[3] en De Vrije Bladen.[4] Voor Marsman was het ‘levenwekkende’ karakter van het blad aanleiding tot jarenlange betrokkenheid en medewerking, een manifester tegenstander als Menno ter Braak heeft, vanaf een ingezonden reactie in de tweede jaargang, eigen opvattingen herhaaldelijk met die van De Gemeenschap geconfronteerd.

Toen het bestaan van het tijdschrift na bijna zeventien jaar in september 1941 vrij plotseling ten einde kwam, is de interesse ervoor bepaald niet geweken. Men zou, wat de na-oorlogse reactie betreft, in algemene zin kunnen spreken van een ‘goede pers’. In handboeken en overzichten der Nederlandse letterkunde als die van Knuvelder[5], De Vooys/Stuiveling[6] en Lodewick[7] wordt De Gemeenschap aangeduid als ‘het belangrijkste blad’ in de katholieke literatuur van het interbellum. Ook bij een niet specifiek literaire optiek kreeg het tijdschrift veel positieve waardering. Met name vanuit het eigen levensbeschouwelijk klimaat werd en wordt het daarbij geprezen om zijn distantie van het in de jaren twintig en dertig vigerende ‘rijke Roomsche Leven’ en krijgt het zelfs de allure toebedeeld van een avant-gardistische betekenis: ‘De Gemeenschap toont het andere katholieke Nederland, dat zich al had losgemaakt van de bekrompenheid en kortzichtigheid’, heet het dan bijvoorbeeld,[8] ‘de invloed ervan was zeer groot en strekt zich tot in onze dagen uit. Veel van wat thans in katholiek Nederland en ook daarbuiten tot stand komt dankt zijn oorsprong aan de activiteiten van De Gemeenschap.’

Bij alle interesse en vaak positieve beoordeling die het blad zowel in de contemporaine kritiek als in latere beschouwing ten deel is gevallen, is het intussen wel merkwaardig, dat de aandacht voor De Gemeenschap tot op heden de beknopte termen nauwelijks te buiten is gegaan. In de globale en summiere

bespreking in literair-historische overzichten komt men dan ook nog onjuistheden tegen. Bij De Vooys/Stuiveling[9] wordt bijvoorbeeld als redactioneel gegeven vermeld: 'Na de vroege dood van de begaafde en hartstochtelijke voorman, Gerard Bruning (1898-1926), is de leiding in handen geweest van de veelzijdige letterkundige Anton van Duinkerken.' En in de dissertatie van J.J. Oversteegen, *Vorm of vent*,[10] wordt meegedeeld: 'De oprichting van De Gemeenschap heeft nog direkt te maken met het overwicht van Gerard Bruning.' Een vluchtige blik in de eerste jaargangen maakt al duidelijk dat Gerard Bruning met de redactie van het blad niets uitstaande heeft gehad, hij voelde, zoals ik later in deze studie nog zal expliciteren, niet veel voor 'het orgaan der Utrechtsche groep met den waterstaatkundigen ondertitel'[11] en hij heeft er in die beginfase slechts incidenteel aan meegewerkt.

Er is, zo meen ik te mogen concluderen, volop reden om een manifeste belangstelling en vaak gunstige kwalificatie van De Gemeenschap te gaan voorzien van voortgezette aandacht voor de vraag wát in overwegende zin de identiteit van dit tijdschrift bepaald heeft. Deze studie is bedoeld als bijdrage ter beantwoording van die vraag en de opzet ervan is dan ook een beschrijving te geven van de belangrijkste inhoudelijke aspecten die De Gemeenschap in zijn bijna zeventienjarige geschiedenis heeft geboden.

De reacties van tijdgenoten en lateren maken, in al hun beknoptheid, duidelijk dat men De Gemeenschap niet uitsluitend als *literair* tijdschrift gewaardeerd heeft. Kennismaking met de eerste jaargangen van het blad levert heel wat aanwijzingen op dat een 'strikt literair' karakter bepaald ook niet de bedoeling van de oprichters is geweest. Toen Jan Engelman, Hendrik Kuitenbrouwer en Willem Maas in januari 1925 de eerste aflevering van De Gemeenschap presenteerden, gaven zij het blad de reeds vermelde ondertitel mee: 'maandschrift voor katholieke reconstructie'. Deze beknopte formulering van het redactioneel program bevat al de aanwijzing dat de oprichters hun 'Gemeenschap' geenszins bedoelden als een literair periodiek zonder meer. Ook de inleidende *Verantwoording* bij het eerste nummer[12] stond duidelijk in het teken van dat 'meer': de kunstenaar wordt daarin in een bont gezelschap en eerst na de 'priester, missionaris, geleerde en staatsman' genoemd als hulpkracht bij de 'reconstructieve' taak. En voor zover er dan toch sprake was van een literair karakter van het tijdschrift, was het de meest uitgesproken literator in de redactie, Jan Engelman, die in de slot-kroniek van deze aflevering[13] enkele opmerkingen maakte over de verhouding tussen 'literatuur en leven' waaruit een onmiskenbare distantie blijkt van een opvatting die aan literatuur een primaire betekenis toedraagt. De kroniek is gericht tegen Roel Houwink die in de N.R.C. de schrijvende jongeren had opgeroepen zich uitsluitend onder de Muze te stellen en afstand te doen van onderworpenheid aan 'eenig ethisch, aesthetisch of religieus principe in het bijzonder'. Kunst, antwoordde Engelman, kan slechts vrij zijn 'op haar eigen terrein, dat wijsgeerig ondergeschikt is aan hoogere belangen'. Op de Gemeenschapsjongeren moest Houwink maar niet te zeer rekenen: 'Wij vinden zijn Muze zéér verleidelijk, maar we zien ons van tijd tot tijd genoodzaakt met deze dame te breken als onze *levenstaak* het vraagt.'

Dergelijke uitspraken hebben De Gemeenschap er overigens niet van weerhouden haar positie met name te markeren te midden van contemporaine *literaire* periodieken. Dat gebeurt bijvoorbeeld in de redactionele beschouwing die de tweede jaargang opent,[14] waarin voor wat het andere, kort voor De Gemeenschap opgerichte katholieke tijdschrift Roeping betreft, het gemis van een 'esthetisch discrimen' wordt geconstateerd en waarin De Stem en de Vrije Bladen worden omschreven als 'verzamelplaatsen van faits divers en literair of verliteratuurd leven'.

De behoefte om het eigen standpunt t.a.v. de verhouding tussen 'ars' en 'vita' - het laatste vaak geconcretiseerd in een religieus en politiek-maatschappelijk engagement - te markeren, blijft tot het einde toe een karakteristieke trek van het maandblad. Daarbij blijkt dat De Gemeenschap, bij alle wisselingen in de redactie en - vaak parallel daaraan - allerlei accentverschuivingen in de reflectie op genoemde verhouding, in haar bijna zeventienjarig bestaan de opvatting van de uiteindelijke ondergeschiktheid van de literatuur aan 'hoogere belangen' handhaaft. Niet alleen worden de pagina's belletrie in aantal overtroffen door vele bladzijden beschouwing en standpuntbepaling inzake religieus-kerkelijke en staatkundig-sociale vraagstukken en actualiteit, maar ook dragen de in het tijdschrift gepubliceerde literaire en literair-kritische bijdragen veelal het stempel van een geëngageerdheid met en een dienstbaarheid aan 'het hogere'. Het onderwerp van deze studie geldt niet alle aspecten van De Gemeenschap, maar beperkt zich tot een onderzoek van het tijdschrift in zijn functie van spreekbuis voor ideeën en opvattingen van een groep Nederlandse schrijvers in de Nederlandse literatuur tijdens het interbellum. Vanuit het voorafgaande lijkt mij de conclusie voor de hand liggend dat een studie over het literaire tijdschrift De Gemeenschap die aan opzet en inhoud van het blad enigermate recht wil doen, zich niet kan bepalen tot geïsoleerde aandacht voor het specifiek-literaire aspect, maar de ruimere vraagstelling dient te onderzoeken wat het tijdschrift aan opvattingen over literatuur, levensbeschouwing en op politiek-maatschappelijk gebied, in hun eigenheid en in hun samenhang, heeft geboden.

Een dergelijke benadering is in deze studie nagestreefd. In eerste instantie, in het eerste hoofdstuk, bied ik een over zeventien paragrafen gespreide samenvattende beschrijving aan van wat het blad van jaargang tot jaargang binnen het kader van het drietal genoemde aspecten en de onderlinge verhouding daarvan gepresenteerd heeft. De mate waarin en de wijze waarop de verschillende aspecten en hun onderlinge relatie ter sprake komen, varieert daarbij van paragraaf tot paragraaf. Die variatie werd gedicteerd door het gegeven dat de verhouding tussen de diverse aspecten voortdurend wisselt. Als constant principe kan weliswaar worden aangegeven het 'primordiaat' van het levensbeschouwelijk engagement, waarvan de opvatting over aard en functie van literatuur en de visie op staat- en maatschappij-inrichting veelal blijken afgeleid, in feite is het herhaaldelijk de actualiteit binnen een bepaald jaar die bij handhaving van genoemd principe een concrete 'toespitsing' veroorzaakt.

Ik ben van mening dat deze benadering voor een literaruur-wetenschappelijke

studie verantwoord en bij dit object van onderzoek een vereiste is. Men moet de feitelijke gegevens van het materiaal respecteren en in het geval van De Gemeenschap luiden die, dat een zich wel degelijk als 'literair' afficherend tijdschrift - dat ook als zodanig de geschiedenis is ingegaan - zijn literair karakter niet alleen combineert met een geëngageerdheid op levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk terrein, maar ook sterk door die context laat beïnvloeden. Een bredere optiek dan de 'strikt-literaire' doet derhalve niet alleen meer recht aan de feitelijke identiteit van mijn object van onderzoek, zij komt ook de beschrijving van het aspect 'literatuuropvatting' ten goede. Overigens: de zowel intern als extern meest regelmatig gevoerde discussie in De Gemeenschap - die rond het de drie aspecten samenbrengende thema van 'literatuur en leven' - maakt het mogelijk om in de beschrijving zowel de meerzijdige identiteit van het blad als zijn literair stempel te honoreren.

Het object van deze studie is er naar om op een eerste gang door het materiaal een tweede te laten volgen. Zo vanzelfsprekend als het is om bij een tijd-schrift de aspecten van onderzoek in eerste instantie te beschrijven in hun verschijningsvorm van jaar tot jaar, zo voor de hand liggend is het ook om vervolgens te proberen tot een samenvattend beeld te komen. In en bij die poging tot *samenvatting* voegt zich de noodzaak van *nuancering*. Ter adstructie van het laatste gelde het volgende: De Gemeenschap is een polemisch tijdschrift geweest. Ik vermeldde al het vrij permanente karakter van een zowel naar buiten als intern gevoerde discussie over de verhouding tussen 'kunst' en 'leven'. Een verschijningsvorm van die thematiek blijkt te zijn de reflectie op de vraag in welke mate het 'primordiaat' der levensbeschouwing zich verdraagt met de specifieke eisen en de 'eigen rechten' van kunst en kunstenaarschap. Op dat vlak demonstreert De Gemeenschap veel 'gemeenschappelijkheid', maar ontwikkelen zich ook nuances en zelfs tegenstellingen. Terwijl alle betrokkenen het adagium van 'dienstbare schoonheid'[15] blijven onderschrijven, ziet men binnen dat principe toch duidelijke varianten ontstaan. Binnen de globale opzet van deze inleiding zou ik ze willen aanduiden als die van Jan Engelman enerzijds, die het sui generis-karakter van de kunst accentueert alsmede een beperkte vrijheid van de kunstenaar op 'eigen terrein', die van Albert Kuyle anderzijds die de dienstbaarheid van de kunst gaat concretiseren tot overeenstemming met 'Katholiek-volksche beginselen'[16] en de kunstenaar, tot in diens persoonlijk leven toe, de eis stelt van onvoorwaardelijke trouw aan het kerkelijk 'geboden-protocol',[17] terwijl Anton van Duinkerken een soort middenpositie inneemt t.a.v. beide varianten. Wisselingen in de redactiesamenstelling - de komst van Kuyle en het vertrek van Engelman, einde 1930, het verdwijnen der Kuitenbrouwers en de terugkomst van Engelman, einde 1933, - blijken met die verschillende accentuaties verband te houden en de verschijningsvorm van de in deze studie te beschrijven aspecten mede te bepalen. Binnen de 'sub-perioden' die zich aldus in De Gemeenschap-geschiedenis laten onderscheiden, doet zich dan bovendien nog de invloed van het tijdsgebeuren op de onderzochte aspecten gelden: de economische malaise aan het begin der jaren dertig met name, en later ook de dreiging van de tweede wereldoorlog.

Ik hoop met deze toelichting voldoende gegevens te hebben verstrekt ter verantwoording van de opzet van deze studie: om op een eerste hoofdstuk, waarin ik de aspecten van onderzoek ‘van jaar tot jaar’ beschrijf, een tweede hoofdstuk te laten volgen waarin ik een samenvattend beeld geef en dat completeer met zich in drie ‘sub-perioden’ (1925-1931, 1931-1934, 1934-1941) aftekenende nuances.

Ik ben mij ervan bewust dat mijn onderwerp en methode niet ‘alles’ inhouden wat een studie over De Gemeenschap in volledige zin zou moeten bieden. Het illustratieve en typografische aspect - een bijzonder interessante kant van het tijdschrift - laat ik geheel onbesproken. Een beperking van mijn onderwerp geldt met name de creatief-literaire inhoud en het redactionele aspect van het blad. Ook van zo'n strijdbaar periodiek als De Gemeenschap kan worden gezegd, dat het naast het karakter van ‘spreekbuis’ voor ideeën en opvattingen van redactie- en/of medewerkersgroep, ook de functie heeft gehad van publikatiemogelijkheid voor poëzie en verhalend proza van beperkte omvang. Dit laatste facet nu komt in mijn studie alleen maar ter sprake voor zover het zich verbindt met de door mij onderzochte aspecten. En wat de redactiesamenstelling betreft: de namen van allen die redacteur van De Gemeenschap zijn geweest vormen een heel lijstje en de wisselingen zijn veelvuldig, maar ik behandel een en ander alleen naar de mate van relevantie binnen het kader van mijn opzet. Ik kan overigens aankondigen dat de bibliografische gegevens omtrent De Gemeenschap over enige tijd bezorgd zullen worden via een aan dit maandblad gewijd deel in de bibliografische reeks *Literaire tijdschriften in Nederland*.[18]

Inzake de behandeling der gekozen aspecten leg ik, zoals gezegd, het accent op beschrijving en samenvatting. Dat betekent niet dat ik mij zal onthouden van commentaar en conclusie. Ik bied dat element uiteraard in sterkere mate in het tweede dan in het eerste hoofdstuk aan. Onder meer om mijn conclusies zo concreet mogelijk te formuleren, leek het mij bovendien nuttig om mijn onderzoek met een derde hoofdstuk af te sluiten, waarin ik mijn resultaten confronteer met het bestaande beeld van De Gemeenschap, zoals dat oprijst uit allerlei publikaties waarin - zij het dan vaak in beknopte zin - aandacht is gegeven aan de ook door mij behandelde aspecten. Omdat die publikaties zich wat hun aandacht voor De Gemeenschap betreft veelal op een bepaalde kwestie richten - op de verhouding tussen het tijdschrift en het zgn. ‘rijke Roomsche Leven’ bijvoorbeeld, op de plaats van het blad te midden van het politiek-maatschappelijk klimaat van de tijd of op zijn betekenis als *literair* periodiek - kan dat slothoofdstuk ook een aanzet vormen voor een situering van De Gemeenschap in het kader van het interbellum. Uiteraard niet meer dan een aanzet: ik schrijf niet de geschiedenis van het blad, ik beschrijf het alleen in zijn meest geprononceerde inhoudelijke aspecten en met die opzet blijven de voor een meer ‘definitieve’ plaatsing en waardering vereiste activiteiten - het tekenen van een historisch en contemporain kader, behandeling van de inspiratiebronnen en een tot alle facetten vervolledigde aandacht - op de achtergrond of achterwege.

Mijn motief voor de beperkte aard van mijn onderwerp en voor mijn descrip-

tieve methode heb ik aan het begin van mijn inleiding genoemd: deze vorm van aandacht is aan De Gemeenschap nog niet gegeven en zij lijkt mij de eerst noodzakelijke.

'Het beste archief', zo schreef Jan Engelman eens,[19] 'lijkt me nog steeds de inhoud van de jaargangen van De Gemeenschap, maar die liggen verspreid op zolder.' Ik ben het zowel met die kwalificatie als met die plaatsaanduiding volledig eens. Het lijkt mij gewenst om, bij alle globale duiding en waardering die er over De Gemeenschap in omloop is, in de eerste plaats de zeventienjarige inhoud van het tijdschrift aan de zolder van vergetelheid of marginale aandacht te ontrukken.

Eindnoten:

1 Op het achteromslag van De Gemeenschap, Kerstnummer 1933, negende jaargang nr. 12.
2 Men leze Jan Engelman, *De katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 26-43. Relevante informatie over de reactie van de Aartsbisschop treft men met name aan op p. 34-37.
3 De Stem, januari 1925, vijfde jaargang nr. 1, blz. 154.
4 De Vrije Bladen, december 1925, tweede jaargang nr. 12, blz. 342.
5 Gerard Knuvelder, *Handboek tot de moderne Nederlandse Letterkunde*, 's-Hertogenbosch, 1964, (tweede druk), blz. 88.
6 C.G. N de Vooys en G. Stuiveling, *Schets van de Nederlandse Letterkunde*, Groningen, 1966 (dertigste druk), blz. 188.
7 H.J.M.F. Lodewick, *Literatuur geschiedenis en bloemlezing*, tweede deel, 's-Hertogenbosch, 1973, (zesentwintigste druk), blz. 297.
8 Achteromslag van Harrie Kapteijns, *De Gemeenschap 1925-1941*, Utrecht, 1964.
9 C.G.N. de Vooys en G. Stuiveling, *Schets van de Nederlandse Letterkunde*, Groningen, 1966, (dertigste druk), blz. 188.
10 J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*, Amsterdam, 1969, blz. 341.
11 Frans van Oldenburg Ermke, *Van Alberdingk Thijm tot Van Duinkerken en Kuyle, Overzicht van de jonge Katholieke Letterkunde in Nederland*, 's-Hertogenbosch, 1935, blz. 74-75.
12 *Verantwoording*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 1-6.
13 J.E., *L'âme païenne-l'âme chrétienne*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 33-34.
14 *De Stormbal*, januari 1926, tweede jaargang nr. 1, blz. 1-5.
15 *Verantwoording*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 3.
16 Redactie, *De Nieuwe Norm*, De Nieuwe Gemeenschap, mei 1934, eerste jaargang nr. 5, blz. 218-223.
17 Albert Kuyle, *Bezieling*?, juli 1932, achtste jaargang nr. 7, blz. 381-385.
18 *Literaire tijdschriften in Nederland, bibliografische beschrijvingen, analytische inhoudsopgaven en indices*.
Het geldt hier een projekt van de Werkgroep voor de Documentatie der Nederlandse Letteren, waarbinnen tot op heden reeds enkele delen verschenen, bij de uitgeverij Thespa te Amsterdam, gewijd aan De Vrije Bladen en Critisch Bulletin.
19 Jan Engelman, *De katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 30.

I. Beschrijving der jaargangen van De Gemeenschap onder de aspecten van literatuuropvatting, levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk engagement

Jaargang I, 1925
‘Wij wenschen geen kunst te maken voor ons particulier plezieren’

Wie bescheidenheid een dermate fundamentele deugd acht, dat ook een beginnende tijdschrift-redactie er zich te allen tijde mee dient te sieren, zal ongetwijfeld moeite hebben met het pretentieuze proza van de redactionele *Verantwoording*[1] waarmee De Gemeenschap januari 1925 van stapel loopt. Maar men zou de mogelijkheid kunnen overwegen dat een nieuw periodiek zozeer het tegengestelde van sier en ornament beoogt, dat de redactie het noodzakelijk acht zich van alle ‘versierselen’ te ontdoen, daarbij het risico lopend zich als de onbescheidenheid zelve te presenteren.

Voor wat De Gemeenschap betreft: Engelman, Kuitenbrouwer en Maas begonnen hun tijdschrift in de stellige overtuiging aan het graf van een uitbloeiende fase in de Europese cultuur te staan en aan de wieg van een nieuwe:

‘In een tijd van oneindig-verscheiden levensbeginselen en eindeloos-verspreide gezindheden; bij den klaarblijkelijken uitbloei van een phase van het Europeesche beschavingsleven, die met “individualistisch” algemeen, maar niet oneerlijk is gekenschetst; over de tweespalt heen van droom en daad wil De Gemeenschap uiting geven aan de levenshouding van de velen, die zich klaar bewust werden van de noodzakelijkheid om eeuwige en aardsche krachten te brengen in grootst-mogelijke harmonie’(...)

‘Wie de oogen niet enkel gericht houdt op de vaderlandsche mogelijkheden, maar - zonder eigen karakter te willen miskennen - de hedendaagsche snelheden van uitwisseling gebruikt om de aanknoopingspunten met de naburige naties te zoeken, zal de overtuiging winnen, dat de tijden rijpen. Met een groote mate van gelijktijdigheid ontstaat in verschillende landen de idee, welke wij voorstaan. De brandmerken der doorleden twijfelzucht staan in het vleesch, over alle gelaten zweemt iets van de groote vermoeienis waarin het Westen neerligt en zich loom de aderen opent. Als daar geen machtig réveil werd geblazen, hoe zou het nageslacht moeten oordelen over ons, twintigst'-eeuwers, die - als wij niet te laf moeten heeten om een wapen te voeren in het belang eener sublieme zaak - de heiligste goederen der christenheid, door de monsterlijke menschenvergoding der Russische sovjet bedreigd op erger wijs dan weleer door de Turken, durven offeren aan handelsbelangen en verdwaasde economie; die een conferentie voor de bevestiging van den vrede in Europa slechts kunnen houden als enkele woekeraars en beursgokkers, die den Mammon aanbidden om Astarte te kunnen genieten, hun sanctie hebben verleend aan het schema, waarvan het lot der millioenen afhankelijk is; die de scheiding

van kerkelijk en wereldlijk recht als een eisch der verlichting beschouwen, aan de gruwelprocessen van lustmoordenaars kolommen krantendruks wijden en onszelf al bijster goed achten, wanneer we ons bij de lectuur van het proces van Gilles de Rais aesthetisch bekoord weten door het feit, dat Jean de Malestroit het gelaat van het Christusbeeld toedekte, dat de nabestaanden der slachtoffers voor de zielerust van den duivelsdienaar en kinderslachter een gebed stortten!' Wie zozeer op 'de kentering der tijden' meent te staan, heeft daarmee nog geen vrijbrief verworven voor een pretentieus jargon, maar het is wel enigszins verklaarbaar dat hij de ruimte, die gelijktijdig de polen kent van graf en wieg, eerder vult met de tonen van een 'wereldorgel' dan met die van een piccolo. Welke melodie er gespeeld wordt en wie de executant moet zijn, wordt in deze *Verantwoording* en in andere bijdragen aan deze eerste aflevering en volgende duidelijk gemaakt. Om met de 'uitvoerder' te beginnen: dat zal, naar de *Verantwoording* voorhoudt, met name degene zijn die 'het Begin van alle leven niet wil wegcijferen, die zijn daden wil richten naar bovennatuurlijk bevel, gekend door het gebruik der rede, aanvaard door de genade.' Zijn levensbeschouwelijke oriëntatie wordt er op nog onverhulder wijze bijgevoegd: 'Het is de katholieke leer, die het zuiverst en ordelijkst de verhoudingen bepaalt, welke ook in het aardsche leven dienen te bestaan.' En wat nu de melodie betreft: die wordt minder herkenbaar bij lezing van deze *Verantwoording*, dan wel geleidelijk aan bij kennis nemen van bijdragen van redacteuren en medewerkers aan dit eerste en volgende nummers.

Een eerste aanzet is te vinden in een verbijzondering van het redactionele standpunt tot 'de literatuur', in de reeds genoemde slot-kroniek van de eerste aflevering[2], gericht aan het adres van Roel Houwink. In zijn verzet tegen Houwinks opvatting van de autonome literatuur, merkt Engelman naast het in de Inleiding geciteerde op: 'onze Muze heeft oudere rechten dan de zijne, die bij de Renaissance eerst werd geboren.' Wanneer men deze uitlating in de herinnering houdt bij het lezen van het artikel *Heldenverering*[3] dat G. Knuvelder aan de februari-maart-aflevering van deze jaargang bijdraagt, wordt het al wat duidelijker welk reveil het tijdschrift althans in deze eerste fase van zijn werkzaamheid wenst te blazen. Knuvelder spreekt in dat stuk over een met de eerste wereldoorlog eindigende periode die begonnen was met de ineenstorting van de middeleeuwse beschaving, van een 'miskenning van Gods almachtig opperbestuur' daarbij, en van een 'chaos der meningen' daarop volgend, en zijn remedie tegen dit alles past in zijn kortheid volkomen bij het zeer beknopte artikel: 'wie uit zijn ziel de twijfel bant, (...) zal et geluk vinden.'

Zowel Knuvelders situatietekening als remedie kunnen verbonden worden met wat de schrijvers van de *Verantwoording* signaleerden, met name waar zij het grenspunt van oude en nieuwe tijd markeerden met 'oneindig-verscheiden levensbeginselen', 'eindeloos-verspreide gezindheden' en de 'brandmerken der doorleden twijfelzucht'. En dan lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat het reveil, 'de nieuwe tijd' van de Gemeenschapsjongeren anno 1925 eigenlijk niet zo nieuw was en duidelijke heimwee-relaties onderhield met een verleden dat van voor de Renaissance dateerde. Dat is geen opzienbarende conclusie en zij mag zeker geen reden zijn om het eerste optreden van deze katholieke jongeren

zonder meer te bagatelliseren. Tenslotte zijn zij zich, alleen al getuige hun terminologie van ‘reconstructie’, van een ‘herstel’ en dus van een verbinding met een verleden bewust geweest. Zinvoller lijkt het, na te gaan wat zij met hun beginselen ‘gedaan’ hebben, op welke wijze zij vanuit hun ‘herstel-gedachte’ op de toenmalige actualiteit en het direct voorafgegane verleden gereageerd hebben.

Wat het maatschappelijk-politieke aspect betreft: uit de *Verantwoording*, ook uit het daarvan hierboven geciteerde, blijkt voor een staatkundig-sociale herordening een forse interesse, maar op het vlak van uitwerking en concretisering heeft de redactie zich in deze eerste jaargang bescheiden gedragen. Wel geeft Albert Kuyle in een reeks bijdragen, onder de titel *De Unie van Utrecht (1919)*, over verschillende afleveringen gespreid, een forse aanzet in algemene bewoordingen tot wat in latere jaargangen in concreter standpuntbepalingen een sociaal engagement zal worden:

‘De zelfkant van de katholieke bevolking komt voor het grootste gedeelte op de hoofden van onze werkgevers, die het Evangelie alleen kennen uit de Zondagsche voorlezing, en die het iederen dag opnieuw verkreukelen en verfrommelen in hun sociale daden. O, één minuut het klare zien voor deze allen! Eén minuut de bezinning op de waarde van dit alles onder het Eeuwig Licht. Eén minuut de durf om dit sociale stelsel te vervangen door de absolute liefde, zoo, dat het volk Gods een stralend licht is in deze duisternis, een witte stad op een berg.’[4]

Voor het levensbeschouwelijke geldt ongeveer hetzelfde; hoezeer het in algemene beschouwingen ‘allesbeheersend’ is geweest, moge blijken uit het bovenstaande, maar ook in deze valt er in dit beginjaar nog geen nadrukkelijke geëngageerdheid met de actualiteit aan te wijzen.

Haar ‘gezicht’ laat de redactie het duidelijkst zien waar zij haar opvatting over kunstbeoefening en -beoordeling uiteenzet. Zij doet dat heel nadrukkelijk in haar *Verantwoording* bij de eerste aflevering: ‘In onze dagen kan dienstbare schoonheid, die haar eigen wet en karakter, het wezenlijke van haar speciale terrein, niet wenscht te verheffen boven hoogere waarden en ook voor de kunst een *doel* erkent, licht een phrase en grijze speculatie heeten. Maar de waarachtigheid van hen, die, ofschoon de macht-tot-uitdrukking als inzet mee-eischend, het belang van den maker boven het gemaakte wenschen te stellen, kan met een dédaigneus gebaar of de sterkere macht der negatie nimmer weg te redeneren zijn.(...) Wij wenschen geen kunst te maken voor ons particulier plezieren, wij willen goed en wijs worden in alle dingen, voor het nut der menschenmaatschappij (...) De psychische faculteiten, die de kunstdaad doen bestaan, zijn weliswaar practisch niet uiteen te halen, maar aan de zielehouding van den kunstenaar, aan de gesteldheid van zijn practisch verstand, valt een objectieve waarde wel degelijk toe te kennen. Zal de kunst harmonisch zijn ingeschakeld in de levensverschijnselen (en het gaat voor de menschenmaatschappij niet om kunstenaars, maar om kunst) dan dient na het psychologisch beschouwen, na het aesthetisch bekijken, of liever: gelijktijdig,- een toetsen aan dieper beginsel te worden beoefend. Wat aan het “werk” waarde geeft, wordt, breeder beschouwd, niet alleen bepaald door het “werk” zelf, maar ook door hetgeen dat werk geeft aan den tijd waarin het ontstaat, aan den mensch van dien tijd. Wie

werkt om schoonheid te scheppen vragen wij: wat verstaat gij onder schoonheid en voor wie maakt gij schoonheid, hoe is uw werkende geest georiënteerd? Wie dit niet doet blijft met zijn schoonheid in den befaamden cirkel draaien: de betrekkelijke verdienste van een waarachtige en persoonlijke uiting worde niet ontkend, maar deze dient op een zekeren afstand te worden beoordeeld als er hoogere belangen zijn, die zulks eischen. Kunstvaardigheid wordt naar deze normen niet gemeten, wel zielehouding. Voor kunstvaardigheid-alleen en voor vele andere dingen is in onze dagen ... geen tijd.'

Een gecompliceerd stukje kunstopvatting. Men kan er wel de notie uit lichten dat kunst 'haar eigen wet en karakter' en 'haar speciale terrein' heeft, dat bij het 'gemaakte', 'het werk zelf' kunstvaardigheid in het geding is. Men kan er wel anderzijds de opvatting uit distilleren dat bij het vaststellen van de waarde en functie van de kunst 'een toetsen aan dieper beginsel' geboden is en dat daarbij 'het belang van den maker' prevaleert boven het gemaakte. Maar men ontkoppelt dan overwegingen omtrent aard en functie van kunst, die voor deze voorstanders van 'dienstbare schoonheid' onafscheidelijk zijn. Juister dan de uit 'ontkoppeling' resulterende conclusie dat hier een zekere autonomie wat de aard van de kunst betreft beleden wordt en een gebondenheid en ondergeschiktheid aan 'hoogere belangen' op het vlak van haar functie, lijkt me dan ook de volgende:

Kunst moge haar 'eigen wet en karakter' hebben en 'macht-tot-uitdrukking' moge daarvan een onmisbaar component zijn, als makers en beoordeelaars interesseert de Gemeenschapsjongeren de kunst uitsluitend in haar gedaante van 'dienstbare schoonheid', waarbij het esthetisch aspect niet uitgaat boven het criterium van de oriëntatie der 'werkende geest', van de 'zielehouding' van de kunstenaar, en het doel van 'het nut der menschenmaatschappij' als van groter waarde wordt geformuleerd dan de eis der kunstvaardigheid.

Het is ook het uitgangspunt van de dienstbaarheid vanwaaruit de Franse filosoof Jacques Maritain *Quelques réflections sur l'art religieux* aan deze jaargang bijdraagt en daaraan moet ook daarom enige aandacht worden gegeven omdat de Gemeenschapsjongeren zich in de toekomst verscheidene malen op Maritain zullen beroepen. In het eerste gedeelte van zijn beschouwing[5] staat Maritain stil bij het probleem van de verhouding tussen katholieke kunstenaars en het katholieke publiek. De kunstenaars staan voor grote moeilijkheden, aldus Maritain: aan de ene kant moeten zij het gelovige volk weer doen wennen aan de schoonheid, terwijl de smaak van dat volk sedert meer dan een eeuw bedorven is; aan de andere kant moeten zij - om een werkelijk levende religieuze kunst te hervinden - de gehele moderne kunst verheffen, bezielen en geleiden 'aux pieds de Dieu'. Beide partijen dienen begrip voor elkaar te hebben: het katholieke publiek zal het kapitale belang moeten inzien van de pogingen der kunstenaars om de schoonheid weer binnen te voeren in het huis van God, maar even evident is de noodzaak dat de katholieke kunstenaars begrip moeten hebben voor de legitieme behoeften van het gelovige volk, voor wiens heil zij werken, en dat zij zich daarbij rekenschap geven van de specifieke voorwaarden en eisen van de taak waaraan zij zich wijden.

In het tweede deel van zijn opstel[6] formuleert Maritain een drietal voorwaarden

en eisen inzake de religieuze kunst. Zijn eerste overweging is dat er weliswaar geen speciale stijl en techniek voor het religieuze kunstwerk bestaan, maar dat men er wel de eis aan mag stellen dat het 'lisible' en 'finie' is. 'Un art religieux illisible, obscur et mallarméen, est quelque chose d'aussi peu sensé que le serait une maison sans escalier, ou une cathédrale sans portail.' Zo'n kunstwerk is er immers, aldus Maritain, 'avant tout pour l'enseignement du peuple, il est une théologie en figures.' De tweede eis sluit zich bij die laatste notie aan: 'L'art sacré est dans une dépendance absolue à l'égard de la sagesse théologique' en de derde voorwaarde is 'tout simplement' dat zij religieus is. Het is met name omdat deze laatste voorwaarde voor Maritain niet zo simpel blijkt te zijn en hij er dan ook een nuancerende adstructie aan toevoegt, dat De Gemeenschap zich vooral in latere discussie met geloofsgenoten op hem gaat beroepen. De absolute voorwaarde der religiositeit, zegt Maritain namelijk, impliceert geenszins een gebondenheid aan bepaalde regels en schoolse voorschriften. Er zijn geen regels om aan een kunstwerk een religieuze waarde te geven, integendeel: de kunstenaar bereikt die waarde pas door een zekere vrijheid, door hem niet direct te zoeken, maar eerder door op een of andere manier deel te nemen aan het geestelijk leven der heiligen.

Herhaaldelijk heeft De Gemeenschap in de eerste jaargang haar opvatting verbijzonderd tot een literair en literair-kritisch 'gezicht', tot een situering van zichzelf tegenover andere geluiden in de Nederlandse literatuur. Ik signaleerde al eerder op dit vlak enkele uitspraken van Jan Engelman in de slot-kroniek van het eerste nummer. In dit verband moge nog het volgende citaat eruit voor zich spreken: 'door onze opvattingen aangaande de hoogste levenswaarden wordt ons werk niet "gekleurd", maar beheerscht. En er kan niets logischer zijn dan dat, tenzij men kunst zou rekenen tot een soort van particuliere genoegens, die met de diepere realiteit van het leven niets heeft uit te staan. "L'Art pour l'Art" zou goed zijn - indien het in de kunst om niets anders dan om vormkwesties ging, en Houwink schijnt, gelijk de circulaire van De Vrije Bladen opnieuw kwam aantoonen, te behooren tot degenen, die in de vormveranderingen het allergrootste belang van de beweging der jongeren zien. Maar het is onze innige overtuiging, dat Houwink, blijft hij bij deze - ja: toch! - aesthetische houding volharden, weldra *naast* die beweging zal komen te wandelen.'

Men komt even in de verleiding om vervolgens omtrent de literatuurbeoefening in De Gemeenschap bepaalde conclusies te verbinden aan het optreden van Karel van den Oever in een volgende aflevering met poëzie als: 'Heer, ga ver/want de aarde zweet haar wellust,/als een halo rond de maan (..) Door de lucht-straat galmt het fijn geklep/van een onkuisch sandaal/en tot in de Heilige Huis-zaal/de slag der heete kastagnetten./Heer, ga toch ver,/want de zonde puilt als een rook/over planeet en ster,/de radio spant haar muziek-draad/uitdagend langs uw hemel-plafond./Heer ga ver,/ga ver van uw zondig volk,/de aard-kluit ruikt ongezond.'[7] Maar het lijkt toch billijker in dit verband aandacht te schenken aan 'weloverwogener' bijdragen dan die van een door castagnetten verhit gemoed. En dan blijkt er in de eerste plaats een onvrede met wat de literatuur, zelfs het beste, op het moment te bieden heeft. Zo schrijft redacteur Henk Kuitenbrouwer in de april-aflevering in een bespreking van Nijhoffs

bundel *Vormen*: ‘Dit is zeker: deze verzen werden geschreven door 'n kunstenaar, die de taal volkómen beheerst. Maar 't is even waar: wát hebben wij aan dit werk? Er zit iets kils in dit vormelik-zuiver boekje.’[8] Het meest uitvoerig beweegt De Gemeenschap zich in deze eerste jaargang op het vlak van haar literatuurvisie in enkele artikelen van Bernard Verhoeven onder de titel *De weg naar God in de hedendaagsche Litteratuur*. In het derde en slotartikel, afgedrukt in het augustus-september-nummer[9], schrijft Verhoeven over de onmiddellijk aan het optreden van de Gemeenschapsjongeren voorafgegane literatuur. Hij spreekt in dit verband over ‘De martelende zwerfjacht van den Wandelenden Jood naar onzekere verschieten, geteisterd door koortsachtige moderniteit.’ Hij tekent dit type in een drietal gestalten: Bloem (‘openhartig en onverschanst’), Nijhoff (in de ‘vermomming van een decadent’) en A. Roland Holst (‘het welluidend-klagend geweten van het geslacht der God-zoekers’). Daarnaast onderscheidt Verhoeven nog een tweede, minder ‘geliefd’ type, dat van ‘De Verloren Zoon’ en hij acht dit belichaamd in Geerten Gossaert. Ook bij deze dichter is intussen, zo constateert hij, geen sprake van een volkomen overgave aan God ‘zooals Verlaine dien in een klassiek-katholieken vorm heeft uitgedrukt.’ Hij is ‘halverwege tusschen Tollenaar en Farizeeër’ blijven staan, (‘wat niet zo verwonderlijk is’, voegt hij er aan toe, ‘voor wie de parallel tussen het Protestantisme en de Renaissance bekend is’). ‘De zelfheerlijkheid van den Mensch - laten we het in een Catechismusterm vertalen: de Hoogmoed - was de groote hinderpaal voor de Godzoekers in deze periode’, is Verhoevens slotconclusie. De suggestie blijft onuitgesproken, maar dient zich wel aan: er ontbreekt een literatuur, een leven, voorbij dit ‘zoeken’ en deze ‘groote hinderpaal’, gegrondvest op een twijfelloos Godsgeloof en op nederigheid. Jaargang 1925 is goeddeels gevuld met het constateren van deze leegte.

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 1-6.
2 J.E., *L'âme païenne - l'âme chrétienne*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 33-34.
3 Gerard Knuvelder, *Heldenverering*, februari-maart 1925, eerste jaargang nr. 2-3, blz. 67-69.
4 Albert Kuyle, *De Unie van Utrecht (1919)* III, juni 1925, eerste jaargang nr. 6, blz. 205-209.
5 Jacques Maritain, *Quelques réflections sur l'art religieux*, januari 1925, eerste jaargang nr. 1, blz. 10-11.
6 Jacques Maritain, *Réflections sur l'art religieux*, februari-maart 1925, eerste jaargang nr. 2-3, blz. 63-66.
7 Karel van den Oever, *Gebed*, februari-maart 1925, eerste jaargang nr. 2-3, blz. 75.
8 H.K. *Boekbespreking*, april 1925, eerste jaargang nr. 4, blz. 150.
9 Bernard Verhoeven, *De weg naar God in de hedendaagsche litteratuur*, augustus-september 1925, eerste jaargang nr. 8-9, blz. 257-263.

Jaargang II, 1926
‘Vergeleken bij de taak, die wij zouden moeten volbrengen (...), is de taak van “Tachtig” kinderwerk geweest’

De beschouwing waarmee de redactie - inmiddels, sinds november '25, uitgebreid met Lou Lichtveld en C. Vos - de tweede jaargang opent, draagt als titel *De Stormbal* en doet al meteen vermoeden dat de storm op windkracht tien-niveau waarmee De Gemeenschap zich een jaar daarvoor het Nederlandse geestesleven inblies, bepaald niet is gaan liggen. Ook deze verantwoording ademt het geloof dat men voor een taak van veelomvattender proporties staat dan sedert decennia in Nederland ondernomen: ‘Vergeleken bij de taak, die wij zouden moeten volbrengen (al was het alleen: onszelf te redden), is de taak van “Tachtig” kinderwerk geweest.’[1] De in de eerste jaargang beleden apologie van de kunst als ‘dienstbare schoonheid’ wordt daarbij in dit tweede jaar nadrukkelijk herhaald. Op uiterst militante wijze door Jan Engelman, bijvoorbeeld, in zijn bijdrage *Phaenomenen en Phaenomenologie*[2] in de februari-maart-aflevering. Het pamflettistisch stuk is een kritische reactie op het in 1925 te Nijmegen-Utrecht verschenen eerste deel *Publicaties der Afdeeling Nederlandsch van het Instituut Nieuwe Letteren aan de Nijmeegsche Universiteit*, onder redactie van prof. Jac. van Ginneken S.J. Engelman spreekt daarbij van ‘wetenschappelijke sadisten’. De taal- en verstechnische benadering van poëzie in genoemd geschrift leidt hem tot de prognose: ‘En de knappe afdeeling Nederlandsch van het Instituut Nieuwe Letteren aan de Nijmeegsche Universiteit zal, door 's rijks kas en de spaarpenningen van het roomsche volk gesteund, bevredigd voortwerken, steeds spitsvondiger, steeds meer gespecialiseerd, - terwijl ergens in de Congo een door te veel dagreizen afgezwakt missionaris aan de koorts bezwijkt.’ Verderop in het stuk is er sprake van ‘deze intellectueele inteelt, die voor elk dieper levensbeginsel volmaakt doelloos moet heeten’ en stelt Engelman de eis ‘dat men de poëzie, die tot de edelste gebieden van het leven behoort, spaart voor het aan den verkeerden kant geslepen mes van het logisch verstand, dat waarachtig op de beslissende oogenblikken van deze ontredderden tijd wel voor andere dingen gebruikt mag worden’. En zijn kritiek eindigt met de ‘dwaze dansers om het geoccideerde gouden kalf dat Woordkunst heet’ van dit geschrift voor te houden: ‘het zegt over den laatsten inhoud van het phaenomeen, waarop gij met 324 bladzijden groot octavo lostrekt, niets, niets, niets! En om dezen laatsten inhoud, om de waarachtige stamelingen der ziel, zult gij u, monsterlijk-gehersende interpretators van arme woorden, die roekeloozer van de kernen zwerft dan wèlke cijferende kunstgeleerde ter wereld, - om dezen inhoud zult gij u, vooral op den dag van heden, bekommeren.’

Hoezeer een levensbeschouwelijk criterium bepalend is voor de wijze waarop de ‘laatste inhoud’ van literatuur beoordeeld wordt, blijkt uit het over drie afleveringen gespreide essay van Gerard Bruning *Van André Gide tot André Breton*,[3] waarin Bruning de ‘noodlottige ontwikkeling’ tekent van een ‘panique de l'intelligence’, ingezet door André Gide, als crisis te herkennen in Dada en als ‘volkomen val’ in het surrealisme. En wie dit proces volgt, aldus Bruning, komt ‘verwante tendenzen’ tegen bij Dostojewski, die dan ook ‘verantwoordelijk gesteld’ kan worden ‘voor eenige dier afwijkingen in het Europeesche denk- en gevoelsleven, welke via André Gide tot hèm teruggebracht kunnen worden. En deze afwijkingen zijn vooral de negatie van het verstand en van den wil en (in vereeniging ook met Freud's theorieën) de ontdekking van het onderbewustzijn, sinds Dostojewski en André Gide gevaarlijk geëxploiteerd.’ Continuïteit ‘in de ontwikkeling Dostojewski-Gide-Dada-Surréalisme’ laat zich, aldus Bruning, met name vaststellen onder de aspecten ‘onverschilligheid tenopzichte van de metaphysische beschouwing, een negatie van het ken-vermogen, een eenzijdige waardering van het droomleven en een binnenwaarts gerichte, starre zelfbeschouwing’. Zijn slotconclusie: ‘Voorlopig mag uit deze parallellen en verwante verschijnselen - en ik geloof niet te onvoorzichtig en te snel! - de conclusie getrokken worden, dat het werk van Dostojewski, hoe verbijsterend machtig de Rus als *kunstenaar* wezenlijk is, tendenzen bevat, welke ontbindend werken op den Europeeschen geest en een bestendig gevaar zijn, overal waar de weerstand van het volledig Christendom in het Katholicisme werd weggeslagen, - dit volledig Christendom, dat - hoe ook geteisterd tusschen hemel en hel, - de diepste wezenlijkheid in de traditie der Fransche litteratuur vormt en waarmee waarschijnlijk ook de haat dezer menschen jegens die litteratuur in zijn diepsten oorzaak verklaard is.’ ‘Door God gewilde orde, het erfzondelijk besef en de openbaring en de belijdenis’ vormen ‘van Pascal tot Claudel den wezenlijken rijkdom der Fransche litteratuur’, over de ‘volkomen val’ van het surrealisme kunnen de ‘Evangeliewoorden klinken: “... boos waren hunne werken. Alwie namelijk kwaad bedrijft, haat het licht, opdat zijn werken niet gewraakt worden. Maar wie naar de waarheid handelt, komt tot het licht, opdat zijne werken openbaar worden, wijl zij in God gedaan zijn”.’

Op dezelfde bladzijde waarop het essay van Bruning eindigt, staat ook Marsmans gedicht *Heimwee*[4] afgedrukt, met de slotregels: ‘en die een krijgsknecht had willen zijn/in de hartstochtlijkste aller tijden,/moet nu in late, verwilderde woorden gewagen/van eeuwen, die versomberden tot verhalen/- duister en vurig - van Kruistochten/en Kathedralen’. Bewuste redactionele schikking? In elk geval kan er verbinding worden gelegd naar de woorden waarmee Marsman in de oktober-aflevering van deze jaargang de dit jaar gestorven Bruning herdenkt[5] en daarbij Brunings dood omschrijft ‘als de val van een man die plotseling neerstort langs de lange, loodrechte steilte der kathedraal, op wier wallen hij streed’.

Het woord ‘kathedraal’ releveert niet alleen de periode der Middeleeuwen, het wijst ook naar een sfeer van triomfantalisme in het kerkelijk bestaan. Ook deze notie richt in deze jaargang de literair-kritische optiek van De Gemeenschap. In

de juli-augustus-aflevering wordt in een door ‘v.R.’ ondertekende bijdrage Bernanos' roman *Sous le soleil de Satan* besproken,[6] onder meer in de volgende termen: ‘Slechts weinig schrijvers hebben het bovennatuurlijke zoo goed beschreven als Bernanos.’ Over de hoofdpersoon: ‘Hij is bijna manicheër, of liever, hij is woestijnvader, een heilige uit de 2e eeuw van het Christendom. Heiligen en Engelen kent hij niet. Maria wordt niet één keer genoemd. Hij verlangt niet naar de zoetheid van het H. Sacrament: want de duivel zit achter al die devoties. Maar dit is de fout van het boek: het is te somber en maakt ons bang. Neen, de duivel is overwonnen en na twintig eeuwen van offers en gebed, is het licht van den Satan wel eenigszins gedoofd. De Engelen leven met ons en de Heiligen zijn onze vrienden. Maria is werkelijk onze moeder. En Christus in zijn H. Sacrament is zoet, Hij heeft het immers zelf gezegd! Als wij deze correctie in ons maken, die zich vanzelf opdringt, dan kunnen wij niet anders dan het boek genieten.’

Het besef zich te mogen koesteren in de zegeningen van ‘onze Moeder de H. Kerk’ heeft niet alleen zijn invloed op literair-kritisch vlak, maar blijkt ook bepalend voor de wijze waarop men, in distantie van anderen, de eigen levensbeschouwing formuleert. Zo wordt in de februari-maart-aflevering iemand uit ‘het kamp der heidenen’ geattaqueerd: Menno ter Braak. Dat gebeurt in deze bewoordingen: ‘Menno ter Braak, de nominalist onder de Vrije Bladenmenschen, is van meening, dat ons katholicisme niets meer is “dan een groot en eerlijk bedoelde pose van verzekerdheid, die het leven en de kunst vergemakkelijken tegenover de rest.” “Deze verzekerdheid”, meent hij, “is overigens die van den blinde, die niets ziet en derhalve meent, dat er wel een schoon landschap voor hem zal liggen”. Het zij zoo: de door drie eeuwen van reformatie versperde weg komt met een paar tijdschriftartikelen niet vrij. Maar het geheim van deze “wetenschap”? Het staat in het stuk zelf: “wij denken scherp, onmeedoogend, zonder systeemdwang.” Dit wordt voor “waarachtige individuen” de vruchtbaarste bodem geacht. Zóó scherp denken de heeren met hun kilo hersens, die over eenige tientallen van jaren op Westerveld mee-verascht zullen worden, dat ze zich hun eigen armoede niet meer kunnen indenken en waarachtig meenen, dat hun “zuivere rede” de mogelijkheid is “die het scheppende leven in stand houdt”.’[7]

Ter Braak zocht geen dekking en reageerde in de mei-aflevering van deze jaargang met een ‘ingezonden brief’, waarin hij onder meer stelde:

‘Voorzover ik althans zelf weet, ben ik noch “nominalist”, noch een aanhanger van de Zuivere Rede. De onderschrijf zelfs het woord van Uw vereerden Maritain: “Ce dont nous avons besoin, ce n'est pas de vérités qui nous servent, c'est d'une vérité que nous servions.” Waar het echter op aankwam, schijnt uw kroniekschrijver niet ontdekt te hebben: n.l. dat de waarheid, die wij, *allen, dienen* (en pas achteraf logisch, dialectisch gaan vertalen), geen gefixeerde constante grootheid is; dat het “opperst privilege van den geest” juist in het herhaaldelijk weer verwerpen en opnieuw formuleeren bestaat; dat dus de Katholieke “Waarheid” in geen enkel opzicht minder toevallig is dan welke “waarheid” dan ook; dat dus het eenige essentieele verschil tusschen hedendaagsche Katholieken en heidenen hierin schuilt, dat de eerste categorie de handen

vouwt zonder achteraf aan de absolute waarde van die gevoelsimpuls tot in den diepsten grond te durven twijfelen, terwijl de tweede evenzeer de nederigheid van het gevoelsmoment beleeft, maar achteraf denkend de beperktheid van dat gebaar onder oogen waagt te zien. Niet wij overschatten het denken, maar het Katholicisme overschat de tastbaarheid van het a-logische.'[8]

Het naschrift van de redactie bij deze brief gaat op het door Ter Braak gestelde nauwelijks in, maar benadrukt tegenover diens scepticisme nog eens het credo van de absolute gehoorzaamheid aan Goddelijke openbaring en Kerkelijk gezag: 'Dat Menno ter Braak in dit stukje, scherper nog dan in zijn "Anti-Thesen" definitief "de scheidslijn" trekt (althans voorzover door menschen in deze dingen van "definitief" gesproken kan worden) lijkt ons niet twijfelachtig. Zeer zeker definitief blijft echter de dwaasheid van den katholiek, dat hij gelooft wat God heeft geopenbaard en onze Moeder de H. Kerk hem te gelooven voorhoudt.'[9]

Eenzelfde definitieve 'dwaasheid' klinkt ook door in een tweetal bijdragen die in deze jaargang zijn gewijd aan 'Israel', kennelijk n.a.v. de oprichting in Rome van een Wereldbond 'ter bekeering van de Joden'. Een van die bijdragen - *Israel* - is van Stanislas Fumet.[10] Zij legt de Joden de volgende 'wetenschap' in de mond: 'les Juifs savent que la Papauté les a protégés dans tout le cours de l'histoire, que le ghetto de Rome était le plus habitable, ce ghetto devant la porte duquel se tient les bras ouverts le grand Christ que souligne la parole d'Isaïe: "J'ai étendu mes mains pendant tout le jour vers un peuple incrédule".' Als de joden toch eens wisten, aldus Fumet, met welk een respect en genegenheid men te Rome, met name kardinaal Van Rossum, over hen spreekt! ('Ajouterai-je qu'il avait des larmes dans les yeux en abordant ce sujet?') Deze Romeinse hartelijkheid en een aantal spectaculaire bekeringen geven de schrijver tenslotte de hoop op 'la conversion totale du peuple juif'. De tweede bijdrage op dit vlak is van Albert Kuyle, in deze fase van het tijdschrift nog geen redacteur, maar wel regelmatig medewerker en behartiger van het secretariaat. Ik vermeld zijn korte kroniekbijdrage aan de mei-aflevering[11] omdat het een der eerste keren is dat in De Gemeenschap op rechtstreekse wijze over 'het volk der Joden' wordt geschreven. Wie niet onbekend is met Kuyles latere schrifturen over dit onderwerp zal het duidelijk zijn dat het stukje ook aandacht verdient omdat het van Kuyle is: 'Laat iedereen bedenken dat het anti-semitisme, dat ieder van ons meer of minder heeft aangevreten, niets dan een groot gebrek aan liefde is. De korte overweging, dat dit volk de profeten, de apostelen, de eerste bedienaars van Christus' Kerk geleverd heeft, zal ons helpen, een oude, en diep-gewortelde afkeer te overwinnen, en de Joden met liefde en dikwijls met eerbied tegemoet te gaan. Bedenken we, dat Christus weende over Jeruzalem en over dit volk en dat het Zijn H. Wil is, dat zij ingaan in Zijn Huis. Niet onze spot, niet onze schamperheid en minachting, maar ons warm hart moeten wij voor hen bereid houden. Laten wij bidden voor hun bekeering, bidden met de H. Kerk: "voor de trouwelooze Joden: opdat onze God en Heer den blinddoek van hunne harten afneme, opdat ook zij onzen Heer Jezus Christus mogen erkennen".'

Dezelfde auteur zorgt in deze jaargang voor enig vuurwerk op maatschappij-

kritisch vlak. Richtte hij het vorig jaar zijn pijlen op de katholieke werkgevers, nu - in de september-aflevering[12] - moet het Philips-concern het ontgelden. N.a.v. de verschijning van de optimistische brochure *Onderwijs en ontspanning aan de Philipsfabrieken te Eindhoven* formuleert Kuyle zijn weerzin tegen de dienstbaarmaking van opvoeding, onderwijs en cultuur aan bedrijfsbelangen. Het doel van de produktieverhoging en winststijging bedient zich van middelen die 'het gevoel van eigenwaarde en het besef der persoonlijkheid' aantasten. Het is met name ook de ontkerstenende invloed van fabriek en concern die Kuyles woede - want die klinkt duidelijk door in het stuk - oproept: 'Het bedrijf van enormen omvang is gelegen in een katholieke streek, die langzaam maar zeker ontkerstend wordt; het vernietigt en vernielt de resten van een vroegere Brabantsche cultuur; het licht het leven uit zijn verband en mechaniseert de eerlijke functie van ziel, hoofd en hart. Het houdt zich stevig en groot met een onzindelijk en gemeen opdrijfsysteem, dat sterke mannen fnuikt en hen in enkele jaren tot waardelooze wezens maakt; het vervreemd[t] het katholieke volk van Christus en Zijn Kerk, omdat het de religie van de gloeilamp predikt, en de heiligheid van de fabriek.'

Meer naar het einde van de jaargang toe - in de november-aflevering[13] - is er dan ten slotte nog enige aandacht voor de binnenlandse politiek, met name voor die van de eigen katholieke partij. Geen eigen opvattingen klinken in het niet-ondertekende Kroniekstukje door, of het moest zijn dat de redactie vooralsnog op 'het schip der vrijheid en onafhankelijkheid' wenst te varen. En dat met name omdat de politiek haars inziens 'grijs, kleurloos en in een blauwe-horrensfeer wordt bedreven', geteisterd wordt door 'godszalige mediocriteit', waarbij de politicus 'met de eene hand op zijn hart, de andere aan zijn actentasch en zijn oogen ten hemel eenige stichtelijke alinea's over onderlinge broederschap lispelt'.

Eindnoten:

1 *De Stormbal*, januari 1926, tweede jaargang, nr. 1, blz. 1-5.
2 Jan Engelman, *Phaenomenen en Phaenomenologie*, februari-maart 1926, tweede jaargang nr. 2-3, blz. 78-80.
3 Gerard Bruning, *Van André Gide tot André Breton*, februari-maart 1926, tweede jaargang nr. 2-3, blz. 53-66; april 1926, tweede jaargang nr. 4, blz. 97-108; mei 1926, tweede jaargang nr. 5, blz. 129-143.
4 H. Marsman, *Heimwee*, mei 1926, tweede jaargang nr. 5, blz. 143.
5 H. Marsman, *In memoriam Gerard Bruning*, october 1926, tweede jaargang nr. 10, blz. 281-283.
6 v.R., *Sous le soleil de Satan*, juli-augustus 1926, tweede jaargang nr. 7-8, blz. 243-244.
7 *La Vérité inutile*, februari-maart 1926, tweede jaargang nr. 2-3, blz. 94.
8 Menno ter Braak, *La Vérité inutile*, mei 1926, tweede jaargang nr. 5, blz. 162-163.
9 *Naschrift*, mei 1926, tweede jaargang nr. 5, blz. 163.
10 Stanislas Fumet, *Israël*, juni 1926, tweede jaargang nr. 6, blz. 180-182.
11 A.K., *Voor de bekeering van Israël*, mei 1926, tweede jaargang nr. 5, blz. 164.
12 Albert Kuyle, *Half-Watt-Cultuur*, september 1926, tweede jaargang nr. 9, blz. 263-266.
13 *Een Partijraad*, november 1926, tweede jaargang nr. 11, blz. 334-335.

Jaargang III, 1927
‘De kunst is er voor de menschen en den mensch willen wij in haar herkennen’

De redactionele *Verantwoording* waarmee de derde jaargang van start gaat[1] doet - nog eens - een poging om het Gemeenschappelijk standpunt inzake de verhouding van ‘leven en kunst’ te verduidelijken. Daaromtrent wordt het volgende gesteld: ‘Wanneer beide op hetzelfde doel gericht zijn, moéten ze ook in dat ééne doel elkander raken. Dat heft natuurlijk niet de moeilijkheden van het vak op, nòch de problemen van de vormgeving. Evenmin zal men ooit tot de valsche gevolgtrekking mogen komen, dat een juist poneeren van het doel noodwendig samengaat met het beantwoorden aan dat doel. Men kan alles omtrent Parijs weten, en al pratende daarover naar Sto[c]kholm wandelen. Als men dit in 't oog houdt kan men ook begrijpen, waarom zooveel schijnbaar “katholieke” kunst afkeuring verdient, en zooveel uitingen van niet-katholieken onze waardering vinden. Daarom willen wij hier tegenover de meeningen van anderen omtrent die verhouding van leven en kunst nadrukkelijk vaststellen, dat gezien de éénheid van einddoel (voor ons samengevat in het ééne begrip: God) van het leven en van de kunst-daad (die voor ons in zekeren zin over het leven héén grijpt, aere perennius) - het wel degelijk van waarde is hoedanig het leven is dat tot uiting komt in de kunst-daad. (...) Over dat gehalte denke men intusschen niet te beperkt, want het ethische is in een kunstwerk niet *superieur* aan het aesthetische, maar slechts primordiaal. Een kunstwerk moet dus èn ethisch goed zijn (beantwoorden aan zijn doel) èn aesthetisch goed zijn (beantwoorden aan zijn wezen).

De groote fout van velen die hun doel met juistheid bepaalden, is de lacune tusschen weten en uiten; een geheel of gedeeltelijk ontbreken van de primaire functies, van de habitus. Hun weten (proto-creatief) is vaak aannemelijk, terwijl hun uitingen (creatief) verkeerd zijn. Alleen een volkomen beheerscht vakmanschap is voldoende waarborg, dat tusschen weten en uiten de juiste schakel is gelegd; dat de gedachten logisch in daden worden omgezet. Is bijv. de dichter, volgens een beeld van Marsman een transformator, die electriciteit op een hoogere spanning heeft te brengen, deze functie is toch slechts een secundaire; het is van geenerlei nut valsche levenswaarden te condenseeren.’ Het is niet eenvoudig om vanuit dit citaat tot conclusies te komen inzake de literatuuropvatting van het tijdschrift in deze fase. Het zicht op die opvatting wordt in de eerste plaats belemmerd door de weinig heldere presentatie van een en ander. Zo moet men terugkeren naar de aanvang van het citaat om het ‘daarom’ van de zin ‘Daarom willen wij hier...’ te kunnen plaatsen. En de

slotzin (‘Is bijv. de dichter...’) laat zich moeilijk lezen als adstructie van de direct eraan voorafgaande.

Men zou, vervolgens, uitgaande van een onderscheiding in noties als ‘vakmanschap’, ‘het esthetische’ en ‘creatief uiten’ enerzijds, ‘gedachten’, ‘het ethische’ en ‘proto-creatief weten’ anderzijds, het geboden onderscheid tussen ‘wezen’ en ‘doel’ van de kunst kunnen hanteren en bij de beschrijving van de literatuuropvatting daaraan de consequentie verbinden van een door genoemde noties gemarkeerde scheiding tussen opvattingen over de aard en die omtrent de functie van literatuur.

Maar er is ook weer in deze *Verantwoording* allerlei dat zich tegen een dergelijke ‘ontkoppeling’ verzet. Vooreerst dit: de notie van het belang der ‘levenswaarden’ in de slotzin van het bovengeciteerde staat niet op zich zelf. In het vervolg van de *Verantwoording* is sprake van een zich op het vlak van kunstbeschouwing ‘te weinig bekommeren omtrent de soortelijkheid der levenswaarden’, er wordt ‘de ondergeschiktheid der vormproblemen’ beleden en naar het einde toe wordt geformuleerd: ‘intensiteit, duidelijkheid, behagelijkheid, charme zijn slechts attributen van het *uiten*, en komen als zoodanig slechts op een tweede plan’. En bovendien: als er gezinspeeld wordt op door ethische pre-occupatie bepaalde kunst van geloofsgenoten en deze gekwalificeerd wordt als ‘schijnbaar katholiek’, dan opent zich een mogelijkheid voor wezenlijk katholieke kunst, althans een kunst die in aard en doelstelling gelijkelijk bepaald wordt door levensopvatting en esthetisch vermogen. De wijze waarop in deze jaargang concrete uitingen van literatuur beschouwd worden, geeft er alle aanleiding toe te concluderen dat een dergelijke literatuuropvatting als ideaal van eigen kunstenaarschap en als criterium bij de beoordeling van dat van anderen wordt gehanteerd.

Hoezeer met name redacteur Engelman zich van de complicaties van deze ‘verdeelde’ literatuuropvatting bewust was, blijkt uit zijn over twee afleveringen gespreide bijdrage over de poëzie van Marsman onder de titel *De school des levens*.[2] Het opstel begint aldus: ‘Ik schrijf geen critiek, ik schrijf een legende.

Van den aanvang af wil ik hen de mond snoeren die mij zullen tegenwerpen, dat ik mij aan de kunst bezondig als ik bij de bespreking van het werk van Marsman misschien meer het “stuk jeugd” beschouw dat het vertegenwoordigt dan het “stuk poëzie” dat het bevat. Ik ken daarvan het gevaar - voor de poëzie, ik weet dat van haar eigen leven vaak de aanleiding zóó kortzichtig en overhaast wordt losgemaakt, dat van den maker slechts een carricatuur rest. En om de kans niet te loopen, het beeld van een figuur, of een geslacht dat mij zeer nabij is vermeesterend te vergrooten, zou ik dus verstandig doen, te spreken over de belangwekkende problemen die dit werk ons stelt in zijn vormelijke verschijning, in zijn zelfstandig organisme. Maar mij is de kunst dierbaar omdat zij, bij haar beste mogelijkheden, in den snellen doortocht van ons leven, de verhelderde droom blijft van een toekomstigen geluksstaat, omdat zij “verre stukken van den hemel rukt”. Gij zegt: zij doet dit reeds zooals zij is, en niet zooals wij haar ten behoeve van ons-zelf verklaren. En ik zou mij dus, andermaal, moeten beperken tot het kunstwerk op zich-zelf, tot de voorzichtige onthulling van een

deel der geheime en onuitsprekelijke wetten die zijn brooze aanschijn scheppen, en mijn aandacht niet mogen uitstrekken over den oorsprong dien het neemt in het leven.' Engelman heeft maar één 'excuus' voor zijn gang naar de levensbronnen en - functie van de kunst: 'het is alleen aan een liefde, dieper dan de felste die voor de kunst mogelijk is - en waarin deze in den vollen zin des woords ligt overwonnen - dat wij het recht ontleenen de Muze naar hare feitelijke waarheid te vragen. De kunst is er voor de menschen en den mensch willen wij in haar herkennen: verhuld, vermaskerd, aan duizend schoone toevalligheden en onpersoonlijkheden overgeleverd, - maar tenslotte zich naakt en waarachtig voor ons bloot gevend (...) En daarom is dit geen critiek, doch een legende. (...) Het is de legende van den prins die als piraat uitvoer naar het wilde eiland van het aardsche paradijs - en wien het stigma werd ingebrand van hen, die achter een grooter zee een meter dorren grond willen veroveren voor het Heilig Graf. Het is *niet* de legende, helaas, nòg niet de legende der vernieuwing van het aanschijn der aarde...' Aan de wezenlijke betekenis van Marsman, zo vervolgt Engelman, is men tot op heden niet toegekomen. Daarvoor zijn 'zijn kameraden van De Vrije Bladen' voor het merendeel te zeer 'besluitelooze eclectici en mandarijnen van het schoone woord', daarvoor heeft ook 'de sceptiek van Nijhoff zich te veel bezig gehouden met het zoogenaamde eigen-leven van zijn vers.' (...) 'De zaak van Marsman is de zaak van de jeugd zelve. Onder "jeugd" mag ik hier slechts rekenen het klein getal dergenen (kleiner was het nimmer), die op ieder moment geneigd zijn zich met waarheidszin rekenschap te geven van hun verhouding tegenover het leven, eigen leven en gemeenschappelijk leven.'

Benadrukt Jan Engelman in dit geïnspireerd geschreven opstel over Marsman in sterke mate het criterium van waarheids- en levensgehalte in de kunst, in de bespreking van Anton van Duinkerkens gedichtenbundel *Onder Gods Ogen* die hij aan deze zelfde jaargang bijdraagt[3] ligt een zwaarder accent op het specifiek literaire aspect: 'De waarheden der kunst zijn nu eenmaal paradoxaal. En zoo kan het zelfs zin krijgen de...literaire smaak een oogenblik op een voetstuk te stellen.'

Van dat voetstuk valt de hier besproken poëzie van Van Duinkerken in Engelmans ogen goeddeels af. Hij signaleert bij Van Duinkerken 'een tekort aan phonetisch gevoel en bovendien een tekort aan rythmische intensiteit'. Heeft van Duinkerken, aldus Engelman, 'niet te zeer geleefd onder de suggestie, dat de schrijver een...sociaal wezen is en dan pas schrijver?' 'Te zeer', zo eindigt de bespreking 'werd hij slachtoffer van een beweging die (...) de gevaarlijke suggestie schiep, dat het een misdaad is het woord te dienen als men het woord hanteert.'

Ik signaleer deze bespreking om verschillende redenen. Vooreerst omdat hij naast de Marsmanbeschouwing, in zijn benadrukking van het formele de over verschillende aspecten verdeelde literatuurbenadering van Engelman toont. Vervolgens omdat het 'slachtoffer' Anton van Duinkerken is (wiens medewerking aan het blad deze jaargang start met de publikatie van het gedicht 'De Priester' in het april-nummer) en de kritiek van Engelman relatie heeft met de ontwikkeling van nuances op het vlak van literatuurbeschouwing in latere jaren

van De Gemeenschap.

En in de derde plaats ook omdat in deze kritiek de nodige stekeligheid geformuleerd staat aan het adres van Roeping, het 'andere' katholieke tijdschrift van deze jaren. De distantie van Roeping wordt in verschillende kroniekbijdragen van deze jaargang zo herhaaldelijk beleden en blijkt daarbij zoveel verbinding te hebben met het in de *Verantwoording* gestelde, dat ik tot besluit van mijn aandacht voor het aspect literatuuropvatting er enige beschouwing aan moet wijden.

Vanaf de eerste jaargang is er, met name door Engelman, kritiek uitgeoefend op de 'vormloosheid', een teveel aan ethiek en een tekort aan esthetische noties in de poëzie en in de literatuuropvatting van Roeping: '"Mogelikheid tot grote kunst" vraagt een belangrijke persoonlijkheid, inderdaad, maar ook... aanleg tot kunst.'[4] Roeping-poëzie vertoont volgens Engelman in deze kroniek in de eerste jaargang een tekort aan 'geïintensifieerd rythme'. Men ziet: hetzelfde manco dat door hem in de poëzie van Van Duinkerken werd gesignaleerd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de kritiek op Van Duinkerkens bundel gelardeerd is met 'uitvallen' in de richting van Roeping (n.a.v. al te veel spreektaaljargon, en met name de nieuwe spelling daarvan, in de poëzie: 'Lees een aflevering van Roeping en men gruwt, afgezien van de beoordeling der verdere waarden, van deze babylonische verwarring der negerdialecten. Een timmerman moet leeren timmeren, waarom zou een schrijver niet moeten leeren schrijven?') Soms krijgt de distantie van het Roeping-getheoretiseer inzake de 'appetijtelijke kwestie van leven en kunst' een badinerende toon: 'het vroolijke is, dat de heftigste apostelen van het Leven en de vormloosheid op den een of anderen dag tòch nog eens probeeren... in het Pantheon der artisticiteit te worden opgenomen.'[5] Maar meestal blijkt men de zaak zo serieus op te vatten dat men er ook ernstige woorden aan wijdt. Zo in de kroniekbijdragen van de redacteuren Lichtveld[6] en Engelman[7]. N.a.v. een Roeping-artikel van Henri Bruning formuleert Lichtveld: 'Henri Bruning schijnt het "eerste doel" van àl wat wij doen ("God dienen uit liefde") te verwarren met het "*directe* doel" van elke daad. Dit directe doel kan nooit gegeneraliseerd worden. Het directe doel van het gebed bijv. is God, maar het directe doel van een short story is heel wat anders. Waar wij naar moeten streven is: ons het eerste doel (God) zoo sterk mogelijk bewust te maken, en nooit als direct doel na te streven wat zich niet beweegt in de richting van het eerste doel.' De termen blijven vaag, maar het is wel een geluid dat zich verbinden laat met de eerder geuite opvatting dat leven en kunst elkaar raken in hetzelfde doel, dat het dienen van dat doel 'primordiaal' is maar dat de wijze waarop de kunstenaar dat doet 'sui generis' is.

De beschouwing van Engelman is wat feller dan die van Lichtveld, die Bruning 'ten zeerste dankbaar' is 'voor zijn welgemeende woorden (Misschien zal hij verwonderd zijn te hooren, dat wij het volkomen eens met hem zijn, en dat ons hoogste streven hierin bestaat geen regel te schrijven die niet voortkomt uit een diep overdenken).' Aanleiding van Engelmans stuk is de klacht van de Roepingredactie over te weinig steun van het 'Utrechtse individualisme'. Engelman op zijn beurt beklaagt zich over 'de apostolische vermaning', welke Henri Bru-

ning periodiek tot de Gemeenschapsjongeren richt. Kan het iets anders dan ‘apodictische grofheid’ schijnen wanneer steeds maar gesuggereerd wordt ‘dat wij, in ons simpel streven om een weinig het provinciale gesteiger van de Nederlandsche katholieken tegenover de wereld der kunst an-und-für-sich uit te roeien - waarbij wij, theoretisch en practisch, altijd zijn uitgegaan van het primordiale van den geestelijken “inhoud” (wie lezen kan leze!) (...) -, dat wij bevuilers en verontreinigers zijn van “den Christus”? Het moet Bruning toch te denken geven,’ aldus Engelman, ‘dat hij bijval krijgt van de redactie van “Boekenschouw”, waarin bepleit wordt dat we op moeten houden “steeds te spreken van een kunstenaarsdaad als van een *kreatieve* daad”. Sneller dan gij zelf denkt,’ zo besluit hij zijn kritiek aan het adres van Bruning, ‘zijn de normen van “Boekenschouw” úwe normen. Maar dàn zeggen *wij*: dàg, dag allemaal!’

De beschrijving van het literaire aspect van deze jaargang moge ik beëindigen met er melding van te maken dat de april-aflevering geheel gevuld is met poëzie van Noord- en Zuidnederlandse dichters. De aflevering wordt gepresenteerd als een aparte voorjaarseditie (de pagina's zijn ook niet doorgenummerd). De bloemlezing ontleent zijn waarde vooral aan bijdragen die met de hooggestemde beginselen der Verantwoordingen en beschouwingen weinig uitstaande hebben, zoals de hier voor het eerst gepubliceerde *Oppervlakkige Charleston* en *Berceuse no. 2* van Paul van Ostaijen. De aflevering, samengesteld door redacteur Jan Engelman en medewerker-redactiesecretaris Albert Kuyle, kan dan ook het best gewaardeerd worden als relativering van veel getheoretiseer. Het ‘ten geleide’ van de samenstellers eindigt met de wens: ‘Zingen dan de stemmen die hier opklinken vrij van schuld de verzamelaars.’[8]

Er is weinig aanleiding om het levensbeschouwelijke aspect van deze jaargang apart en in expliciete zin te behandelen. Hoezeer het verbonden is met de literatuurbeschouwing is in het bovenstaande hopelijk gereleveerd en in die verwevenheid treedt het ook voornamelijk op. Wat wel degelijk bijzondere aandacht vraagt is het thema van de politiek, zoals ik de bemoeienis van De Gemeenschap in deze jaargang met met name het binnenlandse politieke klimaat voorlopig maar aanduid. Het is er in aanzet via een kroniekbijdrage van Albert Kuyle in het februari-nummer[9], waarin deze reageert op een vraag die door de redactie van het Utrechtse dagblad Het Centrum is gesteld: ‘Waar blijven de jongeren in de politiek?’ Kuyle is met die vraag gauw klaar: ‘We weten maar een antwoord, dat van de gemiddelde straatjongen: als we gèk zijn.’

Zo gemakkelijk komt de redactie er echter niet af, want Kuyle's antwoord kon zo kort niet zijn of het blijkt met name bij de dagbladpers een en ander ‘losgemaakt’ te hebben en in de maart-kroniek *De jongeren en de politiek*[10] komt de redactie dan ook in wat uitgebreider beantwoordingen op de vraagstelling terug. Aan het adres van De Nieuwe Haarlemsche Courant, die zich geërgerd heeft aan de lichtzinnigheid van het stukje van Albert Kuyle in de vorige aflevering, wordt verkondigd: ‘Is het soms ons “aestheticisme” dat ons zulke stoute meeningen doet koesteren, of wij buiten de artistieke zaken geen

andere dingen belangrijk kunnen achten. Neen, dat is het niet. (...) Zoodra er in de katholieke politiek een man opstaat (heelemaal een kerel) die met zijn daden bewijst dat bij hem de vlag van een groot en brandend idealisme niet door vernederende compromissen, willens of onwillens is bevuild, zoodra we er een zien die - één tegen duizend - aan zijn meening durft vasthouden, een waarachtige ultramontaan, een die lak heeft aan de helft plus één en een streep durft halen door alle leugens en gemeenplaatsen van "de goede zaak", vindt hij ons achter zich en zal hij de jeugd van het oogenblik achter zich vinden.'

Hoe de redactie op enkele concrete punten 'politiek' denkt, wordt er voor alle duidelijkheid nog even bijgevoegd: 'Wij gruwen van het algemeen kiesrecht, van het vrouwenkiesrecht, van heel de Duitsch-sociologische rompslomp, de valsche axioma's, die het in ons vaderland voor een *karakter* onmogelijk hebben gemaakt zich tusschen de menigte ongeschonden te handhaven.' Zoals te verwachten, is de conclusie van de kroniekschrijver ten aanzien van de kansen op actieve deelname van de jongeren aan het partij-politieke leven ook nu nog bijzonder pessimistisch, want: 'er is een onoverbrugbare kloof tusschen hen die voor den oorlog de twintig hadden bereikt en hen die daarna zijn gerijpt.'

Behalve Kuyle en de redactie zijn er in deze jaargang nog andere medewerkers die over de politiek en de houding van de jongeren daartegenover schrijven. In de mei-juni-aflevering is het Wouter Lutkie die voor wat het actuele geestelijk klimaat betreft constateert dat er te weinig viriele mannen zijn en te veel democratie[11].

In een Kroniekbijdrage in dezelfde aflevering[12] signaleert de redactie weer de overvloedige reactie die het nieuwe thema blijkt te hebben opgeroepen: 'Groot was het aantal brieven en opmerkingen waarin gereageerd werd op onze gedachten over *De Jongeren en de Politiek*.' Men vindt er kennelijk aanleiding in om te verwoorden 'Wat *wij* willen?', al is dat vooralsnog niet veel: 'Eigenlijk niets. We verdedigen nog altijd de voor Holland onbestaanbare dwaasheid, dat men ook zonder politiek en zonder te stemmen op nummer één van lijst zóóveel, in den hemel kan komen.(...) Van ons is de oprichting eener nieuwe "dissidente" partij niet te verwachten en wij zullen dus ook nimmer hebben te pelgrimeeren naar het onvermijdelijke Canossa voor de nobele bottines van Nolens, Ruys en Van Wijnbergen.' Vooralsnog is het 'wachten op het tijdstip dat ons katholieke leven eindelijk de trekken gaat vertoonen die Thijm zich voorstelde en een groote idee, een diepe bezieling stelt in de plaats van kwantiteitspraal, zelfgenoegzaamheid, hypocrisie, ijdelheid en belangenspel.' Eén praktisch advies wordt intussen wel gegeven: '*nooit, nooit* samengaan met de S.D.A.P., deze stinkende zweer van al wat laïcistisch, gemiddeld, gemakkelijk, leugenachtig en valsch van romantiek is.'

In het september-nummer[13] belijdt de redactie dat zij de door haar gesignaleerde politieke impasse liefst op een bijzonder rigoureuze wijze ziet doorbroken. Aan het adres van de over het nihilisme en de hoogmoed van De Gemeenschap klagende hoofdredacteur van De Morgen wordt gezegd: 'Ons boezemt het bedrijf van de R.K. Staatspartij en al wat er mee samenhangt niet eens meer verontwaardiging in - alleen maar onlust. En tòch zijn wij bereid onze vingers

zéér grondig vuil te maken. Dat kan niet ontgaan zijn aan hem die achter de regels wist te lezen. Wij verwachten echter *niets* van het vigeerende parlementaire stelsel en niets meer van de pogingen om de praatcolleges met praten te hervormen. Wij verwachten niets van de plumeau en niets van den bezem. Wij verwachten alleen iets van een goeden browning.' Ten slotte verdient een bijdrage van medewerker Agenor aan de oktober-november-aflevering[14] de aandacht, waarin de parlementaire democratie 'impotent' wordt genoemd en 'uitdrukking van een platte verstandelijkheid,' en beschreven wordt als een staatkundig bestel dat 'alle spontane krachten des levens' bant. In een voetnoot merkt deze medewerker nog op: 'Maar weinigen schijnen te begrijpen, dat men op dit oogenblik in hevige mate reactionair heeft te zijn, reactionair in geestelijken zin, om de rechtvaardigheid het best te dienen. De domheid van de democratische gemeenplaats is een even ernstig kwaad, verarmt evenzeer het leven, als de behoudzucht die op de geldzak zit.'

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1927, derde jaargang nr. 1, blz. 1-2.
2 Jan Engelman, *De School des Levens* (n.a.v. Marsmans *Paradise regained* en *De Anatomische Les*, juli-augustus 1927, derde jaargang nr. 7-8, blz. 256-266; september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 269-272.
3 Jan Engelman, Boekbespreking, october-november 1927, derde jaargang nr. 10-11, blz. 325-328.
4 J.E., *Nogmaals: de vorm*, augustus-september 1925, le jaargang nr. 8-9, blz. 297.
5 *De Moerdijk is breed en: laat ons boomen*, maart 1927, derde jaargang nr. 3, blz. 144.
6 L.L., *Het eerste en het directe doel*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 285.
7 J.E. *Ça y est*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 285-286.
8 Poezie, april 1927, derde jaargang 'speciaal nummer', blz. 3.
9 A.K., *De Jongeren, en ...*, februari 1927, derde jaargang nr. 2, blz. 89.
10 *De Jongeren en de politiek*, maart 1927, derde jaargang nr. 3, blz. 143.
11 Wouter Lutkie, *De man 'n man*, mei-juni 1927, derbe jaargang nr. 5-6, blz. 188-194.
12 *Gebrek aan moed*, mei-juni 1927, derde jaargang nr. 5-6, blz. 195-196.
13 *Een slecht verstaander*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 287-288.
14 Agenor, *Klingelkloek en Politiek*, october-november 1927, derde jaargang nr. 10-11, blz. 313-317.

Jaargang IV, 1928
‘In het bloed-geworden besef dat tenslotte het kunstwerk rekenschap aflegt van waarheid of leugen’

De *Verantwoording 1928* waarmee de redactie de vierde jaargang opent,[1] kent wederom het centrale thema van de verhouding tussen kunst en levensbeschouwing. In haar beknoptheid kan zij in haar geheel worden weergegeven:

‘Uiteraard is onze verantwoording in hoofdzaak een recapitulatie. De vrijheid binnen de beperking van de katholieke levensaanschouwing is altijd ruim genoeg geweest voor de vrije ontplooiing van de artistieke geest, voor een door liefde gedreven critiek, welke - omdat de liefde eerst waarachtig vrij maakt - ook in alle vrijheid spreken kan. Deze vrijheid komt ook overeen met de grondbeteekenis van het woord Katholiek. Wij wenschen “algemeen” te zijn, zooals het goede en de waarheid algemeen zijn. Zij worden gevonden in alle landen, onder alle menschen. En wij zullen kleinere verschillen trachten te vergeten, om in waarheid “algemeen” te zijn, zooals ook velen onze medewerkers zijn, die de bindende waarheid belangrijker vinden dan het scheidend verschil.

Voor ons komen - dit zij nogmaals gezegd - niet de artistieke idealen in de eerste plaats, maar de Katholieke. Doch daar de kunstenaar zijn Katholieke beleving in het kunstwerk uit, of liever nog zijn kunstwerk als vanzelf uit zijn Katholieke beleving voortkomt, trachten wij ons te uiten door middel van het kunstwerk, van het eigen handwerk, en niet door het schrijven van predicaties en tractaten, waarvoor wij niet geroepen zijn. Tenslotte gelooven wij, dat het doel van een kunstenaar of van een tijdschrift niet moet zijn de gevoelens en opinies van de massa weer te geven, noch haar te stijven in het verkeerde, omdat het grootste gemeene deel der menschheid dit voetstoots accepteert, maar liever te behooren tot het kleine getal van hen, die hun idealen zóó hoog stellen, dat deze mogelijk wel onverwezenlijkt blijven, maar tenminste beantwoorden aan de plicht welke aan allen gesteld is: te streven naar volmaaktheid. Altijd en in alles.’

Inderdaad: goeddeels een recapitulatie. Niettemin klinken een tweetal accenten nadrukkelijker door dan in vroegere jaargangen. Vooreerst wordt in sterkere mate het eigene van de artistieke werkzaamheid beleden: het kunstwerk wordt in oppositie met ‘predicaties en tractaten’ gezien, en wat de ‘katholiciteit’ ervan betreft, geeft men er de voorkeur aan dat deze ‘als vanzelf’ uit de geloofsbeleving van de kunstenaar blijkt voort te komen, dan dat zij ‘opzettelijk’ geuit en beleden wordt.

Een tweede accent dat opvalt is de getuigenis te willen ‘behooren tot het kleine

getal'. Men hoeft deze opvatting niet in tegenstelling te achten met de in de *Verantwoording* van de eerste jaargang geformuleerde wens om uiting te geven 'aan de levenshouding van de velen' - die 'velen' kunnen immers best ook toen al als een minderheid zijn ervaren - om toch vast te stellen dat nu voor het eerst het besef tot een kleine groep te behoren, wordt geuit. Het lijkt me niet te gewaagd om te veronderstellen dat de schermutselingen in de vorige jaargang met de katholieke pers, die De Gemeenschap een elitaire aversie van het politieke bedrijf verweet, hebben bijgedragen tot het nu expliciet belijden van 'het kleine getal' te zijn. Het is in de vierde jaargang ook veelal in bijdragen op maatschappelijk-politiek terrein dat men deze belijdenis herhaald ziet. In een Kroniek waarin Alphons Ariëns herdacht wordt[2] heet het bijvoorbeeld: 'Wij zijn niet bijzonder "sociaal" aangelegd, naar men ons meedeelt. Wij breken nuttig en nobel werk af, zegt men ons (...) De waarheid is: wij gelooven niet in het werk dat zonder de vonk en de moeiten der persoonlijkheid wordt ondernomen of voortgezet (...) Wij zoeken den mensch, - en het volk alleen waar het zich niet als massa gedraagt.'

Wat de accentuatie in de *Verantwoording 1928* betreft van het eigene der artistieke werkzaamheid: het is bijzonder moeilijk daarvan een herhaling te zien in de inhoud van de nieuwe jaargang, laat staan dat men van een constante zou kunnen spreken. Het is juist opvallend dat in de bijdragen zowel op het vlak van de geloofsbeleving als op dat van de literatuurbeschouwing het criterium van de eigen katholiciteit zo nadrukkelijk wordt gehanteerd.

De aan verschillende afleveringen medewerkende J.C. van Schagen laat er geen twijfel over bestaan dat hij voor de problemen 'van dezen tijd' maar één oplossing ziet. In een bijdrage aan het januari-nummer[3] signaleert hij dat De Stem Julien Benda's klacht overneemt inzake het verraad van sommige schrijvers en denkers van hun taak om 'de zachte krachten' te verdedigen tegen de allerzijds dreigende gevaren. 'Scherp', zo voorspelt Van Schagen, 'zal daarop straks het verweer van zekere anti-humanisten zijn. En zoo tot in het oneindige. Want enthousiast in beide kampen strijdend en de leiders opzweepend om vooral de vaandels hoog te houden, gaat de duivel zelf rond en hij roept met onvergelijkelijke onpartijdigheid hoera voor humanisme en anti-humanisme tegelijk.(...) De duivel stookt het spel en veegt er alles in, wat maar wil branden, Gossaertisten en Queridianen, fascistische luitenants en A.J.C. 'ers, Nietzschianen en theosofen, bittertafelorakels en schöngeisten, formalisten en sentimenteelen(...).'

'Is het niet voldoende', zo vraagt hij zich ter remedie af, 'dat wij ons enkele dingen herinneren? Dat (...) geen leven zuiver georiënteerd is, zoo het niet zuiver naar Gods volstrekt primaat georiënteerd is. Dat een humanisme, zoover het geen hooger waarde kent dan die van den mensch, dan ook als noodzakelijk onvoldoende en chaotisch moet worden afgewezen.

(...) Dat het humanisme zijn menschen-liefde slechts redden kan door haar te heiligen in God; *alleen die liefde heeft wezenlijk recht, die ten slotte - om Gods wil alles los kan laten*.(...)

Dat aldus humanisme en anti-humanisme wanneer zij, strijdende zich zuiverend, zich aan het einde zullen hebben teruggetrokken op hun laatste en eenig

standhoudende réduit, zullen ontdekken dat zij thans dezelfde sterkte verdedigen: de Moederkerk.'

In een volgende bijdrage van dezelfde medewerker[4] wordt deze remedie herhaald en 'toegespitst' op een politiek perspectief. 'Men kan', zo opent het artikel, 'de wereld zien uit tweeërlei gezichtspunt. Men kan de dingen zien in hun wezenlijk verband, bestaande uit kracht hunner Goddelijke oorzaak en dienend in een orde, waaraan ieder bestaan ondergeschikt is.(...) Men kan de dingen zien, uit hun wezenlijk verband gerukt, door de physieke wereld te zien op en om zich-zelf en afgezien van hare betrekking tot God.' In het vervolg van zijn beschouwing hanteert Van Schagen dit uitgangspunt in een kritische bespreking van de leuzen die vigeren in het denken van de meeste tijdgenoten: 'Vrijheid, gelijkheid en broederschap, deze drie gedachten stonden aan het begin van onzen tijd en nog zijn het deze woorden die de massa's in het Westen bewegen; daarachter komen dan nog de massa's van het Oosten misschien'. Er blijft van genoemde begrippen in de analyse van Van Schagen niet veel over. Als hij ten slotte belandt bij de 'Broederschap, het eenige begrip van de trits dat nog eenige aanspraak kan maken op een positieven inhoud', heet het: 'Doch ook hier ligt de klemtoon precies, waar hij niet liggen moest. Want niet dit is het belangrijke, dat wij allen broeders zijn, doch het belangrijkste is, dat wij allen denzelfden Vader hebben.' En de oplossing laat zich raden: 'Orde, gerechtigheid en caritas, misschien mogen dit de nieuwe woorden worden? Vitaliteit kan een politiek thans slechts hebben, zoover zij in deze richting wijst.'

Wordt de politieke visie sterk door de levensbeschouwing bepaald, hetzelfde geldt in deze jaargang voor de literatuuropvatting. Op dit vlak dient in de eerste plaats melding te worden gemaakt van het slotgedeelte van Engelmans essay over Marsman, *De School des Levens*, dat in de januari-aflevering is opgenomen.[5] Bij de bespreking van de eerste delen van dit opstel in de vorige jaargang heb ik al aangegeven dat Engelman er in sterke mate het criterium van het waarheids- en levensgehalte in de kunst in hanteert. Dat geldt evenzeer voor dit slotgedeelte over *Paradise Regained* en *De Anatomische Les* en er kan nog aan toegevoegd worden dat er nu bij alle belijdenis van affiniteit en bewondering nadrukkelijk ook kritische distantie doorklinkt: 'Daarom betreur ik het zoozeer, dat hij ons in het onzekere laat over den afloop van het levensbeheerschend avontuur dat hij in dit stuk jeugd, in dit stuk poëzie heeft geopenbaard. (...) De doodsgedachte nam van hem bezit, niet met de verwachting van een onontkoombaren vrede, van een opvaart in licht en harmonie, maar als de sombere angst voor een kil en onverwinbaar grensgebergte, waarachter eeuwige koude heerscht (...) Men verwisselt niet ongestraft de staten van de ontzaglijke deugd die wij liefde noemen, nergens wordt zooveel gezondigd als op dit stuk, en hier ook ligt de zwakke kant van den "inhoud" van Marsmans verzen. Blijft voor den dichter de meest beklemmende vraag niet immer of hij, met de diepste armoevan-geest die hij zich voor zijn kunst heeft getroost, toegang vindt tot de hemelpoort? Voor mij draagt gansch de afdeeling *De Zwarte Engel* het caïnsteeken van vermindering der zielskracht en bovendien van vermindering der poëtische intensiteit.' Meer naar het einde van het stuk toe getuigt Engelman

nog van ‘den indruk van diabolische hoogvaardigheid en een baldadig paganisme’: ‘Wij zijn aardsch, wij zijn kinderen van Eva in een dal van tranen - hemelsch wordt niemand die niet uit de diepste diepten riep om het verlangen der eeuwige heuvelen.’

Ook een tweede literatuurbeschouwelijke bijdrage van deze redacteur - een bespreking van Jean Desbordes' zojuist verschenen *J'Adore*[6] - staat ten slotte in het teken van de levenskritiek. Desbordes ‘bespeelt het klavier van den droom en de harp van eros, tot aan de ziekste afwijking, als een onverzadigbare die alles eischt en slechts schenkt wat hem lust baart’, zo stelt Engelman vast, en geeft dan als commentaar: ‘Ieder mensch die musisch leeft kent deze drang tot onmiddellijke ontvluchting uit de benauwenis van het overbekende door een onbeperkte zinnelijke uitleving. Men behoeft niet onder de suggestie van Freud te leven, zooals het jonge Frankrijk, om de aantrekkingskracht van den Venusberg te kennen. Het is alleen de vraag of de drift, waarmee men heden die gevoelens oproept, de gerechtvaardigde ontkenning inhoudt van het onderscheid dat werd gemaakt tusschen: leven volgens het vleesch en leven volgens de geest. Of alles vruchteloos was, wat sinds Aristoteles werd verricht aan de sublimeering van ons animisme. Is deze Jean Desbordes het vertrekpunt van een volstrekt nieuw en vrij levensbesef, ontbloot van leedkwelling en zondeschuld, of is hij slechts de duivelsche carricatuur, de wildste en meest-heidensche voorstaat van het diviene bestaan?’ In voetnoten met Ter Braak polemiserend en tegen deze de ‘hedendaagsche thomist’ en de Kerk verdedigend, zich richtend tegen Cocteau (‘La prière est la prière; l'art est l'art. Dès que cessent la prière ou la méditation silencieuse, l'art commence’) concludeert Jan Engelman ‘ondanks’ de vaststelling: ‘er zijn moeilijk woorden te vinden om uit te drukken hoezeer dit boek van bladzijde tot bladzijde als kunstwerk verrast’: ‘Als tóch de walg ons herhaaldelijk naar de keel stijgt, dan vindt dit zijn oorzaak in de omstandigheid dat geen vormkracht, geen macht tot transfiguratie groot genoeg is, om hier de aanleidingen te doen vergeten, in het bloed-geworden besef dat tenslotte het kunstwerk rekenschap aflegt van waarheid of leugen. *J'Adore* is te monsterlijk, de hygiëne van het woord kan de ziekte der gedachte niet aan. Het is een der grofste, schoonste en meest-tragische leugens die het jonge, na-oorlogsche Frankrijk, het land van Lodewijk den Vrome dat zich aan eeuwige wateren zou verkwikken, maar in de sfeer van een chauffeursbar dreigt om te komen, voor het forum van het geestelijk leven heeft gelogen.’

Bijdragen van anderen op literatuurbeschouwelijk vlak aan deze jaargang sluiten zich bij de levenskritische termen van Engelmans artikelen aan. Redacteur Lou Lichtveld schrijft onder auteursnaam Albert Helman over Miguel de Unamuno.[7] De figuren in diens romans zijn, aldus Helman, geen ‘klinische gevallen, als producten van tijd en milieu, zooals de realisten steeds gemeend hebben, maar *typen*, als de onvergankelijke dragers van een onvernietigbare, want ingeboren - menschelijke oervorm. En de oorzaken noemt hij scherp bij de naam: erfzonde, de slechts door genade te overwinnen “Trieb nach unten”(...)

Altijd ziet hij een leven in zijn verder springen over vele generaties (...) Daarom is er geen schrijver wiens conceptie “bijbelscher” is dan die van

Unamuno. (...) Want de onderstroom van dit alles is een zuivere, uit goddelijke bronnen ontsprongen menschenliefde (...) Niet door her toeval van afstamming en levensloop, maar door dit inzicht waarmee hij ieder ding mat en ordende, is Unamuno werkelijk een Katholiek schrijver, een der grootste van vandaag. Goed en kwaad ziet hij in hun waarachtige grondvorm: als liefde en haat. Het leed der wereld, het noodlot van de natuur - dat wat modern begrip vergoelijkt als het absolute, onafwendbare kwaad en wat zelfs als supreem egoïsme tot een cultus wordt - noemt hij met diepzinnig-roomsche simpliciteit: erfzonde, de vloek die alleen kon worden uitgewischt door goddelijk voldoening waaraan de eigen menschelijke liefdedaad ons deelachtig maakt.'

Op het wat beperkter vlak van de Nederlandse literaire actualiteit schrijft medewerker Dop Bles een uitvoerig en zeer negatief gestemd opstel over A.M. de Jongs Merijntje Gijzen-cyclus.[8] Overduidelijke diskwalificatie ('weergaloze grofheid') leidt de vaststelling in: 'Tevergeefs hebben wij waarden gezocht.' Aan het slot van het artikel, waarin ook de partij die het boek propageerde - de S.D.A.P. - in de bespreking betrokken wordt en met name melding wordt gemaakt van het actuele probleem van deze partij 'hoe zich het religieuze te injecteren, waardoor het leven als culturele beweging toekomstig verzekerd wordt', krijgt men genoemde 'waarden' wat meer geconcretiseerd: 'Als een Merijntje staat de S.D.A.P. verlaten van elk religieus gevoel, wachtend op de Fliere fluiter die met zijn toverfluit het wonder geschieden laat! Dit is het alles overheersend probleem van dit uur! In trouwe, dit is wel het juiste moment om duizend bladzijden te vullen om te verhalen of juister te herhalen hoe een boeren jochie zijn geloof verliest.'

A.M. de Jong is dit jaar trouwens een geliefkoosd doelwit van de literaire kritiek. Niet alleeen van de kant van De Gemeenschapsjongeren. 1928 is immers het jaar van de 'Anti-Schund'-publikatie, een uitgave van De Gemeenschap te Utrecht, met bijdragen van H. Marsman, Menno ter Braak, C.J. Kelk, Lou Lichtveld, Constant van Wessem, Jan Engelman, D.A.M. Binnendijk, E. Michel, Erich Wichman, Albert Kuyle en A. den Doolaard. Dit tegen A.M. de Jong en met name tegen het door De Jong en Is. Querido geredigeerde tijdschrift Nu gerichte pamflet wordt in de februari-aflevering van De Gemeenschap[9] onder de aandacht gebracht. Het opschrift 'Waarom wij op een drukken dag in het drukste gedeelte van Amsterdam met eenige drukte het vlugschrift *Anti-Schund* hebben gevent' krijgt beantwoording in het opsommen van een tiental redenen, waarvan de op één na laatste luidt: 'Omdat wij het socialistische en semitische schrikbewind met gepaste minachting willen behandelen, maar hetzelve inmiddels niet uit het oog verliezen.'

Ter afsluiting van de bespreking van jaargang 1928 geef ik nog enige aandacht aan twee markante interviews, beide afgenomen door Albert Kuyle, het ene aan Anton van Duinkerken,[10] het andere aan Marsman.[11] Wat het laatste betreft: alleen al het plaats vinden ervan, getuigt - weer eens - van de grote belangstelling voor persoon en werk van Marsman van de kant van De Gemeenschap. In verschillende reacties van de geïnterviewde ziet men ook veel 'gemeenschappelijks' van zijn kant bevestigd. Vooral de volgende uitspraak van Marsman getuigt van verwantschap: 'Ik geloof niet dat op den duur een eenzijdige reactie

op een kunstwerk mogelijk is. Ik vraag nu, als man tegen man, van een kunstwerk dat het me sympathiek is. En ik begin te gelooven aan de norm van de keukenmeid als aan de eenige: hèb ik er wat aan, of *niet*? Alle boeken die de vitaliteit ondermijnen, haat ik. Daarom haat ik het surrealisme als nabloei van Dada en Freud. Ik wil dat de aesthetica en de levensbeschouwing elkaar dekken.' Wat in dit interview verder nog opvalt is dat het onderwerp ervan via de literatuur naar de politiek verloopt en dat Marsman dan, voor het eerst in De Gemeenschap in wat uitgebreidere termen, het fascisme ter sprake brengt.

Vraag van Kuyle: 'Durf je een vergelijking aan van onze literatuur met die in den vreemde?'

Antwoord van Marsman: 'Onze Lyriek kan die vergelijking glanzend doorstaan. Onze literatuur in de breedte kan het zeker *niet*. Alleen onze lyriek en onze kritiek. De poëzie als gehéél komt er in vergelijking beroerd af. Er is geen episch werk, er is geen proza meer in Nederland. Laat ik het proza onderscheiden in romanproza en de rest. In de rest zijn dan mooie dingen. Maar een goeie Nederlandsche roman van iemand beneden de veertig bestáát nog niet. Ik zal die schrijven als ik niet voor 1931 in een fascistisch front gesneuveld ben.'

Vraag van Kuyle: 'Ben je bewonderaar van het fascisme?'

Antwoord van Marsman: 'Het fascisme, in zooverre het nationalisme is, is een na-renaissancistische gedachte, en als ongeveer alle na-renaissancistische gedachten fout. De middeleeuwsche conceptie daarentegen is universalistisch, dat is anti-nationalistisch. De mentaliteit die veronderstelt de hiërarchie van de macht, de plicht van den sterkste, vind ik ónontbeerlijk. Mussolini vind ik niet groot, misschien het tegendeel van groot, maar sterk. En de tweede groote fout van het fascisme, ook van het Nederlandsche, is dat het niet inziet, dat, wanneer de eerstvolgende oorlog met gifgas wordt gevoerd, deze antimilitairistisch is (in de goede zin van het woord militairisme), omdat dan iedere soldaat een burger wordt, want loopgraven en steden worden gelijkelijk getroffen. Zoodat alle motieven die je kunt aanvoeren voor een oorlog als die vroeger werd gevoerd, vervàllen. Ik geloof dat het fascisme of vormen daarvan in Holland en Duitschland een kans hebben omdat de sociaaldemocratie door zijn kwantitatieve overheersching, zijn kwalitatief échec alleen al bewezen heeft.'

In het gesprek met Van Duinkerken, van de kant van de Utrechtenaar Kuyle nog wel eens gevoerd op de toon van 'jullie in het Zuiden' en met regelmatige vermelding van het exuberant bierverbruik van zijn gesprekspartner, toont de geïnterviewde zich afkerig van de binnen de katholieke wereld optredende ijveraars voor volksverheffing waarbij deze trachten 'het volk van zijn aard en zijn temperament te ontdoen'. Zijn eigen werkzaamheid op dit vlak ziet Van Duinkerken met plezier getypeerd als 'een apologie van het savoir vivre: sinds de katholieken in Holland zich weer openbaar als zoodanig mogen doen gelden, hebben zij wèl geleerd katholieke beginselen toe te passen in de bespreking van alle mogelijke practische gevallen, maar vereeniging van het Katholicisme met de normale alledaagsche levenspractijk van ieder persoon heeft men blijkbaar nog *niet* geleerd. Men zoekt het katholieke heil in opvallende deugdzaamheidjes, die van buitenaf worden geïntroduceerd in het dagelijksche leven en gesprek, en beschouwt de orde als het agglomeraat dezer ordelijkheden.

(Roomsch stemmen, afgeven op de mode, niet charlestonnen etc.). Het katholieke savoir vivre wordt nog steeds als onkatholiek beschouwd.'

Nadat ook weer in dit gesprek de 'domheid' van A.M. de Jong is vastgesteld, en de schade die deze auteur heeft berokkend aan de (Brabantse) cultuur, eindigt Van Duinkerken het interview met een opsomming van eigen schrijverlijke bezigheden en met de prognose: 'Ik geloof dat ik, en trouwens alle jongeren, eerst nu de groote werkperiode zijn ingetreden.' Wat zijn eigen arbeid binnen De Gemeenschap betreft zal dat geloof ongetwijfeld bewaarheid worden. De medewerking van Van Duinkerken aan het blad - de vorige jaargang gestart - zal vanaf dit moment steeds frequenter en veelomvattender worden en via een redacteurschap ingaande de volgende jaargang, uitgroeien tot de positie van de meest centrale en het meest namens de redactie optredende figuur binnen de beleidssector van het tijdschrift.

Eindnoten:

1 *Verantwoording* 1928, januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 4-5.
2 *Mgr. Dr. Alph. Ariëns*, aug.-september 1928, vierde jaargang nr. 8-9, blz. 316-317.
3 J.C. van Schagen, *Het verraad der klerken*, januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 33-35.
4 J.C. van Schagen, *Eenige Simplismen*, mei 1928, vierde jaargang nr. 5, blz. 170-180.
5 Jan Engelman, *De School des Levens*III (slot), januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 41-47.
6 Jan Engelman, *J'Adore van Jean Desbordes*, aug.-september 1928, vierde jaargang nr. 8-9, blz. 267-278.
7 Albert Helman, *Miguel de Unamuno*, januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 36-39.
8 Dop Bles, *Geprolongeerde Prolongatie*, februari 1928, vierde jaargang nr. 2, blz. 66-80.
9 *Waarom wij 'Anti-Schund' hebben gevent*, februari 1928, vierde jaargang nr. 2, blz. 99-100.
10 Albert Kuyle, *Aan tafel met Anton van Duinkerken*, juli 1928, vierde jaargang nr. 7, blz. 254-261.
11 Albert Kuyle, *Aan tafel met H. Marsman*, aug.-september 1928, vierde jaargang nr. 8-9, blz. 306-311.

Jaargang V, 1929
‘Het is even dwaas, te eisen dat de kunst zal leren, als vol te houden, dat zij alleen maar versiert’

Het eerste wat bij het lezen van de vijfde jaargang van De Gemeenschap opvalt is het ontbreken in de eerste aflevering van een redactionele *Verantwoording*. Heeft het achterwege laten van een dergelijke ‘gemeenschappelijkheid’ iets uitstaande met de komst, in de redactie, van Anton van Duinkerken? Het is in elk geval deze nieuwe redacteur die in een latere bijdrage aan deze jaargang[1] de mening verkondigt dat de beweging der jongeren ‘zich geheel voltrok binnen ieder der constitutieve persoonlikheden afzonderlik en los van elkaar’. ‘De Gemeenschap heeft nooit een hoofdredacteur gehad,’ zo vervolgt hij ‘en heeft er ook nimmer een nodig gehad. In een soort aristocratische anarchie zocht elk zijn eigen weg en gaf al dat gene prijs van het gemeenzame inzicht, wat schadelik kon worden voor de eigen groei. De samenwerking bleef niettemin intiem genoeg om een collectieve verovering te bewerkstelligen, terwijl ieder met eigen wapens streed.’ En ditzelfde artikel eindigt met de opmerking: ‘Een taak, die nog niet afgedaan is, moet men niet te vaak beschouwen... “Travailler aveuglément!”’

Wat intussen zeker kan worden vastgesteld is, dat het accent in deze jaargang verschuift van hooggestemde beschouwing, als in vroegere *Verantwoordingen*, naar pragmatische reactie op de levensbeschouwelijke, literaire en politiek-maatschappelijke actualiteit, en dat met een concretie die man en paard veelal noemt en een strijdbaarheid die twee- en viervoeter nauwelijks onderscheidt. Men kan die ontwikkeling niet alleen aflezen aan de uitbreiding van de kritische kolommen en de introductie van de krijgszuchtige Hagel-rubriek, maar ook aan het feit dat in de sector van de poëziebijdragen een toevloed te signaleren valt van spotversjes, van satire en hekeling. Het nieuwe accent, niet al te sterk aangezet met *Kritische Kwatrijnen* van de redacteuren Albert Helman en Henk Kuitenbrouwer in het januari- resp. februari-maart-nummer, valt in laatstgenoemde editie voornamelijk te beluisteren in een tweetal *Hagel*-bijdragen. De eerste[2] is gericht tegen benepen rijk-roomse literatuurbeschouwing, waarvan de bedilzucht in eerste instantie wordt gehekeld door het met instemming citeren van het spotversje van Mien Proost n.a.v. Verlaine: ‘Het mooist is “Sagesse”,/ dat schreef hij in staat van genade./Van de rest deugt niet veel,/toen was hij met zonden beladen.’ Het slachtoffer is in dit geval een ‘doctorandus in de letteren,’ een anonieme nog dit keer, die voor Utrechtse studenten een lezing over Zola, Baudelaire en Huysmans blijkt te hebben gehouden ‘en het klaarspeelde dit nogal willekeurig gekozen driemanschap zóó afdoende zwart te maken, dat we

ons afvragen hoe de goede man door hun werken heen gekomen is, zonder, ter plaatse, in zijn ergernis en zedelijke verontwaardiging te blijven. De eenige die nog een beetje genade vond was Huysmans, maar dat valt weer niet te verwonderen, nademaal deze in het klooster gestorven is.' Kwalificaties van Zola ('een vulgair type', 'een goed koopman, voor den rijksdaalder was hij uiterst gevoelig'), van Baudelaire ('aestheticus der verdorvenheid, paarde aan een zucht tot uitspatting de lust tot zelfontleding') en Huysmans ('ongeneeslijk pessimisme wat hem kenmerkt tot vóór zijn bekeering') op de korrel nemend, voorziet men een en ander van het volgend commentaar: 'Er zijn bibliotheken vol geschreven over deze drie auteurs en ook van katholieken kant werden over hen zeer behartenswaardige dingen gezegd. Zola is geenszins onze literaire held, maar toch wel wat anders dan een naar valsch effect strevend pornograaf en wat Baudelaire betreft: *dit*, over den tragisch tusschen goed en kwaad pelgrimeerenden dichter en christelijken (!) aestheet, is waarlijk al te bar.' 'Boekenschouw overtroffen' en 'Gielen naar de kroon gestoken,' concludeert de redactie.

In een tweede *Hagel*-stukje in deze aflevering[3] belijdt de redactie te willen blijven bij haar weerzin tegen en aversie van het politiek bedrijf, met name zoals dat geïnstitutionaliseerd is in de R.K.Staatspartij en haar 'grote mannen'. 'Wij *doen* niet aan politiek,' zo begint het stuk. Zichzelf citerend, in een vroegere uitlating over de Katholieke Tweede Kamerfractie ('dezelfde sloomheid, dezelfde intriges, dezelfde kapstokken, dezelfde noodzakelijkheid der practische politiek, dezelfde godszalige mediocriteit') vervolgt de redactie: 'Destijds heeft De Morgen en hebben andere bladen deze oproerige taal défaitisme en nihilisme genoemd. Maar er is vandaag de dag nog niets veranderd: nu blijken de groote heren precies te beantwoorden aan onze (defaitistische, nihilistische) verwachtingen. Als Nolens dit of dat wil, *gebeurt* het. Als Kortenhorst daar of daar moet zijn, *komt* hij er. Als Van Wijnbergen naar de Maliebaan loopt, word je geen hoogleeraar in Nijmegen. Maar: Als men òns van het tooneel wil doen verdwijnen... *lukt* het niet.'

Met de onderwerpen van beide *Hagel*-bijdragen is ook wel aangegeven waarop de kritische pijlen in andere afleveringen van de jaargang zijn gericht: op enghartige rijke roomsheid in leven- en literatuurbeschouwing, in politiek en maatschappelijke orde. Zo is er het spotvers van Van Duinkerken aan het adres van de gevierde spreker en predikant pater Borromaeus de Greeve[4] die over 'de mannen der kleine Gemeenschap' had gesproken ('Oome Bor, oome Bor,/ben je nog niet schor/van het schrikkelik veel praten,/dat der Roomse zaak moet baten?'). Zo schrijft Albert Kuyle in dezelfde aflevering in een Kroniek over Boekenschouw[5]: 'Pater A.B.H. Gielen S.J. is gestorven. Requiescat in pace. Pater J.v. Heugten S.J. volgt hem op. Behalve twee voorletters minder blijkt deze troonopvolger goede wil meer te bezitten. Hij schrijft het hoofdartikel in nummer 4 van de drie en twintigste jaargang' en dat blijkt ten aanzien van De Gemeenschap 'een hartelijk artikeltje'. 'Maar de vredespijp die pater van Heugten ons reikt, is niet zoo goed schoongemaakt, dan dat wij er zalig en vergeten aan kunnen zuigen. Als het waar was dat wij in dit tijdschrift niets deden, dan "de versleten franjes van tooneeldecoratie" afrukken, ja... Maar zijn

wij dan nog niet duidelijk genoeg geweest? Hebben wij nog niet duidelijk genoeg gezegd, dat het gaat om belangrijker dingen dan kleine en groote particuliere hebbelijkheden van lieden die op het autoritair platform van onze katholieke samenleving zijn aangeland? Laten wij een oogenblik doodelijk ernstig zijn; wanneer het bleef bij het krakende boord en het onsympathieke stijltje van baron van Wijnbergen; wanneer het om niets beroerders dan de holle rethoriek van pater Borromeus en het losgeslagen, ijdele en onartistieke gedoe van pater Hermans ging; wanneer de critiek niet verder sloeg dan over de prulleboel van Anton van Welie en de X Y Z klassenindeeling voor leesbibliotheken door Boekenschouw... dan had pater van Heugten misschien gelijk. Althans gelijk met dit "de versleten franjes van een tooneeldecoratie" te noemen. Maar weet de nieuwe redacteur van Boekenschouw dan van niets? Is hij de eenigste vreemdeling in Jeruzalem? Kent hij dan de al te goed gespeelde stukken van leugen, bedrog, verraad, broodroof en achterbakschheid niet, waarvan de acteurs zich telkens opnieuw achter deze tooneelfranjes verschuilen?' Zijn conclusie: 'Wij houden ons lancet, en koopen als het noodig is wel eens een ploeg daarbij. Een sikkel? Dat is een kwestie voor onze kindskinderen. Die ik, met een eerlijk en oprecht gemoed zal vertellen van een dag waarop de zon over de Heerengracht scheen, en de zuurflesch van Boekenschouw in een honingpot veranderde.' In verschillende afleveringen van deze jaargang komt men de ironisch-kritische rijmen tegen van de zich noemende Mien Proost, waarin speelse spot wordt botgevierd, onder meer op rijk-roomse praktijken, zoals in dit *Springtouwliedje* in het septembernummer[6]: 'Ik lag in bed en telde mijn zonden/Ik had er zeven en dertig gevonden/Ik prevelde gauw een acte van berouw/Maar heb het toch prettig gevonden./In spin/De hemel in/Uit spuit/De hemel uit.' Een speelse variant binnen de kritische beschouwing die overigens in algemene zin beter getypeerd lijkt in de naam van de nieuwe rubriek: *Hagel*, waarvan de felheid ten slotte nog even mag worden gereleveerd met die van haar meest regelmatige schutter Albert Kuyle, die in een bijdrage in de mei-aflevering[7] namens de redactie van De Gemeenschap 'hartelijke felicitaties en dank' overbrengt aan de dieven die in Londen mevrouw Anton Jurgens voor zes ton aan juwelen hebben bestolen.

Het nadrukkelijk aanwezige accent van korte kritische reacties op de actualiteit betekent intussen niet dat principiëler beschouwing inzake geloof en literatuur ontbreekt.

Wat het geloofsthema betreft: het is weer medewerker J.C. van Schagen die in een tweetal beschouwingen n.a.v. het overigens sympathiek bevonden *Nieuwe Mensch* van Just Havelaar de voosheid van het humanisme zonder God wenst te benadrukken: 'De nieuwe mensch, dat is de heilige alleen, de rest is nouveauté.(...) Er zijn geen nieuwe problemen, er is slechts één probleem, in milliarden vormen: God. Er zijn geen nieuwe oplossingen, er is slechts één oplossing, in milliarden vormen: Credo. God alleen is nieuw, eeuwig, eenig en volstrekt, zoo kan alleen het credo vernieuwen. Wie hiervoor terugdeinst, is voorbij.'[8]

Wordt in het artikel van Van Schagen het humanisme als 'bijna zuiver', maar

ten slotte ‘valsch’ gekwalificeerd, in een bijdrage van een andere medewerker, Willem Nieuwenhuis, over Pieter van der Meer de Walcheren, wordt gesteld hoe schadelijk het reformatorisch christendom is geweest voor het katholicisme, met name op het vlak van culturele implicaties.[9] Van der Meer de Walcheren wordt door Nieuwenhuis geportretteerd als ‘een Hollandsch Katholiek, die ons tevens deed vermoeden, wat de stille en karige menschen dezer lage landen hadden kunnen wórden wanneer de gure wind der Hervorming niet zooveel bloesems van een jong volksbestaan had doen verschrompelen ten doode. (...) Een Katholiek, in wien geen spoor van invloeden en gevolgen der “Hervorming” te vinden is, en die een model wordt, naar wiens beeld en gelijkenis we de jonge katholieken van den Dietschen stam, ieder met behoud van eigen aard, zouden willen boetseeren.’ ‘Er is’, zo voegt hij hier aan toe, ‘een Thijmsche traditie, die we óók zouden willen bewaren. Een zien van het protestantisme, dat een kille hand legt om het warmkloppende volkshart; een zien van het cultuur-vijandige, dat het protestantisme in zijne meest verbeten verschijning, het calvinisme, als van nature eigen is; en een zien, een aan den lijve gewaarworden, dat “boven de Moerdijk” dit cultuur-vijandige aan de Katholieke volksziel schade deed en schade doet.’

Van de beschouwing van het geloof en eigen volksziel naar die van de literatuur: het is wederom geen grote stap, te meer niet omdat op het vlak van de literatuurbeschouwing het geliefkoosd thema van de verhouding tussen literatuur en leven weer centraal staat.

In de eerste plaats, op de plek namelijk waar in vroegere jaargangen de *Verantwoording* stond, manifesteert zich dat in het opstel *Op het eiland* van Jan Engelman.[10] Hoezeer Engelman daarin weer zijn eigen genuanceerd standpunt tussen de apostelen van de ‘levenscritiek’ enerzijds en de ‘autonomisten’ anderzijds poogt te verwoorden, moge uit de volgende citaten blijken: ‘Voordat Apollo geboren werd was Delos een drijvend eiland, ten prooi aan de nukken van water en wind. Maar toen de jonge God verrees uit Leto's schoot, die een door sterren verlichte nacht geleek, legde zich het eiland vast, terwijl het door een menigte van zwanen en dolfijnen werd omgeven.

Ik denk aan deze mythe, wanneer ik de puristen Marsman en Pijper te velde zie trekken voor den zuiveren hartstocht der kunst. Delos is het smal geboorteland der Hollandsche musische gezindheid, dat zij, roekelooze boorlingen van een geheimzinnig firmament, trachten te beveiligen voor de gevaren der goedkoope vroomheid en gezelligheid. Men heeft den indruk, dat dit nimmer voldoende kan geschieden. Echter, een drijvend eiland vaart nieuwe horizonten tegemoet, - wat blijft vastgehecht kan alleen naar binnen zich verrijken, en ook dit niet zonder voortdurende waakzaamheid. (...)

Op de eerste bladzijde van zijn bundel opstellen *De Lamp van Diogenes* plaatst Marsman het volgende citaat van Nietzsche: “Man ist um den Preis Künstler, dass man das, was alle Nichtkünstler “Form” nennen, als *Inhalt*, als “die Sache selbst” empfindet. Damit gehört man freilich in eine *verkehrte Welt*: denn nunmehr wird einem der Inhalt zu etwas blosz Formalem, - unser Leben eingerechnet.” Het is de samenvatting van al wat kan worden aangevoerd tegen de critiek der (protestantsche, vrijzinnige en katholieke) dominocratie, die in

den naam van het leven de afzijdig liggende wereld van het kunstwerk in bezit kwam nemen, - om haar, al te vaak, grondig te verwoesten (...) Hier en op dit oogenblik is het echter weinig belangrijk wat Nietzsche en Croce, wat Kant, Hegel, Herbart en Maritain over deze kwesties zeggen. Hier en op dit oogenblik is het van belang, hoe wij door onze kunst en door ons leven, het leven vermeerderen. Maar zeg mij aanstonds, gij die dit simplisme toejuicht, wat gij onder "leven" verstaat. Misschien zou ik verkiezen met Nietzsche, Marsman en Pijper "in eine verkehrte Welt" te verblijven, liever dan met u over alle linies redelijk gelijk te hebben.'

Nadat Engelman vervolgens een uitspraak van Pijper heeft aangehaald ('Het componeeren geschiedt alleen terwille van het resultaat van het componeeren - terwille van den klank, als men wil') en deze becommentarieert met de opmerking dat zo'n uitspraak weliswaar nuttig is als verweer tegen muziekbeoordeling 'uit filosofische, ethische of platonische standpunten', maar dat deze standpunten niet altijd 'zinneloos' zijn ('de taal der muziek kan en moet, op een hier niet nader te bepalen punt, anders dan sensorisch begrepen worden'), vat hij samen: 'Soms moet men de beteekenis der kunst in bescherming nemen tegen de kunstenaars, tegen de puristische kunstenaars zelf, - heeten zij Verlaine, Van Ostayen of Pijper.'

Ligt deze opvatting geheel in de lijn van het belijden van een dubbelaspect van het kunstwerk in vroegere beschouwingen van zijn hand, wanneer Engelman zich in deze jaargang op dit vlak uitspreekt tegenover het 'eigen katholieke kamp' benadrukt hij ook evenals vroeger het sui generis-karakter van de literatuur.

In de juni-aflevering wijdt hij een kroniek aan Gerard Bruning[11], door vele jongeren van die jaren beschouwd als een der leiders der generatie, door sommige katholieke jongeren, vooral kort na zijn dood, vereerd als een hartstochtelijk representant van een apostolisch dichterschap. Het is vooral bij dit laatste beeld dat Engelmans kroniek kanttekeningen maakt. Er wordt een brief van Bruning aangehaald waarin deze schrijft: 'men is er - zooals Henri Bruning in zijn Roeping-artikelen - toe gekomen het zeer subtiele verschil (o sierlijke geslingerde hersenen!) te hanteeren tusschen de "psychische noodzakelijkheid" en de "artistieke bezorgdheid", waarbij de eerste dan goed en de tweede min of meer doemwaardig zou zijn. Er valt hier terloops reeds bij op te merken, dat ik het eerste vers, het eerste kunstwerk nog moet zien, van wie dan ook, dat *zonder* "artistieke bezorgdheid" is geschreven of tot stand gekomen. Alleen de naam al: *vers* of *proza-gedicht* wijst er op, dat het zich onderscheidt en onderscheiden *wil*, van al hetgeen zonder artistieke bezorgdheid (een handelsbrief, een preek, een gesprek, een polis) behoort tot stand te komen.' 'Hij plaatste zich dan,' zo eindigt Engelmans kroniek, 'op het standpunt van Baudelaire en Maritain, en liet resoluut alle gepraat over apostolaat en ethiek achter zich.(...) 23 Juli 1926 schreef hij: "(...) als de laatste theoretici het veld geruimd hebben, zullen wij eindelijk, eindelijk mogen wachten op het vers "qui aura été écrit uniquement pour le plaisir d'écrire un poème"." Twee en een halve maand later was hij dood. De conclusie aan den lezer.'

Een beschrijving van de literatuurbeschouwing in jaargang 1929 zou zeer

onvolledig zijn als er geen aandacht werd besteed aan de bijdragen op dit vlak van de nieuwe redacteur Anton van Duinkerken. Van Duinkerken geeft van meet af aan duidelijk blijk van zijn aanwezigheid in het blad, niet alleen door regelmatige publikatie van poëzie en kerk- en cultuurhistorische opstellen, maar ook door artikelen over literatuur en literatuurkritiek. Op dit vlak dient vooral de aandacht te worden gericht op het opstel *De dichters leven onder pseudoniem* in de februari-maart-aflevering.[12] Men kan bij lezing van dit artikel moeilijk aan de indruk ontkomen dat hierin bijval wordt betuigd aan de opvattingen inzake literatuurbeschouwing welke Jan Engelman met name aan het adres van het eigen katholieke milieu formuleerde: 'Komt het wel waarlik rechtstreeks voort uit de calvinistiese kronkel in onze hollandse hersens, dat bij ons ieder gesprek over schoonheid gevoerd wordt in de biechtstoel der moraal? Ik meen van niet. Het heeft zijn oorzaak in het lamzalige gebrek aan levens-heroïek, dat men uitsluitend leven van de kunst verwacht. Het heeft zijn oorzaak in de maatschappelike middelmatigheid van ons geslacht in onze natie, dat men voor de dichters een werkkring zoekt buiten de sfeer der scheppende vermogens. Men wil de dichter-moralist, omdat men een andere moralist wil dan die, waaraan men gewoon is. Van de poezie wordt hier uiteindelik een getuigenis verwacht, dat overal elders vergeefs gevraagd werd. De muzen komen achteraan op het appèl voor de rechtbank van Hollands gewichtigheid en bij hun eerste komst zijn ze beladen met verplichtingen, haar opgelegd door anderer verzuim. Torsen zij slechts de last van hun bevalligheid, zij worden zonder eerbied afgeschreven als den lande overbodig. Immers wij zijn geen volk van dromers, maar van dijkenbouwers. Ons laagland is zo laag, dat wij het beschermen moeten tegen het hogere zeevlak, waar gevaarlike golven slaan, en waar schuim is. Er is in ons een aangeleerd verzet tegen de bewogenheden der ziel, zoals er bij ons een aangekweekte weerstand bestaat tegen de bewogenheid der zee. Den fraaien letteren staat alles vrij, behalve fraai te zijn. Daarom is hier in de kritiek de zogenaamde levensnorm van zulk gewicht. Lees wat men over verzenbundels schrijft en gij bemerkt de behoefte der denkende geesten in Holland om het gedicht te duiden, te ontraadselen, en het te vragen naar den allerlaatsten grond van zijn bestaan. Onmiddellik nadat het werd geschreven, wordt het gesplitst in een tweeledigheid, die het niet kende toen het werd geboren: een tweeheid van inhoud en vorm, corresponderend aan een tweeheid van leven en schoonheid (...) De inhoud, die uit het leven ontstond, naar men zegt, heeft in deze beschouwingsmethode twee mogelikheden. Zij is maatschappelik bruikbaar (anders gezegd: vitaal) of maatschappelik niet wel aanwendbaar (en wordt dan "rot" of "leeg" geheten). Het gansche complex, dat men "vorm" noemt, schijnt te gelden voor een soort overjas, die van betekenis verandert naargelang hij aan een kapstok hangt of passend om een aantal ledematen zit.(...) Edoch, mijn broeders, "zo eenvoudig is het leven niet..." Om uw geboortegaven niet geheel naar de bliksem der inslaande slagwoorden te helpen, zal ik u een gering geheim verraden: De dichters leven onder pseudoniem. Het ontraadselen hunner belijdenissen is een kunstje van een andere dan uw doorzichtigheid. Gij hebt daarbij het pseudoniemenboek van node. Victor Hugo was inderdaad "een gek, die dacht dat hij Victor Hugo was"

en gij zult zijn krankzinnigheid moeten vermoeden, wilt gij een kritiese methode op hem toepassen, die introspectief en toch juist is. Dat is het ambtsgeheim, waarnaar uw stuntelige analysen vroegen. Wil ik het duidelik maken? Verzen zijn de kristal geworden neerslag van een leven. Zij zijn de tot ijsbloem gestolde levensadem op de ruiten van een menselik bestaan. Hun eigen leven is zeer wonderlik en broos, maar tevens zeer beschermend. Den onbeschaamde sperren zij een blik naar binnen: hij wapene zijn oog zo scherp hij wil, hij zal niet te weten komen of er natuurbloemen bloeien op het kozijn van het binnenkamersbestaan. Den ingewijden echter geven zij wel iets te raden over het grote mirakel van de scheppende arbeidzaamheid.(...) Dat heeft men hier in Holland nooit beseft in confessionele kringen.'

Van beschouwingen omtrent de aard der poëzie overgaande tot die van de literatuurkritiek, signaleert Van Duinkerken vervolgens 'een massaal aantal strijd-artikelen' in katholieke bladen en tijdschriften waarin met 'vereenvoudigde tegenstellingen van inhoud en vorm, leven en schoonheid, moraal en poëzie' gewerkt wordt. 'Vereenvoudigde tegenstellingen' zijn in wezen 'ingewikkelde zaken,' aldus Van Duinkerken: 'Uiteraard heeft de scheppende arbeidzaamheid haar waarde voor de mens en is zij niet alleen meegegeven om doldriftig zichzelf te verzadigen. De kunst is ergens goed voor bij een volk. En de introspectieve methode heeft haar waarde in de kritiek, omdat zij vraagt naar dat goed.' Bovendien: 'Het is even dwaas, te eisen dat de kunst zal leren, als vol te houden, dat zij alleen maar versiert.' De meest adequate benadering van literatuur, zo wordt de conclusie, is er een die zedelijk geaarde introspectie en artistieke criteria verenigt: 'De introspectief-artistieke beoordeling (...) ontleedt de poëtische bouwstof, concludeert tot den aard der poëtische vermogens en gaat zo nodig na, in hoeverre hierbij het moreel besef scheppend aanwezig was. Zij heeft het zedelik bewustzijn te erkennen als een kunstdadige factor, zoals de liefde, de haat of de droefheid. Zij ontslaat de kunstenaar niet van de zedelike verantwoordelikheid, maar verlegt het zwaartepunt dezer verantwoordelikheid van haar resultatieve, naar haar functionele werking.'

Op het vlak van zijn kritische werkzaamheid binnen deze jaargang ziet men Van Duinkerken de accenten van zijn hierboven weergegeven opvattingen 'verdelen'. In confrontatie met de katholieke levenskritiek benadrukt hij het niet-artistieke van die beoordeling: 'De opstellen die Gerard Knuvelder gebundeld heeft, handelen over romans en gedichten,(...) maar een letterkundig kritiese bedoeling hebben ze eigenlik niet. Ze wensen alleen "iets" weer te geven "van de zekerheid van het katholicisme, dat met wel-willend begrijpen van het standpunt der "anderen" in eerste en laatste instantie zichzelf handhaaft tegenover dit standpunt"'. 'Tegen een kunstwerk kijkt hij aan als tegen een muur en hoogstens heeft hij een vaag besef van de steenhoop, die zulk een muur geweest is en van de puinhoop, die hij worden kan. Hij onderzoekt het cement met een krassende spijker, en classificeert de grondstoffen nauwkeurig, maar altijd volgens hetzelfde gegeven: "naturalisme: materialisme: slechte bindstof; katholicisme: waarheid: eeuwige bindstof." Zijn boekje, dat aan Doctor Moller opgedragen is, teert letterkundig-krities op Mollers methode.'[13]

In concrete literatuurbeschouwing zijn de accenten van de 'introspectief-artis-

tieke beoordeling' meer gelijkelijk aanwezig of wordt het levensbeschouwelijk aspect centraler geplaatst. Zo wordt in een bespreking van Antoon Coolens roman *Kinderen van ons volk* vanuit de compositie van het boek en via de vaststelling van de 'eenheid' erin door 'de hartelike en onbevangen openheid van de schrijver voor het gehele bewegende leven' geconcludeerd tot 'een katholieke roman'.[14] En in *De Heldendaad van het Rooms Gedicht*,[15] n.a.v. Vondels *Maria Stuart*, is het 'levenscriterium' allesbeheersend: 'Nu Vondel toch klassiek is, kan men hem wel ten voorbeeld geven aan de dichters van een eeuw, die met alle geweld der bezadigdheid belet wordt een gouden te zijn. Want nu is hij het voorbeeld van de studieuze geest en de sterke versificator. Wat er aan aandrift in zijn werk lag is onschadelik geworden door de tijd of is onschadelik gemaakt door de interpretatie zijner klassieke bedoelingen.(...) Van Joost van den Vondel behoeven wij geen enkele der vaardigheden af te kijken, die een befaamd exploitant zijner verzen ons op zoekt te dringen. Wij hebben deze vaardigheden geenszins nodig. Ook Vondel leefde niet bij hun genade. Hij is eerst na zijn dood door zijn beknibbelaars ontmand tot een alleen-maar-vaardige (...). Vondel zij voor de jeugd van vandaag een leeraar in de opstandige wilskracht. Men leze hem om zijn walging voor ieder aanziens des persoons, om zijn verachting voor de huichelaars en de verzadigden, om zijn eerlikheid in het volstrekte. Men zoeke bij hem slechts het heldendom tot de daad van het Roomse gedicht. De rest is wetenschap.'

Een laatste woord ten slotte over de laatste aflevering van de jaargang die binnen het geheel opvalt door haar lustrum-karakter. Met name twee bijdragen erin vragen de aandacht. Allereerst een breedvoerige beschouwing van - wederom - Anton van Duinkerken waarin deze onder de titel *Beweging en Richting*[16] de voorgeschiedenis en de ontwikkeling der twintigste-eeuwse beweging der katholieke jongeren poogt te schetsen. In de aanvang van deze bespreking van de vijfde jaargang heb ik er al enkele zinsneden uit geciteerd, waarin als teneur het geluid te beluisteren viel dat, wat de actuele situatie betreft, in de jongerenbeweging meer individuele schakering dan hechte groepsindeling te signaleren is en dat er intussen minder beschouwd en meer gewerkt mag worden. Hier dient nog gemeld dat er ook een eigen visie op de geschiedenis van genoemde jongerenbeweging in het opstel doorklinkt. Van Duinkerken laat die beweging beginnen met de start van Roeping in 1922: 'De verzen van den eerste Roeping-jaargang noemde men dynamies en het woord, dat denken doet aan een geladenheid, die spontaan wordt omgezet tot beweegkracht, was niet alleen juist in den algemene zin, die het heeft, doch het was bovendien toepasselik op een procédé van rythmiese versnelling, dat plotseling algemeen werd. Het tempo van het nieuwe vers was een poëtische verovering der nieuwe wereld: de wereld van de twintigste eeuw(...) Er was tegelijk met de snelheidsbehoefte een angst voor de snelheid in het dynamiese vers, dat woorden als "rust" en "eeuwigheid" herhaaldelik op het rijmloos appèl riep. Alleen reeds de techniek van het Roeping-gedicht verried een conflict, dat Tachtig nimmer gekend had: een zedelik conflict. Uit zulk een conflict is de jonge beweging geboren.(...) Men was "getourmenteerd". Dit uitte zich in verzen, die (in

tegenstelling tot de tachtiger dichtkunst) op de allereerste plaats een bevrediging boden aan buiten-letterkundige behoeften, zoals de behoefte naar "eerlikheid in het volstrekte" (belijdenislyriek) of naar de "broederschap der mensheid" (gemeenschapslyriek).' Hierbij ontwikkelde zich een tendens, aldus Van Duinkerken, naar een 'programmaties apostolaat ener geforceerd-Roomse dichtkunst' die om een reactie riep: 'De groeiende talenten zochten inmiddels te gedijen op het gebied, waartoe hun aanleg hun praedestineerde en zo kwam de "aesthetiese reactie", die aarzelend vorm nam in het tijdschrift De Gemeenschap.' Elders in deze studie zal ik deze visie explicieter van commentaar voorzien, maar hier mag toch al de kanttekening geplaatst worden dat De Gemeenschap in zijn start een 'aesthetiese reactie' vrijwel uitsluitend binnen het kader der jonge katholieke dichtkunst formuleerde en dat zijn voornaamste bekommernis een andere dan een esthetische was.

Het lustrumkarakter van de december-aflevering wordt heel nadrukkelijk geaccentueerd in de openingsbijdrage daarin van Albert Kuyle.[17] Relevante gegevens in het stuk inzake abonnee-aantal, redactionele werkzaamheid, eigen positie van de auteur in het blad, zal ik elders in deze studie bespreken. Hier zij vermeld dat het artikel overduidelijk het werk is van de bedrijvig en omstandig alle prestaties opsommende redactiesecretaris. De peroratie waarmee deze lustrum-beschouwing wordt besloten, draagt het stempel van de bevleugelde en de vroomheid niet schuwende reclameman: 'Als U de nieuwe Jaargang weer begint te ontvangen, denk dan bij tijd en wijle eens aan de moeite die het kost ons blad waardevol te houden van inhoud, veranderlijk als het weer, glimlachend als een lentemorgen, sarcastisch als een ijsvogel, scherp als een gillette, eerlijk als het kerkportaal en onbevangen als een straatjongen. (...) Januari a.s. gaan wij met Gods hulp en Zegen de zesde jaargang in, het zesde Gemeenschapsjaar, met een vast geloof aan onze Heilige Engelbewaarder, en een bede aan Sint Paulus dat hij onze pennen bestiert. En laat het kleine feestje dat wij thans op de Oude Gracht gaan vieren, overwaaien naar waar gij allen zijt, en wees dan blij met ons, omdat het kaperschip in vijf jaar tijds niet lek sloeg, en gonzend van vlijt te wachten ligt op ruimer zee.'

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *Beweging en Richting*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 409-420.
2 *De Gemeene schrijvers, of: Boekenschouw overtroffen*, februari-maart 1929, vijfde jaargang nr. 2-3, blz. 116-118.
3 *Gelooft hen niet*, februari-maart 1929, vijfde jaargang nr. 2-3, blz. 119-120.
4 Anton van Duinkerken, *Eloquentiae Laus dat is: Lof der Welsprekendheid*, juli-augustus 1929, vijfde jaargang nr. 7-8, blz. 285-286.
5 Albert Kuyle, *Sans peur... et encore quelque chose*, juli-augustus 1929, vijfde jaargang nr. 7-8, blz. 309-311.
6 Mien Proost, *Springtouwliedje*, september 1929, vijfde jaargang nr. 9, blz. 338.
7 Kuyle, *Prol - geboren Parg*, mei 1929, vijfde jaargang nr. 5, blz. 214.
8 J.C. van Schagen, *Schampen langs Just Havelaars 'Nieuwe Mensch'*, juli-augustus 1929, vijfde jaargang nr. 7-8, blz. 266-275.
9 Willem Nieuwenhuis, *Pieter van der Meer de Walcheren* (vervolg en slot), mei 1929, vijfde jaargang nr. 5, blz. 185-190.

10 Jan Engelman, *Op het eiland*, januari 1929, vijfde jaargang nr. 1, blz. 2-6.
11 J.E., *Gerard Bruning, zijn critische normen, zijn afgesneden ontwikkeling en zijn voltooiden glimlach*, juni 1929, vijfde jaargang nr. 6, blz. 257-261.
12 Anton van Duinkerken, *De dichters leven onder pseudoniem*, februari-maart 1929, vijfde jaargang nr. 2-3, blz. 50-58.
13 Anton van Duinkerken, *Gerard Knuvelders Kritieken*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 473-477.
14 Anton van Duinkerken, *Een Katholieke Roman*, februari-maart 1929, vijfde jaargang nr. 2-3, blz. 102-105.
15 Anton van Duinkerken, *De Heldendaad van het Rooms Gedicht*, mei 1929, vijfde jaargang nr. 5, blz. 170-176.
16 Anton van Duinkerken, *Beweging en Richting*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 409-420.
17 Albert Kuyle, *Tweeduizend in vijf jaar*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 394-403.

Jaargang VI, 1930
‘Ik kom naar u in naam van de tallooze zielen, die door uw politiek in eeuwig onheil vielen’

De zesde jaargang herstelt de traditie van de redactionele *Verantwoording*[1] aan het begin van de januari-aflevering. Dit ‘ten geleide’ maakt overigens minder de indruk tot herstel van een gewoonte te zijn geschreven dan wel omdat het moment om enige redactionele uiting vraagt. Ten dele blijkt die noodzaak dan de aankondiging te betreffen dat men in het komend jaar de rubriek *Kroniek* hoopt uit te breiden ‘door een breeder aandacht voor sommige verschijnselen, die tot heden vaak te zeer verwaarloosd werden’: ‘Wij bedoelen hiermee op de eerste plaats de belangrijke gebeurtenissen op tooneel- en filmgebied. Ook aandacht-vragende publikaties zullen wij in deze kroniek uitvoeriger beschouwen dan de “boekbespreking” toelaat.’ Belangrijker in deze *Verantwoording* is echter de kennelijke behoefte om een langzame ‘positiewijziging’ van het tijdschrift te signaleren. De bewoordingen waarin dat gebeurt dienen m.i. dan ook integraal te worden weergegeven:

‘De jonge gedachte won in weinig jaren zoo veel veld, dat zij zich nog slechts op sommige grenslijnen strijdbaar voor moet doen, doch reeds op uitgestrekt gebied een vaste heerschappij kan uitoefenen. Daardoor is de positie van ons tijdschrift langzaam gewijzigd. Van een in hoofdzaak polemische activiteit kon het afzien ten gunste van een positief leidende werkdadigheid.

De Gemeenschaps-idee, die het voorstond in de verantwoording tot zijn eersten jaargang, heeft het nimmer verloochend. Doch deze gedachte bleek in den daar verdedigden vorm minder vruchtbaar te zijn dan de aanvankelijke schijn wel deed gelooven. Ieder van ons ondervond de waarheid van wat Dostojefski zei over de algemeene menschenmin: dat zij al spoedig een belemmering kan worden voor de waarachtige liefde, wanneer zij haar voorwerp niet altijd duidelijk concretiseert. Wij leerden, dat de Gemeenschaps-gedachte eerst van daadwerkelijken invloed op het geestesleven worden kan, wanneer zij vormend inwerkt op het leven van ieder individu. Dit geschiede niet in den vorm van humanitair welwillende phrasen over het negentienhonderd millioental onzer broeders en zusters, maar door ernstigen toeleg op de heiliging van ons zelf. Het is onze uitgesproken overtuiging, dat de geloofs- en zedenleer der Roomsch-Katholieke Kerk hiertoe den weg openstelt. Wij strijden voor deze overtuiging, zonder nochtans te gelooven, dat deze strijd onze eenige roeping op aarde is. Inzake het probleem eener katholieke kunst verschillen wij van meening met hen, die beweren, dat de katholieke kunstenaar - minimaal gesproken - tot méér verplicht zou zijn dan tot nakoming der bepalingen zijner zedenleer. Het

is ons met andere woorden niet mogelijk in te zien, dat de katholiek, die kunstenaar is, daardoor uitsluitend geroepen zou zijn tot de propaganda van zijn godsdienstige of wijsgeerige gedachten. Wij beweren hiermede geenszins, dat de katholieke overtuiging geen inspiratiebron tot kunst zou mogen zijn. Wij wenschen alleen vast te stellen, dat zij het niet verplichtenderwijs *moet* zijn. Kwalijk kunnen wij dan ook deelen de opvatting van hen, die het heil der Nederlandsche dichtkunst geheel afhankelijk stellen van de mate der religieuze getourmenteerdheid bij de dichters. Het komt ons eerder voor, dat de exploitatie van het persoonlijk godsdienstig conflict tegenstrijdig is met de geheele katholieke levensbeschouwing, dan dat zij door de zedenleer der Kerk zou worden aanbevolen.

In de letterkundige kritiek van ons tijdschrift laten wij ons door deze inzichten leiden. Kunst beoordeelend, zullen wij ons onthouden van een misplaatste levenskritiek. Sprekend over menschelijke handelingen zullen wij integendeel niet schromen om ons te blijven verzetten tegen persoonlijkheden, wier daden onzes inziens geheel in strijd zijn met de waarachtige belangen der gemeenschap. De rubriek *Hagel* zal niet uit ons tijdschrift verdwijnen.'

De hier beleden 'koerswijziging' blijkt dus tenminste een tweetal zaken te betreffen: 1. een zich afwenden van 'een in hoofdzaak polemische activiteit', 2. een toenemende behoefte tot concretisering en individualisering op het vlak van 'algemeene menschenmin' en Gemeenschapsgedachte. En dan suggereert deze *Verantwoording* bovendien nog dat het beleden standpunt 'inzake het probleem eener katholieke kunst' als een latere ontwikkeling wordt gezien. Wat de eerste kwestie betreft: men hoeft echt niet vertwijfeld uit te zien naar enige concrete invulling van 'de jonge gedachte', haar strijdbaarheid 'op sommige grenslijnen' en haar 'vaste heerschappij op uitgestrekt gebied'. Men hoeft ook niet, vooruitblikkend, met enige ironie vast te stellen dat de zesde jaargang de meest enerverend-strijdbare wordt in de Gemeenschapsgeschiedenis tot op dit moment. Men kan eenvoudig zeggen dat er tot op heden geen jaargang is die een afneming van polemische activiteit releveert. Het enige waarmee de geschetste 'wijziging' op dit vlak verbonden kan worden is met de particuliere opvattingen van Anton van Duinkerken - geformuleerd in zijn opstel *Beweging en Richting* in de slotaflevering van de vorige jaargang - inzake meer individuele schakering dan groepsgewijs optredende tegenstellingen bij de jongeren en de wenselijkheid van een 'travailler aveuglément.' Ook Van Duinkerkens eigen bijdragen aan het blad ondersteunen nauwelijks de aangegeven ontwikkeling. Niet alleen zijn ze - ik hoop dat in de beschrijving van de vorige jaargang aangeduid te hebben - voor een goed deel in vers en literatuurkritiek expliciet polemisch, ook de opstellen op het vlak van kerk- en cultuurhistorie en de essays over de dichters der contra-reformatie zijn bepaald niet vrij van strijdbaarheid en polemiek.

Het tweede aspect dat als demonstratie van een koerswijziging wordt genoemd kan dan ook in de leeservaring alleen maar bevestigd worden met ontkenning van het eerste. Inderdaad laat De Gemeenschap vanaf de *Verantwoording* van de eerste jaargang tot heden een ontwikkeling zien van grootsprakig engagement van 'ons' met 'de wereld' naar een meer concrete gerichtheid en

belijdenis van het eigene, maar daarbij vindt in toenemende mate ook strijdbare confrontatie plaats met groepen anderen of één ander.

En dan is er nog de suggestie van het eventueel delen van de verwoorde ideeën inzake 'katholieke kunst' in een gewijzigde positie van het blad. Er is tenminste één moment in de geschiedenis van deze jaargang waarin die suggestie duidelijk beantwoord wordt. Dan is niet Van Duinkerken aan het woord, maar Jan Engelman, in een polemische(!) beschouwing bij verschijning van de eerste aflevering van het tijdschrift De Paal.[2] Het gaat daarbij met name - weer eens - om de claim die verschillende schrijvende jongeren op verschillende gronden leggen op figuur en erfenis van Gerard Bruning. Paal-redacteur Ton Kerssemakers - al eerder doelwit van Gemeenschap-pelijk geschut - blijkt zich bijzonder kwaad te hebben gemaakt over Engelmans bijdrage over Gerard Bruning in de juni-aflevering 1929, waarin Bruning 'verdedigd' werd tegen hen die hem voor het karretje van het apostolaat en de ethiek als allesbepalende factor in de kunst wilden spannen en waarin Engelman, met bijval van Marsman, een ontwikkeling bij Bruning constateerde naar een meer oog hebben voor het eigen karakter van het kunstwerk.

'Kerssemakers schrijft nu zonder blikken of blozen dat ik valsch geciteerd heb,' aldus Engelman, maar wat hij schrijft is 'één bevestiging van Brunings standpunt en het onze':

'Wáár hebben wij ergens geschreven dat B. slechts bekommerd geweest zou zijn om de intensiteit van een werk en niet om de richting van deze intensiteit? Kerssemakers, dichter, tijdschriftleider, moralist en schreeuwer om een spoedigen dood als martelaar' haalt een stukje uit De Gemeenschap van de eerste jaargang aan waarin de redactie zich stoot aan Brunings kritiek op het blad en Engelman reageert daar nogal geïrriteerd op: 'Ja, ja, ja: Gerard Bruning en de redactie van De Gemeenschap hebben verschil van meening gehad over de taak des kunstenaars. Het is nooit verbloemd. De Gemeenschap heeft, dit is al honderdmaal gezegd, haar aanvankelijk standpunt over de sociale taak der kunst gedeeltelijk verlaten, gedeeltelijk aangevuld, evenals Gerard Bruning het deed (van den anderen kant). De gedachte, dat er tusschen hem en ons eenstemmigheid is gekomen, waarvan de bewijzen te over zijn te vinden, moest Kerssemakers er van weerhouden onzin te schrijven.'

De kwestie van een eventueel ten dele gewijzigd, ten dele aangevuld standpunt inzake 'de sociale taak der kunst' lijkt belangrijk genoeg en de reactie van Engelman op Kerssemakers is dermate ondoorzichtig in zijn korzeligheid, dat er nog wel iets uitvoeriger bij mag worden stilgestaan. En dan dient allereerst te worden vastgesteld dat Brunings kritiek op de eerste *Verantwoording* van De Gemeenschap[3] niet zozeer het apostolair-getuigende in de kunstbeschouwing betrof, dan wel het Gemeenschap-pelijke erin: de aandrift om met vele anderen nuttig te zijn voor de hele mensenmaatschappij: 'Wanneer wij nu het orgaan der Utrechtse groep met den waterstaatkundigen ondertitel voor ons zien liggen, dan lijkt - helaas! - de mooiste tijd van den struggle for life alweer voorbij: een deel der bent althans is acceptabel geworden voor welhaast... iedereen!'

'Durft dan te erkennen,' zo hield hij de Gemeenschapsjongeren voor, 'dat na de Middeleeuwen de stem der groote eenzamen Shakespeare, Molière, Rem-

brandt, Michelangelo, Hello, Barbey, Baudelaire, Villiers, Bloy, Dostojewski, v. Gogh klaagde over de bitterheid, die zij onder de menschen aten.' De reactie van De Gemeenschap op deze kritiek[4] trekt het standpunt van Bruning sterk naar een l'art pour l'art-gekleurd ter zijde staan: 'Gij wilt het niet slikken, dit "barbarisme": het *nut* der menschenmaatschappij?(...) Waartoe toch dat moedwillig alleenstaan?(...) de dichter behoude zijn poëzie, maar ook hij zal er aan denken, dat (...) de "grandeur matérielle" niet opweegt tegen de "grandeur morale". Eerst het leven, vooral het inwendig leven, dan eventueel de kunst: niet omgekeerd!'

Wanneer Engelman in de vorige jaargang en ook nu weer aan het adres van Kerssemakers formuleert dat Bruning 'al schrijvende' tot een gewijzigde literatuuropvatting kwam en een evolutie doormaakte waarvan het eindpunt de overtuiging van het sui generis-karakter van kunstenaarschap en kunst inhield en wanneer hij tot overeenkomst concludeert tussen deze ontwikkeling en die binnen De Gemeenschap, dan roept zijn eventueel resultatief gelijk toch vraagtekens op. Immers: de start-situatie van beider ontwikkeling is als verschillend geformuleerd en Bruning kan toch moeilijk geëvolueerd zijn van een verdediging van het artistieke naar een verdediging van het artistieke. Ik kan mij dan ook voorstellen dat contemporaine lezers van De Gemeenschap, gefascineerd door Brunings persoonlijk getuigenis van een individueel beleefd en compromisloos katholicisme, ook in - eigensoortig - kunstwerk en in kunstbeschouwing, met de aanduiding in een tussenzinnetje dat Bruning 'van den anderen kant' tot overeenstemming met de vernieuwde literatuurbeschouwing van het tijdschrift was gekomen, weinig konden aanvangen. En dat ze daarmee ook in meer algemene zin tegen mededelingen omtrent koerswijziging wat verward hebben aangekeken. De op dat vlak in de *Verantwoording* geformuleerde afwending van het polemische werd door de feiten weersproken. De tendens waarbij de belijdenis van een in gemeenschap met anderen gewenste dienstbaarheid aan de wereld plaats maakte voor het besef tot 'het kleine getal' te behoren en waarbij parallel daarmee zich een ontwikkeling voordeed van abstracte hooggestemdheid naar meer persoonlijke, concrete duiding, konden zij waarnemen en ook waarderen als in overeenstemming met de *aanvankelijke* kritiek van Bruning. Misschien heeft een aantal hunner ook nog wel kunnen inzien dat er overeenkomst was tussen een derde tendentie - die van een sterker benadrukken van het eigen karakter van de kunst - met een ontwikkeling bij Gerard Bruning. Maar wat hun dan moeite zal hebben gekost is het feit dat bij een samenbrengen van beide laatste tendenties (die van de persoonlijking en concretisering en die van het accentueren van het specifieke der artistieke werkzaamheid) in de verklaring omtrent koerswijziging, Gerard Bruning 'zonder meer' betrokken wordt. Brunings afkeer van massale 'nuttigheidsdrang' is De Gemeenschap in latere jaren gaan delen, de ontwikkeling in het tijdschrift naar een meer in het oog houden van het eigen terrein der kunst 'vond zich' in een soortgelijk veranderende opvatting van Gerard Bruning: een dergelijke explicatie zou ter verheldering toch wel op zijn plaats geweest zijn. Behalve de wat bitse beknoptheid van Engelman zal ook het summier-vage karakter van de *Verantwoording* de lezers-tijdgenoten parten hebben gespeeld bij het moeilijk

zicht krijgen op de feitelijke implicaties der veranderde inzichten, met name t.a.v. de kwestie van de verhouding tussen kunst en leven en beider beschouwing. Bij de beoordeling van kunst, zo wordt gesteld, zal men zich onthouden van 'misplaatste levenskritiek'. Op welk moment wordt dergelijke kritiek 'misplaatst'? Waar ligt de gesuggereerde grens tussen 'letterkundige kritiek' en het spreken over 'menschelijke handelingen'? Als de 'exploitatie van het persoonlijk godsdienstig conflict' zo 'tegenstrijdig is met de geheele katholieke levensbeschouwing', wordt dan de aldus gekwalificeerde dichtkunst toch weer niet gemeten met het criterium der katholiciteit?

Ik voerde in het bovenstaande commentaar de contemporaine lezer in omdat er in de jaargang tekstuele aanwijzingen zijn dat hij zich ter verheldering van inzicht op het besproken vlak tot de redactie heeft gewend. In een poëziekroniek in de juli-aflevering[5] gaat Anton van Duinkerken onder het opschrift *Geloof en Inspiratie* op de reacties in. De aanhef van zijn stuk heeft iets van Engelmans hierboven gesignaleerde irritatie: 'Telkens opnieuw is het noodig, voor het bestaansrecht der dichtkunst te pleiten,' zo verzucht hij, 'Er is onder ons tien jaar lang gepolemiseerd over inhoud en vorm, over kunst en moraal, over katholicisme en poëzie, over gedichten en "het leven daarachter" en nauwelijks scheen er eenige helderheid aan dezen hemel gekomen, of het binnenkerkelijk offensief werd overgenomen door buitenstaanders.' Maar dan komt toch een serieuze beantwoording op gang: 'De moeilijke vraag is deze: is de verhouding tusschen godsdienst en dichtkunst *per se* een directe en noodzakelijke verhouding of mag die verhouding een indirecte en toevallige zijn? In onze verantwoording tot den loopenden jaargang van De Gemeenschap heeft de redactie het tweede onderdeel dier vraag bevestigend beantwoord. Thans wordt haar van verschillende zijden gevraagd, dit antwoord nogmaals te verantwoorden.'

Nadat Van Duinkerken eerst de 'buitenstaander' P.N. van Eyck die in het maandblad Leiding geschreven had dat 'voor een waarachtig geloovige, die kunstenaar is het geloof "ongetwijfeld de eenige" inspiratiebron tot zijn kunst is' heeft geantwoord, dat deze opvatting op de onjuiste veronderstelling berust 'dat de kunst eerst dan een middel tot zelfheiliging is, wanneer zij rechtstreeks geïnspireerd wordt door het geloof', vervolgt hij: 'Iemand kan zich heiligen door kunst voort te brengen zonder dat dit voornemen tot zelfheiliging in het product zelf waarneembaar is. Of duizendmaal eenvoudiger gezegd: een katholiek kan spreken zonder over zijn katholicisme te spreken en toch God aangenaam zijn.

Hij kan dat in proza en hij kan dat in verzen.

De gerichtheid-op-God behoeft zich niet te manifesteeren in het resultaat.

Zoodat de mogelijkheid bestaat, dat een katholiek mensch gedichten schrijft, waaruit nooit iemand merken zou, dat deze mensch katholiek is, en niettemin zich door deze handeling heiligt, zooals een monnik zich heiligt door een gepaste recreatie. Op deze mogelijkheid wilde onze *Verantwoording* wijzen, omdat eenigen onzer geloofsgenooten met meer hartstocht dan overtuigingskracht die mogelijkheid zochten te ontkennen. Nu beweer ik niet dat deze mogelijkheid dikwijls tot werkelijkheid zal worden in haar strengst gestelden

vorm. Een katholiek, die dichter is, zal vaak spontaan in zijn geloof een inspiratie-bron vinden. Men schijnt te willen ontkennen, dat dit het geval is bij de dichters, wier werk verscheen in het tijdschrift -, of werd in het licht gebracht door de uitgeverij De Gemeenschap.' 'Maar heeft men zich wel eens rekenschap gegeven van het feit, dat in bijna alle dichtbundels der genoemden, verzen voorkomen, die onmiddellijk de katholiciteit van den dichter verraden. Neem de poezie van Kuyle, Van Duinkerken, Engelman e.a. maar ter hand', aldus Van Duinkerken, 'en *tel* de gedichten, die door de geloofsovertuiging van hun schrijver werden ingegeven.'

Een enigszins 'sussende' explicatie van het in de Verantwoording beledene, lijkt het. Niet geheel conform de zwaarte van enkele zinsneden daarin omtrent het dubieuze karakter dat 'religieuze getourmenteerdheid' bij dichters kan hebben en inzake een daarin gesuggereerd onderscheid tussen letterkundige voortbrengselen en 'menschelijke handelingen'. Het kunstenaarschap komt bij Van Duinkerken nu enigszins naar voren als een 'spelen voor Gods aangezicht': de katholieke kunstenaar hoeft niet, door eigen onvolmaaktheid gekweld, permanent voor God in aanbidding neer te knielen, hij mag echt wel eens zijn gang gaan, zoals een monnik zijn recreatie mag hebben. En dan valt het allemaal best mee met de artistieke vrijbuiterij: de principieel beleden mogelijkheid van de *toevallige* relatie tussen godsdienst en dichtkunst, zal zich praktisch niet vaak realiseren, getuige de poëzie van redacteuren en medewerkers van De Gemeenschap.

Wanneer men bij de inhoud van dit zesde Gemeenschapsjaar inderdaad gaat 'tellen' dan maakt de jaargang onmiskenbaar onder alle aspecten een zeer 'rooms-katholieke' indruk.

Op het vlak van de levensbeschouwing belijden redacteuren en medewerkers de reddende kracht van het eigen geloof. Medewerker Th.H. Schlichting doet dat tegenover 'middelmatige philosophen' als Freud[6], tegen Ter Braak: 'ziet men even achter zich, dan werd aan de Kerk dertig, vijftig jaar geleden juist verweten, dat zij te mystiek en niet rationalistisch genoeg was; dat is immers het bezwaar van het materialistisch tijdperk. En nu komt Dr. ter Braak weer vertellen, dat de mystiek de vijandin, nog wel de geboren vijandin der Kerk is. Wat meer stelselmatigheid in de bestrijding der Kerk ware wel gewenscht. De Paus van Rome kan het anders niet bijhouden'[7]. Dezelfde medewerker noemt in een andere bijdrage Maria de 'patrones der wijsgeeren' en hij eindigt zijn 'eerste lofzang voor u, Moeder' met de bede: 'Ik hoop, dat ik waardig van U gesproken heb. Ik wil thans gaan rusten, om nieuwe lofzangen uit mijn liefde tot U te laten groeien, zooals door uwe liefde steeds nieuwe zielen in de hemelsche harmonie gaan meezingen. Wees gegroet, Maria.[8]'

Redacteur Lou Lichtveld brengt de actualiteit van 'Augustinus na 1500 jaar[9]' onder de aandacht: 'Augustinus leert radicaal: "Wordt opnieuw kuisch, matig, moedig, de armoede liefhebbend, zoals uw voorvaderen. Laten er weer kinderen komen, onderwerp u aan de militaire dienst, en evenals zij zult ook gij overwinnen! Wat daaromtrent ook zekere ketters mogen zeggen, de godsdienst van Christus is niet tegenstrijdig met het huwelijk, met het eerzaam beroep der wapenen. De Patriarchen der oude wet hebben zich in het huwelijk geheiligd;

en er zijn ook rechtvaardige en heilige oorlogen...” Is het niet alsof een ideale fascist spreekt, wanneer wij deze woorden vernemen?’ En wanneer Augustinus bij het ineenstorten van het Romeinse rijk uitroept dat de Goth niet wegneemt wat Christus bewaakt, concludeert Lichtveld ten slotte: ‘De moderne Goth, hoe zijn naam ook zij, chinees, bolsjewiek, kapitalist, industrialist, hij kan naties wegvagen en staatsinstellingen ondersteboven keeren, de instelling Gods, het Christelijk principe is onuitroeibaar in deze wereld. Dit is de redding en het behoud.’

Redacteur Henk Kuitenbrouwer verdedigt in zijn beschouwing *Hedendaagsche Apologie*[10] het internationalisme van de Kerk, met name tegenover kolonialistische tendenties. ‘Dit geestelik internationalisme, geen droom van wereldvrede en mensenmin, maar een noodzakelik gevolg van doorleefd katholicisme, heeft in deze tijd haar grote kansen om aan de vermoeide en wanhopige massa Haar bestaan en Haar mogelikheden te tonen.’ En het is te hopen dat die kansen benut worden, want, aldus Kuitenbrouwer, ‘het geestelik internationalisme dat de Kerk noodzakelik eist biedt de enigste kans op redding uit een groeiend oorlogsgevaar.’

Ook op het vlak van creatieve bijdragen, literatuurbeschouwing en -kritiek is de invloed van de geloofsovertuiging overheersend. Er zijn hagiografische bijdragen van medewerkers Gerard Wijdeveld en Emile Erens. Anton van Duinkerken verhaalt in een gedicht van Sint Brandaan[11] en sluit dat af met de strofe: ‘- O, zware weg, die weg der schoonheid heet/golven-geslingerd voer zijn boot door duizend stromen,/doch op die vaart is hij niet omgekomen,/dewijl een engel Gods den weg der doolaards weet.’ De notie van redding en aankomst in het gevaar der golven klinkt ook door in de verspolemiek die Van Duinkerken in deze jaargang met Marsman wisselt. In de februari-aflevering staat dit *Antwoord aan Anton van Duinkerken*[12] van Marsman, geschreven n.a.v. een bespreking door Van Duinkerken in De Tijd: ‘Gij schrijft van mij:/hem blijft geen andere weg/dan zelfmoord of geloof,/(of een verdoft berusten), - /maar gij vergeet - /dat men in open zee,/ver van de veil'ge kusten/recht als een man op een recht schip kan staan/en onversaagd tot aan den dood toe strijden.’ In de volgende aflevering reageert Van Duinkerken met de volgende *Repliek* aan Marsman:[13] ‘Maar ik opnieuw: geen zelfmoord is zo zwart/als de overgaaf aan het respijt der golven;/- en waart gij sterk: wat baat uw kracht, bedolven/onder een overmacht, die gij zo vruchtloos tart?/Al wat gij leven heet is 't ondergaan/ van duizendvormig kerende vervoering,/doch dieper dan die leefdrift is de ontroering/van wie zich buigt voor wat wij niet verstaan./God is Diogenes, die mensen wacht/achter het schijnsel van ontstoken lampen:/streef door uw zee en haar gevaarlik dampen/niet aan het licht voorbij, dat Jezus bracht!’

In zijn verspreid over de jaargang opgenomen beschouwingen over oudere Nederlandse poëzie releveert Van Duinkerken met name ‘de zingende geloofsverzekerdheid’, zoals hij het formuleert, van de dichters der contra-reformatie. Ook andere redacteuren zetten hun kritische literatuurbeschouwing sterk in het teken van de geloofsovertuiging. Een Gezelle-studie van Albert Verwey in het tijdschrift Leiding, waarin deze opmerkt dat in Gezelles poëzie soms Spinoza weerklinkt, is voor Henk Kuitenbrouwer aanleiding om het zeer ‘eigenlik-ge-

zegd kerkelijk' karakter van Gezelles poëzie te benadrukken en aan te dringen op uitroeiing van 'hardnekkige waandenkbeelden' in deze.[14]

Jan Engelman ten slotte adviseert in een kroniek in de februari-aflevering[15] de jeugd van De Vrije Bladen: 'Als men dan hardnekkig en tegen het eigen hart in weigert God te vinden, zou men kunnen beginnen met den aanvang van een vaderland te zoeken.' In dezelfde kroniek signaleert hij bij het tijdschrift Leiding veel voortreffelijks, maar bij alle verstandelijke degelijkheid erin acht hij toch het gevaar niet denkbeeldig van 'het toenemen van schraalheid'. 'En', zo vraagt hij zich af, 'droomden deze redacteuren van Leiding dan nooit, zonder gehersende critiek, van den lichten dans der engelen en poorters om het Lam Gods?'

Hoe overheersend de rooms-katholieke levensbeschouwing is en hoe zij de andere aspecten met zich samenbrengt en kleurt, blijkt ook wanneer men de optiek richt op het politiek-maatschappelijk engagement in deze zesde jaargang. Voor een specifieke aandacht voor dit laatstgenoemde facet is intussen alle reden. Want het is onder dit aspect dat De Gemeenschap enerverende tijden tegemoet gaat: uitvoerige en heftige reacties in de pers en bij eigen lezerspubliek, bewogen schermutselingen met 'hogerhand' (de Aartsbisschop), forse stijging van het abonnee-aantal en tenslotte van april tot juli een stroomversnelling in de vorm van veertiendaagse verschijning, 'om de actualiteit beter op de voet te kunnen volgen'.

Het begin van wat op dit vlak katholiek Nederland in hevige opschudding zal brengen, wordt gevormd door een gedicht van medewerker Gerard Wijdeveld in het februari-nummer: *De Droom van Nolens*, een hekeldicht aan het adres van deze priester en voorzitter van de Tweede Kamer-fractie van de R.K. Staatspartij, waarin deze in zijn slaap geconfronteerd wordt met een inlander, die, door beperking der missie-vrijheid in Nederlands-Indië, was gestorven zonder het evangelie gehoord te hebben.[16] Dit onderwerp en de hekelende behandeling ervan worden verklaarbaar als men weet, dat Nolens en zijn partij een regering steunden, die onder meer het in veler ogen verderfelijke Artikel 177 van de *Indische Staatsregeling* handhaafde. Dat artikel hield namelijk de volgende punten in: '1. De Christenleeraars, priesters en zendelingen moeten voorzien zijn van eene door of namens den Gouverneur-Generaal te verleenen bijzondere toelating, om hun dienstwerk in eenig bepaald gedeelte van Nederlandsch-Indië te mogen verrichten. 2. Wanneer die toelating schadelijk wordt bevonden, of de voorwaarden daarvan niet worden nageleefd, kan zij door den Gouveneur-Generaal worden ingetrokken[17]'. Nolens wordt in het vers 'de sluwe priester van de Opportuniteit' genoemd, er wordt hem in de droom door 'een bruine man' 'tusschen gedaas, sigaren, glazen wijn/gevraagd om éénmaal priester slechts en katholiek te zijn' en de inlander besluit het gedicht: 'Ik kom naar u in naam van de tallooze zielen,/die door uw politiek in eeuwig onheil vielen,/en daaglijks blijven vallen in het helsche vuur./Nolens, bedenk: voor ieder van ons wacht een uur!/Ik zeg u, ondanks paars en priesterboord en Mis/behoed ú voor ónz' eeuwige verdoemenis!'

Er is in de geschiedenis van De Gemeenschap geen poëziepublikatie geweest die zoveel opschudding en reactie heeft ontlokt als dit gedicht. In de, binnen de

opzet van deze studie, gematigde weergave van die 'nasleep' houd ik mij zoveel mogelijk aan wat daaromtrent in het tijdschrift wordt geboden. Voor zover het relevante niet-tekstuele gegevens daarbij betreft, volg ik een later gepubliceerd verslag der gebeurtenissen van Jan Engelman,[18] hetgeen ik overigens later in deze studie nader zal becommentariëren. Vooreerst zij dan gemeld dat Wijdeveld retireerde en in het maart-nummer de volgende *Verklaring*[19] liet afdrukken: 'Ik betreur de publicatie van mijn gedicht *De droom van Nolens* in het februari-nummer van De Gemeenschap. Voorzover men daarin beschuldigingen tegen den persoon en het priesterschap van Mgr. Nolens heeft kunnen lezen, herroep ik deze volkomen. Ik bied den aangevallene mijne verontschuldigingen aan.' De redactie - Jan Engelman - schreef er echter *Nog een Verklaring* bij, waarin gesteld werd dat Wijdeveld zelf moest weten wat hij deed, maar dat de redactie niet van zins was wat dan ook te betreuren of te herroepen. Maar de aartsbisschoppelijke censor - sinds 1929 aan het maandblad toegevoegd - verbood de publikatie van dit stuk en de redactie verving *Nog een Verklaring* door een onder de verontschuldigingen van Wijdeveld geplaatst bericht, waarin van dit verbod aan de lezers werd kennisgegeven. Zij was echter niet van zins een en ander nu maar te laten rusten. De redactionele verklaring werd omgewerkt tot een brochure *De droom van Nolens en de gevolgen*, gedrukt en gratis toegezonden aan de abonnees. Maar toen de redactie op het punt stond haar voornemen te realiseren de brochure aan iedere belangstellende voor een kwartje te verkopen, bleek men daar in het aartsbisschoppelijke paleis op de Utrechtse Maliebaan ook van op de hoogte en kwam er via de censor het bevel de verspreiding onmiddellijk te staken, ditmaal op straffe van Persoonlijk Interdict, dat wil zeggen: het verbod tot het ontvangen der Sacramenten en het bijwonen van godsdienstoefeningen. De redactie deelde in de *Kroniek* van het tweede april-nummer[20] mee het gebod te aanvaarden: 'Een conflict met den censor heeft zich vóór het verbod van de publicatie van het artikel *Nog een verklaring* nimmer voorgedaan en wie de benepen opvattingen kent, welke over het algemeen nog in katholiek Nederland ter zake van artistieke vraagstukken bestaan, zal zelfs dienen toe te geven dat de censuur met ruimte en inzicht is toegepast' (...). Een dreigende maatregel als het Persoonlijk Interdict, aldus vervolgt de redactie, - een maatregel die in het Aartsbisdom 'in honderdtallen van jaren niet is toegepast' - noopt tot onderwerping: 'Het zal voor iederen Katholiek duidelijk zijn dat hier gehoorzaamheid, hoe moeilijk ook, plicht werd. Wij hebben nimmer begeerd ons buiten de geloofsgemeenschap te stellen. (...) Wie de goddelijke zending der Kerk erkent en gelooft dat zij geleid wordt door den H. Geest; wie overtuigd is dat zij, ondanks de mogelijkheid van falen in het menschelijk element, rechtmatig haar gezag uitoefent en wie bovendien weet, dat wij in langdurige besprekingen de overtuiging kregen, dat hier niet werd opgetreden uit gevoelens van wraak en willekeur, maar dat *het liefdekarakter der strafbedreiging vaststond*, - hij ziet geen tegenspraak tusschen de *volledige handhaving* van onze politieke inzichten en het feit dat wij ons a.h.w. blindelings onderwierpen aan den wil der Kerk, een met name genoemde publicatie *niet* te verspreiden.(...) Die plicht van gehoorzaamheid klemde voor ons te sterker, omdat wij in den strijd die was voorafge-

gaan hebben geijverd, en nu nóg ijveren, voor een "sterk gezag". Daarom ook hebben wij tenslotte niet geweigerd, toen van ons een korte verklaring werd gevraagd, om mede te deelen dat wij het betreurden door de verspreiding van het vlugschrift onder onze abonnés te goeder trouw tegen den wil van de Kerkelijke Overheid te hebben gehandeld.

Alle verwijten over "lafheid", verwijten dat wij door het betreuren van die uitgave "geen mannenwerk" hebben verricht, (zie Het Vaderland van Dinsdag 1 April) moeten wij naast ons neer leggen.

Zij die werkelijk de onzen zijn zullen gevoelen, dat dit voorval de innerlijke kracht van onze beweging alleen ten goede kan komen. Wij behielden ons recht van spreken, - wij zullen van dat recht een zoo ruim mogelijk gebruik maken.' Bij het optrekken van de kruitdamp in volgende edities blijkt de saamhorigheid van de hitte des strijds, wordt via Albert Kuyle de nederlaag verzacht met de mededeling dat de redactie van De Gemeenschap weliswaar in haar hemd is komen te staan maar dat het gelukkig haar doop-hemd is en wordt er vreugdevol gewaagd van veel adhesie, met name uit studentenkringen, en van maar liefst 103 nieuwe abonnees. Het is ook op de vleugelen van onderlinge solidariteit en, overigens bescheiden, zakelijke voorspoed, dat men vanaf april overgaat op de veertiendaagse verschijningsvorm, welke tot en met 1 juni gehandhaafd zal blijven. Over het bescheiden karakter van die zakelijke voorspoed zij hier terzijde nog gemeld dat, wat het abonnee-aantal betreft, eerder, in de lustrumeditie van 1929, door Albert Kuyle[21] is meegedeeld dat De Gemeenschap bij de start 87 intekenaren had en dat de eerste jaargang 200 abonnees opleverde. Jan Engelman noemt later[22] voor déze fase van het blad een abonnee-aantal tussen 1400 en 1500 en het achteromslag van het januari-nummer 1933 vermeldt 'bijna twintigmaal zoveel' abonnees als bij de startpositie van 87 intekeningen. De affaire-Nolens is intussen niet het enige blijk van een politieke en maatschappelijke geëngageerdheid van De Gemeenschap in deze jaargang en bovendien staat het gedicht van Wijdeveld met zijn nasleep, in de context van een bredere kritiek op de politiek van Nolens en de R.K. Staatspartij. Zoals al eerder opgemerkt, steunden Nolens en de zijnen een regering die het ook in de Kamer kritisch ter sprake gebrachte artikel 177 van de wet op de *Indische Staatsregeling* handhaafde. Zij deden dat onder meer ter bestendiging van het 'hogere goed' der rechts-christelijke coalitie. Politiek was nu eenmaal de kunst van het haalbare en kritiek op voor katholieken minder plezierige bepalingen moest men niet zozeer op de spits drijven dat de coalitie erdoor in gevaar kwam. Tegen deze gedachtengang keert Anton van Duinkerken zich in ondubbelzinnige termen in zijn beschouwing *De kunst van het bereikbare* in het maart-nummer.[23] Hij verklaart zich daarin helemaal niet gelukkig met een verheerlijking van de actuele politieke situatie der christelijke samenwerking: 'Rood is bij ons taboe, maar de dominee dreigt totem te worden.' En dat is, aldus Van Duinkerken, te meer bedenkelijk omdat het protestantisme een aflopende zaak is. In dit verband geeft hij het volgende toekomstbeeld van Nederland anno 1980: 'Zeer waarschijnlijk is in dat jaar de dominee iets even zeldzaams als de laatste Mohicaan. Onze eeuw is die, waarin het protestantisme onverbiddelijk ophoudt te bestaan. Ik bedoel niet alleen het protestantisme als

religie, niet alleen het protestantisme als macht, maar ik bedoel het protestantisme als mentaliteit en als beschavings-invloed. Vooreerst heeft een ketterij zelden vier volle eeuwen geduurd.' Na signalering van nog enige tekenen van verval culmineert de voorspelling van de ondergang van het protestantisme in deze zin: 'Altijd ontstaat, bij gebrek aan bindende autoriteit een "rijk in zichzelve verdeeld" en gewoonlik is het Beëlzebub zelf, die de duivel van de dwaalleer uitdrijft.' De conclusie voor wat de praktische politiek betreft, kan na deze toekomstprognose niet verrassend meer zijn: 'het kienspel der bereikbaarheid [wordt] een tamelijk nutteloos bedrijf.'

In de achtste aflevering komt medewerker Jac. Stolte nog eenmaal terug op de politiek van de Staatspartij inzake het beruchte artikel 177 in een bijdrage onder de titel *R.K.S.P. pro of contra Missievrijheid*.[24] Daarin demonstreert hij even weinig consideratie met de reformatorische medechristenen als uit bovengeciteerde beschouwing van Van Duinkerken blijkt. Na nog eens op de onrechtvaardigheid van het artikel gewezen te hebben, zegt Stolte: 'En nu kunnen mij de zendelingen, die trouwens over 't algemeen nogal met 't artikel ingenomen schijnen te zijn, weinig schelen. Nee, het allerergste is dat later de Indiërs kunnen zeggen: Gij zelf hebt die beschaving, die eenige ware beschaving, van ons verwijderd helpen houden...'

Over politiek in algemene zin ontbreken in deze jaargang breedvoerige beschouwingen. Wel kan in dit verband nog vermeld worden, dat Engelman herhaaldelijk een afkeer van de parlementaire democratie onder woorden brengt. In de Hagelrubriek van de januari-aflevering[25] betuigt hij instemming met een uitlating van Van Duinkerken: 'de richting van het jongere denken is over het algemeen minder gunstig aan het kiesstelsel en het parlementaire bestuur.' 'Hier ligt ineens de kern,' zo vervolgt Engelman, 'het meest brandende vraagstuk van onzen tijd is *het vraagstuk van het gezag*.(...) Een goed gezag is, voor Europa, de practijk van het christendom. En indien bleek, dat het, bij het vigeerende parlementaire systeem, niet meer mogelijk is het leven te fundeeren op zedelijke, op christelijke grondslagen, zouden wij niet moeten aarzelen het parlementaire systeem den doodsteek te geven. Indien dit systeem geen paal en perk kan stellen aan den uitzinnigen geldhandel, aan de Amerikaansche trustvorming (...), aan het grootgrondbezit met de te hooge pachten die een fatale vlucht naar de groote stad veroorzaken, aan de hand over hand toenemende populaire vrijdenkerij en de ongestrafte openbare godslastering in pers, vergadering en radio-uitzending, aan de beschadiging van het algemeen welzijn door de machtspositie der vakbonden en aan de ontwrichting van de volkskracht door humanitaire theorieën die de tien geboden Gods verwateren - dan moet de Grondwet veranderd worden en dan moet dit parlementaire systeem vervangen worden.' Een aflevering verder[26] formuleert hij: 'ons bezwaar geldt het totaal van het stelsel, dat bijna geen enkele activiteit meer toestaat, welke niet door een menigte, een conglomeraat van lukraak als gelijk erkende personen is gesanctioneerd.'

Waar intussen ook in afwijzende termen over wordt geschreven is een ander alternatief voor de democratie: het communisme. Overigens vaak in de context van een kritische aanduiding van het 'verkapitaliseerd' christendom als voe-

dingsbodem voor deze ideologie. Zelfs als het communisme tot kerkvervolging overgaat, wordt de verklaring daarvan mede gezocht in een geloofsbeleving die zich tot uiterlijke plichtplegingen bepaalt. De afkeer van het 'bolsjewisme' met name wordt er overigens niet minder door en wordt soms geformuleerd op een wijze die ook antisemitische uitlatingen toelaat. In aflevering 5 wordt in positieve zin een publikatie van Anton Böhm besproken: *Zur neuen Christenverfolgung im bolschewistischen Ruszland* en daarbij wordt het volgende citaat in vertaling afgedrukt: 'het schijnt alsof vooral het ontaarde jodendom, dat het bolsjewisme beheerscht, nu het uur gekomen acht zijn oerhaat tegen alle Christendom bot te vieren.'[27] Merkwaardigerwijs moeten de joden ook nog even in negatieve zin genoemd worden wanneer zij zich in het andere kamp bevinden: in de laatste aflevering van de jaargang schrijft medewerker P. Hendrix een artikel onder de titel *Wat in Sovjet-Rusland nog mag*,[28] waarin hij een Russische gesprekspartner invoert, die hem vertelt dat er in Rusland nog wel uitingen van simpele vroomheid voorkomen, dat het er vroeger met de processies echter nog uitbundiger toeging, net zoals nu nog waarschijnlijk 'bij U'. Maar neen, aldus Hendrix: 'Ik heb gezegd dat de Latijnen in het land, waar ik woonde, geen processies *mochten* houden!' En in dit verband merkt hij dan ook nog op: 'Ik had op dat oogenblik wel eens graag willen weten, welk antwoord het protestacties organiseerende, met bourgeois, Joden en huilende dominées tegen de Russische barbarij het Christendom en de beschaving verdedigende Roomsch-Katholieke Hollandsche kamerlid gegeven zou hebben aan dezen simpelen vrome.'

In losser verband met Staatspartij-kritiek getuigt jaargang 1930 van nog meer geëngageerdheid met maatschappelijke vraagstukken. In algemene zin blijkt deze betrokkenheid uit een breedvoerige beschouwing van prof. dr. W.P.J. Pompe: *Het keerpunt in het Maatschappelijk Leven*,[29] opgenomen in de negende aflevering. Pompe tekent daarin de mogelijkheid van een nieuwe specifiek katholieke maatschappij-visie, wanneer deze zich duidelijk distantieert enerzijds van het communisme - dat immers een gevaar oplevert voor godsdienst en gezin - en anderzijds van wat hij noemt de zich ook tegen de persoonlijke eigendom kerende 'plutocratie' van het 'overmatige kapitalisme' der grote bedrijven als 'K.P.M., Unie-Lever' en - het wordt met nog meer schroom omschreven als de huidige aanduiding van 'een gloeilampenfabriek in het zuiden des lands' -: 'monopolie-neiging in electrische lampen en radio-artikelen'. Het dient vermeld dat in De Gemeenschap in deze fase met name het 'overmatige kapitalisme' bestreden wordt. Dat gebeurt vooral in de Hagel-rubriek, en met name door Albert Kuyle. Meestal zijn het grote ondernemingen en verantwoordelijke functionarissen daarin die het moeten ontgelden, maar ook met name de katholieke dagbladen die 'de grote man' belangrijker achten dan de kleine, krijgen er van langs, zoals in een korte aantekening van Kuyle in de laatste aflevering: 'Het Dagblad De Tijd is niet zoo geheel en al van de effectenbeurs afhankelijk als De Maasbode. Voor iemand, die de moeite wil nemen de rangorde te bepalen van twee dingen, die geen van beide goed zijn, is het niet moeilijk vast te stellen, dat de Tijd niet zoo beroerd is als de Maasbode.'[30]

Naast een weerzin tegen voor de gewone vrouw ‘beledigende’ mode- en kookrubrieken in de katholieke dagbladen, ontwikkelt Kuyle in zijn Hagel-bijdragen ook een regelrechte afkeer van dames- en huwelijksroman en als ‘constante’ worden het daarbij schrijvende en studerende vrouwen die zijn spot en sarcasme oproepen. Het motto van Jean Paul: ‘Die besten Weiber sind unter den Weibern Weiber’ trekt hij dan ook gaarne naar eigen ‘moeder de vrouw’-voorkeur toe.

Om aan het einde van deze, door het veelzijdig en enerverend karakter van het zesde Gemeenschapsjaar, nogal uitvoerig geworden beschrijving van jaargang 1930 nog even terug te keren naar het literaire aspect, signaleer ik de kroniek *Dichters in de Staatskunst* van Anton van Duinkerken in de eerste mei-aflevering.[31] Van zijn uitlating daarin: ‘Wij, dichters, hebben ons met zekere regelmaat verzet tegen de fatale sloomheid van degenen, die men onze “leiders” noemt, omdat wij die sloomheid gevaarlijk achtten voor de toekomst van een land, dat wij beminnen. Wij deden dat toevalligerwijze, tusschen ons eigenlijk werk door’, moet dan wel gezegd worden dat die formulering van ‘toevalligerwijze’ en ‘er tussen door’ aan het engagement dat De Gemeenschap tot dit moment en met name in deze jaargang gedemonstreerd heeft, in kwalitatieve noch in kwantitatieve zin recht doet. Zoals ook de opmerking in hetzelfde stuk - ‘we studeeren van nature liever op de regels van den alexandrijn en op de schema's van het rhythme dan op het tabakswetje’ - wel wat erg gemakkelijk heenloopt zowel over de zoveel meer dan formele kunstbeschouwing als over het eerlijk-bewogen engagement van het tijdschrift, ook in Van Duinkerkens eigen bijdragen op dit vlak.

Heel wat terechter kan als bijdrage ‘er tussen door’ en als rustpoos in de vele schermutselingen gewezen worden op de speciale aflevering *Zuid-Limburg* die de redactie in de augustus-september-editie presenteert. In poëzie en lyrisch proza, met medewerking van beeldende kunstenaars als Henri Jonas, Joep Nicolas en Charles Eyck, van architecten en een meester-drukker als Charles Nypels, werd het een zowel in aards als hemels perspectief blijmoedig-roomse aflevering waarin het Zuid-Limburg van de fanfares en de bruidjes van de Moeder Gods-processies ‘een rijke voedingsbodem’ wordt genoemd ‘voor een schoone toekomst, dietsch en katholiek’.

Een laatste woord ten slotte over de redactiewisselingen in deze jaargang. Aan het slot van de vijfde aflevering wordt meegedeeld dat W. Maas geen deel meer uitmaakt van de redactie en dat Chr. de Graaff zijn plaats inneemt. Laatstgenoemde blijkt met name de toneelkroniek te gaan verzorgen. Aan het begin van de oktober-editie staat de mededeling dat C. Vos secretaris van de redactie wordt en dat ‘de vroegere redactie-secretaris Albert Kuyle’ vanaf 1 oktober deel uitmaakt van de redactie. Het laatste bericht op dit vlak in de november-december-aflevering - tevens de laatste zin van de gehele jaargang - is binnen het kader van deze studie het meest relevant: ‘Met ingang van dit nummer heeft Jan Engelman zijn ontslag genomen als lid van de redactie van De Gemeenschap.’ Het lijkt me het meest passend om aan dit ontslag aandacht te besteden als in de nabije toekomst ook tekstuele aanwijzingen in het blad verschijnen die licht werpen op Engelmans - overigens tijdelijk - vertrek.

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1930, zesde jaargang nr. 1, blz. 2-3.
2 J.E., *Paalvast*, maart 1930, zesde jaargang nr. 3, blz. 127-128.
3 Gepubliceerd in de Gelderlander. Hier geciteerd naar weergave in *Quiproquo*, De Gemeenschap, februari-maart 1925, eerste jaargang nr. 2-3, blz. 94-96.
4 *Quiproquo*, februari-maart 1925, eerste jaargang nr. 2-3, blz. 94-96.
5 A.v.D., *Geloof en Inspiratie*, juli 1930, zesde jaargang nr. 9, blz. 365-367.
6 Th.H. Schlichting, *Siegmund Freud in 1930*, 15 april 1930, zesde jaargang nr. 5, blz. 158-161.
7 Th.H. Schlichting, *Het Carnaval der Burgers*, 1 juni 1930, zesde jaargang nr. 8, blz. 290-296.
8 Th.H. Schlichting, *De H. Maria in de natuurphilosophie*, 1 mei 1930, zesde jaargang nr. 6, blz. 199-207.
9 Lou Lichtveld, *Augustinus na 1500 jaar*, 15 mei 1930, zesde jaargang nr. 7, blz. 214-219.
10 H. Kuitenbrouwer, *Hedendaagsche Apologie*, juli 1930, zesde jaargang nr. 9, blz. 348-353.
11 Anton van Duinkerken, *Sint Brandaan*, 1 juni 1930, zesde jaargang nr. 8, blz. 257-258.
12 H. Marsman, *Antwoord aan Anton van Duinkerken*, februari 1930, zesde jaargang nr. 2, blz. 72.
13 Anton van Duinkerken, *Repliek*, maart 1930, zesde jaargang nr. 3, blz. 125.
14 H.K., *Nogmaals...*, 1 juni 1930, zesde jaargang nr. 8, blz. 306-307.
15 Jan Engelman, *Het tijdschrift Leiding*, februari 1930, zesde jaargang nr. 2, blz. 61-66.
16 Gerard Wijdeveld, *De droom van Nolens*, februari 1930, zesde jaargang nr. 2, blz. 51 (met toegevoegd: *errata*).
17 Geciteerd naar weergave in De Gemeenschap, 1 juni 1930, zesde jaargang nr. 8, blz. 280.
18 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam, jaargang 1966 nr. 26, blz. 26-43.
19 Gerard Wijdeveld, *Verklaring*, maart 1930, zesde jaargang nr. 3, blz. 122.
20 *Geen lafheid, maar overtuiging*, 15 april 1930, zesde jaargang nr. 5, blz. 162-163.
21 Albert Kuyle, *Tweeduizend in vijf jaar*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 394-403.
22 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam, Jaargang 1966 nr. 26, blz. 26-43.
23 Anton van Duinkerken, *De kunst van het bereikbare*, maart 1930, zesde jaargang nr. 3, blz. 83-96.
24 Jac. Stolte, *R.K.S.P. pro of contra Missievrijheid*, 1 juni 1930, zesde jaargang nr. 8, blz. 280-286.
25 J.E., *Er is hoop*, januari 1930, zesde jaargang nr. 1, blz. 33-37.
26 J.E., *Als men parlementariër wordt*, februari 1930, zesde jaargang nr. 2, blz. 76-77.
27 *Zelfkennis en Rusland*, 15 april 1930, zesde jaargang nr. 5, blz. 179-180.
28 P. Hendrix, *Wat in Sovjet-Rusland nog mag*, november-december 1930, zesde jaargang nr. 13-14, blz. 524-527.
29 Prof. dr. W.P.J. Pompe, *Het keerpunt in het maatschappelijk leven*, juli 1930, zesde jaargang nr. 9, blz. 314-340.
30 Kuyle, *Details*, november-december 1930, zesde jaargang nr. 13-14, blz. 561.
31 A.v.D., *Dichters in de staatskunst*, 1 mei 1930, zesde jaargang nr. 6, blz. 208-211.

Jaargang VII, 1931
‘Ik geloof in een God, die zich niet tevreden stelt in het mededeelen van vreemde, onbevredigende stamelingen zonder verband’

Het meest opvallende van de *Verantwoording*[1] waarmee het zevende Gemeenschapsjaar wordt ingezet is, dat de - traditionele - uitspraken over leven en kunst in sterkere mate dan in vroegere jaren samengaan met een programmatisch-preciserend ontvouwen van wat de lezers het komend jaar te wachten staat. Men kan aan dat beeld het vermoeden ontlenen van een bewuster en planmatiger redactioneel beleid en een vluchtige blik door de jaargang heen bevestigt ook een dergelijke indruk: niet alleen krijgen in de *Verantwoording* genoemde verschijnselen aandacht in over het jaar gespreide bijdragen van redacteuren en medewerkers, maar ook in redactionele beschouwingen aan het begin van verschillende afleveringen. Intussen houdt een straffer redigerend beleid niet in dat de opvattingen van De Gemeenschap inzake de hier onderzochte aspecten, en met name weer t.a.v. de verhouding tussen ‘leven’ en artistieke werkzaamheid, met een grotere helderheid gepresenteerd worden. Daarvoor laat de *Verantwoording* te veel vragen open en doet zich ook te veel discongruentie voor tussen daarin gegeven aanzet en uitwerking in latere beschouwing. Maar laat ik de beschrijving van de zevende jaargang beginnen met de *Verantwoording* in zijn meest relevante momenten weer te geven: ‘Overtuigd dat het in dezen tijd voor de meeste kunstenaars een onmogelijkheid is tot vruchtbare schepping te komen, daar wij toch te arbeiden hebben in een wereld waarin de eenvoudigste eischen van menschelijke rechtvaardigheid, waarheid en vredelievendheid met de voeten getreden worden, gaat de Redactie van De Gemeenschap haar zevende jaargang in, met het ernstige voornemen om een zoo groot mogelijke aandacht te besteden aan die religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk. Een eenzijdige belangstelling voor de kunst ware immers even misplaatst als de eisch, dat kunstenaars iets anders zouden moeten verrichten dan werk volgens hun staat en roeping. Daar echter onze kunstwerken zich in een vrije, schier onbelemmerde ontwikkeling mogen verheugen, en zelfs een betrekkelijke waardeering in breede kringen genieten, is het overbodig daaraan een alles overheerschende aandacht te besteden. Boeken en zelfstandige publicaties achten wij zeker doeltreffender. Des te meer blijkt echter de noodzaak tot instandhouding en eventuele hervorming van een orgaan, waarin met eerlijke vrijmoedigheid en middelen die *ons* de juiste voorkomen, gewezen wordt op de allerbelangrijkste dingen welke men elders, en juist in gezaghebbende of officieele kringen gemeenlijk uit het oog verliest.

Te weten:

In de eerste plaats de volledige beleving en verwerkelijking van onze katholieke levensbeginselen. Niet slechts naar de letter, maar ook naar de geest; niet slechts volgens de landelijke eng-opportunistische interpretatie, maar volgens de groote, opvallend strakkere en tevens fellere richtlijnen welke het centrale gezag der Kerk telkens opnieuw op zulk een eerbiedwekkende wijze aangeeft. (...)

In de tweede plaats een zoo ruim mogelijk gebruik van ons recht tot kritiek, interpellatie, waarschuwing en wederwoord, in alle kwesties welke volgens de huidige democratische staatsvorm tot onze algemeene competentie of tot het bizonder beoordeelingsgebied van bevoegde medewerkers behooren. Speciaal doelen wij hier op sociale, politieke en artistieke vraagstukken.(...)

Voorts zijn er tal van kleinere, maar door hun actualiteit thans belangrijke détails welke een bijzondere aandacht of bestrijding vergen, zooals de eenzijdige, anti-artistieke eischen welke sommigen meenen te moeten stellen aan katholieke kunstenaars; - de kettersche leerstellingen van enkele onzer kunstbroeders inzake dingen die de eerste oorzaak van onze kunstarbeid raken; - het mammonistische regiem van sommige ten onrechte van hoogerhand aanbevolen dagbladen; - het despotisme van sommige politieke leiders welke de namen van hooge idealen misbruiken om de goegemeente te verleiden tot politieke of sociale monsterachtigheden. Al deze dingen zullen wij niet uit het oog verliezen.

Wij zijn ons ten volle bewust dat voor de verwerkelijking der ons heilige idealen onze krachten te kort schieten; dit echter kan ons slechts een aansporing zijn tot nog intensievere arbeid, tot nog grootere waakzaamheid. Wij werken immers niet om de eer iets bereikt te hebben, maar streven zelfs het schijnbaar onbereikbare na, omdat het streven naar volmaaktheid aan allen gelijkelijk bevolen is, en een leven waarin deze volmaaktheid gedijen kan, alleen bevorderd wordt door arbeid aan een wereld- en staatsorde, waarin uit den grondslag van de katholieke leer kunst, wetenschap en maatschappelijke geordendheid harmonisch en onbelemmerd kunnen opbloeien.'

En hierna eindigt de *Verantwoording* met de formulering van de wens dat een en ander weerklank zal vinden bij de lezers en dat de redactie gesteund zal worden door hun sympathie, aandacht en gebed.

De kwesties waarmee de redactie belooft zich te zullen blijven en te zullen gaan bezighouden, staan in deze *Verantwoording* helder geordend. Maar dat heft toch allerlei vragen niet op. Daar is bijvoorbeeld in de slotzin van de eerste alinea de formulering van 'religieuze en sociale zaken' als noodzakelijk fundament voor 'het goede hedendaagsche kunstwerk'. Enerzijds staat dat er in deze bewoordingen zo maar ineens en anderzijds laat het zich zozeer verbinden met de constante aandacht voor de relatie tussen literatuur en leven, dat enige explicitering toch wel gewenst was.

Verder is er de merkwaardigheid dat in de eerste alinea getuigd wordt van een impasse van het eigen kunstenaarschap, van de 'onmogelijkheid' zelfs om 'tot vruchtbare schepping te komen', terwijl in de tweede alinea sprake is van een 'schier onbelemmerde ontwikkeling' en 'betrekkelijke waardeering in breede

kringen' der eigen kunstwerken. Van dit contrast valt alleen iets te begrijpen als men er 'achter' leest, dat genoemde ontwikkeling en welwillende receptie de redactie toch niet zo lekker zit. En dat doet eens te meer de behoefte gevoelen om iets naders te vernemen over de plaats, welke men het religieuze en sociale engagement toebedeelt in het artistieke scheppingsproces en het resultaat daarvan.

Wat bij vaststelling van genoemd contrast overigens wel opgemerkt mag worden - en dat laat zich dan verbinden met de hierboven gesignaleerde straffere redactionele activiteit - is, dat in deze *Verantwoording* de identiteit van typisch tijdschriftelijke werkzaamheid enigszins afgebakend wordt van 'zelfstandige publicaties' van redacteuren afzonderlijk. En dan mag men die identiteit in dit geval minder door 'hervorming' en meer door een verhevigde en geactualiseerde 'instandhouding' bepaald zien van een orgaan dat van 'critiek' tot 'weerwoord' zich voornamelijk polemisch zal bezighouden met de trits van 'sociale, politieke en artistieke vraagstukken'. Dat de trits van deze aspecten nu deze volgorde krijgt, dat de kwestie van ethiek en esthetiek bij katholieke kunstenaars nu tot de orde van 'kleinere', nochtans belangrijke, 'détails' is teruggebracht en dat de 'op uitgestrekt gebied een vaste heerschappij' uitoefenende 'jonge gedachte' van de *Verantwoording* in de vorige jaargang nu plaats maakt voor een negatieve beoordeling der krachten in de samenleving met alle voorgenomen toeneming van strijdbaarheid van dien: men kan het merkwaardig vinden, maar er anderzijds de redactie van een *tijd*schrift, waaraan immers de mogelijkheid van een door de actualiteit gedicteerde accentverschuiving inherent is, niet al te zwaar om vallen. Zinniger lijkt het - en dat wordt dan ook vanaf heden in deze beschrijving van de zevende jaargang nagestreefd - na te gaan wat er in de verschillende afleveringen van de in de *Verantwoording* gerangschikte zaken en beloften wordt ingevuld.

Het eerste wat dan mag worden vastgesteld is dat de prioriteit die de *Verantwoording* geeft aan 'de volledige beleving en verwerkelijking van onze katholieke levensbeginselen', zijn weerslag vindt zowel in expliciete reflectie op die beginselen als in door de geloofsovertuiging beïnvloede literatuur- en maatschappijbeschouwing.

Wat de aandacht voor de eigen katholiciteit betreft, valt vooral de redactionele beschouwing *Gemeenschap, Huwelijk, Individu*[2] als opening van de februari-aflevering op. Het stuk betoont juichend bijval aan een recente pauselijke huwelijksencycliek en herhaalt daarbij nadrukkelijk de in bovengeciteerde *Verantwoording* doorklinkende waardering voor de richtlijnen van 'het centrale gezag der Kerk boven de landelijke eng-opportunistische interpretatie'. 'Gevoelens van eerbiedige instemming en dankbaarheid' worden geuit t.a.v. de encycliek die niet slechts 'de algemeene ethische beginselen' omtrent het huwelijk uiteenzet, maar ook de praktische toepassingen daarvan aangeeft tot de noodzaak van geschikte woningen voor kinderrijke gezinnen toe. Een rechtvaardig loon voor ieder gezinshoofd naar rang en stand en een passende huisvesting dienen, aldus de redactie, volgens pauselijk woord de voedingsbodem te zijn waarop de 'eeuwige gelofte' van het christelijk huwelijk (waarvan het wezen 'totaal aan de menschelijke vrijheid onttrokken is') kan groeien en

waarmee ‘de heropbouw van de Katholieke samenleving, van gemeenschap en staat, moet beginnen.’ ‘Welk een rijkdom van zegeningen de Kerk onder hare berusting heeft, welk een veilig richtsnoer haar leer is voor het bestaan en de instandhouding van het huwelijk, heeft de Encycliek opnieuw ten duidelijkste kenbaar gemaakt. Van ganscher harte hopen wij, dat hetgeen daarin vervat is, moge doordringen tot allen, en dat zij die er toe zijn aangewezen om deze leer van Christus zelf, in al haar nieuwe praegnantie, in al haar actualiteit te verbreiden (de Encycliek spreekt hier ook van leeken), er niet voor zullen terugschrikken gemeenschap, gezin en individu voor de volle consequenties ervan te stellen.’ ‘De woorden van het Pauselijk document,’ zo formuleert de redactie tenslotte, ‘klinken onvoorwaardelijk, houden geen rekening met partijschap, plaatselijk opportunisme en andere uitvluchten van zwakke gezagsdragers. Hiertoe past dus ook onvoorwaardelijke, onmiddellijke gehoorzaamheid, van allen.’

De getuigenis omtrent de eigen geloofsopvatting kleurt ook sterk het literaire en literatuurbeschouwelijke aspect van jaargang 1931. Terloops zij in dit verband gewezen op een hagiografische bijdrage als van E. Erens over *De pastoor van Ars* en op de geestdrift waarmee Frans Erens in de augustus-aflevering ‘de gelukkige combinatie van den grooten heilige en het groote letterkundig genie’ eert in een beschouwing over *Augustinus' Confessiones*. Maar het meeste licht in deze dient te vallen op een redactionele beschouwing over de waardering van katholieke cultuur en literatuur die onder de titel *Conspiratie der kopschuwen*[3] staat afgedrukt ter inleiding van de maart-aflevering. Het is een zowel somber als kritisch-strijdbaar stuk en daarin al merkwaardig omdat een en ander in flagrante tegenstelling staat tot de vaststellingen in de *Verantwoording* van januari inzake ‘schier onbelemmerde ontwikkeling’ en ‘betrekkelijke waardeering in breede kringen’ van eigen kunstwerken. ‘Er broeit sinds lang onder de Nederlandsche katholieken,’ zo opent het stuk, ‘een samenzwering van kopschuwen die, van boven den Moerdijk gekomen, allengs ook onze zuidelijke provincies en zelfs Vlaanderen begint te infecteeren.’ Het is, aldus de redactie, met name sinds de Hervorming en onder invloed van de ‘verschrikkelijke ketterij’ van de ‘rechtzinnige Calvinist’ die inzake het eeuwige heil ‘geen enkele door God geopenbaarde aanwijzing erkent en daarom maar al te zeer geneigd is zijn menschelijken speurzin te laten werken’, dat ook katholieken een ‘zucht om te oordeelen en te veroordeelen’ zijn gaan cultiveren welke geleid heeft tot zelfgenoegzame benepenheid en tot wantrouwen ‘tegen iederen vorm van cultuur’: ‘Met onze cultureele autonomie is het, ondanks alle politieke en sociale emancipatie, nog zeer treurig gesteld. Op cultureel gebied zijn we nog altijd: wingewest. Men is niet bang geweest, de hoogste staatsambten te bezetten, met de meest gelezen dagbladen te concurreeren, de machtigste sociale organisaties te stichten. Maar Nijmegen wacht nog altijd op zijn belangrijkste faculteiten, de missievrijheid voor Indië is nog niet bedongen, en de katholieke kunstenaar wordt door onze notabelen nog steeds als een ongewenschte vreemdeling beschouwd, tenzij zijn middelmatigheid zoozeer in het oog springt dat hij op de welwillende neutraliteit aanspraak mag maken, die altijd voor nette paganisten en letterlievende dominees beschikbaar is geweest.’

In het hart, zo vervolgt het stuk, is men ‘doodsbang voor iedere mannenmaat van katholieke cultuur’ en men duldt slechts ‘de tamme imitatie van het werk van “andersdenkenden” uit een vorige periode’: ‘Dit is de conspiratie der kopschuwen, die gezworen hebben, dat zij geen gelegenheid zullen laten voorbij gaan om iedere autonome katholieke cultuur in de kiem te smoren.’ Zij hebben maar één zorg: ‘er voor te waken dat katholiek Nederland in alle eeuwigheid liever Van Lennep zal lezen dan een dier impertinente jongeren die zich verbeelden dat zij God zouden dienen door zoo goed mogelijk te schrijven. Als Maritain zegt: “L'oeuvre chrétienne veut l'artiste libre, en tant qu'artiste” dan is er in de buurt van Dordrecht altijd wel een theoloog te vinden die betoogen kan dat dit niet heelemaal klopt en dat het in elk geval veiliger is, schrijvers die zich op dergelijke uitspraken beroepen, ongelezen te laten. Want men heeft hier altijd weer te doen met een pathologischen afkeer van alles wat naar cultuur, dat is rijker inniger leven, zweemt.(...) Maar wat is die angst in wezen anders dan kleingeloovigheid? Terecht zegt Maritain: “Ne dites pas que l'art chrétien est impossible. Dites qu'il est difficile”. Kleingeloovig is het a priori aan te nemen dat den katholieken schrijver de genade zou worden onthouden, die hij voor zijn zware taak van noode heeft.’ Het is kennelijk uit Godsvertrouwen en uit besef ‘tot het werk [te] zijn geroepen’ dat de redactie het als zijn plicht beschouwt ‘trots alle tegenwerking in eigen kamp, te blijven doen wat wij kunnen om den achterstand van eeuwen in te halen.’ En deze overtuiging leidt dan tot dit strijdbare slot van het betoog: ‘En wij tarten de samenzwering der kopschuwen, wier angst ons slechts bewijst dat zelfs zij iets van onze activiteit beginnen te bespeuren. Zij kunnen de koppen nog dieper in het zand steken, maar ons kunnen zij niet beletten, de oogen - ook voor hen - wijd open te houden.’ Het merkwaardige van deze beschouwing steekt intussen niet alleen in zijn afwijkend karakter t.o.v. de januari-verantwoording. Van de ‘tegenstrijdigheid’ in deze zou men bovendien nog iets kunnen verklaren wanneer men de betreffende zinsnede in de Verantwoording zo leest, dat er met het genieten van waardering in bredere kring ook, en misschien wel vooral, gedoeld wordt op een welwillende ontvangst buiten de kring van geloofsgenoten. Maar er is nog een ander aspect in dit stuk dat de aandacht verdient. En dat is dat in deze confrontatie met geloofsgenoten op het vlak van cultuur en kunst nu niet, zoals herhaaldelijk in vroeger jaren, een zwaar accent wordt gelegd op een verdediging van het specifiek-artistieke en het esthetische, maar dat het ‘zoo goed mogelijk schrijven’ hier verwoord wordt in de context van de ‘mannenmaat van katholieke cultuur’. Het is geen volkomen nieuw geluid, maar ook met de toevoeging van de dubbele aanhaling van Maritain, is het niet eerder zo nadrukkelijk gesuggereerd: katholieke kunst is katholieker naarmate zij voortkomt uit de complexiteit van een in gebondenheid aan de levensbeschouwing beleefde artistieke verantwoordelijkheid en vrijheid. Het is een paradox, waarvan theologen uit de buurt van Dordrecht kunnen zeggen dat zij niet helemaal klopt - en in het commentariërend gedeelte van deze studie zal ik in zoverre de rol van een dergelijk theoloog moeten spelen dat ik hem nader moet onderzoeken - maar hier mag worden gesignaleerd dat De Gemeenschap zich eronder schaart.

Specifieke literatuurbeschouwing vindt men in deze jaargang vooral in de over verschillende afleveringen gespreide poëziekroniek van Anton van Duinkerken. De kroniek van het mei-juninummer is onder de titel: *Het Dialect van een Beschermd Domein*[4] in eerste instantie gewijd aan de zojuist verschenen bloemlezing *Prisma* van D.A.M. Binnendijk. Van Duinkerken blijkt niet zo enthousiast over deze tot de bekendste poëzie-polemiek uit de tussenoorlogse jaren leidende uitgave: 'De bloemlezing *Prisma* heeft vooral twee dingen duidelijk gemaakt. Vooreerst, dat D.A.M. Binnendijk niet de geschikte man was om zulk een boekwerk samen te stellen of in te leiden; en tweedens dat de hedendaagsche Nederlandsche dichtkunst zich met toenemende bezorgdheid afzijdig houdt van het moderne leven. De dichtkunst heeft zich angstvallig teruggetrokken op haar "beschermd domein", door D.A.M. Binnendijk veilig afgebakend tegen de stormen des levens. Zulk een eenzelvigheid heeft men haar kwalijk genomen. Vooral Dr. Menno ter Braak en Gerard Knuvelder, twee critici, die zelf nooit verzen schrijven, hebben geëischt, dat de dichters zouden bewijzen "kerels" te zijn en dat zij zich deelnemend zouden inlaten met de groote staatkundige en maatschappelijke gebeurtenissen der twintigste eeuw.' Wat Ter Braak betreft, mag hier worden opgemerkt dat diens reactie op *Prisma* hier niet geheel juist is aangeduid, dat het onjuist is om diens 'ventisme' in te vullen met politiek-maatschappelijk engagement. Ik zal overigens in een volgend hoofdstuk uitvoeriger op Van Duinkerkens poëzie-opvatting terugkomen. Voor dit moment volsta ik met te signaleren dat Van Duinkerken in zijn beknopte aandacht voor *Prisma* een tussenstandpunt inneemt t.a.v., in zijn optiek, 'geëngageerde ventisten' enerzijds en de voorstanders van het 'beschermd domein' anderzijds. Aan het adres van Ter Braak en Knuvelder zegt hij dat men voorzichtig moet zijn met de eisen van kerelschap en engagement: er bestaan, zo stelt hij, drinkebroersliedjes die zonder engagement de tijd overleefden. 'En de pootigste kerels uit de geschiedenis der poëzie kunnen overstemd worden door de eenvoudigste argeloosheden van nooit geheel volgroeide kinderen, als deze geniaal zijn.' Aan de andere kant: 'Toch is een klacht gerechtvaardigd over de levens-vreemdheid der moderne dichtkunst. Op haar verschrikkelijk beschermd domein verschraalt zij tot de preveling van allerhande eenzamen, verlangenden en droomers, wien alle ontmoetingen met de werkelijkheid voorwendsels worden tot de dichterlijke exploitatie van hun gekoesterde eenzelvigheid.' Direct hierop laat Van Duinkerken een korte bespreking volgen van de bundel *Voorspel* van Gabriël Smit, waarin hij 'welluidende nonsens' signaleert, 'neergeschreven door iemand, die zich zonder contrôle over zijn woordkeus, laat medesleepen door het klankenspel, dat hem behaagt.'

In de poëziekroniek van de juli-aflevering, onder de titel *Eenzaamheid en Gemeenschap*[5], belijdt Van Duinkerken weer eens zijn aversie van blokvorming en gekrakeel in het kamp der katholieke schrijvers: 'Men is van De Gemeenschap of men is van De Paal, men is katholiek of men is catholiek en in ieder der beide gevallen schijnt men zich flinker te achten, naarmate men minder geestelijke overeenkomst verraadt met de figuren van de overzijde.' 'De stemmen van de schoonheid', zo stelt hij daar tegenover, 'spreken in de stilte

en deze moet men met devotie bouwen om zich heen. Wie niet de stilte kent, zal aan zijn luidruchtigheid sterven: dat is een wet van alle geestelijk leven.' Vanuit deze vaststelling tot de bespreking van recente poëzie komend, vervolgt de beschouwing: 'Het is uit deze vluchtoorden der innerlijke eenzaamheid, dat wij nieuwe bundels ontvingen met katholieke poëzie daarin, en zoo er geen eenstemmigheid bereikbaar is over de theoretische vraag naar het wezen van de katholieke poëzie, - ik voor mij gun u het genoegen van begripsbepalingen, die enkel om hunzelfs wil worden gemaakt - vrij algemeen zal men toch zeker *De Alleenspraak* van Chris de Graaff bewonderen als een eindelijk gegeven practisch en duidelijk antwoord op die zoo vaak te doctrinair gestelde vraag.' Wie de - te doctrinaire? - behoefte voelt om nu te vernemen in welke mate en op welke wijze de poëzie van deze mederedacteur het wezen van katholieke dichtkunst invult, krijgt slechts deze twee kwalificaties ten antwoord: 'Deze alleenspraak is gevoerd in de stilte, welke Thomas van Kempen zoo toegewijd heeft aangeprezen en om het boek blijft die stilte hangen, als men het gelezen heeft.' En: 'Sinds de dagen der Contra-Reformatie is er in Nederland niet meer zoo simpel en verrukt gebeden, tenminste in het openbaar, als dat geschiedt in de laatste bladzijden van dezen bundel.' Voor het overige bepaalt Van Duinkerken zich tot... enige kritische kanttekening bij De Graaffs poëzie. De 'afscheidings-drang' erin geeft dan wel 'een poëtische voldoening', maar 'mentaal is het niet geheel overeenkomstig de poëzie der heilige Kerk, welke de eenzaamheid slechts toelaat als ze gekozen wordt uit liefde voor de velen.' (...) 'Ik wantrouw, ronduit gesproken, het verlangen, waarmee Chris de Graaff verzucht: "Alles voor U te laten, Heer,/o, mocht het wezen;(...)", al kan ik zulk een gedicht als zoodanig hoog bewonderen. Het valt aan sommige naturen lichter, alles voor God te laten dan iets voor Hem te doen en dezen zijn het juist, voor wie de eenzaamheid het meest gevaarlijk is. De actieven, de schelders, de polemisten, de militair-aangelegden moeten zich dwingen om alleen te zijn; voor de mijmeraars zij het de grootste vrees, dat zij dagdroomers worden, want zelfs aan het dichterschap komt de droom van den eenzelvige zelden ten goede.'

In dezelfde kroniek wordt ook t.a.v. een vers in Henri Brunings bundel *Het Verbond* een kritische aantekening gemaakt bij het daarin gesignaleerde eenzaamheidsverlangen: 'Als men de dichtkunst beoordeelen moet "van absolutistisch standpunt" is dit geen katholiek verlangen, is zulk een vers geen katholieke poëzie. Immers de Kerk is een gemeenschap, waarin het isolement van het individu slechts om gemeenschapswil gedoogd wordt, al wordt het dàn ook verheven boven elk ander ideaal. De droom van hen "die trots en eenzaam rezen" is niet overeenkomstig het levensdoel, dat hun gesteld werd en dat de verheerlijking Gods is, maar in de gemeenschap der heiligen.'

De kronieken van augustus en september, ten slotte, herhalen en versterken het geluid dat Van Duinkerken eerder, met name in de mei-juni-aflevering, liet horen omtrent het 'verschrikkelijk beschermd domein' van veel moderne poëzie die zich bij afwezigheid van verstandelijke controle en levenswijsheid bij de dichter, door behaaglijk klankenspel laat meeslepen. Die van augustus[6] is o.m. gewijd aan de debuutbundel *Afvaart* van Gerrit Achterberg, waarvan

enkele verzen in de twee voorafgaande jaargangen van De Gemeenschap werden gepubliceerd. Achterberg wordt een 'sterk talent' genoemd, dat echter 'levenswijsheid' behoeft, 'opdat de aandrift, wanneer ze hem raakt, iets in hem vinde, dat ze kan vervoeren'. De aandrift blijkt het nu nogaleens te moeten stellen zonder wijsheid en ordenende bezinning, aldus Van Duinkerken: 'ik geloof in een God, die zich niet tevreden stelt in het mededeelen van vreemde, onbevredigende stamelingen zonder verband. Laten wij onder elkander geen wonderen doen: er staan in den bundel van den dichter Achterberg een zeker aantal mislukte gedichten, die alleen maar onverstaanbaar zijn, omdat de dichter het vermogen miste, ze verstaanbaar te maken.'

De september-kroniek bevat geen bespreking van nieuw-verschenen poëzie, maar is onder de titel *Kentering in de Poezie-kritiek*[7] en onder het motto van Ter Braak 'de dichter is de wetgever...' expliciet gewijd aan de contemporaine poëziebeschouwing. 'In 1920 stelde men aan de dichtkunst het beginsel der creativiteit (...). Het beginsel der primaire vitaliteit verdrong het beginsel der orde, bij welks genade de schepping eerst een schepping is, en zoo geraakte de wilde pijnschreeuw tot hooger aanzien dan de geordende dialectiek van hart en hoofd.' 'Deze vergissing,' aldus Van Duinkerken, 'heeft moeilijk-herstelbare gevolgen gehad voor de ontwikkeling der nieuwste Nederlandsche dichtkunst. Men is gaan gelooven in het hevige, het hartstochtelijke, het vurige, het felle, het schroeiende, het brandende, het onstuimige en het getourmenteerde als autonome schoonheid. Men is ten gevolge daarvan het tot rust bedwongene, het tot klaarheid beheerschte gaan verachten als het middelmatige (...). Zulk een vergissing op grond der vitaliteit verklaart, hoe het mogelijk is, dat de jongste Nederlandsche dichtkunst het maatgevoel, de traditie en de intelligentie zienderoogen verloor. Een tweede vergissing was, dat men de autonome creativiteit van het gedicht ging zoeken in steeds ijler, broozer en verfijnder woorden, meenend, dat deze de meest suggestieve zijn en dus de grootste zelf-scheppende kracht bezitten.'

Tegen deze betreurde ontwikkeling ziet Van Duinkerken overigens een welkome reactie opdagen: 'Ik meen nochtans, dat een nieuwe grondwetsherziening in het aesthetische ophanden is en dat de eerste symptomen daarvan reeds duidelijk bespeurbaar zijn.' Met instemming citeert hij de stellingen van Ter Braak: 'De verstaanbaarheid is de voorwaarde voor het woord; want het woord is meer dan klank, het is ook zin' en: 'De macht van den dichter is niet alleen creatief, doch legislatief: de dichter is de wetgever' en hij commentarieert: 'Deze waarheden zijn niet nieuw, ze zijn in zeker opzicht zelfs reactionnair, maar ze zijn geschikt om de hedendaagsche Nederlandsche dichtkunst te vernieuwen. Met deze beginselen kan de kentering in de poezie-kritiek zich voltrekken en op zulk een wijze, dat de kritiek richtingduidend wordt voor de kunst. (...) Wie als dichter wordt geboren, is van nature creatief, want daarin bestaat zijn dichterschap, maar het legislatieve vermogen verwerve hij zich, om het creatieve te doen gedijen.' Ziedaar 'in een nieuwe formule, de oude wet, die de letterkundige kritiek in Nederland aan het ontdekken is'. De kroniek eindigt hierop met deze belijdenis: 'Door deze wet te volgen, zal de dichtkunst van heden zich redden uit den ondergang in steeds verijlende knapheid of uit

den ondergang in steeds roekeloozer vormeloosheid. Tusschen de zinneloosheid der loutere muziek, die een andere kunst is dan de poezie, en de zinneloosheid van den instinctieven schreeuw, die heelemaal geen kunst is, doch hoogstens potentieele creativiteit verraadt, liggen de mogelijkheden van den bezielden en beheerschten, rhythmischen zin. De woorden, die beteekenisdragende klankmaterie zijn, te dwingen tot gehoorzaamheid aan de bewegingen van het gevoel en dezen dwang te leiden door het verstandelijke inzicht in de doelmatigheid ervan, dat is de taak van den dichtenden kunstenaar, die aan de stof het edelste heeft op te leggen, wat hij haar geven kan: zijn wil, de concentratie van zijn ken- en streefvermogens.

Bewustheid van wil kiest het heldere woord, waar vaagheid van instinct het loopend idioom aanvaardt; bewustheid van wil maakt de beweging van den zinsgolf ondergeschikt aan de beweging des gemoeds; bewustheid van wil ten slotte geeft aan het vers de allure der menschelijkheid. Want niet door te gehoorzamen aan de natuurwetten van het instinct onderscheidt zich de mensch, doch door over de wetten der natuur te doen regeeren de wetten van de rede, waaronder de wet van de liefde de edelste is.'

Wat ten slotte het politiek-maatschappelijk aspect van jaargang 1931 betreft, daarvan dient allereerst te worden vastgesteld dat het zich in veel mindere mate en veel minder spectaculair vertoont dan het vorige jaar. Voor zover het zich toen rond de Nolens-affaire centreerde, lijkt het voor de hand liggend te veronderstellen dat de 'versobering' op dit vlak veroorzaakt is door nog steeds vigerende censuur en door de dood van Nolens. Een - veralgemeende - echo ervan valt overigens wel te beluisteren in Van Duinkerkens beschouwing *De onherkenbare Priester*[8] in de september-aflevering. Het stuk staat in kritische zin stil bij het verschijnsel dat priesters in allerlei vooraanstaande posities werkzaam zijn, behalve in priesterlijke. Met weerzin constateert Van Duinkerken dat buitenstaanders maar ook katholieke persorganen o.a. de 'overleden voorman der Roomsch-Katholieke Staatspartij' waarderen en huldigen omdat hij zich nooit als priester liet kennen: 'Schreef men van mij, dat ik onder de katholieke publicisten van mijn tijd mij het minst katholiek betoonde, in goeden ernst, ik nam dit als een beleediging op, en als eene, die ik kwalijk verdroeg - al heet ik maar een leek, doch van een priester schrijft men, in zijn eigen krant, dat hij als priester onherkenbaar is, en dit wordt ter zijner hulde geschreven!'

Het zich minder engageren met de binnenlandse politieke actualiteit houdt intussen niet in, dat er geen aandacht wordt besteed aan het vraagstuk van staaten maatschappij-ordening. Zo wordt in positieve bewoordingen geschreven over het nationalisme door medewerker Jac. Stolte in het oktober-nummer[9]. Stolte omschrijft het nationalisme daarbij als 'het streven in een volk, dat behoud, ontwikkeling en verzekering van het eigene, dat volk kenmerkende, tot onmiddellijk doel heeft' en hij stelt dat het zich als een reactie tegen een belemmerend klimaat ('decadentie van het volk, al te groote invloed van andere volkeren, te groot overwicht van een groep in het volk, verkeerde overheidsbemoeienis') het eerst zal voordoen 'bij de besten van het volk, bij zijn dichters en denkers'. Een wel erg benepen uitwerking van de kwestie van maatschappelijke ordening vindt men in de bijdragen van Justus Mercks die

onder de titel *Vereenvoudiging van het Gemeenschappelik Leven* werden opgenomen in de januari- en februari-aflevering[10]. Het geheel ademt een duidelijk reactionaire geest, in het eerste deel vooral tot uiting komend in een met niet al te fijne pen vervaardigde tekening van het gedrang rond 'het altaar van god Vooruitgang': 'Zo juist werden er de lijken opgestapeld van enkele honderden zwarte-goudzoekers. Zouden het weer allemaal katolieken (en andere christenen) zijn? Natuurlik! En joden en heidenen strijken de vette winsten op der grote ondernemingen en onderhouden er hoeren van.' Mercks werkt met de tegenstelling 'monocentralisatie' ('over allen de baas spelen') en 'polycentralisatie' (ieder zijn eigen baas). In het tweede deel leidt dat tot de volgende 'visie' op ordening in het grote en in het kleine: 'Daar heb je - bijvoorbeeld het internationalisme, het volkerenverkeer, de internationale- en wereldkongressen van dit en van dat en van nog wat; allemaal onmisbare veiligheidskleppen op de monocentralistische stoomketel. Wij polycentralisten doen 't wel zonder. Wij vinden 't heus niet ongezellig: op reis te gaan of gasten te ontvangen; maar voor ons is de aardigheid er af, als die lui bij ons of wij bij de anderen, elken dag over de vloer komen, als we te vertrouwd met elkaar gaan worden en teveel op elkaar in kleding, manieren, smaak en spraak gaan lijken.' Na de uitspraak ''t Nationalisme heeft onze volle belangstelling; maar het moet nog meer van onzen geest doordrongen worden', richt het 'polycentralistisch' pleidooi zich op kleinschaliger verhoudingen, van het nationale tot het huiselijke toe: 'Er zijn nog vele andere dingen die een polycentralist heel anders beoordeelt dan tegenwoordig geschiedt. Tariefmuren, tollen, grenzen en dergelijke meer, zijn voor hem nuttige en noodzakelike maatregelen tegen vervlakking en vermenging, tegen de vervaging die ons bedreigt in socialisme, communisme, kollektivisme en andere ratjetoe-ismen. Een heg om de tuin van den buurman zorgt er voor, dat die tuin ons minder vertrouwd wordt dan de onze. En dat is goed; ook al om de os en de ezel, de dienstknecht en de dienstmaagd, en zelfs ook de huisvrouw van den buurman tegen onze begeerlikheid te beschermen. De gelegenheid maakt nog andere misdadigers dan de dief. Dit brengt me op andere chapiters. De onhuiselijkheid van de huisvrouw, de verstoring van de gezinsgemeenschap door andere gemeenschaps-noodzakelikheden, en wat daar aan vast zit: huweliksontrouw, prostitutie, kinderbeperking, verhoogde produktiviteit der rubberfabrieken en wat dies meer zij. 't Feminisme, de onnatuurlike aktiviteit van de passieve vrouw doet ons geen goed; haar vrijer en drukker verkeer met andere mannen dan haar eigene nog veel minder.'

Als tegenwicht voor al deze bekrompenheid dient ten slotte, op het vlak van sociale bewogenheid, op iets anders gewezen te worden: op protesten tegen armoede en uitbuiting in verhalend en kritisch proza van Albert Kuyle, in de poëzie van A.J.D. van Oosten en in de Hagel-rubriek. Het sterkst laat het blad zich op dit vlak horen in de redactionele beschouwing *Kapitalisme en Moraal* aan het begin van de april-aflevering[11], waarin gewaarschuwd wordt tegen een eenzijdig zedelijkheidsapostolaat dat een merkwaardig zwijgen bewaart over sociale onrechtvaardigheid: 'Door een wedijver in zedelijke gestrengheid, eeuwen lang met puriteinsch-dwalende broeders onderhouden, hebben de Nederlandsche katholieken zeer scherpe oogen gekregen voor het beperkte ge-

zichtsveld, waarop de kuischheid door gevaren wordt bedreigd. Doch zulk een waakzaamheid is zeker geen gewin, wanneer men daarbij verleerde te beseffen, welke de naaste gelegenheden zijn tot andere dan geslachtelijke zonden.

Dit besef helder te houden en te verbreiden, is een voorname plicht van den hedendaagschen katholiek. Hij zal te waarschuwen hebben tegen den gouddorst en haar gevestigde instellingen met even grooten aandrang als waarmede hij zelf gewaarschuwd werd tegen huizen van ontucht, de slechte lectuur, de schaamtelooze films en de onzedige toneelvertooningen. Eerst wie gewetensvol genoeg geworden is om *alle* kwaad te schuwen, mag hopen op den opbloei van het goede.'

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1931, zevende jaargang nr. 1, blz. 2-4.
2 *Gemeenschap, Huwelijk, Individu*, februari 1931, zevende jaargang nr. 2, blz. 50-58.
3 *Conspiratie der Kopschuwen*, maart 1931, zevende jaargang nr. 3, blz. 102-106.
4 Anton van Duinkerken, *Het Dialect van een Beschermd Domein*, mei-juni 1931, zevende jaargang nr. 5-6, blz. 251-262.
5 Anton van Duinkerken, *Eenzaamheid en Gemeenschap*, juli 1931, zevende jaargang nr. 7, blz. 309-320.
6 Anton van Duinkerken, *Cytherea voorbij*, augustus 1931, zevende jaargang nr. 8, blz. 363-372.
7 Anton van Duinkerken, *Kentering in de Poezie-kritiek*, september 1931, zevende jaargang nr. 9, blz. 406-414.
8 Anton van Duinkerken, *De onherkenbare Priester*, september 1931, zevende jaargang nr. 9, blz. 382-386.
9 Jac. Stolte, *Nationalisme*, october 1931, zevende jaargang nr. 10, blz. 440-444.
10 Justus Mercks, *Vereenvoudiging van het gemeenschappelik leven*, januari en februari 1931, zevende jaargang nr. 1 en 2, blz. 17-28, blz. 73-81.
11 *Kapitalisme en Moraal*, april 1931, zevende jaargang nr. 4, blz. 162-165.

Jaargang VIII, 1932
‘De niets ontziende eerlijkheid der christelijke godsvrucht in overeenstemming te brengen met de bevalligheid der fraaie letteren’

‘1932 zal ook voor dit tijdschrift HET jaar van beteekenis zijn, om meer dan een reden,’ profeteert de binnenomslag van de eerste aflevering van de achtste jaargang. De voorspelling staat daar weliswaar slechts als openingszin van een reclametekst om ‘de bende van Gideon te verdubbelen’, maar met name onder het aspect van interne verhoudingen in de redactie wordt zij wel enigszins bewaarheid: 1932 is niet alleen het jaar van een vrij spectaculaire wijziging in de redactie - ingaande de nieuwe jaargang vertrekken Chr. de Graaff en Lou Lichtveld met opgaaf van reden uit de redactie en komt medewerker A.J.D. van Oosten erin; vanaf de mei-juni-aflevering verdwijnt de secretaris van de redactie Ch. Vos zonder bericht, - maar in deze jaargang polemiseren ook Albert Kuyle en Anton van Duinkerken over de betekenis van Jan Engelman en die polemiek centreert zich weer eens rond de kernvraag van de verhouding tussen literatuur en leven.

De ontslagname van twee redactieleden blijkt zijn motief te hebben in een censuurkwestie en daarvan wordt vrij uitvoerig mededeling gedaan in de *Verantwoording*[1] bij het januari-nummer. Ik laat de tekst in zijn geheel volgen:

‘Ofschoon De Gemeenschap voor talrijke lezers op de eerste plaats de beteekenis kreeg van een strijdschrift, werd dit maandblad steeds geredigeerd met het inzicht, dat de overtuigingskracht van een geslaagd kunstwerk sterker en verderstrekkend is dan die van een geslaagd betoog. Het een sluit echter het ander niet uit en lang niet altijd wordt het betoog overbodig gemaakt door het kunstwerk. De grondslag van ons werkprogram is het katholiek beginsel, en dit is een strijdbaar beginsel, omdat wij leden zijn van de Strijdende Kerk, die gedurig bidt om de vernieuwing van het aanschijn der aarde. Op beslissende oogenblikken heeft het Katholicisme zich in de Nederlandsche letterkunde dan ook strijdbaar gemanifesteerd, niet alleen apologetisch maar ook zoo noodig correctief. Wij zien geen redenen om met deze traditie te breken. Eerder integendeel.

Ons maandblad is sinds 1929 onderworpen aan de praeventieve censuur. Dit beteekent, dat ieder nummer, alvorens te verschijnen, nagezien en soms gewijzigd wordt door een priester, dien Z.H.E. de Aartsbisschop van Utrecht daartoe heeft aangesteld. Op een onzerzijds gedaan verzoek tot ontslag van deze praeventieve censuur, heeft Z.H.E. in overleg met het voltallige Nederlandsche Episcopaat weigerend beslist. Voor twee redacteuren, Chr. de Graaff en Lou Lichtveld, werd dit een reden tot het nemen van ontslag. Zij meenden niet

langer verantwoordelijk te kunnen blijven voor den inhoud van een maandschrift, hetwelk, na door de redactie te zijn opgesteld, nog kans heeft te worden gewijzigd. Deze meening kunnen wij voor het onderhavige geval niet deelen. Het aftreden der genoemde redacteuren sluit niet in, dat zij hun medewerking aan ons maandblad ontzeggen.

Wij hopen, dat de actie van De Gemeenschap gesteund door het gebed en de geestdrift onzer lezers, vruchtbaar zal zijn, ook in 1932. Ons werk is: te zaaien. God is het, die den wasdom geeft.'

Volkomen duidelijkheid over de redactionele houding tegenover de censuurkwestie geeft deze *Verantwoording* niet. Er wordt mededeling gedaan van een principieel afwijzen van censuur door twee redacteuren en van de consequentie in de vorm van vertrek als redacteur die zij daaraan verbinden, maar in de summiere aanduiding van het standpunt in deze van de resterende redactieleden, spelen principe en concreet 'geval' door elkaar heen in de formulering dat men 'voor het onderhavige geval' de mening van De Graaff en Lichtveld niet deelt. Wat is de identiteit van dat 'onderhavige geval'? Is het een verder verzwegen actuele kwestie of moet het ingevuld worden met het afwijzend antwoord op het verzoek tot opheffing van de censuur? Als het een actuele kwestie betreft: deelt men het principe dan wel en waarom verantwoordt men zich dan niet verder op het vlak van consequenties? En in het tweede geval, kan het in zijn principieel karakter toch niet fungeren als een soort uitzondering op een overigens met de aftredende redacteuren gedeelde opvatting? Maar wellicht is een dergelijke vraagstelling een aandringen op duidelijkheid in een zaak die voor de betrokkenen in de orde lag van de niet zo heet gegeten soep. Daarvoor zijn wel enkele aanwijzingen.

Ik breng in herinnering dat in de redactionele nabeschouwing van de Nolens-affaire, die ik in de beschrijving van jaargang 1930 weergaf, gesteld werd: 'Een conflict met den censor heeft zich vóór het verbod van de publicatie van het artikel *Nog een Verklaring* nimmer voorgedaan.' Sindsdien heeft het maandblad slechts éénmaal mededeling gedaan van geëffectueerde censuur. De februari-aflevering van de vorige jaargang (1931) bevat het volgende *Bericht*[2]: 'De plaatsing van twee artikelen, getiteld *De laatste lichting*, en *Wellevendheid in den 11en druk*, beiden van de hand van Albert Kuyle, en respectievelijk de uittocht van den 15en R.S.D. naar het dagblad De Maasbode en een nieuwe druk van Mgr. Diepens Handboek der Wellevendheid besprekend, werd verhinderd door den Censor.' Als de redactie eenmaal een dergelijk bericht plaatst, lijkt het waarschijnlijk dat er zich weinig méér en allerminst conflictueuze gevallen van censureel ingrijpen hebben voorgedaan. Bovendien: ook het feit dat de ontwikkeling in het denken van De Graaff en Lichtveld eerst nu geleid heeft tot terugtreden, ondersteunt de veronderstelling dat er weinig aanleiding is geweest om van de censuur een principieel punt te maken.

Al bij al lijkt het dan gewettigd om in en achter de *Verantwoording* de houding van de 'blijvende' redactie tegenover de kwestie aldus te lezen: men zou liever van censuur af willen, maar men aanvaardt hem omdat gehoorzaamheid aan het Kerkelijk Gezag nu eenmaal geboden is en omdat de mate waarin en de

frequentie waarmee de censuur zich manifesteert er niet toe noopt er mee op te houden.

Kan men zeggen dat met een dergelijke 'gemeenschappelijkheid' de redactionele houding t.o.v. de censuur wel geformuleerd is, met een bespreking van de interne verhoudingen is men dan nog niet klaar. Te meer in deze studie niet, omdat deze verhoudingen zich duidelijk vertonen onder het aspect van de literatuurbeschouwing en van de constante vraagstelling daarbij van de relatie tussen literatuur en leven. De eerste stap in deze wordt gezet door Albert Kuyle die in het juli-nummer een uiterst kritische beschouwing over zijn vroegere mederedacteur Jan Engelman ten beste geeft en zich daarbij ook nadrukkelijk distantieert van Anton van Duinkerken, met name inzake diens waardering van Engelman. Onder de titel *Bezieling*?[3] aan Van Duinkerken opgedragen, heeft het stuk als uitgangspunt ook een uitspraak van laatstgenoemde en wel de volgende:

'Wat Nijhoff's wekroep tot "hernieuwd werkmanschap" geweest is voor de Nederlandsche dichtkunst in het algemeen, dat beteekende Engelman's voorbeeld voor ons, katholieken.'

Deze opmerking wordt door Kuyle als volgt becommentarieerd:

'De lust tot het ontijdig schrijven van onze letterkundige geschiedenis zit Van Duinkerken al evenzeer in het bloed als de samenstellers van de bekende handboeken. Maar ik zou hem toch willen vragen bij het neerschrijven van dergelijke constataties de uiterste voorzichtigheid te betrachten. Hier immers heft hij iemand op 't schild, wiens wapenfeiten werkelijk het recht niet geven zo'n hooge plaats te bezetten. Ik heb eens rustig de genoemde periode van 1925 tot 1930 de revue laten passeeren, maar ik kan slechts een zeer geringe invloed van Engelman daarop ontdekken, en dan nog een die ik oprecht betreur. Het wordt zoo langzaam aan eens tijd, dat we de Roeping-periode recht gaan doen. Ik geloof er volstrekt niet meer aan, dat die godslyriek een zoo verschrikkelijk verschijnsel was, en, waarlijk, de toenmaals en vogue zijnde lichtreclame lijkt me een minder leugenachtig attribuut dan de dunpootige ree en de onbenoembare vrouw welke thans alle kwartieren van het poëtisch wapen vullen. Het is inderdaad juist, dat het vooral Engelman is geweest, die de oppositie is begonnen tegen de blanke verzenstroom van Mollers tijdschrift, en hij heeft onvermoeid betoogd dat men een goed vers kon schrijven zonder dat daarin Gods naam gebruikt werd. Wat hij *niet* heeft aangetoond, is dat het gebruik van Gods naam in al deze verzen ijdel was, en dat was toch ook wel een belangrijk vraagstuk. Ik kan me niet van de idee los maken, dat in veel van de in de laatste jaren ontstane verzen, waarin God slechts als begeleidverschijnsel van zelf-ontketende driften optreedt, zijn naam meer ijdel, en minder welvoegelijk gebruikt wordt. Ik geloof dan ook, achteraf, dat wij hadden mogen wenschen een harmonieuzer ontwikkelingsgang te mogen zijn gegaan, dan die welke wij hebben afgelegd. In Engelmans kritieken heeft van den aanvang af een zeker aesthetisch welbehagen gedomineerd, en hij was toeschietelijker voor de heiden die om een "kerel" vroeg dan voor den christen die een "heilige" liever als ideaal-auteur zag. Hij hoort tot de menschen die een merkwaardige voorkeur hebben voor die figuren uit de geschiedenis, waarvan het vaststaat, dat zij in

zaken van kunst en openbaar leven een goeden smaak aan den dag legden, zonder dat zij in de omgangsvormen welke de Kerk precies formuleerde in haar geboden-protocol een beduidende waarde zagen belichaamd. Telkens waagde hij zich hachelijk ver van het maar kleine stukje grond, waarop wij tenslotte vast kunnen betrouwen, en het was tragisch om te hooren, hoe, de eerste maal dat hij onze beginselen zou verdedigen in de Vrije-Bladen-kring, het Erich Wichmann moest zijn, die het schip der Dogma's redde, toen Engelman het bijkans reeds te pletter had gevaren, omdat hij meer op het schuim dan op wind en roer lette.' Nadat vervolgens over Engelmans kunsthistorische beschouwingen is gesproken in termen van de 'irriteerende aestheterij' van iemand die wel nooit zal kunnen nalaten om 'te wijzen op de harmonieuze gespletenheid van het publieke huis tegen de kathedraal', gaat het betoog aldus verder: 'Is er ooit eenige *bezieling* van hem uitgegaan? Wel eenige *belichaming* in dien zin, dat hij de technische regels welke hij in het andere kamp opdeed, helder overschoolmeesterde. Maar bezieling? Zelfs de invloed van Karel van den Oever was grooter, om van die van Moens te zwijgen. Heeft hij Gerard Bruning beïnvloed? Misschien, maar zijn daar dan niet die uitlatingen van Bruning het gevolg van, die vreemd tusschen zijn andere werk in liggen als taal van minder edelen huize (...).

Maar waar is dan toch zijn voorbeeld? En waar ziet gij die invloeden? Ik heb tot nu toe juist altijd gedacht dat het een wonderlijke beschikking moest zijn, dat Engelmans oordeel ten slotte zoo weinig invloed had en zijn zaak zoo weinig klanten. De wezenlijke *kunst van katholieken* heeft hij niet beïnvloed. Mocht ergens in een kleine kring zijn vreemd vocabulair opgeld doen, zeker is het nooit de taal geworden waarin belangrijke of mooie dingen werden gezegd.

Daarvoor stond en staat Engelman nog te ver buiten die merkwaardige samenhang van het katholieke leven welke in onze beste oogenblikken toch de inspiratieve springbron blijft. (...) Hij is geen parochiaan, hij is op zijn best een geloovige.' Engelmans 'te weinig Roomsch'-zijn wordt naar het einde van het stuk toe nog geadstrueerd met het memoreren van zijn bemoeienis met niet-katholieke schrijvers en met de schilderkunst. Zo wordt gemeld dat Engelman een enorme belangstelling heeft 'voor het bloedarmoedig pogen van lieden als du Perron', en wordt van zijn rubriek in De Nieuwe Eeuw gezegd dat die 'slechts gefrequenteerd wordt door niet-katholieken of debutanten uit de provincie'.

Op het vlak van 'heroïek en soldatenmoed' wordt geconcludeerd 'dat bij Coster van een zekere rechtgeaard inzicht meer aanwezig is dan bij Engelman'. 'Waar ik wel eenige invloed zie van Engelman's werkzaamheid, dat is in de schilderkunst. Het sterkst valt dat bijvoorbeeld op bij Jonas, wiens palet in een paar jaar verduisterde en samenkoekte tot "een doorwerkte verf", waarin we tallooze verbrande naakten te zien kregen. Maar ik betwijfel of dit de invloed is welke Van Duinkerken bedoelt.' De kritiek krijgt dan het volgende samenvattend slot:

'Een zoo volstrekt individualist, met weinig katholieke traditie, zou zich alleen uit kunnen graven uit zijn aesthetische kazematten, als hij doorweekt werd van de droefheid van deze tijd. Maar is voor hem de sociale deernis wel ooit iets anders geweest dan wéér een andere bron van poezie? De ree, het naakt en de

werkelooze. En verder lyriek op een paar snaren met sterren, oevergras en overspel, en een beslist gebrek aan Ambrosiaansche wijsheid.'

Kuyle's aanval lijkt in emotionele haast en 'op eigen houtje' te zijn geschreven en gepubliceerd: het stuk heeft de onzorgvuldigheid Van Duinkerken nu eens rechtstreeks aan te spreken, dan weer in de derde persoon ter sprake te brengen en ik kan me niet licht voorstellen dat deze kritiek op een vroegere bentgenoot en, zij het in mindere mate, ook op een huidige collega-redacteur, bij tijdige 'weet' van overige redactieleden zonder 'meer' zou zijn verschenen.

De reactie van Van Duinkerken volgt nu, onder de titel *Engelmans Beteekenis*, in de augustus-aflevering.[4] Het eerste wat bij dit antwoord opvalt is de gemoedelijke toon ervan, zeker in vergelijking met de felheid van Kuyle's aanval. Verder is het merkwaardig dat het veel reactie achterwege laat waartoe Kuyle legio mogelijkheden had geboden. Handig pareert Van Duinkerken de aanval op zijn stelling omtrent Engelmans positieve invloed door het ene sprankeltje waardering bij Kuyle - de passage over de 'belichaming' die van Engelman zou zijn uitgegaan, 'in dien zin, dat hij de technische regels welke hij in het andere kamp opdeed, helder overschoolmeesterde' - in zijn reactie herhaaldelijk uit te buiten.

Die 'belichaming' is niet niks, aldus Van Duinkerken 'en ik zou mij willen permitteren te vragen, in hoeverre Albert Kuyle een poëtische belichaming mogelijk acht zonder menschelijke bezieling.' Dat had het begin kunnen zijn van een adequate uiteenzetting van eigen opvattingen inzake de verwevenheid van inhoud en vorm, van levensbeschouwing en esthetiek, en van kritische reactie op Kuyle's moralistische pre-occupaties in deze. Het had het begin kunnen zijn van zoveel, maar er volgt zeer weinig. Geen woord over het Engelman toegedichte 'aesthetisch welbehagen' van den aanvang af, terwijl toch gememoreerd had kunnen worden, dat de sterk levensbeschouwelijk bepaalde *Verantwoording* van de eerste jaargang, volgens mededeling van Kuyle zelf in het lustrumnummer 1929, van de hand van Engelman was en dat er toch weinig 'aestheterij' te vinden is in Engelmans literatuurbeschouwing in De Gemeenschap, vanaf zijn reactie op Houwink in de eerste aflevering tot in zijn latere kritieken, o.m. in confrontatie met Marsman. Ook Kuyle's diskwalificerende en insinuerende opmerkingen inzake Engelmans kunsthistorische activiteiten, zijn poëzie en zijn katholiciteit krijgen nauwelijks weerwoord. Met snaakse, bedekte en korte termen wordt dan volstaan: 'Engelman wijst op het publieke huis naast de kathedraal. Wanneer hij dus de zonde nabij weet, zal hij tevens begrijpen, dat de biechtvader niet ver af is. In ieder geval zal hij dien niet gaan zoeken in het openbaar, al is het hem niet onbekend, dat de litteraire bentgenooten hulpvaardige moralisten zijn! Hij was het immers, die het eerst waarschuwde tegen het simplisme der "levenskritiek".' En Kuyle's opmerking 'Hij is geen parochiaan, hij is op zijn best een geloovige' krijgt tot commentaar: 'maar hij heeft dan ook er op gewezen, dat het geloof ruimer is dan de parochie en de hemel hooger dan de kerktoren.' Het duidelijkst is Van Duinkerkens reactie als hij uitspreekt dat 'Engelmans voornaamste beteekenis' is geweest dat hij t.a.v. Roeping-dichters heeft aangetoond 'dat het bestaande religieuze gevoel een vormvermogen bereid moest vinden, alvorens poezie te

kunnen worden.' Maar problematisch wordt het als Van Duinkerken daarbij eigen opvatting en positie ter sprake brengt. Dan is er zelfs enige bijval voor Kuyle in de uitspraak 'Ook ik geloof, dat wij achteraf hadden mogen wenschen een harmonieuzer ontwikkelingsgang te zijn gegaan' en in de opmerking: 'Daar moge onrecht zijn gedaan aan zekere tendenzen uit de "Roeping-periode", doch de dichter van *Seinen* zal het den dichter van *Onder Gods Ogen* vergeven, dat hij onschuldig kijkt, nu dit wordt vastgesteld.'

In deze laatste uitlating zinspeelt Van Duinkerken op zijn eigen Roeping-verleden en op zijn afwezigheid in de eerste fase van De Gemeenschap. Maar dan mag er aan herinnerd worden dat hij de kans om genoemd 'onrecht' te herstellen verzuimde, toen hij in het lustrumnummer van 1929 de start van De Gemeenschap 'zonder bezwaar' omschreef als een esthetische reactie op een tendens naar 'geforceerd-Roomsche dichtkunst als die van Karel van den Oever' en op de apologetisch-apostolaire opvattingen van de Roeping-leiding. En dan is men er toe geneigd te menen dat er nu toch wel de kans was om ofwel op die 'geforceerd-Roomse Van den Oever' terug te komen, dan wel wat forser tegengeluid te laten horen aan het adres van Kuyle, die de invloed van Van den Oever immers 'grooter' noemde dan die van Engelman.

Anderzijds kan men ook begrip hebben voor enige onduidelijkheid en vaagheid in Van Duinkerkens reactie. En dan hoeft men niet - of niet alleen - te denken aan diens overigens constante afkeer van onderling gekrakeel en verdeeldheid. Men kan ook stellen dat Van Duinkerken in de controverse Kuyle-Engelman weliswaar Engelman tegen Kuyle verdedigt, maar toch niet geheel aan de kant van Engelman staat. Ten slotte is er de kritische bespreking door Engelman van *Onder Gods Ogen* in de derde jaargang en al is poëzie niet hetzelfde als literatuurbeschouwing en al is er op dat laatste vlak ontwikkeling mogelijk, het lijkt toch niet helemaal irrelevant dat Van Duinkerken zich in dit stuk als de dichter van genoemde bundel afficheert.

Overigens is het hier nog niet het moment om pogingen te doen tot samenvattende typologie van nuance binnen de Gemeenschapsgroep. En ook al omdat verderop in deze studie de tegenstelling Engelman-Kuyle nog aparte aandacht krijgt, kan nu wel de beschrijving volgen van het literatuurbeschouwelijk aspect van deze jaargang voor zover zich dat nog buiten de interne polemiek manifesteert.

Dat doet het vooral in literatuur-politieke beschouwing via kritische aandacht voor bewegingen, periodieken en auteurs buiten het eigen katholieke kamp. Zo getuigt Anton van Duinkerken in zijn poëzie-kroniek van de april-aflevering[5] van zijn overigens met kritiek gelardeerde waardering voor de revolutionairproletarische literatuur van *Links Richten*: 'Over de waarachtige "zonden der wereld", zooals die zich tegenwoordig vooral laten aanzien, weten de dichters van *Links Richten* ons meer te vertellen dan menigeen, die mede hiertoe speciaal geroepen werd' (...) en aan het slot van de kroniek spreekt hij van 'een beweging, die overigens in haar propaganda ernstig genoeg is om ernstig te worden genomen.'

In een Hagel-bijdrage - *Liever Turksch dan Paapsch*![6] - in hetzelfde nummer, richt dezelfde auteur zich tot de 'Revius-kenner' dr. W.A.P. Smit die in zijn

poëziekroniek in Stemmen des Tijds (Maandblad voor christendom en cultuur) zich beklaagde over het feit dat christelijke dichters publiceerden in een rooms tijdschrift als De Gemeenschap of Roeping: ‘Jan de Groot en Gabriël Smit zijn er kind aan huis’ en ‘A.J.D. van Oosten durf ik niet meer tot de onzen te rekenen’. Dat men zijn toevlucht neemt tot *neutrale* tijdschriften, aldus Smit, ‘kan ik niet anders dan toejuichen, al zijn we nog te zwak om onze krachten te versnipperen, zoodat concentratie geboden blijft’, maar dat men geregeld ‘meewerkt aan tijdschriften, die positief en principieel een daarmee strijdige levensbeschouwing voorstaan’ doet me aan ‘als een verraad tegenover het eigen beginsel’. Maar dan is het toch wel merkwaardig, reageert Van Duinkerken, dat onmiddellijk op deze tirade van Smit in Stemmen des Tijds een bijdrage volgt ‘van... Professor Dr. Gerard Brom van de Keizer Kareluniversiteit te Nijmegen’ en zijn slotconclusie is: ‘Het is een eenzijdig monsterverbond, waarbij de katholiek alleen mag fungeeren als gast!’

In een Hagel-bijdrage van de augustus-aflevering[7] polemiseert wederom Van Duinkerken met Marsman, waartoe de volgende uitlating van laatstgenoemde de aanleiding is: ‘De weinigen waarvan het lot van onze beschaving afhangt, hebben meer en liever Lawrence en Wilde, Gide en Proust, Neumann en Kafka gelezen dan Cremer, Robbers en Fabricius.’ Van Duinkerken antwoordt daarop: ‘De weinigen, van wie het lot onzer beschaving afhangt, zijn mij grootendeels onbekend, maar ze bidden meer dan zij lezen, en zeker in Gide, Proust of Lawrence.’ Hij verbaast zich er vervolgens over dat het voorkeurslijstje van Marsman nagenoeg overeenkomt met dat wat Aldous Huxley publiceerde in *Music at Night* en zijn commentaar op deze samenval luidt:

‘Vier van de vijf vindt gij terug op het lijstje van Marsman, dat toch maar zes auteurs telt. Ik laat de rest aan uw conclusiedrang over! Er ontstaat een inter-Europeesche index van geboden boeken, zeker niet minder scrupuleus, zij het minder verantwoord, dan de bestaande index van verboden lectuur. Waarmee ik maar zeggen wil, dat een zekere “gehoorzaamheid aan het gezag” een algemeen-menschelijke karaktertrek is, die niet slechts uw Roomsche vriendjes ontsiert! Het lot onzer beschaving hangt aan de gehoorzaamheid!’

Een geliefkoosd doelwit van felle aanvallen is in deze jaargang E. du Perron. Ook in deze gaat Van Duinkerken voor met wat eerder dan kritiek welhaast furieuze afwijzing mag heten. In een vrij uitvoerig stuk in de Hagel-rubriek van april[8] moet Du Perron het van meet af aan met forse diskwalificatie ontgelden: ‘Hij valt Dirk Coster maandelijks lastig met een goedkoop mixtum van tweedehandsche zuren, maar hij doet dit niet uit behoefte, de gedachten van Dirk Coster te vervangen door vruchtbaarder ideeën; hij doet het alleen, omdat hij zonder Dirk Coster totaal niets zou zijn dan de ledige windbuil, die hij ook nu nog herhaaldelijk schijnt. Voorzover men hem positieve bedoelingen mag toeschrijven, wil de heer Du Perron de overboodigheid aantoonen van al datgene, wat door ethisch-aangelegde persoonlijkheden voorheen werd gekenschetst als “het hoogere in den mensch”. Hij moet er een onverzettelijke hinder van hebben, dat andere lieden iets hoogers in zichzelven ontwaren, terwijl hij zelf alleen en altijd maar E. du Perron is’ (...) Het snaakse cynisme van Du Perron is eventjes een ‘verfrisschend intermezzo tusschen de al te groote

zwaarwichtigheden' geweest, aldus Van Duinkerken, en 'zelfs een prettige aanvulling op het benauwende gebrek aan humor, waarmede zijn tegenwoordige compagnon Menno ter Braak de levensproblemen te lijf ging'. Maar nu het cynisme als een heilsleer wordt verkondigd, wordt het volgens deze Gemeenschap-redacteur tijd om stelling te nemen tegen 'de nuchteren' 'voor wie de geheimen des levens eerst respectabel worden, als zij er moppen over kunnen tappen'. Er blijkt een actuele 'mop' te zijn om zeer snel Du Perron van repliek te dienen, in casu het volgende kwatrijn van Du Perron op Jan Engelman, dat Van Duinkerken in de april-aflevering van Forum las: 'Uw buitelingen tusschen paradijzen/met als eindhaven toch een kleev'rig bed - /moet men niet dom zijn, om zoo nauwgezet/steeds weer een nieuwe soort hemel aan te krijsen?' Jan Engelman heeft zich 'niet ontveinsd, dat hij door den schrijftrant van E. du Perron vaak gecharmeerd was', maar: 'Was een verdediging van het dichterschap ooit hooger gewenscht dan nu de dichterlijke zegswijze zelve misbruikt wordt om zulk een platitude van den geest op rijm te zetten?' 'Wanneer deze mentaliteit wordt verheerlijkt als de bij uitstek hedendaagsche, is het niet nutteloos te pleiten voor de schoone dwaasheid der bezieling en den diepen ernst der geestdrift, die, zich gewonnen gevend aan ons heimwee naar een paradijs, zichzelf hervinden zullen in schoonheid.'

Anderen sluiten zich in volgende nummers bij de Du Perron-aversie aan. Henk Kuitenbrouwer spreekt in een bijdrage aan de juli-aflevering[9] van 'het satisfait burgerzoontje Du Perron'. Deze typering staat overigens in de context van een Van Ostaijen-herdenking, waarin, bij alle waardering voor deze Vlaamse dichter, toch deze 'afgemeten' prognose wordt gegeven: 'Enkele verzen zullen in de veilige ompantsering van een bloemlezing voorlopig blijven leven of liever blijven tentoongesteld, zijn krities werk zal wellicht nog een tijd genoemd blijven als een tipies-eenzijdige verdediging van het overwonnen standpunt der zuivere poëzie, en zo zal de dichter en kriticus Paul van Ostaijen bijgezet worden in de lange grafkelders onzer letterkunde, een naam, een jaartal, onder de vele namen en jaartallen.'

Een laatste, welhaast fysiek stukje agressie tegen Du Perron is te vinden in de aflevering van augustus.[10] Den Doolaard trekt daarin ten strijde tegen Forum in het algemeen, dat hij als een verzamelplaats van lijders aan de essay-ziekte kwalificeert en in het bijzonder tegen Du Perron ('hoofdman van een stel hartelooze litteratoren', 'een laffe, kleine, destructieve geest'), die aan het slot zelfs te horen krijgt: 'Indien Du Perron verder nog eens over "eties kwijl" spreekt, kan hij van mij een gratis pak slaag krijgen, franco thuis.'

In alle strijdvaardigheid is jaargang 1932 ook een der meest Roomse jaargangen in de Gemeenschapsgeschiedenis tot op heden. De belijdenis van Van Duinkerken in de februari-aflevering[11] - 'gaarne stemmen wij toe, dat wij ons niet zouden schamen voor een verwantschap met *dien* Erasmus, wiens ideaal het was, de niets ontziende eerlijkheid der christelijke godsvrucht in overeenstemming te brengen met de bevalligheid der fraaie letteren' - zou daarbij als motto kunnen worden aangeduid voor veel geloofsuiting in religieuze poëzie en hagiografisch proza, voor verdediging der dichters van de contra-reformatie en

voor bijval aan pauselijke encyclieken. Rooms is de jaargang ook in de viering van de eigen roomsheid. Voor een deel neemt de tot het katholicisme bekeerde en als zodanig 'gevormde' nieuwe redacteur Van Oosten dat vierend element voor zijn rekening. Zijn zojuist verworven geloof wordt aanleiding tot een jubelend gedicht als *Het Heilig Vormsel* in het maart-nummer[12], opgedragen aan de Haarlemse bisschop mgr. Aengenent, die in de slotstrofe aldus wordt toegesproken: 'Gij zelf waart ons de Heilige Geest dien stond,/naar wiens verhevene gelaat wij biddend staarden,/die uit zijn zuivere handen ons den vrede schonk/en tot de weermacht wijdde van Gods Kerk op aarde.' Ook Albert Kuyle levert een forse bijdrage tot de roomse blijdschap, met name via een verslag van een opvoering van het lekespel *Omnis Terra* van Jacques Schreurs te Sittard: 'Met bijzondere blijdschap heb ik de opvoering en een gedeelte van de voorbereidingen gezien (...) Ik heb zelf het geluk gehad om met den dichter vanuit het raadhuis dit feest mede te maken. Het heeft mij diep gelukkig gemaakt, en mij bijwijlen ontroerd tot zoo diep en zoo oprecht geluk, als bijna niets meer en niemand mij vermag te schenken.

Aan den voet van het Kruis stond de paus, en het was een Heilige Vader, van de prentjes en uit ons kinder-geloof. Met tiara en staf, met mantel en heerlijkheid, omkleed, meer dan met bovenaardsch gezag, met een bovenaardsche liefde en een hemelsche vaderlijkheid. Ik geloof dat hij die zoo gelukkig was deze rol te krijgen, zelf smolt in de koestering van een verborgen vuur, dat, niemand weet van waar, deze menschen een wijle tot hemelingen maakte (...) Zoo was dit spel in het Zuiden. Een Roomsch spel, door Roomschen gespeeld.'[13] Op een meer bespiegelend vlak, ten slotte, betoont Van Duinkerken bijval aan een gepubliceerde rede over 'Godsbegrip' van de Nijmeegse rector-magnificus prof. Titus Brandsma O. Carm.[14] Brandsma sprak, aldus Van Duinkerken, 'niet zoozeer professoraal als priesterlijk' over 'de historische modificaties van het Godsbeeld' en de noodzaak 'het te doen kennen onder nieuwe vormen, het in dien zin aan te passen aan de huidige cultuur'. Wat Van Duinkerken in het bijzonder in de rede blijkt te waarderen is dat het accent erin niet ligt op angstige apologie, maar op het vertrouwen dat 'de goede prikkels' van de eigen tijd het geloof in God kunnen versterken. Zijn conclusie: 'Voor ons, jongeren, in ieder geval, heeft deze redenaar dingen gezegd, die wij aanhoorden, als werden wij bevrijd uit een ban. Het schijnt ons na zijn woorden lichter geworden in ons land.'

Wat ten slotte het politiek-maatschappelijk aspect van de jaargang betreft: dat ligt ook in die zin in het verlengde van de vorige jaargang dat er ook nu zelden wordt ingegaan op actuele kwesties in de binnenlandse politiek. Het zijn wederom de meer algemene kwesties in de Europese politiek die enige aandacht krijgen en ze laten zich evenals in 1931 gemakkelijk verbinden met vraagstukken van maatschappij-ordening. Nauw is die verbinding aanwezig in een beschouwing die medewerker Jac. Stolte bijdraagt aan de april-aflevering onder de titel *Kapitalisme en Nationalisme*.[15]

Het is een artikel dat in overigens niet al te rechtstreekse termen een fascistische staat- en maatschappij-ordening propageert. In dit verband een tweetal citaten:

‘Toch kan het anti-kapitalisme als het ware opgenomen worden in een omvattender nationalistische beweging; Mussolini's overgang van socialisme naar fascisme is daarvan wèl een duidelijk voorbeeld.’ En: ‘Nationalisme en anti-kapitalisme staan tegenover chauvinisme en kapitalisme. Het moet voor den Katholiek niet moeilijk zijn een keus te maken tusschen deze twee fronten.’

Het zou intussen niet juist zijn om uit deze uitlatingen een fascistische gezindheid van De Gemeenschap tout court te distilleren. Nederlands meest geprononceerde Mussolini-bewonderaar van deze jaren, de Brabantse priester Wouter Lutkie, is als medewerker uit de kolommen van De Gemeenschap verdwenen. Er wordt in het blad wel over hem geschreven en dat gebeurt dan in een mengsel van sympathie en reserve. ‘Lutkie heeft iets overgenomen van Bloy's tendenzen. Ze worden het duidelijkst merkbaar, wanneer hij zich richt tegen de nivelleering van het geestelijke, zonder voldoende het noodzakelijke maatgevoel te bewaren. Dit verklaart zijn weerzin tegen de democratie, zijn afkeer van de bourgeois-mentaliteit, zijn bewondering voor den sterken eenling, zijn vereering van die heiligen vooral, welke in de oogen der wereld het meest op “dwazen” lijken.’ Door studie en stabiliteit (...) ‘zou Wouter Lutkie zich gunstig kunnen ontwikkelen tot de vertegenwoordiger eener geenszins ongeoorloofde streving in het katholieke Nederlandsche denken’, schrijft Van Duinkerken in een Hagel-bijdrage in de oktober-november-aflevering van deze jaargang[16] en in een tweede Hagel-stuk van zijn hand in hetzelfde nummer[17] wordt de distantie nog wat sterker, als Van Duinkerken opmerkt dat men wat Lutkie van het communisme zegt (‘misdadig of krankzinnig’) ook van het fascisme kan zeggen. Overigens verlaat deze redacteur met deze distantie niet het nationalistische vaarwater. In een bespreking van de publikatie *Gezag* van lector R.K. van Sante O.P. in het december-nummer[18] schrijft hij: ‘Lector Van Santen's brochure is helder (...) Bovendien zegt Pater van Sante eenige waarheden die de hedendaagsche katholiek niet vaak genoeg kan hooren. Bijvoorbeeld: “Het nationaal goede, het volkseigene, is primair gezag voor de kinderen eener natie!’

Tot dat ‘nationaal goede’ blijkt intussen nog steeds niet gerekend te worden het dagblad De Maasbode, dat in deze jaargang vrij constant het verwijt van ‘ploertige’ beursaanbidding en in algemene zin valsheid in geschrifte naar de oren geslingerd krijgt.

De beschrijving van jaargang 1932 moge ik afsluiten met de mededeling dat Albert Kuyle zijn bestrijding van kapitalistische uitbuiting en eenzijdige en hypocriete ketterjacht op het socialisme, blijft larderen met schimpscheuten op vrouwenemancipatie en dat in de mei-juni-aflevering[19] op dit vlak zijn opmerking te beluisteren valt ‘dat de eenigste beweging van vrouwen die me volledig overtuigen kan, de beweging achter de kinderwagen is’.

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1932, achtste jaargang nr. 1, blz. 2.
2 *Bericht*, februari 1931, zevende jaargang nr. 2, blz. 94.
3 Albert Kuyle, *Bezieling*?, juli 1932, achtste jaargang nr. 7, blz. 381-385.

4 Anton van Duinkerken, *Engelman's Beteekenis*, augustus 1932, achtste jaargang nr. 8, blz. 442-446.
5 Anton van Duinkerken, *Links richten*, april 1932, achtste jaargang nr. 4, blz. 216-225.
6 A.v.D., *Liever Turksch dan Paapsch*!, april 1932, achtste jaargang nr. 4, blz. 230-231.
7 Anton van Duinkerken, *Het lot van onze beschaving*, augustus 1932, achtste jaargang nr. 8, blz. 468-469.
8 Anton van Duinkerken, *Neocynisme*, april 1932, achtste jaargang nr. 4, blz. 233-236.
9 H. Kuitenbrouwer, *Twee Vlaamse koppen*, juli 1932, achtste jaargang nr. 7, blz. 390-397.
10 A. den Doolaard, *Een kwartier met Du Perron*, augustus 1932, achtste jaargang nr. 8, blz. 478-480.
11 Anton van Duinkerken, *Het nieuwe monster*, februari 1932, achtste jaargang nr. 2, blz. 42-47.
12 A.J.D. van Oosten, *Het Heilig Vormsel*, maart 1932, achtste jaargang nr. 3, blz. 116.
13 Kuyle, *Omnis Terra*, december 1932, achtste jaargang nr. 12, blz. 723-726.
14 Anton van Duinkerken, rubriek *Boeken*, october-november 1932, achtste jaargang nr. 10-11, blz. 629-635.
15 Jac. Stolte, *Kapitalisme en Nationalisme*, april 1932, achtste jaargang nr. 4, blz. 197-208.
16 A.v.D., *Wouter Lutkie, priester*, october-november 1932, achtste jaargang nr. 10-11, blz. 636-638.
17 A.v.D., *De vroolijke fascist*, october-november 1932, achtste jaargang nr. 10-11, blz. 645-649.
18 Anton van Duinkerken, rubriek *Boeken*, december 1932, achtste jaargang nr. 12, blz. 733-736.
19 Kuyle, *Les femmes savantes*, mei-juni 1932, achtste jaargang nr. 5-6, blz. 350-353.

Jaargang IX, 1933
‘Tegen ledig reizen en overbodig lezen’

Het negende jaar van De Gemeenschap werkt de tekenen van rumor in casa van jaargang 1932 niet uit tot fel-dramatische schilderingen, maar de kwestie van de interne verhoudingen manifesteert er zich toch wel degelijk in en er is alle aanleiding om de beschrijving van de jaargang met dat aspect te beginnen, omdat het ‘gezicht’ van het blad, met name weer in de steeds terugkerende vraagstelling van de verhouding tussen kunst en levensovertuiging, er nadrukkelijk mee gemoeid is.

Wat de *Verantwoording* van het januari-nummer[1] aan redactionele opvatting laat zien, kent overigens geen formulering waar ook maar enig betrokkene aanstoot aan zou kunnen nemen: ‘Wat tien jaar geleden door weinigen roekeloos maar vurig werd ondernomen, is thans gedeeltelijk gemeengoed, doch in menige publicatie schijnt de bezieling gestorven, de lyriek verarmd tot kunstige machteloosheid, de strijd verschrompeld tot beginselruiterij, het enthousiasme tot vakmanschap verstelseld.

De Gemeenschap ontveinst zich dezen gang van zaken niet. Zij heeft te critisch gestaan tegenover het onmiddellijk verleden om niet eerlijk te durven zijn tegenover den huidigen toestand. Haar idealen wil zij niet verloochenen, al wil zij even weinig bedelen om hun erkenning door haar vijanden. Brengend, wat zij altijd gebracht heeft, en zoo mogelijk beter dan ooit in het verleden, wil zij ook heden niet uit de weg gaan voor de moeilijkheden van het vraagstuk, voor de schijnbare onbereikbaarheid van het verlangde, noch voor de materieele macht van een inzicht, dat afwijkt van het hare. Zij heeft geleerd, het orgaan eener minderheid te zijn.

De ontwikkeling der kunst zal ze blijven bevorderen, ze zal in haar kronieken deze ontwikkeling volgen. Haar hoogste norm is daarbij dat de kunst de schoone uitdrukking zij van een schoon leven, hetzij dit zich uitstort in den jubel van de ziel, hetzij dit zich overtuigd en hartstochtelijk afwendt van al, wat ons verontwaardigt. Hiermee is tevens haar critisch standpunt bepaald tegenover het hedendaagsche openbare leven.’

Maar in zijn totaliteit levert de jaargang heel wat concrete gegevens op die licht werpen op de onderlinge relaties en op de vraag in hoeverre de vorig jaar gebleken controverse doorwerkt.

Dat Jan Engelman van op enige afstand niet onverschillig toeziet, blijkt alleen al uit een Hagel-bijdrage van Henk Kuitenbrouwer in de april-aflevering.[2] Zonder de naam van Engelman te noemen, meldt Kuitenbrouwer daarin dat

deze redacteur van de rubriek Kunst en Letteren van het weekblad De Nieuwe Eeuw zich in de editie van 2 maart van het blad kritisch over De Gemeenschap heeft uitgelaten. Onder meer via de opmerking: ‘De Gemeenschap komt politiek en sociaal hoe langer hoe verder in het drijfzand terecht en men verwondert er zich over, dat een heldere geest als Van Duinkerken zich daar niet tegen weet te verzetten’ en in de waarschuwing dat het blad ‘zich hoede voor het fanatisme van den daemagoog en schotschriftschrijver die overal “kapitalisme' ruikt”.’ Henk Kuitenbrouwer constateert in die kritiek en waarschuwing een ‘gebrek aan zelfs een poging van bewijs’ en kwalificeert een en ander als ‘goedkope raad’. Enkele afleveringen verder is de kritiek van Henk Kuitenbrouwer op de mede-oprichter en zijn vroegere redactiegenoot vrijwel tot de volle-laag-proporties van Kuyle's aanval in de vorige jaargang geëvolueerd. *Gezuiverd of Ontzield*? heet zijn openingsbijdrage aan de juli-aflevering[3] en hij schetst er de ontwikkeling in, waarbij gemeenschappelijke arbeid van dichter, staatsman, priester, econoom, kunstenaar, geleerde, arbeider en intellectueel ‘rond het alles doordringend en doorstralend beginsel’, bij de gebleken noodzaak om ‘op de volle waarde van ieders aparte taak te letten’ bij sommige schrijvers verworden is ‘tot een zo demonstratieve propaganda voor het nauwe trekken der grenzen dat er geen zeer scherpzinnig oordeel nodig was om het duidelike onderscheid te zien tussen hen voor wie het erkennen der grenzen zuivering betekende om de hoogheid van het beter doorschouwde doel en degenen voor wie de demonstratieve eis van taakbeperking een jammerlik bewijs was van geestelike verdorring die zich hooghartig trachtte te camoufleren’. De betreurde ontwikkeling met voorbeelden adstruerend, spreekt Kuitenbrouwer o.m. over Marnix Gijsen (wiens ‘arrivisme’ het al eerder, in de mei-aflevering moest ontgelden in een kroniek van Ad. Sassen) ‘die met zijn vroegste werk een wekkende kracht beloofde te worden in het katholieke-Vlaams renouveau’, maar zich ontwikkelde ‘tot dr. A. Goris, die zijn serviele herenhanden blank houdt in een doods litteratorschap’. Maar ook over Jan Engelman - wederom zonder diens naam te noemen - wanneer hij het heeft over de strijdbare Nieuwe Eeuw van Pieter van der Meer en ‘De Nieuwe Eeuw nu, waarin Kunst en Letteren niet beter weet te doen, dan, en vreemd genoeg, de vrijheid krijgt, om de aandacht van katholieken ruim te vragen voor een heidens tijdschrift als “Forum”, dat in zijn kille ontbinding hardnekkige bestrijding eiste op die plaats’.

In hetzelfde juli-nummer nog onthult zich Henk Kuitenbrouwers kritiek op Engelman in het kwatrijn *Poésie pure*[4] dat, in het gezelschap van andere, waarin o.m. Ter Braak en Du Perron het ontgelden moeten, voor J. Engelman het volgende in petto heeft: ‘Hij zingt zo elyseïes en onttogen,/Zijn klaar geluid kent duisternis noch logen./Zie scherper toe: tussen de bloesems in/Hangt hij - hoe puur! - zijn vuile was te drogen.’

Kan men zeggen dat de literatuurbeschouwing van de Kuitenbrouwers zich in deze jaargang met hun distantie van Engelman ‘rond het alles doordringend en doorstralend beginsel’ centreert, (dat is wat Kuyle betreft aan roomse eisen en voorbehouden in boekbesprekingen ook duidelijk te merken), ook Van Duinkerken komt tot nadere explicitering van zijn houding t.o.v. Engelman en

daarin weer tot formulering van zijn opvatting over leven- en kunstbeschouwing. Dat gebeurt dan met name in zijn openingsbijdrage *Forum of Areopaag*? in het oktober-nummer.[5] Ik zal aan dit polemisch artikel meer dan beknopte aandacht geven, omdat Van Duinkerkens 'middenpositie' en groeiende representativiteit voor dit blad, een uitvoeriger weergave van diens opvattingen omtrent de verhouding van kunst en leven m.i. noodzakelijk maakt.

'Tusschen De Nieuwe Eeuw en De Gemeenschap wordt, met toenemende helderheid, een meeningsverschil opgemerkt betreffende de beteekenis van het maandblad Forum,' constateert Van Duinkerken, maar daarbij komt men volgens hem nogal eens tot een simplificatie der tegenstellingen: 'Wanneer wij in De Gemeenschap en elders eenigermate onverzoenbaar blijken met de strevingen van Forum, wijt men dit aan onze katholieke levensbeschouwing. Wanneer Jan Engelman daarentegen, na het noodige voorbehoud te hebben gemaakt, zijn bewondering uitdrukt voor eenige bijdrage, in Forum verschenen, meent men dit te mogen danken aan zijn critische artisticiteit. Na zulk een vereenvoudiging is het voor ieder makkelijk, te kiezen, waar hij zijn genegenheid zal plaatsen: bij het katholicisme (of het confessioneele formalisme) van De Gemeenschap, dan wel bij het aesthetisme (of de critische ruimhartigheid) van De Nieuwe Eeuw. Wanneer de tegenstelling werkelijk zoo simpel was, zou ik persoonlijk geen oogenblik aarzelen het "aesthetisme" van De Nieuwe Eeuw te kiezen, eenvoudig omdat het de eenig aanvaardbare mogelijkheid was, tenminste voor mij. Ik stel heusch de kunst niet boven den godsdienst, maar ik stel er prijs op, de kunst te onderscheiden van den godsdienst, teneinde de kunst niet te vervreemden van den godsdienst. Op dezelfde wijze, en mede om dezelfde reden, stel ik er prijs op, den mensch te onderscheiden van God. In artistieke aangelegenheden ben ik voorstander van een verstandige zelf-regeering, want ik geloof, dat men een gedicht evenmin moet meten met een dogma als men een Nederlandsch burger moet regeeren met een Duitsch politie-agent. (...) Deze opvatting hangt zelfs ten nauwste samen met het feit, dat ik den godsdienst als geheel genomen van hooger belang acht dan de dichtkunst als geheel genomen. (...) Ik acht inderdaad de geloofspunten van het katholicisme te hoog om te veronderstellen, dat zij op hun plaats zouden zijn bij de gedichtjes van Jan Greshoff, zelfs bij diens aardige gedichtjes, en hij heeft er gemaakt, die charmant zijn. Of deze versjes echter als zoodanig deugen of niet, is voor mij een vraag van zuiver litterair-critischen aard, en ik hecht te zeer aan de autonomie van de kunstkritiek op haar eigen terrein om in zulk een aangelegenheid de theologie, de sterrenkunde, of de logarithmentafels te willen raadplegen. Zij hebben er niets mee te maken.

Jan Engelman meen ik voldoende te kennen om er zeker van te zijn, dat hij met deze zienswijze volledig accoord gaat.'

Het betoog tot op heden geeft de suggestie in, dat Van Duinkerken hier zo onomwonden als nimmer tevoren in zijn Gemeenschapsbijdragen de artistieke autonomie blijkt aan te hangen. Toch zijn er ook al indicaties die bij een dergelijke bevinding vraagtekens doen zetten: de paradoxen, het lichtvoetig de dans ontspringen met de reductie enerzijds van de geloofsovertuiging tot dogma in associatie met een Duitse politieagent en tot theologie in context van logarith-

mentafels, en dit dan in gretige oppositie met de reductie anderzijds van de kunst tot aardige versjes van Greshoff.

Het vervolg van het betoog vergroot het vraagteken bij de belijdenis van 'verstandige zelf-regeering' in artistieke aangelegenheden.

Van de 'twee vrienden, die tot dusver hun debatten gezellig binnenshuis hielden', zo gaat Van Duinkerken verder, heeft nu de een - Engelman - de ander uitgedaagd tot het schrijven van een polemisch opstel en in die uitnodiging manifesteert zich iets 'dat wijst op een duidelijk verschil tussen ons beiden: Hij prijst een bijdrage van E. du Perron als zeer lezenswaardig, ofschoon, zegt hij, bij de juistheid der hierin verkondigde beginselen over de tooneelkunst alle tooneelspelen voor altijd onmogelijk zou zijn. Dit is nu precies mijn heele bezwaar. Er staan in Forum gedurig bijdragen, wier beginselen over de levenskunst, wanneer zij juist waren, alle leven voor altijd onmogelijk zouden maken. Ik voor mij heb er moeite mee te begrijpen, waarin eigenlijk het lezenswaardige van zulke bijdragen bestaat!

Engelman verwijt ons, dat wij zulke bijdragen lichtvaardig of luchthartig veronachtzamen, maar ik voor mij verzeker hem dringend, dat dit mij het allerbeste lijkt, wat met zulke bijdragen te doen valt.(...) Het is geen paradox, wanneer ik zeg, dat Forum voor mij niet libertijnsch genoeg is. Voor een letterkundig tijdschrift is het veel te protestantsch. Jan Engelman concludeerde er al uit, dat alle tooneelspelen onmogelijk is. Tot dusver hadden de stevigste puriteinen het niet verder gebracht dan de stelling, dat alle tooneelspelen verboden was. En waarom? Omdat zij eigenlijk meenden, dat alle leven verboden was. Zij zagen het leven als een principieel verweer tegen het Levensbeginsel. Nabootsing van het leven vonden zij zondig, omdat zij het leven zondig vonden. Als E. du Perron alle nabootsing van het leven onmogelijk acht, komt hij bij mij in de verdenking, dat hij alle leven onmogelijk acht, en aan die verdenking heeft hij veel voedsel gegeven.'

Nadat Van Duinkerken heeft aangegeven dat het in deze reactie herhaaldelijk noemen van de naam Du Perron stoelt op de overweging: 'ons meeningsverschil over Forum is voor driekwart een meeningsverschil over de beteekenis van E. du Perron', bespreekt hij enkele kwalificaties die genoemd maandblad van Engelman heeft gekregen: 'Forum is frisch, zegt Engelman, en hiermee raken wij eenigermate buiten de strikte litteratuurkritiek en naderen wij de metaphysiek. Ik betoogde reeds, dat deze slechts een tweede plaats bekleedt, wat niet beteekent, dat zij altijd op de achtergrond moet blijven. Tegenover de dichtkunst heeft de metaphysiek minstens dezelfde waarde als bijvoorbeeld de Burgerlijke Stand. Noch de wijsbegeerte, noch het geboorteregister beslissen zelfstandig over de schoonheid van een gedicht of een essay, maar zij kunnen de beoordeelaar te hulp komen. Evenals het voor de kritiek niet onverschillig is, of zij te doen heeft met het werk van een zestienjarig debutant of van een volleerd schrijver in de kracht zijns levens, is het niet geheel onbelangrijk, of zij te maken heeft met het werk van een Confuciaan of van een cynicus. Juist door Forum, dat zoo hecht aan de puberteit, worden wij uitgedaagd, te hechten aan de scholastiek.

Ten opzichte der frischheid vooral vertoonen de beide verschijnselen op eerste

gezicht een zekere overeenkomst. De scholastiek lijkt een beetje onfrisch door zoo vreeselijk oud te zijn en de puberteit lijkt een beetje onfrisch door zoo vreeselijk jong te zijn. Overigens zie ik niets dan verschilpunten. Wat mij dan aantrekt in de scholastiek is de behoefte naar een zuiver denken. Wat mij afstoot in de puberteit is de behoefte naar een onzuiver handelen. Beide behoeften', aldus Van Duinkerken, 'zou men overigens kunnen onderbrengen bij het verzamelwoord "vitalisme", en daarop mag vervolgens enige aandacht vallen, omdat Engelman Forum niet alleen frisch, doch bovendien vitaal vindt.'

'Wat men in Holland "vitalisme" leerde noemen, was aanvankelijk een gulzige levensaanvaarding, nooit zo duidelijk onder woorden gebracht als door Marsman, toen hij dichtte: "... mijn vuren lach/drinkt uit ontzaggelijke schalen/van lucht en aarde/den opalen dag." Er zullen weinig menschen van mijn generatie bestaan, die deze regels niet hartelijk bewonderen of tenminste gedurende eenigen tijd bewonderd hebben. Ik bewonder ze nog. Ze drukken, mede door hun zuivere, dwingende klankverhoudingen, een gevoel uit, waardoor wij allen bijna, rond 1920, sterk bezield waren(...) Maar niemand kan mij beletten, verder te gaan en te vragen: waarin bestaat dit gevoel en waar vindt het zijn oorzaak? Het antwoord kan mij wellicht buiten de strikte litteratuur-kritiek voeren, maar houdt daardoor niet op, een geldig antwoord te zijn. Welnu: dit gevoel bestaat in de erkenning des harten, dat het leven werkelijk goed is. Het is een jubelende beaming van het leven. Het is zelfs meer. Het is een gulzige verovering van het leven. Doch die jubel en die gulzigheid blijven gemoedstoestanden. Zij verantwoorden zich niet (...) Heel onze generatie heeft die verantwoording gezocht. Het is jammer, dat juist Marsman haar het minst van al gevonden heeft (...), in ieder geval heeft hij het schuimende levensgevoel verloren voor een toenemende somberheid, die zijn laatste geschriften beslist mistroostig maakt.(...) Menno ter Braak heeft een verantwoording gegeven van de vitalistische levens-aanvaarding en met zijn gewone kraakhelderheid bracht hij die gansche verantwoording onder in een enkelen boektitel: *Afscheid van domineesland*. Het Hollandsche vitalisme erkende, dat het een reactie was op het Hollandsche puritanisme. Men wilde den dominee in zich dooden, afwachtend wie verrijzen zou. Drie gestalten maakten nu een goede kans (...) Allereerst het kind. Niemand onder mijn leeftijdgenoten heeft meer gedaan om dit sluimerend kind te wekken dan Jan Engelman. Hij verdedigde van het begin af aan de prille schoonheid van het pure, belangelooze lied (...) een apologie tegen de puriteinsche levensverminking en de protestantsche cultuurvrees van soms ook de katholieke vaderen. Vervolgens de puber. Deze werd bevrijd in Forum en gedroeg er zich al spoedig als een "impuritein", dat wil zeggen als een principieel verdediger van iedere behoefte en zelfs van iedere bevrediging.

Puber te zijn is normaal en geen mensch ontkomt er aan, maar het slachtoffer te worden van zijn puberteit, was altijd een gevaar, waartegen verstandige raadgevers waarschuwden. Nu is mijn algemeen-menschelijk bezwaar tegen den geest van Forum, dat uit dit maandblad blijkt, hoezeer die verstandige raadgevers gelijk hadden. Ik heb dit bezwaar niet op de eerste plaats, omdat in Forum wel eens onkiese versjes stonden, maar omdat in Forum regelmatig ongezonde

opstellen staan, wier verklaring door ieder psychiater gezocht zou worden bij de ópgebruikte puberteit, wanneer hij een patient kreeg, die in pathologischen toestand dezelfde meeningen uitsloeg als de redacteuren van Forum in hun maandblad doen (...) De derde gestalte, die na het kind en de puber geboren kan worden bij de ontbinding van het puritanisme is de katholiek. Het katholicisme is een leer van levensaanvaarding, omdat het namelijk den vrijen wil erkent. Het verdedigt een voluntaristisch vitalisme tegenover het emotioneele vitalisme van den puber. Het kan zich echter zeer wel vereenigen met het speelsche vitalisme van het kind. Antipuriteinsch als het is, stimuleert het alle levenskansen. Voluntaristisch als het is, geeft het richting en leiding aan alle levensvermogens. Zonder weemoed ziet het aan, dat men afscheid neemt van domineesland. Doch het vraagt met belangstelling, waarheen men nu zal gaan. En in zooverre verzet ik mij als katholiek tegen Forum, dat daar op deze vraag geen bevredigend antwoord wordt verschaft. Men zoekt er een onbewoond eiland zonder dominees, maar nauwelijks is men geland, of men speelt zelf den dominee en predikt een orthodoxie, al is het dan de orthodoxie van de ongebondenheid.'

Het uitvoerig citeren van Van Duinkerkens opstel mag een voorlopig commentaar sober doen uitvallen. Het is duidelijk dat Van Duinkerken zich in zijn waardering van Engelman anders opstelt dan de Kuitenbrouwers, het werd geleidelijk aan even duidelijk dat hij zich inzake de vraagstelling van de verhouding tussen kunst en leven van het uitgangspunt der autonome kunstkritiek ontwikkelt naar het in laatste instantie meten met levensbeschouwelijke criteria. Op dat vlak spreekt veel van het geciteerde voor zich en daarvoor laat het zich ook gemakkelijk verbinden met een verleden, waarin Van Duinkerken met Marsman polemiseerde over diens rusteloos gedobber op de golven en waarin hij in de *Afvaart* van Achterberg het ontbreken van aankomst-noties signaleerde. Men raakt zelfs geneigd om in de onmiddellijk op Van Duinkerkens artikel volgende poëzie van A.J.D. van Oosten[6] de verskundige echo te lezen van de eraan voorafgaande beschouwing:

Tegen ledig reizen en overbodig lezen

Gebied o Heer ons hart, dat 't niet met dwaas
gejaag zijn vrede zoekt in 't ledig reizen,
doe ons de zinsbekoring duchten
wanneer 't zich zwervend henenhaast
om aan zichzelf en Uwe rust te ontvluchten
en onzen wil op looze doelen stelt
begeerig enkel naar zijn eigen eischen.
Leer richting ons en weg, de rechte wijze
van vorderen in den dag die langs ons snelt
zoodat het steeds zijn pad op U behoudt.
Doe ons ook mijden 't alverslindend lezen
waarmee zijn onrust ons op andere reis ontvoert,
den geest vermoeit, de waakzaamheid verflauwt
terwijl de zielendooder rond ons loert.

> Laat het meer stil met U gemeenzaam wezen
> en wars van alle onnoodig reisgewoel
> zijn gang door 't leven schoon en veilig prijzen
> met U alleen als pleisterplaats en doel.

De onderling sterk verschillende waardering van Engelman leidt in deze jaargang intussen geenszins tot zichtbare tekenen van redactionele controverses. Tot op het laatste bericht - op het achteromslag van het december-nummer - wordt getuigd van het springlevend karakter van het 'meest gelezen tijdschrift' in Nederland, en in vroegere afleveringen klinkt nog nadrukkelijker interne saamhorigheid door. Zo verenigt men zich in onderlinge geestdrift[7] bij de bekroning van Van Duinkerkens bloemlezing *Dichters der Contra-Reformatie* met de C.W. van der Hoogt-prijs 1933. Eensgezind is men ook in de bestrijding der vijanden. Bijvoorbeeld in een uitvoerige extra-'Hagel' van de mei-aflevering[8] waarin men zich kritisch keert tegen de literair-historicus en Nijmeegse hoogleraar Gerard Brom. De felheid waarmee dat gebeurt is wel verklaarbaar: Brom had, in een rede voor katholieke studenten te Amsterdam, in niet mis te verstane bewoordingen de betekenis der 'jongeren' gebagatelliseerd en zijn toespraak was dan ook gretig overgenomen door De Maasbode. Van Duinkerken en Kuyle voeren op deze Hagel-pagina's de boventoon. In een terminologie die van Broms 'Dordtsche geest' en zelfs van diens geheelont-houderschap gewaagt, worden de lonten gelegd onder de professorale katheder. Van Duinkerken kwalificeert vervolgens de rede als oneerlijk en onwetenschappelijk in zijn historische beschrijving van het jongerenoptreden en hij spreekt daarbij o.m. van de 'zuiveringsarbeid' van Kuyle. Kuyle doet een niet geheel geslaagde poging tot superieure kalmte en deelt mee, zich niet te verweren 'omdat menschen als wij toch winnen: Hij kletst dat De Gemeenschap zijn tijd gehad heeft, of te verdwijnen staat (...) De Gemeenschap leeft, vandaag feller als gisteren, en verdwijnt niet.'

Enigszins in de schaduw van de literatuurbeschouwing dient deze beschrijving van jaargang 1933 ook enig signalement te bevatten van het levensbeschouwelijk aspect in meer strikte zin.

Het vertoont zich in strijdbaarheid, als in een boekbespreking van Anton van Duinkerken in het juni-nummer[9] waarin aan het slot sprake is van de 'protestantsche vrijheid, die alles veroorlooft, behalve dat de rede zich onderwerpt aan een omschreven leergezag'. Het manifesteert zich in nog sterkere mate - en in dit opzicht kan de jaargang wedijveren met de vorige - in demonstratie en bejubeling van het rooms-katholieke geloof. Van de eerste tot de laatste aflevering wordt in lyriek, epiek en dramatiek de lof gezongen van het geloof en van de Kerk met haar feesten, heiligen en helden, door Anton van Duinkerken, Chris de Graaff, A.J.D van Oosten, Jacques Schreurs, Albert Kuyle en Antoon Coolen, welke laatste zonder aankondiging vanaf januari in de redactie blijkt te zijn opgenomen. Bij Kuyle demonstreert zich de geloofsovertuiging nadrukkelijker nog dan tevoren als oplossing in politiek-maatschappelijke troebelen. In zijn in de mei-aflevering gepubliceerde *Drie Woorden*[10] figureert als hoofdpersoon 'de Leider' wiens aantal volgelingen tot massale proporties

uitdijt: ‘De bedwelming is nooit zoo hevig geweest. Er stijgt een damp uit de massa's op, die hem rustig doortrekt, en hem doordringt van zekerheid. Zij staan tot de horizon, en achter de horizon staan ze opnieuw. Tusschen hen is het woud van de luidsprekers gegroeid, en op de zuil voor hem staat als een nieuwe graal de microphoon. Als een rivier breed staan de getrouwen om hem, en uit de witte lijn der gezichten neuriet hem een ononderbroken vereering toe. Hij staat tegen de hemel, het hoogste punt in dit land, en als hij de arm heft, dondert de kreet in zware golven tot hem. Roerloos en in een bovenaardsch verwachten staan de gekomenen, als hij de eerste woorden spreekt. “Gij allen zijt gekomen om het nieuwe woord. U allen zal het nieuwe woord gegeven worden. Gij allen hunkert naar de Boodschap. Uw aller hunkering zal ik bevredigen. Gij allen liet Uw land en Uw huis en Uw grond. Meer dan een land en een huis en een grond zullen mijn woorden U zijn. Drie woorden zal ik tot U zeggen die U bevrijden zullen(...) Deze drie woorden zijn...

Dan is er een enkele seconde stilte, stilte als een berg die gaat schuiven. De hand van de leider daalt, langzaam en met zekerheid. Zij beweegt zich naar zijn hart, als wilde hij het weggeven aan allen. Dan breekt zijn gestalte tot een vallende slapte, tot een geknielde, tot een lang-gestrekt mensch op den grond. Zijn hoofd beukt de zuil omver, terwijl de microphoon hem tot tegen het gezicht rolt, en zijn armen omvatten de zuil als wilde hij zich nog eenmaal steunen tot opstaan(...) Dan gaan de lippen geluidloos van en naar elkander. De oogen vallen dicht. En, terwijl de roffel van het hart hem dwingt tot een eeuwig vertrek, spreekt hij drie woorden, die als een getemperde muziek uit de luidsprekers vallen: “Jezus, Maria, Jozef...”.’

In dezelfde aflevering komt, ten slotte, een andere bijdrage[11] overigens eerder in aanmerking om de opvattingen op politiek-maatschappelijk terrein van De Gemeenschap in deze fase aan te duiden, namelijk het openingsartikel ervan *Nationaal en Sociaal* van prof. mr. W.P.J. Pompe (niet alleen de bestrijding, maar ook de medewerking van hooggeleerden blijkt toe te nemen). De representativiteit ervan mag met name worden afgeleid uit een mededeling in het augustus-septembernummer,[12] dat men het artikel van Pompe als brochure gaat uitgeven: ‘Juist in dezen tijd, nu er zoo vaak slordig en verkeerd wordt omgesprongen met de begrippen “natie” en “staat”, zal deze brochure verhelderend werken.’ Er is, aldus Pompe, een feitelijke tegenstelling gegroeid tussen het nationale en het sociale en deze vijandschap is zowel te wijten aan de pleitbezorgers van het nationale als aan de belijders van ‘het sociale ideaal’. Eerstgenoemden hebben zich schuldig gemaakt aan een ‘verabsoluteering der nationale gedachte’ en aan ‘het waandenkbeeld dat natie identiek is met staat’ en daarbij is men niet ontkomen aan het ‘door van Ostaijen aangeduide gevaar van een “Trust der Vaderlandsliefde”: door bescherming van de feitelijk gevestigde machtspositie van een bepaalde groep is het nationaliteitsbeginsel uitgehold en vervalscht’. ‘Tegen deze machtspositie, ter opheffing van het gedrukte proletariaat, kwam in de vorige eeuw een nieuw ideaal op, het sociale ideaal. Bij de sociaal-gezinden stond het nationale ideaal in het algemeen op den achtergrond. In een der sterkste vormen van sociale gezindheid, het marxistisch

socialisme, kreeg deze gezindheid onmiskenbaar een antinationale strekking. Deze antinationale strekking, is gezien het verloop van het nationale ideaal, begrijpelijk. Zij is er niet minder om te betreuren. Zoo gooide men het kind met het badwater uit. Een juiste onderscheiding zou er toe geleid hebben, zich tègen het vervalschte vóór het ware nationalisme te verklaren. Immers het ware nationale ideaal is niet in strijd met het ware sociale ideaal. Integendeel, beide zijn op elkaar aangewezen. Het nationale leven kan slechts ten volle bloeien, als ieder volksgenoot krijgt wat hem toekomt. En evenzeer kan het sociale welzijn slechts op nationale wijze behoorlijk verzorgd worden! Zoals het socialisme', aldus Pompe, 'in plaats van ernaar te streven het eigendom juist te verdelen en te gebruiken, het particulier eigendom afwees, zo heeft het de "onterfden" in plaats van een vaderland een z.g. internationaal menschheidsideaal voor ogen gesteld.' De anti-nationale tendens in het socialisme riep versterking van nationale leuzen in het leven: 'Weg met alle socialen, leve Willemien, is er de getrouwe weergave van.'

In het tweede deel van zijn beschouwing richt Pompe zich vooral op de Nederlandse situatie. Hij herhaalt daarbij dat beide genoemde begrippen elkaars aanvulling nodig hebben: 'Men kan èn nationaal èn sociaal gezind zijn. Men behoort zelfs beide te wezen, want zonder het sociale, zonder den gemeenschapszin van het volk in al zijn geledingen, verschrompelt het nationale, en zonder het nationale blijft het sociale ideaal een bleeke schim. Datgene, waarvan het nationale is afgeleid, de *natie*, berust op een zekere saamhoorigheid. Deze vindt haar oorsprong in verschillende factoren. Gedeeltelijk in biologische gegevens, zooals het ras. Er kunnen echter volksgenooten zijn, die tot verschillende rassen behooren. De nakomelingen van Romaansche of Israëlietische refugié's kunnen even goede Nederlandsche vaderlanders wezen als de afstammelingen van autochthone Nederlandsche voorvaderen.'

'Bij ons is', volgens Pompe, de in het eerste gedeelte geschetste tegenstelling intussen wel aanwezig, maar de scherpe kanten worden er gewoonlijk afgeslepen. 'In den laatsten tijd is zelfs een op zich zelf verblijdende toenadering tusschen de nationale en de sociale gedachtenwereld te bespeuren, in verschillende nieuwe bewegingen, vooral bij jongere menschen. (...) Men denke aan Van Duinkerken, Knuvelder, e.a. In de S.D.A.P. is een daadwerkelijk streven in Dietsche richting aan het groeien. (...) De nationaal-socialistische en nationaal-solidaristische bewegingen verkondigen in haar namen reeds het principieele samengaan tusschen het nationale en het sociale.'

Wordt men in het betoog van Pompe door nuancering en expliciete afwijzing van raciale discriminatie ervan weerhouden om er een inspeling in te lezen op nationaal-socialistische doctrines naar Duits model, die terughoudendheid geldt minder voor een bijdrage van redacteur Henk Kuitenbrouwer aan de oktober-aflevering.[13] In deze bespreking van het *Bruinboek van de Hitler-terreur en den Rijksdagbrand*, Nederlandsche uitgave met voorrede van prof. dr. G.W. Kernkamp, merkt hij namelijk op: 'Het is niets anders dan een lugubere bloemlezing van de meest bloeddorstige wreedheden, van fantastiese gebeurtenissen in duistere martelkelders, van sadistiese folteringen in concentratie-kampen, van de ongelooflikste bruutheid tegenover uitgeputte weerlozen. (...) Het

is even gruwelik, het is nog minder overtuigend. De vraag of het nu allemaal wel juist zo waar is, verlaat de niet van te voren opgewonden lezer geen ogenblik en het is deze twijfel die de overhand houdt na beëindiging dezer weinig aanbevelenswaardige lektuur' en hij besluit: 'Het Bruinboek werkt met te felle kleuren en met te zichtbare eenzijdigheid. Het betreurt het dat het materiaal van de Wereldliga voor "Sexualreform" uit de kantoren van Dr. Magnus Hirschfeld werd meegenomen, alsof zo'n opruiming gelijk gesteld moet worden met een moord. Het ziet in iedere Nazi een bloeddorstige bruut, in iedere communist een eerlik strijder. En dat is toch teveel gevergd.'

Ter nuancering mag hierbij dan ten slotte worden opgemerkt, dat dezelfde redacteur zich enkele pagina's verder distantieert van 'die handstrekkers' der Nederlandse N.S.B.,[14] dat het 1933 is en, wat de relevantie van een en ander voor De Gemeenschap betreft, dat deze redacteur aan de laatste maanden van zijn redacteur- en medewerkerschap van het blad toe is.

Eindnoten:

1 *Verantwoording*, januari 1933, negende jaargang nr. 1, blz. 2-4.
2 H.K., *Goedkope raad*, april 1933, negende jaargang nr. 4, blz. 194-196.
3 H.K., *Gezuiverd of ontzield*?, juli 1933, negende jaargang nr. 7, blz. 314-317.
4 H.K., *Poésie pure*, juli 1933, negende jaargang nr. 7, blz. 347.
5 Anton van Duinkerken, *Forum of Areopaag*?, october 1933, negende jaargang nr. 10, blz. 482-490.
6 A.J.D. van Oosten, *Tegen ledig reizen en overbodig lezen*, october 1933, negende jaargang nr. 10, blz. 492.
7 *Nieuws van De Gemeenschap*, juni 1933, negende jaargang nr. 6, blz. 311-312.
8 *Extra Hagel-rubriek*, mei 1933, negende jaargang nr. 5, blz. I-XIII.
9 Anton van Duinkerken, *Boeken*, juni 1933, negende jaargang nr. 6, blz. 298-301.
10 Albert Kuyle, *Drie Woorden*, mei 1933, negende jaargang nr. 5, blz. 232-236.
11 Prof. mr. W.P.J. Pompe, *Nationaal en Sociaal*, mei 1933, negende jaargang nr. 5, blz. 202-212.
12 *Nieuws van De Gemeenschap*, augustus-september 1933, negende jaargang nr. 8-9, blz. 478-479.
13 H.K., *Boeken*, october 1933, negende jaargang nr. 10, blz. 531-532.
14 H.K., *Schoolzang of Volkslied*?, october 1933, negende jaargang nr. 10, blz. 542-543.

Jaargang X, 1934
‘De aarde met de sterren erboven is voor ons allen maar een kooi’

‘Tengevolge van een noodzakelijke reorganisatie der redactie van De Gemeenschap maken, met ingang van 1 januari, de heeren H. Kuitenbrouwer en Albert Kuyle geen deel meer uit van de redactie. Deze is samengesteld als volgt: Mr. Louis de Bourbon, Antoon Coolen, Anton van Duinkerken, Jan Engelman, A.J.D. van Oosten. Het redactiesecretariaat is opgedragen aan den heer A.J.D. van Oosten.’

Met deze ‘mededeeling’ aan het slot van het januari-nummer[1] wordt nagenoeg volstaan ter aanduiding van wat toch wel een der spectaculairste gebeurtenissen in de geschiedenis van De Gemeenschap mag heten: het verdwijnen van twee mensen van het eerste uur en de terugkomst van een derde. Voor zover de bondige formulering van het bericht (‘noodzakelijke reorganisatie’) dat al niet doet, bieden tekstuele feiten uit tenminste twee voorafgaande jaargangen, waarin verdwenenen en teruggekeerde tegengestelde partijen bleken in de kerndiscussie over de verhouding tussen kunst en leven, voldoende indicatie dat er met deze redactiewisseling heel wat meer aan de hand is dan een ‘natuurlijk’ proces van komen en gaan. Maar de redactie doet er demonstratief summier over, met dit kort bericht achteraf en een nog vluchtiger aanduiding in de *Verantwoording*[2] - de kortste tot op heden - waarmee de jaargang van start gaat:

‘De Gemeenschap wijzigde haar redactie, niet haar program. Alleen in de wijze, waarop dit program wordt uitgewerkt, zal men wellicht verandering kunnen bemerken. Het maandblad blijft strijden tegen de puriteinsche levensvrees, vóór de katholieke levensaanvaarding, tegen het moordende negativisme, vóór de reconstructie der samenleving in katholieken zin, tegen de vaagheid, vóór het dogma, tegen het steriele schrijverskrakeel, vóór de schoonheid. Dien strijd zal zij voeren door den lezer het werk voor te leggen van kunstenaars en critici, die wenschen mede te arbeiden aan de verlevendiging van het idealisme, den werkelijkheidszin en den goeden smaak onder onze landgenooten.’

Over de vraagstelling in hoeverre een program een verschijnsel an sich kan zijn en of de identiteit ervan niet onlosmakelijk verbonden is met de personen die het gestalte geven en met de wijze waarop het wordt uitgewerkt, laat deze *Verantwoording* zich niet uit. In concreto, gericht op de standpunten in De Gemeenschap inzake literatuuropvatting, levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk engagement, dient deze vraag zich toch nadrukkelijk aan. Tot

op heden kreeg de vraag zelfs al enige beantwoording in bijdragen aan voorafgaande jaargangen, waarin zich onder het Gemeenschappelijk ideaal van het katholieke kunstenaarschap verschillende 'invullingen' manifesteerden, via de persoonlijke opvattingen van de Kuitenbrouwers enerzijds, Engelman anderzijds en met Van Duinkerken daarbij in een met paradoxen gemarkeerde middenpositie.

Met het vooruitzicht van uitvoeriger aandacht in deze in het commentariërend gedeelte van dit onderzoek, lijkt het mij intussen het meest voor de hand liggend om in dit beschrijvende hoofdstuk de vraag naar eventuele correspondentie tussen personen en opvattingen van het tijdschrift, van eventuele programmatische consequenties van de redactiewijziging, door de tekstuele gegevens van de jaargang te laten beantwoorden.

Het eerste wat op het vlak van onderzochte aspecten in de tiende jaargang opvalt, is de sterke accentuatie van het politiek-maatschappelijk engagement. Die blijkt niet alleen uit de veelheid en de regelmaat van politiek-sociale beschouwing, maar ook uit de aard en het 'gewicht' ervan: anders dan in vroegere jaren zijn het nu niet zozeer korte (Hagel) commentaren van redactieleden en medewerkers en in sterkere mate redactionele openingsartikelen en als representatief voor het redactionele standpunt aangekondigde bijdragen van vaste medewerkers, waarin een politiek-maatschappelijk engagement beleden wordt. Tegen het einde van de jaargang komt men zelfs tot publikatie van een uitvoerig *Sociaal Beginselprogram*. De opvallende positie van genoemd aspect lijkt me voldoende reden om de beschrijving van de jaargang daarmee te beginnen. Wat de bemoeienis met de binnenlandse politiek betreft: in enkele redactionele commentaren blijkt die zich vooral te centreren rond de kwestie van de politieke eenheid der katholieken, door de bisschoppen gewenst, als adequate concretisering geclaimd door de R.K. Staatspartij. Voor de wens van het episcopaat toont de redactie begrip, de claim van de Staatspartij wijst zij af. In een *Kroniek* van de mei-aflevering[3] gebeurt dat n.a.v. een mededeling in een rede van graaf M. d' Ansembourg dat hij uit gehoorzaamheid uit de N.S.B. zou treden als de bisschoppen het lidmaatschap van die partij zouden verbieden: 'De Nederlandsche Bisschoppen "wenschen" de eenheid der katholieken in het staatkundige, zij mogen nochtans niet beschouwd worden als propagandisten eener bepaalde katholieke partij, ook niet van de R.K. Staatspartij. (...) Graaf d'Ansembourg heeft o.i. gewezen op een fout, die te verwijten is aan de R.K. Staatspartij, eerder dan aan het Episcopaat. Deze partij, een uiteraard tijdelijke politieke verschijningsvorm, evenals elke politieke vorm onderhevig aan de rhytmische wetten van opkomst, bloei en verval, kan en mag zich niet aandienen als in beginsel permanent. Zij doet dit nochtans door zich te vereenzelvigen of te laten vereenzelvigen met "de staatkundige eenheid der Nederlandsche katholieken", die overigens op volkomen te eerbiedigen gronden en geheel in overeenstemming met hun ambtelijk recht door de Nederlandsche Bisschoppen wordt "gewenscht". De toestand is paradoxaal en hierdoor gevaarlijker dan men inziet. Door de rede van den Graaf d'Ansembourg wordt men er met pijnlijke duidelijkheid opmerkzaam op gemaakt.' In een latere *Kroniek*, in het novem-

ber-nummer,[4] wordt de redactionele distantie van de R.K. Staatspartij nog wat feller beleden: ‘In geen enkele periode der Nederlandsche parlementaire geschiedenis werd de politiek der katholieken gevoerd met zoo weinig christelijk élan; zelfs de nuchtere Mgr. Nolens was een geestdriftig geloofsgetuige, bij zijn onmiddellijke nakomelingschap vergeleken (...) Wat er aan publicaties namens het Bestuur der R.K. Staatspartij verschijnt, is nog geprezen, wanneer men net alleen maar onbeduidend noemt (...) Er is op dit oogenblik geen katholiek politicus, die de kunst verstaat, het volksgeweten te vertolken op de plaats, waar dit moet spreken. Aan de leiding staan ervaringlooze juristen zonder historisch besef.’ En voor zover dit alles nog niet genoeg is, culmineert de diagnose van het ziektebeeld der katholieke politiek in de slotzinnen van dit redactionele stuk in het wikken der mortaliteitskansen: ‘Daar is niets, waaruit haar specifieke katholieke karakter nog blijkt. Is dit verval het begin van haar einde?’

Al wordt de Gemeenschap-pelijke afkeer van de pretenties en praktische gedragingen der Staatspartij verscheidene malen herhaald, deze binnenlandse actualiteit kleurt het politiek engagement van deze jaargang toch niet het sterkst. Die rol is onmiskenbaar weggelegd voor reactie op het nieuwe nazi-bewind in Duitsland en daar mag meteen van gezegd worden dat zij sterk afwijkt van het geluid dat Henk Kuitenbrouwer in de vorige jaargang liet horen. Vanaf de mei-aflevering ‘Hagelt’ het regelmatig in de richting van de ‘hakenkruisridders in Duitschland’ en van de ‘doodbelachelijke grootspraak’ van Hitler. In de juli-aflevering veegt Jan Engelman met zijn commentaar *In Duitschland*[5] de vloer aan met ‘den verfoeilijken Pruisischen geest’, al doet hij dat dan in de context van een pleidooi voor een Europese opknapbeurt, waarvan respect voor de democratie niet de sterkste kant is: ‘De gebeurtenissen in Duitschland, waar politici elkander slachten als vee, hebben den Nederlander één ding te leeren: dat wij leven naast een half barbaarsch volk, dat de zoetsappigste romantiek bemint en vlak daarop een wreedheid verheerlijkt die aan het Nibelungenlied doet denken. Honderdvijftig jaar geleden, toen de klassieke revolutie woedde, de Fransche, is er geen Lodewijk, geen Danton, geen Robespierre terechtgesteld zonder vorm van proces. De processen mogen caricaturen van processen zijn geweest, maar men had het hart niet menschen te offeren zonder hun de gelegenheid te schenken hun gedrag te verdedigen. Hitler en Goering echter hebben de publieke zaak zóó waanzinnig vereenzelvigd met hun parvenuachtigen caesaren-waan, het recht met hun persoon, dat alleen de kogel op-stel-ensprong uitkomst kan brengen als iemand er een afwijkende meening op na houdt. (...) Dit is een soort dat groote onheilen aanricht door de jammerlijkste fout van het Germanendom: gebrek aan humor, aan zelfspot, aan besef van de betrekkelijkheid der aardsche zaken - aan het entwederoder, dat den grond eener cultuur vormt, zonder wezenlijk goddelijke dingen aan te tasten.

Wij hebben van de pogingen tot “herstel”, die men allerwege in Europa waarneemt, die de tendenz vertoonden ons te bevrijden van de ziekten en corrupties van den Demos en van de parlementen, altijd de goede kanten gehuldigd. Een opruiming, op velerlei gebied, is en blijft dringend noodig. In ons eigen land zijn nieuwe volksbewegingen, die gezonde hervormingen voorstaan (de Dina-

so-beweging b.v.). Maar direct ook hebben wij gevoeld, dat het Hitlerregiem in Duitschland de reïncarnatie was van den verfoeilijken Pruisischen geest, den geest van een Real-Politik, die zich met camoufleerende wagneriaansche graalmantels kleedt, doch eerder Thor dan Christus in zijn vaandel schrijft. (...) En zag de altijd waaksche Gerretson het niet, toen hij de Mussert-partij waarschuwde voor het Duitsche vaarwater, waarvan de deining haar zoo naïef scheen aan te trekken? (...) Wij leven in het land van Grotius en God beware ons voor den furor teutonicus!'

In latere afleveringen van de jaargang verschuift de reactie op gebeurtenissen in Duitsland naar de eerste pagina's van De Gemeenschap. Legde Engelman in zijn kritiek het accent op het cultuurvernietigende karakter van het 'Germanendom', Anton van Duinkerken richt zich vooral op religieus-kerkelijke aspecten van het nazi-optreden in Duitsland. In een omvangrijke openingsbijdrage aan het oktobernummer[6] geldt zijn aandacht de pogingen in Duitsland om via eenheid in de Evangelische Kerk tot het einddoel te komen van een alle confessies omvattende nationale Duitse Kerk. Aanleiding en uitgangspunt van Van Duinkerkens betoog is de installatie, op 23 september te Berlijn, van Dr. Ludwig Müller tot Rijksbisschop der Duitsche Evangelische Kerk. Hij citeert de 'nieuwgekozen nazipaus' uitvoerig in diens verklaringen: 'Ik beoog met de waardigheid van dit ambt niets anders dan de Kerk en ons volk met algeheele en volkomen overgave te dienen. Nooit zouden wij dit uur beleefd hebben, hadden wij niet het nationaal-socialisme gekend en waart gij-lieden niet zoo trouw gebleven als Duitsche Christenen. Op deze plaats verklaar ik openlijk, dat ik altijd een Duitsche Christen geweest ben en altijd een Duitsch Christen blijven zal. (...) Uit het diepst onzes harten brengen wij oprechten dank aan allen, die in Duitschland veertien jaar onvermoeid gestreden hebben voor de bevrijding van het Rijk en zeer bijzonder hartelijk zeggen wij dank aan den man dien wij uit Gods hand mochten aanvaarden, Adolf Hitler. Wij danken de nationaal-socialistische beweging, omdat wij weder een eensgezind, groot Duitsch volk geworden zijn en omdat wij onze innige verbondenheid met het Duitsche bloed en den Duitschen grond opnieuw erkennen en in onszelven bevestigen. Dikwijls genoeg, hebben wij, Duitsche Christenen, reeds gezegd, dat wij allerscherpst afwijzen de zucht om met onze katholieke Duitsche geloofsgenooten ook maar in eenigerlei vorm in het geringste geschil te geraken. Wij zien in hen onze volksgenooten en zouden het liefst schouder aan schouder met hen den nieuwen Duitschen mensch scheppen.'

Van Duinkerkens reactie op dit alles maakt melding van een oppositie tegen Müller binnen de Evangelische Kerk, een verzet dat toenam vanaf het moment dat 'Ariër-paragraphen' ook dienden te gelden voor kerkdienaren, maar waarschuwt toch nadrukkelijk tegen onderschatting van Müllers streven: 'Op dit oogenblik is hij zeker niet in staat, de ééne nationale Duitsche Kerk te stichten, waarin katholieken, evangelischen en gereformeerden als gelijkberechtigde kinderen der Germaansche Moeder worden opgenomen. Maar te gelooven, dat hij deze kans niet zal waarnemen, zoodra hij haar open ziet, of te meenen, dat hij in zulk geval op verzet van den Rijksleider zou stuiten, getuigt van weinig doorzicht.' Hij heeft geen andere droom en geen andere opdracht 'dan de

gelijkschakeling der godsdienstige gezindten'. 'Eén troost' resteert er aan het slot van Van Duinkerkens artikel: 'De Godin Germania van de Nationaal-socialistische Omwenteling zal met de Déesse Raison van de Fransche Revolutie weinig eigenschappen deelen, zeker echter de doodende belachelijkheid. God wordt nu eenmaal niet gelijkgeschakeld. De vraag is alleen, wat er noodig zal zijn om dit te doen beseffen door een maniak, die zich allang niet meer voor de theologie, doch uitsluitend nog voor de eenheid-onder-iedere-voorwaarde interesseert. Misschien een kerkvervolging, misschien een tegenrevolutie, God weet, misschien nog wel een lichtstraal van het gezond verstand of van de goddelijke genade.'

In het verlengde van dit oktober-artikel ligt Van Duinkerkens openingsbijdrage aan de december-aflevering.[7] Het verband ligt in het feit dat het gewijd is aan Müllers 'felste vijand', de gereformeerde theoloog Karl Barth, en zijn aanleiding vindt in diens afzetting als hoogleraar te Bonn. Het meest opvallende erin is dat gezamenlijke strijd tegen het nationaal-socialisme van de kant der Gemeenschap enige waardering gaat impliceren voor reformatorische christenen. Wanneer Barth tegenover Müllers verwereldlijking en nationalisering van geloof en Kerk formuleert: 'wellicht komt het er minder op aan, dat wij het Evangelie prediken en socialen arbeid verrichten, dan dat wij dit gebed begrijpen en in ons hart dragen: "*Uw* Rijk toekome, *Uw* Wil geschiede"' zal de katholieke lezer, aldus Van Duinkerken, 'zonder groote moeite abstractie kunnen maken van de typeerend-calvinistische opvatting omtrent de waardeloosheid der goede werken', maar 'dan blijft er nog een ernstige waarschuwing over en heel wat waarmede wij, in opvatting geheel afwijkend van den auteur, ons voordeel kunnen doen'. In katholieke kring wordt door accentuatie der goede werken 'de vrome activiteit overschat', stelt Van Duinkerken, de katholieke geest wordt allengs minder gekenmerkt door 'inkeer en bezinning dan door lawaai en succes. De dwaling groeit doorgaans uit een verwaarloosd stuk van de waarheid en aldus houdt Karl Barth nochtans aan Europa een waarheid voor, die men kan naslaan in de Heilige Schriftuur: "Het Rijk Gods is binnen u". Het is niet per se dáár waar de meeste onderscheidingen Pro Ecclesia et Pontifice in ontvangst worden genomen, noch waar men Roomscher dan de Paus wil zijn, het is in de stilte, waar de Heilige Geest spreekt.'

Intussen krijgt het politiek-maatschappelijk engagement van de tiende jaargang niet alleen gestalte in kritische reactie op de actualiteit, maar ook in meer theoretische beschouwing omtrent staat- en maatschappij-inrichting. Ook deze bezinning verschuift herhaaldelijk naar de eerste pagina's of krijgt ter inleiding het gewicht van redactionele representativiteit mee. Suggereert dit al enige samenhang met de actualiteit, nog sterker ligt die band in het gegeven dat door alle beschouwing de rode draad loopt van reflectie op tijdsleuzen als corporatieve staatsinrichting, volkseenheid en leiderschap.

In de openingsbijdrage van W. Pompe in het maart-nummer[8] wordt vanuit de idee dat 'voor de veranderde omstandigheden nieuwe vormen van democratie passen' 'de noodzakelijkheid' geformuleerd 'van kleinere min of meer zelfstandige gemeenschappen, tusschen overheid en onderdanen in. Medezeggen-

schap heeft immers een natuurlijke grens in de bevoegdheid der medezeggers tot oordeelen over de betreffende zaken. De zaken, waar het in de huidige Staten om gaat, zijn nu voor den gemiddelden onderdaan veelal niet meer beoordeelbaar. Kleinere gemeenschappen, met name beroepsstanden (in de economische beroepen meer bekend als bedrijfschappen), komen aan deze moeilijkheid beter tegemoet dan een beperking van het algemeen kiesrecht, voor welke beperking men de juiste toepassing toch niet kan vinden. Het streven naar beroepscorporaties wordt steeds sterker,' aldus Pompe, niet alleen democraten maar ook fascisten bepleiten een dergelijke ordening. Voor zover het fascisme zich daarbij richt tegen de democratie, wordt dat aanleiding tot de volgende kritiek: 'Fascisme richt zich tegen wat democratie genoemd wordt. Het gevaar is, dat het zich ook tegen een goede democratie gaat kanten, ofschoon men van die goede democratie in den tegenwoordigen tijd een goede toepassing veelal niet vindt. Het is altijd gevaarlijk zijn houding door reactie tegen een ander te laten bepalen. Vooral als dit andere zoo onvast van inhoud is als wat men tegenwoordig al democratie noemt. Overheersching der politieke partijen, zooals Frankrijk vooral te zien geeft, is verkeerd. Maar minstens even verkeerd is een gelijkschakeling waarvan Duitschland thans het voorbeeld levert. Beide komen ten aanzien van een verantwoorde democratie principieel op hetzelfde neer: ze verloochenen die ten bate van de heerschappij van de leiders van meer partijen, hetzij van die van één partij.' In een over de juli- en de augustus-aflevering gespreide beschouwing van dezelfde auteur[9] klinkt als leidende teneur het verzet door tegen de gehaaste gretigheid waarmee men een 'volkseenheid' wil creëren. 'Eenheid van een volk, opgevat als een ideaal, als eenheid van willen der in het volk vereenigde menschen, beteekent geen eenvormigheid, uniformiteit,' aldus Pompe, 'de totstandkoming ervan is een kwestie van geduld dat de hindernissen kent van staatkundige gescheidenheid, klassenstrijd en levensbeschouwelijke verdeeldheid. Forceren van eenheid is dwingelandij, die de waardigheid van de redelijke, vrije, zelfstandige menschelijke persoonlijkheid onteert. De ware volkseenheid voert nog langs vele duisterheden. Aan menschen van goeden wil is de vrede toegezegd. Dat deze goede wil zich juist bij vele Nederlandsche jonge menschen, ook bij de studenten, vertoont, geeft goede verwachting voor de toekomst der Nederlandsche volkseenheid.'

'De vraag, of "democratie en leiderschap" vereenigbaar zijn laten wij gaarne (...) belichten in het volgende opstel': aldus leidt de redactie een artikel in van A.G.W. Severijnen in de juli-aflevering.[10] De vraag krijgt in deze bijdrage een uiterst omzichtige benadering. Het democratisch beginsel kan, aldus Severijnen, bij het kiezen van een regeringsvorm, op verschillende wijze worden gerealiseerd. Zo worden in parlementaire stelsels de onderdanen vertegenwoordigd door 'een veelheid van personen', doch het is zeer wel aanvaardbaar 'dat het democratisch beginsel kan worden uitgewerkt in een stelsel, volgens hetwelk door de onderdanen aan één persoon het overheidsgezag wordt toegekend'. Het gevaar van al te persoonlijke willekeur in de gezagsuitoefening van zo'n 'leider' zou te ondervangen zijn 'door b.v. in de constitutie aan de rechters in den staat een groote macht van onafhankelijkheid tegenover het overheidsge-

zag te waarborgen en hun het recht toe te kennen, om de besluiten van de overheid aan de constitutie zelve te toetsen'.

Wat dan ten slotte de regeringsvorm voor deze tijd en voor eigen land betreft: 'De economische en sociale omstandigheden zouden in deze tijden - in het algemeen gesproken - gemakkelijker de voorkeur kunnen doen geven aan het leiderschap' (...) en 'Wat ons land betreft, schijnen het zedelijk en cultureel peil der onderdanen, en vooral ook de mate van onafhankelijkheid, welke de Kroon zich tegenover de vertegenwoordiging heeft weten te verzekeren, voldoende waarborg te zijn, dat de nadeelen van de parlementaire stelsels en voornamelijk van den daarmede gepaard gaanden college-vorm der vertegenwoordiging, niet in hun allersterksten vorm worden gevoeld.'

Zoals al gemeld, bevat de november-aflevering de formulering van een *Sociaal Beginselprogram*,[11] tot stand gekomen, zo wordt in een inleiding meegedeeld, 'in samenwerking van een aantal katholieken, waaronder eenigen uit den kring van redactie en medewerkers van dit tijdschrift' en voortgekomen vanuit 'de overtuiging, dat een grondige vernieuwing van mensch en maatschappij niet langer uitstel mag lijden'. Een eerste opvallende trek van dit program is dat het na formulering van een uitgangspunt: ('Voorop moge staan, dat iedere vernieuwing een vernieuwing in Christus zal moeten zijn') en na een *Algemeen Deel* over mens en gemeenschap, een rubricering kent die oploopt van 'klein' naar 'groot' (van gezin tot statenbond), maar dat aan deze rubrieken voorafgaat een paragraaf over *Beroep en Beroepsgemeenschap*. Binnen deze alleen al door zijn plaats opvallende paragraaf blijkt specifieke aandacht voor de standenindeling ('Er zijn drie standen: 1. De economische stand: de producenten van stoffelijke goederen, onderverdeeld in den boerenstand en industrieelen stand. 2. De intellectueele stand: de producenten van bepaalde geestelijke goederen, waaronder bijvoorbeeld de leerende stand wordt begrepen: professoren, leeraren, onderwijzers. 3. De magistratenstand: de verzorgers van het algemeen welzijn, als ministers, burgemeesters, enz. De volgorde (...) is hun volgorde in waarde, van de lagere naar de hoogere'); voor de onderneming, waarin een voorkeur doorklinkt voor meerdere kleine ondernemingen boven een grote; en voor het Bedrijfschap, dat 'de werkers aan één product binnen de grenzen van één staat' omvat. Over dit orgaan wordt nog meegedeeld dat 'in de huidige omstandigheden een ordelijke samenleving het instellen van bedrijfschappen' noodzakelijk maakt, dat het over 'verordenende bevoegdheid' moet beschikken en dat het bestuur ervan niet 'op kunstmatige tegenstellingen [mag] berusten, zooals bijvoorbeeld werkgever en werknemer'. In de op deze paragraaf volgende rubrieken valt, wat die over het gezin betreft, op dat de benadrukking van 'de groote beteekenis van het gezin', van het 'algemeen menschelijk recht' tot stichting en onderhoud ervan, de vrouw aan een zeer beperkt leefklimaat bindt: 'Het is onbehoorlijk, dat door een gehuwde vrouw werk wordt verricht, hetwelk een man in staat stelt een gezin te onderhouden. De ongehuwde vrouw worde voornamelijk tot vrouwelijk werk toegelaten. Het zoogenaamde schoolvrije meisje behoort in een gezin, ter voorbereiding tot het huwelijk.'

Wat de aandacht voor de grotere gemeenschappen betreft, in de rubriek over de

staat wordt in zeer vage algemeenheden over de invloed van de burgers op het staatsbestuur gesproken: ‘Het volk dient invloed te hebben op het staatsbestuur. Redelijkerwijze behoort men iemand slechts zijn oordeel te laten uitspreken over zaken, waar hij verstand van heeft. Bovendien kan men terecht de erkenning van sommige algemeene beginselen eischen, resp. hen, die daaraan tegengestelde beginselen belijden, uitsluiten.’

Een dergelijke formulering doet nieuwsgierig uitzien naar uitwerking en toelichting. Die wordt, in de inleiding tot dit *Sociaal Beginselprogram*, voor ‘den volgenden jaargang’ ook beloofd. Die in het vooruitzicht gestelde concretisering is tevens het motief waarom ik het hier wat genoemd *Program* betreft bij een korte introductie in enkele citaten heb gelaten. Aan het slot van de bespreking van het politiek-maatschappelijk aspect van jaargang 1934 onthoud ik mij ook van voorlopige conclusie en commentaar. Een en ander blijkt zozeer aan de actualiteit gebonden, dat in dit beschrijvend stadium maar het best alleen de feiten kunnen spreken.

Het levensbeschouwelijk aspect van de tiende jaargang behoeft nauwelijks expliciete bespreking: in de eerste plaats ligt het voornamelijk in het politiek-sociaal engagement geïntegreerd, zoals in het bovenstaande hebbe mogen blijken, en verder dient het zich dan nog in beperkte mate aan in de voortzetting van de religieus-kerkelijke themata in poëzie en verhalend proza van de vorige jaargangen. Als het meest specifiek doet het zich nog voor in enkele beschouwelijke bijdragen, in zijn bijzonderste vorm in een uitvoerig opstel van de Leidse hoogleraar C. Berg, in het juni-nummer, over de bruikbaarheid van het Javaanse wajang-spel voor missiedoeleinden, en in een openingsartikel van het juli-nummer van Anton van Duinkerken[12] over schaduwaspecten en achterstanden in de katholieke emancipatie. In dit artikel komt het met name tot signalement van en verklaring voor het verschijnsel van onvolwassen zelfgenoegzaamheid in de wereld der roomse wetenschap en kunstbeoefening: ‘Een academische traditie heeft katholiek Nederland nog niet; die ontstaat niet in tien jaar. Er zijn geen katholieke academische geslachten, weinig kunstenaarsfamilies, al wat er is, klom op van een lager cultuurniveau. Daar steekt geen schande in, maar het verklaart wel iets. Het verklaart den soms wat parvenu-achtigen drang naar erkenning bij de wetenschappelijke en artistieke nouveaux-riches, het verklaart de eigenaardige jalouzie van minder befaamden op méér befaamden, het verklaart de al te spoedige inhuldiging van iederen nieuwen naam onder ons, een voorbereiding op vaak bittere ontgoochelingen.’

Van Duinkerkens zojuist geciteerd opstel valt gemakkelijk ook te lezen onder een literatuurpolitieke optiek, met name wanneer hij de roomse onvolwassenheid in wetenschap en kunst voorziet van de stelling: ‘Is de distinctiedrang reeds groot onder wetenschapslieden, litteratoren leven soms door dien drang hun gansche litteraire leven. Zij zijn iets door tegen iets te zijn (...) Het kan een noodlot worden, stelselmatig te moeten strijden tegen de faam van een vijand, tegen het inzicht van een vroegeren vriend, tegen het gezond verstand van een toevallig “oudere”, tegen de feiten zelf. In alle tijden zijn er talenten vermorst

aan den oorlog tegen de evidentie, maar zulk een twist met windmolens, eischt de grandezza van de waarachtige bezetenheid, terwijl zij hier zoo licht in rancuneuze kankerzucht ontaardt.' De typisch 'Van Duinkerkiaanse' aversie van onderling gekrakeel heeft op dit vlak zelden een rustiger context gekregen als jaargang 1934. Schimpscheuten op schrijvende geloofsgenoten blijven achterwege op een 'zeer korte recensie' in de Hagel-rubriek van mei[13] na aan het adres van Albert Kuyle: 'A. Kuyle: *Harten en Brood*. Goedkoop volksvoedsel', en een boutade van de redactie in het oktober-nummer[14] aan Gerard Knuvelder gericht: 'Het staatsbestel kan over een jaar nog wel vernieuwd worden, maar het proza van Gerard Knuvelder mag beslist niet langer op vernieuwing wachten!'.

Ook in confrontatie met anders- of ongelovige auteurs gedraagt de tiende jaargang zich als de meest vredelievende tot op heden. Als Ter Braak toch een keer het slachtoffer is in een Hagel-bijdrage,[15] maakt de schutter - Jan Engelman - zich eerder vrolijk dan dat hij gaat schieten op de Forum-redacteur, n.a.v. diens opmerking in een lezing voor studenten dat de redactie van Forum - 'die zich niet zonder eenig gezichtsbedrog "de generatie van '30" acht' - de schoonheid om *tactische redenen* een tijdlang achteraf heeft gehouden.

Men kan zelfs stellen dat op het vlak van 'literatuurpolitiek redigeren' er meer toenadering tot 'anderen' komt. Onder het gezichtspunt van creatief-literaire bijdragen wordt het beeld er beslist veelzijdiger door: 1934 is niet alleen een jaargang waarin Pierre Kemp - met zijn onbevangen kijk-poëzie al jarenlang een welkome verschijning tussen veel ideologische geladenheid - zijn medewerking continueert en de ook al eerder verhalend proza bijdragende Bordewijk zijn roman *Bint* voorpubliceert, maar ook van Bloem en A. Roland Holst verschijnt er poëzie en proza in.

De kunst- en literatuurbeschouwing deelt intussen niet in deze gevarieerde medewerking. In expliciete zin is zij trouwens in deze jaargang nauwelijks aanwezig. Als Jan Engelman in de eerste bijdrage van de eerste aflevering[16] weer acte de présence geeft met een kritische beschouwing over de kerkelijke kunst waarin zijns inziens 'de zachte zoetelijkheid der kwezels regeert', dan kan men daarin iets lezen wat men enige jaren gemist heeft; en als in dezelfde aflevering de toneelcriticus Chr. de Graaff over lekespelen van Jacques Schreurs schrijft in termen van 'meer stichtend tractaat dan tooneel',[17] dan kan men daar afwijking in beluisteren van de jubeltonen die Albert Kuyle er eerder over aanhief. Maar als representatieve kunst- of literatuurbeschouwing kunnen dergelijke uitlatingen toch niet gelden en dus ook niet als een nieuw geluid in deze. In elk geval worden ze dan overstemd door de poëziekritiek die Anton van Duinkerken als openingsartikel bijdraagt aan het mei-nummer.[18] Het opstel is gewijd aan een nieuwe bundel - *Tusschen Tijd en Eeuwigheid* - van Henriëtte Roland Holst en staat als literaire kritiek geheel in het teken van 'levenskritische' termen. 'Behalve het getuigenis van zijn ontroering waagt men het nauwelijks iets over deze bundel te zeggen,' aldus Van Duinkerken. Hij releveert dat de dichteres reeds geruime tijd de dogmatiek van het historisch materialisme heeft afgezworen en het is ook vanuit een ideologische optiek dat hij de bundel gaat bespreken.

‘Daar bestaan honderden eerlijke mannen, die met de dogmatiek van het Marxisme te vrede kunnen leven, omdat het maar een schema is achter hun activiteit. Zij werken voor wat zij het heil der menschheid achten en er zijn martelaren onder deze plichtsgetrouwe werkers, die uit hun werk gehaald, in concentratiekampen opgeborgen en geestelijk gebroken zijn. Daar bestaan ook honderden eerlijke mannen, die zonder geestelijken nood te voelen, kunnen leven met de dogmatiek van een abjecte rassentheorie en die hard werken voor wat zij met hun schema in hun hoofd het heil der menschheid achten, al is dit rechtstreeks tegengesteld aan de opvatting dier anderen. Men noemt het tegenstrijdige beginselen. Het zijn geen beginselen. (...) Het zijn alles maar tijdelijke schema's, die het leven niet vangen en die de ziel niet kunnen binnensluiten. Men kan zich nooit gehéél geven aan zulk een tijdsideaal, men kan er het beste van zichzelf aan geven, maar niet zichzelf, als men weet, wat een mensch is.

Een mensch kan zich tenslotte alleen aan God geven. (...) De aarde met de sterren erboven is voor ons allen maar een kooi. Onze diepste begeerten gaan verder dan de horizonten en hooger dan de sterren. (...) Mevrouw Roland Holst heeft dit ervaren. Niet omdat zij toevallig zulk een vrouw is, maar omdat ons leven wezenlijk zulk een leven is en omdat God wezenlijk zulk een God is. Men kan probeeren het andersom uit te leggen, maar dan is het leven werkelijk de moeite niet meer waard, dat men het tot zijn einde leeft, en dan kan men beter maar helemaal niets doen dan zich moe maken door achter een vlag aan te loopen, die toch in flarden waait na eenige tientallen jaren. (...) In haar jongsten bundel, door haarzelven klaarblijkelijk als haar laatsten lyrischen bundel beschouwd, heeft Mevrouw Roland Holst met een omfloerste, eenzame, en toch duizendklankig-vrouwelijke stem gezegd, wat diep in ons allen ligt te zwijgen: dat het maar zéér tijdelijk gaat om ons en de wereld, doch dat het eeuwig gaat om ons en God.’

Eindnoten:

1 *Mededeeling*, januari 1934, tiende jaargang nr. 1, blz. 79
2 *Verantwoording*, januari 1934, tiende jaargang nr. 1, blz. 1.
3 R.D.G., *Kroniek Maatschappelijk Leven*, mei 1934, tiende jaargang nr. 5, blz. 322-323.
4 R.D.G., *Kroniek Maatschappelijk Leven*, november 1934, tiende jaargang nr. 11, blz. 793-794.
5 J.E., *In Duitschland*, juli 1934, tiende jaargang nr. 7, blz. 484-485.
6 Anton van Duinkerken, *Rijksbisschop Ludwig Müller*, october 1934, tiende jaargang nr. 10, blz. 657-678.
7 Anton van Duinkerken, *De Christen als getuige*, december 1934, tiende jaargang nr. 12, blz. 817-829.
8 W. Pompe, *Woordenkwesties of woordenzwendel*?, maart 1934, tiende jaargang nr. 3, blz. 145-152.
9 W. Pompe, *De beteekenis der volkseenheid*, juli en augustus 1934, tiende jaargang nr. 7 en 8, blz. 427-437, resp. 497-506.
10 A.G.W. Severijnen, *Democratie en leiderschap*, juli 1934, tiende jaargang nr. 7, blz. 474-478.
11 *Sociaal Beginselprogram*, november 1934, tiende jaargang nr. 11, blz. 737-751.
12 Anton van Duinkerken, *Overgebleven uit de verdrukking*, juli 1934, tiende jaargang nr. 7, blz. 417-423.
13 V.D.E., *Zéér korte recensies*, mei 1934, tiende jaargang nr. 5, blz. 335.

14 R.D.G., *Kroniek Maatschappelijk Leven*, october 1934, tiende jaargang nr. 10, blz. 724-727.
15 J.E., *Tactiek of apenliefde*, april 1934, tiende jaargang nr. 4, blz. 267-268.
16 Jan Engelman, *Woorden wekken, voorbeelden trekken*, januari 1934, tiende jaargang nr. 1, blz. 2-7.
17 Chr. de Graaff, *Tooneel*, januari 1934, tiende jaargang nr. 1, blz. 69-73.
18 Anton van Duinkerken, *Tusschen Tijd en Eeuwigheid*, mei 1934, tiende jaargang nr. 5, blz. 273-279.

Jaargang XI, 1935
‘Zonder coalitie-geschipper met rood of met zwart’

De elfde jaargang breekt met de traditie van de redactionele *Verantwoording*, maar een indicatie van spectaculaire verandering onder welk aspect dan ook behoeft men in die ‘breuk’ niet te zien. De openingsbijdrage in de eerste aflevering, onder de titel *De ver-gevorderde emancipatie* getekend door Anton van Duinkerken[1], is door de centrale positie in het blad van de auteur, door de aanduiding: ‘bij het tienjarig bestaan van De Gemeenschap’, door de ‘wij van de Gemeenschap’-toon en het algemeen karakter van het stuk, en ten slotte door de expliciete bijval die een andere redacteur er verderop in de aflevering voor betuigt, zozeer een representatieve beschouwing dat er nauwelijks verschil is met de redactionele verantwoordingen tot op heden. De ‘ver-gevorderde emancipatie’ is uiteraard die van het rooms-katholieke volksdeel en het stuk herhaalt nadrukkelijk het geluid waarmee in De Gemeenschap al vaker vraagtekens werden geformuleerd bij het florissante karakter van genoemde emancipatie voor zover dat zou moeten blijken uit kwantitatieve indrukwekkendheid:

‘Het is (...) gelukkig niet de waarheid, dat de emancipatie voltooid of uitgewerkt zou zijn met de verovering van een afdoend aantal kamerzetels. Vrijwel van haar eerste nummer af heeft De Gemeenschap dezen waan bestreden en al kan de herhaling zoetjesaan vervelen, wij hebben niet den indruk, dat zij schaden kan. Het is evenmin waar, dat de vorige generatie van katholieke werkers, hoe verdienstelijk in menig opzicht ook, afdoenden arbeid zou hebben verricht of onovertrefbare monumenten tot stand zou hebben gebracht. Die generatie heeft onnoemelijk veel georganiseerd, toch heeft ze wellicht meer verstrooid dan verzameld. Zij heeft een bewonderenswaardige machine in werking gesteld, maar te weinig smeerolie voor dit werktuig geleverd. Haar plaatselijke en landelijke organisatie van het katholieke vereenigingsleven op allerlei gebied is zoo vernuftig en zoo uitgebreid, dat men bijkans geen katholiek ontmoeten kan, die niet ergens voorzitter van is, maar deze “weelde, grenzend aan overdaad” brengt, nu de instellingen zienderoogen verouderen, alom verlamming te weeg, gezwegen nog van de conflicten, die sinds het aanbreken van de twintigste eeuw typeerend zijn geweest voor het openbare katholieke leven. Vergevorderd, doch onvoltooid, wacht het werk der katholieke emancipatoren op doelbewuste voortzetting, die niet gericht zal wezen op de vermeerdering van de macht, maar op de versterking van den geest. Bij deze voortzetting heeft De Gemeenschap haar taak; haar beteekenis voor het katholieke volk is er van afhankelijk.’ Bij die ‘doelbewuste voortzetting’ zal men

zich, aldus Van Duinkerken, bewust moeten zijn van een 'nieuwe situatie': 'De Nederlandsche katholieken hebben politiek en cultureel niet enkel meer te maken met hun eigen belangen en begeerten, zij zijn door hun aantal en hun macht, vooral echter door hun geestelijke gelijkwaardigheid met alle andere staatsburgers *medeverantwoordelijk, in sommige opzichten zelfs hoofd-verantwoordelijk* voor de belangen van de Nederlandsche natie.' Deze verantwoordelijkheid houdt in dat men 'in den omgang met den modernen Nederlandschen mensch' 'eerder heeft te zoeken naar de punten van overeenkomst dan naar de punten van verschil', het impliceert het verlaten van het pad der zelfgenoegzaamheid. Bij alle bepleiten van een 'nationaal' bewustzijnsbesef bij de katholieken, accentueert het artikel overigens sterk de opvatting dat men 'volwaardig aandeel nemend aan het staatkundige, cultureele en artistieke leven' zich dient te hoeden voor het gevaar van een nivellering in een 'partijloos vaderlanderschap' en dat een adequate bijdrage der katholieken aan de samenleving in zijn geheel het best tot zijn recht komt in een compromis-loos ontwikkelen van het eigene: 'Voor ons gevoel blijft de wederontdekking der oud-vaderlandsche mystieken de grootste geestelijke winst der katholieke emancipatie sedert Thijm. Bij de schrijvers der middeleeuwen, en nog van de zestiende eeuw, ligt het zuiverst de traditie bewaard, wier handhaving de eerste plicht van den katholieken vaderlander blijft. Heeft de Vondelstudie der ouderen ons vertrouwd gemaakt met de teksten van den grooten dichter, de vruchtbaarheid van het gedane monnikenwerk zal eerst blijken uit de vertrouwdheid van den jongeren katholiek met Vondels geest, die voor de nationale politiek en voor de katholieke cultuur niet slechts historisch-voorbeeldig, doch actueel-bezielend kan zijn. Hoe zich het politieke leven ook in de naaste toekomst ontwikkelen gaat, zijn levenskracht zal het moeten vinden bij de katholieke gemoedstraditie, door de oorspronkelijke begeestering van den geloovige gewekt en onderhouden.'

Een zeer specifieke functie bij het handhaven en ontwikkelen van deze begeestering heeft, zo benadrukt het artikel in zijn slotgedeelte, de kunstenaar: 'Er is aan de jongere school van dichters en schrijvers verweten, dat zij geen vaste kunstleer heeft. Haar aesthetica zij het geloof in de onaflaatbare begeestering; een andere aesthetica behoeft zij niet. Want de schijnbaar naamlooze bezieling draagt, als de wind, den naam van haar herkomst, en zooals de zuidenwind van den noordenwind verschillend is, zoo is de katholieke inspiratie anders dan iedere andere. Opzettelijke, propagandistische, tendentieuze, katholiciteit in de kunst, zal schaden aan de schoonheid, doch uit gehoorzaamheid aan het beste van zichzelven brengen de kunstenaars voort wat ook voor anderen het beste is, ieder naar eigen aard. Zonder schoolsch vooroordeel van aesthetischen aard, maar bewust van de traditie, welke zij voortzet, zal de Nederlandsche katholieke kunst zich het rijkst ontwikkelen. Te werken aan de instandhouding dier traditie, al is het slechts om "den fakkel voort te dragen" naar een rijker begenadigd nageslacht, blijve de eerzucht van den katholieken kunstenaar. Gehoorzaam zonder hoogmoed, zal de begeesterde het openbare leven richten, want "hij leest in de sterren den weg, dien de vinger des Heeren ons aanwijst".'

De richting waarin 'de gemeenschap, naar welke dit tijdschrift zijn naam

draagt' zich dient te bewegen, wordt, zoals de slotzin van het artikel het formuleert, ook door een religieuze indicatie bepaald: 'Haar voorbeeld is geen andere dan die welke wij belijden, zingende dat wij gelooven in de Heilige Katholieke Kerk en in de gemeenschap der heiligen.'

Vat deze bijdrage van Van Duinkerken de aspecten van levensbeschouwing, politiek engagement en bezinning op het kunstenaarschap samen, het lezen van de jaargang in zijn geheel levert de bevinding op van een soortgelijke 'dosering' van deze aspecten als in 1934: bij alle onderlinge verwevenheid van met name het levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke engagement, voert de betrokkenheid bij staatkundige en sociale actualiteit de boventoon en blijft expliciete aandacht voor geloofsproblematiek en literatuurbeschouwing op de achtergrond. Van de beloofde uitwerking van het Sociaal Beginselprogram van het vorig jaar komt het daarbij vooral in de zeer algemene zin: jaargang 1935 biedt een veelheid van beschouwing op het vlak van in genoemd program aangeduide aspecten, waarbij slechts een enkele maal de betreffende bijdrage wordt aangekondigd als explicitering van het beginselprogram. Dat laatste gebeurt in een kroniekbijdrage van de januari-aflevering over een *Ordering volgens bedrijfschappen*[2], die overigens aan het daaromtrent als 'beginsel' geformuleerde in de vorige jaargang niet veel meer toevoegt dan bijval voor het pauselijke woord: 'Nergens vindt men voor onzen tijd die zuivere beginselen duidelijker geformuleerd dan in de encycliek *Quadragesima Anno*, die zich eenerzijds richt tegen de idee van den "totalen staat", anderzijds tegen het economische liberalisme, om een oplossing aan te wijzen, welke te vinden zal zijn bij de geordende samenwerking van werkers, onderling verbonden in groepen, die solidair de belangen dienen van een bepaald bedrijf, zulks in een publiekrechtelijken vorm.'

Heel wat concreter en tegelijkertijd ook kritischer t.a.v. de pleitbezorgers van een bedrijfschappelijke ordening zonder meer, is een op deze kroniek direct volgende boekbespreking door St. van Schaik[3]. De recensie betreft een publikatie over corporatieve maatschappij-inrichting en Van Schaik vindt alle bespiegeling daarover weinig zinvol zolang daarbij voorbijgegaan wordt aan de problematiek van klassenstrijd en kapitalisme:

'Ondanks alle betogen van saamhorigheid en solidarisme, die nu al een geslacht lang geleverd zijn, is de volstrekte oppermacht van het geld over het economiese en sociale eerder versterkt dan verminderd. De natuurlijke en gerechtvaardigde reactie daartegen van de zijde van de arbeid heeft de klassenstrijd in het leven geroepen en bestendigt deze. Zolang het geld alle machtsmiddelen in handen houdt is er geen sprake van dat er organen kunnen opkomen, gevormd uit en door de werkers in de bedrijven, die niet medezeggenschap, maar alleen-zeggenschap over het economiese leven zullen hebben.' Het zijn, aldus Van Schaik, 'aandeelhouders en geldschieters die in de winst delen zonder andere prestatie dan die van het lenen van geld' en die 'ondanks vakverenigingen en sociale wetgeving het economies leven volkomen beheersen en van die heerschappij nooit vrijwillig afstand kunnen doen'. 'Hierin zit de kern van de kwestie; zolang het probleem van de geldmacht niet opgelost wordt, zijn de bedrijfschappen in de geest van Q.A. onmogelijk en heeft het

weinig zin beschrijvingen te leveren over hun vermoedelijke zegenrijke werking.'

'Het probleem van het geld,' zo luidt de slotconclusie, 'vraagt allereerst om oplossing en daarbij zou wel eens kunnen blijken dat het oude renteverbod niet alleen moraalfilosofiese, maar ook en vooral prakties-economiese waarde heeft.'

Ik signaleer deze boekbespreking van Van Schaik ook omdat zij vrij representatief is voor de aandacht die ook anderen in deze jaargang (Van Oosten, Severijnen) aan de problematiek van economisch-maatschappelijke ordening wijden: voortdurend klinkt daarbij door dat een herstructurering als die via de bedrijfschappen 'an sich' geen heilzame vernieuwing garandeert, maar dat allereerst de geldzucht bestreden moet worden door radicaal-christelijke deugdbeoefening.

Van de eerste tot de laatste aflevering van de jaargang is er ook overvloedige aandacht voor vraagstukken van staatkundige ordening. Wat de reflectie op de internationale en algemene aspecten van de staatsinrichting betreft, valt, in vergelijking met de vorige jaargang op, dat die minder door redactieleden en meer door medewerkers wordt geleverd en dat de kritiek daarin op het Duitse nationaal-socialisme minder fel is, zelfs begrip voor nazi-ingrediënten suggereert zolang die niet anti-godsdienstig van aard zijn. Op dit vlak vermeld ik in de eerste plaats een zeer uitvoerige bijdrage van jhr. mr. G.W. van der Does, gespreid over de eerste twee afleveringen onder de titel *De inhoud van onze nationale gedachte*.[4] In deze beschouwing wordt instemming betuigd met de bijdragen van Pompe aan de vorige jaargang, maar zij gaat vervolgens toch een meer eigen kant uit. Uit de historie wordt daarbij de overtuiging geput, dat in de Nederlandse natie steeds de gedachte heeft geleefd om met eigen karakter voort te bestaan 'ten einde te kunnen dienen als afzonderlijk instrument Gods voor Zijn bedoelingen'. De huidige katholieken, met name de Gemeenschapsjongeren, aldus Van der Does, zijn gepredisponeerd om tot deze oorspronkelijke gedachte terug te keren. Dat betekent overigens niet dat men plaats moet gaan nemen in Gods raad of 'schema's voor Gods bedoelingen [moet] opstellen'.

Maar wel zouden katholieken en protestanten zich kunnen verenigen op de overtuigings-noemer 'instrument Gods' te zijn 'voor in Gods raad verborgen doeleinden'. Deze gedachte kan allen in ons volk binden die 'nog niet geheel van het aloude Nederlands-christelijke voorstellingsleven zijn vervreemd.' De grens met wie hier wel van zijn vervreemd wordt hierbij iets nader aangeduid; zij ligt bij 'principieele materialisten, principieele atheïsten, voor wie het atheïsme, de verwerping van alle hoogere leiding in het heelal, als het ware een geloof is geworden, zooals speciaal in communistische kringen dikwijls het geval is'. Deze 'nationaal-gemeenschappelijke gedachte' dient vervolgens scherp in tegenstelling te worden gebracht, 'niet met alles wat Duitsch is, doch met de Rosenbergiaansche' - met name de in *Der Mythos des XX. Jahrhunderts* van deze 'Reichsbildungsleiter' ontwikkelde - 'totale-staats idee'. 'Juist voor die Katholieken en Orthodox-Protestanten, die wel vele goede dingen in het nieuwe Duitschland zien, is het, om bij hun geloofsgenooten gehoor en in hun eigen geweten rust te vinden, dubbel noodzakelijk zich te vrijwaren tegen

het verwijt, de grondslagen van hun godsdienst uit het oog te verliezen.' Wat in deze passages van het artikel waarin Hitler-Duitsland ter sprake wordt gebracht, duidelijk blijkt is, dat de kritiek die daarbij op het bewind over de oostgrens wordt uitgeoefend, zich uitsluitend richt op de anti-godsdienstige invloed aldaar van Rosenberg c.s. In dit verband spreekt Van der Does zich wel heel duidelijk uit in een voetnoot, waarin hij met goedkeuring het Vastenmandement 1934 van de Nederlandse bisschoppen - dat een waarschuwing bevatte tegen een 'eerste gevaar' van 'onweerstaanbare invloeden' van buiten - memoreert en daarop het commentaar laat volgen: 'Hadden de Duitsche bisschoppen indertijd evenzoo gehandeld, de N.S.D.A.P. had zich wellicht niet geheel buiten het Katholicisme om ontwikkeld en Rosenberg zat wellicht niet waar hij thans zit.'

Het artikel besluit met een terugkeer naar de eerder ter sprake gebrachte 'Gods bedoelingen' en merkt daarover op dat deze weliswaar niet geheel bekend zijn maar dat men wel aanwijzingen kan vinden voor de juistheid van de opvatting dat, waar Frankrijk en Duitschland zich in de hoofdlijn 'op zeer onchristelijke banen' bevinden, Nederland er bij uitstek toe geroepen is om als 'bolwerk en rustpunt voor het historisch Christendom' te dienen.

Jaargang 1935 laat ook - na vele jaren - de Roeping-redacteur Gerard Knuvelder aan het woord. In het artikel *Tussen gisteren en morgen*[5] gaat hij o.m. in op enkele elementen van de nazi-ideologie en -praktijk van deze jaren. Het moge met een enkel citaat voor zichzelf spreken: 'Zo zeker bijvoorbeeld elke "wereldbeschouwing" die op de theorieën van bloed, bodem en ras gebouwd is, rust op het drijfzand der snelle vergankelijkheid, en voor een denkend mens onaanvaardbaar is, zo bekrompen ware het: niet te willen zoeken naar de kern van waarheid, die in elke overdrijving schuilgaat.' Een denkend mens heeft te 'zoeken naar het korreltje waarheid in de zandverstuiving leugens. (...) Wereldbeschouwingen opbouwen op materiële grondslag, sluit in afval van het christendom, maar dat Blut und Boden *ergens* in het grote geheel hun belangrijke rol spelen, staat buiten kijf. De Joden vervolgen en vermoorden is even onchristelijk als dat men het de katholieken doet, maar dat de Joden in het maatschappelijk leven een geheel eigen plaats moeten innemen, betoogden reeds Augustinus en Thomas. Dat deze plaats een andere is dan de tot voor kort in Duitsland gebruikelijke, lijdt geen twijfel.'

Ik signaleer dit artikel van Knuvelder omdat het samen met dat van Van der Does in zijn 'genuanceerde' reactie op het Duitse nationaal-socialisme een opvallend geluid is in de Gemeenschap, opvallend met name in zijn afwijking van de felle anti-Duitse stukken van de redacteuren Engelman en Van Duinkerken in de vorige jaargang. Representatief kan zo'n bijdrage van Knuvelder intussen niet genoemd worden: daarvoor is zijn medewerking aan het tijdschrift te incidenteel, daarvoor ondervindt hij, zoals ook eerder is gebleken, in het blad meer kritiek dan bijval. Ook in deze jaargang is een kritische reactie op Knuvelders kijk op historie en staatkundige actualiteit weer volop aanwezig en wel in een over verschillende afleveringen gespreide beschouwing van medewerker Criton (Hubert Cuypers) onder de titel *Historie en Mythe*.[6] '"Deutsch ist, was hier geschah." Deze woorden komen ons steeds voor den geest, wanneer wij een vertoog van sociologischen of politieken aard lezen uit Knu-

velder's pen. Zelfs indien men van stijl en woordenkeus afziet zal men zich moeilijk een treffender motto kunnen denken ook voor de verhandeling, welke deze auteur over het onderwerp *Historie en Mythe* in zijn periodiek Roeping (Juli en Augustus 1934) publiceerde, en daarna in brochure-vorm beschikbaar stelde': aldus leidt Criton een betoog in dat vooral ingaat tegen de bij Knuvelder gesignaleerde neiging om meer als getuigend ziener dan als onbevangen kijker de geschiedeniswetenschap in te ruilen voor 'een mythe-avontuur', daarbij met een Duitse voorliefde voor grootwoordige antithesen alles wat van 'drueben' komt als evangelie aanvaardend en voortdurend in conflict rakend 'met de douane van het Hollandsche gezonde verstand'.

De bemoeienis van redacteuren en redactie met staatkundige kwesties betreft in deze jaargang vooral de binnenlandse politiek, zij het dat de beschouwing op dit vlak voornamelijk bepaald wordt door gebeurtenissen over de grenzen.

Weduwe van de geestdrift heet een vrij uitvoerige Hagel-bijdrage van Anton van Duinkerken aan het april-nummer,[7] gewijd aan de Roomsch Katholieke Staatspartij. Nieuw in deze beschouwing - en als zodanig te verbinden met het pleidooi van dezelfde redacteur in de openingsbijdrage van de jaargang voor het compromisloos ontwikkelen van het katholiek-eigene - is dat in dit stuk de vertrouwde kritiek op de Staatspartij voor het eerst in de Gemeenschapsgeschiedenis gepaard gaat met een neiging tot steunverlening: 'Langdurig en fel heeft de Gemeenschap gestreden tegen de zwakheid en de halfheid in de Roomsch Katholieke Staatspartij, maar een ander, gloednieuw politiek verband voor de Nederlandsche katholieken heeft ze nooit aangewezen. (...) Hoe staat, afgezien van alle partijrethoriek en van allen getalmatigen machts-schijn de Roomsch Katholieke Staatspartij op het oogenblik tegenover de werkelijkheid? Zeker niet sterker dan het Duitsche *Centrum* in de jaren, toen Adolf Hitler zijn opkomst begon. Onder deze droevige, maar zeer reëele omstandigheden begint men voor het eerst van zijn leven weer sympathie te gevoelen voor de verzwakte en gedeeltelijk uitgemergelde politieke organisatie der Nederlandsche Katholieken (...).' En nu deze 'weduwe van de katholieke geestdrift der vorige eeuw' het dieptepunt van naar ellende bereikt lijkt te hebben en volkomen vervreemd is van de jeugd die ten dele is gaan 'luisteren naar de grootspraak van nationaal-socialistische propagandisten', 'zijn er tallooze redenen, waarom men haar liever trouw moet betuigen dan over te loopen naar andere organisaties': 'Wat men ook bewere van een bovenpartijdige neutraliteit: er is voor den Nederlandschen katholiek geen andere gelegenheid geschapen tot waarborging van de practijk zijner heiligste overtuigingen dan een sterk isolement.' Als de Staatspartij zich realiseert dat zij beginselen te behoeden heeft en zich onthoudt van deelneming aan opportunistisch geschreeuw, dan kan zij ook op steun rekenen: 'Blijft zij, ook in haar zwakte, traditiegetrouw zichzelf, dan kan ze altijd nog rekenen op de geestdrift dergenen, die bereid staan, haar lot te deelen in de beproeving, zooals ze bereid stonden, haar fouten te laken in het succes.'

Enige afleveringen later herhaalt de redactie in een Kroniek[8] dit geluid van kritische steun op voorwaarde van beginselvastheid: 'Het godsdienstig beginsel der katholieke kerk verzoent zich zoowel met een redelijk nationalisme als met

een breed internationalisme; het verdraagt een sociaal radicalisme zoowel als een meer conservatieve opvatting van het maatschappelijk bestel, indien slechts de verzekering geboden wordt, dat, de vrijheid van godsdienst en geweten ongerept blijvende, de geesten niet worden aangetast door een materialistische wereldbeschouwing, ze weze dan gegrond op de Duitsche theorie van den klassenstrijd of op de Duitsche theorie van den rassenstrijd. Beide theorieën: het materialisme van rechts en het materialisme van links, zal de katholiek bestrijden als onoverkomelijke hindernissen voor den opbloei der cultuur. Deze strijd verantwoordt in onze dagen hoofdzakelijk de afzonderlijke politieke organisatie van de Nederlandsche katholieken. (...) Een sterke katholieke isolementspolitiek tusschen nationalisme en communisme zal de rechten van de Roomsche Nederlanders moeten handhaven zonder coalitie-geschipper met rood of met zwart. Zulke politiek kan haar bezielend beginsel niet vinden bij algemeene en luide leuzen. Dit beginsel wordt haar aangewezen door de geschiedenis des vaderlands en door de eischen van de rechtvaardigheid. Ze zal moeten aanzien, dat het getal, waarop de R.K.S.P. steeds een overgroot vertrouwen aan den dag legde, geleidelijk inkrimpt, en dat de hardste schreeuwers dus elders een klankbord gaan zoeken. Ze zal misschien binnen korten tijd de politiek eener minderheid moeten zijn, wellicht de politiek eener verdrukte minderheid. Ze hebbe in dit geval den moed en verwerve de innerlijke kracht, zich niet te laten misleiden door de bekoring van een grootheid, die compromissen vraagt, waarbij het katholieke zelfstandigheidsbesef in Nederland vervaagd wordt. Te strijden voor de bevestiging en versterking van dit noodzakelijke besef is de taak van den jongen katholiek onzer dagen. Alle zijdelings lonken naar mogelijke machthebbers van de toekomst schaadt aan de eigen overtuiging en vermindert de geestelijke weerbaarheid.' De conclusie t.a.v. de politieke stellingname van De Gemeenschap in deze fase lijkt aldus te formuleren: de zorgelijke beoordeling van de Europese en ook Nederlandse politiek-maatschappelijke actualiteit leidt tot de opvatting dat alleen een compromisloos ontwikkelen van het eigen beginsel in eigen kring enig perspectief biedt en dat houdt weer in dat men t.a.v. het enig bestaande instituut dat de eigen politieke eenheid voorstaat zijn houding wijzigt en van fel bestrijder kritisch aanhanger wordt.

Het in elkaar geïntegreerd zijn van de verschillende aspecten - met name van de levensovertuiging en het politiek-maatschappelijk engagement - lijkt me in het voorafgaande duidelijk gereleveerd. De verbinding met het politieke denken is ook het meest karakteristiek voor de wijze waarop het levensbeschouwelijk aspect zich in deze jaargang vertoont. Losser van die band komt het slechts een enkele maal naar voren en wat de beschrijving ervan betreft kan dan ook volstaan worden met de vermelding van een beschouwing van Th.H. Schlichting over de relatie tussen geloof en denken, ter opening van het oktobernummer,[9] en een advent-meditatie van dezelfde medewerker in de december-aflevering.[10] Eerstgenoemde bijdrage belijdt de heerschappij van het geloof boven de wetenschap en filosofie: 'De wijsbegeerte is een hoogere vorm van leven, maar zij moet dan ook uitgaan van het leven, dat is van het menschelijk geloof. De

katholieke wijsbegeerte moet bovendien nog uitgaan van het goddelijk geloof: m.i. is het woord van Petrus Damiani: philosophia ancilla theologiae, iets waarover men zich niet behoeft te schamen. Juist tegenwoordig is de wijsbegeerte op een zoodanig punt gekomen, dat de kunstmatige scheiding tusschen geloof en wetenschap wegvalt; d.w.z. de wijsbegeerte ondervindt, dat zij, op den weg van het rationalisme, op een dood punt is aangekomen. De begrippen van eeuwigheid, noodzaak, maar vooral het begrip van existentie, zijn in zekeren zin moreele begrippen geworden: zal de geest de bestaande wereld aanvaarden, of zich in wanhoop tot het niets wenden? Het eenige antwoord daarop is de bovennatuurlijke goedheid van God: en ziedaar waar de scheiding van geloof en wetenschap wordt opgeheven.' De genoemde adventoverweging richt zich met name op het vraagstuk van schuld, lijden en zonde en de mogelijke verlossing daaruit. Die mogelijkheid is, aldus Schlichting, gerealiseerd in de geboorte van Christus en dit geloof is voor hem aanleiding zich te distantiëren van 'psychologieën' die 'over het lijden handelen, maar de diepere oorzaak van het lijden niet kennen, daardoor steeds min of meer oppervlakkig en profaan, ver van de goddelijke wijsheid en dus pedant' zijn: 'De verlossing door Christus' geboorte veronderstelt een erkenning dat de verlossing noodig is. Dit nu wordt bijna algemeen erkend, zoowel in de psychologie van Freud, Adler, Künkel als in de psychologie van het Germanendom, van het bloed; maar niet wordt erkend, dat de verlossing mogelijk is. Want al deze leerlingen, die het kwaad hebben erkend, en het gezien hebben, hetzij in de libido, hetzij in de hoogmoed, hetzij in het egoïsme, hetzij in het niet-Germaansch zijn, zij zijn alle, de een meer, de ander minder, geschrokken en verstard door de macht van het kwade. Vooral bij Freud, en bij de Germanen is dit zeer sterk: het zijn manichaeën; het kwade is voor hen even wezenlijk en even sterk als het goede. (...)

"Verschenen is de welwillendheid en de menschelijkheid van den Verlosser". Het christelijk hart laat in deze dagen aan het gevoel den vrijen loop. Zeer natuurlijk en eenvoudig richt het zich van de eigen verlossing naar de menschwording van God. Want ja, dat is eigenlijk, waarnaar de volkeren verlangd hebben: de menschwording van God. Daardoor immers krijgt de mensch zijn volle denkbare waardigheid en zijn volle vrijheid. Want het is waar, dat de menschen geschrokken zijn van de duistere en gapende afgronden der ziel, die hun door moderne psychologen werden getoond; maar onbegrijpelijk voor dezen is de kalmte en vreugde, waarmee de verloste mensch door het leven gaat.'

Onder de zaken waarover De Gemeenschap zich in deze jaargang wenst uit te spreken, neemt de literatuur onmiskenbaar een ondergeschikte plaats in. Van de begeesterende rol die de openingsbijdrage van Van Duinkerken in het januari-nummer aan de kunstenaar en schrijver toebedeelde, is niet zo heel veel te merken in De Gemeenschap van dit jaar en hetzelfde geldt voor de reflectie op de specifiek-artistieke vraagstukken. Voor zover de literatuurbeschouwing er toch nog is, is zij sterk verbonden met de geloofsreflectie of staat zij enigszins geïsoleerd tussen een veelheid van reactie op de politiek-maatschappelijke

actualiteit. In de eerste aflevering introduceert Jan Engelman de nalatenschap van de vroegere medewerker Willem Nieuwenhuis[11]: Wat hij vroeg, 'was vooral een breed en onbevreesd contact tusschen het katholieke volksdeel en de *nationale cultuur* "vooral in hare fijnere vertakkingen, met name in de kunst" (...) Alleen al omdat hij wist: "l'art lui-même va spontanément à Dieu"...' Maar als het dan in volgende afleveringen tot publikatie van die nalatenschap komt, klinkt daarin weliswaar besef door van de waarde der literatuur, maar de gang 'à Dieu' overheerst toch de aandacht voor 'l'art lui-même'. In het gedeelte dat in het september-nummer werd opgenomen[12] wordt de lof gezongen van de Paus: 'In den Opperherder, in den Stedehouder van Christus op aarde, geeft Hij ons den mensch, vleesch van ons vleesch, bloed van ons bloed, die de belichaming is onzer eenheid, de veilige en onfeilbare Loods, die door alle stormen van leven en wereld heen de menschheid voeren kan naar hare eeuwige bestemming.' En deze hulde krijgt ten slotte dit perspectief: 'En wij allen Katholieken, wij willen onze schouders zetten onder dat werk der vernieuwing, dat begint met de hernieuwing van het Pausdom, in al zijne grootheid en majesteit, en vandaar zijn stralenden zegetocht voortzet onder alle volkeren en natiën, op alle terreinen des levens. Want dan zwelt de drom, dan wordt de schare grooter en wijder, die schare waarmede Christus medelijden heeft gehad; en die Hij voeren wil uit de schaduwen des doods in het glorielicht der Godheid.'

Expliciete literatuurbeschouwing treft men in jaargang 1935 nauwelijks aan. Zoals al eerder in het blad - in een Hagelstukje van 1931[13] - de spot werd gedreven met voortgezette 'vorm of vent'-discussie, zo is er nu, in een bijdrage van redacteur Antoon Coolen aan de mei-aflevering,[14] ironische distantie van de beschouwing van o.m. Du Perron en Vestdijk inzake de verhouding tussen poëzie en persoonlijkheid: 'Hoe aardig en hoe boeiend is dit hemelsch spelen van Muse en Intelligentia in de ijle hoogte, hóóg boven het gelach en het gejoel der domme menschen daar beneden...'

Er is voorts een enkele maal een interessante poëziekroniek, zoals die van Jos. Panhuijsen in het maart-nummer[15] over Pierre Kemps bundel *Stabielen en Passanten*, waarin de waardering voor Kemps poëzie in 'Van Duinkerkiaanse' paradoxen wordt beleden: 'Zijn verzen zijn geen godsdienstige verzen in den gewonen onmiddellijken zin van dat woord, maar, zonderling genoeg, zijn ze daarom nog godsdienstiger. (...) vooral wat het godsdienstige betreft, vindt men al spoedig waarom hij slaagde, hij is immers niet gekomen om er te komen en daarom, daarom vooral kwam hij er.' Ten slotte zijn het de redacteuren Van Duinkerken en Engelman die hun literair-kritisch engagement niet geheel verzwijgen. Van Duinkerken raakt in de Kroniek *Letterkundig Leven* van november[16] n.a.v. de rede van P.N. van Eyck bij diens aanvaarding van het hoogleraarsambt te Leiden, een kernprobleem van literatuurwetenschap en -kritiek, maar verder dan een summiere aanduiding van eigen standpunt reikt hij niet: 'De vraag of een dichter niet de meest geschikte interpretator van de genese der schoonheid zou zijn, kan men, met den spreker, gerust bevestigend beantwoorden, zonder daarom den gang van zijn betoog te willen volgen langs alle wegen, welke hij insloeg. De schoonheid is daarenboven meer dan haar genese, ze

vraagt niet alleen genetische verklaring, ze wil beschouwd worden naar de vier klassieke termen van elke afdoende zaak-beschouwing: oorzaak, doel, vorm en stof. De dichter-criticus zal terecht op de universiteiten ruimer dan gebruikelijk aandacht vestigen op den eersten term en in dezen de verklaring van de drie andere zoeken; dit alleen reeds is genoeg om zijn aanwezigheid onder de academici te verantwoorden. Het ware echter betreurenswaardig, indien deze beschouwingswijze de eenige toon-aangevende werd.'

De meest uitvoerige en expliciete literaire kroniek van de jaargang is die van Jan Engelman over het Surrealisme in de maart-aflevering[17] en het lijkt me passend om daarmee de beschrijving van het literatuurbeschouwelijke aspekt en van het elfde Gemeenschapsjaar als geheel te beëindigen.

Na een inleiding waarin Engelman melding maakt van Gerard Brunings opstel *Van André Gide tot André Breton* uit het tweede Gemeenschapsjaar en daarover opmerkt dat het nog steeds 'treft' door zijn 'scherpe en consequente dialectiek', maar dat het iets te weinig de ontwikkelingskansen schatte van met name André Gide, krijgt het eerste gedeelte van de kroniek een informatief-beschrijvend karakter. Het noemt voor de beginfase van het surrealisme de naam van Tristan Tzara, als 'leidende figuur' André Breton, waarbij Lautréamont en Rimbaud als 'klassieke voorbeelden' golden voor deze 'kunstrichting' en 'levensleer'. Mèt Breton in het *Eerste Manifest van het Surrealisme* van 1924 zou men, aldus Engelman, de beweging zo kunnen karakteriseren: 'het surrealisme is een *zuiver psychisch automatisme*, waardoor men probeert uit te drukken, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, of op iedere andere manier, de werkelijke werkzaamheid der gedachte. Het is een dictée der gedachte, zonder eenige contrôle van de rede, zonder eenige aesthetische of moreele vooropzetting.' Tot de geliefkoosde experimenten der surrealisten behoren, zo eindigt het beschrijvende gedeelte van de kroniek, 'het automatische schrift', 'het opschrijven en uitleggen van droomen' en het zich inleven 'in het delirium van gestoorde geesten.' Engelmans commentaar wijst in de eerste plaats op het niet geheel nieuwe van de surrealistische theorie en praktijk: een en ander blijkt 'een streven van *moderne romantici*, die zich-zelf weliswaar voor totale omwentelaars van het wereldbeeld houden, maar - met iets meer historischen zin bekeken - een nieuwen schakel vormen in den keten van pogingen, om aan het rationalistische karakter der beschaving te ontkomen. Het is wonderlijk, maar toch begrijpelijk, dat het Surrealisme juist op Franschen bodem moest ontstaan. Het keert zich tegen het evenwicht, de visueele volkomenheid en geslotenheid, den apollinischen aard van het latijnsche beschavingscomplex, het is daartegen, of misschien liever: tegen de burgerlijke en conventioneele uitingen daarvan, een felle reactie, die men moet zien als een uitvloeisel der cataclysmen van het intellect, welke de jeugd van 1916 aan en achter het front heeft meegemaakt. Het is een soort van leeken-mystiek, waarvan men de spontaneïteit en de liefde-begeerte deugden kan noemen, maar de volkomen afwezigheid van eenige ascese, in het geestelijke en het lichamelijke, geenszins.'

De gemengde reactie in dit eerste commentaar krijgt in de uitwerking een sterkere accentuatie van het negatieve oordeel: De surrealisten 'hebben er niet voor geschroomd ons dingen voor te zetten, waarvoor een matroos zou blozen.

Hoe we het keeren of draaien, er is in het surrealistisch werk veel, dat door zijn spontaneïteit en openhartigheid niet wordt gered. Het schijnt mij geen verkeerde methode, moreel èn artistiek, het dictée der in actie komende sexueele begeerten, bij Freud beschreven of niet, te stellen onder het toezicht van wil en rede. Maar dit is natuurlijk volkomen on-surrealistisch gedacht. (...) Ascese is ook van iedere diepe kunstuiting een bestanddeel. Welke dichter gelooft op den duur, dat hij voor zijn kunstwerk kan volstaan met het opteekenen van de woorden die hem lukraak invallen? Ook bij de meest spontane inspiratie komt een element van kiezen, ordenen, - een zeker intellectueel overleg is onmisbaar. Als Breton het verhaal doet van Leonardo da Vinci, die zijn leerlingen aanbeval ter afwisseling langen tijd te staren naar een ouden, ontpleisterden muur, waarbij hij zeide: "Gij zult er spoedig meer en meer vormen en tafereelen in gaan zien, die zich gaandeweg zullen verduidelijken... Dan hebt gij deze slechts na te bootsen, en waar noodig te completeeren" - dan schijnt hij niet te voelen, dat de conceptie in dit *completeeren*, hetgeen niet willoos en redeloos kan geschieden, haar beslissend moment beleeft.'

In de evaluerende slotzinnen van het artikel leidt het kritisch accent dan ook tot de consequentie van distantiërende ironie: 'Een aspect van romantisme is of was het Surrealisme - maar een vernieuwing van het aanschijn der aarde? Voorlopig denkelijk niet. Het Leger des Heils doet er meer aan.'

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *De ver-gevorderde emancipatie*, januari 1935, elfde jaargang nr. 1, blz. 1-10.
2 W.M., *Ordening volgens bedrijfschappen*, januari 1935, elfde jaargang nr. 1, blz. 47-52.
3 St. van Schaik, *Corporatieve maatschappij, organische staat*, januari 1935, elfde jaargang nr. 1, blz. 52-54.
4 Jhr. Mr. G.W. van der Does, *De Inhoud van onze Nationale Gedachte*, januari en februari 1935, elfde jaargang nr. 1 en 2, blz. 23-42 en 89-110.
5 Gerard Knuvelder, *Tussen Gisteren en Morgen*, november 1935, elfde jaargang nr. 11, blz. 756-765.
6 Criton, *Historie en Mythe*. Deze bijdrage is gespreid over de afleveringen van februari, maart, juli-augustus en december. Het geciteerde is te vinden in de aflevering van februari 1935, elfde jaargang nr. 2, blz. 126-145.
7 A.v.D., *Weduwe van de Geestdrift*, april 1935, elfde jaargang nr. 4, blz. 316-319.
8 R.D.G., *Na den vierden Dinsdag van September*, october 1935, elfde jaargang nr. 10, blz. 710-713.
9 Dr. Th.H. Schlichting, *Media vita in morte sumus*, october 1935, elfde jaargang nr. 10, blz. 657-670.
10 Dr. Th.H. Schlichting, *Psychologische advent-gedachten*, december 1935, elfde jaar|gang nr. 12, blz. 812-818.
11 Jan Engelman, *Willem Nieuwen huis †*, januari 1935, elfde jaargang, nr. 1, blz. 12-18.
12 Willem Nieuwenhuis †, *De Poorten van het Vaticaan*, september 1935, elfde jaargang nr. 9, blz. 582-592.
13 *Hagel*, maart 1931, zevende jaargang nr. 3, blz. 155-159.
14 Antoon Coolen, *Zoo zie je me, zoo zie je me niet*, mei 1935, elfde jaargang nr. 5, blz. 325-329.
15 Jos. Panhuijsen, *De poëzie van Pierre Kemp*, maart 1935, elfde jaargang nr. 3, blz. 222-225.
16 A.v.D., *De Leerstoel van Verwey*, november 1935, elfde jaargang nr. 11, blz. 770-772.
17 Jan Engelman, *Het Surrealisme*, maart 1935, elfde jaargang nr. 3, blz. 234-240.

Jaargang XII, 1936
‘Te zijn *in* den tijd en toch niet *van* den tijd is een zeer christelijk en daarbij avontuurlijk ondernemen’

Zonder verder bericht blijkt met de twaalfde jaargang het lijstje redacteursnamen bovenaan het eerste blad van elke aflevering te zijn uitgebreid met die van twee Vlamingen: Jan Vercammen en Marnix Gijsen. Eerstgenoemde draagt aan dit twaalfde Gemeenschapsjaar vrij regelmatig gedichten en incidenteel een korte bespreking van nieuw-verschenen Vlaamse poëzie bij, terwijl Gijsens medewerking tot geheel achter de schermen beperkt blijft. Veel reden om in deze beschrijving van de drie aspecten van onderzoek omstandig bij deze redactie-uitbreiding stil te staan, is er dus niet.

Des te meer aanleiding is er echter om bijdragen van een andere redacteur, de zich steeds sterker als centrale beleidsfiguur in het blad manifesterende Van Duinkerken, als uitgangspunt voor de descriptie van jaargang 1936 te kiezen. Niet alleen is hij de auteur van de openingsbijdrage van de eerste aflevering, maar door het hele jaar heen zijn het beschouwingen van zijn hand die voor markante trekken zorgen in het gezicht van de twaalfde jaargang.

Mentaliteit 1936 heet het openingsartikel van het januari-nummer[1] en in die titel ligt al de indicatie van een nadrukkelijk engagement met de actualiteit. Het is daarbij met name het steeds dreigender wordend gevaar van het nationaal-socialisme en daarbinnen een toenemend anti-semitisme dat Van Duinkerkens verontrusting en kritiek gaande maakt: ‘Niemand zal ontkennen, dat er in den loop van de eeuwen veel is ondernomen tegen de Joden, doch het is nog nooit voorgekomen, dat men de vijandschap tegen Joden als een *voorwaarde* stelde tot de aanhankelijkheid aan eenig positief beginsel, of wat zich hiervoor uitgaf. Het is best mogelijk, dat er Joodsche misdadigers bestaan en dan is het niet ongewoon, indien men hen straft als misdadigers, na hun schuld overtuigend te hebben aangetoond, maar het is wel eigenaardig, dat men hen vervolgt als Joden. De Evangelie-tekst, volgens welken zij het Bloed des Verlossers over zich en hun kroost afriepen, staat evenzeer boven twijfel als de tekst, volgens welken men zijn evennaasten dient te beminnen; er is alleen nog dit verschil dat aan den eersten tekst gedurende alle eeuwen door de katholieke exegese een profetische beteekenis werd toegekend, welke men niet bepaald bevordert door het Volk der Joden te behandelen als oud vuil. Het Bloed des Verlossers is de hoogste verzekering van de genade, en allerminst een speelgoed voor ideoloogjes, die gereed staan met Sint Augustinus, alsof hij hun particuliere secretaris was, en die alleen maar onvolledig werden ingelicht over wat hij werkelijk schreef.’

Van Duinkerkens kritische reactie op het anti-semitisme maakt in dit artikel deel uit van een algemene en ook al herhaaldelijk eerder door hem beleden weerzin tegen de brallende macht van het getal boven persoonlijke bezieling, nu culminerend in de 'krankzinnige vereering van het aantal in het nationaal-socialisme'. Aan het begin van zijn bijdrage citeert hij ook uitvoerig zichzelf in een beschouwing op dit vlak uit 1930 en aan het slot keert hij daartoe weer terug: 'Ik schreef toen: "Op het oogenblik heeft de persoonlijkheid de geringste kans op het eind-behoud: Het nummer zegeviert." Vandaag is het nog zoo, en indien mijne redacteuren, en ik, gelooven, dat het nog zin heeft, een tijdschrift te redigeeren, dan is het, omdat wij de traditie van dit tijdschrift: in de gemeenschap te vechten tegen de fataliteit van het getal, nog steeds aanvaarden als de taak van publicisten, die redenen hebben om te gelooven dat zij hun volk en hun land niet beter kunnen dienen dan door trouw te blijven aan zichzelf, dat is aan het edelste en onveranderlijke deel van hun wezen, hun diepste overtuiging en hun zuiverste talent.'

Kritische reflectie op geliefkoosde kreten uit het nazi-jargon en doordenking van de daarmee verbonden problematiek in eigen land en in kring van geloofsgenoten, is de rode draad die door de bijdragen van Van Duinkerken aan de twaalfde jaargang heen loopt. Zo is de vaderlandsliefde der katholieken het hoofdthema in het openingsstuk *Nationaal Volksdeel* van de mei-aflevering.[2] Het is de weergave van een 'toespraak voor den kring 's-Gravenhage van de Roomsch Katholieke Staatspartij, gehouden op 28 April 1936' en kan als zodanig enigszins gelden als blijk van de vorig jaar aangekondigde switch van althans Van Duinkerken naar kritische steun voor genoemde partij. De specifieke trekken die de vaderlandsliefde der katholieken zijns inziens dient te hebben, worden daarbij afgeleid uit historische gevaren en eigentijdse verleiding: 'Doordat wij in den strijd tegen het vleesch ons vaak bekrompen hebben tot een enghartige kritiek op de gedragingen van een misschien al te levenslustigen buurman, en ons ijdel hebben gekoesterd in den waan, dat de deugd het grootst was waar de meest voor de hand liggende verleiding het minst werd waargenomen, is ons de beteekenis van den prikkel des vleesches ontgaan en hij is tot ons gekomen in den vorm, waarop wij het minst verdacht waren, niet als de verbreider van sexueele perversie, maar als de bestrijder ervan uit naam eener geperverteerde, vleeschelijke vaderlandsliefde. Het bloed-en-bodem-instinct is geen fictie. Het bestaat. Het heeft op ons een even zekere inwerking als de aantrekkingskracht der bekoorlijke vrouw. Doch zooals men geen goed echtgenoot kan zijn, wanneer men ongebreideld zijn erotische instincten uitleeft, zoo kan men geen goed vaderlander zijn, wanneer men zich zonder redelijke beheersching overgeeft aan de instincten van bloed en bodem. De vaderlandsliefde van den katholiek behoeft voor geen andere onder te doen in vurigheid of werkdadigheid, maar zij moet zich van den instinctieven hartstocht onderscheiden en wel door een redelijkheid, die de voorlichting ontvangt van het geloof.' Deze vaderlandsliefde houdt voor de Staatspartij, aldus Van Duinkerken, in dat zij zich haar nationale taak bewust dient te zijn en deze enerzijds verricht in 'vrije en vrijwillige samenwerking met andere bevolkingsgroepen' en anderzijds in compromis-loze evangelische beginselvastheid. In de

religieuze dimensie van de politiek ligt de enige mogelijkheid tot adequate bestrijding van het kwaad van deze tijd: dat is de teneur van het laatste gedeelte van deze beschouwing. Wat immers 'begeestert den hedendaagschen mytholoog van het ras? Een innerlijk heimwee, dat de ziel verschroeit, ligt aan de grootspraak der verkondigers van de moderne heidensche wereldbeschouwing duidelijk ten grondslag. Zonder dit reëele, tragische heimwee zouden hun beweringen geen weerklank vinden. (...) Zij zouden de staatkunde niet beïnvloeden, den Godsdienst niet bestrijden, de Joden niet vervolgen, indien zij niet beantwoordden aan een instinct, dat uitgaat boven de categorie der zichtbare begeerlijkheden. Maar in wat hen drijft, voelen zij zelf een bovenzinnelijke kracht, zij spreken van een mystiek, en hun woord is juist. Wij, Nederlandsche katholieken, die aan ons godsdienstig denken in de laatste eeuw te zelden een vlucht naar het hoogere gunden, zijn practische moralisten geworden en goede parochianen, twee hoedanigheden, die ik aan niemand wil ontvreemden, maar wij staan vandaag voor het feit, dat degenen, die onzen zedelijkheidsijver deelen en overtreffen, en die zich met ons beroepen op de noodzakelijkheid van gezag en hiërarchie, deze begrippen verbasteren krachtens een valsche, maar daemonisch begeesterende mystiek. Zijn wij op dezen schok berekend? Dit is vandaag een vraag van de practische politiek (...) Het probleem der katholieke vaderlandsliefde is in wezen een religieus probleem.' Kunstenaars hebben weet van strijd tegen demonische krachten, zo 'rechtvaardigt' Van Duinkerken ten slotte dit herhaald appèl tot bezieling aan het adres der officiële politiek. Het was de jonge katholieke schrijvers in hun kritiek op de Staatspartij niet te doen om een 'prettig relletje' en men zou 'onze actie' verkeerd begrijpen 'weigerde men te gelooven, dat de schoonheid een verlangen uitdrukt, hetwelk in de vormen der kunst niet zijn laatste bevrediging vindt. Men zegt, dat de kunstenaar van nature anarchist is, gehoorzaam aan zijn inspiratie, en aan niemand anders; het zou mij, daar ik over de kunst de rechten van de rede erken, moeilijk vallen, deze theorie te onderschrijven.' Wel is het zo, 'dat de kunstenaar van nature onbevredigd is' en in die fundamentele onvrede ligt de kans om de vijandelijke machten in hun ware gedaante te zien en effectief te bestrijden. Die effectieve bestrijding zal het moeten hebben van onze moed: dat is het thema van een derde algemene beschouwing van Van Duinkerken, onder de titel *Over den Moed* (Toespraak voor den R.K. Volksbond) opgenomen als openingsbijdrage in de november-aflevering:[3] 'Het goedige burgermoralisme der vorige eeuw, dat liberale moralisme met het *fatsoen* als hoogste zedelijkheidsnorm, heeft zijn invloed gehad op de katholieken van sommige landen, met name ook van Duitschland en van Nederland (waar de katholieken misschien het "braafst" zijn van de heele wereld) en dit *schadelijke* moralisme, deze ontwrichting en ontluistering der waarachtige moraal, heeft ons deugd-ideaal aangetast, onze *virtus* beroofd van den moed. Moed is een zedelijke deugd. Moed is niet een lichamelijke eigenschap. *Moed is verantwoordelijkheid*. Moed is de eigenschap, die den mensch vaardig maakt, terwille van de liefde tot God en tot den naaste, elke arbeid te ondernemen, zich elke opoffering te getroosten, alle kwaad te verduren, alle gevaren, zelfs het doodsgevaar te trotseeren. (...) Kan deze katholieke moedsopvatting verwerkelijkt worden in de moderne

maatschappij? Ze kan het evengoed als de communistische moedsopvatting of de nationaalsocialistische moedsopvatting. Ze *moet* verwerkelijkt worden. (...) Wij kunnen braaf zijn, en machtig, en goed georganiseerd, en voorzichtig, en welberaden, en wij kunnen meenen, dat wij dan veilig zijn. Wij *zullen* veilig zijn tegenover lieden, die fatsoenlijk en machtig en georganiseerd, en voorzichtig en beraden zijn, evenals wij. Maar wij zullen niets vermogen tegen de slechtgerichte, doch brandende liefde van weinigen die niet braaf en niet machtig, die slecht georganiseerd en roekeloos, die onberaden, maar vurig zijn. Katholieken, onze eenige macht is de liefde. Ons eenig practisch beginselprogram is de Bergrede. Hiermede staan wij tegenover de wereld, ook en vooral tegenover de wereld van onze dagen. (...) Slechts deze liefde kan de hedendaagsche wereld verlossen van de overmacht der daemonische instincten. Zonder die liefde zal het braafste, het best georganiseerde katholicisme worden overrompeld. Het gaat niet meer uitsluitend om de moraal. Het gaat om de mystiek. In de benauwdste oogenblikken is de moraal bijzaak, zeker een geenszins te veronachtzamen bijzaak, doch een bijzaak, die als vanzelfsprekend in acht dient genomen. De hoofdzaak is de liefde. Ze zal veel oefening eischen, deze mystieke liefde, die de slagader is van het mystieke leven der katholieke Kerk. Wij zijn nauwelijks meer aan haar werking gewend. Wij hebben haar door onze veilige braafheid, die wij zoo hoog overschatten, verdrongen. Door onze moed zal ze opnieuw moeten ontvlammen.'

Een karakteristieke trek van Van Duinkerkens beschouwingen, zeker van de laatste jaren, is dat zij vanuit het centrale gegeven van de katholieke levensbeschouwing eisen en desiderata op het vlak van politiek-maatschappelijke ordening formuleren waarbij veelal ook op de waarde der artistieke begeestering wordt gewezen.

In hun algemeen, de drie aspecten van onderzoek bijeenbrengend karakter, worden ze dit jaar, evenals in de vorige jaargang, begeleid door een veelheid van beschouwing door anderen uit redactie- en medewerkerskring, waarin een deelfacet, met name de politiek-maatschappelijke ordening betreffend, aandacht krijgt.

Op het terrein van de binnenlandse politiek zijn er bijdragen van de medewerkers Severijnen en Schlichting, waarbij eerstgenoemde het met Van Duinkerken houdt op kritische steun voor de R.K. Staatspartij en, nu men 'op een keerpunt ten aanzien van de maatschappelijke structuur' staat, benadrukt dat het 'zaak is - *nu of nooit*! - de eigen denkbeelden ten aanzien van de reconstructie der maatschappij te gaan verwerkelijken'.[4]

Wat Schlichting betreft, lijkt het de vraag of zijn verlangen naar een meer bezielde politiek der katholieken nog wel enige steun voor de Staatspartij impliceert. Althans in een boekbespreking van zijn hand in het juli-augustus-nummer[5] klinkt de vraag door of genoemde partij met haar 'afzijdigheid van het sociaal vraagstuk' 'de Kerk niet meer kwaad dan goed' doet en wordt de oplossing gesuggereerd van 'geen katholieke partij, maar een nieuwe sociale partij, waarin alle anti-kapitalistische katholieken zich thuis kunnen gevoelen, en voor hun idealen kunnen strijden'.

Het pleidooi van met name Severijnen om in politicis de eigen katholieke

beginselen te verwerkelijken hangt samen met een in deze jaargang herhaaldelijk beleden reserve t.a.v. wat het 'protestantisme' en met name de andere christelijke partijen aan in Gemeenschapsogen begeesterende, heilzame en voor de oplossing der tijdsproblemen adequate politiek laten zien, of beter gezegd: niet laten zien. In het perspectief der Europese politiek komt in feite alleen Van Duinkerken in zijn reeds geciteerde openingsbijdrage *Mentaliteit 1936* tot een genuanceerde waardering in deze. Hij blijkt daarin weliswaar de opvatting te handhaven dat het z.i. met het protestantisme te verbinden 'verval van het Kerkbegrip' en 'verlies van den kerkelijken gemeenschapsband' 'de meest vitale voedingsbodem is voor de ketterij van bloed en bodem', maar wenst anderzijds toch t.a.v. eerder geuite depreciatie tot een correctie te komen: 'ik heb, blijkens de ontwikkeling der jongste gebeurtenissen in Duitschland, de zedelijke reservekrachten, en vooral de persoonlijke overtuigingsmoed van vele Protestanten onderschat.' Maar voor het overige is distantie van protestantisme en calvinisme een constante en met name wat van die zijde aan reflectie op binnenlandse tijdsproblematiek wordt aangedragen ondervindt veelal felle kritiek. Op dit vlak laat vooral de van reformatorischen huize stammende redacteur Van Oosten zich niet onbetuigd.

In een Kroniek van de januari-aflevering[6] bespreekt hij een aan de crisis gewijd dubbelnummer van het protestants-christelijke maandblad Stemmen des Tijds. Met name het openingsartikel daarin van Colijn moet het ontgelden: 'Het is niet zonder reden (...), dat wij er zoo nadrukkelijk op wijzen: deze ministerieele medewerking stempelt het geheele werk. Want dit is het, wat ons onmiddellijk trof in deze verhandelingen: zij zijn allemaal van "den hoogen wal" af gezien, ze zijn alle streng-reactionnair, ze zijn vrijwel alle bedacht op de veiligheid van het gulden stelsel, waarbij dit soort menschen heeft leeren zweren. (...) Dat men van den heer Colijn geen revolutionnaire adviezen verwachten mag weet men nu wel; maar dat hij in zijn artikel *De weg naar en uit de crisis* niet anders vermag te beweren, dan dat de weg uit het moeras geen andere is, dan die erin leidde, uiteraard in omgekeerde richting - zie, dat overtreft toch weer alle, zelfs de meest verbijsterende verwachtingen. Is de heer Colijn zoo weinig Hollander, waterlander, dat hij niet weet, hoe men in het moeras geraakt zijnde, daaruit wel allerminst kans op redding heeft door terugkeer langs den heenweg? (...) Met het aangeven van een methode, waarbij de redding aan den ongelukkige zelf wordt overgelaten, toont deze schrijver de glanzende beteekenis van het woord "Ben ik mijns broeders hoeder" meteen alweder krachtig te hebben verstaan!'

Naast de reactie op het nationaal-politieke gebeuren vervolgt De Gemeenschap in deze jaargang ook zijn bezinning op de vraagstukken van staat- en maatschappij-inrichting in een breder, internationaal verband. Voor zover het daarbij tot een weging komt van de pretenties van andere ideologieën terzake van een betere samenleving herhaalt het blad het traditionele geluid van de voortreffelijkheid van de leer der Kerk en van het pauselijk woord boven de tijdsleuzen van links en rechts. De in zijn bijzonderheid meest vermeldenswaardige aandacht voor de wijze van maatschappelijke ordening lijkt mij een kroniek van Th.H. Schlichting in het november-nummer,[7] waarin deze bijval toont voor de

sociale ideeën en strevingen van G.K. Chesterton *(Outline of Sanity)*, en Hilaire Belloc *(The Servile State* en *The Redistribution of Property)*. Chesterton, aldus Schlichting, 'gunde iedereen zijn vrijheid. En hij zag volkomen helder in, dat die vrijheid alleen maar kan bestaan door bezit. Thans is het bezit in weinige handen; hij vond, dat het bezit opnieuw verdeeld moest worden; redistributie van het bezit, en vandaar heet het stelsel: distributisme, een naam die door alle distributisten leelijk gevonden wordt.' Chesterton en Belloc zagen de genezing niet 'in kapitalisme of in communisme, maar in het herstel van het bezit, zoodat een groot percentage van de bevolking bezitter zal zijn, nl. van hun eigen huis, land en productiemiddelen, dat de geheele levenssfeer daardoor bepaald zal worden', want 'evenals elk goed systeem heeft het gelding op vele gebieden. Verdeeling van het bezit staat in verband met het familieleven, met de stabiliteit van de economische toestanden, met de zekerheid, zijn brood te kunnen verdienen, met de menschelijke vrijheid en waardigheid, met den corporatieven opbouw van den staat, met het volksleven, met de kwaliteit en activiteit van het product, met de ontplooiing der individueele gaven.'

Maar reflectie op theorieën omtrent staats- en maatschappij-inrichting wordt dit jaar overigens terzijde gesteld door engagement met de internationale politieke actualiteit, met name met de Spaanse Burgeroorlog. In zijn aandacht voor dit gebeuren blijkt De Gemeenschap binnen één jaargang een opmerkenswaardige ontwikkeling door te maken. In de rubriek *Uitzicht* - waarin de redactie aandacht voor gebeurtenissen in het buitenland bundelt - van het september-nummer vindt men een eerste reactie op de strijd in Spanje, en wel in de bijdrage *Non-interventie* van mr. O. Leyendekkers.[8] Welk standpunt daarin doorklinkt kan uit enkele citaten blijken: 'Het is moeilijk den toestand juist te beoordelen (...) Omtrent het recht van den oorlog weten we ook niet veel. Madrid noemt zich nog steeds "wettige regeering", maar daarmee is de kwestie niet beslist. In de eerste plaats is de wettigheid van de laatste verkiezingen, waardoor deze regeering aan de macht kwam, aan gerechten twijfel onderhevig. In de tweede plaats kan men vragen, waarop een regeering, ook al is ze dan door het volk zelf gekozen, haar gezag nog kan grondvesten, wanneer zij begint den godsdienst te vervolgen en daarmee de bron van het gezag zelf aanrandt. Want volgens Christelijke opvatting is de volkswil niet de oorsprong van het gezag der overheid, doch slechts een middel om degenen aan te wijzen die binnen de door het natuurrecht gestelde grenzen het gezag in Gods naam zullen uitoefenen.' (...) 'Voor Spanje zelf zou de dictatuur, zooal geen goed, dan toch het minste van twee kwaden zijn. Bij de beoordeling toch moeten wij ons in de eerste plaats laten leiden door het besef, dat Geloof en Godsdienst voor een volk de hoogste bezittingen zijn. Nu zien wij wel in onze naaste omgeving dat deze twee waarden onder een militaire (of semi-militaire) dictatuur niet altijd veilig zijn. Maar toch geniet de Kerk zelfs in Duitschland oneindig méér vrijheid dan zij onder het Sovjetregime in Rusland ooit gekend heeft. (...) Maar ook al zou iemand nog kunnen twijfelen over hetgeen voor Spanje het beste zou zijn: voor Europa is de keuze niet twijfelachtig. (...) De militaire dictatuur in Spanje zou voor de rust in Europa geen gevaar beteekenen. (...) Men zegt dat Duitschland en Italië Franco in het geheim steunen, en als dat waar is, mag men

hen er dankbaar voor zijn. Maar het heft de verantwoordelijkheid van de democratische Staten - die waarlijk méér dan de twee genoemde te vreezen hebben vàn een communistisch gevaar - niet op. (...) De eenige internationale organisatie die het tegen het communisme kan opnemen, is de Kerk. Maar wat doen de Katholieken? Zou het zoo dol zijn, indien ook van onzen kant vrijwilligers naar Spanje gingen om de witten te helpen? Zeker niet doller dan de kruistochten of de actie der Pauselijke zouaven in 1867. Want het verlies van een groot volk voor de Kerk is erger dan het verlies van het Heilig Graf of van de macht over eenig territoir. (...) Misschien zal Spanje door Gods genade, door den moed der opstandige officieren, door den steun van Duitschland en Italië, en ondanks onze afzijdigheid, voor de Kerk behouden blijven. Moge dan de les niet vergeefs geweest zijn!'

Wat aan deze citaten zeker dient te worden toegevoegd is de voetnoot die de redactie bij het artikel plaatst: 'De beschouwing van den schrijver over het gebrek aan internationale katholieke solidariteit lijkt ons houdbaar, buiten alle politieke actualiteit om. Over den aard en de oorzaken van den strijd in Spanje, speciaal over het gebrek aan een bepaalde soort van organisatie in Spanje zelf, n.l. die van naastenliefde der katholieken onderling, zou natuurlijk méér te zeggen zijn. Maar daarom is het niet begonnen, als we dit artikel plaatsen.' Men kan zich natuurlijk afvragen waarom het de redactie dan wèl begonnen is, men kan ook opmerken dat de redactie de 'katholieke solidariteit' kennelijk als 'primordiaal' beschouwt, maar enige distantie t.o.v. Leyendekkers valt in de voetnoot toch ook te beluisteren. En dan is het vervolg van de Spanje-aandacht in de *Uitzicht*-kroniek van het november-nummer[9] nog wel verrassend anders, maar komt ook weer niet geheel en al uit de lucht vallen. Deze kroniek laat wel een volkomen ander geluid horen dan die van september, de redactie laat namelijk de 'links richtende', aan het Spaanse regeringsfront meevechtende Jef Last aan het woord, in gesprek met, zoals de titel van het stuk ook luidt: *Bergamin, katholiek en revolutionair*. Bergamin, redacteur van het tijdschrift Cruz y Raya, blijkt inderdaad een revolutionnair katholicisme voor te staan: 'De groote traditie van Spanje is altijd revolutionnair geweest. Ieder gedacht systeem is dialectisch opgebouwd uit twee tegendeelen: de conservatieve wil tot behoud van eeuwig geldende waarheden en de revolutionnaire tendenz die op het gebied van het tijdelijke een voortdurenden voortuitgang nastreeft. Onze klassieken waren groot, omdat zij in voortdurend levend contact met het volk stonden en het begrip "volk" is hier in Spanje synoniem met het begrip revolutie. (...) Ik ben christen omdat God in Christus een mensch als ik zelf is geworden. Wanneer wij in God niet den mensch zagen zou het voor ons onmogelijk zijn werkelijke gemeenschap met hem te hebben. Doch tegelijk kunnen in dit geloof aan den mensch christenen en niet-christenen elkander vinden. *Het doel van het christendom is de wedergeboorte van den mensch*.' Vanuit die doelstelling kan ik, aldus Bergamin, ook verwantschap belijden met Nietzsche, met Malraux en André Gide en met communisten en 'is het mijn taak als vigilant katholiek, het monsterverbond der Kerk met de machtigen dezer aarde te critiseeren.'

Jef Last becommentarieert deze uitspraken uiterst positief en concludeert dat

het ‘fascisme, bij al het kwaad dat het in de wereld veroorzaakt, ten minste dit eene goede heeft, dat het de beste geesten uit alle vooruitstrevende partijen steeds dichter tot elkander brengt in eenzelfden strijd voor een nieuwe, gelukkiger menschheid’. Ook deze kroniek krijgt een redactioneel ten geleide mee: ‘Wat wij noteerden bij de bijdrage van mr. O. Leyendekkers in ons nummer van September, geldt ook voor deze bijdrage, ons toegezonden door den nederlandschen schrijver Jef Last, die aan het Spaansche regeeringsfront meevecht: dit artikel is van belang, buiten alle actualiteit om. Het bewijst, dat men den Spaanschen Burgeroorlog niet klakkeloos vereenvoudigen mag tot: rechts is Rome, links is Moskou, en dat deze oorlog mede werd veroorzaakt door kerkelijke wantoestanden, die wij niet slechts te betreuren, maar ook te voorkomen hebben. En het is bovendien een *persoonlijke* (en als persoonlijk te waarderen) visie op den toestand, en op de toekomstmogelijkheden, waaromtrent deze toestand bezinning eischt.’ Het is duidelijk dat de redactie zich onthoudt van een exacte positiebepaling t.o.v. de actuele gebeurtenissen in Spanje, maar het is even onmiskenbaar dat zij zich, in het besef van ‘kerkelijke wantoestanden’, wenst te distantiëren van die ‘invulling’ der katholieke solidariteit welke een keuze ‘pro Franco’ inhoudt.

Een laatste ‘politieke’ bijdrage van jaargang 1936 die aandacht verdient is een beschouwing van Margites welke onder de titel *Het dilemma der democratie* deel uitmaakt van de oktober-aflevering.[10] Het vermeldenswaardige ervan zit hem niet zozeer in het thema van het stuk, dat de crisissituatie der democratie releveert (‘Tusschen de klip van al te krachtige gezagshandhaving en het moeras van verslapping der waakzaamheid, zoekt zij zich moeizaam een weg. Als zij lijfsbehoud poogt te vinden in een politiek van de sterke hand en resoluten-afweer, haalt zij den tegenstander binnen de veste of bereidt diens overwinning voor. Volgt zij haar innerlijke roepstem om op eigen krachten te bouwen, dan vindt zij de muren vermolmd en zich van haar vrienden verlaten. Dàt schijnt het onontkoombaar dilemma der huidige democratie’): een dergelijk geluid heeft De Gemeenschap wel vaker doen horen. Belangrijker is echter de epiloog van het stuk. Daarin wordt aan de weinig rooskleurige situatie waarin ‘de gematigde vrijheid en het recht’ zich bevinden de prognose verbonden dat de toekomst wel zal zijn aan ‘het geweld en de brute macht’, ‘aan de krachtpatsers en de houwdegens, aan de fanatici van één idee en de bekrompenen van geest’. Maar dat moet, aldus Margites, geen reden tot vertwijfeling zijn: zo gaat dat nu eenmaal bij herstel van een ziekteproces, en bovendien: ‘Aan de elite (...) de taak den overgang te verlichten en uit het wegzinkend verleden van kostbare cultuurgoederen te redden wat men kan. De kunstenaar en de wijze leven en werken tenslotte onder elk regiem, terzijde van de menigte en onbekommerd om de grooten der aarde. Door de kracht van de idee, die in het verborgen werkt, bereiden zij de herbeschaving der opstandige horden voor. Waakzaamheid is schoon en nuttig, doch deze mag niet ontaarden in een angstige, onvruchtbare oppositie, welke de intellectueelen buiten de eigen tijd plaatst, hen tot *emigré's* maakt in het heden van een schoon maar voorbij verleden. Dubbel geldt dit voor Katholieken, die mèt den fakkel der beschaving ook den schat van het geloof meedragen, ongetwijfeld in brooze vaten maar

bestemd om rijkelijk te worden meegedeeld. (...) Te zijn *in* den tijd en toch niet *van* den tijd is een zeer Christelijk en daarbij avontuurlijk ondernemen; ook dan nog blijven er kansen voor het martelaarschap...'

'*In* den tijd en toch niet *van* den tijd': het is een formulering die in De Gemeenschap tot diverse concrete accentuaties leidt: tot het benadrukken van een metafysisch perspectief in de zaken van staats- en maatschappij-inrichting, tot een zeker 'voorbehoud' in het engagement met de actualiteit, ook wel tot het waarderen van een artistieke werkzaamheid, 'terzijde van de menigte en onbekommerd om de grooten dezer aarde' in de woorden van Margites. Wat deze twaalfde jaargang betreft: te midden van alle reflectie op de problemen van de tijd klinkt dit laatste accent, als een soort 'tweede stem' in sterkere mate door dan het vorig jaar. In een veelheid van poëzie (Roland Holst, Kemp, Engelman) en verhalend proza (De Bourbon, Van Merlet, Coolen), maar ook kritisch in een verdediging van de specifieke waarde der artistieke arbeid. Het spreekt vanuit het verleden bijna vanzelf, dat op dit laatste vlak met name Jan Engelman voorgaat. Op een 'indirecte' wijze doet hij dat in een kroniek van het oktober-nummer,[11], waarin hij de op 5 oktober overleden Slauerhoff herdenkt: 'De dichter, die menigmaal bezeten was van het verzet tegen de maatschappelijke orde en het burgerlijke leven, voelde in zijn stilste, meest geconcentreerde oogenblikken, dat er een kracht buiten hem was, die hem dréép, en oneindig deed verlangen naar licht en harmonie. Vlak bij de vergetelheid lag het "heimwee naar de zalige streken". Het is waarschijnlijk deze eigenschap, die hem behoed heeft voor de cliché-houding van het anti-burgerlijke, voor een nonconformisme zonder grond en doel. En het is de innerlijkste drijfkracht van zijn poëzie geweest. Zoo werd de dichter Slauerhoff tenslotte dan bewogen door het diepste motief dat alle lyrische dichtkunst beweegt. Onverzadigd door het aardsche, verlangend naar het vaste licht van het tijdelooze is de lyricus. Zijn kunst is zeer eenzaam, zij spreekt van het puurste en binnenste, zij heeft bijna geen maatschappelijke werking, tenminste geen directe (want *op den duur* grijpt zij natuurlijk wèl in, in de ideeën, voorstellingswerelden, idealen van de menschheid). Slauerhoff was afkeerig van de gelikte en verzorgde aesthetiek, maar aan dat orphisch geheim, dat het wezenlijkste bestanddeel van de lyriek uitmaakt, was hij deelachtig. (...) "In Paradisum deducant te Angeli", zingt de Kerk als er een mensch ten grave wordt gedragen. En een Chineesche legende vertelt, dat de dichter Li Tai Po, die zwaar onder den invloed van den wijn aan den oever van een meer was gaan zitten en in het water viel, *niet* is verdronken maar door engelen opgevangen en zingend ten hemel gevoerd. Zoo, vertrouwen wij, hebben engelen Slauerhoff opgevangen toen hij overging, - nu niet meer de kwade engelen van zijn Eldorado, maar de goede engelen, die hem brachten in het land dat ligt buiten ruimte en tijd.'

Engelman getuigde eerder in de jaargang ook op een meer directe en zelfs polemische manier van de eigensoortige waarde der artistieke werkzaamheid. In de *Beeldende Kunst*-kroniek van de februari-aflevering[12] schrijft hij n.a.v. een expositie van Moïssi Kogan: 'Kogan behoort tot de "langzamen" onder de kunstenaars. Hij veracht de actualiteit, het buiten-artistieke en buiten-ideale, dat het werk van zoovelen vergiftigt, het bindt aan het tijdvak waarin het

ontstaat en daarmee doet tenondergaan. Hij geeft niets uit handen, dat niet boven net moment en de vluchtige aandoening uit steeg. (...) Hij is een van de zeldzamen, die zich niets aantrekken van de dikke woorden, de bijzakelijkheden, de sociale stelsels waaraan de tegenwoordige aesthetiek, op hol geslagen door de leuzen van den rumoerigen, bewogen, "grooten" tijd, zeer lijdend is. Hij bekommert zich niet om de "gerichtheid", de "bepaaldheid" en de verdere kraam van germanismen. Hij haat het barbaarsche en dient de schoonheid, zoals zij gediend werd in vroeger tijd, toen men óók wist van oorlog, tirannie en verdere rampen, maar de werkbank eenvoudig een beetje uit het gedrang zette. Omdat een kunstenaar immers kunstenaar is en geen raddraaier.'

Dat bij sommige contemporaine lezers dit geluid als 'vreemd' is overgekomen, blijkt twee afleveringen verder als Engelman in een april-bijdrage onder de titel *Gerichten en Bepaalden*[13] op zijn februarikroniek terugkomt n.a.v. een kritiek die hij erop gekregen heeft van de redactie van het R.K. Bouwblad. N.a.v. de zinsneden in Engelmans kroniek over de 'gerichtheid' en 'bepaaldheid' en 'de verdere kraam van germanismen' schreef het Bouwblad: 'Doelt Engelman hier op wat zekere leiders in een naburig land van de kunstenaars willen eischen; wil hij opkomen tegen maatregelen, die van de kunstenaars eischen, dat zij hun werk in dienst stellen van een politieke gezindheid, die een nieuwe cultuur uit den grond wil stampen? Wij zouden accoord zijn, maar dan had E. zich toch juister moeten uitdrukken! Want kan men sociale stelsels, gerichtheid en bepaaldheid zonder meer "bijkomstigheden" noemen? (...) Een dergelijke kwalificatie past toch slecht in een maandblad dat den naam van De Gemeenschap draagt; dat buiten de rubriek Beeldende Kunst, de sociale problemen in het midden van haar belangstelling plaatst; dat een Sociaal Beginselprogram afdrukte, hetwelk door de redactie gezien wordt als een grondslag voor de vernieuwing van mensch en maatschappij. De kunstenaar en zijn werk kunnen hier toch kwalijk van uitgesloten worden!'

Engelman blijkt in zijn reactie hierop geïrriteerd door het architecten-jargon van het Bouwblad ('de architect neemt een veel te ruime plaats in, in het tegenwoordige kunstleven') en die irritatie blijft doorwerken: 'Ik kan hier op antwoorden, dat het dwaze voluntarisme van het Derde Rijk mij niet door het hoofd heeft gespeeld, maar dat ik alleen bezwaar heb willen maken tegen het eindelooze gedaas om ons heen, dat den kunstenaar belast met een vracht van politieke en sociale plichten, alvorens hij zijn gereedschap in de hand mag nemen. Ik heb willen zeggen, dat ik blij ben met den Onbekommerde, die al dien voorarbeid, al die Auseinandersetzungen, van zijn voorhoofd en zijn tafel weet te schuiven wanneer de geest over hem vaardig wordt. U bemoeit zich hinderlijk met den hedendaagschen kunstenaar, u dringt hem een programma op, dat zijn eigen aard en wezen, in hun soort goed, misschien hopeloos zou verwringen, als hij zich er aan hield. Hij heeft met Uw Edeles cosmogenieën niets te maken en wij stellen belang in hem als hij maar een voldoend sterke persoonlijkheid en voldoend vaardig ambachtsman is. Zijn levensbeschouwing is van belang natuurlijk, nooit bestreed ik het, maar zij interesseert mij, het kunstwerk beschouwend, dan pas, wanneer de man, om met Brunclair te spreken, "Het" bezit, de onbenaambare gave, die buiten iedere nuttigheidstheo-

rie om van belang is voor den niet geprae-occupeerden toeschouwer en criticus. De kunst heeft een andere orde dan de verdere verschijnselen die den "tijd" vormen, en dit wordt tot vervelens toe vergeten, vooral door degenen die door den scheppenden hartstocht niet voldoende in beslag worden genomen en daarom in andere zaken compensatie zoeken.'

De kritiek van het Bouwblad had natuurlijk wel aanleiding kunnen zijn tot 'wat meer': tot meer nuancering van de eigen opvatting en tot situering daarvan binnen de verschillende, nochtans met elkaar verbonden en elkaar best verdragende accenten in het met 'kunst' en 'leven' geëngageerde katholieke tijdschrift. Maar de meest uitgesproken dichter in de redactie heeft het, de barbaarsheid van de tijd en het grootwoordige getheoretiseer beu, de 'Bouwheren' niet gegund en de latere lezer en beschrijver dus ook niet. Zodat op dit moment met het signaleren van Engelmans bitse reactie volstaan moet worden, in het vooruitzicht overigens van expliciete aandacht voor de relatie tussen de met de eigen tijd geëngageerde eerste en de 'buitentijdige' tweede stem van de jaargang, tussen Van Duinkerkens en Engelmans waardering van de artistieke inspiratie ook, in het commentariërend gedeelte van deze studie.

Ik moge de beschrijving van de twaalfde jaargang beëindigen met enkele woorden over het levensbeschouwelijke aspect ervan. Uitvoerig hoeft die aandacht niet te zijn want de wijze waarop zich dit aspect in 1936 het sterkst demonstreert - als bepalende factor in vooral de politiek-maatschappelijke beschouwing - is in het voorafgaande al ter sprake gebracht. Volstaan kan dan eigenlijk wel worden met de vermelding dat regelmatiger dan in vroegere jaren in commentaartjes achterin verschillende afleveringen afstand wordt genomen van rijk-roomse zelfvoldaanheid, bekrompenheid en triomfantalisme. Soms lichtvoetig-parodiërend of zachtaardig spottend, als het gevierde predikanten of boekbesprekende paters geldt: het gespierd-eigentijdse jargon in het Lichtbaken van pater Henri de Greeve, de 'brave pater met de bloembollennaam' (Hyacinth Hermans?), die in zijn Maasboderubriek bekent nog nooit iets van Slauerhoff gelezen te hebben, maar - nu deze dood is - belooft hem toch eens te gaan lezen 'in de stille liturgie van een paar pantoffels en een "snorrenden" haard'. Maar soms ook in regelrechte afwijzing, zoals aan het slot van een Hagel-bijdrage aan het februari-nummer:[14] 'er moet eens op gewezen worden, dat het Katholicisme in Holland geen gevaarlijker vijandin heeft dan de Roomschheid, die alles aantast met haar kleffe zelfverzekerdheid en omzet in holle vergaderingsrhetoriek.' Maar ook op dit vlak klinkt een en ander toch niet anders dan als een begeleiding en als echo van het protest tegen 'de fataliteit van het getal' en van het 'terzijde van de menigte', dat in het politiek engagement van dit jaar en in de verdediging der artistieke waarde zo nadrukkelijk doorklonk.

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *Mentaliteit 1936*, januari 1936, twaalfde jaargang nr. 1, blz. 1-10.
2 Anton van Duinkerken, *Nationaal Volksdeel*, mei 1936, twaalfde jaargang nr. 5, blz. 225-241.
3 Anton van Duinkerken, *Over den Moed*, november 1936, twaalfde jaargang nr. 11, blz. 545-561.

4 A.G.W. Severijnen, *Wat is een christelijk kabinet*?, october 1936, twaalfde jaargang nr. 10, blz. 533-537.
5 Dr. Th. Schlichting, *Boeken van Ir. Beekman*, juli-augustus 1936, twaalfde jaargang nr. 7-8, blz. 411-416.
6 A.J.D. van Oosten, *Kroniek Maatschappelijk Leven*, januari 1936, twaalfde jaargang nr. 1, blz. 33-35.
7 Th.H. Schlichting, *De miskende Chesterton*, november 1936, twaalfde jaargang nr. 11, blz. 574-577.
8 Mr. O. Leyendekkers, *Non-interventie*?, september 1936, twaalfde jaargang nr. 9, blz. 472-477.
9 Jef Last, *Bergamin, katholiek en revolutionnair*, november 1936, twaalfde jaargang nr. 11, blz. 567-573.
10 Margites, *Het dilemma der democratie*, october 1936, twaalfde jaargang nr. 10, blz. 498-513.
11 *In memoriam Jan Jacob Slauerhoff* (fragment van een rede van Jan Engelman, zoals ter inleiding wordt meegedeeld), october 1936, twaalfde jaargang nr. 10, blz. 526-529.
12 Jan Engelman, *Moïssi Kogan*, februari 1936, twaalfde jaargang nr. 2, blz. 104-105.
13 J.E., *Gerichten en Bepaalden*, april 1936, twaalfde jaargang nr. 4, blz. 196-198.
14 *Roomsche Sensatie*, februari 1936, twaalfde jaargang nr. 2, blz. 110.

Jaargang XIII, 1937
‘Belangrijker dan het belangrijke acht ik het belanglooze’

Het motto waaronder de vorige jaargang beschreven werd - het ‘te zijn *in* den tijd en toch niet *van* den tijd’ - zou in nog sterkere mate kunnen dienen als karakteristiek voor wat De Gemeenschap in 1937 te bieden heeft. Voor zover namelijk deze allusie op een bijbelwoord concrete gestalte kreeg in de combinatie van een eerste, met het tijdsgebeuren geëngageerde stem en een tweede waarin de belijdenis van een ‘buitentijdig’ perspectief doorklonk, blijken beide stemmen in de nieuwe jaargang nog meer gelijktijdig en dooreen te klinken dan het vorige jaar het geval was. Dat is in de eerste plaats goed te merken aan de bijdragen van Van Duinkerken, die ook nu weer door een geprononceerde regelmaat hun stempel op de jaargang drukken. Gelezen in het ‘verlengde’ van die van het vorig jaar, bevatten deze beschouwingen niet veel ‘nieuws’: zij richten zich weer op de vooral in politieke gedragingen tot uiting komende mentaliteit van de Nederlandse katholieken, zij verdedigen wederom de waarde van evangelische radicaliteit en van verbeeldingskracht tegenover een politieke praktijk van berekening en compromis, van geïnspireerde bezieling van desnoods weinigen tegenover getalsmatige indrukwekkendheid. Alleen, - en dat is het element waarin beide stemmen sterker dooreen gaan klinken - zij combineren een toenemend pessimisme over de werkelijke kracht van het Nederlands katholicisme met de neiging om tijdelijke en aardse zorgen in de macht van een metafysisch bepaalde zorgeloosheid te verheffen.

In de openingsbijdrage van het januari-nummer *De Keuze*[1], signaleert Van Duinkerken de verdeeldheid van ‘een rechtervleugel en een linkervleugel in de Staatspartij’, ‘wie echter de teekenen verstaat, kan zich niet ontveinzen, dat een tendenz naar rechtsch radicalisme onder Nederlandsche katholieken in de laatste jaren toenam. De steeds gepredikte afkeer van de “rooien” werkt hierin door en vereenigt zich met de altijd sterke belangen van stoffelijken aard bij een invloedrijke groep, terwijl de “vernieuwing”, de “herordening”, door het rechtsche idealisme in het vooruitzicht gesteld, niet zonder bekoring blijkt voor een deel der intellectueelen en der schrijvers, wier misschien weinig talrijke lezers toch meestal jonge, geestdriftige menschen van Roomschen huize zijn. (...) Het goedkoopste antisemitisme, dat maar een beetje fel is, heeft meer charme voor sommigen dan de breedste naastenliefde die rustig georganiseerd werd en de jeugdige lezers van ook de slechtst gestelde artikelen in fascistische of pseudofascistische partijblaadjes, worden een enthousiasme gewaar, dat onver-

antwoord kan zijn, maar dat door De Opmarsch [propagandablad sedert 1934 van de R.K. Staatspartij] en de Roomsche kranten niet wordt geëvenaard.'(...) 'Bij een overrompeling van ons staatsbestel door nazi's zal het jongere Roomsche intellect weinig of geen weerstand bieden.(...) Zóó is de werkelijke toestand, hoe rustig men het ook met den vinger op statistiek-cijfers ontkent. Te zwak is de innerlijke katholieke weerbaarheid om een verzet tegen den loop der geschiedenis mogelijk te maken. De Nederlandsche katholieke massa staat klaar om overrompeld te worden en degenen, die dit heel goed weten, verheugen zich, dat het een rechtsche overrompeling zal zijn.' De katholieke kranten, aldus Van Duinkerken, verdoezelen het werkelijke gevaar als zij het er op houden 'dat er nog iets anders bestaat dan fascisme of communisme en dat wij ons maar moeten houden aan het oude, het bekende, liever dan ons te laten storten in een Russisch of Duitsch avontuur.' Zonder nuancering en zonder de consequentie van een evangelisch élan zal er van een dergelijke opvatting geen enkele bezieling uitgaan: 'Het katholicisme te stellen als derde term naast communisme en fascisme, zooals veelal geschiedt, is alleen mogelijk in zooverre communisme en fascisme zich aandienen als algemeen geldende wereldbeschouwingen. Het gaat niet op voor de staatspractijk, omdat het katholicisme geen staatsvorm is en zelfs geen staatsvorm heeft. Men kan er alleen van zeggen, dat het als dogmatiek in beginsel onverzoenbaar is met de theorie van de rasvergoding en van de klasse-vergoding. Men dient er echter ook van te zeggen, dat het dwingt tot een keuze tusschen Christus en de wereld, en het is hiervan, dat wij ons onvoldoende bewust zijn geweest. De keuze van Christus beteekent echter geenszins de dwang tot een accoord met degenen, die hoe dan ook den naam van Christus belijden tegen alle anderen, het beteekent de keuze van de evangelie-leer tegen al degenen, die de evangelische waarden van vrijheid, rechtvaardigheid en naastenliefde in de samenleving miskennen, of schenden.'

Met alle kritiek is er de laatste jaren in de beschouwingen van Van Duinkerken toch ook enige toenadering en steun aanwijsbaar geweest voor de R.K. Staatspartij als 'weduwe van de geestdrift'. In deze januari-bijdrage overweegt toch weer het releveren van haar zwakte, zoals nu ook de enige jaren op de achtergrond gebleven aversie tegen een weinig inspirerende roomse pers weer boven komt. Het is dan ook niet vreemd dat Van Duinkerken in latere bijdragen aan de jaargang meedeelt dat men hem het artikel *De Keuze* heeft kwalijk genomen. Die negatieve ontvangst in eigen kring kan ook ter verklaring dienen van het feit dat hij het de maart-aflevering openende gelijknamige gedicht *De Keuze*[2] annonceert als 'antwoord aan Iedereen':

> De waarheid hooger dan de leus
> Te stellen is de dwaze keus
> Van 't buitentijdig leven.
> Zoek hier gerust mijn hoogmoed in:
> Tot schreeuwen om partijgewin
> Werd mij geen stem gegeven.

Al 't rechtsch en linksch, waarbij gij zweert,
Laat mij genoeglijk ongedeerd,
Uw toorn kan mij niet schelen,
Die liever eigenzinnig heet
Of somber ongeluksprofeet
Dan vleier van de velen.

En wanneer Holland binnenkort
Volkomen onbewoonbaar wordt,
Zal ik mij niet verbazen,
Maar afgewend en reisbereid
Mij richten naar de zaligheid
Van 't vaderland der dwazen.

Het geluid van ‘'t buitentijdig leven’, dat bij Van Duinkerken nooit afwezig was maar tot op heden veelal te beluisteren viel als inspiratie voor een engagement met de tijdsproblemen, blijkt in dit gedicht de melodie te voeren. En in volgende bijdragen van zijn hand aan deze jaargang krijgt het adagium ‘*in* den tijd en toch niet *van* den tijd’ dan ook het vaakst gestalte in paradoxen waarbinnen de stemmen van engagement met de actualiteit en van het ‘buitentijdig leven’ samenvloeien. Dat gebeurt bijvoorbeeld in het omvangrijke openingsartikel *Paradox en Pathetiek* van het mei-nummer,[3] waarin Van Duinkerken zich met name aan het slot verdedigt tegen het hem in de katholieke pers gemaakte verwijt, dat hij de politiek van de dag niet belangrijk zou vinden. Ik vind die politiek, aldus Van Duinkerken, wel degelijk van belang, maar: ‘Mag ik echter een laatste paradox wagen? *Belangrijker dan het belangrijke acht ik het belanglooze*. Er moeten menschen zijn, die het belang dienen, maar er moeten vooral menschen zijn, die ervoor waken, dat deze dienst niet ontaardt tot een slavernij van den geest aan het belang van den stof. Zij hebben misschien geen dankbare taak, en een hunner gewoonten zal het wezen, hoofdartikelen tegen zich te vinden in de kranten van hun eigen “partij”.’

Intussen zou men kunnen opmerken dat Van Duinkerkens paradoxen en ‘tweestemmigheid’ binnen de sectoren van politiek en levensbeschouwing blijven. Wanneer men zich dan herinnert dat in de vorige jaargang de verdediging van het ‘buitentijdig leven’ vooral werd gevoerd uit naam van de muze en het kunstenaarschap, met name door Jan Engelman, dan rijst de vraag hoe de verhouding is tussen Van Duinkerkens levensbeschouwelijke en Engelmans artistieke ‘invulling’ van een boventijds perspectief in het bestaan. En dan is er alle aanleiding om vast te stellen dat die nuances dicht bijeen liggen en elkaar herhaaldelijk raken. Wat Van Duinkerken betreft: zijn pleidooien in het verleden en ook in deze jaargang voor de boven de actualiteit en alledaagse politiek uitgaande evangelische beginselen blijken voortdurend gepaard te gaan met de verdediging van de verbeeldingskracht en de artistieke bezieling als adequate impulsen ter handhaving der principes. Beide ‘apologieën’ spelen bij hem ook door elkaar heen en kennen eenzelfde terminologie: als hij de eenvoud der evangelische wijsheid plaatst tegenover de gewichtigheden der wereld, als hij -

in een gedicht! - uiteindelijk opteert voor het ‘vaderland der dwazen’ en in een polemiek met de katholieke pers het belang van de ‘belangloosheid’ bepleit, dan herinneren deze termen sterk aan de woorden waarmee hij in vroeger jaren bijvoorbeeld het kunstenaarschap van Jan Engelman verdedigde. In zijn beschouwing *Forum of Areopaag* van 1933 schreef hij immers over Engelman: ‘Niemand onder mijn leeftijdgenoten heeft meer gedaan om dit sluimerend kind te wekken dan Jan Engelman. Hij verdedigde van het begin af aan de prille schoonheid van het pure, belangelooze lied’ en even later in hetzelfde opstel stelde hij dat het katholicisme zich ‘zeer wel [kan] vereenigen met het speelsche vitalisme van het kind’.

En dan Jan Engelman. Ook in deze jaargang weer onderscheidt hij zich van anderen door vrijwel uitsluitend erin op te treden als lyrisch dichter en als kunstcriticus. Maar in wat hij als zodanig schrijft klinkt dezelfde paradox, dezelfde ‘tweestemmigheid’, dezelfde combinatie van aandacht voor het tijdeloze en bemoeienis met de actualiteit door als in de bijdragen van Van Duinkerken. En zoals laatstgenoemde als gelovige een hiernamaalsperspectief gevoed acht door de kracht van de artistieke bezieling, zo verbindt de kunstenaar Engelman een ‘defense of poetry’ met religieuze noties.

Het gedicht *De Engel* dat hij aan het januari-nummer bijdraagt[4] is een smeekbede aan de titelfiguur: ‘gord mij tot Uw leven aan,/laat mij in het zwaaien staan/van de innerlijke Zon/die niet eindigt of begon!/Want ik leef nog in prieelen/waar de zachte vogels kweelen,/zingend van het paradijs/ben ik lachende op reis/door een landschap dat verdwijnt/als geen jeugd het meer beschijnt.’ En het gedicht eindigt met de strofen:

> Aan mijn tafel neergezeten
> zie ik Schoonheid, vind het Weten
> dat Uw ster, waarvoor ik beef
> 't diepste licht des levens bleef
> en ik zelf een bedelkind
> tot haar licht mijn voorhoofd mint.
>
> In den laten gloed der ramen
> schrijft Gij neder alle namen
> - en Gij spaart mijn afkeer niet -
> die nog wachten op het lied
> dat geen scha van menschen ducht
> en de wereld niet ontvlucht.
>
> Alle vleesch gaat in de asschen
> tot geen bloem meer op wil wassen -
> maar Uw ster heeft mij bewaard
> voor de lichtste rozengaard:
> eeuwig veilig, eeuwig vrij,
> eeuwig stil en God nabij.

Met name in de slotregels van de voorlaatste strofe klinkt het adagium van '*in* den tijd en toch niet *van* den tijd' uit de vorige jaargang door. En net als bij Van Duinkerken blijken in andere bijdragen van Engelman dit jaar, bij een constante verdediging der tijdloze waarden, de accenten verdeeld over een kritische reactie op de euvelen des tijds en een ontstijgen daaraan in een religieus geaard schoonheidsbesef.

De kunst op straat heet een tirade, in de september-aflevering[5], tegen de kunstcritici van de N.S.B., met name van Volk en Vaderland, waarin Staphorster schilderijen van Jan Sluyters als ont-aarde kunst werden bestempeld ('Jan Sluyters hoont den Nederlandschen boer op een wijze zóó beestachtig grof, zóó "psychisch" bekrompen, dat wij het alleen aan de lankmoedigheid van den Staphorster boer kunnen toeschrijven, dat dit schilderij nog bestaat'). Over de hoofden der Nederlandse volgelingen richt Engelman zich ook tegen de met ellebogen en vriendjespolitiek werkende kunstbonzen in nazi-Duitsland, die ook de 'ontaarding' te lijf gaan maar het daarbij nog voor het zeggen hebben ook:

'Wie niet likt, wie de boeren (niet die van Staphorst, maar die van Berchtesgaden) durft te "hoonen", door hun neuzen een beetje scheef en hun handen wat kromgewerkt voor te stellen, vliegt buiten, zoals de Vlaming zegt. Het is precies dezelfde geschiedenis, als die met den componist Hindemith, een paar jaar geleden. Wie wat kan, wie succes heeft, al zij het maar in beperkten kring, wordt benijd en kweekt vijanden. Onder die vijanden kan een miskend genie zijn, het is mogelijk, maar zeker is dat er laaghartige jaloerschen onder zijn, die voor geen middel terugdeinzen om het voorwerp van hun afgunst ten val te brengen. Het nationaal-socialisme in Duitschland schiep de conjunctuur, waarin deze heeren hun groote kans kregen. Almachtige leiders, die, op het stuk der cultureele aangelegenheden, van toeten noch blazen weten en ook niet de intelligentie bezitten om goede, einwandfreie adviseurs te kiezen. Geen enkele instantie die een woord van critiek kan of durft te laten hooren, want de Vrees regeert oppermachtig. Een volkomen gemuilbande en tot jabroer gedegradeerde pers. Een volk dat kadavergehorsam toeziet. Opwekkend vooruitzicht voor Nederland, wanneer de man van "Volk en Vaderland" in de Augiasstallen onzer verzamelingen komt te bezemen en de mannenbroeders van Staphorst, met riek en poepklompen, de wacht zullen betrekken!'

Minder kritiek op actuele onvolkomenheden maar des te meer waardering voor de blijvende paradijsdroom klinkt door, als Engelman in de december-aflevering een geestdriftige beschouwing wijdt aan de film *Grazige weiden*:[6] 'Als men geest en beeld van dit filmwerk op de juiste wijze, onbezwaard met gewichtigheid, die het wezen van godsdienstigheid niet is, weet te zien, kijkt men in een verbeeldingsland dat met onze oudste en schoonste droomen verband houdt.(...) Zij is een film voor den echten amateur en gelegenheidsliefhebber, zij toovert op ons gelaat den goeden glimlach, die het gebied ontdekte, waar wijsheid en kinderlijkheid elkander raken. Zij is mooi en zuiver van fantasie en zij is op een aantrekkelijke manier vroom.(...) De film "Grazige Weiden" leidt ons in, op ontroerende, stichtende, glimlachende en zielsverheugde wijze, tot de voorstellingswereld van de tot het Christendom bekeerde

negers van Louisiana' en 'laat ons zien, hoe dit simpele, kinderlijke volk (en wie niet wordt gelijk de kinderkens, zal het hemelrijk niet binnen gaan) zich een voorstelling maakt van den Schepper van Hemel en Aarde, van den hemel als een paradijs van weelde, van Adam en Eva, van de boosheid der wereld na den zondenval, van den Zondvloed, van de Egyptische en de Babylonische gevangenschap, van de Verlossing door het Nieuwe Verbond'. Wie een antropomorfe voorstelling van het heilige afwijst, kan de film, aldus Engelman, beter niet gaan zien, maar hij vergeet wel dat kunstwerken niet kunnen bestaan zonder symbolen. ('Puriteinen', zo stelt hij terloops vast, 'hebben geen symbolen, en dus geen kunstwerken. Marxistische dichters zullen hun bezieling niet eerder volwaardig vertolken, in woorden neerleggen, voor zij zich een eigen voor menigten geldende symboliek en beeldende taal hebben gevormd.') Met hun 'oprechte vroomheid en hun groote dichterlijke zin' onderhouden de naïeve beelden van *Grazige Weiden*, relatie met dromen van onze vroegste jeugd, met de schilderkunst en de poëzie van de middeleeuwen, met 'Des Knaben Wunderhorn' en met 'de vele paradijsdroomen die de menschheid heeft gedroomd': deze kwalificatie leidt de slotconclusie in: 'Stellig behoort alzoo *Grazige Weiden*, niet door technische verfijning, maar door een samenwerking van factoren die alle fijne geestelijkheid bevatten, tot het mooiste wat in bioscooptheaters is te zien geweest.'

Spelen bij Van Duinkerken en Engelman levensbeschouwelijke en artistieke impulsen dooreen in het accentueren van 'blijvende waarden', de droom van het 'buitentijdig leven' wordt in deze jaargang toch voornamelijk in stand gehouden door reflectie op kunstverschijnselen in het algemeen en ontwikkelingen in de literatuur in het bijzonder. Op dit laatste vlak zijn het vooral verschijnselen in de Vlaamse literatuur wier waarde als gelegen in hun ontstijging aan het gekrakeel en het rumoer van de tijd, wordt belicht. In de maart-aflevering schrijft D.A.M. Binnendijk een vrij omvangrijk opstel over Maurice Gilliams[7], die door hem gekarakteriseerd wordt als 'den subtielen dichter der eenzaamheid en der teleurstellingen, den smachtenden droomer, die (evenals Rilke) de doode voorwerpen inniger liefheeft en in hun raadselachtig leven dieper doorgrondt dan de hem zoo vreemde menschen, welke steeds, als in een andere wereld dan de zijne, het vaak wreed en bot gebaar van hun existentie in vervaarlijke luidruchtigheid vertoonen.' En zijn slotgetuigenis geldt de dichter 'die terzijde van alle goedkoope actualiteit, afkeerig van het stompzinnig rumoer der horden, in een nobele isolatie en zelfbewust individualisme zijn ziel laat richten door de diepste stroomen.'

De november-aflevering is zelfs een geheel Vlaams nummer geworden. Wat daarvan de feitelijke aanleiding is geweest en welke de rol daarbij is van de Vlaamse redacteuren blijft onvermeld. Ook de openingsbijdrage van Anton van Duinkerken over *Het Nieuwe Vlaanderen*[8] is weinig expliciet over dat 'nieuwe'. Het blijft eigenlijk bij de suggestie dat in Vlaanderen de tijd van onderlinge schrijverstwisten voorbij raakt en de erfenis van Van Langendonck en Van de Woestijne ('de taal tot een heerlijkheid te voeren') zich doet gelden, en bij de volgende algemene aanduidingen t.a.v. verschillende genres in de nieuwe Vlaamse literatuur: 'De nieuwe Vlaamsche romankunst verwierf zich

bij bewonderaars ook vijanden in Vlaanderen: het pleit voor haar grootmoedigheid, dat zij aan de kleinzieligen durfde weerstaan. Een nieuwe dichtkunst zoekt haar vorm na Vlaanderens bezielde zelfbevestiging in het expressionisme. De toon van de kritiek verwerft bij minder hoorbare geestdrift, meer betrouwbare zekerheid. Volharding in dit waarheidlievend criticisme en dit edel vormverlangen zal Vlaanderen nader tot Holland brengen dan ook de best bedoelde politieke struisvogelarij. Want het zal Vlaanderen nader brengen tot zijn diepste eigen wezen.' Tot een meer concrete aanduiding van ontwikkelingen in de Vlaamse literatuur komt het in dit nummer in het opstel over *De jongste Vlaamsche Literatuur*[9] van André Demedts (op wiens eigen betekenis als criticus, dichter en romancier in een 'naschrift van de redactie' nadrukkelijk wordt gewezen). Met name t.a.v. zijn visie op de jongste prozakunst in Vlaanderen komt Demedts dicht bij wat Binnendijk eerder over Gilliams schreef: 'De jongste romanschrijver is er niet meer tevreden mede het verhaal of de zaken op zich zelf te laten spreken. Sterker dan het enkele jaren te voren gebruikelijk was wordt zijn werk door zijn eigen persoonlijkheid, zijn manier van denken en opvatten gekleurd en met meer liefde voor het schoonschrijven ervan behandeld. Beide ineenvloeiende strekkingen vinden wij in sterke mate vereenigd in den roman *Elias of het Gevecht met de Nachtegalen* dien Maurice Gilliams schreef. Dit werk beteekent een terugkeer naar droom en verbeelding en het bevestigt de meening, met een uitzonderlijke en zeer begaafde persoonlijkheid te doen te hebben, die men zich over zijn schrijver ook als dichter had gevormd. Andere prozaïsten uit den jongsten tijd zooals Staf Weyts, Fonteyne en Heyns vertoonen nog de sporen van de invloeden die zij ondergaan hebben, maar een opmerkzame lezer vindt in hun boeken ook een strekking, die gedurende de laatste halve eeuw uit de leidende Europeesche literatuur verdwenen bleek te zijn. Onder invloed van de Noren, van sommige Franschen en Angelsaksers heeft de romanletterkunde den mensch vooral in zijn instinctieve leven behandeld. In het jongste Vlaamsche werk schijnt daarin verandering in te treden. Geslagen en gekwetst door het lot, bestormd door zijn driften, door de tragiek van het leven tot den ondergang gedoemd, rijst niettemin zijn ziel weer boven verderf en dood uit, als het onvergankelijk beginsel, en de ziel redt door haar heimwee naar en haar bestreven van het goede, haar eigen geluksvolle onsterflijkheid uit het failliet van haar aardsche heil.'

Expliciete literatuurbeschouwing treft men voor het overige in jaargang 1937 nauwelijks aan. In dit verband dient eigenlijk alleen nog melding gemaakt te worden van Van Duinkerkens openingsbijdrage van het juni-nummer,[10] al geldt zijn reactie daarin op Ter Braaks *Douwes Dekker en Multatuli* (Den Haag, 1937) in feite alleen een levensbeschouwelijke probleemstelling. Van Duinkerken heeft er waardering voor dat Ter Braak in zijn ontleding van 'den diepsten bewustzijnsinhoud van den schrijver met het "larmoyante pseudoniem"' het probleem onderkent van de menselijke waardigheid 'zonder het patronaat van den christelijken God' en dat hij dit thema in het werk van Multatuli onderzoekt in relatie met de wijze waarop het bij andere Europeanen en 'vooral Nietzsche' optreedt. Maar hij vindt dat de vergelijking met Nietzsche door Ter Braak 'aanzienlijk vereenvoudigd' wordt, in het naar de achtergrond schuiven van dit

‘belangwekkende onderscheid, dat Multatuli de christelijke waarden, los van de christelijke waarheden, beschouwen blijft als een zuurdesem der menschelijke samenleving, terwijl de Duitsche philosoof, vrijer staande, zoo men wil, tegenover de erkenning dier waarden, ze zoekt te vervangen door een positieve en principieel-onchristelijke waardigheidsmoraal (...) De christelijke gedachte dat alle lijden den mensch verheft, eenmaal gegeven het zaligmakende lijden van Jezus, beheerscht bij Multatuli, hoewel zij slechts een derivaat geworden is, nog de keuze van den schuilnaam, maar is aan Nietzsche, behalve vreemd, ook vijandig.’ Na gesteld te hebben dat voor het probleem der menselijke waardigheid geen andere oplossing bestaat dan de deemoed van het christelijke ‘non sum dignus’ besluit Van Duinkerken: ‘De waarde van Ter Braak's beschouwing over Douwes Dekker, is dat hij het probleem heeft ontdekt. Ze wordt beperkt door de toevoeging van hemzelven: “en niet anders dan als probleem”.’

Er is wat jaargang 1937 betreft weinig reden om in de beschrijving een opvallende plaats te reserveren voor het levensbeschouwelijke aspect in specifieke zin: het aspect ligt, zoals overigens ook al in voorafgaande jaren het geval was, voornamelijk geïntegreerd in bijdragen van diverse aspecten samenvattende aard, als die van Van Duinkerken en Engelman. Twee medewerkers getuigen nadrukkelijk van hun betrokkenheid bij het wel en wee der Rooms-Katholieke Kerk. Wat die getuigenissen gemeen hebben is het pleidooi voor een ‘ecclesia militans’, maar voor het overige leggen zij de accenten verschillend. In een tweetal bijdragen benadrukt mr. D. van Deurne vooral de noodzaak van een zich zelfbewust en openbaar manifesteren van de Nederlandse katholieken. In het februari-nummer[11] blijkt het vooral de eis te betreffen om geen belemmeringen te dulden op het vlak van openbare geloofsgetuigenis: ‘Indien er geen bepaling valt aan te wijzen, welke het houden van 1 mei-optochten verbiedt, dan willen ook wij geen artikel meer in onze Grondwet, gericht tegen onze mooiste manifestaties, dat zijn die ter huldiging van den Christus Eucharisticus.’ Tegen de achtergrond van Van Duinkerkens aanhoudende zorg omtrent overschatting van uiterlijke manifestatie, doen de bijdragen van Van Deurne enigszins merkwaardig aan. Zeker geldt dat voor de beschouwing die hij onder de titel *Gekooide Christenheid*? bijdraagt aan de december-aflevering.[12] Overigens wel in een context die gewaagt van eerbied voor medemensen en medechristenen, klinkt daarin toch een strijdbaarheid door vanuit een andere optiek dan met name Van Duinkerken demonstreert: ‘Gedurende eeuwen verdrukt en samengekomen in schuilkerken, zijn wij nog te schuchter en laten wij ons, hoogstens een zwak protest uitend, goedig in de hoek duwen. Nu pas weer na de burgemeestersbenoeming te Haarlem. Hoewel wij daar de sterkste groep in de gemeenteraad vormen, werd geen der onzen benoemd. En dan zitten er nog wel vier of, indien ge wilt, vijf katholieken in het ministerie-Colijn!(...) Voor Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Arnhem en dergelijke steden komen wij zeker niet in aanmerking: zij zijn allereerst voor de liberalen, totdat die helemaal zijn uitgestorven, en bij uitzondering voor een christelijken protestant. Dat isolement moeten wij kapot beuken, hoeveel inspanning dit zware karwei ook zal vergen. Is het liberalisme stervende, de hoge ambten boven de

Moerdijk staan bijna uitsluitend open voor de rotgenoten van die stervende kudde. Hoeveel katholieke rechters vindt ge in Rotterdam? Ik meen: nul op de 17. Hoeveel R.K. wetenschappelijke ambtenaren ten Algemenen Rijksarchief? Nul sedert jaren. Hoeveel R.K. functionarissen op het Centraal Bureau voor de Statistiek? Nul. Hoeveel katholieken in de overige rijksgebouwen boven de Moerdijk? Portier, stoker van de centrale verwarming, boden zijn soms katholiek, maar gaat ge hoger, de katholieken worden steeds grotere uitzonderingen. De protestantse mentaliteit, sedert Thorbecke een liberale mentaliteit, denkt niet aan katholieken, want Holland heet nog altijd een protestants land.' Een dergelijk geluid is vooralsnog te incidenteel om er conclusies aan te verbinden, maar met het specifieke gezichtspunt vanwaaruit het de versteviging der katholieke krachten in de samenleving bepleit, dient het toch vermelding. Dat laatste geldt trouwens ook voor de bijdrage van een andere medewerker, waarin een engagement met de Kerk in een veel breder en ook principiëler zin beleden wordt en die wél geheel in de lijn ligt van Van Duinkerkens benadering van het optreden der Kerk in de wereld. Het betreft de beschouwing waarmee de Oostenrijkse auteur Joseph Roth het september-nummer opent.[13] Roth toont zich bezorgd over het verschijnsel 'dat de Kerk zelf, wanneer het te pas komt, compromissen sluit- in vatikaansch-diplomatieke taal: "concordata" - waar de staat zich overheen zet'. Dit soort pogingen tot vergelijk met materiële machten bezorgt, aldus Roth, de Kerk prestigeverlies en zij moest haar kracht ook maar in andere richting zoeken: 'Het schijnt, dat de tijd is aangebroken, waarop de Kerk haar kinderen moet toeroepen: weest bereid om in te gaan tot de catacomben, waar uwe vaderen zalig zijn omgekomen! Slechts deze roep kan de Kerk redden, verjongen en - haar macht vergrooten.'

Wat als een markante trek van de dertiende jaargang ten slotte zeker moet worden gesignaleerd is de wijze waarop het tijdschrift reageert op de politieke actualiteit in binnen- en buitenland. Aandacht voor het nationale politieke gebeuren is er dit jaar overigens slechts in bescheiden mate en in zoverre alleen als een reactie op de actualiteit te beschouwen dat het een bespreking betreft van een recent rapport omtrent wijzigingen in het Nederlandse staatsbestel. De politieke Kroniek van het januari-nummer, van de hand van mr. O. Leyendekkers,[14] bevat namelijk een bespreking van het in oktober 1936 verschenen rapport *Onderzoek omtrent wijziging van ons Staatsbestel*, ontstaan uit samenwerking van een aantal wetenschapsfiguren en 'bonzen' uit de R.K. Staatspartij als Goseling, Romme en Kolfschoten. Leyendekkers laat zich in deze kroniek, evenals in zijn bijdrage over Spanje in de vorige jaargang, duidelijk kennen als iemand wie 'de katholieke zaak' boven alles gaat. 'Bestaat er geen gevaar, dat wij, in reactie op extremistische stroomingen, de democratie in haar huidigen vorm al te zeer gaan verheerlijken als iets onverbeterlijks' en haar 'dogma's even onaantastbaar als die van het Geloof?' Wij katholieken hebben de gemeenschap iets beters te bieden, aldus de schrijver, namelijk een staatsbestel waarin 'Christendom en H. Kerk' steeds meer erkenning vinden, en die waarde valt niet afhankelijk te stellen 'van den volkswil', zij 'staat boven de beoordeeling van een parlement.'

Leyendekkers toont zich verheugd over het verschijnen van genoemd rapport

omdat het het perspectief blijkt te bieden van ‘een moderne Staat op christelijken grondslag’. Bij de uitwerking van het rapport in verschillende paragrafen heeft hij wel vragen en ook enige kritiek. Wanneer het rapport de vrijheid tot het oprichten van politieke partijen bespreekt, en daarbij opteert voor uitsluiting van die partijen die het algemeen welzijn ‘niet beoogen of zelfs onmogelijk maken’ en als ‘eenige objectieve norm’ voor die uitsluiting de ‘christelijke moraal’ noemt, dan vindt Leyendekkers dat laatste ‘inderdaad de eenig mogelijke maatstaf’, maar ook ‘rijkelijk vaag, zoolang er bij de meest uiteenlopende stroomingen dominees te vinden zijn: Wij vragen ons af, of het dan niet beter ware, die christelijke moraal voor dezen eenen keer expressis verbis in de wet te verankeren, en haar handhaving niet aan regeering of rechter over te laten’. Voor het feit dat het rapport niet wil tornen aan het bestaande stelsel van overheids-verkiezing heeft de kroniekschrijver begrip: ‘In een land waar de Katholieken een groot en nog langzaam groeiend deel der bevolking uitmaken, waar zij bovendien door hun eigen eenheid en de verdeeldheid der anderen nog meer invloed kunnen oefenen dan hun volgens getalsterkte zou toekomen, is er geen reden om naar een ander systeem te zoeken.’

Maar hij verbaast er zich over dat het rapport geen kritiek heeft op de *wijze waarop* het parlement wordt gekozen. Die acht hij namelijk wel voor verbetering vatbaar en hij suggereert in dit verband de invoering van een ‘gezinshoofdenkiesrecht’ en een sterkere waardering van ‘voorkeurstemmen’. De eindconclusie brengt positieve beoordeling en reserve bijeen: ‘Het bovenstaande is voldoende om duidelijk te maken dat het katholieke Rapport de twee grondbeginselen der democratie slechts in zeer geringe mate aantast, en nauwelijks kan gelden als een stap in de richting van het staatkundig ideaal der katholieken. Of een forschere stap mogelijk ware geweest, zullen wij hier niet beoordeelen. Het is een zaak van practische politiek, waarin enkele der samenstellers van het Rapport zóó ervaren zijn, dat men mag vertrouwen, dat zij alles hebben voorgesteld, wat thans bereikbaar is.’ Bij deze kroniek past wellicht een zelfde opmerking als hierboven bij de stukken van Van Deurne: zij is niet representatief maar in zijn afwijkend karakter (de waardering van een getalsterk katholicisme, de buiging voor de ‘practische politiek’ en de grote heren daarvan) zo merkwaardig, dat zij signalering verdient. Overigens is er alle reden om de incidentele aard van Leyendekkers kroniek te benadrukken: het politiek ‘gezicht’ van deze jaargang - vooral van de tweede helft daarvan - wordt bepaald door de rubriek *Uitzicht* en daarin wordt op een zeer open wijze gekeken naar wat in het buitenland gebeurt en ter informatie van de lezers verslag gedaan van wat buitenlandse periodieken en kranten schrijven over de politieke actualiteit en de ideologische achtergronden daarvan. Een vast thema in de rubriek is ‘Spanje’. Een ‘indirecte’ aankondiging van deze geëngageerdheid lijkt al gegeven in het april-nummer waarin een overigens niet op de politieke actualiteit geschreven bijdrage is opgenomen van de ‘revolutionair’ José Bergamin over *Don Quichotte*, opgedragen aan Van Duinkerken, Buytendijk, Brouwer en Geers, maar expliciet wordt de opstelling van het blad tegenover de gebeurtenissen in Spanje zichtbaar in de Uitzicht-rubriek van de juni-aflevering.[15]. De actualiteit waarop de aandacht dan vooral valt is het bombardement van Guerni-

ca. Met uitvoerige citaten uit een artikel van Luigi Sturzo in het Franse blad l'Aube van 2 juni en uit de juni-aflevering van het tijdschrift Esprit wordt het volgende commentaar voorbereid: ‘Het bombardement van Guernica was een ten hemel schreiende wreedheid, waarvoor geen excuus is aan te voeren’ en waardoor ‘ieder, die het hart op de rechte plaats draagt, van afgrijzen wordt vervuld. De “tegenspraak”, waarbij men lukraak de schuld op de Basken zèlf schoof, was ridicuul en wij hebben ons diep geërgerd aan de houding der katholieke bladen in ons land, vooral de Maasbode, die eenvoudig meedeelden, dat die vermaledijde Rooden hun eigen stad in brand hebben gestoken... De blinde partijzucht dooft het menschelijk mededoogen.’

Het engagement met de actualiteit wordt in deze rubriek ook verbreed tot reacties op de ontwikkelingen in Duitsland en Italië. Ook op dit vlak wordt uitvoerige documentatie doorgegeven uit buitenlandse bronnen (Le Mois, bijvoorbeeld). Uit de Zwitserse Entscheidung wordt een hekeling van het fascisten- en nazi-jargon overgenomen via een opsomming van wat zoal in Duitsland en Italië in termen van ‘joodsch-bolsjewistisch’ en ‘moscovitisch’ wordt aangeduid: ‘De Volkenbond, Baldwin, de broeder van den Zweedschen koning, de aartsbisschop van Canterbury, de Negus, de Wereldbeurzen, de omgeving van Roosevelt, de Anglicaansche kerk, de Times en de Britsche admiraliteit, de regeeringen van Frankrijk, Tsjecho-Slowakije, Roemenië, Canada, Zuid-Afrika en Australië, de Duitsche Centrumpartij, de Chineezen, wijlen dr. Dollfuss, de burgemeester van New-York, de wereld-pers, het Vaticaan, het grootste gedeelte van de Jezuïeten, Goethe, het Oude Testament, de democratie, iedereen, die over cultuur praat, de bisschop van Chicago (allebei: zoowel de katholieke als de protestantsche) enzovoort, enzovoort.’

De Uitzicht-rubriek van de juli-augustus-aflevering[16] herhaalt het Spanje-thema van het vorig nummer en in dezelfde bewoordingen van bijval voor de anti-Franco-Hitler-Mussolini pers (Maurice Carite en Georges Bidault in l'Aube en ‘het prachtige beroep, dat François Mauriac deed ten gunste van het Baskische volk’) en van kritische kanttekening bij Franco-gezinde geluiden als in de Londense Catholic Times. De duidelijke afwijzing van bepaalde gewelddaden der Franco-troepen en de bezwaren tegen een kritiekloze ‘rechtse’ invulling der ‘katholieke solidariteit’ van anderen, houdt intussen niet in dat de redactie zonder meer partij kiest voor een der belligerente partijen in Spanje. In *Uitzicht* van het oktober-nummer[17] lijkt men zich vooral aan te sluiten bij de uitvoerig weergegeven opvatting van Maritain in de juli-aflevering van de Nouvelle Revue Française: ‘Het is een afschuwelijke heiligschennis priesters te vermoorden uit godsdiensthaat: waren zij al “fascisten”, zij zijn ook dienaren van Christus. En het is een even afschuwelijke heiligschennis armen te vermoorden in naam van den godsdienst: waren zij al “marxisten”, zij zijn het volk van Christus’. Redactioneel commentaar: ‘Welke van beide kampen hier ook de overwinning behaalt, na wie weet hoeveel tijd en ten koste van hoeveel menschenlevens, de haat van de andere partij zou erdoor gefixeerd worden. De eenige uitweg die hier gevonden kan worden, is die van een verzoening, waarbij het Spaansche volk zelf zijn weg kiest. Hoe die verzoening tot stand komt, doet niet terzake. Om wille van het Christendom is zij noodzakelijk.’

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *De Keuze*, januari 1937, dertiende jaargang nr. 1, blz. 1-9.
2 Anton van Duinkerken, *De Keuze*, maart 1937, dertiende jaargang nr. 3, blz. 113.
3 Anton van Duinkerken, *Paradox en Pathetiek*, mei 1937, dertiende jaargang nr. 5, blz. 225-238.
4 Jan Engelman, *De Engel*, januari 1937, dertiende jaargang nr. 1, blz. 14-16.
5 Jan Engelman, *De Kunst op straat*, september 1937, dertiende jaargang nr. 9, blz. 425-429.
6 Jan Engelman, *Grazige weiden*, december 1937, dertiende jaargang nr. 12, blz. 571-575.
7 D.A.M. Binnendijk, *Maurice Gilliams*, maart 1937, dertiende jaargang nr. 3, blz. 146-154.
8 Anton van Duinkerken, *Het nieuwe Vlaanderen*, november 1937, dertiende jaargang nr. 11, blz. 505-508.
9 André Demedts, *De jongste Vlaamsche literatuur*, november 1937, dertiende jaargang nr. 11, blz. 514-521.
10 Anton van Duinkerken, *Menschelijke waardigheid*, juni 1937, dertiende jaargang nr. 6, blz. 289-293.
11 Mr. D., *Vrijheid van Godsdienstuitoefening*, februari 1937, dertiende jaargang nr. 2, blz. 99-101.
12 Mr. D. van Deurne, *Gekooide Christenheid*?, december 1937, dertiende jaargang nr. 12, blz. 578-587.
13 Joseph Roth, *De Kerk op den Kruisweg*, september 1937, dertiende jaargang nr. 9, blz. 417-419.
14 Mr. O. Leyendekkers, *Wijzigingen van ons Staatsbestel*, januari 1937, dertiende jaargang nr. 1, blz. 37-40.
15 *Uitzicht*, juni 1937, dertiende jaargang nr. 6, blz. 325-331.
16 *Uitzicht*, juli-augustus 1937, dertiende jaargang nr. 7-8, blz. 408-411.
17 *Uitzicht*, october 1937, dertiende jaargang nr. 10, blz. 490-495.

Jaargang XIV, 1938
‘De stem van het leed komt de grens niet meer over’

‘Wat onderscheidt toch de Nederlandsche katholieken van de katholieken der andere landen, dat bij ons elke geestelijke beweging bedreigd wordt, en dikwijls ontluisterd, door den petieterigen patronaatsgeest, waarover men zich schaamt te spreken, ofschoon het zwijgen onmogelijk wordt?’: deze inzet van Van Duinkerkens openingsbijdrage *‘Wij Katholieken’ en het Katholicisme* aan de eerste aflevering van de nieuwe jaargang[1] is er al een indicatie van, dat zijn sombere taxatie van de werkelijke kracht in het Nederlands katholicisme dit jaar geenszins lichter wordt. Het tegendeel is het geval, de zorgelijke geluiden hieromtrent in de vorige jaargang worden nu, en met name in dit openingsartikel, met nog grotere nadruk herhaald.

‘Hoe veel liever zou menigeen zich uitsluitend wenden tot mooie, wijze teksten van voorheen, veel rijker aan inhoud, veel warmer van toon, veel vrijmoediger in durf dan heel het nationale katholieke leven, dat de maat maar niet schijnt te vinden tusschen ijdel gebral en kinderachtige reputatie-schennis.(...) Zegt mij: *wat* vormen “wij, katholieken” voor het bewustzijn van hoorders en gebruikers dezer woorden? Een club ter bestrijding van natuurbaden, nationaalsocialisten, filmzedeloosheden en alles wat rood is, - een vereeniging tot bestudeering van het vraagstuk der historische en actueele verhouding tusschen Kerk en Staat, - eene organisatie, die haar leden voorzichtigheidshalve op het gulden middenpad houdt tusschen hetgeen zij met dappere verachting de uitwassen van de moderne wanbeschaving noemt? De mond loopt over van dit alles; vergist zich degene, die het gevolg trekt, als zou het hart hier vol van zijn? (...) “Wij, katholieken vormen een eenheid” - een “hechte eenheid” bij voorkeur. Dit is uit den treure herhaald en zelden kwaad bedoeld, maar wie den band dier altijd vastgestelde eenheid zoekt, vindt, naast dezelfde kudde-instincten, waardoor allerlei groepeeringen op een gegeven oogenblik een hechte eenheid vormen, weinig anders dan een polemisch samenhorigheidsgevoel, hetwelk ons tot de tegenstanders van onze tegenstanders maakt. Wij zijn van onze vijanden afhankelijk, omdat zij den herdershond spelen langs de randen van onze kudde. (...) Het is zeer wel denkbaar, dat “wij, katholieken” er al onze teekenende opvattingen ter goeder trouw op na houden tot redding van een bedorven wereld, maar het is zeker, dat wij ze koesteren ten nadeele van ons elementair begrip omtrent de werkelijke zending van “ons” katholicisme in deze wereld. Dit begrip dringt niet meer voldoende tot ons door, omdat het verduisterd wordt door een bijkomstig samenstel van clubgewoonten, welke wij voor het wezen van den

godsdienst houden.(...) Men ziet niet meer, dat net katholicisme een voltooiing is, men beschouwt het als een attribuut. Iemand is dan "katholiek van zijn geloof", zooals hij "timmerman van zijn vak" is. "God komt niets te kort bij de Nederlandsche katholieken" hoorde ik eens een goedig missionaris zeggen. Neen! God wordt "netjes bediend" - maar de winkel is van ons! Filmacties hebben we in voorraad, en leekenspelers en Graalmeisjes en letterkundigen en dagbladen, maar in de mystieke liefde zijn we niet zoo goed gesorteerd, omdat de concurrent zich op dit artikel zoo toelegt!'

Deze citaten mogen volstaan om aan te geven hoe Van Duinkerken in dit artikel weer eens alle registers opentrekt, als het er om gaat de enghartige geloofsbeleving van katholieke landgenoten aan het licht te brengen. Het tweede gedeelte neemt overigens van de rijkelijk aanwezige ironie met grimmige ondertoon iets terug om vervolgens de unieke rijkdom van het ware katholicisme te releveren: 'Natuurlijk, dit beeld is gechargeerd! Onder de oppervlakkige clubsamenhoorigheid, die alle clubvooroordeelen versterkt en vergroot, is er bij "ons, katholieken" wel degelijk de wetenschap, dat Christus leeft, ook Lichamelijk', wij hebben ons alleen te hoeden voor 'de daemon van het Nederlandsche katholicisme, de listig vermomde, fatsoenlijk zich voordoende verleider, die er altijd op uit is, den Geest uit te dooven.(...) De katholieke godsdienst is niet een religie naast andere religies en dan toevalligerwijze onzes inziens de meest verkieslijke, maar het katholicisme - de *algemeene* godsdienst - is de voltooiing van alle religie. Deze godsdienst is het antwoord der Liefde op het gekreun van "een wereld in barenswee en die haar verlossing wacht". Het antwoord door de geboorte van een Kind. "De wereld was door Hem ontstaan en de wereld erkende Hem niet. Hij kwam in Zijn eigen bezit en de Zijnen ontvingen Hem niet. Maar aan allen, die Hem ontvingen, gaf hij de macht, kinderen Gods te worden: aan hen, die in Zijn naam gelooven, die niet uit bloed, noch uit den wil van vleesch of man, maar die uit God zijn geboren". Hier begint het katholicisme. Het is de voltooiing van het Jodendom en de vervulling van het heidendom, het onbekende doelwit van alle religieuze instincten in de menschheid, de vervollediging van alle zichtbare levensbeweging in de onzichtbare, de mystieke levensbeweging. Dit nieuwe leven, dit algemeene Leven is de richting van al het bestaande naar het Zijnde, van al het geschapene terug naar den Schepper. In deze beweegkracht, door deze beweegkracht, met deze beweegkracht zijn "wij, katholieken" waarlijk één. Hier is de grondslag onzer hechte eenheid.' En ten slotte terugkerend naar het uitgangspunt eindigt het artikel met de vaststelling: 'Zulk een katholiek eenheidsbegrip kan zich kwalijk verzoenen met de ontluistering der kerkelijke eenheid tot een gemoedelijke en gezellige clubformatie, ongetwijfeld braaf en goed-bedoeld, maar met den horizon altijd pal naast de deur.' Wij gunnen ons geloof 'de ruimte niet, omdat wij bang voor uitersten zijn, ook voor de uitersten ten goede. Wij vreezen de dwaasheid der liefde, den gloed des geloofs, de vaart van de beweging. Dit maakt ons tot een vreemde groep afgezonderden, anders dan de katholieken van andere tijden en landen.'

Intussen is er ook wat jaargang 1938 betreft alle aanleiding om te constateren dat in Van Duinkerkens bijdragen naast het geluid van bekommernis inzake

feitelijke verschijnselen de ‘tweede stem’ te beluisteren valt, waarin besef van ‘buitentijdige’ waarden de bezorgdheid over tijdelijk-aardse zaken in de schaduw stelt. Met name als poëzie en geloof elkaar ontmoeten - in de concrete vorm van enkele gedichten op religieus-kerkelijke themata - klinkt relativering van bemoeienis met het ondermaanse in het licht van eeuwige waarden door. Dan is het de zuiverheid van een ‘kindercommunie’ of de ‘stilte van Kerstmis’ waarbij al het tijdelijk-menselijke verstomt, dan is het - als in een Vondelgedicht in het januari-nummer[2] - ‘'t altaargeheimenis’ en ‘de heerlijkheid der Kerke’ en niet ‘de wereld’ die ‘woelt en raast, met ijdelheid gevoed’, welke ‘de vrucht der weelde van gemoed’ doen zwellen.

Niet toevallig klinkt de notie van ‘weelde’ het sterkst door in een gedicht waarin de wereld van het geloof verbinding aangaat met die van het - in dit geval: Vondels - kunstenaarschap. Ook op het vlak van beschouwing herhaalt Van Duinkerken een vroeger geluid omtrent de heilzaamheid van de ontmoeting tussen geloof en kunst, wanneer deze plaats vindt via het bindend element van vrijheid. Hij doet dat met name in een opstel over de negentiende-eeuwse katholieke filosoof Martin Deutinger, dat de juni-juli-aflevering opent.[3] ‘Deutinger was aestheticus en moralist. Zag men die twee hoedanigheden te zelden gepaard om hun innige verbondenheid aannemelijk te achten?’ Juist om die ‘innige verbondenheid’ gaat het in dit artikel en het thema leidt tot uitspraken als: ‘Kunst is een wezenlijke manifestatie van onze geestelijke subjectiviteit, doch juist daarom is zij onafscheidelijk van onze innigste religieuze strevingen.’ Vandaar de bijval voor de wijze waarop Deutinger polemiseerde ‘tegen den theologischen kunst-angst, die in de laatste eeuwen het christelijke leven ziender oogen verarmde en de christelijke plastiek bloedloos en smakeloos maakte. Zijn aesthetiek, die alle vrijheden der artistieke inspiratie in hun waarde laat, heeft meer vertrouwen in God en de schepping dan achterdocht jegens den mensch.’ Vandaar ook de waardering voor ‘eenzelfde vrijheidsideaal’ bij Deutinger inzake het religieuze: ‘Het katholicisme beschouwde hij als de algemeenheid in het religieuze. De ééne, ware Kerk is de algemeene, niet gesticht om een groep toevallig gelijkhebbende sectariërs te laten oordeelen over elkander en over de anderen in volle zelfverzekerdheid, dat hun hier noch hiernamaals iets kan gebeuren; maar in het leven - het werkelijke *leven* - geroepen om te verlossen alles wat verlosbaar is. Katholicisme is algemeene vrijmaking in Christus: geen algemeene bekrimping tot gelijkmatigheid van levensgewoonten. De kracht van den christen is zijn vrijheid, die de grondslag moet blijven van zijn deugd, zijn wetenschap, zijn kunst. Deutinger streefde niet naar een geïsoleerde katholieke cultuur, hij streed voor een katholieke reconstructie der cultuur, die zich op haren oorsprong heeft te bezinnen om aan haar doel te beantwoorden. Hij heeft het zoogenaamde isolementsvraagstuk opgelost vóór het gesteld werd. Wie waarlijk katholiek wil zijn, die is nooit algemeen genoeg. De liefde, waarin wij bevrijd worden van de wereld en van ons zelf, omvat allen en alles.’

Hoe dicht de opvattingen van Van Duinkerken en van Engelman inzake de relatie tussen geloof en kunst elkaar naderen blijkt ook dit jaar weer, en dan met name als men naast bovengeciteerd opstel van Van Duinkerken de beschouwing

leest die Engelman, ter opening van het mei-nummer, wijdt aan het werk van de monnik-schilder Jaap Mes.[4]

In beide artikelen vindt men, als in vroeger jaren in De Gemeenschap, instemming betuigd met de gedachten van Jacques Maritain over 'Art et Scolastique' en met de opvatting die aan kunst en geloofsbeleving een onderscheiden doch geen gescheiden betekenis toekent.

Engelman begint met de vaststelling dat de tijden verloren zijn gegaan waarin het beset van de spirituele eenheid 'aller dingen in God' algemeen geldend was ('al is er somtijds reden voor de vage hoop, dat een verwante eenheid, nadat de menschheid allerlei zijpaden insloeg en omwegen maakte, van verre aanschemert en zich wederom zal manifesteeren'). Er bestaat nu, constateert hij, een 'duidelijke verwijdering tusschen de overheerschende verschijnselen in het kunstleven en het besef van die spiritueele eenheid', maar daarmee is het laatste woord niet gezegd: 'Er zijn, zooals Jacques Maritain het uitdrukte, vele twisten tusschen den godsdienst en de kunst. Maar, zoo voegde hij er troostend aan toe: het zijn "querelles des soeurs", zustertwisten. Tenslotte hebben zij gemeen de linie der verontstoffelijking, de behoefte om van het lagere naar het hoogere te stijgen, naar het verklaarde, naar dat niveau, waar de schepping wordt bekeken "sub specie aeternitatis". Men kan immers geen kunst willen, wanneer men geen behoefte heeft geheimen te ontsluieren; door te dringen in de geestelijke realiteit.' Er is, vervolgt Engelman, een eeuw lang te weinig rekening gehouden met de eis dat de religieuze kunstenaar in de eerste plaats kunstenaar moet zijn, maar 'de laatste tien, vijftien jaar' zien we gelukkig bij sommigen 'een toenadering tusschen de religieuze kunst en de kunst tout-court, zooals zij ontstaat op de brandpunten der cultuur, bij de besten en de zuiversten. Een overbrugging dus van de verwijdering, die wij zoo straks hebben geschetst.' De schilder en benedictijner monnik Jaap Mes is een dergenen die over het vermogen beschikken van 'een kostbaar evenwicht, dat hij weet te bewaren tusschen de eischen van zijn geloof en die van zijn kunstvermogen. (...) En vandaar dat zijn werken den indruk wekken, niet moedwillig vreemd te zijn aan wat men zou kunnen noemen den stand der schilderkunst in de cultureele centra van Europa, doch daarvan toch duidelijk onderscheiden blijven door een sterken contemplatieven geest, een stil zingen en ingehouden jubelen, dat beslist iets engelachtigs heeft, iets wat aan de wereld en haar beslommeringen onttrokken mag heeten.' De iconografie der religieuze kunst heeft, zo besluit Engelman, de hedendaagse schilderkunst iets te bieden: 'er zijn weinig goede schilders die tevens goede vertellers zijn. Er is te weinig aandacht voor de fabel, het verhaal, voor de zinnebeeldigheid der voorstelling.(...) Voor veel moderne kunstenaars (...) is de Bijbel een overwonnen standpunt - zoo meenen zij. Hebben zij een flauw vermoeden hoe schraal en armoedig zij op deze wijze het beeld van onze cultuur maken? Nog een paar van die overwonnen standpunten en de kunst is verdwenen, omdat het geen levend mensch iets schelen kan een kunst te ontmoeten, die alleen uit lijnen en uit verf bestaat en niets bevat waarin den geest iets substantieels wordt meegedeeld. Volgens Auguste Rodin zijn wij door ons ongeloof pas weder barbaren geworden. Het kan waarlijk nog anders! Dat bewijst ook het werk van Jaap Mes.'

Het thema van de verhouding tussen geloof en kunst in bijdragen van Van Duinkerken en Engelman krijgt geen spectaculaire vervolgen in de literatuur en literatuurbeschouwing van deze jaargang. Poëzie op motieven van geloof en kerk ontbreekt niet, maar neemt geen opvallende plaats in. Ook op het vlak van beschouwing (Conscience-herdenking door Coolen, ter opening van het augustus-nummer, de poëzie- en proza-kronieken van Vercammen en Van Oosten in verschillende afleveringen) speelt genoemd thema geen overwegende rol, al flakkert het vuur even in Van Oostens proza-kroniek van januari[5], als hij zijn geestdriftige bespreking van de Nederlandse vertaling van Bernanos' *Journal d'un curé de campagne* aldus besluit: 'Dit priesterlijk dagboek is een door en door gezonde katholieke uitgave, waarbij men alleen met zekere beklemming constateeren moet, dat zulk een boek in ons land helaas niet kan ontstaan. Want er is diepte van grond noodig, voor het wortelen dezer intense, christelijke krachten - die wij hier nauwelijks meer kunnen verstaan, laat staan waardeeren, zoomin als men hier de schrijvers verstaat en waardeert, die tot het scheppen van het nieuwe, gezonde katholieke boek in staat zouden zijn.'

Voor het overige maakt de literatuurbeschouwing een vrij 'tamme' indruk. De meest scherpe kritiek is dan ook afkomstig van een buitenstaander als Maurits Dekker, die in de maart-aflevering[6] fors van leer trekt tegen 'de meest belangrijke vertegenwoordiger van de rationalistische richting' in de Nederlandse literatuur, Menno ter Braak, en tegen 'het grut, dat aan zijn broekspijpen hangt'. Ter Braak moge, aldus Dekker, een 'vernuftig denker' zijn, 'maar als kunstenaar heeft hij voor mij geen beteekenis', 'hij tracht, alleen door middel van het verstand, den mensch en het leven te begrijpen', 'het ontbreekt hem aan intuïtie' 'en dit gemis maakt hem, in weerwil van zijn knapheid, soms grenzeloos dom.(...) De knappe Ter Braak zit over zijn ooren in conflicten en complexen en hij komt er niet uit ook, omdat hij zijn bevrijding van de Rede verwacht. Inmiddels morrelt de grijze jongeman maar zo'n beetje aan zichzelf en probeert hij of het lukt, om in zijn critieken af te reageeren. Men zou hem rustig zijn gang kunnen laten gaan, als hij de schrijvers de dichters en hun werken niet voor deze onfrisse bezigheid gebruikte.(...) Mijn betoog bevat gloed genoeg, waaraan deze scribenten hun magere, verkleumde, bloedlooze vingers kunnen verwarmen. Natuurlijk leg ik het af en bereik ik niets, maar ik acht het een voorrecht het tegen ambtenaren af te leggen. Voor een enkele maal heb ik mijn werk onderbroken, om te zeggen hoe ik denk over de Ter Braaksche kaste, over het scherprechterscollege, dat de Nederlandsche letteren onveilig maakt. Zoo is het voldoende. De heeren hebben nu weer stof en ik sluit mijn deur en ga aan het werk.' Dekkers tirade moge 'gloed genoeg' bevatten, zij bezit ook niet méér dan dat: het stuk noemt geen enkele 'Ter Braakiaan' met name en gaat ook de voorman slechts te lijf met algemene vaagheden als via de oppositie denken-voelen. Het meest relevant is het stuk om de redactionele voetnoot die het meekrijgt: 'De redactie van De Gemeenschap wil niet den indruk wekken, dat zij bekenden romanschrijvers, die zich over de letterkundige critiek meenen te moeten beklagen, den mond wenscht te snoeren. Daarom nemen wij dit artikel op. Maar we verklaren erbij, dat we de actie tegen de

critiek van het z.g. Vernuft, begonnen door den zwak redeneerenden Herman de Man, weinig sympathiek vinden. Met name wat tegen Ter Braak wordt ingebracht, is in zijn onderscheidingen totaal onvoldoende. Een te laag aanslaan van de intrinsieke waarde der z.g. Victoriaansche vooroordeelen, dát kan men hem verwijten (kòn men hem verwijten?), maar de distincties die Maurits Dekker maakt betreffende zijn "gevoel" en zijn "verstand" getuigen van een gebrek aan die scherpzinnigheid, welke zijn tegenstander in zoo ruime mate bezit.'

Wat het literaire en literairbeschouwelijke aspect van jaargang 1938 overigens het meest vermeldenswaard maakt, is de opvallende rol die het politiek-maatschappelijke engagement erin speelt.

Negen bladzijden van het maart-nummer zijn gewijd aan *Een Joodsch dichter: Alexander Kailand*[7] wiens poëzie als volgt door de redactie wordt geïntroduceerd: 'Vandaag wordt de stem der lijdenden gewelddadig gesmoord. (...)De stem van het leed komt de grens niet meer over, slechts de stem van de propaganda. De stem van het gesmoorde leed te doen vernemen door de wereld, die misleid wordt, was wel de voornaamste aandrift van den Joodschen dichter Alexander Kailand bij het neerschrijven der hierachter afgedrukte gedichten, die zeker niet vrij zijn van een hard en soms al te bitter cynisme, maar die een beroep willen doen op hetgeen er aan ongeschonden rechtvaardigheidsverlangen bleef leven, ook in het hart van onze, voorheen zoo humaan zich voordoende Jodenhaters.(...) Wij meenen, dat er alle reden bestaat, om aan de schijnbaar-cynische, in werkelijkheid diep-gevoelige dichtkunst van Alexander Kailand een plaats te gunnen in een tijdschrift, dat sedert zijn ontstaan liever naar de stem van de waarachtige bezieling luisterde dan naar de leuzen der toonaangevende menigte. Immers in deze verzen spreekt een balling, en wie ze goed leest, zal door het metaphysische heimwee van dezen verstootene - spijts de verbitterde formuleering - eerder worden gesticht dan geërgerd.'

Een aflevering verder spreekt medewerker Gerth Schreiner er in een korte bijdrage[8] zijn afschuw over uit, dat de 'Deutsche Akademie' nu poëzie-verzamelingen laat verschijnen waarin joodse en 'verjoodste' dichters geweerd zijn, maar hij getuigt tevens van zijn vreugde dat de stem van het 'andere Duitschland' in Nederland nog kan klinken via de bij Querido verschenen bloemlezing *Stimmen der Voelker* en in uitvoeringen van Bachs Mattheuspassion. Verderop in de jaargang blijft in poëzie-bijdragen het engagement met het tijdsgebeuren gehandhaafd. Het augustus-nummer bevat van Hendrik de Vries het gedicht *De mythe der twintigste eeuw*[9] dat vanaf de eerste strofe zijn titel recht doet: 'Een kruis met haken/Op 't bloedig kot./Wie 't hardst kan kwaken/Wordt heer en god.' De september-aflevering ten slotte is voor het grootste gedeelte gewijd aan poëzie van Spaanse revolutionaire dichters als Antonio Machado en Emilio Prados, in vertaling van Jef Last.[10]

De opvallend grote aandacht voor het politiek gebeuren in de binnen jaargang 1938 gepubliceerde poëzie kan moeilijk los worden gezien van de wijze waarop zich het politiek-maatschappelijk engagement als zodanig dit jaar presenteert. Ook op dit vlak is er namelijk sprake van een toenemende aandacht en een

verscherping der kritische stellingname inzake het Europees gebeuren, vooral in Spanje, Duitsland en Italië, en de reactie daarop in de Nederlandse, met name katholieke pers.

Alvorens op dit volgen der actualiteit nader in te gaan, wil ik vermelden, dat ook de reflectie op meer algemene vraagstukken van staatkundige ordening dit jaar gecontinueerd wordt, zij het in beperkte mate en in geprononceerde zin slechts via één bijdrage van medewerker A.G.W. Severijnen, zijn *Democratie, gezag en vrijheid* in de november-december-aflevering.[11] Het is een beschouwing waarin de 'gemengde' waardering van de parlementaire democratie in De Gemeenschap gehandhaafd blijkt en die in zijn nuances en omzichtigheid duidelijk contrasteert met de ondubbelzinnige felheid waarmee op de politieke actualiteit veelal gereageerd wordt: 'De vraag zou kunnen worden gesteld, in hoeverre het parlementarisme - d.i. de democratische staatsinrichting met een volksvertegenwoordiging als *domineerend* orgaan - er in geslaagd is, de taak van den Staat als richter van de natuurlijke strevingen der menschen tot gelding te brengen. Het parlementarisme moest noodzakelijkerwijs voeren tot het partijwezen, hetwelk - op zich zelf gezond, als spruitende uit den drang om de onderscheidene natuurlijke strevingen tot uitdrukking te brengen - toch kiemen tot verwording in zich droeg en in de praktijk in verscheidene landen dan ook tot verwording heeft geleid.' Wijzend op de mogelijkheid dat 'anti-semitische maatregelen in een naburigen Staat door den "volkswil" worden geboden' meent Severijnen daaruit de les te moeten trekken 'dat de democratische gedachte in de praktijk slechts aanvaardbaar blijkt te zijn, *voor zover* het Staatsgezag de uitingen van den volkswil weet te toetsen aan hoogere normen'.

'Moet met de aftakeling van de democratie,' zo vraagt Severijnen, 'eenerzijds in het parlementarisme door de uitwassen van het partijwezen en door de samenkoppeling met een funest werkende opvatting van de vrijheid, anderzijds in de autoritair geregeerde Staten door het toegeven aan uitingen van den "volkswil", welke in strijd moeten worden geacht met algemeene normen van rechtvaardigheid, zedelijkheid e.d., de democratie als beginsel van staatsinrichting als afgedaan worden beschouwd?' Zijn ontkennend antwoord krijgt de 'enerzijds-anderzijds' structuur welke aan het stuk de nuancerende omzichtigheid geeft die ik hierboven aanduidde, en verwijst de 'oplossing' wel erg luchtig naar 'de praktijk':

'Eenerzijds dient te groeien een opvatting van de democratie (...) volgens welke een volksvertegenwoordiging niet als de eenige mogelijkheid tot het kenbaar maken van den volkswil moet worden aangemerkt, maar als een der mogelijkheden, waarbij de kans groot is gebleken, dat door de behartiging van partijbelangen en onnoodig gecriticaster over details het streven van de gemeenschap naar een snelle en doeltreffende opheffing van de in de massa optredende spanningen, door het niet tot gelding brengen van de in het wezen der menschen gewortelde rechten, ernstig wordt belemmerd. Hoe de volkswil op andere wijze beter tot uiting kan komen, zonder dat de realiseering van het natuurlijke doel van den Staat in gevaar komt, is een vraag van praktijk, welke ook in de praktijk hare oplossing wel zal vinden. De democratische gedachte als zoodanig leeft, zelfs in de moderne dictaturen, in zooverre de dictators er blijkbaar

behoefte aan gevoelen voor de rechtvaardiging hunner daden een beroep te doen op den volkswil. Anderzijds blijkt de aanvaarding van de democratische gedachte in de praktijk een zekere onafhankelijkheid noodig te maken tusschen de dragers van het Staatsgezag aan den eenen kant en de organen, welke den volkswil kenbaar maken en de uitvoering controleeren, aan den anderen kant, opdat het Gezag in staat zij, weerstand te bieden aan uitingen van den volkswil, welke in strijd zijn met de wetten van rechtvaardigheid en zedelijkheid. Het is geen geringe verdienste van de staatsinrichting van Nederland, dat aan den laatsten eisch in voldoende mate wordt voldaan, zij het dan ook, dat zulks bereikt en behouden is tegen het streven in van meer links georiënteerde volksgroepen door de z.g. rechterzijde, waarbij in het bijzonder de protestants-christelijke groepen zich hebben doen gelden.' Het is overigens, wat die laatste zinsnede betreft, niet de enige keer in deze jaargang dat er in positief-waarderende zin wordt geschreven over het Nederlandse staatsbestel, met name over de garanties die onze staatsinrichting zou bevatten tegen het 'primordiaat' van de volksinvloed. Van Duinkerken, bijvoorbeeld, ziet - in een herdenking van het veertigjarig regeringsjubileum van de koningin[12] - die waarborg in een de 'Nederlandsche vrijheid' verzekerend koningsschap: 'Dat partij en parlement ten opzichte der monarchie zich verhouden als tijdelijke verschijningsvormen ten opzichte van een blijvend beginsel, kan zonder angst voor de toekomst worden vastgesteld, zoolang de Nederlandsche monarchie op zóó krachtige wijze de Nederlandsche vrijheid verzekert.'

Intussen lijkt er tenminste net zoveel reden als t.a.v. de vorige jaargang ook de beschrijving van dit veertiende Gemeenschapsjaar te beëindigen met enige aandacht voor de wijze waarop het politiek engagement van 1938 zich het sterkst manifesteert: de directe reactie op de Europese actualiteit. Evenals het vorig jaar krijgt die reactie met name gestalte in de over verschillende afleveringen gespreide rubriek *Uitzicht* en zijn de onderwerpen daarbij veelal de toestand in het Italië van Mussolini en in nazi-Duitsland (met kritiek op de 'katholieke' pretenties van de Duce en op het rechteloze geweld der nazi's: 'Oostenrijk bestaat niet meer') maar vooral de gebeurtenissen in Spanje. Wat in de Spaanse kwestie wederom felle kritiek blijkt op te roepen is de gewelds-escalatie - het bombarderen van open steden, het doden van onschuldigen - de pretenties van de Francisten 'soldaten van Christus' te zijn en de aprioristische solidariteit van veel katholieken met de 'geloofsgenoot' Franco, waarbij men vrijwel ieder bestrijdingsmiddel tegen de duivelse 'roden' bij voorbaat geoorloofd acht.

In de reactie hierop sluit De Gemeenschap zich aan bij degenen die onder de verzamelnaam 'linksch-katholieken' worden aangeduid: Maritain, François Mauriac (in de Figaro), de redacties van de Franse tijdschriften Esprit en Temps Présent, het dagblad Aube met de medewerkers Georges Bidault en Luigi Sturzo, de Zwitserse Entscheidung en de Engelse People and Freedom-groep met het tijdschrift News Sheet. In de *Uitzicht*-rubriek van het maart-nummer[13] wordt met instemming de Aube-medewerker Luigi Sturzo geciteerd die n.a.v. Franse en Engelse nota's 'tegen de barbarij' in zijn blad had geschreven: 'Misschien schenken de "pro-franquisten" in Europa en Amerika geen aandacht aan dit voorstel, alleen omdat de bombardementen Parijs, Londen, Brussel,

Washington en Buenos Aires niet bereiken. Maar er zou wel eens een tijd kunnen komen, waarop zij bemerken, dat zij, die Spanje bombardeeren, boven Frankrijk en Engeland vliegen, en met tonnen aan brandbommen de huizen, de scholen, de weeshuizen en gestichten voor ouden van dagen, de kerken en de kantoren in brand steken... Dan zullen zij zich herinneren, dat zij niets gedaan hebben voor hun broeders, en zij zullen hun smeekbeden zenden naar den hemel en naar de menschen, opdat hun beproeving een einde neme, dezelfde beproeving, die zij niet verhinderd hebben, toen anderen eronder leden, omdat die anderen niet hun broeders waren... het waren alleen maar "de rooden".'

De redactie tekent hierbij aan: 'De regeering van Barcelona, de bolsjewisten, die ook al met deze barbarij begonnen was, heeft de Londensche nota beantwoord met een voorlopig stopzetten van de bombardementen. De Caudillo, de verdediger van de Kerk, die het Liefdegebod predikt, talmde. Tenslotte is dan echter ook zijn antwoord binnengekomen: hij geeft er den voorkeur aan zelf de "doelen" voor zijn projectielen uit te zoeken. Wat hij daaronder verstaat, hebben we reeds ervaren uit de bladen: het zijn de weerlooze slachtoffers, gezocht onder de burgerbevolking. Waarom ook niet? Het zijn immers maar rooden...' De *Uitzicht*-rubriek van latere afleveringen, die van oktober bijvoorbeeld, bevat een instemmende explicitering van de standpunten van Maritain en Mauriac: geen partij kiezen in een burgeroorlog, maar, juist als katholieken, protest aantekenen tegen hen die van een 'heilige oorlog' spreken en geen onderscheid maken tussen de zaak van 'hun gekruisigde God en die van generaal Franco'.

Wat in het kader van de reactie in De Gemeenschap op 'Spanje' en de dreiging vanuit Italië en Duitsland zeker nog vermeld moet worden is de herleving van de strijd met de katholieke pers in Nederland. De aversie met name t.a.v. De Maasbode, die na enige jaren van zwijgen in de vorige jaargang weer een aanzet kreeg, neemt nu vrijwel per aflevering toe. De reeds geciteerde *Uitzicht*-rubriek van maart gewaagt van de 'meer dan belachelijken geest, die uit de buitenlandsche overzichten van het Rotterdamsche blad spreekt, waarin bij ieder succesje van Franco luid gejuicht wordt en al wat de Spaansche regeering doet onder het vakje "communisme" wordt gerangschikt.' En in een Hagel-bijdrage in dezelfde aflevering[14] wordt 'de onbegrijpelijke zwakheid' van dit blad gesignaleerd waar het 'de walgelijk onbenullige echter niet ongevaarlijke artikelen van Baron van Wijnbergen met instemming blijft opnemen' en deze zelfs schrijven laat over 'de beteekenis van de as Rome-Berlijn voor het Christendom, na den welgeslaagden overval op Oostenrijk'.

In een redactionele beschouwing in het april-nummer[15] wordt gememoreerd dat de katholieke pers in de dagen van Nolens zich erg druk maakte tegen de schrijvende jongeren, maar dat de bladen zich nu bedienen van een tactiek van verzwijgen der wezenlijke bijdragen in de letterkundige tijdschriften Roeping en De Gemeenschap. Wij kunnen, aldus de redactie, schrijven wat we willen over de zwakke innerlijke weerstand van rooms Nederland, 'dat het gebeurde in Oostenrijk duidelijk aantoont, hoe weinig een politiek en sociaal georganiseerde katholieke bevolkingsgroep tegenover de feiten beteekent' en 'dat een concentratie van katholieke krachten op zuiver geestelijke grondslagen de eenige reddings-mogelijkheid biedt': 'men laat ons praten'. Toch blijkt in de

tweede helft van het jaar de katholieke pers te gaan reageren, met name op de rubriek Uitzicht. Wanneer daarbij wordt herinnerd aan het literair karakter van De Gemeenschap en, in het dagblad De Tijd, t.a.v. de redactionele kanttekeningen in genoemde rubriek het verwijt van 'literair pathos' wordt gemaakt, is dat een aanleiding om het Uitzicht van oktober[16] met een soort verantwoording te beginnen. Door zijn principiële duidelijkheid en ook omdat er even op het literaire karakter van het blad wordt gewezen, lijkt deze verklaring een adequate afsluiting van de beschrijving der veertiende jaargang: 'Wij zijn geen vrienden van de pathetiek en wij willen onze stijlfiguren gaarne herzien, als het noodig mocht wezen. Waar het ons om te doen is, het is niet anders dan het bekend-maken van feiten en oordeelvellingen, die in boek en blad op iedere redactietafel terecht komen, doch merkwaardigerwijze nooit de rotatiepers bereiken. Wij constateren eenvoudig, dat stemmen als die van Jacques Maritain en François Mauriac, van Entscheidung en Der Deutsche in Polen, van de Aube en News Sheet, om nu van Bergamin en Dr. Brouwer maar niet te gewagen, sinds het uitbreken van den burgeroorlog in Spanje genegeerd worden. Het feit dat in het linksche Spanje door het verblinde gepeupel priesters vermoord zijn en kerken verbrand, was voor de katholieke kranten aanleiding om (zeer on-historisch) partij te kiezen vóór Franco en het verzet van Barcelona en Valencia tegen een rebellengeneraal gelijk te stellen met bolsjewisme. Maritain en Mauriac zijn wereldvermaarde schrijvers, die in iedere katholieke redactie ware sieraden zouden zijn, werden zij tot de tafelen toegelaten. Waarom hebben zij plotseling hun gezag verloren, nu zij beducht zijn voor het praefascisme, dat zich van een groot aantal katholieke penvoerders heeft meester gemaakt en niet van plan blijken hun geweten te conformeeren aan de eischen van het opgeschroefde nationalisme, dat als een kanker overal doorvreet en de wereld onbewoonbaar maakt?

Wij hebben geen ander antwoord te geven dan het stellen van deze simpele vraag. Wij zullen de bladzijden van deze rubriek beschikbaar stellen voor gedichten en belletristisch proza, zonder pathos hopen we, zoodra de katholieke kranten van Nederland terugkeeren tot den normalen gedachtengang, dat het zin heeft om het oordeel der beste vertegenwoordigers van de katholieke cultuur, al zij het gecommentarieerd, mee te deelen aan de lezers die hieromtrent wenschen te worden ingelicht.'

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *'Wij katholieken' en het Katholicisme*, januari 1938, veertiende jaargang nr. 1, blz. 1-11.
2 Anton van Duinkerken, *Zeventien november*, januari 1938, veertiende jaargang nr. 1, blz. 22.
3 Anton van Duinkerken, *Martin Deutinger*, juni-juli 1938, veertiende jaargang nr. 6-7, blz. 257-269.
4 Jan Engelman, *Frère François Mes O.S.B.*, mei 1938, veertiende jaargang nr. 5, blz. 209-220.
5 A.J.D. van Oosten, *Proza*, januari 1938, veertiende jaargang nr. 1, blz. 36-41.
6 Maurits Dekker, *Het bedrijf gaat door*, maart 1938, veertiende jaargang nr. 3, blz. 151-159.
7 Redactie, *Een Joodsch dichter: Alexander Kailand*, maart 1938, veertiende jaargang nr. 3, blz. 119-127.
8 Gerth Schreiner, *Driemaal Duitschland*, april 1938, veertiende jaargang nr. 4, blz. 182-187.

9 Hendrik de Vries, *De mythe der twintigste eeuw*, augustus 1938, veertiende jaargang nr. 8, blz. 382-383.
10 *Spaansche Verzen*, september 1938, veertiende jaargang nr. 9, blz. 408-429.
11 A.G.W. Severijnen, *Democratie, gezag en vrijheid*, november-december 1938, veertiende jaargang nr. 11-12, blz. 582-585.
12 Anton van Duinkerken, *De veertig jaren*, september 1938, veertiende jaargang nr. 9, blz. 401-407.
13 *Uitzicht*, maart 1938, veertiende jaargang nr. 3, blz. 141-150.
14 R.D.G., *Van Wijnbergen's Verwachting*, maart 1938, veertiende jaargang nr. 3, blz. 160.
15 R.D.G., *Hoogere standen*, april 1938, veertiende jaargang nr. 4, blz. 190-192.
16 *Verzuimen en niet bekend maken*, october 1938, veertiende jaargang nr. 10, blz. 493-494.

Jaargang XV, 1939
‘Het heeft zeker zin, *juist nu*, een cultureel tijdschrift te redigeeren en te lezen’

‘Heeft het nog zin, een cultureel tijdschrift te lezen, nu de barbaarschheid oppermachtig is gebleken?’: het antwoord dat de redactie formuleert op deze vraag van een abonnee in het septembernummer van de vijftiende jaargang[1] kan als representatief gelden voor wat De Gemeenschap in 1939 te bieden heeft, zowel aan politiek engagement als aan aandacht voor ‘de schoonheid’. Ongetwijfeld uitgaande van de feitelijkheid van de oorlogssituatie, luidt de reactie op de lezersvraag aldus: ‘Wij moeten zeggen, dat wij ook onzerzijds de vraag naar het verdere nut onzer activiteit een oogenblik hebben gesteld, nu er een toestand is ingetreden, die menigen toeleg op het ware, goede en schone verlamt. De gevolgen van deze toestand voor ons land en voor het katholieke volksdeel van ons land, zijn in dit stadium moeilijk te voorzien, maar de vooruitzichten gunstig te achten, lijkt ons bijzonder vermetel. Het zal noodig zijn, de meest ernstige gevaren aan te wijzen. Het zàl vooral noodig blijven, te strijden tegen een verkeerde opvatting van het begrip “orde”. Een orde, die geen vrijheid verdraagt, is de orde van het kerkhof. De propaganda voor zulk een orde, vooral wanneer die wordt gevoerd in katholieken kring, is altijd een propaganda tegen het maandblad De Gemeenschap.(...) Dat een vrijheid zonder orde, een “vrijheid van allen tegen allen” weinig begeerenswaardig is, beseffen wij voldoende om de vrijheid te verdedigen, zonder ons iedere vrijheid te gunnen. Deze verdediging heeft tegenwoordig volop zin. Ze had zelden zooveel zin als nu. Een tijdschrift heeft vandaag alle kans om een “tijd”-schrift te zijn, en wij zullen die kans niet verwaarloozen. Van den anderen kant bedenke de lezer, dat het al te tijdelijke den geest alleen verstrooit, terwijl de overweging der blijvende waarden, hoezeer bedreigd en door het tumult der dagen uit de aandacht gestooten, den geest bemoedigt en voedt. In deze dagen uitsluitend aandacht te hebben voor legerberichten en hierdoor zijn belangstelling voor de schoonheid te onderbreken, staat gelijk met het bewijs te leveren, dat men met deze belangstelling nooit ernst heeft gemaakt. Te midden van de meest opwindende geruchten is de ingetogen geest vaak het vruchtbaarst geweest.

Het heeft zin, die ingetogenheid te behoeden. Het heeft zeker zin, *juist nu*, een cultureel tijdschrift te redigeeren en te lezen. Dat de eerste bezuiniging er eene op de goederen van de cultuur zou moeten zijn, is een koopmanschappelijke kruideniersmeening. Wie den triomf van de barbaarschheid vreest, kan dit niet beter doen blijken dan door de rechten van den geest metterdaad te erkennen en te behoeden.’

Dit antwoord aan een lezer is daarom representatief te noemen omdat de ‘tweekantigheid’ ervan - het engagement met de actualiteit en ‘de overweging der blijvende waarden’ de rode draad blijkt te zijn die door de gehele jaargang heen loopt. Voor zover in de beschrijving van voorafgaande jaren t.a.v. beide kanten een terminologie werd gehanteerd van eerste en tweede stem, dient wat 1939 betreft te worden vastgesteld dat het geluid waarmee men, ontstijgend aan de actualiteit, ‘blijvende waarden’ verdedigt en zich toelegt ‘op het ware, goede en schoone’, krachtiger wordt. Voorlopige indicaties daarvoor: de zo nadrukkelijk het Europees gebeuren van de dag volgende rubriek *Uitzicht* vindt men nog slechts in vier afleveringen (alle uit de eerste helft van de jaargang), de principiële bezinning op thema's van geloof, kerk en samenleving komt iets meer op de voorgrond, alsmede de ‘buitentijdige’ poëzie, er verschijnen in toenemende mate weer letterkundige en muziekkronieken, redacteur Antoon Coolen wijdt uitvoerige opstellen aan de waarde van vertellende auteurs als Andersen, Dickens en Streuvels.

Dit krachtiger worden van het buitentijdige element houdt intussen geenszins in dat de reactie op het politiek gebeuren in Europa en in eigen land achterwege blijft. Integendeel: er valt zelfs iets te zeggen voor de bewering dat reflectie op met name de gebeurtenissen in Nederland zich de afgelopen jaren zelden concreter heeft geuit dan in deze jaargang. Dat geldt zeker voor de bijdragen van Ch. André Leffens, een nieuwe naam binnen De Gemeenschap, maar waarover een op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag aanwezig document[2] ‘onthult dat het een pseudoniem van Van Duinkerken is. In zijn bijdrage aan het januari-nummer - *Praefascisme in Nederland*[3] - signaleert de auteur een aantal uitingen van “praefascisme” in ons land, niet alleen in algemene bewoordingen maar ook - en dat is eigenlijk voor het eerst in De Gemeenschap - allerlei bewegingen, periodieken en personen met name noemend. In dit artikel gebruik makend van een studie over het *préfascisme français* in Esprit (december 1938), omschrijft André Leffens pre-fascisme als een “mentaliteit, welke op den duur leidt of moet leiden tot de vernietiging der democratie, en de vestiging van een totalitair bewind.” Deze mentaliteit, zo vervolgt hij, bestaat in Nederland, “ook al vertegenwoordigt dit geen sterke denkrichting of geen groot inwoners-aantal” (De meeste Nederlanders, merkt hij op, “zijn te nuchter om kiespijn door onthoofding te willen genezen”).

De relativering van de kwantitatieve sterkte van het Nederlands pre-fascisme leidt intussen allerminst een sussend betoog in: allerlei verschijningsvormen van het pre-fascisme en nazisme worden in al hun veelheid en variatie genoemd en becommentarieerd. Als een eerste het fascistische klimaat begunstigende factor noemt de schrijver de ‘profascistische demagogie’ in de nationaal-socialistische en de fascistische groeperingen die met de namen van hun leiders en van hun organen worden vermeld: Mussert, Arnold Meijer, Joris van Severen, Ernest Voorhoeve; Nieuw Nederland, Volk en Vaderland, Het Nationale Dagblad, Zwart Front en Hier Dinaso (wij moeten ons, zo wordt hierbij opgemerkt, door de verschillen en de verdeeldheid van deze groeperingen niet laten misleiden: zij beschouwen allemaal de democratie als een ‘uitgewoond huis’ en de ‘Zwartfronter, die vandaag vooral geen N.S.B. er wil lijken’ zal als

hij morgen aarzelen moet tussen de N.S.B. en de vroegere democratie, zijn keus gauw gemaakt hebben). Een tweede factor wordt omschreven als de 'cultureele propaganda' die voor totalitaire staatsinrichting wordt gevoerd. In dit verband wordt gewezen op aantrekkelijke reizen naar Italië, op Duitse literatuurprijzenpolitiek, met name gericht op Vlaamse auteurs, en op de activiteiten van Mussolini-bewonderaar Wouter Lutkie, van de Nieuwe Gids van Alfred H. Haighton en Louis Knuvelder en op nog 'openlijker' sympathiebetuigingen van sommige 'cultureele werkers' voor het fascisme, als George Kettmann, Albert Kuyle ('meer om de vijanden "af te drogen" dan om de beginselen'), en de Vlamingen Wies Moens en Ferdinand Verknocke.

Het opstel beperkt zich overigens niet tot een signalement van concreet-zichtbare vormen van (pre)fascisme: als nog 'gevaarlijker componenten van de praefascistische mentaliteit' wordt gewezen op de onderhuidse gevoelens van de 'wanhoop, de angst, de onzekerheid en het ressentiment', waarover samenvattend wordt opgemerkt: 'Het is moeilijk, deze factoren objectief te betrappen, daar immers niemand bekent, dat hij handelt uit angst, onzekerheid of ressentiment en omdat deze gevoelens gaarne het mom van de nobelste bedoelingen zoeken. Hier te wijzen op concrete verschijnselen, staat gelijk met menschen te stellen in staat van beschuldiging, terwijl men de beschuldiging toch nooit geheel kan waarmaken. Wij moeten er ons dus wel toe bepalen, te wijzen op de tendenz in het algemeen'. 'Een laatste categorie van factoren, die het praefascisme in het leven roepen en onderhouden', zo leidt André Leffens het slot van zijn betoog in, 'vindt haar oorsprong in *de uitdaging* door overdrijving of miskenning. Iemand kan grondig antifascist zijn en toch strikt eerlijk blijven in de erkenning van de qualiteiten zijner tegenstanders. Dit te zeggen schijnt onnoozel, maar het is een cardinaal punt. Vooral degene, die de totalitaire vrijheidsberooving bestrijdt op grond van ethische en sociale overwegingen moet zich bewust blijven, welke vrijheid hij verdedigt. Het is nu eenmaal niet waar dat de democratie de eenige zedelijk-goede-regeeringsvorm voor alle tijden en volkeren zou zijn en dat iedere staatsvorm, die ook maar in het minst naar de dictatuur zweemt, op ethische gronden veroordeeld moet worden. De tegenstander van het fascisme moet weten wat hij aanvalt, echter ook wat hij verdedigt.' En dan blijken antifascisten een heterogeen en weinig eensgezind gezelschap te vormen: 'Moet de katholieke antifascist uiteenzetten, waarom hij voor de vrijheid opkomt, hij zal andere argumenten bezigen - en in wezen een andere vrijheid voorstaan - dan de socialistische of de onafhankelijke antifascist, om van den communist geheel te zwijgen.' Een tekort aan wezenlijke saamhorigheid binnen 'een zogenaamd antifascistisch blok' leidde er volgens André Leffens ook toe, dat katholieke intellectuelen zich terugtrokken uit het anti-fascistische Comité van Waakzaamheid.

Zou er, zo vraagt hij zich ten slotte af, toch geen 'grondslag van vergelijk' gevonden kunnen worden tussen de 'vijanden van de dictatuur' als zij zich baseren op 'concrete gegevens van de vaderlandsche geschiedenis'? Met instemming wordt Van Duinkerken geciteerd: 'Vroom blijven en de tyrannie verdrijven zijn twee begrippen, die in ons volkslied op elkander rijmen': 'Op grond van zulk een vaderlandsche overweging, die alleen steun vindt bij de

vaderlandsche geschiedenis kunnen - zoo dunkt ons - de anti-fascistische strijdkrachten van diverse pluimage zich vereenigen.' Een laatste woord wordt in dit verband gewijd aan de 'talrijke intellectueelen, die het fascisme bestrijden ten gunste van het individualisme, dat hun laatste houvast is, nadat zij alle religieuze, sociale en ethische bindingen in theorie hebben prijsgegeven.' 'Is het individualisme eigenlijk niet de meest geheime en daardoor meest gevaarlijke vorm van praefascisme? De geschiedenis van het Italiaansche praefascisme kan men niet schrijven zonder Gabriele d'Annunzio te noemen, het Duitsche praefascisme veronderstelt Friedrich Nietzsche en Stefan George, in Frankrijk vertegenwoordigen Charles Maurras en Maurice Barrès, bij ons in zeker opzicht Lodewijk van Deyssel zulk een *praefascistisch individualisme*. Men herleze Van Deyssel's "Het ik" en "Caesar" om het type van den dictator te zien ontstaan. Het vitalisme van Marsman's eersten bundel *Verzen* mag men wellicht als een uitvloeisel van dit praefascistisch individualisme beschouwen, al is de dichter zelf van eventueele sympathieën voor het fascisme geheel teruggekomen.' Het noemen van namen eindigt in dit verband met het ter sprake brengen van de 'anti-collectivistische ideeën van Dr. Menno ter Braak'. Ter Braak, eerder in het artikel genoemd om zijn scherpe analyse van 'het nationaal-socialisme als rancuneleer' en in een voetnoot 'boven verdenking' gesteld inzake de eerlijkheid van zijn anti-fascisme, moet het nu toch ontgelden in een negatieve waardering van zijn boeken - met name van *Politicus zonder partij* -: 'hun laatste rechtvaardiging rechtvaardigt de heerschzucht van het ik, niet de dienstbaarheid van het individu.' En die diskwalificatie gaat vooraf aan de conclusie: 'De volstrekte individualist is de praefascist par excellence. Hij kan in den totalitairen staat niet leven - zou Nietzsche vandaag kunnen *leven* in Duitschland? - maar aan hem dankt het totalitaire bewind de uitholling en de vernietiging van de beginselen, die het aanvankelijk tegen zich vond: geen verdraagbaar bondgenoot, maar zelfs als vijand een welkom wegbereider.' Ook andere bijdragen van André Leffens aan deze jaargang bevatten een onderzoek naar en een weging van de beginselen waarop men een anti-fascistische houding baseert. Zo komt het in een beschouwing *Tegenover de toekomst* in de september-aflevering[4] tot een afwijzing van 'allerlei schrijvers' uit de tijd 'die door dezen nieuwen oorlog zal worden afgesloten', die lijden aan een 'hypertrophie van het onderbewuste en van het instinct': 'zij leven niet uit het geloof, niet uit het geweten, niet uit het verstand, ook niet uit de overwinning van onzen geest op de materie, dus niet uit de cultuur, maar zij leven uit het emotioneele, het onderbewuste, het driftige en vage, dat in ons is, en zij houden dit vermogen, dat zij niet kennen, en nauwelijks kunnen schatten, voor "de centrale levenskracht", omdat zij geen helderheid hebben omtrent het doel van ons bestaan en ook niet omtrent den zin van de geschiedenis. Zij zeggen: "het zinlooze verrukt ons" en zij zijn blij met dien onzin.'

Vooral nu de tweede wereldoorlog een feit is, zal het échec van deze houding blijken, aldus André Leffens: 'Is het onderbewuste niet beheerscht door het geweten, en is het geweten niet bestuurd door de recta ratio, dan staat het individu aan den rand van den ondergang.(...) De tyrannie der immoraliteit is erger' dan die van het geweten en der moraal waar Marsman, (de enige onder

de ‘talrijken’ die hier met name genoemd wordt) zo beducht voor was, en ‘van haar mag men geen “Nieuw Europa” verwachten.’

Blijkt deze tweede bijdrage in heel wat minder concrete bewoordingen gesteld dan de eerste, haar ‘algemeenheid’ wordt in deze aflevering ruimschoots van een ‘feitelijke’ aanvulling voorzien via de beschouwing *Van romantisme over petitio principii naar profanatie* van medewerker Criton (Hubert Cuypers)[5], welke een duidelijke ontmythologisering van de nazi-santekraam inhoudt. Aanleiding voor dit artikel vormt een romantiserende benadering van begrippen als ‘nationaal’ en ‘volksch’ en de publikatie van een hooggestemde brochure op dit vlak, van prof. dr. Hoogveld onder de titel *Het wezen der Volksgemeenschap*. Tegenover ‘Hoogveld's door en door romantische voorstelling’ lijkt het Criton nuttig ‘eenige historische feiten [te] plaatsen betreffende concrete naties’. Dat brengt hem tot o.m. de vraagstelling ‘of het huidige Duitsche nationaliteitsgevoel nu werkelijk een natuurproduct en liefst “een stuk leven van Gods rijk-geschakeerde schepping” [Hoogveld] is, dan wel veeleer het resultaat van Teutoonsche colonisatie, Pruisische staatkunde, oeconomische berekening (Zollverein), een vervalschte Emser Depesche, “Blut und Eisen”, het Reptiliënfonds e.d.?’ Het commentaar laat over Critons beantwoording van deze vraag geen onduidelijkheid bestaan: ‘Met een “natuurproduct”, dat door zulke meststof tot bloei moest komen, zien wij voor ons liever niet den naam van God verbonden!’ Het is, aldus Criton, ‘vooral met het oog op de di minores (klasse Knuvelder), dat wij Hoogveld's inleiding over Staat en natie even onder de loupe der historiografie’ brengen. Toch blijkt het geschiedenislesje met een overvloed van feitenmateriaal dat de divinisatie van het natiebegrip ondergraaft, niet alleen voor enkele ‘di minores’ bestemd te zijn, maar ten slotte ook ter algemene waarschuwing: ‘Nationalistische theorieën, die ons in de richting der volksche kapers op de kust drijven, dienen dan ook door ons als de pest gemeden te worden. En die kapers loeren ook in ons land.’ Ook bij ons treffen wij de verdwazing ener nationale mystiek aan in de verheerlijking van natie en leider als van God gegeven: ‘in ons land noteerden wij b.v. over Mussert en v. Severen (met onze ongeveinsde verontschuldiging jegens den laatste, dat wij hem hier een oogenblik in zulk gezelschap moeten plaatsen) resp. “De Persoon van den Leider, uit ons volk geboren, maar ons door God gezonden” etc. en: “Wij danken God, dat hij ons dezen man schonk” etc.’

Op het vlak van beschouwing over staatkunde en politieke actualiteit manifesteert zich in deze jaargang ook voor het eerst redacteur Louis de Bourbon, die tot op heden voornamelijk lyrische poëzie en verhalend proza bijdroeg. In het openingsartikel van het maart-nummer *Consequentie der grondwet*[6] - laat hij, met duidelijke distantie overigens van totalitaire staat-ideeën, reserve horen ten aanzien van bepaalde vormen van democratie: ‘Inderdaad zal men voor de regeling van den volksinvloed moeten zoeken naar een degelijker en ideëeler oplossing dan het individueel-materialistisch mannen- en vrouwenkiesrecht.’

Is het in dit artikel Gerard Bruning wiens afkeer van het algemeen kiesrecht De Bourbons reserve inleidt, in zijn kroniek *Het onuitroeibaar heimwee* in de september-aflevering[7] blijkt het Marsman te zijn die inspireert tot een voor een Bourbon overigens niet zo merkwaardige staatkundige conceptie: ‘Onze jeugd

is “door het onuitroeibaar heimwee vervuld den Koning te zien voor wien zij had willen strijden”. En al behoeft die koning niet te voldoen aan de eischen die de dichter, welke deze regelen schreef, er aan zou stellen, hij moet meer uiterlijken glans vertoonen dan de misschien wel wijze en degelijke, maar volstrekt onromantische “voormannen” van ons openbare leven. Wie dit verlangen van een geestelijk tamelijk onderkomen maar leefdriftige jeugd beseft, begrijpt ook, hoe het aan enkele demagogen gelukt is, een groot deel van de Europeesche jonkheid voor zich te begeesteren. In laatste instantie kwamen Hitler en Mussolini aan het bewind bij de gratie van de onsterfelijke zucht naar romantiek.(...) Wil men de Nederlandsche jeugd begeesteren voor een ideaal - en welke prachtige idealen kan men haar heden niet voor oogen stellen - dan moet men haar zelf de plaatsen geven op de bres. Zij heeft er genoeg van zich te doen beleeraren door een vrij aftandsch-geworden pers en ja te knikken tegen elke holle phraseologie. Zij willen den koning zien voor wien zij moeten strijden en zij willen opgenomen worden in de voorste rijen van het bataillon.’

Behalve in de bovengeciteerde bijdragen van André Leffens en Criton biedt jaargang 1939 weinig directe reactie op de politieke actualiteit. De rubriek *Uitzicht* verdwijnt, zoals gezegd, later in het jaar en de vier keren dat zij nog wel verschijnt, biedt zij op de thema's van ‘Duitsland’ en ‘spanje’ veelal herhaling van vroegere aandacht. De belangstelling lijkt zich soms te gaan verplaatsen van bemoeienis met de actualiteit naar overdenking van ‘blijvende waarden’, die dan in eerste instantie in de sector van geloof en kerk blijken te liggen en leiden tot principieel-katholieke uiteenzettingen omtrent seksualiteit en huwelijk, de verhouding van kerk en staat, en over de individuele persoonlijkheid en diens functioneren in allerlei samenlevingsvormen.

Ook als het benadrukken van ‘hogere waarden’ literaire of literatuurbeschouwelijke vormen krijgt, blijft de confessionele bepaaldheid ervan gehandhaafd. Dat is bijvoorbeeld goed te merken als de redactie in het februari-nummer start met ‘een reeks korte karakteristieken van buitenlandsche katholieke dichters’.

De constante daarin blijkt inderdaad de katholiciteit van de gekozen figuren te zijn. In de genoemde aflevering[8] geldt de aandacht de Hongaarse priester-dichter László Mécs wiens werk volgens de redactie ‘tot de schoonste katholieke poezie in het hedendaagsche Europa behoort’ en ‘wiens streven naar een gezonde christelijke maatschappij veel overeenkomt met de beginselen, die in De Gemeenschap worden verdedigd’. Deze dichter wordt verder als volgt geïntroduceerd: ‘In 1926 verscheen zijn eerste dichtbundel, die in menig opzicht kan worden vergeleken met het eerste werk van de katholieke jongeren in ons land. Naast eenzelfde vurige “Godslyriek” - het woord *mécs* waaraan de dichter zijn pennenaam ontleende, beteekent: Godslamp - treft men in deze jeugdige, vrije en frissche poezie eenzelfde belangstelling voor den evenmensch, eenzelfde voorkeur voor de eenvoudigen en de onderdrukten, eenzelfde reactie op het hooghartig individualisme van verscheidene dichters der vorige generatie.’

Een aflevering later[9] valt de aandacht op de Braziliaanse dichter Rui Ribeiro Couto, diplomaat te Den Haag, die aldus wordt voorgesteld: ‘Hij weet zich een mensch als een ander, en speelt ook als dichter niet de uitzonderingsfiguur.

Geboren te Santos op 12 maart 1898 leerde hij in deze zeehaven zijner kinderjaren zwervers uit alle landen kennen, en hij dichtte: sou amigo dos povos e das nacôes; ik ben de vriend der armen en der volkeren.

Zijn geloofsbelijdenis is eenvoudig. "Ik ben christen. Roomsch Katholiek. Apostolisch Katholiek". Dit geloof heeft bij hem nooit den vorm aangenomen van een verstandelijk stelsel. Ribeiro Couto is katholiek van overtuiging en van gemoed.'

Ook de in volgende afleveringen figurerende dichters worden in een levensbeschouwelijk kader geïntroduceerd. In het april-nummer[10] is het, als laatste voorbeeld, de dichter O.W. de Lubics-Milosz, uit Litauen afkomstig, in het Frans schrijvend en in Parijs zojuist gestorven, waarvan het levensbericht een 'door doodsangst vergiftigd' verleden meldt, dat na studie van de bijbel echter in het zekere bestaan des geloofs verkeerde: 'Het katholicisme is de eenige waarheid. Spijts den Weerschijn van een gemeenzame oorspronkelijke Openbaring, die ze ons hier en daar toonen, zijn alle andere leerstellingen valsch. Ik zal niet ophouden te herhalen: alleen het katholicisme is wáár, omdat het de oude Joodsche Wet is in den staat van *vervulling* en niet meer van loutere *belofte*, in de goddelijke en menschelijke Persoon van Ieoschoeah Peretz, dat is onze Heer Jezus Christus.'

Ook in literatuurbeschouwelijke en polemische bijdragen van redacteur Van Duinkerken overweegt het levensbeschouwelijk accent. De juni-aflevering opent met zijn beschouwing *In memoriam W. de Mérode*[11] en de waardering die daarin voor deze dichter van protestantsen huize doorklinkt hangt ten nauwste samen met de signalering van een katholiserend element in diens werk. Een beoordeling daarvan, aldus Van Duinkerken, 'kan onzerzijds met des te grooter waardeering geschieden, omdat De Mérode het calvinistisch sentiment in Nederland tot goudeneeuwsche breedheid heeft verruimd, door langs het contact zijner katholieke tijdgenooten verbinding met de oudste christelijke gemoedstraditie van de Nederlanden te zoeken. Niet om zijn volgelingen en bewonderaars pijnlijk te stemmen, maar om het portret van dezen onverdachten, vromen, en eerlijken calvinist te voltooien, dient men er op te wijzen, dat hij van de vierden tot den tienden (en laatsten) jaargang regelmatig verzen bijgedragen heeft aan het maandblad De Beiaard van Gerard Brom, hiertoe wel het meest geleid door zijn bewonderende vriendschap jegens pater Jos van Wely O.P., dichter van den bundel *Vader, onze Vader*. Hij is de eerste calvinistische dichter geweest, die deze verstandhouding zocht, en wanneer er in zijn eigen kring van hem getuigd werd, dat zijn calvinistisch geloof samenging met een katholiek levens- en vormgevoel, dan was dit zeker niet kwetsend voor den dichter, die in 1919 reeds, in *De Overgave* een reeks Maria-liederen opnam, zooals noch Anema, noch Gossaert zich zouden veroorloofd hebben te schrijven.' In het laatste gedeelte van het artikel distantieert Van Duinkerken zich van calvinistische interpretatoren van De Mérode's werk (Houwink, Heeroma) die z.i. weinig begrip hebben voor de 'samenklank van aardsch en hemelsch' in deze poëzie, welke dan ook wellicht 'weinig in overeenstemming met de moderne calvinistische cultuur-problematiek' is, maar 'in geenen deele' strijdig met 'de christelijke overlevering, die ouder is dan calvinistische gemoeds-

bezwaren'. En met de aanduiding van een 'katholiseerende tendenz' bij De Mérode wordt dan het retorisch karakter van de slotvraag van dit herdenkingsartikel voorbereid: 'Rechtvaardigt dit ons niet, hem te herdenken als een protestantsch zanger van de algemeen-kerkelijke katholiciteit?'

Van Duinkerkens meest uitvoerige bijdrage aan de jaargang is te vinden aan het begin van het oktober-nummer[12] en zij betreft een kritische beschouwing n.a.v. Ter Braaks mei 1939 verschenen *De Nieuwe Elite*. Ook dit sterk polemische artikel kent het levensbeschouwelijke als centraal element: al speelt de kritiek zich af tegen de achtergrond van het actueel tijdsgebeuren en al wordt een veelheid aan probleemstellingen aangeboden in een literaire oriëntatie, de rode draad blijkt onmiskenbaar de geloofszekerheid die Van Duinkerken tegen Ter Braaks scepsis wenst in te brengen. De waardering die in vroegere kritiek op Ter Braak veelal doorklonk verdwijnt daarbij wel niet geheel en al, maar overheersend is nu toch wel een felheid als nimmer tevoren. Van Duinkerkens introductie van *De Nieuwe Elite* is al niet zo vriendelijk: hij gewaagt van de 'zelfingenomen toon (...) van de valsche nederigheid, waarmede de auteur dit boekje wegschopt in de hoop, dat wij het dankbaar en verbaasd opvangen zouden, en vol zouden stroomen van eerbied voor iemand, die zooveel moderne wijsheid voor "unzeitgemäss" houdt (gij kent uw Thomas Mann!) en die een zoo gefundeerd betoog spelenderwijs vergelijkt bij een zeepbel!' Maar hij trekt eerst alle registers van uitdagende kritiek open als hij zich gaat afvragen 'Waar gaat het allemaal over?' en dan constateert 'hoe leeg het eigenlijk is'. Dan wordt tegenover Ter Braaks scepsis t.a.v. de herhaalbaarheid der geschiedenis het geloof geplaatst 'dat de toekomst in zeker opzicht een herhaald verleden is'. Dan wordt tegenover de 'nieuwe elite' de 'oude' intellectueel gesteld die nog van de 'Voorzienigheid Gods' en 'de onnaspeurbaarheid van Gods Raadsbesluiten' wist en dan wordt tegen alle bedenkingen en complicaties die Ter Braak bij de bespreking van het elitebegrip invoert 'het blijkbaar afgezworen genoegen, het twaalfde hoofdstuk te herlezen van den eersten Corinthiërbrief' ingebracht, 'en al zijn moeilijkheden vindt hij beantwoord'. De climax van zijn kritiek reserveert Van Duinkerken intussen voor de z.i. negatieve invloed op jeugd en toekomst van Ter Braak: 'Hier spreekt geen democraat, geen liberaal, geen communist, geen christelijk partijman, geen verdediger van de volkseenheid, hier spreekt een "individualist". Niet namens een groep, niet voor een belang, maar namens zijn persoonlijk inzicht en ten gunste van een orde, die hij - zoover zijn verbeelding in de toekomst reiken kan - als de ideale beschouwt.' Hij zou een jeugd kunnen boeien: 'Zij ziet en hoort in hem den onbaatzuchtigen ideoloog, den "politicus zonder partij", den onbedorven dienaar zijner eigen waarheid, iemand die geen leuzen rondstrooit en geen ondoordachte dogma's overneemt uit de traditie, maar die ieder stukje vasten grond voor zijn gedachtebeweging persoonlijk verovert, worstelend, lezend, studeerend, samenvoegend en ontledend met een scherp vernuft, een tot cynisme toe stoutmoedige openhartigheid, een voor niets terugschrikkende consequentiedrift.(...) Kortom: deze man is in staat de jeugd te boeien, en er zou weinig toe noodig zijn, hem in staat te maken om haar te bezielen. Maar hier houdt zijn belangstelling op. Dat wil hij niet. Ziedaar de beide slagen, die hij om den arm houdt: hij wil den

schijn vermijden, dat hij een groepsbelang dient en hij weigert, geestdrift te wekken (...) “Voor ons is het absolute einde de dood”. Hij zegt dit zonder bravour en ook zonder valsche nederigheid. Hij realiseert zich zoover zijn fantasie hem toelaat de beteekenis van deze woorden. Het zijn de beslissende woorden. Kon hij deze woorden afzweren, alles zou anders voor hem worden, maar hij kàn dat niet. Hij gelooft niet in de onsterfelijkheid van de ziel. Bewijs ze maar eens! zegt hij. Toon maar eens aan, dat de stervensangst niet den wensch naar eeuwigheid tot den vader van de gedachte maakte!

De openbaring is hem geen bewijs. De waarschijnlijkheidsargumenten verstoot hij als wenschdroomen. Verhalen over verschijningen, bij alle volkeren bekend, berusten voor hem hoogstens op subjectieve ervaringen, door geen objectieve werkelijkheid gedekt. De kans der genade, door Pascal aan twijfelaars geboden, versmaadt hij bewust. (“Wij zijn nihilistischer geworden”... “De Jongste Dag bleef maar uit”... “Voor ons is het absolute einde de dood”). Nooit heeft hij zoo abrupt zijn ongeloof beleden.’ En het is dit ‘belijdend ongeloof’, aldus Van Duinkerken, dat ‘geen uitweg meer ziet dan in “schipperen”, schipperen in tactiek en in relativering. Nu het ernst wordt, nu Ter Braak in zijn geloofsbrieven toekomst en jeugd betrekt, blijkt hij “tot niets bij machte dan tot den mummelenden raad: “schipperen! schipperen!” - Zacht dan breekt het lijntje niet!” Ter Braak zal, zo eindigt Van Duinkerken, toch zelf de schamele waarde van een dergelijk advies moeten inzien: “De bête bewondering zelfs, die zijn populariteit in de kringen van onvolgroeiden hem gunde, moet bij deze vernedering wakker schrikken tot gezond verstand; en voor hemzelf moet het duidelijk zijn, dat het nu tijd wordt, het wereldraadsel eventjes te laten rusten, en zich in dienst te stellen van de groep, tot welke hij behoort: de echte intellectueelen, die met groote krachtsinspanning en onophoudelijke toewijding aan geschiedenis doen. Beter een schoolmeester, die jaartallen kent, dan een bruut, die predikant speelt. Beter een collectivist met de waardigheid van den werkman, dan een individualist met de onbetrouwbaarheid van den huichelaar. “Er valt uit de geschiedenis wèl iets te leeren!” En Ter Braak is spijts zichzelf een “oude intellectueel”.”

Veel bescheidener in omvang en volume, en ook veel minder persoonlijk gericht, is het geluid dat redacteur Jan Engelman in deze jaargang laat horen. In ‘buitentijdige’ poëzie en beschouwend proza blijft hij de verdediger van de ‘blijvende waarden’ der cultuur tegen de actuele rampspoed. Daarbij handhaaft zijn inbreng de tendens van de jaargang, want ook bij hem blijkt het ‘blijvende’ van de kunst bepaald door een metafysische dimensie erin: ‘Hoe kan het dan toch zijn, dat enkelen beweren, dat het met de cultuur nog steeds bergaf gaat? Omdat het besef bijna niet meer levend is, dat cultuur een zaak is van de offerende en zich iedere dag om rekenschap vragende persoonlijkheid in de eerste plaats. Omdat cultuur een lot is en een lijden, niet denkbaar zonder een ideaal dat metaphysisch is en “boven de sterren”. Waarom word ik gegrepen door de stem van Henriëtte Roland Holst, zelfs waar zij zwakke regels schreef, en niet door de opgeruimde folklore van de tallooze roomsche poëten, die tegenwoordig boek en blad onveilig maken? Waarom grijpt mij de kwelling van Vincent van Gogh en de extase van Alphons Diepenbrock? Omdat er een hooge

belangeloosheid is, unzeitgemäss, waaraan gij lijden moet om ooit (en gewoonlijk later dan geluk aanbrengt) een wezenlijke waarde te geven aan uw volk.'[13]

Nu in deze fase van de beschrijving enkele redacteuren aan het woord kwamen, mag - enigszins 'terzijde' - gemeld worden dat van één der redacteuren in deze jaargang veel minder vernomen wordt dan in voorafgaande jaren, en wel van A.J.D. van Oosten. Een 'mededeeling' aan het slot van het oktober-nummer[14] geeft daarvan enige verklaring: 'Met ingang van 1 oktober heeft A.J.D. van Oosten ontslag genomen als redacteur van De Gemeenschap. Wij betreuren, dat hij zich niet langer in staat acht de verantwoordelijkheid voor het redactioneele beleid te dragen. Behalve door het vele werk, dat hij gedurende ruim zeven jaar in het belang van het maandblad verrichtte, heeft hij zich als redactie-secretaris nog bijzonder verdienstelijk gemaakt. Het ontslag, waarom hij verzocht, kunnen wij hem niet verleenen, zonder hem onzen dank te betuigen. Van zijn medewerking, hopen wij, zullen onze lezers nog geregeld kunnen genieten.'

De jaargang bevat verder geen gegevens die meer licht op deze verklaring en dit ontslag werpen en het lijkt me daarom juist in elk geval op dit moment met het weergeven en melden ervan te volstaan.

Om met het weer opnemen van de 'thematische' lijn van het vijftiende Gemeenschapsjaar te besluiten: ook in de poëzie-bijdragen speelt de levensbeschouwelijke gerichtheid een sterke rol. Gedichten op motieven uit het geloofs- en kerkelijk leven vindt men vrijwel in elke aflevering. De kroning van een nieuwe Paus leidt daarbij tot een lofzang op het Pausdom in de vorm van dit acrostichon uit het gedicht *Bij de Kroning van Paus Pius XII* van Frits Scheers in het maart-nummer:[15] 'Pand van den hemel voor een eeuwig zeker weten:/In Uw weerloosheid klinkt een leidend woord/Uit over d'aarde en wordt steeds gehoord,/Steeds gevolgd door een volk, ongeteld en ongemeten.'

Het verlangen om aan de donkerte der dagen te ontstijgen klinkt in de poëzie van dit jaar nadrukkelijk door, zoals in de twee slotstrofen van *Kerstmis 1939* van Louis de Bourbon:[16] 'Heer, sterk in deze tijden/mijn innerlijk gehoor,/in overaardsche weiden/ga nog Uw ster mij voor./Behoed, nu d'engelen zwijgen,/ mijn innerlijk gezicht,/laat mij de vlam bestijgen/van Uw onwereldsch licht.' Deze tendens houdt overigens niet in dat de notie van 'deze tijden' zou ontbreken. Merkwaardigerwijs komt ze althans bij deze lezer, het sterkst over in poëzie van Pierre Kemp, wiens bijdragen tot op heden een welkome onbevangen 'kijkzucht' demonstreerden te midden van veel nadrukkelijke belijdenis, en wel via de slotstrofe van het gedicht *Optocht*,[17] die zonder grote woorden of veel explicitering t.a.v. de actualiteit, meer oproept dan een anecdotisch gebeuren:

> De menschen trommelen om toch iets te zijn.
> Niets zijn ze, wanneer ze niet zijn luid.
> De vele beenen schuiven maar in schijn,
> ze gaan wel voort, maar niet vooruit.

Eindnoten:

1 Redactie, *Heeft het nog zin*?, september 1939, vijftiende jaargang nr. 9, blz. 449-450.
2 Het handschrift van zijn bijdrage *Ontaarding of Vernieuwing*?, gepubliceerd in De Gemeenschap, juli 1940, zestiende jaargang nr. 7, blz. 355-367.
3 Ch. André Leffens, *Praefascisme in Nederland*, januari 1939, vijftiende jaargang nr. 1, blz. 23-37.
4 Ch. André Leffens, *Tegenover de toekomst*, september 1939, vijftiende jaargang nr. 9, blz. 437-444.
5 Criton, *Van romantisme over petitio principii naar profanatie*, september 1939, vijftiende jaargang nr. 9, blz. 417-436.
6 Louis de Bourbon, *Consequentie der grondwet*, maart 1939, vijftiende jaargang nr. 3, blz. 113-118.
7 Louis de Bourbon, *Het onuitroeibaar heimwee*, september 1939, vijftiende jaargang nr. 9, blz. 462-464.
8 R.D.G., *László Mécs*, februari 1939, vijftiende jaargang nr. 2, blz. 97-99.
9 R.D.G., *Rui Riberio Couto*, maart 1939, vijftiende jaargang nr. 3, blz. 161-162.
10 R.D.G., *O.W. de L.-Milosz*, april 1939, vijftiende jaargang nr. 4, blz. 205-207.
11 Anton van Duinkerken, *In memoriam W. de Mérode*, juni 1939, vijftiende jaargang nr. 6, blz. 273-286.
12 Anton van Duinkerken, *De Nieuwe Elite*, october 1939, vijftiende jaargang nr. 10, blz. 465-486.
13 Jan Engelman, *Sint Willibrord in beeld*, november 1939, vijftiende jaargang nr. 11, blz. 543-546.
14 De Redactie, *Mededeeling*, october 1939, vijftiende jaargang nr. 10, blz. 528.
15 Frits Scheers, *Bij de kroning van Paus Pius XII*, maart 1939, vijftiende jaargang nr. 3, blz. 119.
16 Louis de Bourbon, *Kerstmis 1939*, december 1939, vijftiende jaargang nr. 12, blz. 607.
17 Pierre Kemp, *Optocht*, mei 1939, vijftiende jaargang nr. 5, blz. 259.

Jaargang XVI, 1940
‘Wie van geestelijken stand is kan, *ondanks alles*, onbekommerd zijn’

De twee thema's waaronder men het levensbeschouwelijk aspekt, de literatuurbenadering en het politiek-maatschappelijk engagement van de laatste jaren zou kunnen samenvatten - de aandacht voor de actualiteit en de accentuering van ‘blijvende waarden’ - maakten tot op heden wat hun ‘dosering’ en onderlinge relatie betreft een ontwikkeling door: zij bleken ineengevlochten in de paradox ‘*in* den tijd maar niet *van* den tijd’ te zijn, zij klonken in de verhouding ‘eerste en tweede stem’, en in de vorige jaargang nam het geluid der ‘buitentijdigheid’ toe tot een minstens gelijk volume als dat van de zorg om het actueel gebeuren. In deze zestiende jaargang neemt de tweede stem de melodie duidelijk over: via aan bekommernis van het moment ontstijgende poëzie, beschouwing over buitenlandse, niet aan politieke tijdsproblemen gelieerde literatuur (Joyce, Mauriac), veelal door incidentele medewerkers, bijdragen over Nederlandse literatuur uit het verleden (de contra-reformatie), artikelen van theologische of kerk-historische aard en via de meest constante rubriek van de jaargang: die van het ‘Geestelijk Leven’. Veel sterker dan in voorafgaande jaren komt de benadrukking van ‘hogere waarden’ ter relativering van actuele nood ook naar voren in de poëzie en in literatuurbeschouwing en -kritiek. *Inkeer* heet een vers van redacteur Louis de Bourbon in het februari-nummer[1] en het blijkt een inkeer die afkeer van de actualiteit inhoudt: ‘Daarbuiten gieren de stormen,/er staat tusschen oosten en westen/een schaduw met grillige vormen,/en brand woedt in vele gewesten./Laat mij van de binnenkameren/de deuren en ramen sluiten,/mijn oude boeken verzamelen/en niets meer vernemen van buiten.’ En in de augustus-aflevering belijdt dezelfde redacteur in het gedicht *Confiteor*:[2] ‘Wat ook de aarde□ontsier,/wat nooddruft mij belast,/er is een hooger vier/dat brandt onaangetast.’

Poëzie is een te hoog goed om zich geheel te verslingeren aan de tijdsproblematiek: zo zou de samenvatting kunnen luiden van de poëziebeschouwing in deze zestiende jaargang. Een aanzet tot die opvatting valt al te beluisteren in de (Vlaamse) poëzie-kroniek van redacteur Jan Vercammen in het januari-nummer[3] waarin deze zich aansluit bij kritische geluiden t.a.v. de situatie in Vlaanderen, ‘waar sommige dichters hun hart tot zwijgen brengen (dat hart, dat zoo verdomd “individualistisch” klopt, nietwaar?) om een optocht of liever nog: een opmarsch te hooren van een of andere in gekleurde hemden gestoken kudde’.

In concreto wijst Vercammen op de figuur Wies Moens en diens bundel *Het*

Vierkant, ‘waarin hij zich verleiden laat tot meetingspathos, bij Rodenbach geleerd. Niet altijd toch,’ zo laat hij er op volgen, ‘want in dezen bundel staan ook gedichten, die de dichter wellicht geschreven heeft in onbewaakte oogenblikken, (want het hart van één mensch, die Wies Moens heet, klopt er in!) en dan ook werkelijk van mensch tot mensch ontroeren’.

Maar in alle bewogenheid en felheid klinkt de belijdenis van de hoge waarde der poëzie door in *Een Nieuwe Generatie*, een onder Nijhoffs motto ‘Want hoor, hij zingt, hij is niet te onderbreken’ geschreven openingsbijdrage van Jan Engelman in het maart-nummer.[4]

Uitgangspunt in deze beschouwing is het verschil tussen de jongeren die na de eerste wereldoorlog naar voren kwamen en de generatie die zich nu presenteert. Engelman situeert dat verschil op het vlak van identiteit en elan: de ‘twintigers’ onderscheiden zich wel degelijk van de vooroorlogse generatie, ‘men behoeft de essays uit die jaren (Marsman, Van Ostaijen, Gerard Bruning, Ter Braak) maar te lezen, om te ervaren dat er sprake was van verzet, van een eigen cultuurwil en een eigen artistiek program. Op het oogenblik bestaat zulk een controverse niet of nauwelijks, al zal wie goed toeziet (...) toch wel tot de bevinding komen dat de jongste lichting gedeeltelijk met andere dingen bezig is dan de voorgangers. Dat zij zich anders verhoudt tegenover de werkelijkheid, dat zij anders reageert op hetgeen er scheef gaat in de wereld en schemert in de cultuur. Zij stelt er, zooals de korte en sobere inleiding tot den eersten en eenigen jaargang van Werk aantoonde, een zekere eer in, tegenover de kwalen der Europeesche menschheid aan te nemen de houding der houdingloosheid. Zij is zeker niet zonder verzet, maar dit verzet bestaat uit lijdelijken afweer en walg, het is een daadloos verzet. Een gevoel van onmacht.’ Ter aanduiding van de ‘geestelijken achtergrond’ dezer nieuwe generatie (waarvan hij de tijdschriften Werk en Criterium noemt en de namen van ‘Hoornik, Van Hattum, De Brabander, Mok, Achterberg, Aafjes, Crone, Daisne, Decorte, Dubois, Franquinet, Hoekstra, Van Heerikhuizen, Marja, Lehmann, Vasalis, Gomperts, Van Lier, Morriën, v.d. Steen, Vercammen, Vlemminx e.t.q.’) citeert Engelman een artikel van Ed. Hoornik uit het december-nummer van het tijdschrift Groot-Nederland: ‘Aan déze generatie staat de realiteit geen romantische illusie meer toe; een vlucht naar Arcadië ziet de hedendaagsche jongere minder als een lafheid dan wel als een onmogelijkheid. Zonder bovennatuurlijk geloof, zonder klankbodem in de burgerij, die òf in gezapigheid verzonken zit, òf den beginnenden angst afreageert in het bouwen van grafkelders, die men schuilplaatsen noemt, zonder weerklank ook in de weinige bewuste arbeiders, omdat zijn maatschappelijke oriëntatie om meer ruimte vraagt dan het partij-politieke verband, waarin de muze wordt doodgedrukt en waar telkens een andere waarheid geldt - terwijl hij ook niet bij machte noch het zijn taak is het sociale probleem op te lossen -, hulpeloos ook tegenover de mechanische verschrikkingen, die hem een op handen zijnde algemeene vernietiging doen beseffen, elders zich verzettend tegen het nivelleerende, koel-wetenschappelijke verstand, waarbij de klop van het hart nauwelijks telt, en vol afschuw tegen de macht van de kalfsleeren laars, wordt zijn talent, dat geen kans kreeg zich maatschappelijk te verwezenlijken en tot geestelijke ontplooiing te komen, in

de loopgraaf geplaatst om het minste van twee kwaden: de hypocriete democratie te verdedigen. Gezien de wisselende zeer reëele dreigingen, die deze generatie geestelijk en lichamelijk afmatten, het voortdurende gevoel van onveiligheid, dat cultureelen arbeid welhaast onmogelijk maakt, het opdringen der horde-beweging, die geen vrije persoonlijkheid duldt, en de angst voor de toekomst, behoeft het niet te verwonderen, dat in de jongeren niet het vuur van een nieuw enthousiasme openbrandt, overgeleverd als zij zijn aan "het schrikbewind" van uur en feit.'

'Kon Marsman, toen hij ontgoocheld was, de werkelijkheid van zich afschudden voor de wereld der verbeelding, en terugdroomen naar kruistochten en kathedralen, kon Greshoff na een reeks van concessies tenslotte tot een compromis met de realiteit komen, kon A. Roland Holst, gevlucht uit de materie, leven in vervoerende herinnering aan een ondergegane wereld, waar de mensch nog de harmonie van lichaams- en ziels-krachten bezat, het is den vertegenwoordigers van deze generatie, die aan het woord kwamen tijdens een hevige maatschappelijke crisis, die op een crisis der menschelijkheid uitliep, niet gelukt de werkelijkheid te verdoemen. Uit die geruïneerde realiteit, waaraan zij niet kàn ontkomen, put zij de bezieling, zonder welke poëzie niet kan bestaan. Door Marsman theoretisch aan de orde gesteld, door Nijhoff poëtisch verwezenlijkt, en door de jongeren in hun beste momenten verdiept, is er een zeer gevarieerde, door de werkelijkheid geïnspireerde dichtkunst ontstaan, die kenmerkend is voor een generatie en voor een gemeenschap, in het onderbewustzijn waarvan het mene tekel van den ondergang staat geschreven.'

Ik nam dit Hoornik-citaat daarom volledig over omdat Engelmans principiële reactie erop, in dit kader het duidelijkst wordt: 'Ik weet niet, of allen die tot Hoornik's generatie behooren dit precies onderschrijven. Maar een algemeenen indruk van de wanhopige, om niet te zeggen defaitistische stemming onder hen, geeft deze passus wel. Nu bevat deze uitlating, naar mijn inzicht, een fundamenteel misverstand over de taak der poëzie.

"Wie kan gebeteren dat hij van starren droomt", zegt Vondel in zijn Joseph in Dothan, en het is nog altijd een kenschets voor den mensch die met poëzie is aangedaan, hoevele vormen van dichtkunst er ook bestaan, hoevele gebieden des levens ook zijn te betrekken in haar wezen en verschijning. Het talent des dichters is er niet om zich "maatschappelijk te verwezenlijken" en tot "geestelijke ontplooiing" kan men geraken, wanneer men meer aandacht schenkt aan den zang der groote dichters dan aan de beperktheid van den groepscommandant der luchtbescherming, al zal het, onder omstandigheden, raadzaam zijn diens bevelen stipt op te volgen.(...) Het werk der jongere dichters vertoont in het algemeen een groot gebrek aan generositeit, aan weidschheid van verbeelding, aan geloof in hun ster. Zij zitten vol rancunes, tegen hun afkomst, het milieu van hun opvoeding en de wereld, die hun levensomstandigheden moeilijk maakt. Men komt echter met zulke rancunes niet toe, een leven lang, men kan er enkele navrante instantanées mee scheppen, maar niet voeden den zang der bovenzinnelijke vreugde waarvan de groote dichtwerken zijn vervuld.'

Engelman plaatst vervolgens tegenover 'Hoorniks doffe, ontmoedigde betoog' enkele passages uit Marsmans *Lamp van Diogenes*, met name de daarin

vervatte aansporing tot de jeugd de ‘sprang in het duister’ te wagen: ‘een sprong in het duister? Waarom niet? Alles, maar dan ook alles, is beter dan zuchten en kwijnen in schemer en half-dood; liever onkruid dan klimplant. Vooruit!’ En hij commentarieert dan: ‘De uitlatingen van Marsman en Hoornik zijn symptomatisch. Wel degelijk maakt deze confrontatie het verschil duidelijk tusschen twee generaties: de eene vurig, wild, dwaas desnoods, ondernemingslustig, bereid om het met alles te probeeren wat zich door fel leven en snelle vaart onderscheidt. Bereid ook om een ideologie aan te hangen, om zich te geven aan katholicisme, communisme of zelfs aan dien eersten vorm van fascisme, waarvan Erich Wichman de inspireerende voorganger was. Een generatie “en rupture”, onrustig, romantisch, strevend naar een hoog heil. En de andere: ontgoocheld, berustend, dof, niet bereid om zich-zelf in te zetten, teneinde schemering en agonie van den geest te bestrijden. “Het romantisch verlangen” (wij citeeren weer Hoornik), dat aan dichterschap en jeugd inhaerent is en zal zijn (...) heeft zelden zoo weinig kans op verwezenlijking gekregen als in deze generatie'. En hij noemt haar “blijvend onvervuld in welke realiteit ook”.

Dit principieel-houdinglooze kan, dunkt mij, na korten tijd reeds, géén basis zijn waarop een belangrijke dichtkunst mogelijk is. Niet dat men mee moet huilen met de leuzen die de wereld trachten te veroveren. Niet dat men rond moet loopen met reconstructie-plannen en panacees, om kwalen te genezen, die ieder kent, doch fataal moeten uitzieken. Wat de dichter echter niet kan missen is een onverwoestbaar geloof aan den algenezer Geest en aan de wedergeboorte van het Woord, hoe besmeurd, vervalscht, verzwendeld, ontzind het zij geworden.’

Deze laatste uitspraak vormt de inleiding tot een bewogen dichterlijke geloofsbelijdenis, waarbij het uitgangspunt van het artikel - een reflectie op de nieuwe dichtersgeneratie - geïntegreerd raakt in een principiële ‘defense of poetry’: ‘Het komt hierop neer: de dichter moet een “rijk” hebben, een “wereld” waarin hij leeft, die hij zichzelf heeft geschapen.

Persoonlijke ervaringen kunnen daarvan het uitgangspunt zijn, maar zij worden tot herinnering in de groeiende zinnebeelden. (...) Een rijke voorstellingswereld, met groote droomen en groote symbolen, noem het desnoods groote ficties, is de bodem der poëzie. In haar intiemste en eenvoudigste verhoudingen kan zij nog niet buiten de illusie, buiten haar “fancy”, buiten het Verlangen. Anders zou zij los in de lucht hangen en door het proza vervangbaar zijn (wat sommige verlichte critici maar al te gaarne suggereeren). Ik weet evenzeer als wie ook, dat een pessimisme, een pessimisme om cultuur-schemering, samenvallend met, of gevoed door een pessimisme wegens persoonlijke teleurstellingen, altijd wel weer de sublieme deeseming kan bewerkstelligen die het woord bezielt en maakt tot poezie. Men zou op J.C. Bloem en Slauerhoff kunnen wijzen, op de edele dichteres Vasalis, die zich in de nieuwe generatie zoozeer onderscheidt. Maar hùn pessimisme is niet zonder den drang naar Elders, die kan geïdentificeerd worden met het romantische Verlangen. Een wanhoop echter, die niet heen weet te zien over politieken chaos en maatschappelijke beperking, die het drama van den mensch niet als fataal ondergaat, doch zich

verliest in kleine klachten, die den blik niet vrijhoudt voor hemel en horizont en geen vleug cosmisch gevoel kan opbrengen, is antipoëtisch.(...) Het is een zeer zware tijd. Gog en Magog hebben elkaar gevonden, we gaan er op of er onder. Maar er zijn meer crisissen in Europa geweest en werden de eeuwige bronnen uitgeput? Het *lijkt* zinneloos om verzen te maken. Maar wie van geestelijken stand is kan, *ondanks alles*, onbekommerd zijn.

Zéér bekommerd om de matelooze slechtheid en de walgelijke verleugening der wereld, maar tòch onbekommerd in een eeuwigen zin. Worstelend ontzwemt de geest. Het kan ieder van ons gebeuren, dat hij, gezeten onder zijn lamp voor het blanke blad papier, het ontmoedigend gevoel krijgt: als ik nu versregels ga opschrijven, nu, terwijl Trakl, Rilke, Von Hoffmannsthal, George, Yeats, Leopold, Gorter, Van de Woestijne, en Verwey dood zijn, terwijl Henriëtte Roland Holst en Boutens weldra zullen zwijgen en Valéry alleen staat in Frankrijk - als ik mij nu zet aan het samenrijgen van die futiele woorden en rhythmen, dan is dit iets volkomen nutteloos. Niemand vraagt erom.(...) Maar al was er maar één mensch meer over die luistert, en al was die laatste der luisterenden gij zelf, gij moest uw werk verrichten. Gij zoudt door uw dichten klaarheid verkrijgen over den staat waarin gij verkeert. En hebt gij er geen belang bij, dat het gedicht zijn terugslag krijgt op uw leven? Want gij kunt, in den grond, niet anders leven dan gij dicht. Gij moet leven naar den aard, naar den adel of den doem van uw gedichten. Gij moet uw gedichten over uw leven laten richten, en zij schrijven u wederom voor hoe gij léven zult. Zij zijn uw geweten, uw lot, uw leven zooals een hand met haar geheimzinnige lijnen is: "een leven, een lot", om met Marsman te spreken. En wederkeerig zullen uw gedichten wezenlijk gemáákt worden, gevoed door uw leven. Wie zich niet bewust is van dezen cirkelgang, zijn tijd verdoet in apathie of vlotte ironieën, hij is geen dichter, doch hoogstens een begaafd rijmelaar. Een dichter beklaagt zich niet, tenslotte, hij heeft liefde en haat, bewondering en afschuw, maar hij vereert en gelooft, en laat niet af van het verlangen naar die hoogste zaligheid waarvan de ziel afkomstig is. Voor hem is zijn vers een andere mystiek.'

Klinkt zowel in deze uitvoerige beschouwing van Jan Engelman als in de eerder geciteerde gedichten van Louis de Bourbon de opvatting door dat de betekenis der kunst uitgaat boven die der actualiteit, ook in de bijdragen van Anton van Duinkerken aan deze jaargang is de benadrukking der artistieke waarden het constante thema. *De brochure van Gerard Walschap* heet een omvangrijke beschouwing die het april-nummer opent[5] en in zijn actualiteit als reactie op de brochure *Vaarwel dan* waarmee Walschap in het openbaar afscheid nam van de katholieke geloofsgemeenschap, is het artikel tevens een polemische stellingname in algemene zin tegen de gesignaleerde tendens om de zaken der kunst te verwarren met die van biografisch-persoonlijke en van alledaagse aard. In het begin van het stuk distantieert Van Duinkerken zich van het Forum-beginsel der persoonlijkheid als 'eerste en laatste criterium (...) bij de beoordeling van den kunstenaar', met name omdat er alleen wordt gesproken over de beoordeling van de kunstenaar en niet over die der kunst en omdat het tot het exces kan leiden dat 'het gevelde vonnis over den kunstenaar' 'de kennismaking met diens kunst' 'tot tijdverlies' maakt. De ketterjacht van katholieke Vlaamse

recensenten op Gerard Walschap en de reactie van laatstgenoemde op die aanval lijkt Van Duinkerken te zien als een voorbeeld van een benadering die in het 'laagvloerse' blijft steken en zich niet tot het niveau van de kunst verheft. Wat die critici en hun middelen betreft merkt hij op: 'De middelen, die tegen Gerard Walschap aangewend zijn, zal ieder kunstenaar op zijn tijd tegen zich aangewend zien, zelfs de bescheidenste, de meest teruggetrokkene. Het zijn de laaghartige middelen, die de reputatieschennis te baat neemt. Met kunstkritiek hebben zij niets te maken. Ook zijn het geen specifiek Roomsche middelen.

(...) Dat men boeken van Walschap voorbehield, was goed. Dat men ze veroordeelde, was mis. Dat men hem om die boeken veroordeelde, was belachelijk van kleinzieligheid en wanneer men zich thans met het "zie-je-nu-wel" der fatsoenlijke beterweters op zijn brochure beroept, verschuift men de schuldvraag, die principieel is.' Maar ook Walschap is volgens Van Duinkerken in deze te laag bij de grond gebleven: 'Het feit, dat een bekend en begaafd man openbare mededeeling doet van zijn geloofsafval, zij het dan ook om zijn houding zoo ver mogelijk te rechtvaardigen en om aan te toonen, dat hij naar eigen meening eerlijk handelde, blijft moeilijk te beoordeelen. De brochure van Gerard Walschap vertoont bovendien de onaangename eigenaardigheid, dat zij allerlei kleingroepsch gekonkel niet alleen blootlegt, maar ook beantwoordt. Hoog boven zijn propria causa heeft de auteur zich niet verheven. Weliswaar verzekert hij ons, dat hij het beneden zijn waardigheid heeft geacht, te vechten in de modder, maar het gevechtsterrein, dat hij koos, ligt toch dicht bij den rand van den poel. In plaats van enkele groote tragische beginselen, die over zijn gemoedsverandering beslisten, krijgen wij ruzie te hooren met de buren, zoodat wij onwillekeurig een vergelijking maken met den man, die 's Zondags niet meer naar de kerk gaat, omdat hij, naast de pastorie woonachtig, de heele week den pastoor hoort bekvechten met de pastoorsmeid of met de kapelaans. "Ik heb mijn walg verkropt", verzekert Walschap. - "Maar dan toch niet langer dan tot vandaag", denkt de lezer, die er getuige van gemaakt wordt, hoe Walschap zijn gemoed ontlaadt in kleineerende uitspraken over allerhande menschen, van wier grootheid nooit iemand buiten hun meest onmiddellijke omgeving overtuigd geworden is.'

Een niet zo overtuigend geheel, dit opstel van Van Duinkerken.

In de eerste plaats bagatelliseert hij de tegenstand die Walschap ondervindt: die kan men van bekrompen aard achten om toch vast te stellen dat zij via invloed op onderwijs, boekhandel, bibliotheek 'wurgende' consequenties kan hebben, die verder reiken dan de door Van Duinkerken gesuggereerde buurt-proporties. Maar wat het stuk vooral schade doet is een thematische onhelderheid.

In de eerste paragrafen releveert de auteur in algemene zin de waarde van kunst en kunstenaarschap boven die van het particuliere en dagelijkse bestaan. Behalve in de termen van Forum-distantie die ik hierboven aanhaalde, gebeurt dat ook nog aldus: 'Dat men achter een tekst zoekt naar een ziel, en in het kunstwerk naar het getuigenis eener menschelijkheid, aan die van den lezer verwant, is natuurlijk.(...) Moet men nochtans niet verstoken zijn van ieder zielkundig begrip om te meenen, dat een kunstwerk alleen maar de spiegel zou zijn der persoonlijkheid en dan bij voorkeur nog van die persoonlijkheid, zooals

zij zich voordoet in de documenten van het alledaagsche bestaan?

Sommigen hebben hun wezen vervuld in de schoonheid, waarnaar zij brandden van begeerte, doch die zij in hun leven zelf niet vonden. De zwaksten werden helden in een sterken droom en de zwaarstgeteisterden juichten als martelaars in de foltering. Krachtige kunstenaars zijn ellendige menschen geweest, en al wie iets van de bezieling kent, weet, hoe dof en glansloos het gemoed wordt, wanneer zij henenvaart. In zijn werk lééft de kunstenaar niet alleen, maar hij tracht zich erin te vereeuwigen. Hij vult er zich in aan, hij overstijgt zich, treedt buiten zichzelven, verloochent hetgeen zijn zwakheid wellicht zou moeten bekennen en belijdt wat hij méér waard vindt dan zichzelven, edeler dan zijn alledaagschheid, reiner dan zijn ziel, dwingender dan zijn aardsche driften. Een heimwee kwelt hem en in zijn kunst ziet hij iets van het huis zijner herkomst, een glimp van het berggebied zijner verlangens, een kust maar van het eiland zijner zaligheid. De vorm, waarin hij zich uitdrukt, is voor hem niet de willekeurige stapelplaats zijner grillige droomen, maar het verheven woonoord van zijn onsterfelijkheid. Hij wil dien tempel binnengaan, ontledigd van zwakheid, en telkens opnieuw ontgoochelt het hem te bemerken, dat hij niet zuiver genoeg is geweest wie hij droomde te zijn. De onvoldaanheid, die zijn vroeger werk in hem nalaat, de hijgende jacht, waarmede hij zich aan den nieuwen arbeid zet, zijn voor hem een proces van zelfvervolmaking. Binnen de stilte van zijn wezen is hij een asceet der schoonheid. Onvermoeibaar-ongedurig ijvert hij naar de rust van zijn eeuwigheid: eens hoopt hij in woorden te zeggen wat de tijden niet vergeten zullen.'

In het commentariërende gedeelte van deze studie zal ik nog op deze benadrukking van de 'ascese der schoonheid' terugkomen, maar hier citeer ik hem vrij uitvoerig om de opvatting te adstrueren dat het vervolg erop - de kritische aandacht voor 'de zaak Walschap' - er slechts een wazig verband mee houdt. Als een auteur rekenschap aflegt van zijn vertrek uit een kerkelijk milieu maar geenszins het schrijverschap er aan geeft - en zo ligt het in het geval van Walschap - dan kan men zo'n openbare belijdenis verschillend waarderen, maar men kan haar nooit bekritiseren vanuit de overweging dat de betreffende auteur het kunstenaarschap en de kunst niet genoeg au sérieux neemt. Voorlopig commentaar: bij Van Duinkerken speelt de eigen levensbeschouwing een elementaire rol in de waardering van het artistieke - en dat had in de algemene inleiding van het stuk dan wel iets explicieter mogen worden gezegd - en zijn irritatie over Walschaps openbare afscheid van de katholieke Kerk lijkt daarbij 'opgekrikt' met een principiële uiteenzetting die niet op de concrete situatie slaat.

Wat die inleidende paragrafen van het artikel intussen wel laten zien is, zoals al gezegd, dat ook Van Duinkerken, evenals De Bourbon en Engelman, de boven de problematische actualiteit uitstijgende waarden van de kunst accentueert. Hij herhaalt dat geluid in deze jaargang verschillende malen. Zijn poëzie-kroniek in de juni-aflevering[6] is een duidelijke bijval van Engelmans visie in diens boven uitvoerig geciteerde maart-bijdrage *Een nieuwe generatie*. Van Duinkerken schrijft zijn kroniek n.a.v. nieuwe Helikon-poëzie van Lehmann, Aafjes, Kemp, Achterberg en Van Hattum. In algemene zin valt het oordeel nogal

negatief uit: ‘Hun werk is wankel en zwak bij gemis aan poëtische eeuwigheidswaarden. In de gunstigste oogenblikken is het vluchtig-charmant, anecdotisch-teekenachtig, hel-welluidend als luchtig madrigaalwerk uit de achttiende eeuw.’ Alleen van Pierre Kemp wordt de ‘echtheid’ geprezen, terwijl wat de anderen betreft bij alle onvolkomenheid en beperktheid een aanzet tot vernieuwing als een hoopvol begin wordt gekwalificeerd. Aan die laatste notie wordt dan ten slotte dit perspectief ontleend: ‘Er is dus toch een “begin” in deze jeugdige poëzie. Zij is voor een deel het vervalproduct van een litteratuur, die zich allengs meer verloren gaf aan uitzichtloos nihilistisch gekanker of aan de grootspraak van programmageestdrift. Maar zij komt onder die invloeden uit. Zij begint naar het voorbeeld van Pierre Kemp, te zingen, omdat zij gelooft, dat het natuurlijke leven goed is. De tijd maakt deze belijdenis moeilijk. De tijd drukt zwaar op de gemoederen, maar niet op de ware bezieling; die is onverschillig voor tijd en weet alleen, dat schoon en eeuwig synoniemen zijn, zooals iedere ziel dit weet, die zich temidden van het puin der wereld op oorsprong en beteekenis van haar klein licht bezint.’

De kerstmeditatie *Utopie der natuurlijkheid* waarmee Van Duinkerken het december-nummer opent[7] is een derde bijdrage van zijn hand waarin de hoge waarde van de poëzie - nu zeer nadrukkelijk verbonden met de waarheid des geloofs - wordt beleden. In het laatste gedeelte van deze beschouwing, waarvan het paradoxale karakter van de begrippen natuur en natuurlijkheid het thema is, stelt de auteur naast elkaar de wijsbegeerte en de poëzie: ‘Wanneer Paulus voor de wijsgeerige Grieken de natuurlijkheid betoogt van het vertrouwen in een transcendenten, persoonlijken God, beroept hij zich niet op philosophen, maar op dichters. Wil hij te kennen geven, dat hij dichterswerk beschouwt als de natuurlijke voorstaat van de gekunstelde philosophie? De dichtkunst schept een vorm, de wijsbegeerte construeert een stelsel.

Tusschen het poëem en het systeem is het verschil, dat men analoog waarneemt tusschen hetgeen geboren en hetgeen gebouwd wordt.

Beide zijn in hun begrenzing besloten, maar het gedicht heeft een immanente beweegkracht. Het verhult en ontraadselt, als de natuur, een rhythme. Het beantwoordt aan een ademhaling. Wie God wil hooren, luistert naar een openbaring, dat is een oorspronkelijke ontraadseling. Het woord zelf doet aan een geboorte denken: een ópen-baring der natuur, waarbij zij haar verborgenheid ontvouwt en het geheime, dat zij in zich droeg, uitlevert aan den mensch. Was een geboorte niet de hoogste openbaring van het Woord? Getuigen van de natuur door het woord zijn de dichters. Zij vangen haar geheime rhythme op en stemmen daar de taal, hun instrument, naar. Wie hen beluistert, hoort de stem van de natuur. Vandaar, dat Paulus den wijsgeeren vermaant, te hooren wat de dichters zeggen. Hij dringt hen terug uit hun cultuurstaat, naar het natuurlijke woord, dat de waarheid behelst.’ Nu is er, zo vervolgt Van Duinkerken, ‘in de poëzie van hedendaagsch Europa’ van de dichterlijke zuiverheid niet veel over. Zij gaf zich over aan de losbandigheid van ‘bijna vormelooze verzen’ en ‘ontwikkeld uit den boei der metrische gebondenheid’ bood zij ‘directen toegang aan den indruk, den inval, den instuif eindelijk van ongeordend pulvermateriaal uit droom- en associatieleven. Het bleek artiestendom der

wervelende -ismen leverde haar uit aan iederen voorstaat der menschennatuur: den schreeuw, den kreet, den oerdroom en de puberteit.' De contemporaine poëzie krijgt in dit kader van algemene typering een uiterst negatieve kwalificatie: 'Welk een verwarring van gemoedsaandoeningen leest men bijeen uit tien gelijktijdige dichtbundels onzer dagen! Hierbij vindt geest noch hart houvast. Er bleef voor ontluikende geestdrift geen andere uitweg dan naar het bittere cynisme, laatste restant opstandige natuurlijkheid in den cultuurdecadent, die verder niets natuurlijks overhield.' De poëzie 'tusschen de oorlogsjaren' was daarbij vergeleken 'niet grootsch' ('alogisch, hybridisch en veelal verbeten, bezat zij geen geschiktheid om den lezer te stemmen tot levensaanvaarding: dit immers kan alleen de schikking, niet de schok'), maar zij kwam tenminste tot die trouw aan 'het verlangen naar natuurlijkheid' dat zij 'gekunstelde fixeering aan een vooze maatschappij' afwees.

Tegenover deze vervaltendenties in de poëzie stelt Van Duinkerken aan het slot van zijn meditatie de 'nieuwe orde, die aan herders aangekondigd is door engelen'. Het is de orde van 'het Woord is Vleesch geworden. Het heeft onder ons gewoond. Onze natuur werd door God aangenomen en ofschoon het paradijs niet op aarde kon worden hersteld, speelde nabij de geboortespelonk ons heimwee naar natuurlijkheid haar kinderspel in het Arcadië der herders, eerstgeroepenen ter Goede Boodschap.' De ware zin der natuurlijkheid ligt, aldus Van Duinkerken, in de liefde-boodschap van het Kerstgebeuren: 'De mensch is niet enkel de maat aller dingen. Hij is, temidden van de maat der dingen, mateloos. Alleen de liefde is zijn tegen-wicht. Zij reinigt hem van de besmetting der natuur, dat is de vergankelijkheid. Zij zuivert hem van de geërfde zonde, en voert hem terug naar den zuiveren voorstaat zijner natuur, dien hij de ónschuld noemt of het geluk. Hier is hij onbezwaard, omdat hij in de Liefde rust, die den dood overwint.'

Hoezeer in dit zestiende Gemeenschapsjaar de benadrukking van de blijvende waarden van literatuur en geloof uitklinkt boven de zorg om het tijdsgebeuren, blijkt ook uit de wijze waarop de actualiteit dan toch aandacht krijgt. Die aandacht accentueert namelijk veelal dié actuele gebeurtenissen welke een expliciete verbintenis vertonen met de literatuur en het geestelijk leven. Engelman, De Bourbon en Nijhoff herdenken in latere afleveringen van de jaargang de op de boottocht van Frankrijk naar Engeland omgekomen Marsman. Het meest persoonlijk doet dat Jan Engelman in het openingsgedicht *In memoriam H. Marsman* van het september-nummer,[8] met de volgende slotstrofen:

> Waar zijt gij heen? Is uw nieuw rijk van licht vervuld of duister?
> Hebt gij den Vreemdeling gezien, nam Hij de laatste kluister
> van 't hart dat altijd heeft gesmacht, onwillig bij Zijn stempel,
> maar 't groot Verlangen niet ontging, te knielen in den tempel
> als krijgsknecht, als een goed soldaat of bij de harpenaren -
> hebt gij gezien? hebt gij gezien? hoe schreed Hij op de baren?
>
> Ik sluit de deur al, in den tijd krijg ik noch taal noch teeken,
> geen glimlach en geen oogenglans, geen hand, geen zacht ontweken

en toch zoo diep gegund genot van vriendschap zonder vragen.
Wij waren samen, 'k ben alleen, en enkel te beklagen
is wie het late uur niet zag waarin hij werd geboren:
het water nam zijn lichaam op, zijn liederen zijn te hooren.

In dezelfde aflevering wordt uitvoerig de lof gezongen van de zestig jaar geworden en weer vanuit Parijs naar Nederland gekomen Pieter van der Meer de Walcheren, door Antoon Coolen en C. Vos (welke laatste ingaande dit nummer weer tot de redactie blijkt te behoren). Vooral de bijdrage van Coolen[9] accentueert de 'buitentijdige' waarde van Van der Meers werk: 'Lang heeft Pieter van der Meer de Walcheren zijn critischen post bij de Nieuwe Eeuw niet bezet. Het was echter lang genoeg voor een vruchtbare werkdadigheid, die hem onafscheidelijk met het renouveau der jongeren heeft verbonden. Hun kring heeft hem in zijn midden, ook nu, nu die werkdadige ontmoeting tot het verleden behoort, en nu hij zestig wordt. Verknocht aan zijn beminnelijke persoonlijkheid onthouden zij hem hun dankbaarheid niet, en niet hun bewondering voor zijn werk, dat werk, bescheiden van omvang maar adellijk van gehalte, dat in de verscheidenheid der jongere publicaties zijn eigen, heldere plaats inneemt. Zijn dagboek heeft hij herhaald in den roman van het verborgen leven, een zielsproces, parallel met het zijne, en voortgezet in de sneeuwklare apotheose, die hem in de stilte plaatst, waar geen "zinloos accident" hem meer afleidt van de zinvolle schoonheid, die den beker van elk oogenblik vult tot over den boord.'

Zoals aan het begin van deze beschrijving al aangeduid, is de meest regelmatige bijdrage van de zestiende jaargang de in de eerste aflevering van start gaande reeks beschouwingen die als kroniek van het *Geestelijk Leven* getekend worden door P.C.

Zeker in de aanvang van deze boekbesprekingen en meditaties valt de frisse toon op waarmee hierin geschreven wordt over kuisheidsmanie en 'onnatuurlijke preutschheid' in katholieke milieus, over de verantwoordelijkheid van leken in de Kerk en over de noodzaak van begrip voor andersdenkenden. Maar als de bespiegelingen zich met de actualiteit verbinden, gaat veel van die frisheid verloren. Zo richt deze kroniekschrijver in zijn beschouwing *Moderne Apologetica* in het julinummer[10] zich zeer welwillend tot niet-christenen en stelt daarbij: 'We moeten niet enkel maar de klaarblijkelijke of de min of meer verborgen dwalingen der tegenstanders aangrijpen, maar ook hun positieve gedachten zoeken, voorzoover ook een christen deze kan aanvaarden; in ieder geval moet men een basis trachten te vinden, waarop een gedachtenwisseling mogelijk is. "Maar deze uitspraak krijgt de volgende "toepassing" op de actualiteit: "Wanneer bijvoorbeeld een godsdienst geëischt wordt, die geheel aan den aard van volk en ras beantwoordt, dan moet men daartegen niet op louter negatieve wijze te keer gaan. Men kan daaraan in zooverre tegemoetkomen, dan men den nationalen stempel van het christendom (zooals deze zich in volksgebruiken en in vele geestelijke liederen uit) met bijzondere liefde bevordert; men moet dan bedenken, dat het christendom in een volk ook een nationale zending te vervullen heeft. Wanneer - om een ander voorbeeld te

noemen - tegenwoordig volk en bloed, gezondheid en reinheid van ras zoo op de voorgrond treden, dan moet men in de daarop betrekking hebbende theorieën niet enkel maar het verkeerde gaan zoeken, maar ook het waardevolle, en dan moet men bedenken, dat die waarden nu zoozeer op den voorgrond geplaatst worden, omdat zij inderdaad een tijdlang in groot gevaar verkeerden." In de september-aflevering schrijft P.C. een artikel over *Zelfbezinning en zelfkritiek in het katholieke kamp*[11] waarin hij de nieuwe situatie in Nederland vergelijkt met die van Oostenrijk na de "Anschluss" en dan de ideeën van de Oostenrijkse theoloog Pfliegler bijvalt die in het verlies van eigen onafhankelijkheid voor de Kerk ook voordeel ziet, met name een, z.i. heilzame, gerichtheid op de eigenlijke taak, die der zielzorg: "in ieder geval kunnen wij van Prof. Pfliegler leeren, de goede zijde van de wijziging in de verhoudingen, die toch wel in bepaalde opzichten met die in Oostenrijk kan worden vergeleken, op te sporen én uit te buiten; dit is beter dan mokkend of treurend te blijven denken aan het verleden, dat men zoo goed en schoon achtte. We moeten - evenals Prof. Pfliegler - den nieuwen toestand niet zoozeer als een beproeving als wel als een beschikking Gods beschouwen, waardoor ook de meest onbezorgden met geweldige slagen gedwongen worden zich op het essentieele te bezinnen. De Kerk van Christus is 1900 jaren oud en wel door moeilijker situaties heengekomen en het meest triomfantelijk door zulke, die haar het meest hebben belemmerd."

P.C. staat men zijn beoordeling van de nieuwe situatie in Nederland als bepaald niet perspectiefloos, niet alleen. Ook medewerker mr. D. van Deurne ziet, met name in zijn oktober-bijdrage *Het gezin in ere herstellen*[12] in de actuele toestand kansen voor een christelijk reveil: 'Sedert 15 Mei ziet menigeen plotseling in, dat veel in Nederland radicaal veranderd moet worden. Nederlandse Unie en andere groeperingen streven naar herstel van het christelijk karakter, dat eens ons volk sierde, stellen de eis, dat rechtvaardigheid en naastenliefde weer de zuilen zijn, waarop gezin en staat rusten. De betrekkelijk kleine groep, die voor een nieuwe gemeenschap propaganda voerde, bestaat ineens niet meer uit mensen met molentjes in hun hersenen, maar uit kerngezonde vaderlanders, die alle steun verdienen. En eensklaps zijn de beruchte voorlichtingsbureaux van de nieuw-malthusiaanse bond, onze nationale schande, verdwenen, niet uit beginsel, maar uit vrees voor de bezettende overheid.' Tot een explicitering van de kansen op een christelijk revival komt het overigens in dit artikel niet, dat verder geheel in het teken staat - tot het slotvignet van Constant (Nieuwenhuys) toe - van eerherstel voor het gezin en hekeling van zedenverval in gedaante van kinderbeperking en echtscheiding.

De beschouwingen van P.C. en Van Deurne dit jaar lijken in de vrij positieve weging van mogelijkheden voor Nederland onder Duitse bezetting wel een merkwaardig vervolg op de kritische beschouwing van nazi-theorie en -praktijk die tot voor kort in bijdragen van Van Duinkerken, Engelman, Criton en Ch. André Leffens te constateren viel. Juist omdat deze beschouwingen de enige zijn waarin duidelijk op de meigebeurtenissen gereageerd wordt, valt het contrast met het eerdere anti-nazi geluid des te sterker op.

Eindnoten:

1 Louis de Bourbon, *Inkeer*, februari 1940, zestiende jaargang nr. 2, blz. 83.
2 Louis de Bourbon, *Confiteor*, augustus 1940, zestiende jaargang nr. 8, blz. 417.
3 Jan Vercammen, *Vlaamsche Poëzie*, januari 1940, zestiende jaargang nr. 1, blz. 59-64.
4 Jan Engelman, *Een nieuwe generatie*, maart 1940, zestiende jaargang nr. 3, blz. 113-125.
5 Anton van Duinkerken, *De brochure van Gerard Walschap*, april 1940, zestiende jaargang nr. 4, blz. 177-198.
6 A.v.D., *Helicon hernieuwd*, juni 1940, zestiende jaargang nr. 6, blz. 296-306.
7 Anton van Duinkerken, *Utopie der natuurlijkheid*, december 1940, zestiende jaargang nr. 12, blz. 585-608.
8 Jan Engelman, *In memoriam H. Marsman*, september 1940, zestiende jaargang nr. 9, blz. 425-426.
9 Antoon Coolen, *Pieter van der Meer de Walcheren*, september 1940, zestiende jaargang nr. 9, blz. 427-432.
10 P.C., *Moderne Apologetica*, juli 1940, zestiende jaargang nr. 7, blz. 368-375.
11 P.C., *Zelfbezinning en zelfcritiek in het katholieke kamp*, september 1940, zestiende jaargang nr. 9, blz. 458-468.
12 Mr. D. van Deurne, *Het gezin in ere herstellen*, october 1940, zestiende jaargang nr. 10, blz. 504-509.

Jaargang XVII, 1941
‘Ver weg rumoerde de oorlog...’

De zonder aankondiging of bericht met het september-nummer eindigende laatste jaargang van De Gemeenschap (‘na opheffing door de Duitsche bezetter’, deelt Jan Engelman later[1] mee. ‘We waren natuurlijk “aangebracht” door een nijdas van de N.S.B. of van Nationaal Front’) sluit thematisch duidelijk aan bij het voorafgaande jaar. Ook nu vallen de aspecten van onderzoek te bundelen onder de noemer van de ‘buitentijdelijkheid’ als krachtigste teneur. Wel vindt er dit jaar regelmatiger dan in 1940 bezinning plaats vanuit de eigen katholieke levensbeschouwing op problemen van staats- en maatschappij-inrichting, maar ook hierin klinkt de actualiteit van de oorlogssituatie nauwelijks door. Het Ware en het Schone winnen het van tijdelijke bekommernis, zo houdt een op 6 juli 1940 gedateerd *Impromptu* van Ad. J. Odijk in het januari-nummer[2] de lezer voor: ‘Ik heb gewanhoopt. Maar ik ben dwaas geweest want niet Gij had ons, o God, verlaten maar wij U. Ik heb gewanhoopt maar ik wist niet meer, of ik vergat dat het Goede, het Schoone eeuwig is omdat Gij eeuwig zijt, ook al zijn er tijden waarin het kwade en het wanstaltige de overhand hebben. O, boeken vergeeft mij, ik heb U veracht en verworpen, maar ik kán niet buiten U. Ik houd van U, meer dan ooit houd ik van U. Niet om U zelf, niet om Uw banden of lettertype maar om de gedachten die Gij bevat die ge bewáárt en die de gedachten zijn van hen die het goede en het schoone en dus het eeuwige, betracht hebben. O leugen van de wanhoop! Ik geloof, ik wil gelooven...’ Dit zijn de laatste woorden van het dagboek in dit verhaal, dat in zijn slotzin de aanvankelijk overheersende en tot wanhoop stemmende oorlogssituatie terugdringt: ‘Ver weg rumoerde de oorlog...’

En wel klinkt er iets van dat rumoer door, zoals in het gedicht *Een Meische morgen* van Math. Kemp in dezelfde aflevering[3]: ‘er waart geknetter over de Peel,/het bonkt over Maas en Demer.’ - deelt de eerste strofe mede, ‘Maar de merel in mijn pereboom/wordt wakker, zonder te duchten/wat volken kwelde als een helsche droom,/en springt in de prille luchten’, releveert de volgende.

De accentuering in poëzie en verhalend proza van de blijvende waarden van waarheid en schoonheid herhaalt zich in deze incomplete jaargang op het vlak van de beschouwing. Kerk- en cultuurhistorische bijdragen, opstellen van Van Duinkerken over de voorwaarden voor een goed huwelijks- en gezinsleven en over *Landschap en Boek* alsmede sterk historisch gerichte kronieken van *Letterkundig Leven* door Pierre van Valkenhoff die ‘het artistieke’ en het fantasie-element (Aart van der Leeuw) benadrukken, leveren een totaalbeeld op

van over de actuele rampspoed heen blikkende belangstelling. Slechts éénmaal worden oorlogsrealiteit en literatuurbeschouwing samengebracht, in een kritiek van Ch. André Leffens op *Het oorlogsdagboek* van Wies Moens in de mei-aflevering[4], maar beide elementen blijven op de achtergrond van de teleurstelling over het feit dat Moens dit journaal over de periode 10 mei-8 juni 1940 heeft aangewend tot het voeren van wraakzuchtige privé-oorlogjes met enkele kritici: 'Het wordt iemand nauw om het hart, wanneer hij bij het lezen van deze eentonige bladzijden terugdenkt aan den Wies Moens van weleer, die het Evangelie tot levensprogram had gekozen, en die schreien kon om iedere smart. (...) Wij houden te veel van Wies Moens om hem zoo klein te kunnen zien als hij zich hier vertoont. Maar wij zijn verplicht te zeggen, dat dit moeilijk kleiner had kunnen zijn. Immers het toppunt van kleinmoedigheid is wel, dat men, terwijl alom op leven en dood wordt gevochten, alleen eigen belangetjes behartigt en, als een droog renteniertje, probeert, hoeveel baat men uit vroegere ergernissen kan trekken. Met zulk een ziel wint men geen oorlog! Men wint er niets mee dan onvruchtbare schande. Met zulk een ziel redt men geen volk! Men redt er niets mee dan bij zichzelf de ijdele gedachte, dat men heel iemand zou zijn, daar men iets eerder bij den trog kwam dan een ander. Een dichter behoort te weten, dat hij niet waard is, wat de valuta zijner politieke denkbeelden doet aan de beurs der internationale verhoudingen, maar dat hij enkel waard is, wat zijn hart doet onder menschenharten.'

Voegt men aan deze kritiek op Moens' oorlogsdagboek en aan de veelal op een literair verleden gerichte letterkundige bijdragen van Van Valkenhoff nog enige incidentele bespreking toe van pas verschenen werk door al even 'incidentele' medewerkers (Ab Visser, A. Marja), dan is daarmee opgesomd wat jaargang 1941 aan literatuurbeschouwing heeft opgeleverd. Een geringe oogst derhalve en in verhouding tot wat andere jaren aan uitspraken, principieel en polemisch, over literatuur en de functie ervan, bijdroegen, een marginaal geheel.

Ook op het vlak van de levensbeschouwelijke bezinning bevat de zeventiende jaargang weinig expliciete reflectie op thema's van geloof en kerk. Wel wordt herhaaldelijk, als in vroeger jaren, in poëziebijdragen het geloof in het bovenaardse heil beleden, als invulling van het thema der aan de actuele nood ontstijgende waarden. Zo dicht Van Duinkerken in de juli-augustus-aflevering[5]: 'Geen vrede, die de wereld geeft,/Is vrede voor het hart in pijn,/Want al wie op de wereld leeft/En bitter worstelt om zijn lot/Moet duizendmaal ontgoocheld zijn,/Dan vindt hij éénmaal God.'

En constant fungeert de eigen levensbeschouwing als beslissend criterium in de beschouwing van staatkundige en maatschappelijke vraagstukken. Dit politiek-maatschappelijk engagement is in deze laatste jaargang, zeker in verhouding tot de vorige, opvallend regelmatig aanwezig en al kent het dan geen reactie op de dagelijkse oorlogsgebeurtenissen, het reageert wel op de 'ideologische' tijdverschijnselen van democratie, fascisme en nazisme en het mag derhalve zowel door zijn regelmatig verschijnen als door zijn afstemming op de tijdsproblematiek als het meest 'gezichtbepalend' aspect van dit laatste Gemeenschapjaar gelden. Aan een conclusie omtrent de representativiteit ervan voor het blad als zodanig dient men overigens enig voorbehoud te verbinden. Met name valt op

dat geen der redacteuren zich meer over politiek-maatschappelijke vraagstukken uitlaat en dat alle beschouwing op dit vlak nu afkomstig is van medewerkers, zij het dan ook auteurs die al eerder of in deze jaargang herhaaldelijk in het tijdschrift optreden. Een eerste reflectie op de tijdsproblemen van politiek-ideologische aard wordt geboden door medewerker Dr. M. Bruna in het opstel *Het weerbarstige leven* waarmee het februari-nummer[6] opent. Bruna blijkt niet geheel afwijzend te staan tegenover 'nieuwe inzichten' van fascistische en nationaal-socialistische herkomst, al wenst hij ze wel vervolledigd en gezuiverd te zien met 'de echt Nederlandsche openheid van geest' en met 'de christelijke traditie': 'Ook thans worden veel nieuwe inzichten, waaronder uiterst waardevolle, allerwegen luide beleden en gepropageerd. Een der belangrijkste is zeker dit, dat de liberale, plutocratische ordening der samenleving definitief door een betere dient te worden vervangen; en men kan slechts God danken omdat wij leven in een periode, die zulk een evolutie mag aanschouwen. Een ander "nieuw inzicht" is dat omtrent de grote waarde van het nationale, volkseigene of "volksche" op velerlei gebied.' Maar 'op beide gebieden, het sociale en het nationale' bestaat, aldus Bruna, wel enig gevaar voor 'eenzijdigheid, die de eischen der volle realiteit verkracht' en dan wordt een waardevolle nieuwe gedachte tot propaganda voor 'een superioriteitstheorie': 'Zoo gebeurde o.a. in De Waag van 17 october 1940, toen Georg Schlimme (...) den lof zong van het Germaansche, of het Arische denken. De Europeesche beschavingsgeschiedenis wordt hier herleid tot een grootsche worsteling van het Noordsche ras, dat reeds in Hellas een hoogtepunt wist te bereiken, en thans opnieuw naar een zenith streeft. (...) Het Derde Rijk wist daarbij een nog hoogere synthese te bereiken, n.l. die van militaire macht èn hooge beschaving, waardoor tevens het Christendom beter voor verval werd behoed dan door eenige andere staatkundige strooming in de geschiedenis.' Deze kritiekloze lofprijzing is Bruna te erg: 'Wij willen hier juiste en onjuiste elementen dezer historische visie niet gaan schiften, maar wijzen er toch op dat zulk een deemoedlooze houding op den duur zichzelf met steriliteit moet slaan. En spreken met nadruk den wensch uit, dat bewaard moge blijven de echt Nederlandsche openheid van geest, die steeds gaarne van andere volkeren wilde leeren, terwijl zij aan argumenten en waarden van geestelijken aard een hooger beteekenis toekende dan aan het "zuivere rasgevoel", hetwelk Schlimme als kriterium voor goed en kwaad, waar en onwaar blijkt te aanvaarden. (...) En met vreugde mogen wij bedenken, dat deze karaktertrekken tevens in overeenstemming zijn met de christelijke traditie, die gelukkig in ons volk zulk een vitale waarde blijkt te bezitten. Het Nederlandsche geestesleven zal zich zeker kunnen verrijken door contact met veel, wat over onze oostgrenzen tot een zoo dynamische kracht werd opgevoerd. Maar moge dit doen in de sfeer eener waarlijk synthetische wijsheid, die de geheele realiteit in al haar aspecten weet te omvatten. Wij herinneren ons daarbij tevens gaarne, hoe denkers als Augustinus en Thomas Aquinas deze reeds in hun tijd op volkomen moderne wijze hebben beoefend, het daarbij niet versmadende ook politieke vragen in hun gezichtskring te betrekken. Zulk een bezinning is moeilijk, maar niet minder noodzakelijk, opdat wij niet ten onder zullen gaan, zoodra het weerbarstige leven zich opnieuw wreken gaat op hen,

die eigen beperktheid tot hoogste norm trachtten te verheffen.'

De kroniek van het *Geestelijk Leven* die ook dit jaar door P.C. wordt verzorgd, verschijnt nu minder vaak en kent ook minder expliciete verwijzigingen naar de politiek-maatschappelijke actualiteit. In de kroniek van het februari-nummer - *De rol van het religieuze in verleden en heden*[7] - is dat overigens wel het geval, en dan op een wijze die veel overeenkomst vertoont met de kronieken van het vorig jaar en tevens met de zojuist genoemde en geciteerde bijdrage van Dr. Bruna. P.C. tekent de eigen tijd als een 'tusschenperiode, waarin de oude wereld taai worstelt met den dood en de nieuwe in weeën geboren wordt'. De moderne mens, aldus P.C., wendt zich af van 'het misbruiken van de rede' en van 'al te verfijnde cultuur' en 'wil zich omscheppen tot een ander type (...) dan de individualistische, liberale burger. (...) Hij is afkeerig van intellectualisme, dien "knagende worm van het Europeesche lichaam", afkeerig ook van afgetrokken begrippen, redeneeringen en discussies, hij wil handelen en leven. In plaats van aan intellectueele vorming besteedt hij een ruim deel van zijn tijd aan lichamelijke opvoeding en sport, want hij wil lichamelijk sterk en weerbaar zijn. Het is een rauwe, harde mensch, die aan het individueele leven weinig waarde toekent, zoowel aan dat van hemzelf als aan dat van anderen. Hij is ook geen scepticus meer, zooals het burgerlijk type, hij is weer mysticus en dogmaticus geworden. Vrij denken en vrijdenkerij hebben voor hem geen waarde meer. (...) Deze mensch, die het individualisme van zich heeft afgeworpen, is ook niet in staat alleen te leven, hij leeft slechts in en door de groep, waartoe hij behoort. Van het ideaal der Fransche revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap, heeft hij de vrijheid laten varen, omdat hij er niets mee weet te beginnen. Wel wil hij de gelijkheid en broederschap behouden, maar niet als abstracte begrippen, hij heeft er concrete vorm aan gegeven: volk, natie, klasse, kameraadschap.' Evenals Bruna naast deze afwending van het individualisme het nationalisme als 'een tweede kenmerk van de huidige wereld' noemend, stelt P.C. vervolgens: 'De collectieve vormen en het nationalisme eischen als politiek stelsel autoritaire leiding' en 'zoo zagen wij dan in de laatste jaren sterke nationale concentraties, groepeeringen der volken op nationalen grondslag onder dictatoriale leiding'. In het commentariërend slotgedeelte van de kroniek tekent de auteur deze ontwikkeling als 'een phase, een overgangsvorm naar een nieuwe cultuur' waarin het specifiek-persoonlijke zich weer zou kunnen laten gelden, maar waarin voor individualisme noch voor 'de politieke vorm, die tot verdediging van het individualisme geschapen werd', plaats zal zijn. 'Er schijnen verschillende teekenen te zijn, die erop wijzen, dat het moderne tijdperk bestemd is, de Middeleeuwen onder andere vormen te doen herleven', zo wordt de laatste gedachte van het artikel ingeleid. Zoals er toen een synthese tot stand kwam tussen de cultuur der oudheid en een nieuwe tijd, zo zou dat ook nu kunnen gebeuren. En evenals weleer zou bij de totstandkoming van die synthese een centrale rol kunnen worden vervuld door het christendom en 'het cultuurwerk van de Kerk': 'De Middeleeuwen werden vooral gevormd uit de Latijnsche elementen der oude beschaving, uit den religieuzen geest der Roomsche Kerk, uit de krachtige, maar jonge Keltische en Germaansche rassen. In het christendom en door de Kerk werd de Europeesche

cultuur geschapen. Gelijk er nu in den overgangstijd van de Oudheid naar de Middeleeuwen geen synthese mogelijk was zonder de tussenkomst van het christendom, zoo zal er ook in den huidigen tijd geen synthese tot stand kunnen komen zonder de bezieling van de religieuze gedachte.'

'Terugkeer', zo zou men het thema kunnen aanduiden in de beschouwing over staat- en maatschappij-inrichting in jaargang 1941, terugkeer naar een samenlevingsvorm en ordening daarvan, welke de eeuwen van individualistische en rationalistische 'aberraties' zou 'overslaan'. Het klinkt nadrukkelijk door in een over twee afleveringen gespreid artikel van mr. D. van Deurne[8], dat scepsis belijdt omtrent een komende 'nieuwe orde', het staatsabsolutisme van nazi-Duitsland kritiseert en meer heil verwacht van een Portugees corporatisme: 'Al het levende in de wereld kan niet anders dan dynamisch, in voortdurende ontwikkeling zijn. Maar toch vinden wij de gezonde volksinvloed, die wij, mits wij de oogen open doen, in het middeleeuwse gildewezen bewonderen, duidelijk terug in een corporatieve staat als Portugal.' 'Nog altijd levend in een grotendeels liberaal-individualistische staat' en dito rechtsorde, aldus Van Deurne, valt er bij ons van alles te verbeteren, en het antwoord op de vraag 'waarheen?' dient dan ook te gewagen van een radicale ommekeer naar de tijd toen men nog vasthield aan de Bijbel en 'nog geen rationalisme' kende. Van Deurne formuleert vervolgens concrete bezwaren tegen vigerende wetgeving en rechtsorde. Wat betreft de volkssoevereiniteit: 'Daar heeft men de volkssouvereiniteit, zodat de vorst in onze staat niet het hoogste wereldlijke gezag is, naar louter een ornament der regering, die zelf intussen van de helft plus één afhangt. Men bedenke echter wel, dat de parlementaire democratie volstrekt niet gelijk staat met de democratie, die juist in de corporatieve staat zal gevonden worden. Het volk moet wel een gezonde invloed uitoefenen, maar kan in feite niet de hoogste autoriteit zijn.' Inzake het strafrecht ergert de auteur zich aan het feit dat daarin het belang van een individu zo vooropstaat dat recidivisme in de hand gewerkt wordt, en hij pleit daartegenover voor 'de straf van onbepaalde duur' waarbij 'gewoontemisdadigers' eerst in vrijheid worden gesteld, 'wanneer zij zich volgens het ernstig en wetenschappelijk gefundeerd oordeel van deskundigen inderdaad tot maatschappelijke lieden verbeterd hebben'. Ook op het vlak van het huwelijksrecht dient volgens Van Deurne wijziging te komen: 'Christus heeft het wettelijk huwelijk onontbindbaar verklaard. Dan moet uit ons liberaal Burg. Wetboek de echtscheidingsmogelijkheid verdwijnen.' En al deze kritische bemerkingen leiden zijn slotbetoog in: 'Vragen wij nu na deze sobere beschouwingen: Waarheen moet Europa om gezond te worden? Ons antwoord kan slechts zijn: Allereerst terug naar God en Zijn wetten. Hij gaf ons geen politieke, culturele, sociale en economische vraagstukken ter bestudering, maar wel stelde Hij de onveranderlijke zedelijke beginselen vast, waardoor deze vraagstukken beheerst worden.'

De bijdragen van L.J.M. Feber tenslotte - om de aandacht voor het politiek-maatschappelijk aspect en daarmee de beschrijving van de zeventiende jaargang te besluiten - staan wel heel duidelijk in het teken van 'terugkeer' dat ik als thema hierboven aanduidde. Zijn eerste bijdrage - de opening van het maart-nummer[9] - heet zelfs zo en geeft een 'aanzet' die in een tweede artikel

beantwoord wordt. Het stuk weegt de mogelijkheden voor ‘de Europeesche mens’ welke gelegen zijn in waarden als democratie, schoonheid en humanisme en bevindt ze alle te licht. Vooral de ontaarding van het ‘democratisch parlementarisme’ wordt nadrukkelijk gereleveerd: ‘Het Europeesche type van na de Fransche Revolutie (...) meende in het democratisch parlementarisme een volkomenheid te hebben bereikt, het voldongen besluit van den staatkundigen ontwikkelingsgang der menschheid. Het was geneigd aan de democratie en aan het parlementarisme een volstrekte waarde toe te kennen, ofschoon deze hun van nature en bij definitie vreemd is. De democratie werd echter tot een treurtooneel van schijn-en-wezen; zij vernietigde zichzelf. (...) Met den dag werd het duidelijker, dat de samenleving niet te redden en te ordenen is dan op den grondslag van een radicaal beginsel, radicaal doorgevoerd volgens de lijn eener leidende gedachte. De parlementaire democratie echter doorkruiste en vertroebelde ieder princiep en ieder plan van reconstructie met haar praktijk van den grootsten gemeenen deeler der meeningen; zij sloeg de scheppensvaardigste krachten met onvruchtbaarheid. Totdat in den Europeeschen mensch, bij het losbreken van het noodtij, de natuur het won van de leer en hij zijn vertrouwen in de democratie opzegde.’ In het tweede artikel van Feber - onder de titel *Glorie der Middeleeuwen*, de openingsbijdrage van het juli-augustus-nummer[10] - wordt de vraag op welk ‘radicaal beginsel’ hij in zijn eerste beschouwing doelde dan aldus beantwoord: ‘De mensch van heden zal niet zoozeer moeten terugkeeren tot de cultuur en de maatschappelijke organisatie der middeleeuwsche menschheid als wel tot de beginselen, die daaraan ten grondslag lagen en die onverminderd hun waarde hebben behouden. (...) Deze beginselen zijn te vinden in het christendom, in de christelijke zedenleer; zij zijn geformuleerd in het Onze Vader. (...) De goden, waarbij de mensch meende te kunnen leven, sedert hij zich afwendde van den Vader, die in den hemel is, verschemeren. En naarmate zij hun macht verliezen, opent zich de weg voor den terugkeer tot de princiepen, die de ziel en de grondslag uitmaakten van de cultuur en de organisatie der Middeleeuwen, tot de code van het Onze Vader.’

Het laatste geluid dat De Gemeenschap in krachtig volume en thematische eenheid laat horen, moge niet van redacteuren afkomstig zijn, het is wel vrijwel identiek aan dat van de eerste jaargangen: een pleidooi voor terugkeer, voor herstel, voor reconstructie van een samenleving vanuit rooms-katholieke beginselen, waarbij geestdriftig beleden verwantschap de lof der Middeleeuwen doet zingen.

Eindnoten:

1 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam, jaargang 1966 nr. 26, blz. 26-43.
2 Ad. J. Odijk, *Impromptu*, januari 1941, zeventiende jaargang nr. 1, blz. 24-42.
3 Math. Kemp, *Een Meische morgen*, januari 1941, zeventiende jaargang nr. 1, blz. 22.
4 Ch. André Leffens, *Het oorlogsdagboek van Wies Moens*, mei 1941, zeventiende jaargang nr. 5, blz. 261-268.
5 Anton van Duinkerken, *Sinte Birgitta's Boodschap*, juli-augustus 1941, zeventiende jaargang nr. 7-8, blz. 351.
6 Dr. M. Bruna, *Het weerbarstige leven*, februari 1941, zeventiende jaargang nr. 2, blz. 65-74.

7 P.C., *De rol van het religieuze in verleden en heden*, februari 1941, zeventiende jaargang nr. 2, blz. 105-112.
8 Mr. D. van Deurne, *Waarheen*?, juni en juli-augustus 1941, zeventiende jaargang nr. 6 en 7-8, blz. 325-329 resp. 362-369.
9 L.J.M. Feber, *De Terugkeer*, maart 1941, zeventiende jaargang nr. 3, blz. 113-123.
10 Ir. L.J.M. Feber, *Glorie der Middeleeuwen*, juli-augustus 1941, zeventiende jaargang nr. 7-8, blz. 337-350.

II. Samenvatting en Nuancering der beschreven aspecten hun ontwikkeling en schakering tegen de achtergrond van de redactionele verhoudingen

De aspecten afzonderlijk

Hoewel de onderlinge relatie en beïnvloeding der onderzochte aspecten in de hiervóór gegeven beschrijving der jaargangen van De Gemeenschap voortdurend manifest bleken, bepaalden literatuurbeschouwing, levensbeschouwelijke belijdenis en politiek-maatschappelijk engagement vaak ook op specifiek eigen wijze standpunt en 'gezicht' van het maandblad. Aan een samenvatting van de genoemde aspecten waarin zij in hun onderlinge verhouding zijn samengebracht, gaat daarom hierbij een resumé vooraf, waarin als uitgangspunt fungeert de poging om elk aspect zoveel mogelijk in zijn eigen verschijningsvormen weer te geven.

Wat het tijdschrift *op levensbeschouwelijk vlak* geboden heeft - om met dit centrale aspect te beginnen - lijkt eenvoudig weer te geven: van de eerste tot de laatste jaargang heeft De Gemeenschap getuigenis afgelegd van de unieke waarde van het rooms-katholicisme en een onvoorwaardelijk geloof beleden in de onveranderlijke leer van de stichter der kerk, Jezus Christus, voor dwalingen behoed, verkondigd en indrukwekkend 'geactualiseerd' door het hoogste kerkelijk leergezag.

Spectaculaire ontwikkelingen hebben zich in deze binnen het zeventienjarig bestaan van het blad niet voorgedaan. Wel kan men spreken van wisselende accentuering, van belijdenis 'zonder meer' naar een polemisch getuigen in confrontatie met 'anderen', van een zich distantiëren en/of bestrijden van anders- of niet-gelovigen en hun kader, naar een ironisch afstandnemen of felle hekeling van zelfgenoegzaamheid en verwordingsverschijnselen in eigen kring. Wat de *Verantwoording* bij de eerste jaargang omtrent de eigen levensbeschouwelijke oriëntatie formuleert, kan daarbij als representatief gelden ook voor latere geluiden: terwijl 'de brandmerken der doorleden twijfelzucht (...) in het vleesch' staan, en levend 'in een tijd van oneindig-verscheiden levensbeginselen en eindeloos-verspreide gezindheden (...) wil De Gemeenschap uiting geven aan de levenshouding van de velen, die zich klaar bewust werden van de noodzakelijkheid om eeuwige en aardsche krachten te brengen in grootstmogelijke harmonie' (I)[1], en daarbij is het 'de katholieke leer, die het zuiverst en ordelijkst de verhoudingen bepaalt, welke ook in het aardsche leven dienen te bestaan.' (I)

Aan een dergelijke zekerheid omtrent de unieke en exclusieve waarde der eigen geloofsovertuiging heeft De Gemeenschap nooit getornd: 'Zeer zeker defini-

tief', zo heet het in de volgende jaargang aan het adres van Ter Braak (II), 'blijft (...) de dwaasheid van den katholiek, dat hij gelooft wat God heeft geopenbaard en onze Moeder de H. Kerk hem te gelooven voorhoudt.' Apologetisch en apostolair wordt het heil des geloofs gereleveerd in contrast met de voosheid van een 'humanisme zonder God', als in bijdragen van J.C. van Schagen aan de vierde en vijfde jaargang en ter redding voorgehouden aan niet-gelovige vrienden, als in de verspolemiek van Van Duinkerken tegen Marsman: 'streef door uw zee en haar gevaarlik dampen/ niet aan het licht voorbij, dat Jezus bracht!' (VI) Zeker zo sterk als het ongeloof in allerlei schakering, wordt daarbij het reformatorische Christendom afgewezen. Bij voortduring wordt over het protestantisme geschreven in uiterst negatieve termen, vaak in associatie van deze 'dwaalleer' met hoovaardig individualisme en kille cultuurloosheid. 'Bij gebrek aan bindende autoriteit', zo luidt de luchtige prognose (VI) van Van Duinkerken, zal 'de duivel van de dwaalleer' zichzelve uitdrijven: 'Onze eeuw is die, waarin het protestantisme onverbiddelijk ophoudt te bestaan.' Eerst in latere jaren, bij toenemende dreiging van het nationaal-socialisme, groeit bij blijvende principiële afwijzing overigens, een besef van enig positief element en waardering voor persoonlijke moed bij enkele vertegenwoordigers. (Bij het signaleren bijvoorbeeld, door Van Duinkerken, in de tiende jaargang, van de onvoorwaardelijke trouw aan de zaak van God bij de theoloog Karl Barth, n.a.v. diens afzetting als hoogleraar te Bonn.)

'De grondslag van ons werkprogram is het katholiek beginsel, en dit is een strijdbaar beginsel, omdat wij leden zijn van de Strijdende Kerk, die gedurig bidt om de vernieuwing van het aanschijn der aarde. Op beslissende oogenblikken heeft het Katholicisme zich in de Nederlandsche letterkunde dan ook strijdbaar gemanifesteerd, niet alleen apologetisch, maar ook zoo noodig correctief. Wij zien geen redenen om met deze traditie te breken' (VIII): deze uitspraak in de *Verantwoording* die de achtste jaargang inleidt, kan men exemplarisch noemen voor een vrij constant aanwezige trek in de Gemeenschappelijke katholiciteit: het correctieve optreden tegen wat als kleingeestige verburgerlijking wordt gezien in de eigen kring van nederlandse geloofsgenoten. Herhaaldelijk betuigde bijval voor het pauselijk woord en voor 'de groote, opvallend strakkere en tevens fellere richtlijnen welke het centrale gezag der Kerk telkens opnieuw op zulk een eerbiedwekkende wijze aangeeft' (VII) boven wat genoemd wordt 'de landelijke eng-opportunistische interpretatie', vormt vaak de aanleiding voor felle en verontruste hekeling van gesignaleerde rijk-roomse bekrompenheid. Vooral in latere jaargangen, en dan behalve in redactionele beschouwing met name ook in bijdragen van Van Duinkerken, richt deze kritiek zich op de politiek-maatschappelijke consequenties van een verburgerlijkt katholicisme en wordt er de vrees uitgesproken dat roomse juichkreten om numerieke grootheid, oppervlakkig zwart-wit denken (waarbij alles wat zich naar buiten als katholiek vertoont wordt verdedigd en al het andere wordt bestreden), en gemis aan bezielde godsdienstigheid, 'de Nederlandsche katholieke massa' tot een willig slachtoffer zullen maken bij een 'rechtsche overrompeling' (XIII). In steeds toenemende mate gaat deze zorg overigens samen met de neiging om 'de dwaze keus' te doen 'van 't buitentij-

dig leven', '*in* den tijd en toch niet *van* den tijd' te zijn, een opvatting die vooral weer door Van Duinkerken wordt beleden in paradoxen als: 'Belangrijker dan het belangrijke acht ik het belanglooze' (XIII). Het is een ontwikkeling die voor de slotfase van het blad een vrijwel 'zwijgen' voorbereidt - zeker in polemische zin - van redactie en redacteuren, waar het politieke implicaties van het levensbeschouwelijk denken betreft. De aandacht op dit vlak wordt in de eindfase overgenomen door anderen - door P.C. met name, met zijn kronieken *Geestelijk Leven* - en dan valt op, hoe dit geluid van een t.a.v. de nazi-ideologie 'begripvol' katholicisme contrasteert met de felle anti-houding van daarvóór, van Van Duinkerken en Engelman. Wel lijkt het levensbeschouwelijk aspect van De Gemeenschap in de laatste jaargang 'karakteristiek' te worden afgesloten, doordat zo nadrukkelijk het geluid wordt herhaald waarmee het blad eertijds van start ging: begon men in 1925 met een poging tot reconstructie vanuit de idee, dat met de teloorgang van de Middeleeuwse beschaving de menselijke hoogmoed en het individualisme hun rampzalige kansen hadden gekregen, men eindigt met de vaststelling, te moeten terugkeren naar de beginselen die aan de Middeleeuwse beschaving ten grondslag hadden gelegen 'en die onverminderd hun waarde hebben behouden': 'De goden, waarbij de mensch meende te kunnen leven, sedert hij zich afwendde van den Vader, die in den hemel is, verschemeren. En naarmate zij hun macht verliezen, opent zich de weg voor den terugkeer tot de principepen, die de ziel en de grondslag uitmaakten van de cultuur en de organisatie der Middeleeuwen, tot de code van het Onze Vader.' (XVII)

Heel wat moeilijker dan t.a.v. het levensbeschouwelijk aspect, is het om in bevredigende termen een samenvatting te geven van wat zich in het tijdschrift als *politiek-maatschappelijk engagement* heeft aangediend. Want op dit terrein doet zich veel sterker dan inzake de geloofsopvatting door de jaren heen een voortdurend variërende ontwikkeling voor en 'wisselt' nogal eens zowel de mate waarin als de wijze waarop het blad beschouwing geeft omtrent staat- en maatschappij-inrichting en zijn reactie verwoordt op de politiek-sociale actualiteit in binnen- en buitenland.

De start op dit vlak is bescheiden. Hoewel de redactionele *Verantwoording* bij de eerste aflevering, januari 1925, duidelijk laat uitkomen dat het De Gemeenschap om een integrale 'reconstructie' te doen is, die alle sectoren des levens omvat en zeker niet uitsluitend die der kunst en literatuur, is de specifieke aandacht voor politiek-maatschappelijke vraagstukken en actualiteit in de twee eerste jaargangen vrij gering. Het blijft dan in feite bij kritiek van Albert Kuyle op het zijns inziens weinig evangelische gedrag van werkgevers in het algemeen en van grote concerns in het bijzonder, terwijl, wat de politiek betreft, er eerst aan het slot van de tweede jaargang enige reactie wordt gegeven op de binnenlandse situatie, ten aanzien waarvan men volstaat met de signalering van 'godszalige mediocriteit' waarbij de politicus 'met de eene hand op zijn hart, de andere aan zijn actentasch en zijn oogen ten hemel eenige stichtelijke alinea's over onderlinge broederschap lispelt.' (II) Ook in het derde Gemeenschapsjaar blijft het engagement met de zaak der politiek-maatschappelijke ordening

beperkt tot de belijdenis van afkeer van de bestaande constellatie. Wel komt men nu, geprest door reactie in de pers en uit de lezerskring, tot enige explicitering van het beleden misnoegen en tot enige aanduiding van wat men dan wél wenst: '(...) zodra we er een zien die - één tegen duizend - aan zijn meening durft vasthouden, een waarachtige ultramontaan, een die lak heeft aan de helft plus één en een streep durft halen door alle leugens en gemeenplaatsen van "de goede zaak", vindt hij ons achter zich en zal hij de jeugd van het oogenblik achter zich vinden. (...) Wij gruwen van het algemeen kiesrecht, van het vrouwenkiesrecht. (...) Wij verwachten (...) *niets* van het vigeerende parlementaire stelsel en niets meer van de pogingen om de praatcolleges met praten te hervormen. Wij verwachten niets van den plumeau en niets van den bezem. Wij verwachten alleen iets van een goeden browning.' (III)

Hoe geïsoleerd dergelijke uitspraken ook in de derde jaargang staan - en ook in het vierde en vijfde jaar nauwelijks 'vervolgde' aandacht krijgen -, ze staan er voor de nabeschouwer tevens als markante aanzet voor een ontwikkeling, die bij alle zich voordoende nuancering en wijziging ook constanten bevat. Om maar direct in concrete termen te spreken: de parlementaire democratie is in De Gemeenschap nooit binnen de orde der dierbare goederen komen te liggen. Tot 1934 houdt de kritiek regelrechte afwijzing in. Een uitspraak van Jan Engelman in de februari-aflevering van de zesde jaargang kan daarbij als samenvatting gelden voor de afkeer van het parlementarisme in deze jaren: 'ons bezwaar geldt het totaal van het stelsel, dat bijna geen enkele activiteit meer toestaat, welke niet door een menigte, een conglomeraat van lukraak als gelijk erkende personen is gesanctioneerd.' (VI)

Een uitspraak van dezelfde redacteur, een aflevering eerder gedaan, laat duidelijk de levensbeschouwelijke achtergrond zien vanwaaruit men tot distantie komt: 'Een goed gezag is, voor Europa, de practijk van het christendom. En indien bleek, dat het, bij het vigeerende parlementaire systeem, niet meer mogelijk is het leven te fundeeren op zedelijke, op christelijke grondslagen, zouden wij niet moeten aarzelen het parlementaire systeem den doodsteek te geven.' (VI)

Deze weinig zachtzinnige benadering van de parlementaire democratie blijkt in concreto ingegeven door de in de ogen van de Gemeenschapsjongeren heilloze compromissenpolitiek van de R.K. Staatspartij, waarbij ter bestendiging van de confessionele coalitie huns inziens eigen principes opgeofferd werden.

Een climax bereikt de Gemeenschap-pelijke weerzin tegen 'de kunst van het bereikbare' in 1930, wanneer de pijlen worden gericht op 'de sluwe priester van de Opportuniteit' mgr. Nolens, de fractievoorzitter van genoemde partij in de Tweede Kamer, omdat deze terwille van de confessionele samenwerking een regeling t.a.v. Indië accepteerde, waarbij de missievrijheid beknot en daarmee het eeuwige geluk der inlanders op het spel werd gezet. (VI)

Vanaf 1934 ontwikkelt de afwijzing zich in de richting van reserve, van kritische kanttekening - vanuit dezelfde ideologische overwegingen als daarvóór - bij wat gezien wordt als verabsolutering van het parlementaire stelsel. Engelman blijft, bij al zijn kritiek op Hitler-Duitsland, zijn aversie van de parlementaire democratie behouden: 'Wij hebben van de pogingen tot "her-

stel", die men allerwege in Europa waarneemt, die de tendenz vertoonden ons te bevrijden van de ziekten en corrupties van den Demos en van de parlementen, altijd de goede kanten gehuldigd. Een opruiming, op velerlei gebied, is en blijft dringend noodig. In ons eigen land zijn nieuwe volksbewegingen, die gezonde hervormingen voorstaan (de Dinasobeweging b.v.)'. (X) In ditzelfde jaar (1934) conformeert de redactie zich voorts aan de opvatting van een medewerker, A.G.W. Severijnen, welke inhoudt dat het democratisch beginsel op verschillende wijze kan worden gerealiseerd: in parlementaire stelsels kunnen de onderdanen vertegenwoordigd worden door een 'veelheid van personen', doch het is zeer wel aanvaardbaar 'dat het democratisch beginsel kan worden uitgewerkt in een stelsel, volgens hetwelk door de onderdanen aan één persoon het overheidsgezag wordt toegekend.' (X) Vier jaar later stelt dezelfde medewerker 'dat de democratische gedachte in de praktijk slechts aanvaardbaar blijkt te zijn, *voor zover* het Staatsgezag de uitingen van den volkswil weet te toetsen aan hoogere normen' (XIV), en formuleert redacteur Van Duinkerken, bij het veertigjarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina, 'dat partij en parlement ten opzichte der monarchie zich verhouden als tijdelijke verschijningsvormen ten opzichte van een blijvend beginsel.' (XIV) Als exponenten van de Gemeenschap-pelijke reserve t.a.v. de parlementaire democratie, met name in de latere jaren, kunnen vooral de beschouwingen gelden die het blad aan zaken als kiesrecht en volksinvloed wijdt, alsmede de 'oplossingen' die voor de problemen in deze met enige regelmaat worden aangedragen. Vanuit de opvatting dat 'voor de veranderde omstandigheden nieuwe vormen van democratie passen' formuleert de openingsbijdrage van het maart-nummer van de tiende jaargang (X) 'de noodzakelijkheid van kleinere min of meer zelfstandige gemeenschappen, tusschen overheid en onderdanen in'. 'Medezeggenschap', zo wordt hieraan toegevoegd, 'heeft immers een natuurlijke grens in de bevoegdheid der medezeggers tot oordeelen over de betreffende zaken. De zaken, waar het in de huidige Staten om gaat, zijn nu voor den gemiddelden onderdaan veelal niet meer beoordeelbaar. Kleinere gemeenschappen, met name beroepsstanden (in de economische beroepen meer bekend als bedrijfsschappen), komen aan deze moeilijkheid beter tegemoet dan een beperking van het algemeen kiesrecht, voor welke beperking men de juiste toepassing toch niet kan vinden.' Wanneer het ditzelfde jaar tot publikatie van een *Sociaal Beginselprogram* komt, heet het in de paragraaf die over de staatsinrichting handelt: 'Het volk dient invloed te hebben op het staatsbestuur. Redelijkerwijze behoort men iemand slechts zijn oordeel te laten uitspreken over zaken, waar hij verstand van heeft. Bovendien kan men terecht de erkenning van sommige algemeene beginselen eischen, resp. hen, die daaraan tegengestelde beginselen belijden, uitsluiten.' (X) Kiesrecht en volksinvloed blijven ook in de laatste Gemeenschapsjaren aan kritische reflectie onderhevig. 'Inderdaad zal men voor de regeling van den volksinvloed moeten zoeken naar een degelijker en ideeëler oplossing dan het individueel-materialistisch mannen- en vrouwenkiesrecht', schrijft redacteur Louis de Bourbon in 1939. (XV) En in de laatste jaargang (XVII) - waarbij overigens t.a.v. de representativiteit een voorbehoud dient te worden gemaakt, zeker inzake de politiek-maatschappelijke beschouwing on-

der bezettingsomstandigheden - trekt medewerker mr. D. van Deurne de staatkundig-sociale parallel van het hierboven gesignaleerde pleidooi op 'levensbeschouwelijk' vlak voor terugkeer naar de Middeleeuwen, als hij de 'corporatieve staat' verdedigt omdat die de 'gezonde volksinvloed' laat zien 'die wij, mits wij de ogen opendoen, in het middeleeuwse gildewezen bewonderen.' Over de volksinvloed merkt hij daarbij op: 'Daar heeft men de volkssouvereiniteit, zodat de vorst in onze staat niet het hoogste wereldlijke gezag is, maar louter een ornament der regering, die zelf intussen van de helft plus één afhangt. Men bedenke echter wel, dat de parlementaire democratie volstrekt niet gelijk staat met de democratie, die juist in de corporatieve staat zal gevonden worden. Het volk moet wel een gezonde invloed uitoefenen, maar kan in feite niet de hoogste autoriteit zijn.'

Een ordening volgens bedrijfsschappen wordt intussen niet alleen als remedie tegen staatkundige chaos voorgehouden, maar ook als panacee voor de sociaal-economische problemen des tijds. De aandacht daarvoor, het engagement met de feitelijkheden der crisisjaren, lijkt in het pleidooi voor een bedrijfsschappelijke ordening te culmineren, getuige de opvallende plaats van de paragraaf over Beroep en Beroepsgemeenschap in het *Sociaal Beginselprogram* van november 1934. (X) Daarvóór is het engagement met de maatschappelijke malaise er vooral een van impulsieve emotionaliteit, die overigens met de jaren escaleert: incidentele aandacht voor maatschappelijke verschijnselen in de beginfase leidt in de laatste jaren twintig en begin dertiger jaren tot regelmatige kritiek op asociale kapitalisten en politici die met de eisen van het evangelie marchanderen, en op de 'beursaanbidding' der 'mammonistische' dagbladen De Tijd en De Maasbode. Dit kritisch geluid raakt bovendien vanaf 1929 geïnstitutionaliseerd in de z.g. Hagel-rubriek.

In de jaren 1930-1934 is de betrokkenheid van De Gemeenschap bij het sociaal-economisch gebeuren in Nederland op zijn sterkst. Ook het literaire karakter van het blad wordt nu door de aandacht voor de crisis beïnvloed, getuige een vrij constant verschijnen van sociaal-gerichte poëzie (A.J.D. van Oosten, Eric van der Steen) en verhalend proza (met name van Albert Kuyle, per oktober 1930 van vast medewerker redacteur geworden). De beschouwing over de malaise verschuift nu herhaaldelijk naar de beginpagina's der afleveringen, het komt daarbij ook tot een weging der mogelijke oorzaken van de crisissituatie en men onderneemt pogingen om, zich distantiërend van marxisme enerzijds en 'overmatig kapitalisme' anderzijds, een eigen maatschappijvisie en een daarvan afgeleide staatkundige ordening te formuleren. Deze pogingen culmineren, zoals gezegd, in een aan het einde van de tiende jaargang gepubliceerd *Sociaal Beginselprogram*. Dit program moge in de paragrafen aan het staatsbestuur en aan de invloed daarop van de burgers gewijd, rijkelijk vaag zijn (X) - en daarmee ook in het aangeven van de verbinding tussen politiek bestuur en maatschappij-inrichting - ten aanzien van het sociaal-economische leven wordt duidelijk geopteerd voor een bedrijfsschappelijke ordening en voor medezeggenschap van alle betrokkenen daarbij, vanuit de overweging dat daarin de kans ligt om 'kunstmatige tegenstellingen' als die tussen werkgever en werknemer en de uitbuiting van de een door de ander te elimineren.

Over ‘kunstmatigheid’ gesproken: dat gevaar dreigt voortdurend bij deze poging om de onderzochte aspecten allereerst zoveel mogelijk in hun afzonderlijkheid samen te vatten. Zoals het in het resumé van het levensbeschouwelijk aspect op een bepaald moment noodzakelijk bleek de politieke implicaties te betrekken, zo wordt het tenslotte nu ook tijd om de katholieke inspiratiebron van het zich zowel van het socialisme als van het liberalisme distantiërende corporatisme in staat- en maatschappij-inrichting te vermelden. In de eerste aflevering van de elfde jaargang wordt namelijk de pauselijke encycliek Quadragesimo Anno expliciet als zodanig aangeduid: ‘Nergens vindt men voor onzen tijd die zuivere beginselen duidelijker geformuleerd dan in de encycliek Quadragesimo Anno, die zich enerzijds richt tegen de idee van den “totalen staat”, anderzijds tegen het economische liberalisme, om een oplossing aan te wijzen, welke te vinden zal zijn bij de geordende samenwerking van werkers, onderling verbonden in groepen, die solidair de belangen dienen van een bepaald bedrijf, zulks in publiekrechtelijken vorm.’ (XI)

Vanaf 1934 wordt de aandacht in De Gemeenschap voor intern-Nederlandse zaken van politieke en economisch-sociale ordening overigens geringer. Een tweetal oorzaken lijkt er voor die matiging aan te geven: de buitenlandse actualiteit - de ontwikkelingen in Duitsland, Italië en Spanje met name - dringt zich op (waarbij het overigens wel veelvuldig tot een weging der consequenties voor het eigen land komt) en in de tweede plaats wordt mét de jaren, en met de versombering van het politieke beeld daarvan, de neiging sterker om in een religieus en/of literair perspectief over het aardse en actuele onheil heen te blikken.

Wat de ontwikkelingen in het buitenland betreft: de verschillende stadia waarin zich daar een escalatie van totalitarisme en geweld voordoet, markeren ook de mate waarin De Gemeenschap reflecteert en reageert op de totalitaire stromingen des tijds. Bij alle afkeer van de parlementaire democratie komt het in de jaargangen van de latere jaren twintig en de vroege jaren dertig toch niet tot een keuze voor een der vigerende antidemocratische ‘ismen’. Ten aanzien van het fascisme blijft het in die fase bij incidentele en dan vaak nog ‘indirecte’ en gemengde blijken van waardering. Marsman oppert in 1928 (IV) de mogelijkheid om vóór 1931 ‘in een fascistisch front’ te zullen sterven, terwijl redacteuren dat jaar zich in het ‘anti-Schund’-pamflet (IV) met fascisten en niet-fascisten verbinden om het ‘socialistische en semitische schrikbewind’ van de letterkundigen A.M. de long en Is. Querido ‘met gepaste minachting’ te behandelen. Twee jaar later blijkt Marsman nog niet gesneuveld te zijn op genoemd front, maar typeert redacteur Lou Lichtveld (Albert Helman) de kerkvader Augustinus in een bewonderend artikel als een ‘ideale fascist’ (VI).

In 1933 komt het nationaal-socialisme wat nadrukkelijker in de aandacht. In een omvangrijke en als representatief voor het Gemeenschap-pelijk denken aangeduide beschouwing van W.P.J. Pompe wordt nadrukkelijk gesteld dat men ‘èn nationaal èn sociaal’ dient te zijn en daarbij wordt er o.m. op gewezen dat ‘de nationaal-socialistische en nationaal-solidaristische bewegingen’ ‘in haar namen reeds het principieele samengaan tusschen het nationale en het sociale’ verkondigen. (IX) Een positieve benadering van de gebeurtenissen in Duitsland

moet men daar echter niet in lezen, al was het alleen maar omdat Pompe een discriminatie op grond van raskenmerken in de door hem bepleite opvatting uitsluit. Dat positieve valt dan eerder te beluisteren in de manier waarop Henk Kuitenbrouwer de nazi-terreur beoordeelt (IX), maar daarbij moet men dan weer bedenken dat deze aan de laatste maanden van zijn redacteurschap toe is. Opvallende en regelmatige aandacht, in een duidelijk afkeurende zin, voor het nationaal-socialisme geeft De Gemeenschap te zien vanaf de tiende jaargang (1934). Op dit vlak laten vooral Van Duinkerken, de na het verdwijnen der Kuitenbrouwers als redacteur teruggekeerde Engelman en medewerker Criton (Hubert Cuypers) zich gelden, waarbij Van Duinkerken vooral de antigodsdienstige en antisemitische ingrediënten van de nazi-doctrine op de korrel neemt, Engelman de cultuurloosheid ervan, terwijl Criton de mythische proporties waarmee het 'Deutschtum' werd opgevijzeld reduceert tot historische diggels. In 1936 voegt zich bij de ontwikkelingen in Duitsland de actualiteit van de Spaanse Burgeroorlog en zonder zich van het ene kamp tot het andere te bekennen ontwikkelt De Gemeenschap, tegen de katholieke opinie in algemene zin in, het standpunt dat de oorlogspraktijken van Franco geen reden tot roomse juichkreten dienen te zijn en dat men de 'witten' geenszins als het leger van Christus mag beschouwen.

In de twee volgende jaargangen - 1937 en 1938 - wordt het kritisch engagement met het europese politieke gebeuren geïnstitutionaliseerd in de rubriek *Uitzicht*, waarbij men - tegen de gangbare opvattingen in katholieke kring, uit vrees ook voor een 'rechtsche' overrompeling in eigen land en ter vulling van leemten in de katholieke pers - het geluid van 'linksch-katholieken' (XIV) in het buitenland wenst door te geven en zich in commentaar bij europese geestverwanten (Maritain en Mauriac, de tijdschriften Esprit en Temps Présent en het dagblad Aube in Frankrijk, de Zwitserse Entscheidung en de Engelse People and Freedom-groep met het tijdschrift News Sheet) aansluit.

In de samenvatting van het levensbeschouwelijk aspect heb ik al melding gemaakt van wat ik hierboven als een tweede oorzaak noemde van een matiging der aandacht in De Gemeenschap voor kwesties van binnenlandse politiek en economisch-sociale ordening: de toeneming in deze zelfde latere jaren dertig, vol engagement met de europese zorgelijke actualiteit, van de tendens om in een boven-aards en -tijdelijk perspectief aan wereldse rampspoed te ontkomen. 'Wat ook de aarde□ontsier,/wat nooddruft mij belast,/er is een hooger vier/dat brandt onaangetast': dit 'Confiteor' van redacteur Louis de Bourbon (XVI) mag, ook in zijn gemengde religieus-literaire aard, representatief heten voor wat de laatste jaargangen voor de wereldoorlog, en daarin vooral Van Duinkerken en Engelman, aan getuigenis te bieden hebben.

Het nadrukkelijk releveren van religieuze en artistieke waarden kleurt in die fase ook sterk de reactie op de politieke actualiteit en het signalement van *Praefascisme in Nederland*. (XV) Zoals het vanaf den beginne niet zozeer de antidemocratische tendenties in het nationaal-socialisme en fascisme waren die in De Gemeenschap verzet opriepen, maar de antigodsdienstige en cultuur-bedreigende elementen erin, zo wordt dat ook in laatstgenoemde beschouwing nog eens overduidelijk gesteld: 'Het is nu eenmaal niet waar dat de democratie

de eenige zedelijk-goede regeeringsvorm voor alle tijden en volkeren zou zijn en dat iedere staatsvorm, die ook maar in het minst naar de dictatuur zweemt, op ethische gronden veroordeeld moet worden. De tegenstander van het fascisme moet weten wat hij aanvalt, echter ook wat hij verdedigt. (...) Vroom blijven en de tyrannie verdrijven zijn twee begrippen, die in ons volkslied op elkander rijmen' en 'zulk een vaderlandsche overweging', zo suggereert dit onder pseudoniem door Van Duinkerken geschreven artikel, dient antifascisten te verenigen.

Ik memoreerde al eerder, dat in de onder oorlogsomstandigheden verschenen afleveringen de staatkundig-sociale beschouwing door medewerkers wordt overgenomen, dat hun geluiden contrasteren met de felle anti-nazi-bijdragen van Van Duinkerken en Engelman van daarvóór, maar ook hoe weinig representatief zij mogen heten. Samenvattende aandacht voor het politiek-maatschappelijke aspect kan met die notitie over de laatste fase voorlopig worden afgesloten, totdat zij later terugkeert, in een bespreking van de verschillende aspecten in hun samenhang.

Afzonderlijke samenvatting van elk der in het vorige hoofdstuk beschreven aspecten doet wellicht het meest geforceerd aan ten aanzien van wat De Gemeenschap aan *literatuurbeschouwing* heeft geboden. Opvattingen over de aard van het literaire werk - vaak geformuleerd in beschouwing omtrent de relatie tussen 'vorm' en 'inhoud' - over functie en doel van literatuur en over normen van literatuurkritiek - soms expliciet beleden, soms ook impliciet aanwezig in de kritische praktijk - komt men nogal eens tegen als het over de kwestie van 'literatuur en leven' gaat en blijken dikwijls te bezien onder het aspect der redactionele verhoudingen. Omdat het thema van 'literatuur en leven' als noemer voor de aspecten in hun samenhang nog aan de orde komt, en omdat voor de zaak van de interne verhoudingen hetzelfde geldt, zou afzonderlijke aandacht voor de literatuurbeschouwing enigszins overbodig kunnen lijken. Toch is het dat niet, geloof ik: het aspect komt namelijk ook 'als zodanig' voor en te meer omdat het risico van enige herhaling mij verkieslijker lijkt dan het gevaar een en ander niet in al zijn verschijningsvormen te bezien, wil ik er nu toch samenvattende aandacht aan geven. Wel zal ik dat in 'gedoseerde' mate doen: ik beperk me nu tot de beschouwing van literatuur en literatuurkritiek zoals die in algemene en representatieve zin geformuleerd wordt, de concrete relatie met de andere aspecten en de ontwikkeling van interne nuances en tegenstellingen met alle polemiek vandien, komen later aan de orde.

De eerste vaststelling mag dan zijn dat reflectie van literatuur-theoretische aard in De Gemeenschap volkomen ontbreekt. Pogingen tot beschrijving van voorwaarden en kenmerken van het verschijnsel literatuur of een harer genres, benadering van formele en talige aspecten van literaire werken, men heeft er zich niet mee ingelaten. Integendeel: wat naar technische, formele aandacht riekt of naar 'strikt-literaire' probleemstelling, wordt meermalen met afkeer bejegend. Het is dwaas gedans 'om het geoccideerde gouden kalf dat Woordkunst heet', aldus Engelman aan het adres van de Nijmeegse neerlandici (II), voor zaken als 'kunstvaardigheid-alleen' hebben we 'geen tijd', heette het al

eerder (I), en zelfs als de kwestie heel wat meer betreft dan woordkunstigheid alleen - zoals in dé literaire polemiek van het begin der dertiger jaren: de 'vorm of vent'-discussie - is er slechts enige summiere en de zaak niet in de kern rakende aandacht (VII) en verder alleen maar ironiserende distantie (XI). 'Er is aan de jongere school van dichters en schrijvers verweten', zegt Van Duinkerken in 1935 (XI), 'dat zij geen vaste kunstleer heeft. Haar aesthetica zij het geloof in de onaflaatbare begeestering; een andere aesthetica behoeft zij niet.' Ik meen dat deze uitspraak het uitgangspunt kan zijn voor alle samenvattende aandacht voor de literatuurbeschouwing in De Gemeenschap.

Wanneer in het blad in algemene zin over kunst of literatuur wordt gesproken, gebeurt dat vanaf het begin in termen van 'dienstbare schoonheid' (I), van kunstbeoefening als bijdrage tot een alles en allen geldende vernieuwing, waarvan het begeesterend element blijkt te liggen in een relevatie der waarden van de rooms-katholieke spiritualiteit. Reflectie op zowel het aspect van de dienstbaarheid als op dat van de schoonheid leidt dan bij alle 'onlosmakelijkheid' tot wisselende accentuatie: nu eens van de uiteindelijke dienstbaarheid van de kunst aan 'hoogere belangen' en van 'het bloedgeworden besef dat tenslotte het kunstwerk rekenschap aflegt van waarheid of leugen' (IV), dan weer van het specifieke karakter der artistieke werkzaamheid en van de opvatting dat de afhankelijkheid, waaronder de katholieke kunstenaar binnen zijn geestelijke oriëntatie werkt, er niet één is die in een geheel van wetten en regels gevat kan worden. Dat de literatuurbeschouwing in deze accenten van bezinning op het beoefenen van 'dienstbare schoonheid' inderdaad een constante is, kan alleen al hieruit worden afgeleid dat op gezette tijden - 1925 (I), 1931 (VII), 1938 (XIV) - het woord wordt gegeven en bijval wordt betuigd aan Jacques Maritain, de katholieke filosoof wiens opvattingen over religieusdienstbare kunstbeoefening in de noties van 'une dépendance absolue à l'égard de la sagesse théologique' (1925) tot die van 'l'artiste libre, en tant qu'artiste' (1931), vrijwel precies met genoemde accenten overeenstemmen. Twee constateringen kunnen hieraan nog worden toegevoegd. De eerste is deze, dat het geloof in de grootse opdracht die men zich toedicht - 'Vergeleken bij de taak, die wij zouden moeten volbrengen, (...) is de taak van "Tachtig" kinderwerk geweest' (II), - alsmede het élan waarmee men dienstbaarheid belijdt, met de jaren weliswaar nauwelijks afnemen, maar wel de verwachtingen omtrent het effect ervan en dat men van het geloof 'dat de tijden rijpen' (I) tenslotte belandt bij de opvatting dat men de begeesterende arbeid als 'buitentijdige dwazen' maar moet volhouden tegen de klippen van onheilstijden op en tegen dovemansoren in. De tweede is, dat bovenaangeduide accenten niet alleen in volgorde van belangrijkheid zijn aangegeven en elkaar nooit uit het oog verliezen, maar ook wel enigszins wisselen 'per adressant'. Met name tegenover 'andersdenkende' literatoren (Houwink, Marsman, de surrealisten o.m.) wordt bij de kunstbeoefening de waarde benadrukt van 'de zielehouding van den kunstenaar', van de oriëntatie van zijn 'werkende geest' en wordt bij de waardebepaling van de kunst de noodzaak geformuleerd van 'een toetsen aan dieper beginsel' (I); tegenover geloofsgenoten in het algemeen en die van het tijdschrift Roeping in het bijzonder worden deze noties ook wel geuit, maar meer

vanuit de verdediging tegen verdachtmakingen omtrent artistieke vrijbuiterij, en het accent ligt anders: eerder op het sui generis-karakter van de kunst, op de eis van kunstvaardigheid die bij alle terechte ethische occupatie niet vergeten mag worden, op de opvatting ook dat de dienstbaarheid van de katholieke kunstenaar aan 'hoogere belangen' niet direct en nadrukkelijk-vooropgezet behoeft te zijn, maar dat zij ook indirect, minder bewust, en spontaan tot uiting kan komen.

Samenvattende aandacht voor de literair-kritische beginselen en praktijk van De Gemeenschap laat zich gemakkelijk bij het bovenstaande aansluiten: de terzake van de literatuurbeschouwing beschreven accenten, waarin overwegingen omtrent de aard van literatuur samengaan met die over functie en doel ervan, bepalen ook de expliciet en impliciet blijkende criteria voor beoordeling van literair werk. In algemene zin kan men ook zeggen dat genoemde accenten in de literair-kritische bijdragen op dezelfde wijze voorkomen als in de meer abstracte reflectie op het verschijnsel literatuur. In dezelfde volgorde van belangrijkheid (vooreerst gaat het erom te benadrukken dat literatuur in eerste en laatste instantie ondergeschikt is aan 'hoogere belangen' en vervolgens wordt gesteld dat er binnen dat eerste gegeven sprake is van een relatieve autonomie van de kunst). In dezelfde onderlinge verbondenheid ook. En tenslotte kennen zij ook wel eens een zelfde wisseling 'per adressant'. Om dat laatste enigszins te expliciteren: het is inderdaad zo dat, wanneer het om de beoordeling van het werk van 'anderen' gaat, dan vooral de gebondenheid aan 'diepere beginselen' en het 'levenscriterium' wordt geaccentueerd. Ik noem uit een veelheid van mogelijke voorbeelden enkele kritische beschouwingen van de meest 'literair ingestelde' redacteur van De Gemeenschap, Jan Engelman. In een essay over het werk van Marsman - *De school des levens* (III) - zegt hij dat men zich tot op heden als 'mandarijnen van het schoone woord' te veel heeft ingelaten met 'het zoogenaamde eigen leven van zijn vers' en niet aan de wezenlijke betekenis van Marsmans werk is toegekomen. 'Het is alleen aan een liefde, dieper dan de felste die voor de kunst mogelijk is (...) dat wij het recht ontleenen de Muze naar hare feitelijke waarheid te vragen. De kunst is er voor de menschen en den mensch willen wij in haar herkennen': het is vanuit een dergelijk uitgangspunt dat Engelman in het vervolg van zijn opstel (IV) bij alle bewondering en affiniteit spreekt van een 'indruk van diabolische hoovaardigheid', van een 'baldadig paganisme' en van 'de zwakke kant van den "inhoud" van Marsman's verzen': 'Blijft voor den dichter de meest beklemmende vraag niet immer of hij, met de diepste armoe-van-geest die hij zich voor zijn kunst getroost, toegang vindt tot de hemelpoort?' En in een andere bijdrage aan deze jaargang (IV) belijdt Engelman 'dat geen vormkracht, geen macht tot transfiguratie groot genoeg is, om hier de aanleiding te doen vergeten, in het bloed-geworden besef dat tenslotte het kunstwerk rekenschap aflegt van waarheid of leugen.' In latere jaren herhaalt hij de opvatting van het primordiaat der geestelijke waarden boven materiaal en vormkracht, wanneer het om werk van 'anderen' gaat, zoals dat der surrealisten (XI) of van de kunstenaars die de Bijbel een 'overwonnen standpunt' achten (XIV).

Bij de beoordeling van werk van geloofsgenoten komt het dan meermalen tot een benadrukken der specifiek-literaire waarden en van de eisen der kunstvaar-

digheid. In dezelfde jaargang als waarin hij Marsmans werk in 'levenscritische' termen beoordeelde, schrijft Engelman een vrij negatieve kritiek over de poëzie van zijn latere vriend en mederedacteur Van Duinkerken: 'Tezeer werd hij slachtoffer van een beweging die (...) de gevaarlijke suggestie schiep, dat het een misdaad is het woord te dienen als men het woord hanteert' (III). Uit de context, uit voorafgaande en volgende kritiek wordt duidelijk op welke 'beweging' Engelman doelt: op die der katholieke letterkundigen rond het tijdschrift Roeping, waarover zowel hijzelf als in latere jaren Van Duinkerken schrijven in de kritische termen van 'vormloosheid', te veel nadrukkelijke ethiek in belijdenis- en gemeenschapslyriek en van verzen die 'op de allereerste plaats een bevrediging boden aan buiten-letterkundige behoeften'. (V)

Ik heb er bij de beschrijving der jaargangen in hoofdstuk I verschillende keren melding van gemaakt dat de contemporaine lezers nogal eens moeite bleken te hebben met de literatuurbeschouwing en de geactualiseerde literatuurkritiek van De Gemeenschap, met name met het verkrijgen van een helder zicht op de verhouding tussen de twee accenten van schoonheidseisen en aprioristische dienstbaarheid. In de descriptie is ook gemeld dat op dat 'onbegrip' van de lezerskring door de redactie soms met enige irritatie gereageerd werd. (VI) Die korzelige reactie zou er al op kunnen duiden dat genoemde helderheid ook niet steeds en ten volle het deel der redactie was, maar in elk geval mag er nu aan herinnerd worden, dat op diverse momenten een besef van enig contrast tussen beide accenten wordt 'toegegeven'. Als Engelman in de derde jaargang (III) na zijn 'levenskritische' beschouwing van Marsmans werk de poëzie van Van Duinkerken vrij negatief beoordeelt op normen van kunstvaardigheid, leidt hij deze laatste bespreking in met de zinsnede: 'De waarheden der kunst zijn nu eenmaal paradoxaal. En zoo kan het zelfs zin krijgen de... literaire smaak een oogenblik op een voetstuk te stellen.' En als dezelfde redacteur twee jaar later (V) met de nodige reserve de 'puristen Marsman en Pijper' te velde ziet trekken 'voor den zuiveren hartstocht der kunst' en bijval betoont aan de opvatting dat het er om gaat 'door onze kunst en door ons leven, het leven [te] vermeerderen', dan oppert hij daarbij toch de mogelijkheid om de kant van Marsman te kiezen, liever dan 'over alle linies redelijk gelijk te hebben.'

Bij de meest regelmatig optredende en daarin meest representatieve literatuurcriticus van De Gemeenschap, Anton van Duinkerken, lijkt een contrast tussen beide accenten in de beschouwing der 'dienstbare schoonheid' minder een eigen besef dan wel een conclusie van de onderzoeker, die uitspraken op dit vlak van deze redacteur naast elkaar zet. Vaak probeert Van Duinkerken aan het probleem te ontspringen door bezwerende verzuchtingen dat de kwestie van katholiciteit en dichterschap zo'n eenvoudige zaak is. En dan volgt er meestal een luchtige defense of poetry in gemakkelijke antithesen, waarbij de poëzie het wint van het theologisch betoog of traktaat, de bestudering van de alexandrijn en het ritme wordt verkozen boven die van het tabakswetje (VI) en de katholiek die gedichten schrijft vergeleken wordt met een monnik die 'gepaste recreatie' houdt. Maar op bepaalde momenten schemert er de erkenning dat de zaak toch niet zo eenvoudig is. Soms op wat badinerender wijze, als hij n.a.v. Maritains uitspraak 'l'oeuvre chrétienne veut l'artiste libre, en tant qu'artiste' opmerkt

dat ‘er in de buurt van Dordrecht altijd wel een theoloog te vinden’ is ‘die betoogen kan dat dit niet helemaal klopt’ (VII); soms ook directer, als hij n.a.v. de ‘zoo vaak te doctrinair gestelde vraag’ naar de identiteit van katholieke dichtkunst belijdt dat hij ‘begripsbepalingen’ op dit vlak liever aan anderen laat, vanuit de suggestie dat er ‘geen eenstemmigheid bereikbaar is over de theoretische vraag naar het wezen van de katholieke poezie’ (VII).

Bij de beoordeling van literaire werken herhaalt zich bij hem een dergelijke tegenstelling. Enerzijds spreekt hij over Roepingpoëzie in termen van een tendens naar een ‘programmaties apostolaat ener geforceerd-Roomse dichtkunst’ die om een ‘aesthetiese reactie’ riep welke in De Gemeenschap gestalte kreeg (V), anderzijds valt hij - met verwijzing naar zijn eigen, door Engelman negatief beoordeelde bundel *Onder Gods Ogen* - Albert Kuyle bij, als deze om een positieve herwaardering vraagt van de ‘godslyriek’ der Roepingdichters. (VIII) En wel heel sterk is het contrast tussen Van Duinkerkens luchtige pleidooien voor artistieke vrijheid en verdediging van een dichtkunst en van kritiek waarin het levensbeschouwelijke element op de achtergrond blijft (IX) aan de ene kant, en zijn kritische praktijk aan de andere. Want in die besprekingen overheerst voortdurend de maatstaf van overeenstemming in het betreffende werk met ‘hoogere waarden’. Vondel, Multatuli, Henriëtte Roland Holst, De Mérode, Ter Braak, Marsman, Achterberg, Chris de Graaff e.v.a.: steeds wordt hun werk nadrukkelijk gemeten aan genoemd criterium Tekenend is in dit verband bijvoorbeeld de aandacht die Van Duinkerken in 1931 (VII) wijdt aan de bundels *De Alleenspraak* van zijn redactiegenoot Chris de Graaff en *Het Verbond* van Henri Bruning. Na lofprijzing aan het adres van eerstgenoemde volgt de kritische kanttekening dat de ‘afscheidingsdrang’ die zich in de bundel manifesteert, wel ‘een poëtische voldoening’ geeft, maar ‘mentaal is het niet geheel overeenkomstig de poëzie der Heilige Kerk, welke de eenzaamheid slechts toelaat als ze gekozen wordt uit liefde voor de velen’. En t.a.v. het gesignaleerde eenzaamheidsverlangen in Brunings bundel merkt hij op: ‘Als men de dichtkunst beoordeelen moet “van absolutistisch standpunt” is dit geen katholiek verlangen, is zulk een vers geen katholieke poezie. Immers de Kerk is een gemeenschap, waarin het isolement van het individu slechts om gemeenschapswil gedoogd wordt, al wordt het dàn ook verheven boven elk ander ideaal. De droom van hen “die trots en eenzaam rezen” is niet overeenkomstig het levensdoel, dat hun gesteld werd en dat de verheerlijking Gods is, maar in de gemeenschap der heiligen.’

In het vooruitzicht van voortgezette aandacht bij de bespreking der verschillend genuanceerde opvattingen binnen de redactie, lijkt voorlopig over de literatuurkritiek in De Gemeenschap de volgende samenvattende conclusie te trekken: zoals er bij de reflectie in algemene zin op het verschijnsel literatuur niet gepoogd wordt een hecht ‘stelsel van aesthetica’ te ontwerpen en men het houdt op de noties van begeestering en dienstbaarheid aan katholieke waarden in de eerste plaats en daarbij van een in die functionaliteit gegeven eis van kunstvaardigheid - welke dan vooral aan het adres van geloofsgenoten wordt benadrukt -, zo streeft men ook niet naar een sluitend te krijgen geheel van kritische

normen. Bij globale bespreking van literatuur, met name van die uit het eigen katholieke ‘kamp’, wordt wel op de artistieke vrijheid gewezen en op het gevaar van ethische pre-occupatie en ‘literaire’ onachtzaamheid, maar in de concrete bespreking van literaire uitingen, met name van de hand van Van Duinkerken, overheerst in sterke mate de maatstaf der levensbeschouwelijke waarden.

Eindnoten:

1 Met de aanduiding tussen haken van een romeins cijfer verwijs ik naar de beschrijving der jaargangen in het eerste hoofdstuk. Deze manier van verwijzen hanteer ik voor citaten en gegevens die in de samenvattende gedeelten van dit hoofdstuk terugkeren uit het vorige. Weergave en analyse van nieuwe gegevens in dit tweede hoofdstuk - met name die welke de redactionele verhoudingen en nuances inzake de aspecten van onderzoek betreffen - leiden uiteraard tot nieuwe noten.

De aspecten in hun samenhang

Voor een samenvatting van de onderlinge relatie tussen de verschillende aspecten neem ik als uitgangspunt hun hiërarchische verhouding. Die tekent zich bij het overzien van het geheel der zeventien jaargangen vrij duidelijk af. Van het begin tot het einde van het blad blijkt dat er een 'primordiale' betekenis wordt toegekend aan de levensbeschouwing. 'Voor ons komen - dit zij nogmaals gezegd - niet de artistieke idealen in de eerste plaats, maar de Katholieke', zo formuleert de *Verantwoording* van de vierde jaargang (IV). Het voorbeeld voor 'de gemeenschap, naar welke dit tijdschrift zijn naam draagt', 'is geen andere dan die welke wij belijden, zingende dat wij gelooven in de Heilige Katholieke Kerk en in de gemeenschap der heiligen' heet het zeven jaar later (XI). En in de openingsbijdrage van de eerste aflevering van de veertiende jaargang (XIV) noemt Van Duinkerken, in een geheel overigens waarin hij de z.i. enghartige geloofsbeleving van zijn katholieke landgenoten op de korrel neemt, de katholieke godsdienst 'niet een religie naast andere religies', maar 'de voltooiing van alle religies', de vervulling van Jodendom en heidendom, 'de mystieke levensbeweging', welke 'de richting van al het bestaande naar het Zijnde, van al het geschapene terug naar den Schepper' is.

Het literaire aspect zou men, in sportjournalistieke termen sprekend, als 'goede tweede' kunnen aanduiden. Tenminste om twee redenen dient het direct na het levensbeschouwelijke genoemd te worden. In de eerste plaats dient het met laatstgenoemd aspect tot de orde der 'geestelijke waarden' gerekend te worden, de orde van het metafysische, der ontstoffelijking, van het 'buitentijdige' zoals het in de laatste jaren meermalen heet. En in die overeenkomstige orde raken beide aspecten ook met elkaar vermengd. Om maar een enkele plaats uit een mogelijkheid van vele te noemen: Van Duinkerkens apologie van de eenvoud der evangelische beginselen, als in de dertiende jaargang, krijgt herhaaldelijk gestalte in pleidooien voor de zuiverheid van 'de prille schoonheid van het pure, belangelooze lied' (XIII), terwijl Engelmans verdediging der artistieke waarden in hetzelfde jaar culmineert in het benadrukken van de religieuze dimensie erin. (XIII) En een tweede reden om het literaire aspect onmiddellijk na het levensbeschouwelijke te noemen, is het feit dat het met een mate van eigenheid, van iets specifieks, gepresenteerd wordt. De overtuigingskracht van een kunstwerk wordt als 'sterker en verderstrekkend' (VIII) gekwalificeerd als die van een betoog, herhaaldelijk wordt op het vlak van begeestering een specifieke en representatieve rol toebedeeld aan de artistieke werkzaamheid,

‘uit gehoorzaamheid aan het beste van zichzelven brengen de kunstenaars voort wat ook voor anderen het beste is’ (XI).

Van overeenkomstigheden en gemengde verschijningsvormen is er geen of in veel mindere mate sprake, wanneer men de verhouding beziet tussen het levensbeschouwelijke en literaire aspect enerzijds en het politiek-maatschappelijke anderzijds. Op grond van allerlei overwegingen lijkt het juist om dit laatste de derde plaats toe te bedelen. In het begin wil men slechts schoorvoetend van politiek-sociale bezinning en engagement horen en in de eindfase raakt het geluid als ‘tweede stem’ naar de achtergrond. De theoretische bezinning op vraagstukken van staat en maatschappij heeft niets specifieks doch is geheel afgeleid van en bepaald door de levensbeschouwing, terwijl de praktische betrokkenheid bij de actualiteit als tijdelijk en dus van lager orde wordt gezien. Men behoeft uitspraken over deze vorm van engagement als van Van Duinkerken - ‘wij deden dat toevalligerwijze, tusschen ons eigenlijk werk door’ (VI) - of van Engelman - die bij actuele rampspoed suggereert de artistieke werkbank een beetje uit het gedrang te zetten (XII) - niet als representatief te beschouwen, ook niet voor de betrokkenen, om toch te kunnen vaststellen dat er vaak iets van een tegenstelling bestaat tussen ‘geestelijke’ werkzaamheid en betrokkenheid bij de actualiteit. Zo wordt in de *Verantwoording* van de zesde jaargang verschil gemaakt tussen beoordeling van kunst en van ‘menschelijke handelingen’ (VI), terwijl ook paradoxale formuleringen van latere jaren - bijvoorbeeld dat men ‘in den tijd’ doch niet ‘van den tijd’ wenst te zijn (XII) of het belangeloze belangrijker acht dan het belangrijke (XIII) - iets van een gespannen voet-verhouding onthullen tussen dienstbaarheid aan de zaken van de geest en bekommernis om de dagelijkse realiteit. Eén voorbehoud dient overigens bij de toewijzing van de laatste plaats aan het politiek-maatschappelijk aspect te worden gemaakt: geen aspect is - uiteraard - zozeer gebonden aan de actualiteit en dat houdt in dat het zich op sommige momenten - bij de Nolens-affaire in 1930, tijdens de economische malaise in de eerste helft der dertiger jaren, bij escalatie van ontwikkelingen in nazi-Duitsland en Spanje in resp. 1934 en 1936 - met een frequentie en een intensiteit vertoont die onmogelijk als ‘tertiair’ kunnen worden aangeduid. Al zou het alleen maar zijn omdat er dan van verschil en ondergeschiktheid t.a.v. de zaken van de geest geen sprake is: men denke bijvoorbeeld aan de *Verantwoording* 1933, waarin de beleden norm inzake kunstbeoordeling tevens het ‘critisch standpunt bepaal[t] tegenover het hedendaagsche openbare leven.’ (IX)

De hiërarchische verhouding tussen de verschillende aspecten zou men intussen ook kunnen aflezen van de mate waarin zij elkaar beïnvloeden. Hoezeer het levensbeschouwelijk denken inwerkt op de literatuurbeschouwing behoeft, na alle aandacht voor beide aspecten in de beschrijving der jaargangen en na de samenvattende conclusie van ‘dienstbare schoonheid’ waarin de invloed van levensbeschouwing op kunstopvatting zich liet beschrijven, geen omstandig betoog meer. En dat kan nagenoeg ook gelden voor de inspirerende werking die het geloof constant blijkt te hebben voor het politiek-maatschappelijk engagement: het is het verlangen naar een compromisloos hanteren van evangelische waarden wat De Gemeenschap inbrengt tegen incidenteel werkgeversegoïsme

en de malaiseverschijnselen der crisisjaren, tegen de verering ook van uiterlijke kracht, macht en getal boven trouw aan beginsel en bezieling in binnenlandse en buitenlandse politiek. Het is het godsdienstig aspect dat veelal de houding tegenover fascisme en nationaal-socialisme bepaalt. En het is ook een volgen van het kerkelijk leergezag wanneer men in het corporatisme een specifieke inrichting van staat en maatschappij voorstaat. (XI) Dat er, zij het met minder zwaarte en regelmaat, tevens sprake is van invloed van de literatuurbeschouwing op de beide andere aspecten - de levensbeschouwelijke bezinning en het politiek-maatschappelijke engagement - moge intussen ook gebleken zijn. De beïnvloeding van het levensbeschouwelijke vanuit de overweging van artistieke waarden laat zich vooral zien op de talrijke momenten dat De Gemeenschap zich richt tot het eigen katholieke kamp. Dan wordt er, in verschillende graad van directheid, tenminste gesuggereerd dat met een zekere maat van artistieke vrijheid de literatuur met creatieve impulsen kan bijdragen tot de begeestering der gelovigen, hen van verburgerlijking kan afhouden en tot een wezenlijker geloofsbeleving kan bijdragen. Kunstenaars zijn niet uitsluitend geroepen, aldus de *Verantwoording* van de zesde jaargang (VI), tot propaganda voor ‘godsdienstige of wijsgeerige gedachten’, zich geheel afhankelijk stellen van ‘religieuze getourmenteerdheid’ is tegenstrijdig met ‘de geheele katholieke levensbeschouwing’. Vrees voor ‘autonome katholieke cultuur’ en voor die ‘impertinente jongeren die zich verbeelden dat zij God zouden dienen door zoo goed mogelijk te schrijven’ is niets anders dan ‘kleingeloovigheid’, luidt het een jaar later (VII), een benepen geesteshouding die Van Duinkerken in 1938 nog (XIV) de rekening schuift van ‘de daemon van het Nederlandsche katholicisme, de listig vermomde, fatsoenlijk zich voordoende verleider, die er altijd op uit is, den Geest te dooven’.

Invloed vanuit de bezinning op literair-artistieke waarden op betrokkenheid bij politiek-maatschappelijke zaken is, zoals eerder beschreven, vooral manifest in de latere jaren dertig: actuele rampspoed geeft de redactie dan enerzijds in om alle kansen een ‘tijd’-schrift te zijn aan te grijpen, anderzijds - vanuit het besef een ‘cultureel’ tijdschrift te zijn - de bedenking te ontwikkelen ‘dat het al te tijdelijke den geest alleen verstrooit, terwijl de overweging der blijvende waarden, hoezeer bedreigd en door het tumult der dagen uit de aandacht gestooten, den geest bemoedigt en voedt’. (XV) Men zal zich uit de beschrijving der jaargangen herinneren, hoe deze laatste notie met het dreigender worden der europese en nederlandse situatie sterker gaat doorklinken, totdat ‘de dwaze keus/van 't buitentijdig leven’ (XIII) gaat klinken en de belijdenis wordt afgelegd: ‘Wat ook de aarde□ontsier,/wat nooddruft mij belast,/er is een hooger vier/dat brandt onaangetast.’ (XVI)

En dan, inderdaad in de derde en laatste plaats, de invloed van het politiek-maatschappelijk engagement op levensbeschouwing en literatuur: zij manifesteert zich op bepaalde momenten en ontwikkelt zich niet voor een langere termijn of naar het einde toe als constante. Inzake beïnvloeding op levensbeschouwelijk vlak dient vermeld dat het verzet tegen het nationaal-socialisme in Duitsland enige waardering gaat impliceren voor reformatorische christenen (X) en dat solidariteit met anderen in de reactie op de Spaanse Burgeroorlog

met name, zowel de verzamelnaam ‘linksch-katholieken’ als medewerking van marxisten creëert. (XIV) Maar als dan tenslotte de balans wordt opgemaakt van het *Praefascisme in Nederland* (XV), blijkt het échec van de gezamenlijke strijd der antifascisten toch te worden bepaald door hun heterogene levensovertuigingen.

De invloed van het politiek-maatschappelijk engagement op het literaire aspect blijft in nog sterker mate beperkt tot bepaalde fasen en verschijningsvormen. De betrokkenheid bij de Spaanse Burgeroorlog levert een aantal met die actualiteit geëngageerde gedichten op en eerder - de eerste jaren dertig - valt op dat de economische malaise niet alleen tot commentaar en kritiek leidt, maar ook de thematiek vormt van heel wat poëzie en verhalend proza. Dan komt het zelfs éénmaal tot het binnen één alinea samenbrengen van de norm ter beoordeling van zowel kunst als ‘het hedendaagsche openbare leven’. In de al eerder genoemde *Verantwoording* 1933 formuleert De Gemeenschapsredactie namelijk: ‘De ontwikkeling der kunst zal ze blijven bevorderen, ze zal in haar kronieken deze ontwikkeling volgen. Haar hoogste norm is daarbij dat de kunst de schoone uitdrukking zij van een schoon leven, hetzij dit zich uitstort in den jubel van den ziel, hetzij dit zich overtuigd en hartstochtelijk afwendt van al, wat ons verontwaardigt. Hiermee is tevens haar critisch standpunt bepaald tegenover het hedendaagsche openbare leven.’ (IX)

In de beschrijving van de veertiende jaargang heb ik een artikel van Jan Engelman geciteerd waarin deze t.a.v. de spanningen tussen ‘den godsdienst en de kunst’ een term van Maritain overnam: ‘querelles des soeurs’. Het is verleidelijk om, eventueel met nog meer uitspraken van dezelfde auteur, het wat de verschillende aspecten in hun samenhang betreft tenslotte maar bij deze redacteur te houden: levensbeschouwing en literatuur vormen bij alle onderlinge spanning een hechte band, politiek-maatschappelijke bekommernis moge wel eens langs komen maar blijft buiten de familie. Met een dergelijke conclusie ter invulling van de derde plaats die ik aan dit laatste aspect toebedeelde, doet men het politiek-sociale engagement van De Gemeenschap toch geen recht. Niet voor niets moet men het bij zo'n samenvatting houden op Engelman en het zwijgen bewaren over de fase waarin de inbreng van genoemd aspect het sterkst was, de eerste jaren dertig, die niet toevallig lijkt samen te vallen met Engelmans absentie en het redacteurschap van Kuyle. Wie Engelman zegt, moet ook eens Kuyle zeggen en vooral... Van Duinkerken, die veelvuldig zijn positie tussen beide genoemden zoekt. En met de aanduiding van dit drietal is dan meteen gezegd dat het - ter verheldering van de kwestie hoe de onderzochte aspecten zich in de geschiedenis van De Gemeenschap vertonen, en ter beantwoording van de vraag of er in de diverse fasen van het Gemeenschapsbestaan zich nog ontwikkelingen en eventueel variaties in bedoelde aspecten en hun onderlinge relatie voordoen - noodzakelijk is om specifieke aandacht te besteden aan de interne verhoudingen en nuances.

Verhoudingen en nuances binnen de redactie inzake de onderzochte aspecten

De fase tot 1931

In de beschrijving der jaargangen in hoofdstuk I is gebleken, dat in de verschillende fasen van De Gemeenschap meerdere redactieleden hebben bijgedragen op het vlak van de in deze studie onderzochte aspecten. Evenzeer is echter duidelijk geworden dat, afgezien van een gemeenschappelijk redactioneel optreden, het Engelman, Van Duinkerken en Kuyle zijn geweest die zich het meest frequent en het meest intensief met bedoelde aspecten hebben ingelaten. Zij kunnen dan ook als representatieve exponenten worden beschouwd van wat als standpunt, en als nuance en tegenstelling daarbij, in het blad gepresenteerd is.

Alvorens op het 'inhoudelijke' van hun bijdrage in te gaan, lijkt het mij gewenst de gegevens te vermelden omtrent hun formele verschijnen binnen de redactie van De Gemeenschap. Wat Engelman en Van Duinkerken betreft is dat een eenvoudige zaak: Engelman, een der oprichters van het blad en auteur van de eerste *Verantwoording*, is redacteur vanaf januari 1925 tot november 1930, keert met de januari-aflevering van 1934 in de redactie terug en blijft dan tot het einde, het september-nummer 1941; Van Duinkerken, wiens medewerking aan het tijdschrift in de april-aflevering 1927 start, bekleedt het redacteurschap ononderbroken vanaf januari 1929 tot het einde. Gecompliceerder ligt de zaak wat Kuyle betreft. Hoewel vanaf de oprichting zowel met creatief-literaire bijdragen als met commentaar regelmatig medewerkend, maakt hij in de beginfase geen deel uit van de redactie. Op omslagen van de eerste twee jaargangen wordt hem - en dan onder zijn werkelijke naam, Louis Kuitenbrouwer - het secretariaat van De Gemeenschap in handen gelegd. Dat dat secretariaat van De Gemeenschap geen lidmaatschap van de redactie impliceert wordt, behalve aangegeven in de formele aanduidingen op het omslag, ook bevestigd door enkele andere gegevens. Zelf sprak Kuyle later[2] van 'het zakelijk commando', Jan Engelman omschreef in de tweede jaargang de werkzaamheden van 'onze kameraad Albert Kuyle' als 'de beslommeringen, verbonden aan het op-gang-houden van een tijdschrift-apparaat'[3], in een Kroniekbijdrage van september 1927 is er wat Kuyle betreft sprake van de redactie 'die hij goed kent, maar waartoe hij niet behoort'[4]. In deze zelfde, derde jaargang komt er een wijziging van het secretariaat: in de *Mededeelingen* van het mei-juni-nummer staat gemeld: 'Omdat de zorg voor de boekwerken die de Uitgeverij "De Gemeenschap" doet verschijnen vele bezigheden met zich meebrengt kan Albert Kuyle het redactiesecretariaat van het tijdschrift niet langer waarnemen. Alles voor de

redactie in den vervolge te zenden aan Jan Engelman.' De vierde jaargang vermeldt Lou Lichtveld als secretaris van de redactie, maar tevens Kuyle's 'zakelijke commando' over uitgeverij én tijdschrift in de volgende indrukwekkende formulering: 'Verantwoordelijk voor de illustraties, annonces en uitgave: De Gemeenschap Uitgevers, Utrecht. Directeur: L.M.A. Kuitenbrouwer.' De vijfde jaargang laat bij deze laatste formulering het directeurschap van Kuitenbrouwer weg, maar daar komt de volgende openingszin van de *Mededeelingen* voor terug: 'Secretaris van de Redactie voor 1929: Albert Kuyle.' Ook voor 1930 wordt Kuyle's secretariaat op de eerste pagina van het januari-nummer van de zesde jaargang geannonceerd, maar ingaande het oktober-nummer neemt redacteur C. Vos het secretariaat over en wordt er meegedeeld: 'De vroegere redactiesecretaris, Albert Kuyle, maakt vanaf 1 October deel uit van de redactie.' En om dit lange verhaal bondig af te sluiten: dat redacteurschap blijft gehandhaafd tot en met december 1933.

In bovenstaande gegevens omtrent Kuyle's formele positie in het tijdschrift De Gemeenschap heb ik Engelman geciteerd. Men kan het opvallend noemen dat Engelman al vroegtijdig accentueert, dat Albert Kuyle's band met De Gemeenschap niet op het redactionele maar op het vlak der zakelijke beslommeringen ligt, maar relevanter lijkt dan de context waarin dat gebeurt. Die kan echter niet adequaat besproken en 'gewogen' worden dan binnen de totale analyse van de gegevens omtrent de standpunten inzake de onderzochte aspecten van de drie genoemde betrokkenen in de fase tot 1931. De eerste aandacht dient daarbij uit te gaan naar de opvattingen van de redacteur die zich in de beginfase het meest regelmatig uitspreekt over het thema waarin de drie aspecten samenkomen, dat van de verhouding tussen 'literatuur en leven'.

Vanaf den beginne beijvert Jan Engelman zich in De Gemeenschap 'om een weinig het provinciale gesteiger van de Nederlandsche katholieken tegenover de wereld der kunst an-und-für-sich uit te roeien - waarbij wij, theoretisch en practisch, altijd zijn uitgegaan van het primordiale van den geestelijken "inhoud".'[5] Constanten in zijn beschouwing op dit vlak zijn: (a) In de 'beweging der jongeren', waarvan De Gemeenschap een spreekbuis is, geldt bij de kunstbeoefening als uitgangspunt dat de kunst dienstbaar is aan 'hoogere belangen'; haar betekenis dient behalve met esthetische maatstaven ook in een toetsing 'aan dieper beginsel' te worden gemeten. (b) De taak van de kunstenaar is een persoonlijke en specifieke en kunst is een verschijnsel dat zijn eigen eisen stelt. (c) Het zijn met name de katholieke letterkundigen rond en in het tijdschrift Roeping die een literatuuropvatting en een poëziesoort 'invullen', welke geen recht doen aan het sui generis-karakter van de kunst. (d) De waarheid van het kunstwerk is slechts toegankelijk voor wie het vermogen bezit er tastend in door te dringen, al zal die toegankelijkheid nimmer een 'geheel omvatten' worden.

In de eerste jaargang[6] heet het, aan het adres van Henri Bruning: '(...) Onder het vele verkeerde waarmee de tachtigers ons, verwarrend, hebben belast was toch ook dit goede: in het kunstwerk zijn inhoud en vorm, innerlijk en uiterlijk, stem en uitspraak - zoo ge wilt - één en ondeelbaar. Het bracht ons uit de

on-kunst in de kunst, hoe men verder over die kunst moge denken. (...) Maak u los van het materieele-òm-het-materieele (prijsvragen in versificatie, terwijl blank en bruin zich tegen elkander wapenen en Christus in de wereld onherkenbaar wordt). Maar erken, dat schoonheidsontroering vraagt een waarheid die *begrepen* en *doorvoeld* werd. Deze ligt, objectief, in het kunstwerk zelf: voor ieder die de vermogens bezit er aan deelachtig te worden (hier: het tasten, het langzame doordringen, het nimmer geheel omvatten). En deze vraagt onafwijsbaar, een zoo volmaakt mogelijke afspiegeling in vorm, uiterlijkheid,... "techniek". (...) "Il signifie clairement", aldus de onvolprezen Maritain, "que l'artiste, pour ne pas briser son art, ni son âme, doit être simplement, en tant qu'artiste, ce que l'art veut qu'il soit, - un bon ouvrier." (...) Laat ons ook de kunst bedoelen wanneer we het over de kunst hebben.' Nog in dezelfde jaargang[7] krijgen deze uitspraken een vervolg in enkele wenken voor Gerard Knuvelder: 'laat hij toch niet vergeten', aldus Engelman, '(...) dat er b.v. nimmer van poëzie sprake kan zijn, indien er geen geïntensifieerd rythme bestaat, zoowel in de poëzie van den zang als in die van den kreet, het verzet, de vervloeking. In dit opzicht geeft b.v. de Augustus-aflevering van "Roeping" heel wat te overdenken.'

Met zijn verdediging van het specifiek artistieke en zijn kritiek op de Roepingdichters heeft Jan Engelman het niet gemakkelijk, zeker niet wat begrip bij geloofsgenoten betreft. Voor Pieter van der Meer de Walcheren is een en ander aanleiding om in het dagblad De Tijd[8] te spreken van 'het paganistisch instinct' van De Gemeenschap, een (dis)kwalificatie waarop Engelman geschrokken reageert: '(...) meent u werkelijk, dat het "paganistisch instinct" van De Gemeenschap het meest belangwekkende in het blad is, en dat wij "een schot" zetten tusschen ons geloof en de kunst? Ik zie niet in, waarom een verschil van opvatting met Henri Bruning over de beteekenis van "vorm" in de kunst (...) tot die conclusie aanleiding moet geven. (...) Van een "verbroedering met de heidenen" was tot heden geen sprake, wèl van een grooter waardering voor het katholicisme bij minder-calvinistische typen dan Ter Braak. (...) Schrijf mij, bid ik u (het is mij diepe ernst) of uw oordeel definitief is. Ik zou dat van u niet verdragen en direct "de Gemeenschap" er aan geven.'[9]

Engelmans verbazing over het feit dat zijn benadrukking van het specifieke karakter van kunstenaarschap en kunst voor sommigen lijkt in te houden dat hij een 'schot' zet tussen geloof en kunst, is begrijpelijk. Zijn accentueren van artistieke eisen vond immers plaats binnen het principe der *dienstbare* schoonheid, híj was het die, inzake Marsmans poëzie, in negatieve zin van een 'baldadig paganisme' ging spreken en 'de zwakke kant' ervan weet aan het voorbijgaan aan 'de meest beklemmende vraag', die omtrent de toegang tot de hemelpoort.[10]

Engelman staat met zijn opvattingen in de fase van zijn 'eerste redacteurschap' ook bepaald niet alleen. Er valt gemakkelijk een aantal kwesties te noemen waaronder in eerste instantie Albert Kuyle zich als zijn medestrijder manifesteert. Men kan, wat het politiek-maatschappelijk engagement en het levensbeschouwelijk aspect betreft, wel signaleren dat Kuyle in deze voor de meest felle concrete invullingen zorgt, maar Engelman laat zich ook bepaald niet onbe-

tuigd. Men kan zelfs wel stellen dat de meest forse en in weinig fijnzinnige termen verwoorde kritiek in De Gemeenschap in eerste instantie van Engelman is, getuige dit citaat uit zijn al meergenoemde *Verantwoording* bij de eerste jaargang: 'Niet om tabula rasa te maken, niet om het leelijke eendje te spelen zullen wij spreken, maar omdat het nog zoo moeilijk groot en ruim leven is in katholiek-Nederland. Omdat zooveel groote dingen, op het moment dat zij nuttig konden zijn, in de oude-wijven-kameren der laksche deskundigheid verdwijnen; omdat het volk misleid wordt door politieke operateurs, die eerst zichzelf hebben blindgestaard op de grootste gemeene deelers, en zich dan gewennen konden ex cathedra te spreken, (...); omdat de kranten uit kortzichtigheid de volle waarheid niet schrijven en zich krommen onder de zweep van den advertentiecolporteur; omdat de christelijke naastenliefde met de allerbeste bedoelingen nog steeds bij de pauselijk-gedecoreerde werkgevers zelf begint; omdat onmachtige knoeiers, die nog geen behoorlijke teekening kunnen maken, onze kerken bouwen en stuk-meubileeren, waarbij niet eens meer de veel-gebruikte "goede bedoeling" maar het jodenfabrikaat een rol speelt.' En de samenvattende conclusies op dit kritisch vlak zijn meestal van hem: '(...) indien bleek, dat het, bij het vigeerende parlementaire systeem, niet meer mogelijk is het leven te fundeeren op zedelijke, op christelijke grondslagen, zouden wij niet moeten aarzelen het parlementaire systeem den doodsteek te geven. Indien dit systeem geen paal en perk kan stellen aan den uitzinnigen geldhandel, aan den Amerikaansche trustvorming (...), aan het grootgrondbezit met de te hooge pachten die een fatale vlucht naar de groote stad veroorzaken, aan de hand over hand toenemende populaire vrijdenkerij en de ongestrafte openbare godslastering in pers, vergadering en radiouitzending, aan de beschadiging van het algemeen welzijn door de machtspositie der vakbonden en aan de ontwrichting van de volkskracht door humanitaire theorieën die de tien geboden Gods verwateren - dan moet de Grondwet veranderd worden en dan moet dit parlementaire systeem vervangen worden.'[11] Men kan zelfs vaststellen dat Engelman zich op politiek-maatschappelijk terrein nog strijdbaarder gedroeg dan de Kuitenbrouwers, getuige een in hetzelfde zojuist geciteerde artikel beleden distantie van een anti-oorlog uitlating van Henk Kuitenbrouwer.

Ook de kruistocht tegen de rijk-roomse culturele pretenties is tot in het jaar van Engelmans voorlopige vertrek uit de redactie een G(g)emeenschappelijke. Zo richt Kuyle zich bijvoorbeeld in de derde jaargang tegen een jubileumviering van de Katholieke Illustratie[12] en tegen de cultus rond de gevierde roomse voorman en spreker pater Borromaeus de Greeve: (...)'Oom Bor in huis, oom Bor buiten, oom Bor op de fiets, oom Bor en zijn glaasje wijn. God nog eens toe, zijn we weer aan het cultuur-maken? Moeten we de massa weer eens overtuigen van onze voortreffelijkheid door zulk half gaar geklets en de superioriteit van het geloof bewijzen door de mededeeling, dat alleen de roomsche kerk *zulke* sterren kan laten schitteren?'[13]

Ook op het vlak van de literaire strijd is de eensgezindheid in genoemde periode groot. Bête noire van De Gemeenschap blijkt Boekenschouw, het blad van pater A.B.H. Gielen S.J. 'De literaire gootsteen', noemt Engelman het in de tweede jaargang[14] en een jaar later[15] houdt hij de z.i. religieus gepreoccupeerde

Roepingredactie en Henri Bruning met name voor: (...)'sneller dan gij zelf denkt zijn de normen van Boekenschouw ùwe normen. Maar dàn zeggen *wij*: dàg, dag allemaal!'

Kuyle kent een zelfde distantie van genoemd blad, getuige alleen al deze 'onvoltooide' uit de vijfde jaargang: 'Laten wij een oogenblik doodelijk ernstig zijn; wanneer het bleef bij het krakende boord en het onsympathieke stijltje van baron van Wijnbergen; wanneer het om niets beroerders dan de holle rethoriek van pater Borromeus en het losgeslagen, ijdele en onartistieke gedoe van pater Hermans ging; wanneer de critiek niet verder sloeg dan over de prulleboel van Anton van Welie en de X IJ Z klasse-indeeling voor leesbibliotheken door Boekenschouw...'[16] En zoals er in De Gemeenschap in gelijke bewondering over de poëzie van Karel van de Woestijne wordt geschreven - door Engelman in 1928, door Van Duinkerkenen Kuyle één jaar later, n.a.v. zijn sterven - zo is er ook veel overeenkomst in de reserve t.a.v. het Roepingklimaat. In een stukje over de dichter Jacques Schreurs in de tweede jaargang[17] schrijft Albert Kuyle over de oprichter en redacteur van Roeping, dr. Moller: 'Dr. Moller leverde op zijn poëtisch lichaam een sectie die inplaats van met het mes, met de roestige tuinhark geschiedde.' Een jaar later spreekt Kuyle ironiserend over 'de oprechte Paapschheid' van Roeping[18], terwijl hij in de vierde jaargang als een bitsig zakelijk leider L.K. de neiging van Roeping hekelt om De Gemeenschap naar inhoud en presentatie te imiteren en nieuwe Gemeenschaps-medewerkers naar zich toe te halen.[19] Broer Henk Kuitenbrouwer tenslotte oordeelt in dezelfde jaargang uiterst negatief over een pasverschenen literatuurgeschiedenis van Moller, met name omdat al het goede in de moderne letteren naar Roeping wordt toegesleept en het geheel gekenmerkt wordt door 'de hardnekkig-herhaalde litanie van naar God toe - en van God af.'[20]

1928 is intussen niet alleen het jaar van de in de 'anti-Schund'-manifestatie beleden eensgezindheid - 'omdat wij het socialistische en semitische schrikbewind met gepaste minachting willen behandelen' - maar ook de jaargang waaraan Anton van Duinkerken zijn eerste poëziebeschouwing aan De Gemeenschap bijdraagt. Ook daarin klinkt een geluid door dat - zij het in bedekter termen - Engelmans kritiek op Roeping en diens benadrukking van het specifiek-poëtische bijvalt. Het stuk - een bespreking van de dit jaar bij De Gemeenschap verschenen bundel *De Reiziger* van Willem ten Berge[21] - zet aldus in: 'Men vraagt waarachtigheid. Anderen elders reeds vaak, zeer onlangs nog Hans Klomp in het Augustusnummer van Roeping, betoogden met nadruk dat een ware dichtkunst onbestaanbaar is, zo zij niet aan waarachtigheid ontbloeit. Niets viel zo licht als dezen lieden bij te springen in de hevigheid van hun klaarblijkelijk rechtmatigen eis, ware het niet, dat zij weinig zekerheid aan den dag legden over de zin van het waarachtige. Hetzelfde geldt het veelgevraagde "leven". Vraagt genen kritikus, die zijn kroniek vult met kolommen over dit artikel, wat hij door het leven verstaat en zijn onthutst gezicht zal de welsprekendheid vervangen zijner stil gevallen lippen. Er moet een misverstand ontstaan zijn in de terminologie, tenzij men wille, dat zij nog slechts aangewend wordt met het makkelike recht van den onwetende. Daarom is een kleine omschrijving niet gans overbodig: *het "waarachtige" van een gedicht is de*

ontroering van de dichter; het "eigen leven" van een vers is de beweging dier ontroerdheid in de stem die voor het eerst dat vers gesproken heeft.'

En in de laatste alinea's van zijn bespreking formuleert Van Duinkerken: 'Doch er is hier geen opgeschroefdheid tot een moedwillig profeetschap: Ten Berge aanvaardt zijn begrenzing en wie van de dichters waarachtigheid wenst zal eerlik handelen, door liever daarmee genoegen te nemen dan met in het geheel niet overtuigende getourmenteerdheden of opgeschroefde Gods-aanroepingen. De wereld te verketteren in slecht gerijmde regels valt lichter dan vroom en stil de aandoeningen, die zij een dichter in kan geven, te verwoorden en zo lang het leven gespecificeerd blijft in verscheiden levende individuën zal ieder temperament zijn eigen "waarachtigheid" hebben.'

Als een duidelijk blijk van onderlinge verbondenheid en eensgezindheid der Gemeenschapsjongeren dient zich, aan het einde van de volgende jaargang, het lustrumnummer van november-december 1929 aan. Vooral de openingsbijdrage daarin van Albert Kuyle[22] ademt de sfeer van Gemeenschappelijke solidariteit, met zinsneden als bijvoorbeeld de volgende: 'Ergens in Uw kast ligt nog het eerste nummer van De Gemeenschap. Het ziet er poovertjes uit. Het papier begint al geel te worden en de omslag bevalt U niet meer. Het is reeds (jonge) geschiedenis. Maar toen in de maand November van 1924 wij de bijeenkomsten hielden waaraan De Gemeenschap zijn ontstaan dankt, was deze povere werkelijkheid nog onze lichtende droom. Ik herinner mij de vergaderingen met Engelman, Vos, Maas en Henk Kuitenbrouwer. Het is zoo prettig en gemakkelijk te spreken van een lang gekoesterd ideaal, van de vervulling van een oprecht bevonden wensch. Dat waren de avonden waarop in gesprekken en bewogen debatten de idee werd omlijnd, die Engelman later in zijn eerste *Verantwoording* vast zou leggen, de avonden waarop mogelijke medewerkers werden besproken.' En wanneer Kuyle dan vervolgens ontwikkelingen signaleert in de redactionele uitgangspunten vanaf de eerste jaargang naar de volgende, blijkt hij de daarbij geconstateerde nuanceringen en wijzigingen te waarderen in termen die geheel conform de opvattingen van Engelman zijn: 'De derde verantwoording zette de deur van het tijdschrift wijder open, voor wat in de eerste jaren als waardelooze of minstens heidensche aesthetiek zonder vorm van proces gebannen was. Dit was geen val en geen verwatering. Het was een uiting van een gewijzigd begrip van vele essentieele dingen. Het stuk eindigde met de woorden: "En daar harmonie een samengaan is, dat langs velerlei wegen te benaderen valt, willen wij trachten alle bekrompenheid te bannen, en hier het goede leven en de goede kunst in de veelvormigste uitingen huisvesting te bieden".' Als in de direct hierop volgende alinea Kuyle memoreert: 'Het April-nummer was geheel gewijd aan de nieuwere Poëzie, en aan dit nummer werkten bijna alle dichters van de jongere generatie mede,' dan mag er ter completering van die mededeling hier aan herinnerd worden, dat genoemde aflevering geredigeerd en in een gemeenschappelijk voorwoord gepresenteerd werd door Engelman en Kuyle.

Ook Van Duinkerkens bijdrage aan dit lustrumnummer - en aan de gehele jaargang trouwens - ligt in de lijn van wat De Gemeenschap tot op dat moment aan opvatting omtrent de verhouding tussen kunst en leven, tussen dichtkunst

en ethiek formuleerde. Ik heb de beschouwingen van deze redacteur in de vijfde jaargang - met name het opstel *De dichters leven onder pseudoniem* in de februari-maart editie - vrij uitvoerig beschreven in het vorige hoofdstuk en kon daar de vaststelling aan verbinden dat zij in suggestieve vraagstellingen als: 'Komt het wel waarlik rechtstreeks voort uit de calvinistiese kronkel in onze hollandse hersens, dat bij ons ieder gesprek over schoonheid gevoerd wordt in de biechtstoel der moraal?' bijval betuigden aan de opvattingen inzake literatuurbeschouwing welke Jan Engelman met name aan het adres van het eigen katholieke milieu formuleerde. Onmiskenbaar geldt dat voor zijn kroniek over Gerard Knuvelder in het herdenkingsnummer aan het einde van de vijfde jaargang[23] waarin, in overeenkomst met Engelmans reserve t.a.v. Roeping en in het spoor van Kuyle die dr. Moller de poëzie met 'de roestige tuinhark' te lijf zag gaan, gesignaleerd wordt dat Knuvelder - 'letterkundig-krities op Mollers methode' terend - 'geen eigenlik kunstcriticus is.'

Wat tenslotte Van Duinkerkens artikel *Beweging en Richting* in meergenoemd lustrumnummer betreft, kan ik in aanvulling op wat ik daaromtrent in de beschrijving van de jaargang opnam en opmerkte, nog zeggen dat die bijdrage 'meer Engelman dan Engelman' is. Ik bedoel er dit mee: als Van Duinkerken daarin stelt dat er zich in de Roepingpoëzie een tendens ontwikkelde naar een 'programmaties apostolaat ener geforceerd-Roomse dichtkunst', dan valt in die laatste formulering een typische Gemeenschapskritiek op Roeping te beluisteren. Maar als hij daarop laat volgen dat die tendens om een 'aesthetiese reactie' riep die 'aarzelend vorm nam in het tijdschrijft De Gemeenschap' dan legt hij de accenten anders dan zelfs Engelman, de meest uitgesproken kampioen der artistieke eisen. In de redactionele verantwoording bij de tweede jaargang[24] - *De Stormbal* - is er soortgelijke 'gemengde' waardering van Roeping als in het lustrumartikel van Van Duinkerken: 'Moller laat zijn sterke hart spreken en zijn mentaal absolutisme, waarvoor geen persoonlijk offer te groot was, wekte, vooral in het Zuiden, talrijken uit een langen slaap. Op het juiste moment heeft "Roeping" tal van jonge stemmen laten spreken, maar hier was de fout:' en dan volgt onder meer de kritiek dat er 'een goede selectie ontbrak, het onmisbaar aesthetisch descrimen, waardoor de oude verwarring van ethiek en aesthetiek zich in verhevigde mate deed gelden' en dat 'een beproefde, anti-individualistische schoonheidsleer in de practijk niet breed genoeg werd uitgewerkt.' Maar het primordiaat in verantwoordingen en andere beschouwingen over 'kunst en leven' - ook die van Engelman - ligt vooralsnog op het 'anti-individualistische', op de eis aan de schoonheidsbeoefening van dienstbaarheid 'aan hoogere belangen'. Representatiever voor de Gemeenschappelijke reflectie op eigen identiteit dan Van Duinkerkens aanduiding 'aesthetiese reactie' en diens uitspraak in hetzelfde lustrumartikel dat het niet bestand zijn van Roeping tegen 'zuiver artistiek kritiese intenties' De Gemeenschap in het leven riep, is dan ook een vaststelling in (Engelmans) *Verantwoording* bij de eerste jaargang: 'Voor kunstvaardigheid alleen en voor vele andere dingen is in onze dagen... geen tijd.'

De eerste vijf Gemeenschapsjaren overziende, kan men intussen alleen maar concluderen dat de interne eensgezindheid op het vlak der standpunten inzake

de onderzochte aspecten - samenkomend in de reflectie op de verhouding tussen ‘kunst en leven’ - bijzonder groot is.

Tegen de achtergrond van die vaststelling moet men de spaarzame maar niet irrelevante gegevens bezien, die wijzen op een eigen geluid van Engelman binnen het geheel. Het is het geluid van een redacteur die zich enkele malen met enige distantie en kritiek uitlaat over zijn medestrijders. Dat is opvallend, want al ontbreken er in deze fase uitbundige blijken van adoration mutuelle, als men elkaar noemt, gebeurt dat steeds in positief waarderende zin. Ik meldde reeds dat Engelman benadrukte dat Albert Kuyle niet tot de redactie behoort. Het is nu het moment om daaraan toe te voegen dat dat weliswaar in vriendschappelijke aanduidingen als ‘onze kameraad’ gebeurt, maar ook tot enige ‘substantiële reserve’ leidt. In een Kroniekbijdrage aan de eerste aflevering van de tweede jaargang - *De profundis*[25] - deelt Engelman mee, dat hij er alle begrip voor heeft dat Kuyle, uitrustend ‘van de beslommeringen, verbonden aan het opgang-houden van een tijdschrift-apparaat’ aan de ‘blauwe en gouden kusten’ van Italië verblijft. Vervolgens meldt hij over Kuyle: ‘Hij is op bezoek geweest bij de Vlaamsche katholieke dichters van de nieuwe generatie en neemt het voor hen, die in Holland (Gijsen uitgezonderd) weinig erkenning vonden, met enthousiasme op.’ Niet gelukkig blijkt Engelman te zijn met de verdediging die Kuyle tegen aanvallen uit het Noorden ten beste geeft van Wies Moens, in de termen van ‘den armen Vlaamsche fluiter’ op wie ‘ieder zijn pistolen leeg’ schoot. Wat Kuyle vergeet, aldus Engelman: ‘de fluiter is niet altijd fluiter geweest, maar had soms ook een diepen orgeltoon’ en hij eindigt het stukje aldus: ‘Zeer onjuist is het dan ook, te zeggen: “Moens' dichterschap groeide in de slechtste omstandigheden die men zich kan denken.” Dit is geheel van den uiterlijken kant bekeken. Het was de gefolterde Moens die de beste dingen schreef: ook Rosa Luxemburg steeg in haar gevangenschap tot ongekende vervoering, ook Henriëtte Roland Holst was het grootst waar haar ideaal het ellendigst vertrapt werd. Dat men dit onder de zon van Italië niet vergete! En dat men Wies Moens den tijd gunne zijne inzinkingen en tribulatiën zelf te verwerken!’

Zij het op het niveau van een beknopt *Kroniek*-stukje en - nogmaals - in alle kameraadschap, klinkt hierin toch ook wezenlijke distantie door. En niet zozeer geldt dan de reserve Kuyle's onvoorwaardelijke steun aan Moens, dan wel het ‘geheel van den uiterlijken kant’ bekijken van diens poëzie en daarmee het feit, in Engelmans ogen, dat Kuyle voor de meest intense dichterlijke werkzaamheid - daar waar het voortkomt *De profundis* - geen oog bleek te hebben.

Deze incidentele kritiek op Kuyle's poëziebenadering herhaalt zich een jaargang later aan het adres van Anton van Duinkerken, wanneer Jan Engelman diens bundel *Onder Gods Ogen* bespreekt.[26] Ik heb in de beschrijving van de betreffende jaargang al gewezen op de overeenkomst tussen deze kritiek en Engelmans bezwaren tegen Roeping-poëzie in het algemeen, tot in identieke aanduidingen omtrent tekorten aan ritmische intensiteit toe. Er is aanleiding om deze bespreking ook te verbinden met bovengeciteerde waarschuwing aan het adres van Kuyle. Beide kritieken verdedigen de ware poëzie tegen oppervlakkige invullingen en benadering. Wanneer Van Duinkerken met ‘zijn rondste

stem' in herhaalde jouw-aanspreking zijn geboortestad bezingt, becommentarieert Engelman: 'De dichter slaagt er niet in ons deelgenoot te maken en het ligt toch niet aan ons. Wij houden van feestjes, maar dit is evident: dat iemand die zes maal het rauwe, ongeslepen, volkomen onverantwoorde, alleen voor de gezelligheid gekozen "jouw" neerschrijft, gespeend is van poëtisch inzicht, of (al schrijvend) zóó "direct" wil zijn, dat hij zijn zelfcritiek kwijtraakt en de contrôle van zijn smaak op het taal-middel. (...) Maar een grooter vergissing is het, te meenen dat de poëzie gebaat kan zijn bij dit soort familiariteit. (...) Poëzie vraagt een geheel bijzondere zintuigelijke verfijning bij een zeer snelle omschakeling van harts-toon in stem-toon. Bij dit soort van "direct-heid" is de muzikaliteit een groote factor, onverschillig of men rijmt of niet rijmt, of men een metrum verkiest of geen metrum. En muzikaliteit missen we ten zeerste in dergelijke, ongecontroleerde passages van Van Duinkerkens bundel.

Ik heb desnoods geen bezwaar tegen de soort van "menschenverbroedering" in het aangehaalde gedicht, al geloof ik niet dat zij de hoogste regionen der schoonheid ooit zal bereiken. Ik heb er wel bezwaar tegen, nu ze op deze wijze beschreven werd, zoo oppervlakkig, zoo uiterlijk, zoo gespeend van een bezieling die uit de taal een fatale werking loszingt en de gewone dingen transformeert tot een dans van bezetenheden. (...)

Het is me niet te doen om op dezen dichtbundel mandarijnencritiek te schrijven. Ik ken een Van Duinkerken die een scherp, wijsgeerig op vasten bodem staand denker is en een Van Duinkerken die den schoonen hartstocht heeft om op origineele wijze miskende waarheden nieuw te maken. (...) Maar daarom betreur ik het zoozeer, dat we daarvan in zijn bundel gedichten betrekkelijk weinig terugvinden. (...) Als er "vuur van den hemel" in hem worstelt, in zulk een richting dat hij zich geroepen voelt de spreekbuis van verdrukten te zijn: waarom bepaalt hij zich in hoofdzaak tot instantanées en een menschenliefde, die het persoonlijk accent van smartelijk doorstrijden mist?' In het laatste gedeelte van zijn bespreking keert Engelman terug tot een situering van Van Duinkerkens poëzie in het kader van de strijd voor 'volksverheffing' in het zuiden. Het is een slotpassage die inzake de steeds terugkerende reflectie op de verhouding tussen 'kunst en leven' aan het Gemeenschappelijk adagium - het gaat in de eerste plaats om het leven, maar de kunst heeft daarbij een eigen en specifieke eisen stellende taak - een zeer concrete invulling geeft:

'Het is een gemakkelijke en voorbarige conclusie, die werd gemaakt, dat het weinig zin zou hebben, voort te werken aan de krachtige beweging voor volksverheffing, die sinds eenige jaren in Brabant waarneembaar is, omdat er in "Roeping" wel eens zwakke gedichten hebben gestaan en omdat de oogst aan zuivere poezie bij het verschijnen van Van Duinkerkens bundel tenslotte niet zoo heel groot blijkt. Ook zulke gevolgtrekkingen verstoren de hiërarchie der gebeurtenissen. Als het zin heeft "aan de katholieke cultuur" te werken, dan heeft het in de eerste plaats zin aan de cultuur van Brabant en Limburg te arbeiden en de onbedorven kern te behoeden die er immer nog leeft: tegen Philips, tegen de bête vereering van den gloeidraad, de radio, het sportveld, de betegelde badkamer, tegen gansch de humanitaire, amerikanistische kauwgombeschaving, en waarachtig vóór de zielen, vóór de menschen van de hei - de hei

waarop (hoe lang?) "de tarwe van Gods liefde" bloeit. Maar laat dit bestaan in andere dingen dan het opsommen van hun godsdienstige en folkloristische merkwaardigheden. In de kunst vecht men op bijzondere wijze altijd als eenling en dit is een "publiek begrip" dat in Brabant nog niet zeer verbreid schijnt te zijn.

Anton van Duinkerken wist het, toen hij zijn *Gebed voor mijn Volk* schreef. Daarin en in enkele fragmenten, sloeg hij den toon aan die doorleden is, daar rechtvaardigde zich een ongecompliceerd, groot geloof op een wijze, die ons de hoop doet behouden ooit ruimer poëtische mogelijkheden in zijn werk te ontdekken. Te zeer werd hij slachtoffer van een beweging, die het bestaan van uitmuntende latente geestelijke reserves onder de aandacht bracht, maar ook de gevaarlijke suggestie schiep, dat het een misdaad is het woord te dienen als men het woord hanteert.'

Noch het eerder vermelde waarschuwinkje aan het adres van Kuyle, noch deze kritiek op Van Duinkerkens poëzie valt te lezen als een fundamentele breuk met formuleringen van beide adressanten op het vlak van het 'kunst en leven'-thema. Daarvoor zijn deze bijdragen niet alleen te incidenteel, maar blijven zij ook te duidelijk binnen het principe der dienstbare schoonheid en binnen de opvatting van het primordiaat van de geestelijke strijd tegen materiële verloedering. Maar met uitspraken als 'in de kunst vecht men op bijzondere wijze altijd als eenling' heeft Engelman toch kennelijk de behoefte gehad reserve te laten horen t.a.v. zijn twee genoemde medestrijders. De kritiek geldt in beide gevallen een te grote dosis oppervlakkigheid, een te gering besef dat echte poëzie 'uit de diepten' komt, uit 'een bezieling die uit de taal een fatale werking loszingt en de gewone dingen transformeert' dat zij 'het persoonlijk accent van smartelijk doorstrijden' behoeft en een toon aanslaat die 'doorleden is'. Dat is, hoe incidenteel in deze fase ook geuit, geen marginale reserve, maar wezenlijke bekommernis om de zaak van de poëzie ook tegenover medestrijders te verdedigen en dat geeft bij alle gemeenschappelijkheid Engelman toch een aparte plaats binnen het geheel.

Die aparte plaats wordt door deze redacteur overigens in het zesde Gemeenschapsjaar bepaald niet benadrukt. En niet doordat hij zich in zwijgen hult, maar eenvoudig omdat jaargang 1930 een grote mate van eensgezindheid laat zien. Op het politieke vlak, waarbij Engelman expliciet Van Duinkerken bijvalt in diens reserve tegenover de parlementaire democratie[27], op het religieuze terrein in de belijdenis van het gemeenschappelijk streven naar zelfheiliging vanuit de 'overtuiging, dat de geloofs- en zedenleer der Roomsch-Katholieke Kerk hiertoe den weg openstelt'[28], op het verbindingsvlak van politiek en levensovertuiging in het solidaire optreden bij de meest enerverende actualiteit van het jaar, de z.g. Nolens-affaire. Maar bovenal valt de onderlinge verbondenheid op bij het literaire aspect en in de bijdragen aan het de verschillende aspecten integrerende 'kunst en leven'-thema. 'Kunst beoordeelend, zullen wij ons onthouden van een misplaatste levenskritiek', aldus herhaalt de redactionele *Verantwoording* het vertrouwde, het volle pond der artisticiteit respecterende, geluid. En het krijgt - op het korzelige af - een uitwerking van Engelman, in een kritische uitval naar een 'moralist en schreeuwer om een spoedigen dood

als martelaar', De Paal-redacteur Ton Kerssemakers (VI) en een verzuchting van Van Duinkerken: 'Telkens opnieuw is het noodig, voor het bestaansrecht der dichtkunst te pleiten.' (VI) Wordt enerzijds het specifieke belang en het sui generis-karakter der kunst benadrukt en het gevaar van een al te directe band tussen poëzie en geloof, anderzijds wordt evenzeer het primaire belang der levensbeschouwing en de waarde van de katholiciteit als inspiratiebron aangeduid. En dit laatste dan nog wel in termen die het drietal nauwst betrokkenen bij de interne 'kunst en leven'-kwestie bijeenzetten: 'Neem de poezie van Kuyle, Van Duinkerken, Engelman e.a. maar ter hand', aldus Van Duinkerken[29], en zie de gedichten 'die onmiddellijk de katholiciteit van den dichter verraden'. Zeker geldt dat laatste voor de poëzie die Van Duinkerken zelf aan deze jaargang bijdraagt: men herinnere zich uit de beschrijving in het vorige hoofdstuk het Brandaan-gedicht (VI) en de verspolemiek met Marsman (VI), onderling verbonden door wat zich als een karakteristiek gegeven in de poëzie en in de poëziekritiek van deze redacteur gaat ontwikkelen: de notie van redding door het geloof op de stormachtige levenszee. En ook Jan Engelman deelt in de katholiserende tendens, bijvoorbeeld als hij 'de jeugd van De Vrije Bladen' ter sprake brengt in termen van een jeugd die 'hardnekkig en tegen het eigen hart in weigert God te vinden.' (VI) Voegt men bij deze gegevens nog het feit dat Engelman dit jaar ook nog eens namens De Gemeenschap spreekt[30], dan lijkt de vaststelling gerechtvaardigd dat in deze zesde jaargang een vrij grote mate van eensgezindheid wordt gedemonstreerd. En die conclusie houdt dan weer in dat de slotmededeling van de december-aflevering: 'Met ingang van dit nummer heeft Jan Engelman zijn ontslag genomen als lid van de redactie van De Gemeenschap', niet 'voorbereid' is in tekstuele aanwijzingen omtrent standpunten inzake de hier onderzochte aspecten. In deze studie, waarin nuances, controversen en veranderingen in de redactie aandacht krijgen voorzover zij het voorwerp van onderzoek raken, lijkt het mij gewenst op dit moment over de redactiewisseling Engelman-Kuyle en de invloeden daarvan op de onderzochte aspecten de volgende gegevens en overwegingen aan te bieden.

De fase van 1931-1934

Engelmans ontslagneming per 1 november wordt voorafgegaan door het bericht van Kuyle's toetreding tot de redactie per 1 oktober.[31] Denkend aan het feit dat Engelman eerder benadrukte dat Kuyle's positie in De Gemeenschap op het vlak der 'zakelijke beslommeringen' lag en dat hij zich éénmaal expliciet van diens benadering van Moens' dichterschap distantieerde, is men wellicht geneigd beide berichten over toetreding resp. vertrek met elkaar te verbinden. Met het leggen van een dergelijk verband moet men m.i. echter toch voorzichtig zijn: zowel de eenmaligheid van genoemde distantie - in een vriendelijke context bovendien geuit en 'geneutraliseerd' door ruime demonstratie van gemeenschappelijkheid - als het zich regelmatig en nadrukkelijk manifesteren van Kuyle binnen 'gezichtbepalende' rubrieken van het blad, lijken het formele beslag van diens redacteurschap te ontdoen van het gewicht dat voor Engelman

voldoende reden zou zijn het niet geringe besluit van vertrek te nemen. Laatstgenoemde heeft in latere jaren de volgende lezing[32] van zijn ontslag gegeven: ‘Ik had aanmerking gemaakt op het feit, dat Albert Kuyle teekeningen, die ons ter reproductie door bevriende beeldende kunstenaars waren afgestaan, niet had teruggezonden. Dat incident was gesloten, maar het was mij opgevallen, dat hij zich erg ging interesseren voor dingen in mijn particuliere leven die hem niet aangingen. En het scheen dat hij in de redactie enkele medestanders wist te vinden bij die bemoeizucht, dat hij er zelfs voor “wierf”, zoals mij door den schilder Jonas en den meester-drukker Nypels te Maastricht werd verteld. Er groeide een animositeit, die mij erg begon te hinderen, zij werd bovendien versterkt door de steeds oppervlakkiger “sociale bewogenheid” van Kuyle, door larmoyante uitingen van “sociale deernis”. Ik bedankte als redacteur, ik publiceerde in De Vrije Bladen, later ook eenige malen in Forum en had mijn kunstrubriek in De Nieuwe Eeuw om mij uit te spreken en te citeren wat mij belangrijk toescheen. Mijn redactiestoel werd prompt ingenomen door Albert Kuyle, hij had dus de geweldige status bereikt van redacteur van een literair, neen sociaal-bewogen tijdschrift met particulier schrikbewind.’ Aan het slot van deze ‘memoires’ komt Engelman dan nog tot deze portrettering: ‘Kuyle bleek zelf een exponent te zijn van “het rijke roomse leven”, waarop zooveel pijlen waren afgeschoten. Een oude monseigneur uit Palermo, echter “volksch” van aanleg, een man die vond dat de vrouwen onderdanig hadden te zijn, alleen geschikt waren om veel kinderen te krijgen. Een man die afgedaan had met “heidense” poëzie, met lyrische dichters als b.v. Rilke, die te Parijs zat als Clara te Worpswede verbleef, met de ongelukkige Georg Trakl, incestueus met zijn zuster Grete, beiden verslaafd aan cocaïne. Stond het nog ver af van Pater Gielen en zijn *Boekenschouw*? Het werd tijd, dat de Nieuwe Gemeenschap werd opgericht, waarin de Joodsche beeldhouwer Moïssi Kogan een “erotomaan” kon worden genoemd, omdat hij naakte modellen had. Die nieuwe aera kwam er dan ook, in 1934, de nazi's konden worden begroet, de joden ontrecht.’

Degene voor wie Engelman deze ‘tip van den sluier’, zoals hij het noemde, oplichtte - de essayist Jan Cartens - sluit zich in zijn ‘levensbericht’ van Jan Engelman in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1973-1974* nagenoeg geheel bij Engelmans ‘lezing’ van zijn vertrek uit De Gemeenschap aan. Engelmans vermelding van Kuyle's interesse voor ‘dingen in mijn particuliere leven’ als reden van vertrek, wordt daarbij door Cartens geconcretiseerd tot Kuyle's ‘moraliserende houding tegenover Engelmans “liefdesavonturen”.’ Met de gegevens omtrent die avonturen is Cartens niet zuinig. Men verneemt de namen van schrijvende dan wel voordragende vriendinnen, over Engelmans huwelijk wordt gemeld dat er twee dochters uit werden geboren maar dat het ‘nagenoeg van meet af aan een mislukking’ was en dat de dichter in 1931 de echtelijke woning verliet. En in relatie met het werk heet het o.m.: ‘Op instigatie van Marsman verscheen in 1930, in een voor die jaren opmerkelijk moderne typografie, Engelmans tweede verzenbundel, *Sine Nomine*. (...) In deze bundel treedt ook voor het eerst Ambrosia op, die tot het laatst toe in zijn poëtisch werk een rol heeft gespeeld. Ambrosia was voor

Engelman niet enkel een literaire muze, wier ogenglans herinnerde aan de oogopslag van het hemelse Lam, ze leefde in Utrecht, door de dichter zo hevig bemind, dat hij zich "noch de aarde, noch de hemel kan voorstellen zonder haar". Het was mevrouw Annie v.d.M.-B., ononderwezen, maar zeer intelligent. Engelman introduceerde haar in de Utrechtse kunstwereld.'[33]

Ik vermeld deze gegevens uit Cartens' 'levensbericht' niet in de eerste plaats omdat er ook in De Gemeenschap aanwijzingen zijn dat Engelmans 'avonturen' een rol hebben gespeeld bij de interne schermutselingen, maar vooral ook omdat die indicaties een verband laten zien met de hier onderzochte aspecten, met name met de wijze waarop deze zich in de periode van Engelmans vervanging binnen de redactie door Kuyle, manifesteren. Wat die aanwijzingen als zodanig betreft: die vindt men allereerst in bijdragen van 'de Kuitenbrouwers' aan de jaargangen 1932 en 1933. In Kuyle's onverhulde aanval op Engelman (VIII), waarin eerstgenoemde het heeft over o.m. 'de onbenoembare vrouw' in termen van een 'leugenachtig attribuut' in Engelmans poëzie, en in diens optreden de voorkeur misprijst 'voor die figuren uit de geschiedenis, waarvan het vaststaat, dat zij in zaken van kunst en openbaar leven een goeden smaak aan den dag legden, zonder dat zij in de omgangsvormen welke de Kerk precies formuleerde in haar geboden-protocol een beduidende waarde zagen belichaamd': 'Telkens waagde hij zich hachelijk ver van het maar kleine stukje grond, waarop wij tenslotte vast kunnen betrouwen.' (...) 'De wezenlijke *kunst van katholieken* heeft hij niet beïnvloed. Mocht ergens in een kleine kring zijn vreemd vocabulair opgeld doen, zeker is het nooit de taal geworden waarin belangrijke of mooie dingen werden gezegd. Daarvoor stond en staat Engelman nog te ver buiten die merkwaardige samenhang van het katholieke leven welke in onze beste oogenblikken toch de inspiratieve springbron blijft. (...) Een zoo volstrekt individualist, met weinig katholieke traditie, zou zich alleen uit kunnen graven uit zijn aesthetische kazematten, als hij doorweekt werd van de droefheid van deze tijd. Maar is voor hem de sociale deernis wel ooit iets anders geweest dan wéér een andere bron van poezie? De ree, het naakt en de werkelooze. En verder lyriek op een paar snaren met sterren, oevergras en overspel, en een beslist gebrek aan Ambrosiaansche wijsheid.'

Een jaargang later (IX) is het redacteur Henk Kuitenbrouwer die Engelman eerst in algemene termen een verloochening van de katholieke zaak verwijt en vervolgens in kwatrijnvorm diens poëzie als 'poésie pure' aanduidt, welke echter zo puur niet is of de dichter hangt erin 'zijn vuile was te drogen'.

Eerder genoemde aanwijzingen laten zich weliswaar het duidelijkst in bijdragen van de Kuitenbrouwers aanwijzen, maar zij mogen niet tot de conclusie leiden dat de controverse tot een persoonlijke affaire tussen hen en Engelman beperkt bleef. In dit verband lijkt het billijk ook hén aan het woord te laten in een latere reactie op Engelmans ontslag. In de eerste aflevering van De Nieuwe Gemeenschap[34] gaan zij zeer uitvoerig op de mutaties in de Gemeenschapsgroep in, brengen daarbij ook Engelmans vertrek einde 1930 ter sprake en stellen dan dat diens heengaan het gevolg was van een '*door alle redactieleden geeischte onmiddellijke verwijdering*'. In hetzelfde stuk brengen zij ook bovengenoemd spotvers van Henk Kuitenbrouwer aan het adres van Engelman ter sprake en

vermelden dan als '*de volstrekte, naakte waarheid*, dat dit gewraakte kwatrijn *speciaal op verzoek van Van Duinkerken werd afgedrukt*'. Dit kwatrijn, zo vervolgen zij, 'was *niet* als te plaatsen copie op de vergadering voorgelegd, en de auteur ervan *weigerde zelfs aanvankelijk op het aandringen van enkele redacteuren, het wel te plaatsen in te gaan*. Van Duinkerken echter wenschte dit kwatrijn *beslist te zien opgenomen*. Hij was het ook die, niet zooals men nog zou kunnen vermoeden om daardoor verkeerd "adresseeren" van het in dit gedichtje uitgesproken verwijt te voorkomen, maar omdat hij dit verwijt volkomen verdiend achtte, *er op aandrong dat Engelman's naam er boven zou worden vermeld*.' Een aflevering later komt Kuyle op de 'geeischte onmiddellijke verwijdering' en op Van Duinkerkens opvatting omtrent de procedure daarvan terug in een ontboezeming aan het adres van Engelman[35] en zegt daarbij van Van Duinkerken 'dat hij, toen gij zeer terecht en tijdig Uw ontslag naamt van het blad "De Gemeenschap", er op stond dat wij de eer gehéél en al aan U lieten'. In mijn dagboek nam ik toen nog, aldus Kuyle, Van Duinkerkens woorden over: te meer 'daar Jan anders gebruik zal maken van een gemartelde poète-maudit-houding, in strijd tegen moraliseerende burgermannetjes, en zich zal beroepen op de bekrompenheid der Gemeenschaps-redactie.'

Wat er van deze uitlatingen ook zij, het optreden van Van Duinkerken in De Gemeenschap in de fase 1931-1934 geeft in elk geval blijk van nadrukkelijke solidariteit met Kuyle. Daarvan getuigt met name de Gemeenschappelijke reactie, in een extra *Hagel*-rubriek van mei 1933, op een dies-rede van Gerard Brom, gehouden voor de Amsterdamse studentenvereniging Sint Thomas en gepubliceerd in De Maasbode van 18 mei.[36] Broms stelling daarin dat De Gemeenschap zijn werk gedaan en zijn tijd gehad heeft en zijn negatieve kwalificaties over de 'kunst der jongeren' ('heeft onvoldoende contact met de gemeenschap en haar levenswaarden') worden niet alleen fel bestreden door Kuyle - 'Hij kletst dat De Gemeenschap zijn tijd gehad heeft, of te verdwijnen staat (...) De Gemeenschap leeft, vandaag feller als gisteren, en verdwijnt niet' -, maar ook door Van Duinkerken. Over Broms beoordeling 'dat dit maandblad zijn tijd heeft gehad' behoeft men zich, zo houdt hij de lezer voor, 'niet ongerust te maken'. En bij een dergelijke bijval in algemene zin voor Kuyle's verdediging van het blad laat hij het niet. Hij neemt het expliciet voor zijn mederedacteur op, ook als daarbij o.m. Engelmans vertrek ter sprake komt. Tegen de pijlen die Brom met name richt op de Hagel-bijdragen van Kuyle, heft Van Duinkerken het schild van diens 'zuiverings-arbeid' in genoemde rubriek. En wanneer Brom ons verwijt, aldus Van Duinkerken, 'dat wij alle loodsen overboord gooiden, zoodra ons schip de open zee had bereikt' doelt hij er dan op 'dat Willem Maas, Jan Engelman, Albert Helman en Chris de Graaff onze redactie verlieten? Dan bleef toch de plaats van die loodsen niet ledig en de ingewijden des heeren Brom zullen hem weinig hebben medegedeeld over de oorzaken der waargenomen afwisseling.'

Ook buiten de kolommen van de *Hagel*-rubriek en buiten het tijdschrift getuigt Van Duinkerken van zijn positieve beoordeling van Kuyle's bijdragen aan deze rubriek. Als zij gebundeld in boekvorm onder de titel *Alarm* verschijnen[37], krijgen zij een 'Driekoningen 1933' getekende inleiding van Van Duinkerken

mee. ‘Zijn ironie is altijd frisch’, zo heet het daarin, ‘zij vangt op haar voorpost den eersten wind van eenen nieuwen tijd.’ ‘Dit boek met zijn sterk persoonlijke kleur, dat niemand anders dan Kuyle kon hebben geschreven, vertegenwoordigt niettemin de jongere beweging in het katholieke Nederland.’ Met name die representatieve betekenis van Kuyle's kritieken wordt in deze inleiding geaccentueerd: ‘de jongere katholieke beweging’ is niet een zaak ‘van versvorm of beeldspraak, maar een kwestie van algemeene geestesgesteldheid. Er heeft een vernieuwing plaats van den Nederlandschen geest en Kuyle's polemieken zijn bij die vernieuwing innig betrokken.’ Een climax van aanbevelende kracht ligt aan het slot van het inleidende woord: ‘Deze schreeuw om rechtvaardigheid, eerlijkheid, goedheid en schoonheid, is niet uitsluitend te beoordeelen als het resultaat van grooter of geringer artistiek vermogen. Ze is te aanvaarden of te verwerpen als een eisch. Geen enkel bezwaar tegen den uitdrukkingsvorm zou mij ervan kunnen afhouden, haar te aanhooren als de eisch van het hedendaagsche katholieke geweten.’

Deze duidelijke blijken van positieve waardering voor Kuyle's werk houden intussen wat Van Duinkerken betreft geen geringschatting in van Engelmans verdiensten. In de beschrijving van jaargang 1932 in het vorige hoofdstuk besprak ik Van Duinkerkens beantwoording van Kuyle's aanval op Engelman. (VIII) Als ‘Engelmans voornaamste beteekenis’ noemde hij daarin dat deze t.a.v. de Roepingdichters had aangetoond ‘dat het bestaande religieuze gevoel een vormvermogen bereid moest vinden, alvorens poezie te kunnen worden’, een waardering die overigens de naar Kuyle neigende kanttekening kreeg, dat daarbij wellicht ‘onrecht [is] gedaan aan zekere tendenzen uit de “Roeping-periode”,’ waarop dan een verwijzing volgt naar Van Duinkerkens eigen, door Engelman negatief beoordeelde, poëziebundel *Onder Gods Ogen*. Ik herinner er ook aan dat een positieve benadering van Engelman tevens doorklinkt in Van Duinkerkens eveneens eerder door mij vrij uitvoerig geciteerde bijdrage *Forum of Areopaag*? (IX), al distantieert de schrijver zich wel van Engelmans waardering voor Forum en vooral voor Du Perron en al culmineert dit opstel in een tegen Marsman en Forum gerichte lofzang op het ‘voluntaristisch vitalisme’ van het katholicisme.

Er zijn wel meer indicaties dat Van Duinkerken Engelman in de periode van diens afwezigheid in de redactie niet ‘laat vallen’, tot in ironiserende zinssneden toe, bijvoorbeeld wanneer hij er n.a.v. Kuyle's aanval op Engelman (VIII) op wijst ‘dat de litteraire bentgenooten hulpvaardige moralisten zijn’.

Niettemin: als men de balans der gegevens omtrent Van Duinkerkens positie tussen de ‘twee vuren’ in de fase 1931-1934 opmaakt, overweegt toch het Gemeenschappelijk optrekken met Kuyle. Dat is toentertijd kennelijk ook de taxatie van Jan Engelman geweest. In maart 1933 verwondert hij er zich - in zijn rubriek in De Nieuwe Eeuw[38] - over ‘dat een heldere geest als Van Duinkerken’ zich niet tegen z.i. kwalijke tendenties in De Gemeenschap ‘weet te verzetten’. Enkele maanden later - om precies te zijn: op 16 augustus 1933 - is voor hem, n.a.v. Henk Kuitenbrouwers eerder genoemd spotkwatrijn aan zijn adres in het juli-nummer, de maat vol. ‘In “De Gemeenschap” van juli staan een paar schunnige dingen van Henk Kuitenbrouwer aan mijn adres,’

schrijft hij dan aan Louis de Bourbon[39]. 'Ik geloof dat ik het gezelschap maar en bloc uit mijn aandacht moet schrappen. Want de redactie is toch verantwoordelijk voor die treitermethodes van de familie Kuitenbrouwer en het geval staat niet op zich-zelf.'

Een andere balans is intussen in het kader van deze studie van meer belang. Zij betreft de bevindingen over de fase 1931-1934 inzake de verschijningsvorm van de onderzochte aspecten welke met de redactie-wisseling Engelman-Kuyle gepaard gaat. Die bevindingen leiden namelijk tot de volgende conclusies: het principe van het primaat der levensovertuiging blijft in de periode 1931-1933 niet alleen gehandhaafd, maar het ondergaat een verstrakking in dogmatische zin; en het tweede, tot 1931 weliswaar niet uitsluitend door Engelman benadrukte adagium, maar wel het vaakst en het sterkst door deze verdedigd - dat van het specifiek eigene van het kunstenaarschap - wordt nog wel enkele malen door Van Duinkerken beleden, maar klinkt in frequentie en kracht, ook bij deze redacteur, veel minder door. Vrijwel alle verschijningsvormen van de verschillende aspecten en ook de hen bundelende 'kunst en leven'-reflectie worden door genoemde 'verstrakking' gekleurd.

Wat het levensbeschouwelijk aspect betreft, wordt de accentverschuiving al direct merkbaar in een vergelijking tussen de *Verantwoording* waarmee de zevende jaargang opent met die van het voorafgaande jaar. Toen (1930) weliswaar ook de constant terugkerende belijdenis omtrent de waarde van 'de geloofs- en zedenleer der Roomsch-Katholieke Kerk', maar de boventoon is gereserveerd voor de specifieke taken van een literaire tijdschriftredactie die zich voorneemt af te zien 'van een in hoofdzaak polemische activiteit', zich er afkerig van toont om de katholieke dichter op te zadelen met de roeping 'tot propaganda van zijn godsdienstige of wijsgeerige gedachten' of om 'het heil der Nederlandsche dichtkunst geheel afhankelijk [te] stellen van de mate der religieuze getourmenteerdheid bij de dichters' en die dan ook tot de uitspraak komt: 'Kunst beoordeelend, zullen wij ons onthouden van een misplaatste levenskritiek.' In 1930 spreekt de *Verantwoording* ook nog van kunst enerzijds en van 'menschelijke handelingen' anderzijds en legt het accent op eerstgenoemde aktiviteit. In 1931 - en ook in andere *Verantwoordingen* tot 1934 - verdwijnt deze onderscheiding en verschuift ook de aandacht naar religieuze en sociale zaken: 'Overtuigd dat het in deze tijd voor de meeste kunstenaars een onmogelijkheid is tot vruchtbare schepping te komen, daar wij toch te arbeiden hebben in een wereld waarin de eenvoudigste eischen van menschelijke rechtvaardigheid, waarheid en vredelievendheid met de voeten getreden worden, gaat de Redactie van De Gemeenschap haar zevende jaargang in, met het ernstige voornemen om een zoo groot mogelijke aandacht te besteden aan die religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk.'(VII) Benadrukt wordt nu 'de noodzaak tot instandhouding en eventueele hervorming van een orgaan, waarin met eerlijke vrijmoedigheid en middelen die *ons* de juiste voorkomen, gewezen wordt op de allerbelangrijkste dingen welke men elders, en juist in gezaghebbende of officieele kringen gemeenlijk uit het oog verliest. Te weten: In de eerste plaats de volledige beleving en verwerkelijking van onze katholieke

levensbeginselen. Niet slechts naar de letter, maar ook naar de geest; niet slechts volgens de landelijke eng-opportunistische interpretatie, maar volgens de groote, opvallend strakkere en tevens fellere richtlijnen welke het centrale gezag der Kerk telkens opnieuw op zulk een eerbiedwekkende wijze aangeeft. (...) In de tweede plaats een zoo ruim mogelijk gebruik van ons recht tot kritiek, interpellatie, waarschuwing en wederwoord. (...) Speciaal doelen wij hier op sociale, politieke en artistieke vraagstukken.' Zeer opvallend is dan ook nog dat de tot op heden vrij permanente aandacht voor 'anti-artistieke eischen' door sommigen aan de katholieke kunstenaars gesteld, in deze *Verantwoording* eerst op de derde plaats komt en dan gerangschikt wordt onder 'tal van kleinere, maar door hun actualiteit thans belangrijke details'.

Binnen de *Verantwoordingen* van twee opeenvolgende jaren een wisseling in de richting van een terugkeer van de polemische gezindheid en van een weer op de voorgrond stellen van het religieuze en politiek-maatschappelijke aspect: men moet zich de mogelijkheid van een door de actualiteit gedicteerde accentverschuiving realiseren, heb ik in de beschrijving in het vorige hoofdstuk opgemerkt. (VII) Er is ook alle reden om die overweging te handhaven, men denke alleen al aan de Nolens-affaire plus nasleep in de loop van de zesde jaargang. Maar hier - waar het om de onderlinge nuances gaat - moet toch ook vastgesteld worden dat die wisselingen in de aandacht precies de accenten gelden waar Engelman resp. Kuyle de meest uitgesproken exponenten van zijn. Bijna demonstratief lijkt de vlag van strijdbaar katholicisme uit te hangen in de redactionele beschouwing *Gemeenschap, Huwelijk, Individu*, waarmee de tweede aflevering van de zevende jaargang opent. (VII) 'Gevoelens van eerbiedige instemming en dankbaarheid' worden geuit t.a.v. een pauselijke encycliek over de 'eeuwige gelofte' van het christelijk huwelijk, waarvan het wezen 'totaal aan de menschelijke vrijheid onttrokken is'. 'Van ganscher harte hopen wij', aldus de redactie, dat dit woord 'moge doordringen tot allen, en dat zij die er toe zijn aangewezen om deze leer van Christus zelf, in al haar nieuwe praegnantie, in al haar actualiteit te verbreiden (de Encycliek spreekt hier ook van leeken), er niet voor zullen terugschrikken gemeenschap, gezin en individu voor de volle consequenties ervan te stellen (...) De woorden van het Pauselijk document klinken onvoorwaardelijk, houden geen rekening met partijschap, plaatselijk opportunisme en andere uitvluchten van zwakke gezagsdragers. Hiertoe past dus ook onvoorwaardelijke, onmiddellijke gehoorzaamheid, van allen.'

Getuigenis van eigen katholiciteit blijft in deze fase niet beperkt tot eenmalige aandacht voor het onderwerp van huwelijksopvattingen en -belevenis.

Vanaf het moment dat zijn vervolgkroniek *Les femmes savantes* gaat verschijnen[40] is het met name Albert Kuyle die in deze voorgaat in strijdbaarheid en zijn sociaal engagement mengt met felle kritiek op alles wat hij vooral in 'hoogere' milieus signaleert als bedreiging van geloof, huwelijk en gezin. En dat levert dan niet alleen tirades op tegen weeldezucht, maar ook een honend antifeminisme dat zich vooral richt tegen zich intellectueel of artistiek manifesterende vrouwen en onder meer tot de al eerder door mij geciteerde opmerking leidt 'dat de eenigste beweging van vrouwen die me volledig overtuigen kan, de

beweging achter de kinderwagen is'. (VIII) 'Kuyle bleek zelf een exponent te zijn van het "rijke roomse leven",' zou Engelman later, naar ik eerder al aangaf, in kritische distantie opmerken, 'een oude monseigneur uit Palermo, echter "volksch" van aanleg, een man die vond dat de vrouwen onderdanig hadden te zijn, alleen geschikt waren om veel kinderen te krijgen.'

Het 'strijdschriftelijk' karakter van De Gemeenschap in de jaren 1931 tot 1934 manifesteert zich intussen ook zeer nadrukkelijk in de manier waarop in deze fase het maatschappelijk engagement op de voorgrond treedt. Ik herhaal nog eens dat men zich in deze bewust moet zijn van de mogelijke invloed der tijdsomstandigheden - en het is wat dit aspect betreft wel erg voor de hand liggend om te denken aan de legio concrete aanleidingen die de economische malaise bood - maar evenzeer is er reden om samenhang te formuleren tussen verschijningsvorm van het maatschappelijk aspect en redactionele samenstelling en opvatting.

In de eerste plaats wordt de aandacht voor genoemd aspect in de *Verantwoordingen* van deze jaren te principieel beleden om geheel en al door actuele aanleidingen gedicteerd te zijn. Ik herinner aan een formulering in de *Verantwoording* 1931 waarin sprake is van 'een zoo groot mogelijke aandacht' voor 'die religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk'. De zwaarte die aldus aan o.m. 'sociale zaken' in relatie met kunst wordt gegeven; is in deze forse en strakke termen nieuw, maar geen eenmalige reactie op een actualiteit: daarvoor is deze uitspraak te algemeen en principieel van aard en wordt zij in de hier besproken periode te zeer een constante, getuige onder meer het eerder door mij gesignaleerde feit dat de *Verantwoording* van 1933 de normen ter beoordeling van kunst en van 'het hedendaagsche openbare leven' onder één noemer samenbrengt. Het is voorts ook een constante die de invloed van Kuyle in de beleidsector van het blad releveert: het is deze redacteur die ook in eigen bijdragen in deze fase het in zijn opvattingen 'goede hedendaagsche kunstwerk' gebouwd wenst te zien op een religieus en sociaal fundament. En het is niet verwonderlijk dat hij deze zienswijze op zijn felst demonstreert in zijn aanval, juli 1932, op Jan Engelman, welke ex-redacteur immers afwijzend stond tegenover aprioristische bindingen en eisen aan de kunst gesteld in haar relatie met levensbeschouwing en politiek-maatschappelijke werkelijkheid.

Het is Kuyle ook die in deze fase op het vlak van politiek-maatschappelijk engagement voor de meeste concrete invullingen zorgt. Felle kritiek op kapitalistische uitbuiting en hypocriet christendom dat de werkeloze 'aardappelenpap' ter hand stelt 'op het zelfde uur dat de huisknecht van den heer Dreesman de tong-filetjes haalt, omdat het de dag is die de kerk tot onthouding bestemde'[41] vult - doorvlochten met antifeministische steekjes - zijn bijdragen aan de Hagel-rubriek in deze jaren. Het meest 'samenvattend' komt zijn religieus-sociale bewogenheid tot uiting in enkele - sterk betogende - blijken van verhalend proza. In het verhaal *Drie Woorden* bijvoorbeeld (1933), waarin een oplossing voor de politiek-maatschappelijke problemen van de tijd wordt aangeduid in de namen 'Jezus, Maria, Jozef...' Vooral echter in het verhaal *Werkverschaffing*, dat achteraf tot een critische noot van de censor leidt[42], waarin het

wisselend vertel-perspectief - veeal ‘vanuit’ de hoofdpersonen, een werklozen-echtpaar, maar merkwaardig gecombineerd met een nadrukkelijke ik-presentatie - reprensentatief blijkt voor de kwaliteiten en zwakheden van het geheel: saillante gegevens en kritiek over en op de crisis-realiteit, gelardeerd met veel moralisatie die, op zich soms ter zake, in deze verhaalcontext niet overtuigt door zijn opdringerige aanwezigheid en zijn vertakkingen in roomse benepenheid en antifeminisme.

‘Een vertoon van deugdzaamheid dat niet was te verdragen’ (...) ‘een “sociale bewogenheid” en sentimentaliteit, waarvan men pijn in de jukbeenderen kreeg’ (...) ‘steeds oppervlakkiger “sociale bewogenheid” (...) larmoyante uitingen van “sociale deernis”’: in deze termen zou Engelman er in latere jaren[43] over gaan spreken. Maar ook al in de jaren waarin dit engagement zich in De Gemeenschap breed maakte, distantieerde Engelman er zich nadrukkelijk van, getuige deze waarschuwing in zijn rubriek in De Nieuwe Eeuw van 2 maart 1933: ‘dat De Gemeenschap zich hoede voor een gevaarlijk “democratisch” sentimentalisme, voor het fanatisme van den daemagoog en schotschriftschrijver, die overal “kapitalisme” ruikt.’[44]

‘Religieuze en sociale zaken’ vormen in de periode 1931-1934 niet alleen ‘een noodzakelijke ondergrond’ (1931) maar ook een directe inspiratiebron voor poëzie en verhalend proza. In sterkere mate dan daarvoor en daarna staan de literaire bijdragen in het teken van lofzang op geloof en kerkelijk leven en van kritisch engagement met de economische malaise. Door deze context wordt in deze fase ook de literatuurbeschouwing en de reflectie op de verhouding tussen kunst en leven gekleurd. Voor wat als specifiek literaire kwesties beschouwd wordt, is geen dan wel spottende aandacht. Wanneer in Engelmans De Nieuwe Eeuw-rubriek Marsman en Du Perron in het verlengde van de ‘vorm of vent’-discussie polemiseren, wordt een en ander in De Gemeenschap omstandig gepersifleerd.[45] Dat Engelman in deze jaren juist het contact met Du Perron intensiveert, wordt voor Van Duinkerken aanleiding zich van laatstgenoemde te distantiëren (VIII), en hij gaat andere redacteuren en medewerkers op dit vlak voor in het hanteren van weinig subtiele termen. Ook over Marsman laat Van Duinkerken zich kritisch uit. En hij stelt zich daarbij steeds op als verdediger van geloof en kerkelijk leergezag, stelt de eenvoud van hen die meer bidden dan lezen boven Marsmans voorkeur voor lectuur van Gide, Proust of Lawrence (VIII) en houdt het op het katholicisme als ‘een leer van levensaanvaarding’ tegenover de ‘toenemende somberheid’ die Marsmans recente werk ‘beslist mistroostig maakt’.

Ik heb er al eerder op gewezen dat Van Duinkerken in de hier besproken fase de betekenis van Engelman enkele malen blijft benadrukken. In de context daarvan vallen zo nu en dan van zijn kant ook paradoxale formuleringen omtrent de verhouding tussen kunst en godsdienst te beluisteren, waarin gepoogd wordt aan beide het volle gewicht te geven en getuigt een enkele poëziekroniek ook van waardering voor schrijvers buiten de sfeer van De Gemeenschap. Wat die paradoxen betreft herinner ik aan Van Duinkerkens hier al eerder aangehaalde opstel *Forum of Areopaag*?, met uitspraken als: ‘Ik stel heusch de kunst niet boven den godsdienst, maar ik stel er prijs op, de kunst te onderscheiden van

den godsdienst, teneinde de kunst niet te vervreemden van den godsdienst.' (IX)

Maar zoals in dit opstel oog hebben voor het eigene van de kunst inleiding blijkt te zijn voor een benadrukking van het belang harer levensbeschouwelijke oriëntatie - culminerend in een lofzang op het katholicisme - zo gaat de aandacht die aan schrijvers buiten het eigen blad wordt gewijd, gepaard met een aanduiding van wat hen van De Gemeenschap onderscheidt. Ik noem op dit vlak een poëziebespreking uit de mei-juni-aflevering van de achtste jaargang[46], waarin waarderend wordt gesproken over dichters rond het maandblad Het Venster (Paul Vlemminx en Louis de Bourbon). Deze dichters spreken, zo merkt Van Duinkerken daarbij op, 'uit een andere levens-atmosfeer dan de dichters van De Gemeenschap. Ze zijn met opzet minder maatschappelijk, om dezelfde reden, waarom ze niet polemisch willen zijn, en ze vertalen het leven liever in symbolen, waaronder het symbool van het zwerverschap, als bijzonder eigentijdsch thema, het meest geliefde is. De dichters van De Gemeenschap daarentegen gedragen zich met stelligen nadruk als vertegenwoordigers eener maatschappij, die hun overigens dikwijls tegenstaat en het is juist daarom, dat hun maandblad vaak het karakter heeft van een strijdschrift.'

Deze laatste karakteristiek van het eigen blad is geheel overeenkomstig de accenten in de *Verantwoordingen* van deze jaren op 'religieuze en sociale zaken' als 'noodzakelijke ondergrond' voor het kunstwerk.

Ik heb eerder in dit hoofdstuk, bij de samenvattende aandacht voor het literatuurbeschouwelijke aspect, gesproken over Van Duinkerkens luchtige pleidooien voor artistieke vrijheid en eigenheid enerzijds en zijn kritische praktijk anderzijds, waarin voortdurend de maatstaf overheerst van overeenstemming in het betreffende werk met 'hoogere waarden'. In het licht van het bovenstaande lijkt het niet merkwaardig dat de meest 'extreme' blijken van deze kritische praktijk in de hier besproken fase te vinden zijn, en dat daarbij de relevantie van 'hoogere waarden' verstrakt wordt tot overeenkomst met de leer van de kerk. Ik moge in dit verband nog eens wijzen op Van Duinkerkens bespreking van poëziebundels van Chris de Graaff en Henri Bruning (VII), waarin een gesignaleerde 'afscheidingsdrang' 'niet geheel overeenkomstig de poëzie der heilige kerk' wordt genoemd en 'niet overeenkomstig het levensdoel, dat hun gesteld werd en dat de verheerlijking Gods is, maar in de gemeenschap der heiligen'.

De samenvattende conclusie voor de fase 1931-1934 lijkt me gerechtvaardigd, dat het immer beleden primordiaat der levensbeschouwing in deze periode niet alleen sterker dan ooit geaccentueerd wordt, maar ook verstrakt wordt tot het primaire belang van trouw aan de leer der Kerk. 'Religieuze zaken' krijgen daarbij 'sociale' naast zich als noodzakelijk bevonden fundament voor artistieke werkzaamheid. Deze uitgangspunten doen de aandacht voor het levensbeschouwelijk aspect en het maatschappelijk engagement toenemen en 'kleuren' zowel de bijdragen in deze fase op het vlak van literatuurkritiek als op dat van poëzie en verhalend proza naar een nadrukkelijker gebondenheid aan een religieuze en politiek-sociale thematiek. Albert Kuyle is van dit 'image' de duidelijkste en strijdbaarste exponent, maar heeft er niet de 'alleenvertegenwoordiging' van. De redactionele *Verantwoordingen* van deze jaren veralgemenen deze accentu-

atie en ook Van Duinkerkens optreden staat in dit teken. Daarmee en met duidelijke blijken van solidariteit verdwijnt niet elk nuance-verschil tussen laatstgenoemde en Kuyle. Van Duinkerken handhaaft in enkele paradoxen de onderscheiding tussen godsdienst en kunst, spreekt een enkele maal ironiserend over 'hulpvaardige moralisten' en laat zo nu en dan een waarderend oog rusten op andere dan 'strijdschriftelijke' uitingen van literatuur: op het werk van Engelman en van Het Venster-dichters bijvoorbeeld. Engelman ziet de ontwikkelingen in De Gemeenschap met grote distantie aan. In De Nieuwe Eeuw laat hij waarschuwende woorden horen aan het adres van zijn vroegere redactiegenoten, hij laat er Marsman en Du Perron in polemiseren en verstevigt intussen zijn contacten met De Vrije Bladen en Forum. 'In deze phase van mijn leven,' zo schrijft hij op 21 november 1932 aan Louis de Bourbon,[47] 'voel ik me weinig kruisvaarder, wel kunstenaar.'

De fase van 1934 tot het einde

'De Gemeenschap wijzigde haar redactie, niet haar program. Alleen in de wijze, waarop dit program wordt uitgewerkt, zal men wellicht verandering kunnen bemerken.' De uiterst summiere bewoordingen van de *Verantwoording* 1934 inzake de redactiewijziging - waarvan het spectaculairste element wordt gevormd door de verdwijning der Kuitenbrouwers en de terugkomst van Engelman -, alsmede haar vaagheid over de daarmee gepaard gaande programmatische consequenties, moge nadere aandacht voor een en ander uiterst wenselijk maken, in deze studie, die niet de geschiedenis van De Gemeenschap pretendeert te beschrijven, dient die aandacht tot 'ter zake' van de onderzochte aspecten beperkt te blijven.

In voorafgaande beschrijving en analyse van de redactionele verhoudingen in de fase 1931-1934 heb ik, inzake zijn ontslag in 1930, Jan Engelman aan het woord gelaten in een later commentaar, gericht aan het adres van de essayist Jan H. Cartens.[48] In datzelfde commentaar spreekt Engelman ook over zijn terugkomst. 'In 1934 was Van Duinkerken aan de beurt, om verwijten over "verloochening" te slikken', vermeldt hij. En de feitelijke redactiewisseling krijgt het volgende verslag: 'Ik meen, dat ik U wel eens heb verteld, dat Van Duinkerken mij eind 1933 op de redactie van "De Tijd" de vraag stelde, of ik weer in "De Gemeenschap" wilde terugkeeren. Het was een abrupte vraag en ik voelde direct, dat er dus al meeningsverschil moest zijn. Zoodat ik abrupt antwoordde: "Goed, maar dan zet je de Kuitenbrouwers er uit." Kort daarna moet er een bewogen redactievergadering van het tijdschrift zijn geweest en het gevolg was, dat de "oude" Gemeenschap met ingang van de jaargang 1934 een geheel veranderde redactie kreeg, waarin ik ook ben opgenomen.'

Verschillende gegevens uit de betreffende jaren bevestigen deze weergave van de gang van zaken. Vooreerst zijn er brieven van Engelman aan Louis de Bourbon[49], via welke men de ontwikkeling kan volgen. In een brief van 10 november 1933 spreekt Engelman nog van het plan om de redactie van De Vrije Bladen op zich te nemen: '"De Vrije Bladen" gaan echter zeker door, onder

mijn redactie.' Op 22 november is er echter sprake van een nieuwe ontwikkeling: 'In de Tijdschriften-kwestie is een zeer onverwachte wending gekomen, die het mogelijk maakt alles weer in katholiek verband te doen (...) door verschillende daden van Kuyle en zijn broer is Van Duinkerken aan het eind van zijn geduld geraakt. Hij heeft den eisch gesteld: De Gemeenschap wordt van af 1 Jan. geredigeerd door Van Duinkerken, Coolen, Van Oosten, Engelman en De Bourbon. De twee Kuitenbrouwers *er dus uit*. Zoo is het mogelijk een *herboren* katholiek tijdschrift, met ruime opvattingen te maken, waarin de kunst niet langer wordt opgeofferd aan kleine politiek, sociologie en persoonlike hebbelikheden. Zoo kan nu ook de Groep Nijmegen, Vlemminx etc, volledig tot gelding komen. Zoo is er de kans om Marsman, Nijhoff, A. Roland Holst, Bloem, Buning en vele anderen, vele waarachtige kunstenaars, opnieuw te doen meewerken. Daar zal ik voor zorgen. "Forum" blijft verschijnen. "De Vrije Bladen" verschijnen denkelijk *niet*. (...) Zoo juist ontvingen we bericht, dat uitgeverij en Stichting met ons plan meegaan. De *nieuwe* Gemeenschap is dus met 1 Jan. een feit.'

Het initiatief tot redactiewijziging blijkt inderdaad van Van Duinkerken te zijn uitgegaan. In een brief aan zijn mederedacteuren[50] van 15 november 1933 benadrukt hij de noodzaak van 'zeer ingrijpende veranderingen' omdat hij, bij uitblijven daarvan, het verdwijnen dan wel 'langzaam verlopen' van De Gemeenschap 'geenszins denkbeeldig' acht. Als 'voornaamste redenen' van zijn zorgelijke prognose vermeldt hij onder meer: '1. dat in de laatste jaren een aantal katholieke letterkundigen met onmiskenbaar talent hun medewerking aan het maandblad staakten. (...) 2. dat in de laatste jaren de polemiek te vaak den indruk wekte, in dienst te staan eener persoonlijke animositeit. (...) 3. dat de beginselstrijd, in De Gemeenschap gevoerd, allengs verflauwde tot een krakeel over concrete gevallen van geringe vertegenwoordigende beteekenis. 4. dat allengs andere organen toegang boden voor meeningen, die aanvankelijk slechts in "De Gemeenschap" konden verdedigd worden. 5. dat onder de redacteuren zelf geleidelijk aan de persoonlijke differentiaties der belangstelling zich niet steeds ten voordeele van het blad deden gelden. 6. dat door locale verplaatsing der redactieleden het aanvankelijke omgangs-verband in de stad Utrecht sterk verminderde.' Nadat hij er nog melding van heeft gemaakt dat de laatstverschenen aflevering, die van oktober 1933, 'een tiental bladzijden copie' bevatte 'die niet gezien waren door de redacteuren Antoon Coolen en ondergeteekende', deelt Van Duinkerken mede 'zijn mandaat ter beschikking te moeten stellen met ingang van 1 Januari' als niet het volgende wordt geëffectueerd: '1. terugwinning van oude medewerkers, desnoods met opoffering van huidige redactie-leden. 2. volkomen beheersching der polemiek, speciaal van de "Hagel"-rubriek, die uitsluitend in dienst mag staan van het gemeenschappelijk ideaal. 3. hervatting van den beginselstrijd op waarlijk principieelen grondslag. 4. decentralisatie der redactie buiten de stad Utrecht. 5. vaster aansluiting met de schrijvers, die aan het woord kwamen in "Het Venster".' Zijn brief eindigt als volgt: 'Ondergetekende doet daartoe het concrete voorstel, dat met ingang van 1 Januari de redactie zal worden uitgebreid met de dichters Jan Engelman en Louis de Bourbon. Hij verzoekt zijn

medeleden spoedig over deze zaak te beslissen, daar genoemde dichters het plan hebben opgevat de redactie te gaan voeren van het maandblad "De Vrije Bladen". Hierdoor zou z.i. het bewijs geleverd worden, dat de vaderlandsche katholieke schrijvers niet bij machte zijn, in welbegrepen samenwerking hun taak te vervullen. Indien nog deze week een meerderheid van redacteuren mij haar instemming betuigen met boven-omschreven plan, kan de toetreding van katholieken tot de redactie van de "Vrije Bladen" worden voorkomen en kan "De Gemeenschap" den grondslag leggen eener samenwerking die m.i. de eenige verzekering zal zijn van een krachtig voortbestaan.'

Van Duinkerkens impliciete verzoek tot spoedige reactie levert reeds twee dagen later - 17 november - onder de aanspreking 'Beste Toon' een antwoord op van de redacteuren Albert Kuyle en H. Kuitenbrouwer, waarmee C. Vos - geen redacteur meer, maar als uitgever nauw bij de zaak betrokken - zich in de marge akkoord verklaart.[51] Het blijkt een tegenvoorstel in te houden: 'Het antwoord op je brief luidt, na rijp beraad, als volgt: Wij stellen voor dat A. Kuyle, als redacteur (voorlopig voor een jaar) verdwijnt, om alle mogelike geprikkeldheden, gerechtvaardigde en niet gerechtvaardigde, te voorkomen, en meerdere vroegere medewerkers de gelegenheid te geven in de loop van die tijd terug te keren. Eventuele uitbreiding van de redactie zouden wij nader kunnen bespreken. Het opnemen, op dit moment, van J. Engelman in de redactie, achten wij ongewenst. Zijn medewerking zou echter bij ons geen verzet ontmoeten. Wij hopen dat hierdoor het ook door jou gewenste nieuwe vuur moge opvlammen.'

Reeds de volgende dag - op 18 november - volgt hierop een tweede schrijven van Van Duinkerken aan zijn mederedacteuren[52], waarvan de eerste zin luidt: 'De voorstellen ter vernieuwing van "De Gemeenschap", door mij gedaan bij schrijven van 15 November 1.1., verwierven de volledige goedkeuring van de redacteuren A. Coolen en A.J.D. van Oosten.' Vervolgens maakt Van Duinkerken melding van het tegenvoorstel van Kuyle, Henk Kuitenbrouwer en uitgever Vos en van zijn poging om met Engelman 'te onderhandelen over een eventueele verdaging zijner candidatuur'. 'Hij bleek echter dermate gebonden aan zijn afspraak met redactie en uitgeefster der "Vrije Bladen", dat slechts de aanvaarding van een redacteurschap bij "De Gemeenschap" beschouwd kon worden als voldoende motief ter vernietiging der afspraak. Van deze stand der feiten in kennis gesteld, hebben de redacteuren Coolen en Van Oosten, evenals ondergeteekende, gemeend, zich te moeten schikken naar het verlangen van den heer Engelman, zulks in het belang van "De Gemeenschap".' Na de mededeling 'de uitgever Vos heeft in deze zaak niet beslist, doch beloofd haar voor te leggen aan den redacteur H. Kuitenbrouwer en aan het bestuur der Stichting,' concludeert Van Duinkerken: 'Eene redactioneele meerderheid stelt dus voor het maandblad na 1 Januari voortaan te doen verschijnen onder redactie van A. Coolen, A.v. Duinkerken, J. Engelman, H. Kuitenbrouwer, A.J.D. van Oosten en een vertegenwoordiger der "Venster"- groep.' 'Het behoeft geen betoog', zo eindigt de brief, 'dat deze meerderheid slechts noode ten opzichte van Albert Kuyle den pijnlijken stap zette, die het behoud en de vernieuwing van het maandschrift haars inziens eischten. Zij betreurt daarenbo-

ven, dat haar besluit, afhankelijk van onbeheerschbare omstandigheden, op zoo korten tijd moest genomen worden.'

Genoemd 'besluit' van een 'redactioneele meerderheid' blijkt spoedig een definitief karakter te krijgen. Op 15 december bericht Van Duinkerken aan zijn mederedacteuren[53] dat de Stichting 'De Gemeenschap'[54] in haar vergadering van 12 december besloten heeft de redactie van het blad toe te vertrouwen aan Louis de Bourbon, Antoon Coolen, Anton van Duinkerken, Jan Engelman en A.J.D. van Oosten en dat de directie der uitgeverij wordt waargenomen door C. Vos, die 'als zaakgelastigde zonder stemrecht' de redactievergaderingen bij zal wonen. Een doorslaggevende overweging voor het Stichtingsbestuur om de voorstellen tot redactiewisseling goed te keuren was, zo werd meegedeeld[55], dat zij in het algemeen belang van het tijdschrift werden geacht en bij meerderheid van stemmen waren voorgelegd. Lezing van de notulen der redactievergadering van 21 december 1933 levert intussen de vaststelling op dat tot de vernieuwde redactionele constellatie ook een versterkte positie van Van Duinkerken behoort.[56] De Stichting blijkt hem te hebben opgedragen 'om als haar vertegenwoordiger op te treden in de redactie, met recht van veto'. Als op zijn voorstel een voorzitter der redactie wordt gekozen, wordt hij als zodanig 'met algemeene stemmen' benoemd. 'Eigener beweging', verklaart Van Duinkerken daarbij tenslotte, 'betreffende de aanvaarding van zijn benoeming tot mederedacteur van het maandblad "De Gids", dat hem gebleken was dat geen andere Katholiek voor deze functie aangezocht zou worden, als hij zich daartoe niet beschikbaar stelde. Hij stelde nadrukkelijk vast, dat zijn medewerking aan "De Gids" van geenerlei belemmerenden invloed zou zijn op zijn redacteurschap en arbeid voor "De Gemeenschap".'

Het laat zich raden dat de 'Kuitenbrouwers' met de hier beschreven gang van zaken niet zonder meer genoegen wensten te nemen. Nog in dezelfde decembermaand geven zij in een 'openlijk schrijven'[57] hun visie op het gebeurde. Dat houdt in de eerste plaats de mededeling in dat van een '*vrijwillig* heengaan' geen sprake was. Vervolgens wordt Van Duinkerkens 'ultimatum' inzake de heropneming van Engelman in de redactie gehekeld. Het geldt hier de onmogelijke eis, aldus de schrijvers, om iemand te doen terugkeren wiens ontslag eertijds een kwestie was van 'een door de volledige toenmalige redactie *(dus ook door A. van Duinkerken)* geëischte onmiddellijke verwijdering'. 'De gronden voor deze onmiddellijke verwijdering willen wij hier niet openbaar maken', zo voegen zij er aan toe, 'niet zoo zeer om den betrokkenen, dan wel om den lezer te sparen. Wij zijn van meening dat de redactie van een katholiek tijdschrift (van *iedere* katholieke publicatie) op dit oogenblik nog dezelfde gedragslijn zou moeten volgen. Engelman's leiding moet in artistiek opzicht funest worden genoemd voor een werkelijk katholiek cultureel leven.' Na vervolgens er melding van gemaakt te hebben dat het ultimatum van Van Duinkerken de bijval verwierf van de redacteuren A.J.D. van Oosten en Antoon Coolen, en na benadrukking van een geringe redactionele inbreng van laatstgenoemde en het 'volledig veronachtzaamd' zijn van het standpunt van uitgever Vos, delen de gebroeders Kuitenbrouwer de lezers mede: 'De eigenaars van het tijdschrift (...) besloten de "meerderheid" in het bezit van het

tijdschrift te stellen. *Door deze keuze, welke het redacteurschap van J. Engelman inhield, werd een eind gemaakt aan het bestaan van "De Gemeenschap" als strijdbaar katholiek maandschrift*.' 'Hoezeer ook de overvloed van feitenmateriaal ons aanlokt een ontwikkelingsgang te schrijven van de geestelijke verwording die uiteindelijk tot ons gedwongen heengaan leidde', aldus de slotfase van deze brief, 'is [het] ons echter liever aan het eind van dit rondschrijven te spreken over het binnenkort te verschijnen maandschrift *De Nieuwe Gemeenschap*, dat thans verder de groote en eerlijke taak zal moeten vervullen welke eenmaal het thans door ons verlaten maandschrift vervulde.'

Wanneer De Nieuwe Gemeenschap kort hierop een feit is, volgt daarin - in de eerste aflevering[58] - toch nog eens uitvoerige aandacht voor de gehele affaire, met publikatie van 'documenten' (onder meer de hierboven geciteerde correspondentie), rijkelijk voorzien van verbindend en noten-commentaar van Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle. In dat commentaar moet vooral Van Duinkerken het ontgelden. Representatief lijkt mij in dit opzicht de aandacht die in een der noten wordt gewijd aan het vermelde feit dat Kuyle, tijdens een redactievergadering waarop de oktoberaflevering 1933 werd opgemaakt, een protest had doen horen omdat uitgever Vos een voor de Hagel-rubriek bestemde bijdrage van zijn hand uitsluitend ter inzage had gezonden aan Van Duinkerken. 'Hij protesteerde hier tegen', aldus genoemde noot, 'omdat het weer een bewijs te meer was voor de hinderlijke wijze waarop Van Duinkerken de hegemonie in de redactie nastreefde.' De kritiek op Van Duinkerken in dit stuk - in termen van beginselloosheid, opportunisme, leugenachtigheid en gedraai - centreert zich rond de in deze uitlating vervatte beschuldiging van machtsdrang, van het zetten van stappen, zoals het in een andere noot heet, 'in de zevenmijlslaarzen van het arrivisme op den weg naar rust en roem'. Als zodanig is deze kritiek ook 'voorbereidend' voor wat ongeveer een jaar later in een Nieuwe Gemeenschap-folder[59] volgt:

'"Gemeenschap" heeft slechts 9 jaren bestaan. Het tiende jaar bestond er slechts gemeenschap tussen redacteuren van de "Vereenigde Katholieke Pers" (de kapitalistisch georiënteerde, aartsconservatieve "Tijd") en redacteuren van andere dagbladen (niet beter georiënteerd en niet minder conservatief) als de Gelderlander.

Negen jaren was "De Gemeenschap" het tijdschrift van de onafhankelijke (niet in arrivisme en baantjeswellust verdoolde) Katholieke nieuwere gedachte. Daarna heeft de huidige redactie zonder recht deze erfenis aanvaard, om haar te verstrooien en te verkwisten. Van Duinkerken, reeds lang als godgeleerd humorist overal aanvaard, wist zich te ontdoen van eenige redacteuren, die hem noodzaakten kleur te bekennen, in zijn speculatie op officieel-katholieke roem en vooraanstaandheid.

J. Engelman keerde op dit tijdstip terug, als ware hij eenige jaren te voren niet door de voltallige redactie uit haar midden verwijderd. A.J.D. van Oosten werd van revolutionair (mede-leider van de R.K. Stormtroepen) reactionnair en uiterst voorzichtig, nadat hij gedwongen was uit de handen van Van Duinkerken een bekrompen salaris te aanvaarden in dienst van hooger genoemde "Ver. Kath. Pers".

L. de Bourbon, nieuwe “kracht” uit de provincie, bleef het volkomen gelijk waar hij zijn talentlooze medewerking offreerde.’

Ik herinner aan de reeds geciteerde latere opmerking van Engelman: ‘In 1934 was Van Duinkerken aan de beurt, om verwijten over “verloochening” te slikken.’ Al even eerder - in boven vermelde beschuldiging, herfst 1933, inzake het nastreven der redactionele hegemonie - lijken die verwijten een aanzet te hebben gekregen, maar deze folder formuleert ze wel heel nadrukkelijk. Ook verderop, wanneer er over Van Duinkerken, ‘volledig ingepakt door de weeke, daadlooze, beginselloosheid van J. Engelman’, gesproken wordt in termen van ‘deze cultuurcumulant (redacteur v.d. Tijd en daarmede van het Centrum, de Nieuwe Dag, Dagblad voor Arnhem, Nieuwe Haarlemsche Courant, redacteur van “De Gids”, redacteur van “Bouwen”, leider van de litteraire omroep van de K.R.O., hoofdbestuurslid van “Petrus Canisius”, lid van tientallen commissies en medewerker van dozijnen periodieken, tenslotte lector in spe aan de Nijmeegsche universiteit)’.

Wat is nu, bij het overzien van deze gehele geschiedenis, er het meest relevant in t.a.v. de in deze studie onderzochte aspecten?

Ik meen dat dat gelegen is in het feit dat zij verheldering biedt t.a.v. de vraag, in welk opzicht en in welke mate de Kuitenbrouwers enerzijds en Engelman en Van Duinkerken anderzijds begrippen als ‘werkelijk katholiek cultureel leven’ en ‘strijdbaar katholiek maandschrift’ een verschillende inhoud zijn gaan geven en hoe daarbij aanvankelijke nuanceverschillen in het denken omtrent de verhouding tussen ‘kunst en leven’ tot echte tegenstellingen verscherpt zijn.

De Kuitenbrouwers blijken genoemde termen bij de controversen van 1933-1934 in dezelfde context te hanteren als eerder, tijdens de periode 1931-1934: in hun distantie van Engelman namelijk. Kuyle had het over ‘de wezenlijke kunst van katholieken’ en over de verdediging van ‘onze beginselen’ in zijn eerste openlijke aanval op Engelman, van juli 1932.

Engelman droeg daar niet toe bij, aldus Kuyle, omdat hij zich - in het gezelschap verkerend van lieden die de waarden geringschatten ‘welke de Kerk precies formuleerde in haar geboden-protocol’ - telkens hachelijk ver waagde ‘van het maar kleine stukje grond, waarop wij tenslotte vast kunnen vertrouwen.’ Ingegraven in ‘zijn aesthetische kazematten’, was hem ‘het schip der Dogma's’ niet toe te vertrouwen. Zoals in Kuyle's opstel van 1932 de kritiek op Engelmans kunstopvattingen (‘irriteerende aestheterij’) en op zijn poëzie (‘lyriek op een paar snaren met sterren, oevergras en overspel’) doorvlochten is met toespelingen op een gespannen voet-verhouding tussen particulier leven en kerkelijk gebodenprotocol, en dat geheel voor hem reden blijkt om Engelman een wezenlijke bijdrage aan katholieke cultuur te ontzeggen, zo mengde precies een jaar later - juli 1933 - ook Henk Kuitenbrouwer in desavouerende zin persoon en werk van Engelman in het beeld van een dichter die in zijn ‘poésie pure’ ‘zijn vuile was te drogen’ hangt. En evenzo blijkt bij de verwikkelingen van einde 1933 en begin 1934 een door morele overwegingen gevoed ‘artistiek opzicht’ de opvatting van de Kuitenbrouwers te bepalen dat er voor Engelman geen plaats kan zijn in de beleidsector van ‘werkelijk katholiek cultureel leven’

en van een ‘strijdbaar katholiek maandschrift’.

Hun voortdurende en diskwalificerende aandacht niet alleen voor Engelmans werk, maar ook, in toespelingen, voor diens particuliere leven wanneer het om zaken als ‘katholieke cultuur’ gaat, lijkt dan de conclusie te wettigen dat in hun opvattingen omtrent de verhouding tussen kunst en leven in het beleid van De Gemeenschap niet slechts het primaat der levensbeschouwing geldt, maar een verstrakte en dogmatische invulling daarvan, inclusief de aan elke redacteur gestelde eis van overeenstemming, in persoonlijk leven en werk gedemonstreerd, met het kerkelijk ‘geboden-protocol’. Gesignaleerd dient daarbij nog te worden dat Kuyle en Henk Kuitenbrouwer binnen het geheel van de ter strikte naleving voorgehouden kerkelijke geboden een toenemende belangstelling tonen voor de sector huwelijk en seksualiteit. De kritiek op Engelman blijft weliswaar verwijten van een te geringe maatschappelijke betrokkenheid bevatten, maar ‘doorslaggevend’ voor fundamentele distantie blijkt tenslotte de ‘vuile was’ der liefdesescapades te zijn. In dit opzicht vindt de kritiek op Engelman plaats in een meer algemeen kader waarbij Kuyle, naar ik eerder - bij de bespreking van de fase 1931-1934 - aangaf, zijn sociaal engagement steeds sterker gaat larderen met felle uithalen naar alles wat hij voor bedreiging van geloof, huwelijk en gezin aanziet en ook Henk Kuitenbrouwer zich t.a.v. ‘Sexualreform’ (IX) niet onbetuigd laat.

En hoe luiden de bevindingen nu t.a.v. de ‘andere partij’ in het zo diep snijdend conflict, Engelman en Van Duinkerken? Voorop kan worden gesteld dat ook voor hen het primaat der katholiciteit blijft gelden. Jan Engelman moge, wat de fase van zijn afwezigheid in de redactie betreft, in de eerder geciteerde correspondentie met Louis de Bourbon beleden hebben dat hij zich in deze tijd ‘weinig kruisvaarder, wel kunstenaar’ voelde, hij moge in die periode zijn contacten met ‘de paganisten’ versterkt hebben en een redacteurschap van De Vrije Bladen vrijwel hebben toegezegd, tenslotte blijkt hij het boven dat laatste te prefereren om ‘alles weer in katholiek verband te doen’, zoals hij in dezelfde correspondentie aangeeft. Maar de explicatie die hij daarbij van dat ‘katholiek verband’ laat volgen, laat tegelijkertijd zien, hoe duidelijk anders Engelman het levensbeschouwelijk primaat in relatie met de kunst opvat dan de Kuitenbrouwers. Hij spreekt namelijk van een ‘katholiek tijdschrift, met ruime opvattingen (...) waarin de kunst niet langer wordt geofferd aan kleine politiek, sociologie en persoonlike hebbelikheden’. Geen dogmatische invulling dus van het principe der katholiciteit, tegenover de reductie der levensbeschouwing tot strikte naleving van ‘het kerkelijk geboden-protocol’ bij Kuyle, worden hier ‘ruime opvattingen’ geformuleerd en de eigen waarde der kunst wordt sterker benadrukt tegenover een haar toebedeelde dienstbaarheid t.o.v. tijd- en persoon-gebonden verschijnselen.

Van Duinkerkens interpretatie van het overwegend principe der katholiciteit lijkt met die van Engelman overeen te komen. Wanneer hij in de eerder geciteerde brief van 15 november 1933 aan zijn mederedacteuren in depreciërende zin spreekt van ‘persoonlike animositeit’ en over ‘krakeel over concrete gevallen van geringe vertegenwoordigende beteekenis’, dan onderscheiden dergelijke formuleringen zich duidelijk van het ‘op de man spelen’ der

Kuitenbrouwers en vertonen zij veel verwantschap met Engelmans afkeer van ‘kleine politiek’ en ‘persoonlike hebbelikheden’. Maar Van Duinkerken had het daarbij over ‘polemiek’ en ‘beginselstrijd’ en Engelman over ‘kunst’. Voor eerstgenoemde blijkt de katholiciteit een ‘strijdbaarder’ gegeven dan voor Engelman. ‘Katholiek verband’ heeft voor Van Duinkerken ook meer en ‘strakkere’ consequenties. Tegenover Engelmans werkzaamheid binnen en vriendschappelijke omgang met het milieu van De Vrije Bladen en Forum en zijn voornemen om van eerstgenoemd periodiek de redactie op zich te nemen, staat Van Duinkerkens meer ‘blokvormige’ en ‘machtspolitieke’ benadering van niet-confessionele sferen: zoals al eerder vermeld, presenteerde hij zijn voorstel voor een nieuwe redactie mede opdat daardoor ‘de toetreding van katholieken tot de redactie van de “Vrije Bladen” [kon] worden voorkomen’ en verantwoordde hij het door hem aanvaarde redacteurschap van De Gids met het argument dat in geval van weigering ‘geen andere Katholiek voor deze functie aangezocht zou worden’. Men zou vanuit deze vaststellingen bijna gaan concluderen tot de blijvende aanwezigheid van een drietal variaties op het adagium van het levensbeschouwelijk primaat: de meest enghartige van de Kuitenbrouwers, de meest ruime van Engelman, en Van Duinkerken daartussen in. Maar de feitelijke implicaties der standpunten maken een dergelijke driedeling niet meer mogelijk. De ‘uitersten’ zijn zozeer van nuances tot tegenstellingen uiteengegroeid, dat niemand meer in het midden kan zitten zonder van beide volkomen geïsoleerd te raken. Bij alle affiniteit met de Kuitenbrouwers in de fase 1931-1934 lijken de z.i. zeer ongewenste gevolgen van hun opvattingen inzake ‘kunst en leven’ - met name het steeds dieper geraken daarvan in de sfeer van persoonlijke animositeit - voor Van Duinkerken doorslaggevend te zijn geweest voor een versterking der, overigens nimmer verbroken, banden met Engelman. Dat Van Duinkerken zelf in die animositeit ging delen - men herinnert zich Kuyle's verwijt, herfst 1933, betreffende ‘de hinderlijke wijze waarop Van Duinkerken de hegemonie in de redactie nastreefde’ - alsmede het feit dat hij vanaf zijn eerste optreden in De Gemeenschap zijn afkeer van onderling gekrakeel en moralisatie belijdt, en deze houding ook inzake de kritiek op Engelman in de fase 1931-1934 demonstreert, geeft dan aan zijn keuze de ‘zwaarte’ die zij ook wel nodig heeft om geen wonderlijke tournure te heten. Voor de Kuitenbrouwers was zij niets dan het gevolg van een ‘ingepakt’ worden door Engelman, van arrivisme en reputatiedrang. ‘Vergaten’ zij daarbij Van Duinkerkens altijd al genuanceerde opstelling en de escalatie in hun eigen standpunten die ook voor Van Duinkerken gevolgen kreeg, de kritiek waarmee ze hem gaan overladen is toch tot op zekere hoogte ‘invoelbaar’. Nog in 1933 omschreef Van Duinkerken Kuyle's kritisch proza als ‘de eisch van het hedendaagsche katholieke geweten’ en in de eerder geciteerde extra Hagel-rubriek aan het adres van Brom, mei 1933, ‘dekte’ hij de wisseling Engelman/Kuyle van 1931 en de oorzaken daarvan. Tegen deze achtergrond komt het spoedig volgende voorstel om Engelman weer in de redactie op te nemen ‘desnoods met opoffering van huidige redactie-leden’ enigszins merkwaardig over. In elk geval deed het dat bij de Kuitenbrouwers, die hun variant van het ‘kunst en leven’-thema, zoals zij dat de nu volgende jaren in De Nieuwe Gemeenschap

voortgezette aandacht geven, goeddeels in het teken plaatsen van felle attaques op de vroegere medestrijders, Engelman maar vooral ook Van Duinkerken.

Die Nieuwe Gemeenschap-bijdragen vallen in strikte zin buiten het kader van deze studie, maar omdat zij een vervolggeluid doen horen inzake de in functie van de onderzoeksaspecten besproken controverse en zij, in hun verscherpte bewoordingen en 'hernomen' aandacht voor het verleden, ook het zicht op een vroeger stadium van die controverse verhelderen, lijkt enige belangstelling ervoor toch wel geboden.

Wat er dan in globale zin over kan worden vastgesteld is, dat de reflectie binnen De Nieuwe Gemeenschap op het de drie aspecten van onderzoek samenbrengende thema van de verhouding tussen 'kunst' en 'leven' nog meer 'enghartigheid' te zien geeft dan de Kuitenbrouwers in hun laatste Gemeenschapsjaren demonstreerden. Werd toen al de opvatting van het primaat der levensovertuiging verstrakt en versmald tot de onvoorwaardelijke eis van een in 'werk' en 'leven' getoonde overeenstemming met het 'kerkelijk geboden-protocol' (met name in de sector der seksualiteit) en leidde daarbij dit standpunt meermalen tot een 'hinderlijk volgen' van de persoonlijke levenswandel, thans staat de kritiek vrijwel geheel in het teken van persoonlijke aanvallen en vernauwt zij zich in verregaande voorkeur voor levensgedragingen tot de bedenkelijkste vormen van fatsoensrakkerij. Van enige specifieke aandacht voor kunst en kunstkritiek is nauwelijks meer sprake. 'Wat de kunst betreft, oordeelen wij dat er meer dan genoeg georakeld is in geheimtaal over de z.g. subtielste onderscheidingen, en de mysteries van vorm en inhoud, en wij zullen daarom liever het werk zelf laten spreken, al blijft het kunstleven aan een regelmatige en gefundeerde critiek onderworpen', meldt de *Verantwoording* van de eerste aflevering[60] nog. *De Nieuwe Norm*, zoals een redactionele beschouwing in het mei-nummer 1934[61] heet, blijkt daarbij die der 'Katholiek-volksche beginselen' te zijn. Deze impliceert, waar zij zich distantieert van de vigerende norm, ook een nieuwe politieke oriëntatie: 'Men oordeelt naar een aantal maatstaven, welke men elkander voortdurend uitleent en die in summa voornamelijk uit Frankrijk of het Duitschland van vóór de nazi-revolutie afkomstig zijn.' Het betreft hier, aldus dit redactionele stuk, 'resten van de liberaal-aesthetische literatuurkritiek' welke vanaf de tweede helft der achttiende eeuw tot in onze dagen met kwalijke gevolgen zijn invloed heeft doen gelden: 'In de académie's, de dichtgenootschappen, de literaire salons zijn de kritische normen geboren, die nog onzen tijd beheerschen. (...) De tijd waarin het literaire werk waarde had naar gelang het in zijn samenstellende deelen de vruchtbare neerslag was van een aantal volksche waarden, is onder den invloed dier pseudo-superieure geestesaristocratie te loor gegaan.' Ook de katholieke literatuurbeschouwing lijkt door 'liberale aesthetiek' aangetast, 'wonderlijk parallel' te zijn gaan lopen 'met den bekenden breeden weg der liberale aesthetiek met conjunctureele vage Roomschigheden' en tot het angstcomplex geleid te hebben 'om in een vers of roman méér te zien dan een al of niet geslaagde artistieke arbeid'. 'Jaren geleden', zo wordt in duidelijke toespeling op een polemisch Gemeenschap-verleden gememoreerd, 'toen er zoo iets als een beginnende "Jongerenbeweging" ontstond, zijn er jonge menschen geweest, die het levenscriterium

poneerden en verdedigden. Uit zedelijke en talentlooze luiheid is dit criterium prijsgegeven. Men had haast en het saaie babbeltje over vorm en inhoud was gemakkelijker. Daarom werd het levenscriterium belachelijk gemaakt; een lichte bezigheid, want in zijn toenmaals geponeerde simpelheid was het inderdaad lachwekkend. Zijn bases waren te smal, het had geen wortels nog geslagen in den rijken, maar verwaarloosden bodem der Katholiek-volksche beginselen. (...) Wij hebben vergeten den samenhang van natuur en bovennatuur tot het basement onzer beschouwingen te maken. Vandaar dat men het volk ziet als een groepeering van klassen - niet als een natuurlijke streef-eenheid - en men van "sociaal" spreekt waar "volksch" de term zou moeten zijn. "Volksch" is ook "sociaal". Het is alleen meer dan dat. Volksch is iedere kunst, die maatschappelijk te verantwoorden is. Het is de kunst die in den meest volmaakten vorm de uitdrukking is van alle universeele menschelijke goederen. De kunst is niet het privilege der burgerlijke salons, noch van het privé-kantoor der partij-bonzen of der revolutionaire huiskamers à la Oome Keesje.' Deze laatste zinsneden leiden de volgende slot-belijdenis in: 'Wij wenschen geen asphalt-literatuur. Wij hebben genoeg van het stuivertje wisselen met de pasmunt van de moderne scepsis, en de vernietiging van deze mentaliteit die ook katholieke mode is geworden, is een onderdeel van onzen strijd. Is deze strijd een propaganda voor een "Prix de Vertu"? Voor een plaats onder de rubriek der voor allen geschikte lectuur? De vraag stellen is haar belachelijkheid bemerken. Niets staat verder van ons af dan een school met Réné Bazins en Hector Malots aan het hoofd. Maar wij willen het volk bevrijden van den zwam der Schöngeisterei, van het preekje voor eigen parochie, wij willen het los maken van de aandacht voor de bigotterie van het "ik", zij dit erotomaan of ziek naar faam.'

Ik gaf de redactionele beschouwing *De Nieuwe Norm* vrij uitvoerig weer, omdat zij representatief blijkt voor wat De Nieuwe Gemeenschap in zijn drie jaargangen als standpunt te zien geeft t.a.v. de drie aspecten van onderzoek en het hen samenbrengende 'kunst en leven'-thema. In die beschouwing en in wat er op volgt klinkt heel wat door wat als vervolg kan worden aangeduid op het geluid dat de Kuitenbrouwers eerder lieten hooren: het onvoorwaardelijk primaat van het 'levenscriterium', dat niet bestaat uit 'vage Roomschigheden' en 'scepsis', maar gefundeerd is in de rijke bodem 'der Katholiek-volksche beginselen.' Maar termen als 'katholiek-volksch' en 'volksche waarden' die men nu als bepalend hanteert bij de literatuurbeschouwing en in oppositie formuleert met de uitgangspunten der 'liberaal-aesthetische' kritiek welke o.m. in 'het Duitschland van vóór de nazi-revolutie' gesitueerd worden, vertegenwoordigen ook een element dat er eerder niet dan wel zeer incidenteel was. Het is het element dat de bij de Kuitenbrouwers al eerder gesignaleerde 'verstrakking' van het levensbeschouwelijk primaat - in de zin van een steeds nadrukkelijker binding van werk en particulier persoon aan het 'kerkelijk geboden-protocol' - 'completeert' met een politiek-ideologisch accent. Aan het begrip 'volksch' wordt in *De Nieuwe Norm* een hoger waarde toegekend dan aan 'sociaal'. Voortkomend uit het geloof in 'den samenhang van natuur en bovennatuur', krijgt het mythische proporties. Tegelijkertijd krijgt het - zij het indirect een zeer impliciet - een actualisering in de toespeling op een negatief

gekwalificeerd literair klimaat in ‘het Duitschland van vóór de nazi-revolutie’.

In zijn mythische en tegelijk actuele betekenislading die het begrip ‘volksche waarden’ in De Nieuwe Gemeenschap gaat onwikkelen, voert het tot een positieve waardering voor een aantal ingrediënten uit het nationaal-socialisme. Dat is een betrekkelijk nieuw element. In de negende jaargang van De Gemeenschap lijkt het zich aan te kondigen via een commentaar van Henk Kuitenbrouwer (IX) waarin relativerend over de wandaden der nazi's wordt gesproken en in goedkeurende zin hun ‘opruimingsbeleid’ inzake ‘Sexualreform’ wordt gemeld. Maar in de schermutselingen rond de redactiewisseling, voorzover die in tijdschriftbijdragen, correspondenties, manifesten en redactionele notulen gestalte kregen, speelde een beoordeling van ontwikkelingen in Duitsland geen rol.

Wat dit zich nu in De Nieuwe Gemeenschap steeds nadrukkelijker manifesterend gegeven voor consequenties heeft inzake de opvattingen omtrent de aspecten van onderzoek, wordt al gauw duidelijk. Ik duidde ze hierboven aan in de termen van een ‘completering’ van het toch al tot een smal ‘geboden-protocol’ verstrakte primaat der levensovertuiging. Daar valt nog wel iets ter concretisering aan toe te voegen. Kuyles start in De Gemeenschap stond in het teken van felle kritiek op het egoïsme en de ‘kapitalistische’ uitbuiting van werkgevers die z.i. marchandeerden met het evangelisch gebod van naastenliefde, maar in zijn laatste Gemeenschapsjaren werd die bewogenheid in toenemende mate gekleurd door uitvallen naar een vooral bij dames van ‘hoogere stand’ gesignaleerde ‘weeldezucht’, in welke context dan veelal honend sarcasme en agressiviteit volgden t.a.v. ‘femmes savantes’, vrouwenemancipatie en alles wat op grond van eigen interpretatie van kerkelijke voorschriften als bedreiging werd gezien van huwelijk en gezinsleven. Het releveren der ‘volksche waarden’ en ‘katholiek-volksche beginselen’ als beslissende criteria op het vlak van levensbeschouwing, politiek-maatschappelijk engagement en literatuurkritiek, voegt nu in De Nieuwe Gemeenschap aan deze versmalde optiek nog wat meer benauwenis toe. Voortgezette kruistochten tegen een door kinderbeperking en geboortenregeling ‘vergiftigde huwelijksmentaliteit’ onder aanvoering van Kuyle[62], krijgen nu een ‘volksche’ dimensie in de belijdenis van ‘liefde voor dit Nederland en voor die op zijn gronden wonen’ - ‘de verrukking der koele rivieren (...) en het spikkelend wit der roomsche kamillen langs den weg (...) En dan de dijken van Holland, waarachter wij het water bedwongen en zijn drift naar land en menschenleven. Dijken waarachter het hooiland ligt en de appelboomgaard, en waartegen de kleine bedoening leunt van den volksgenoot, die in wroeten en in arbeid aan de aarde zijn brood moet winnen’ - culminerend in een lofzang op de kinderen van dit land die, in het wit gekleed, de luister vormen van een Mariaprocessie. En in steeds toenemende mate wenst De Nieuwe Gemeenschap daarbij duidelijk te maken van welke kant deze ‘volksche’ weelde bedreigd wordt. Het is ‘een joodsche beursman’ die de bedoeninkjes der volksgenoten bedreigt, het is de ‘joodsche bioskoopexploitant’ en het is ‘joodsche Sexualwissenschaft’ die het geloof en de zuiverheid der jeugd bederft, het is ‘joodsche pornografie’ die een gevaar oplevert voor het functioneren van een gezonde literatuur. Het is wederom Albert Kuyle

die in termen van het schandelijkste antisemitisme voorgaat, wanneer hij zijn Hagel richt op ‘het joodsche, ietwat uitverkoop-achtige karakter’ van De Groene Amsterdammer[63]: ‘De inhoud is nog een beetje grover geworden. Er zijn nog meer schreeuwbekken bijgekomen, nog meer joden die met hun handen praten, nog meer lieden die maken dat men zich in den vreemde voor zijn Nederlandsche nationaliteit maar al te vaak moet schamen. Het kop- en staartloze ge-Meier van Josephus Jitta doet geen vlieg kwaad, zoolang geen vlieg er door wordt opgeschrikt. Maar de uitgeweken en gederacineerde horde, de handpraters van groot Mokum en de van markt-internationalisme doortrokken Cohens en Jordaan's en de andere Brammen en Mozes'sen, al of niet onder een pseudoniem schrijvend wanneer ze zich (terecht) schamen over hun nu eens niet (o, wonder!) te loochenen afkomst.’ Kuyle verbaast er zich over dat deze ‘vlegels’ de kans krijgen ‘trambalcongrapjes over Hitler te vertellen’:

‘Waarom hiertegen van regeeringswege niet meer en sterker wordt opgetreden is een raadsel, dat niet alleen ons bezig houdt. Want, nog daargelaten de voor de hand liggende reden dat we hier met een bevriend staatshoofd te doen hebben, blijft het blameerend voor een land wanneer een spleetbekkig deel van zijn scribenten hun kromme vingers niet van een groot man af kunnen houden.’ En het kan kennelijk nog erger: ‘Wij zijn van meening dat de vrije meeningsuiting alles minder dan een recht is voor de meesten. Wij zijn van meening dat in deze zaken het spreekkorende en het schrijvende, geestelijke vulgus over een enkele, (scherptandige) kam moet worden geschoren. Blijft er dan al eens een pluk “gezond” haar hangen, dan is dat nòg zoo erg niet. Want wat in *deze* milieus gezond heet is het immers nog bij lange na niet in ons oog, in het oog van menschen die vanuit een zoo zuiver mogelijk gefundeerd beginsel het gewroet beschouwen, dat hier cultureele arbeid heet.’ Men mag dan ook ‘met blijdschap en hoop de dag verwachten waarop dit alles stil zal zijn gedecreteerd. Misschien komt er dan nog eens een Kerstmis met verrukkelijk romantische sneeuw op het prikkeldraad. In de barakken kan dan de kachel met het Dictatuur-nummer van den groenen hand-prater worden aangemaakt.’

Deze Hagel van Albert Kuyle blijkt voor twee redacteuren - A. den Doolaard en Gabriël Smit - een reden om hun redactionele verantwoordelijkheid voor De Nieuwe Gemeenschap op te zeggen. In dezelfde extra-aflevering waarin hiervan mededeling wordt gedaan[64], vormt een en ander voor de resterende redactie aanleiding ‘ons standpunt tegenover Israël uitvoerig te verklaren’. Dat gebeurt dan met name door redacteur Ad. Sassen, via zijn bijdrage *De leeuw van Juda brult*[65], welke inderdaad een verbreding en generalisering te zien geeft t.o.v. Kuyle's Hagel-kroniek: ‘Er zijn vele lieden verontwaardigd geweest over een *Hagel*stukje in het Januari-nummer van “De Nieuwe Gemeenschap”, waarin Albert Kuyle de wassende invloed van het Judaisme in Nederland signaleerde. Hij deed dit nog enkel met betrekking tot het vaderlandsloze bijeenraapsel, dat samenkorst rond het weekblad “De Groene Amsterdammer”. Hij had verder kunnen gaan. De keus is ruim genoeg.’ Aldus opent Sassen zijn beschouwing en ter adstructie van ‘de ruime keus’ noemt hij de aanwezigheid van vele joden in de Nederlandse filmwereld die ‘het ieder werkloos Nederlands cineast van onverdachten huize onmogelijk maken zijn brood in de film-pap te brokkelen’

en meldt hij 'hoe tot voor kort de hoofdstad van Nederland geregeerd werd door een college, waar, van de zeven leden, vijf behoorden tot het ras, dat door de Katholieke Kerk in de middeleeuwen, onwaardig werd geoordeeld over Christenen macht te oefenen'. Na uitspraken 'van enige befaamde denkers en dichters over de Joden bijeengelezen' te hebben (o.m. van Goethe, Herder, Kant, Hegel en Fichte) komt Sassen tot samenvattende conclusies en formuleert dan een antisemitisme dat zich heel nadrukkelijk aandient als een uitwerking van het in de 'Nieuw-Gemeenschappelijke' mentaliteit zo centrale begrip van 'Katholiek-volksche beginselen': 'De Jood kent geen nationale en christelijke traditie. Om zich dus volkomen thuis te voelen in het midden der volkeren, waarin hij verblijft, zal hij dus alle mogelijke moeite doen, om beide te doen verdwijnen. Het is mogelijk, dat hij zich door de wateren des Doopsels, na enige geslachten, een christelijke traditie verwerft, maar deze zal dan Joodschristelijk zijn, gelijk de onze Nederlands-christelijk. De genade van den heiligen geest, heft de nationale eigenschappen, het gehele erfelijk complex niet op. Altijd zullen de Joden zich er dus van bewust moeten zijn, al maakt hun typische arrogantie hun dit moeilijk, dat zij vreemdelingen, gasten zijn in de landen waar zij verblijven. En dat zij zich als zodanig te gedragen hebben.' 'De meeste van de moderne Joden' ziet Sassen zich niet in deze positie schikken: zij zijn in zijn ogen 'de bacillendragers van het cultuur-bolsjewisme, een bacillen-cultuur van Joods-Communistische oorsprong. Het zijn deze die onze nationale lucht vergiftigen. Zij zijn hier overgebracht door de emigranten uit Duitsland. Deze vreemdelingen zijn zo goed als alleen communisten. Wij in Nederland herinneren ons te weinig, dat het Communisme van Joodse oorsprong is. Karl Marx, zijn stichter was een Jood. En er is geen enkele revolutie van de laatste jaren, waarin Joden niet de hoofdrol speelden. Bij de Russische revolutie, de Hongaarse van Bela Kun, die een rijk der dwaasheid, wreedheid en sadisme stichtte aan de Donau, de Beierse van Kurt Eisner, de Berlijnse van Karl Liebknecht, de mislukte Haagse van David Wijnkoop, steeds kan men het brullen van de leeuw van Juda horen.' Ter afsluiting van dit alles volgt dan nog de slotbelijdenis: 'Het is geen haat, die mij deze woorden doet spreken. Immers het is onze plicht voor Israël te bidden. Maar dan met de Kerk op Goede Vrijdag: RECHTSTAAND.'

Waar in de laatste Gemeenschapsjaren van de Kuitenbrouwers hun invulling van het primaat der levensovertuiging het beginsel der katholiciteit reduceerde tot een 'kerkelijk geboden-protocol' met een specifiek accent op de sector van huwelijk- en gezinsbeleving, daar voegt zich in De Nieuwe Gemeenschap het criterium der 'volksch-heid' in en wel met een onvoorwaardelijkheid waarin zich zelfs 'de genade van den heiligen geest' heeft te schikken. 'Het eenige onafhankelijke maandschrift van Katholiek Nederland. Het tijdschrift van de rechtsche revolutie', gaat het blad zich vanaf deze fase - februari 1935[66] - noemen. Enghartige roomsheid mengt zich met racistisch nationalisme tot een onaantastbaar geheel van 'Katholiek-volksche beginselen'. En tot welke griezelige vormen van strijdbaarheid dit leidt blijkt al gauw op alle fronten. Sassen, die in De Nieuwe Gemeenschap met Kuyle wedijvert in het hanteren van de meest grove kritische termen, valt in het februari-nummer 1935[67] een

Groene Amsterdammer-bespreking van Helman aan over de roman *Zuiderzee* van Jef Last, met name vanwege passages erin als: 'Ik ken geen boek waarin een homosexuele verhouding zo breed gezien, zo onbevangen, en zuiver getekend wordt' en Helmans vaststelling inzake het thema der tragische liefde tussen twee werkloze Urkers: 'Hier tast het sociale onrecht ook het sexuele leven aan, het laatste wat de armen restte.' Sassen commentarieert: 'Wanneer *dit* de werking van het sociale onrecht is - dan driewerf, nee duizendmaal dit onrecht gezegend. Wanneer het alleen reeds de homo's uitroeit, dan zouden wij het niet om niet hebben ondergaan. Maar er is een groter sociaal onrecht. Dat bestaat hierin, dat er woordverkopers leven, die ongestraft hun obscene hymne op de zegen van de "mannelijke eros" mogen uitrispen. Dat is het grotere onrecht, een onrecht tegenover de geërgerden, de vernederde mannen en vaders, die het RECHT moeten nemen een straatvuur te maken van deze boeken en een concentratie-kamp voor hun schrijvers en gunstige beoordelaars.'

Ruim een jaar later slaat het redactionele *logboek*[68] over hetzelfde onderwerp nog grovere taal uit, wanneer gesignaleerd wordt dat De Maasbode 'ernstig en waardig' tegen verspreiding van 'propaganda-lectuur voor de homo-sexualiteit' protesteert en de verantwoordelijke minister om ingrijpen 'verzoekt'. 'Men gelooft dus nog steeds aan het proces-verbaal, de procedure, de paragrafen, als aan waardevolle strijdmiddelen tegen schurftige honden, moreele gift-mengers en gecorsetteerde ploerten', hoont de logboekschrijver. 'Zij zullen nog duurdere clubs stichten en van hun propaganda-lectuur bibliophiele edities maken die "litterair verantwoord" zijn. De commissie tot wering van de pornografie kan zich dan breedsprakig en met veel aesthetisch verantwoordelijkheidsgevoel gaan zitten afvragen of het nog net kunst is, (als Jef Last zijn pleidooien voor dezelfde ploertigheid, en als Helman's pleidooi voor Last) of dat het niet onder de boven alles belangrijke kunst mag worden gerangschikt. Van opknoopen, plat branden, lynchen, lubben, uitroeien, doodslaan en ophangen weet De Maasbode niets. Van openlijk met naam, toenaam, adres en broodwinning prijs geven aan de gezonde verachting en aan de gezonde lijfstraffelijke volkswraak nog minder.'

Het laat zich, vanuit een dergelijke context, niet moeilijk raden welk gezichtspunt De Nieuwe Gemeenschap het meest interesseert wanneer het *Over Literatuur*[69] gaat. 'Nog altijd kan men met weemoed terug denken aan de boekenverbrandingen, bij wier licht de eerste, enthousiaste dagmarschen werden afgelegd op weg naar het derde rijk', aldus Albert Kuyle. 'De gekozen brand-offers en het doel waarvoor ze werden verbrand mogen discutabel zijn, het middel blijft uitstekend voor iedere staat met genoeg verantwoordelijkheidsgevoel. In een vorig nummer heeft de redactie van De Nieuwe Gemeenschap zich openlijk een voorstander getoond van strakke tucht ook op het terrein van de boekproductie en boekverspreiding.'

Evenmin lijkt het merkwaardig dat, wanneer het over 'kunst en leven' gaat, schampere agressiviteit tegen 'de boven alles belangrijke kunst' overheerst. 'Toen wij twintig waren', zo wenst Kuyle in het maart-nummer 1934[70] te memoreren, 'waren we het er toch over eens dat de litteratuur niet het alleen-

zaligmakende terrein van geestesarbeid en daadkracht was. We voelden de sokken aan den tand, en verachtten na het onderzoek terecht, hun bloed-arme eenzijdigheid, hun schuldige onwetendheid ten opzichte van de wereld buiten de fraaie letteren en het magere, vergroeide in hen die Gods beeld en gelijkenis hoe langer zoo meer in het smalle toiletspiegeltje van hun letterlievendheid tot een carricatuur maakten.' Waar is het allemaal gebleven, en wat kwam er voor in de plaats? is de suggestie van het artikel. In een kritische context waarin als eerste Ter Braaks naam valt, valt ook de verzuchting: 'Daar zitten we nu met de Vrije Bladen en de sprong in het duister en al die krijgskreten-op-de-binnen-plaats. Van Duinkerken peutert hoe langer hoe zenuwachtiger in zijn historische neus, en wat hij er uithaalt is zoo oudbakken, dat een fatsoendelijke zakdoek-van-een-tijdschrift er zich eigenlijk over schamen moest. (...) Ik begrijp eigenlijk niet, eerlijk, dat ze niet meer geslagen worden. Ik bedoel gewoon geslagen, met de vuist of met de vlakke hand, door menschen die geen tijdschrift en geen journalistiek verweermiddel bij de hand hebben, en toch, afdoende en met overtuiging, willen demonstreeren dat het hun niet lùst altijd dóór dit kwalijk geschrijf gedrukt te zien staan. In een tijd waarin het beste part menschelijkheid in ons, het beste dat wij overhielden uit een grooteren tijd dan deze, zoekt, eerlijk en naarstig zoekt naar een nieuwe basis voor het gemeenschapsleven en naar helden die onze bewonderende blik en ons in-hun-geloovig hart wáárd zullen blijken, in die zelfde tijd determineeren zij de problemen van Lady Chatter[l]ey's Lover, schrijven over een "brooze schilder" en vieren hun kleine ironie en hun peuterig sarcasme bot op een man als bijvoorbeeld Hitler.' Kuyle's beschouwing staat overigens niet geheel in het teken van sombere verzuchtingen. Er wordt ook gewaagd van jongeren 'die de oude sokken van ònze generatie aan den tand gaan voelen' en zich afwenden 'van de francophiele cultuurpanlikkers', al drukken ze 'het nog wat onhandig uit, de jonge jongens'. Als een 'jonge jongen' lijkt intussen ook Kuyle de 'conjunctuur in de vaderlandsche letteren' onder de loep te willen nemen, in elk geval daarbij de neiging vertonend 'om rustig de omgangsvormen van den bedeesden recensent te laten voor wat zij zijn' zoals hij het formuleert in de eerste proeve van literatuurkritiek die hij onmiddellijk op bovengeciteerde overwegingen laat volgen. 'Slachtoffer' in deze kritiek[71] is Gemeenschap-redacteur Louis de Bourbon die het met zijn boekje *Het licht achter Golgotha* - als 'een verhaal van onstilbaar godsverlangen' aan Marsman opgedragen - ontgelden moet met uitspraken als 'wie lult er zoo liederlijk vervelend' en 'Op pagina 33 is de auteur vroeg naar bed gebracht, zooals hij zelf zegt. Maar ik zeg: véél te laat voor iemand die het later zoo tegen het prozaboompje aan zou doen', subtiliteiten die hun climax bereiken in de slotzin van de kritiek: 'Het onstilbaar Godsverlangen gaat in de directiekamer van "De Gelderlander" wel over.'

Vormde voor Kuyles overwegingen inzake literatuur en literatuurkritiek het proza het uitgangspunt, zij vinden bijna een jaar later hun pendant voor wat betreft de dichtkunst in een poëziekroniek van zijn broer Henk Kuitenbrouwer.[72] Bedaagder en minder persoonlijk-agressief herhaalt deze beschouwing - geschreven n.a.v. de eerste 'nog lang niet geslaagde' stemmen in de poëzie op het thema van de 'revolutie van rechts' - de afkeer van het criterium van 'het

steeds tenger wordende aesthetische maatstokje', van de 'vestaalse maagden [die] partijloos zullen waken voor het besmeuren van het zuivere poëzievuur', van hen die 'de revolutie voor kennisgeving aannemen - wat raakt een tijdelijke strijd hun eeuwigheidsdromen? - maar zich verontwaardigd verzetten tegen ieder vergrijp aan de door hen geformuleerde wetten der poëzie'. Dat verzet, aldus Henk Kuitenbrouwer, is maar al te vaak een masker 'voor het meest onvruchtbaar en immoreel individualisme', voerend tot 'het absolute nulpunt van steriliteit en levensschuwheid'. Het wordt de hoogste tijd dat er een einde komt aan de 'z.g. vak-critiek', zij was 'aannemelijk voor de decadenten-tijd, die een sierlijk spelletje zocht te spelen om de verveling te verdrijven'. Wij kennen de tegenwerpingen: 'de hautaine glimlach over de "levenskritiek", het bekoorlijk gegoochel met "kunst en leven", het meelijdend gemompel van "berijmde overtuigingen".' Maar die zullen ons niet terugvoeren naar standpunten van weleer: bij een dergelijke suggestie herhaalt Henk Kuitenbrouwer, tenslotte, de 'nieuwe norm' der 'Katholiek-volksche beginselen': 'Ons oordeel zal niet meer meten met die dodende eenzijdigheid, zelfs als de nieuwe norm nog niet afdoende betheoretiseerd kan worden naar het believen der aestheten, en al weten wij dat hiermee niet de steen der wijzen gevonden is, doch wellicht slechts een reactie ingezet wordt op een te lang volgehouden vergissing.'

Het adagium van het primaat der levensovertuiging, in de laatste Gemeenschapsjaren der Kuitenbrouwers gereduceerd tot de onvoorwaardelijke eis, aan werk en persoon gesteld, van trouw aan het 'kerkelijk geboden-protocol' - bij de interpretatie waarvan een toenemende belangstelling aan de dag werd gelegd voor de sector seksualiteit en huwelijksbeleving -; de 'vervollediging' in de fase der Nieuwe Gemeenschap van datzelfde adagium met 'de nieuwe norm' der 'Katholiek-volksche beginselen', waarin enghartige roomsheid zich met racistisch nationalisme mengde op een manier die tot schandelijke bejegening van medemensen leidde: dat is de ontwikkeling welke het de verschillende aspecten van onderzoek bundelende 'kunst en leven'-thema wat de Kuitenbrouwers en hun tijdschriftelijk milieu betreft doormaakt. Eén facet daarbij - dat De Nieuwe Gemeenschap bovendien rijkelijk heeft ingevuld - kwam in het voorafgaande nog maar marginaal aan de orde. Ik doel op het feit dat Kuyle, Henk Kuitenbrouwer en enkele hunner nieuwe medestrijders hun opvattingen veelal formuleerden in felle distantie van de vrienden van weleer, met name van Van Duinkerken en Engelman. Vooral omdat dit facet licht laat schijnen over de gescheiden wegen die de vroegere makkers gingen en omdat het feiten aandraagt en verheldering biedt inzake de zich nog in de Gemeenschappelijke periode ontwikkelende controversen, wil ik er, ter afsluiting van de bespreking der 'Kuitenbrouwer-variant' in de fase vanaf 1934, enige aandacht aan wijden.

Vanaf het begin laat De Nieuwe Gemeenschap er geen twijfel over bestaan dat zij haar 'beginselstrijd' 'tegen iedere verminking en ontluistering van het leven, waar en door wie ook bedreven', zoals het geformuleerd wordt in de *Verantwoording* van het eerste nummer[73], vooral in het teken wenst te zetten van kritiek op De Gemeenschap, als het orgaan dat zij nu de belichaming acht van

het verraad der oorspronkelijke beginselen. Vooral t.a.v. Engelman en Van Duinkerken wordt daarbij fors 'op de man gespeeld' en geen enkel middel uit het arsenaal van het grofste scheldproza geschuwd. Kuyle gaat daarin 'veelbelovend' voor, met een Hagel-bijdrage in de tweede aflevering.[74] Engelman wordt daarin aangeduid als die heer met dat 'ongezonde gezicht', in gezelschap van 'een paar dames'. (Die vrouwelijke ambiance wordt hem in De Nieuwe Gemeenschap bij herhaling toebedeeld, soms wordt er 'een erotomane jood' toegevoegd.) Conform de traditie van het genre vormt ook de naam van de aangevallene object van kritiek en is er in dit geval sprake van 'de beginletter van Uw familienaam, een letter die U terecht deelt met engerling, en ellendeling en ellemaat en ezel'. Persoon en werk mengend, komt Kuyle tot de uitspraak: 'Gij had door het Roosvenster op het kerkhof terecht behooren te komen', maar in plaats daarvan houdt gij U nu 'bezig in Uw erotischen-slatuin' en met 'het donderjagen in het oevergras'. Ook Van Duinkerken mag zich in deze *Hagel* in een soortgelijke belangstelling verheugen: 'Zijn bewegingen in stijl en stelling doen mij telkenmale aan de goor-buikige leguanen denken die ik met Helman wel ving in een Tunesische oase: ze konden niet vooruit, omdat ze zich te gewichtig voelden.' In de regelmatige aandacht die beide genoemde Gemeenschap-redacteuren nu ten deel valt, tekenen zich 'constanten' af (die zich trouwens in de dagen der definitieve splitsing al aankondigden): Engelman wordt vanwege met felle verontwaardiging gesignaleerde 'erotomanie' en 'aesthetische instelling' in leven en werk, het recht ontzegd op een rol in de katholieke literatuur; Van Duinkerken wordt vanwege zijn opstelling in de Engelman-Kuyle-controverse principeloos opportunisme in dienst van eigen ambitie verweten. Om op dit laatste vlak nog eens Kuyle aan het woord te laten: 'Let eens òp, wat ik U zeg. Let eens nauwkeurig op zijn journalistieke gedragingen, zijn uitlatingen, zijn connecties, zijn vriendelijkheden. Dan zal ook U al spoedig opvallen hoe hij likt en pluimstrijkt in de richting van Nijmegen. En niet naar een leerstoel in de journalistiek, (dàt zou hem nog te vergeven zijn), maar naar een echt professoraat gaan zijn verlangens uit. Vond niet een van zijn bloed-eigen vrienden op zijn schrijftafel tijdens zijn afwezigheid het klad voor een Inaugurale Rede die hij dan toch éénmaal hoopt te houden? Ik weet niet, hoe de titel luidde, maar het moet ongeveer geweest zijn: *Spiegel des Tijds*, een bijdrage tot de kennis van de z.g. principieele periode...'[75]

De kritiek op de vroegere vrienden wordt intussen vrijwel steeds in één geheel en in onderlinge samenhang verwoord en blijkt vaak zijn aanleiding te vinden in de 'officiële' waardering die Engelmans poëzie in deze jaren ten deel valt, met name in de bekroning van de bundel *Tuin van Eros* door de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in 1934. In een kroniek van het *Openbaar Leven* in de augustus-aflevering van de eerste jaargang[76] doet Henk Kuitenbrouwer een poging genoemde bundel in ironiserende termen te bespreken. Dat lukt hem enigermate tot de voorlaatste alinea, waarin hij een 'gebed' van Engelman citerend, tot de opmerking komt: 'Er is op vele manieren bidden mogelijk, vooral in het duister, waar ook de kat geknepen wordt.' Maar dan wordt het hem te machtig: 'Het heeft mij moeite gekost deze toon tot het eind vol te

houden. De walg is mij nu dan ook te hoog geklommen en ik voel me *op een weerzinwekkende manier onteerd* door deze vervuilde bron. Maar het was noodzakelijk om deze walg nog eenmaal te verduren. *Nog éénmaal: opdat het eindelijk en ten lange leste duidelijk zou zijn waarom wij hebben geprotesteerd, niet alleen tegen deze geestelijke schimmelziekte, maar vooral tegen de aanvaardende lafheid en karakterloosheid er rondom*.' In eerste instantie krijgt genoemd 'protest' een spotverzerig karakter: 'goeden avond, tante Anton,/goeden avond, oome Jan/en mijn moeder laat eens vragen/of het nog lang duren kan/met de kleine/liefdepijnen/en de groote zwijnepan?'[77] Of het uit zich in 'eenige hartelijke strophen'[78] namens de redactie ter gelegenheid van bekroning en tweede druk van Engelmans bundel: 'Wàt geest toont hier zijns vleses dartelheden!/Zijn wrakke fantasie vermeit zich in het Eden/der naaktheid, vlàk na d'appelbeet./Dat God en Eva wenen doet hem nauweliks leed. (...)/Ay! Vondel, kom weerom met roskam en met kneppel!/De lucht wordt àl te vuns in Hollands lage greppel,/zij riekt naar klot en moer en naar bedorven zeden./*Gij* stáát dien Asselbergs, die U verraadt op heden.'

Maar het blijft niet, zoals in dit laatste geval, bij 'gelukwensen' op de laatste pagina. Vooral niet als ook Van Duinkerken over de bundel en de 'affaire' er rondom gaat schrijven - niet in De Gemeenschap, maar in een kroniek in De Gids[79] - en dat dan doet in de volgende termen: 'Jan Engelman werd door *Ambrosia* beroemd. Hij droeg aan deze lieve schim zijn nieuwen bundel op, getiteld *Tuin van Eros*. Dit boek verscheen in honderd exemplaren, het werd door de Maatschappij der Nederlandsche Letteren in 1934 bekroond, doch een vraagstuk, dat voorzoover het Villon, Petrarca, Ronsard of Verlaine betreft, geen nieuwe oplossing behoeft, stelde men naar aanleiding van Engelman in katholieke litteratoren-kringen aan de orde met een verbetenheid, die grootsch had kunnen zijn, wanneer ze niet zoo gauw potsierlijk werd. Aanhangers van het lied en tegenstanders van de erotiek raakten onderling slaags op een manier, die inmiddels bewees, dat het niet alles deugd mag heeten wat braaf doet, en die dus het conflict aldra herleidde tot iets minder dan een relletje, namelijk tot het ontstaan van een nieuw maandblad.' Het is vooral de aanduiding 'lieve schim' met betrekking tot Ambrosia die De Nieuwe Gemeenschap met grote verontwaardiging doet reageren. De term komt, in aanhaling maar zonder verwijzing naar de herkomst, in een schampere context voor in een *Berijmde Kroniek* van Henk Kuitenbrouwer over de wederwaardigheden van het blad tot op dat moment.[80] Maar in dezelfde aflevering blijkt ze voor redacteur Gabriël Smit (kort voor diens aftreden als zodanig) de inspiratie te vormen voor een *Cameleontische tragi-comedie*[81], in de vorm van een dialoog tussen een 'baas' die in verwarring en tot vermoeidheid raakt door redacteurschappen van allerlei tijdschriften, w.o. De Gids en De Gemeenschap, en zijn 'lakei'. Het fragment dat betrekking heeft op 'Ambrosia' luidt aldus: 'De baas (na een half uur krassen): Jean, wat was dat ook weer met dien Engelman? - Lakei: Daar heeft U vroeger toch ruzie mee gehad, omdat hij ... U weet wel, ze heette Ambrosia. - De baas: O ja, en nu? - Lakei: Nu is alles weer in orde. - De baas: Geloof je dat? - Lakei: Feitelijk niet, maar ... - De baas: Ik moet toch wat vinden op die Ambrosia. Als ik eens schreef dat ze een schim was, desnoods een lieve schim?

- Lakei: Dat gelooft niemand. - De baas: Maar als *ik* het schrijf? - Lakei: Dan heelemaal niet. - De baas: Ik doe het tòch maar, het is de eenige oplossing. Ik doe er wel wat bij over de schoonheid der Muzen, dan klinkt het aannemelijker. Geef me het prentenboek eens aan.' Het vervolg van deze 'tragi-comedie' meldt dan nog hoe de lakei een maand later zijn meester het december-nummer van De Gids ter hand stelt, bevattende een artikel van diens hand over Engelman, en daar het commentaar bijvoegt dat hij het stuk wel wat 'gewaagd' vindt: 'Ambrosia was toch ook maar een mensch en om dan zóó iets over je te lezen...' De meester blijkt aanvankelijk wat geprikkeld door deze reactie, maar hervindt zichzelf zodanig in een oplossing dat er tenslotte zelfs een 'wijze les' van af kan: 'Ik schrijf voor De Gemeenschap wel weer een ander stuk. Die Engelman, er zit wel wat in die jongen... Je weet nooit, hoe hij nog eens te pas komt. (...) Schrijven of verdrinken. Onthoud dat, Jean. Schrijven is zooiets als zwemmen: schoolslag, rugzwemmen, borstzwemmen. Ik ben alleen maar blij dat het borstzwemmen een beetje uit de mode raakt. Dat was toch te eenvoudig en te rechtuit. Je schoot er zoo weinig mee op. Dat heb je altijd met rondborstigheid.'

De aanvallen in De Nieuwe Gemeenschap op de Gemeenschapsvrienden van een overigens tamelijk recent weleer, worden zelden ondernomen met de wapenen van polemisch vernuft. Maar ze zijn wel onthullend, met name in die zin dat de laatste sluiers worden weggenomen t.a.v. de belangrijke rol die levensfeiten in de controverse Kuyle-Engelman en in de splitsing Gemeenschap-Nieuwe Gemeenschap gespeeld hebben. En onthullende bewijskracht hebben ze daarbij tenslotte ook voor de stelling dat opvattingen inzake de verhouding tussen kunst en leven zich wat de Kuitenbrouwers betreft steeds vaster bonden aan de primaire eis van particuliere trouw aan het 'kerkelijk geboden-protocol' en de 'Katholiek-volksche beginselen'.

Zo uitvoerig als de aandacht moest zijn voor de invulling der Kuitenbrouwers van het 'kunst en leven'-thema in de fase vanaf 1934 (vooral omdat er documenten betreffende de afsplitsing ter sprake dienden te komen, alsmede omdat de 'volksche' dimensie van hun beginselen in De Nieuwe Gemeenschap een ontwikkeling, een 'escalatie' van hun opvattingen meebracht), zo beknopt mag die uitvallen t.a.v. de weergave van de wijze waarop Van Duinkerken en Engelman vanaf 1934 tot het einde genoemd thema gestalte gaven. Nog afgezien van het feit dat die al impliciet in het voorafgaande ter sprake kwam, gebeurde dat namelijk, in steeds toenemende eensgezindheid, in deze slotfase op een manier die geheel representatief mag heten voor De Gemeenschap en als zodanig in de beschrijving en de analyse van de onderzochte aspecten, afzonderlijk en in hun samenhang, al eerder ter sprake kwam.

Wat die eensgezindheid betreft, zou men allereerst kunnen zeggen dat die hun op het vlak der persoonlijke verhoudingen als het ware in het negatieve op het lijf is geschreven vanuit De Nieuwe Gemeenschap, waarin zij als gemeenschappelijk doelwit der kritiek fungeren en een scheldproza naar het hoofd geslingerd krijgen dat even distantiërend werkt t.o.v. de aanvallers als verbroederend t.a.v. henzelf. Dat is al te merken aan de toon waarop Van Duinkerken in zijn

hierboven geciteerde poëziekroniek over Engelman, in De Gids van december 1934, de controverse Kuyle-Engelman bespreekt. De wijze waarop Kuyle daarbij het 'levenscriterium' invulde, wordt daarin 'potsierlijk' genoemd en het in samenhang daarmee gemelde ontstaan van De Nieuwe Gemeenschap wordt tot de orde van een polemisch bagatelle - namelijk 'minder dan een relletje' - gerekend. Dat is toch wel een volledig andere terminologie dan Van Duinkerken tot vrij kort hiervoor - namelijk tijdens de 'Engelman-loze' fase van De Gemeenschap - bezigde. De zich ook in die periode handhavende waardering voor Engelman bleef immers tot tenminste halverwege 1933 in de schaduw van de solidariteit met Kuyle, wiens 'zuiveringsarbeid' - zoals gesignaleerd - als 'de eisch van het hedendaagsche geweten' werd betiteld en eenmaal zelfs - in de extra *Hagel* aan het adres van Brom, mei 1933 - er toe leidde dat het overboord gaan van loodsen als Engelman - en de redenen daarvan - alsmede het aan boord komen van Kuyle, in de context vermeld werd van het 'levende' karakter van De Gemeenschap.

Zoals het niet onbegrijpelijk is dat De Nieuwe Gemeenschap als door een horzel gestoken reageert op de 'lieve schim'-aanduiding inzake Ambrosia in de Gidskroniek, zo is het voor de hand liggend om in Van Duinkerkens zeer duidelijke distantie van Kuyle en toenadering tot Engelman de invloed te zien werken van de manier waarop de beide Gemeenschap-redacteuren in De Nieuwe Gemeenschap worden bejegend.

Tenminste als een versterkend effect op verwijdering resp. toenadering voegt zich daarin en daarbij dan nog een steeds manifester verschillende houding van de Kuitenbrouwers enerzijds en Engelman en Van Duinkerken anderzijds t.a.v. de Europese en Nederlandse politiek-maatschappelijke actualiteit. Terwijl eerstgenoemden zich duidelijk in dienst stellen van 'de rechtsche revolutie', attaqueren beide Gemeenschap-redacteuren met name de anti-godsdienstige en cultuur bedreigende ingrediënten van het nationaal-socialisme en later de religieuze pretenties van rechtse bewegingen als die van Franco in Spanje. Met deze inhoudelijk tegengestelde politieke keuze gaat een verschil in 'zwaarte' van het politiek-maatschappelijk engagement gepaard: terwijl het bij de Kuitenbrouwers verbinding aangaat met het levensbeschouwelijk primaat en in de combinatie van 'Katholiek-volksche beginselen' mythische proporties krijgt, komt het in De Gemeenschap steeds meer in de orde der tijdgebonden verschijnselen te liggen, waar overheen de waarde reikt van een, gelijkelijk religieus en artistiek bepaald, 'buitentijdig' perspectief.

Waar de wegen der beide 'partijen' in de loop van 1934 zo ver uiteengaan - zowel op het vlak der persoonlijke verhoudingen als in de beoordeling van schrifturen en tijdschriftactiviteiten, als ook inzake politiek-maatschappelijk engagement - daar dient zich ook de consequentie aan van een verschillende invulling van het 'kunst en leven'-thema. Wat Van Duinkerken betreft houdt dat ook in dit opzicht een verlaten van een aanvankelijke 'middenpositie' in en een toenadering tot Engelman, met als resultaat voor het tijdschrift dat het, in onderscheid van De Nieuwe Gemeenschap, vanaf 1934 nadrukkelijker de zaak van de literatuur wenst te behartigen en zich weliswaar als een tijd-schrift maar daarbij vooral ook als een *cultureel* blad wil manifesteren.

Bij die toenadering valt enige geleidelijkheid te constateren. Meergenoemd - en ook geciteerd - Gidsartikel van Van Duinkerken van einde 1934 bevat nog passages die, conform de 'vroegere' Van Duinkerken, de ruimschoots aanwezige waardering voor Engelmans poëzie van enige reserve voorzien. Wanneer de auteur de bekende Ambrosiacantilene uit Engelmans bundel *Sine Nomine* ter sprake brengt, merkt hij op: 'Het is mij even onmogelijk, met deze cantilene in te stemmen als haar niet te bewonderen: zij bezit al het aroma van de poëzie en mist er toch het wezen van. (...) Opgebloeid uit een vervoering, die bij haar doortocht van het gemoed naar de lippen, nauwelijks het verstand begroette, zweemt zij te zeer naar het verrukkelijk, doch onverstaanbaar gestamel van een kind onder te groote emotie, dan dat zij als formule van de menschelijke aandoening geldig kan blijven.'

Men herinnere zich het artikel *Forum of Aeropaag* van oktober 1933 in De Gemeenschap, waarin Van Duinkerken ook over Engelmans betekenis sprak in termen van 'het kind', waarvan 'de katholiek' zich onderscheidde maar met wiens 'speelsche vitalisme' het katholicisme als 'een leer van levensaanvaarding' zich 'zeer wel' kon verenigen. Enige behoefte aan benadrukking van levensbeschouwelijke waarden ter onderscheiding van de overigens gewaardeerde kwaliteiten der 'poésie pure' blijkt Van Duinkerken in deze kroniek nog te behouden. En een weerklank daarvan valt wellicht nog te beluisteren in het gegeven dat in de gezamenlijke - en 'gezamenlijkheid' bevorderende - strijd die beide redacteuren de komende jaren voeren tegen de dreigingen van het nationaal-socialisme, Van Duinkerken de levensbeschouwelijke aspecten en Engelman de meer specifiek-artistieke behartigt. Maar aan dat gegeven dient onmiddellijk de vaststelling te worden toegevoegd dat een dergelijke 'taakverdeling' met de jaren vervaagt, niet dan in oppervlakkige zin als 'ter onderscheiding' kan worden aangevoerd, en dat onder die oppervlakte de opvattingen van Van Duinkerken en Engelman inzake 'kunst en leven' steeds meer gaan overeenkomen. In de twaalfde jaargang (1936) protesteert Van Duinkerken als gelovige tegen de antisemitische praktijken van het nationaal-socialisme en houdt Engelman pleidooien voor de waarde van het individuele kunstenaarschap (Slauerhoff, Kogan) tegen de 'barbarij' der tijden. Maar beide houdingen raken elkaar: Van Duinkerken stelt tegenover de brallende macht van het getal in het nationaal-socialisme het belang van de persoonlijke bezieling en met name van de artistieke begeestering daarbij, terwijl Engelman als 'het wezenlijkste bestanddeel der Lyriek' het onverzadigd zijn door het aardse en het verlangen 'naar het vaste licht van het tijdelooze' (XII) formuleerde. Ten aanzien van de dertiende jaargang kon ik dan ook al eerder in dit hoofdstuk samenvatten: Van Duinkerkens apologie van de eenvoud der evangelische beginselen krijgt herhaaldelijk gestalte in pleidooien voor de zuiverheid van 'de prille schoonheid van het pure, belangeloze lied' (XIII), terwijl Engelmans verdediging der artistieke waarden in hetzelfde jaar culmineert in het benadrukken van de religieuze dimensie erin. (XIII)

Het levens-beschouwelijke en het literatuur-beschouwelijke aspect, die in De Gemeenschap voortdurend de orde der 'geestelijke waarden', der 'ontstoffelijking' delen, komen, naarmate de actualiteit somberder wordt en de oorlogsdrei-

ging groter, dichter nog bijeen in het met name door Van Duinkerken en Engelman beleden perspectief van een zowel religieus als artistiek bepaalde 'buitentijdigheid'.

Het is dit perspectief dat de 'kunst en leven'-opvatting van Engelman en Van Duinkerken steeds sterker gaat beheersen en daarbij geheel doet afwijken van die der Kuitenbrouwers. Stellen dezen beide elementen steeds meer onder de heerschappij van 'volksche' beginselen en in dienst van de 'rechtsche revolutie' Engelman en Van Duinkerken gaan in hun beschouwing van zowel 'kunst' als 'leven' steeds meer abstraheren van een gebondenheid van die aspecten aan een politiek-maatschappelijke actualiteit. In het gemengd religieus/artistiek samengestelde ideaal van 'de zaligheid/van 't vaderland der dwazen', zoals Van Duinkerken het formuleerde (XIII), van het 'eeuwig veilig, eeuwig vrij,/ eeuwig stil en God nabij', zoals Engelman het benoemde (XIII) - waarin het primaat van de geloofsovertuiging gecombineerd is met de specifieke impuls van de artistieke inspiratie - verdwijnt nagenoeg een gespannen-voet-verhouding tussen de criteria van het 'leven' en die der 'kunst'. De bijdragen van Engelman en Van Duinkerken aan de laatste jaargangen van De Gemeenschap staan - in grote eensgezindheid - voortdurend in het teken van deze ontwikkeling. 'Het is een zeer zware tijd. Gog en Magog hebben elkaar gevonden, we gaan er op of er onder. Maar er zijn meer crisissen in Europa geweest en werden de eeuwige bronnen uitgeput? Het lijkt zinneloos om verzen te maken. Maar wie van geestelijken stand is kan, *ondanks alles*, onbekommerd zijn. (...) gij kunt, in den grond, niet anders leven dan gij dicht. Gij moet leven naar den aard, naar den adel of den doem van uw gedichten. (...) En wederkeerig zullen uw gedichten wezenlijk gemáákt worden, gevoed door uw leven. Wie zich niet bewust is van dezen cirkelgang, zijn tijd verdoet in apathie of vlotte ironieën, hij is geen dichter, doch hoogstens een begaafd rijmelaar.' Aldus Jan Engelman in 1940, in zijn opstel *Een nieuwe generatie*. (XVI). De opvatting waarbinnen het primaat der religieuze oriëntatie gecombineerd is met waardering van de specifieke waarde der artistieke werkzaamheid - geen kunst 'zonder een ideaal dat metaphysisch is', zal Engelman blijven belijden (XV) - en waarbij 'zustertwisten' (XIV) tussen godsdienst en kunst een natuurlijke verbondenheid en wisselwerking tussen 'leven' en 'kunst' niet in de weg staan, is wat deze Gemeenschap-redacteur betreft niet nieuw. Wel zou men kunnen zeggen dat de actuele rampspoed zijn 'defense of poetry', als in *Een nieuwe generatie* geformuleerd, aanscherpt en dat bepaalde uitspraken erin ('Niet dat men rond moet lopen met reconstructie-plannen en panacees, om kwalen te genezen, die ieder kent, doch fataal moeten uitzieken.') contrasteren met de overtuiging waarmee Engelman in de beginfase van De Gemeenschap zijn benadrukking van het specifieke karakter der artistieke werkzaamheid toch in functie stelde van de 'katholieke reconstructie' en de 'levenstaak'.

Wat Van Duinkerken betreft, is er meer reden om van een ontwikkeling in zijn 'kunst en leven'-opvatting - en dan in de richting van Engelman - te spreken. Wanneer hij drie maanden na verschijnen van *Een nieuwe generatie* de geluiden van dit opstel herhaalt - 'De tijd drukt zwaar op de gemoederen, maar niet op de ware bezieling; die is onverschillig voor tijd en weet alleen, dat schoon en

eeuwig synoniem zijn' (XVI) - dan is het wel mogelijk daarin de echo van vroegere uitspraken te beluisteren, maar ze wijken toch af van met name Van Duinkerkens literairkritische praktijk tijdens Engelmans absentie in het blad. De gegevens die ik in de beschrijving der jaargangen in het eerste hoofdstuk bijeenbracht, geven alle aanleiding om, evenals bij Engelman, ook wat Van Duinkerken betreft invloed der tijdsomstandigheden aan te wijzen inzake de invulling van het 'kunst en leven'-thema tijdens de laatste fase van het tijdschrift. Maar zij bevatten intussen ook aanwijzingen dat Van Duinkerkens versie van genoemd thema naar overeenkomst tendeerde met die van de hem begeleidende redacteur: zoals de strakkere binding aan leer der kerk en aan de maatschappelijke actualiteit zijn literatuurbeschouwing doortrekt in de fase van Kuyle's aanwezigheid, zo klinkt in de laatste periode in harmonie met Engelmans opvatting het geluid door van de specifieke en 'tijdeloze' waarden welke het kunstwerk te bieden heeft.

Conclusie

Na een enigszins uitvoerige beschrijving en analyse van interne nuances en tegenstellingen in hun chronologische ontwikkeling, wil ik aan het slot van dit hoofdstuk terugkeren tot samenvattende aandacht voor wat De Gemeenschap in algemene zin geboden heeft aan verschijningsvormen en verhoudingen inzake de aspecten van onderzoek, en daaromtrent in aanvulling op eerder vermelde bevindingen de volgende slotconclusie formuleren.

Het primaat van het levensbeschouwelijk aspect heeft zich gedurende de gehele geschiedenis van het blad gehandhaafd. In de fase tot 1931 wordt dat primaat in grote eensgezindheid benadrukt. Dat gebeurt met name wanneer er gereflecteerd wordt op de verhouding tussen 'leven' en 'kunst'. Dan accentueert men, vooral in confrontatie van de eigen opvattingen met die van 'andersdenkende' literatoren, de finale dienstbaarheid van de kunst aan 'hoogere belangen', welke gesitueerd worden binnen de geloofswaarden van het rooms-katholicisme. In de belijdenis van de opvatting der 'dienstbare schoonheid' klinkt intussen gedurende deze fase ook door, dat men de artistieke werkzaamheid daarbij als van bijzondere waarde beschouwt en dat die mening impliceert dat er specifieke eisen aan het kunstwerk te stellen zijn. Tot 'specificatie' van die eisen komt men weliswaar niet, maar de opvatting van het sui generis-karakter der kunst belijdt men wel met grote regelmaat en nu vooral aan het adres van het eigen katholieke milieu. Ook op dit vlak overheerst saamhorigheid, zij het dan dat Jan Engelman het eigene van kunstenaarschap en kunst het vaakst en het sterkst benadrukt en dat deze pleitbezorging hem, zeer incidenteel en met behoud van alle kameraadschap, tot enige reserve voert t.a.v. Albert Kuyle en Anton van Duinkerken, in wier literatuurbeschouwing resp. poëzie hij dan de meest wezenlijke en specifieke waarden van het kunstwerk enigszins veronachtzaamd vindt. Bij alle overwegende aandacht in deze periode voor levensbeschouwing en kunst en hun onderlinge relatie, blijft het aspect van het politiekmaatschappelijk engagement ten achter, 'in derde positie'. Het blijkt geheel

afgeleid van het primaat der levensovertuiging en van de ideeën omtrent ‘dienstbare schoonheid’. Het manifesteert zich aanvankelijk nauwelijks, het treedt eerst ‘volwaardig’ op naast de andere aspecten en ‘kleurt’ pas dan de poëzie en poëziebeschouwing in ‘geëngageerde’ richting, als een gesignaleerde politiek-maatschappelijke praktijk van individuen en instanties in strijd wordt geacht met de eisen der rooms-katholieke levensbeschouwing. Het wordt wel met de jaren sterker en institutionaliseert zich in de Hagel-rubriek, waarin Albert Kuyle zich de meest regelmatige schutter toont.

In de fase van 1931 tot 1934 actualiseert De Gemeenschap zich in forse mate, en dat leidt tot verschillende accentverschuivingen in de verschijningsvorm, betekenis en onderlinge relatie der onderzochte aspecten. Het primordiaat der levensovertuiging ondergaat een dogmatische verstrakking en men presenteert daarbij het ‘kerkelijk geboden-protocol’, tot in zijn actualisatie via recente pauselijke zendbrieven toe, als een voor werk en persoon onvoorwaardelijk ‘eisenpakket’. Het politiek-maatschappelijk engagement treedt sterker naar voren. Naast het religieuze wordt het sociale element benadrukt als noodzakelijk bevonden fundament voor artistieke werkzaamheid. Het sterker accentueren van de kerkelijke geboden en van de sociale ‘ondergrond’ waarop het kunstwerk gebouwd dient te zijn, beïnvloedt in deze periode zowel de bijdragen op het vlak van literatuurkritiek als op dat van poëzie en verhalend proza in de richting van hechtere gebondenheid aan kerkelijk gesanctioneerde waarden en politiek-maatschappelijke thematiek. De in de vorige fase vrij continue aandacht voor het specifieke karakter van kunst en kunstbeoefening raakt op de achtergrond.

De laatste periode van De Gemeenschap - vanaf 1934 tot het einde - kan wat de onderzochte aspecten betreft wellicht het duidelijkst worden gekarakteriseerd in zijn contrast met De Nieuwe Gemeenschap. In laatstgenoemd blad verbinden zich het levensbeschouwelijk en politiek-maatschappelijk aspect met steeds stringenter gevolgen tot ‘Katholiek-volksche beginselen’. Deze ‘geëscaleerde’ versie van de ‘religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk’ (De Gemeenschap, *Verantwoording* 1931), voegt bij alle enghartigheid van het verstrakte levensbeschouwelijk primaat nog de benauwenis van een racistisch beginsel, stelt dienstbaarheid aan de ‘rechtsche revolutie’ voorop en laat voor literatuur en literatuurbeschouwing buiten die nadrukkelijke functionaliteit, geen dan wel slechts schampere aandacht toe.

In De Gemeenschap treedt in deze fase de overweging der artistieke waarden juist op de voorgrond. Het literaire en literatuurbeschouwelijke aspect verbindt zich met dat der levensbeschouwing in gemeenschappelijke distantie van totalitaire -ismen en praktijken des tijds en, naarmate de politiek-maatschappelijke realiteit somberder stemt, steeds sterker tot de mogelijkheid van een ‘buitentijdig’ perspectief waarmee over het actuele onheil valt heen te zien.

Eindnoten:

2 Albert Kuyle, *Tweeduizend in vijf jaar*, december 1929, vijfde jaargang nr., 11-12, blz. 394-403.
3 J.E., *De profundis*, januari 1926, tweede jaargang nr. 1, blz. 28.
4 *Een slecht verstaander*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 287-288.
5 J.E., *Ça y est*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 285-286.
6 J.E., *Het Werk*, juli 1925, eerste jaargang nr. 7, blz. 253.
7 J.E., *Nogmaals: de vorm*, augustus-september 1925, eerste jaargang nr. 8-9, blz. 297.
8 In De Tijd van zaterdag 13 maart 1926.
9 In een brief aan Pieter van der Meer de Walcheren van 15 maart 1926. Hier geciteerd naar weergave in het tijdschrift Raam, mei 1970, nr. 65, blz. 25.
10 Jan Engelman, *De School des levens* III (slot), januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 41-47.
11 J.E., *Er is hoop*, januari 1930, zesde jaargang nr. 1, blz. 33-37.
12 A.K., *Vermolmd*, februari 1927, derde jaargang nr. 2, blz. 89-90.
13 A.K., *Een Franciscaansche huldiging of Oom Bor in huis*, mei-juni 1927, derde jaargang nr. 5-6, blz. 202.
14 J.E., *In het voorbijgaan*, juli-augustus 1926, tweede jaargang nr. 7-8, blz. 246.
15 J.E., *Ça y est*, september 1927, derde jaargang nr. 9, blz. 285-286.
16 Albert Kuyle, *Sans peur... et encore quelque chose*, juli-augustus 1929, vijfde jaargang nr. 7-8, blz. 309-311.
17 A.K., *Jacques Schreurs*, februari-maart 1926, tweede jaargang nr. 2-3, blz. 93.
18 A.K., *De Morgenliga*, oktober-november 1927, derde jaargang nr. 10-11, blz. 324.
19 L.K., *Briefje aan de redactie van Roeping*, oktober 1928, vierde jaargang nr. 10, blz. 357-358.
20 H.K., *Boekbespreking*, januari 1928, vierde jaargang nr. 1, blz. 54-55.
21 Anton van Duinkerken, *Wanted Veracity*, oktober 1928, vierde jaargang nr. 10, blz. 344-349.
22 Albert Kuyle, *Tweeduizend in vijf jaar*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 394-403.
23 Anton van Duinkerken, *Gerard Knuvelders Kritieken*, december 1929, vijfde jaargang nr. 11-12, blz. 473-477.
24 *De Stormbal*, januari 1926, tweede jaargang nr. 1, blz. 1-5.
25 J.E., *De profundis*, januari 1926, tweede jaargang nr. 1, blz. 28.
26 Jan Engelman, *Boekbespreking*, oktober-november 1927, derde jaargang nr. 10-11, blz. 325-328.
27 J.E., *Er is hoop*, januari 1930, zesde jaargang nr. 1, blz. 33-37.
28 *Verantwoording*, januari 1930, zesde jaargang nr. 1, blz. 2-3.
29 A.v.D., *Geloof en Inspiratie*, juli 1930, zesde jaargang nr. 9, blz. 365-367.
30 J.E., *Paalvast*, maart 1930, zesde jaargang nr. 3, blz. 127-128.
31 *Mededeelingen*, oktober 1930, zesde jaargang nr. 12, blz. 465.
32 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 26-43.
33 Jan Cartens, *Johannes Aloysius Antonius (Jan) Engelman*, Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1973-1974, blz. 69-76.
34 Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle, *Aan alle abonné's op het maandschrift De Gemeenschap - Aan allen die belang stellen in de waarheid betreffende het uittreden van de beide oprichters en redacteuren H. Kuitenbrouwer en Albert Kuyle*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1934, eerste jaargang nr. 1, blz. 47-57.
35 Kuyle, *Onder de korenmaat*, De Nieuwe Gemeenschap, februari 1934, eerste jaargang nr. 2, blz. 112-115.
36 *Extra Hagel*, mei 1933, negende jaargang nr. 5, blz. I-XIII.
37 Albert Kuyle, *Alarm*, ingeleid door Anton van Duinkerken, Vox Romana, Schiedam z.j. (inleiding v. Van Duinkerken gedateerd: Driekoningen 1933).
38 *Op den kandelaar*, bijdrage aan de rubriek Kunst en Letteren in De Nieuwe Eeuw, 2 maart 1933, zestiende jaargang nr. 810, blz. 746-748.
39 In een brief gedateerd 16 augustus 1933. Verzameling Engelman, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag, E 3171 B 1, 1933, VIII, 16-6 bl.
40 Gestart in de *Hagel*-rubriek van september 1929, vijfde jaargang nr. 9, blz. 349-352.
41 Kuyle, *Notities*, januari 1932, achtste jaargang nr. 1, blz. 35-38.
42 Albert Kuyle, *Werkverschaffing*, november-december 1931, zevende jaargang nr. 11-12, blz. 522-539.
De inhoudspagina - blz. 41 - van de februari-aflevering 1932, achtste jaargang nr. 2, bevat de volgende mededeling: 'Door wisseling van censor, is het Nov.-Dec. nr. 1931 van ons tijdschrift zonder censuur verschenen, hetgeen met name tot gevolg heeft gehad, dat daarin een bijdrage

van Albert Kuyle, *Werkverschaffing* is afgedrukt die, volgens schrijven vanwege Z.H. Exc. den Aartsbisschop, bij normale gang van zaken, door de censuur niet zou zijn doorgelaten.'

43 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 26-43.

44 *Op den kandelaar*, bijdrage aan de rubriek Kunst en Letteren in De Nieuwe Eeuw, 2 maart 1933, zestiende jaargang nr. 810, blz. 746-748.

45 *Hagel*-bijdrage maart 1931, zevende jaargang nr. 3, blz. 155-159.

46 Anton van Duinkerken, *Dichters van Het Venster*, mei-juni 1932, achtste jaargang nr. 5-6, blz. 330-336.

47 Verzameling Engelman, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag, E 3171 B 1, 1932, XI, 21- 3 bl.

48 Jan Engelman, *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 26-43.

49 Verzameling Engelman, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag. De twee brieven waaruit in de volgende zinnen geciteerd wordt, zijn geregistreerd als E 3171 B 1, 1933, XI, 10-2 bl., resp. E 3171 B 1, 1933, XI, 22-4 bl.

50 Brief aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag. Hij werd ook opgenomen in de bij noot 34 vermelde bijdrage van Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle, *Aan alle abonné's op het maandschrift De Gemeenschap*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1934, eerste jaargang nr. 1, blz. 47-57.

51 Brief aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

52 Brief aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag. Hij werd ook opgenomen in de bij noot 34 vermelde bijdrage van Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle, *Aan alle abonné's op het maandschrift De Gemeenschap*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1934, eerste jaargang nr. 1, blz. 47-57.

53 Brief aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

54 Notulen van de vergaderingen van de Stichting De Gemeenschap, aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag, melden d.d. 19 juni 1934 als leden van deze Stichting: prof. W. Pompe (voorzitter), A. Oosterbaan, H. Nelissen, L. Brom, A. van Duinkerken, ir. S.v. Ravesteyn, ir. S.v. Schaik, jhr. R. Radermacher Schorer en W. Maas. Vanaf 8 november 1935 vermelden de notulen niet meer de naam A. Oosterbaan, vanaf 20 december 1935 ontbreken de namen van jhr. R.M. Radermacher Schorer en ir. S. van Ravesteyn, terwijl het verslag van de vergadering van 1 juni 1939 het verzoek van de heer Leo Brom vermeldt om van zijn functie als bestuurslid der Stichting ontheven te worden.

55 In de notulen van de redactievergadering van De Gemeenschap, d.d. 21 december 1933, aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

56 Genoemde notulen vermelden ook zijn leiding der vergadering en bevatten voorts o.m. het volgende door Van Duinkerken ter kennisgeving verstrekte bericht: 'een door Kuyle aan Het Volk gedaan verzoek om een interview over de redactiewijziging van D.G. van hem op te nemen'; 'het was aan Van Duinkerken inmiddels mogelijk gebleken de redactie van Het Volk een tegengesteld advies te geven;' zo wordt daaraan toegevoegd.

57 Aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag. Als 'rondschrijven' gedateerd: Utrecht, Kerstmis 1933, heeft het dezelfde opdracht als de onder noot 34 vermelde bijdrage van Henk Kuitenbrouwer en Albert Kuyle aan de eerste aflevering van De Nieuwe Gemeenschap.

58 Zie noot 34.

59 '9+0= 10? De Gemeenschap? De Nieuwe Gemeenschap!': aldus de aanhef van deze folder, aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

60 Redactie, *Verantwoording*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1934, eerste jaargang nr. 1, blz. 2-4.

61 Redactie, *De Nieuwe Norm*, De Nieuwe Gemeenschap, mei 1934, eerste jaargang nr. 5, blz. 218-223.

62 Albert Kuyle, *O-Kee*!, De Nieuwe Gemeenschap, augustus 1934, eerste jaargang nr. 7-8, blz. 358-369.

63 Kuyle, *Over Weekbladen II*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1935, tweede jaargang nr. 1, blz. 57-58.

64 Brochure van De Nieuwe Gemeenschap, *Drie Verklaringen*, blz. 1-7. Deze brochure is ongedateerd. Het feit dat zij reageert op een bijdrage van Kuyle aan het januari-nummer 1935 en dat in de rubriek *Mededeelingen* (blz. 196) van de aflevering 3-4 1935 wordt gemeld dat zij

intussen verschenen is (in een oplage van 3000 exemplaren), wettigt de conclusie dat haar verschijningsdatum in de periode februari-april 1935 gesitueerd kan worden.

65 Ad. Sassen, *De leeuw van Juda brult*, blz. 17-21 in de bij noot 64 genoemde brochure.

66 Achteromslag De Nieuwe Gemeenschap, februari 1933, tweede jaargang nr. 2.

67 Ad. Sassen, *Lob der lächerlichen Affen*, De Nieuwe Gemeenschap, februari 1935, tweede jaargang nr. 2, blz. 117.

68 *Uit het logboek van de redactie*, paragraaf 132, De Nieuwe Gemeenschap, derde jaargang nr. 6, blz. 242-243.

69 Albert Kuyle in een bijdrage aan het hoofdstukje *Over literatuur*, blz. 37-40 in de bij noot 64 vermelde brochure.

70 Kuyle, in de kroniek *Proza, een overweging vooraf*, De Nieuwe Gemeenschap, maart 1934, eerste jaargang nr. 3-4, blz. 196-200.

71 Kuyle, *Kom, kom, niet zoo somber...*, De Nieuwe Gemeenschap, maart 1934, eerste jaargang nr. 3-4, blz. 200-202.

72 Henk Kuitenbrouwer, *Opstand en Poëzie*, De Nieuwe Gemeenschap, februari 1935, tweede jaargang nr. 2, blz. 106-109.

73 Redactie, *Verantwoording*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1934, eerste jaargang nr. 1, blz. 2-4.

74 Kuyle, *Onder de korenmaat*, De Nieuwe Gemeenschap, februari 1934, eerste jaargang nr. 2, blz. 112-115.

75 Kuyle, *Professoraats-Boonen in de week*, De Nieuwe Gemeenschap, juni 1934, eerste jaargang nr. 6, blz. 353-354.

76 H.K., *De zuivere toon*, De Nieuwe Gemeenschap, augustus 1934, eerste jaargang nr. 7-8, blz. 421-425.

77 *Geweigerde pagina*, De Nieuwe Gemeenschap, oktober 1934, eerste jaargang nr. 10, blz. 535-537.

78 Martin Bruyns, *In den tuin van Eros*, De Nieuwe Gemeenschap, november 1934, eerste jaargang nr. 11, blz. 632.

79 Anton van Duinkerken, *Kroniek der Nederlandsche Letteren*, De Gids, december 1934, (II), achtennegentigste jaargang nr. 12, blz. 306-312.

80 H.K., *Berijmde Kroniek. Het tweede jaar*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1935, tweede jaargang nr. 1, blz. 45.

81 G.S., *Cameleontische tragi-comedie*, De Nieuwe Gemeenschap, januari 1935, tweede jaargang nr. 1, blz. 63-64.

III. De Gemeenschap bij bredere beschouwing

een confrontatie van het onderzoek met het bestaande beeld van De Gemeenschap

[Inleiding]

Na een beschrijving der jaargangen van De Gemeenschap in het eerste hoofdstuk en na een samenvatting der beschreven aspecten en een nuancering naar tijdsfase en persoonlijke schakeringen binnen de redactie in het tweede, lijkt het mij nuttig deze studie af te sluiten via een confrontatie van eigen bevindingen met het beeld dat in andere geschriften van De Gemeenschap is gegeven. Nuttig, om tenminste een drietal redenen. Omdat in de bestaande literatuur over De Gemeenschap veelal een bepaald aspect centraal staat, kan door een confrontatie tussen mijn onderzoek en die literatuur datgene wat ik inzake zo'n aspect tot nu toe geformuleerd heb, 'toegespitst', geconcretiseerd en verhelderd worden. Vervolgens lijkt mij een bespreking van andere publikaties tegen de achtergrond van eigen onderzoek een verkieslijke manier om een aantal resultaten en conclusies aan te bieden. En tenslotte: omdat de bestaande literatuur over De Gemeenschap zich, zoals gezegd, vaak op een bepaald onderwerp richt - op de verhouding tussen het blad en het zogenaamde 'rijke Roomsche Leven' bijvoorbeeld, op de vraag hoe het blad zich opstelt temidden van de politiekmaatschappelijke stromingen van de tijd, of hoe het zich vooral als *literair* tijdschrift heeft gemanifesteerd - kan de aandacht voor die literatuur ook een aanzet vormen voor een situering van De Gemeenschap in een levensbeschouwelijk en politiek klimaat en voor een aanduiding van de specifieke identiteit van het tijdschrift in de literatuur en literatuuropvattingen van het interbellum. Als uitgangspunt bij de keuze van te bespreken literatuur heeft gegolden dat (a) alleen die publikaties in aanmerking kwamen die ná de laatste aflevering van De Gemeenschap zijn verschenen en voorts ook (b) alleen geschriften die aspecten van mijn onderzoek raken. In aansluiting op die laatste overweging wil ik nog enkele opmerkingen aan mijn commentaren vooraf doen gaan. Onder de geschriften die ik in dit hoofdstuk bespreek, zijn er nogal wat die niet uitsluitend of niet voornamelijk en in enkele gevallen zelfs niet meer dan in geringe mate op De Gemeenschap betrekking hebben. Het zal duidelijk zijn dat mijn beoordeling ervan uitsluitend hun relatie met mijn onderwerp zal betreffen. Voorts blijken de meeste publikaties weliswaar voornamelijk over een bepaald onderwerp te handelen, maar wat zich in mijn onderzoek voordeed manifesteert zich ook hier: de aspecten zijn niet geheel van elkaar te scheiden en gaan vaak verbinding met elkaar aan. Hoewel ik in de bespreking de literatuur 'per onderwerp' zal groeperen en met die opzet ook mijn aandacht voor verschillende kwesties enigszins hoop te 'spreiden', brengt hun samenhang mee dat

herhalingen in het commentaar niet geheel te vermijden zijn. En tenslotte: een rubricering naar dominantie van een bepaald aspect is het minst toepasbaar op een categorie geschriften die zich door hun ‘integraal’ en ook door hun persoonlijk karakter van de andere onderscheiden en die ik daarom in de bespreking vooraf laat gaan: de ‘memoires’ van enkele nauw bij De Gemeenschap betrokkenen.

De ‘memoires’ van Van Duinkerken, Knuvelder, Helman en Engelman

Zo intens en veelvuldig als Van Duinkerkens betrokkenheid bij de beweging der katholieke jongeren, en die rond De Gemeenschap in het bijzonder, is geweest tijdens de jaren dertig, zo spaarzaam en terughoudend bleek zijn reflectie erop in latere jaren. Hoeft men voor de ‘contemporaine’ fase naast uiteraard zijn regelmatige bijdrage en hoofdredactionele functie in De Gemeenschap, maar te denken aan een brochure als *De Beweging der Jongeren*,[1] zijn ‘nabeschouwende’ aandacht is vrijwel beperkt gebleven tot algemene kwalificaties omtrent de avant-garde functie van ‘vooroorlogse belletristen’. (De Tijd - De Maasbode, 20 oktober 1962) Het meest relevant t.a.v. Van Duinkerkens beschouwing ‘achteraf’ over De Gemeenschap en zijn eigen optreden daarin, zijn in feite de in 1964 in boekvorm verschenen *Brabantse Herinneringen*,[2] maar zowel de autobiografische opzet van dit overigens zeer leesbare boek als de periode waarover deze memoires zich uitstrekken - tot Van Duinkerkens vertrek naar Amsterdam, november 1929 - houden een beperkte aandacht voor De Gemeenschap en eigen activiteiten daarbij in. Voorzover deze *Herinneringen* de schets bevatten van een levensgang als letterkundige, benadrukken zij een proces van ‘een zelfbevrijding uit de ethische overspannenheid van mijn jeugd’ (hoofdstuk XXII) en men moet dan vaststellen dat Van Duinkerken daarbij De Gemeenschap laat fungeren als het tijdschriftelijk klimaat waarin dat proces zijn eindstadium bereikt. Met die optiek is dat wat hij over het blad en over betrokkenen als Engelman en hemzelf zegt volkomen in overeenstemming. Maar dat leidt dan wel tot een overaccentuatie van bepaalde facetten die het historisch beeld vertekent. Die vertekening geldt met name de permanente reflectie in De Gemeenschap op de verhouding tussen literatuur en leven. Zo maakt Van Duinkerken melding (hoofdstuk XVIII) van een ‘Eerste Vergadering’ kort na Pasen 1924, waarop jonge katholieke letterkundigen van verschillende huize te Tilburg bijeenkwamen voor gemeenschappelijke bezinning op dat thema. Hij volgde toen nog de priesteropleiding aan het grootseminarie, waar zijn overheid letterkundige arbeid gevaarlijk achtte en hem tenslotte niet slechts een publikatie- maar zelfs een schrijfverbod oplegde. Op genoemde bijeenkomst maakte Van Duinkerken kennis met Jan Engelman en diens betoog maakte op hem een diepe indruk: ‘Zelden tevoren’, aldus herinnert hij zich, ‘hoorde ik zo onbevangen spreken over kunst (...) Hij citeerde Arthur Schnitzler en Rainer Maria Rilke, polemiseerde terloops met Jacques Maritain en eindigde met woorden van Jean Cocteau. (...) Het eigen leven van het kunst-

werk kreeg bij Engelman de nadruk.' Van Duinkerken typeert Engelman hierbij als representant van de 'Utrechtse jongeren' bij deze vergadering, en in het volgende hoofdstuk (XIX) omschrijft hij de zojuist aangeduide houding van Engelman ter zake de 'kunst en leven'-discussie als karakteristiek voor het standpunt in De Gemeenschap: 'Hij beschouwde de zorg van de kunstenaar voor de gaafheid van zijn werk als een ambachtelijke taakvervulling, die haar eigen zedelijke goedheid in zichzelf heeft en zich hiermee voor het geweten voldoende rechtvaardigen kan. Deze zienswijze verdedigde hij in De Gemeenschap, het maandblad, dat door de Utrechtse jongeren in januari van 1925 werd opgericht.'

Nu meen ik in deze studie voldoende gegevens te hebben verschaft voor de vaststelling dat de zorg van De Gemeenschap in het algemeen en van Engelman in het bijzonder zich wel tot iets meer uitstrekte dan tot de gaafheid van het kunstwerk en 'een ambachtelijke taakvervulling', en dat dit geluid, zij het aan het adres der geloofsgenoten bij voortduring herhaald, overstemd werd door het principe der 'dienstbare schoonheid' en van de ondergeschiktheid der artistieke werkzaamheid aan de 'levenstaak'. Mij zoveel mogelijk aansluitend bij de 'concreta' in Van Duinkerkens typering, wil ik hier het volgende in herinnering brengen: Engelman heeft in De Gemeenschap nimmer gepolemiseerd met Maritain, integendeel, vanaf zijn eerste tot zijn laatste optreden in het tijdschrift heeft hij zich in de 'kunst en leven'-kwestie aan de 'onvolprezen Maritain' gehouden. Zijn distantie, in elk geval in de periode waar Van Duinkerken over spreekt, op dit vlak gold juist Cocteau, voorzover deze zich openlijk tegen Maritain richtte met uitspraken als: 'La prière est la prière; l'art est l'art. Dès que cessent la prière ou la méditation silencieuse, l'art commence'. 'Perfide ketterij', 'fatalen invloed', zo luidde Engelmans commentaar op Cocteau. (1928) En wat die nadruk op 'het eigen leven van het kunstwerk' betreft: in die formulering komt Engelmans pleidooi voor de specifieke rechten en eisen t.a.v. het kunstwerk evenmin voor, wederom integendeel: 'Aan de wezenlijke betekenis van Marsman', zo schreef hij in zijn opstel *De school des levens* (1927-1928), is men tot op heden niet toegekomen. Daarvoor zijn 'zijn kameraden van de Vrije Bladen' voor het merendeel te zeer 'besluitelooze eclectici en mandarijnen van het schoone woord' en daarvoor heeft ook 'de sceptiek van Nijhoff zich te veel bezig gehouden met het zoogenaamde eigen-leven van zijn vers.'

Het gaat er hier uiteraard niet om, de juistheid van Van Duinkerkens herinneringen aan genoemde Tilburgse discussie, en met name Engelmans bijdrage daaraan, te bespreken, maar om vast te stellen dat in deze memoires de opvattingen van Engelman en De Gemeenschap méér worden aangeduid in functie van het relaas over eigen ontwikkelingsgang dan dat zij in hun historische verschijningsvorm worden weergegeven.

Dat geldt tenslotte ook de aandacht in dit boek voor de relatie met en het optreden in De Gemeenschap van Van Duinkerken zelf. Wanneer hij - in hoofdstuk XX - de aanzet daartoe verhaalt in termen van een zich losmaken uit de sfeer der 'ethische getourmenteerdheid' en van een zwenking naar 'onbelemmerde toeleg op mijn literaire bezigheden', memoreert hij de verschijning

van zijn eerste verzenbundel (in 1927) en de reacties daarop aldus: ‘Twee lange feuilletons van L.J.M. Feber in de Maasbode begroetten het als een aanzienlijke aanwinst. Knuvelder schreef er een lang opstel over in Roeping. Kuyle besprak het in De Nieuwe Eeuw, Engelman in De Gemeenschap. Marsman kondigde het aan in De Nieuwe Rotterdamse Courant. Dit nu nog op te halen, zweemt naar ijdelheid. Het verklaart evenwel mijn positie van toen. Ik was nog geen vijfentwintig jaar, ongetrouwd, zonder betrekking, student, maar toch reeds redacteur, toen mijn eerste boekje de inzet leverde tot twistgesprekken over de nieuwe richting van de katholieke poëzie in ons land. Wat mij vooral te goede werd gerekend, was de verscheidenheid van onderwerpen en uitdrukkingsvormen, waardoor ik de materie van de katholieke dichtkunst verbreedde. Ik betrok er gegevens in, die zij tot dan toe zelden of nooit aangeroerd had. Ik had ze ontleend aan de brabantse levenswerkelijkheid. Ze waren uit zichzelf niet religieus van aard, gelijk de stoffen van de priester-dichters meestal waren, doch ik betrok ze in een godsdienstige wereldbeschouwing. Achteraf dank ik deze verbreding grotendeels aan mijn expressionistische voorbeelden uit het buitenland. De tijd was echter rijp voor de doorbraak van nieuwe motieven. Mijn bundeltje verscheen op het geschikte tijdstip. Hier draagt het nu de sporen van, zowel in mijn herinnering als in de ontwikkelingsgang, die weldra voor afzonderlijke katholieke poëzie geen plaats meer openhouden zou.’ ‘Inmiddels’, zo laat Van Duinkerken hierop volgen, ‘verwikkelde zich mijn verhouding tot Knuvelder. Ik heb hem altijd beschouwd als een voorbeeld van ernstige toewijding aan zijn taak. Ik kon hem echter mijzelf niet voorstellen, onder een wilgeboom in de schaduw gelegen met een verrukkelijke verzenbundel in zijn hand en een behoorlijk glas wijn in de bereikbare nabijheid. De edele rechtlijnigheid van zijn gedachtengang vertoonde de mijne maar bij uitzondering.’ ‘Omdat mijn mederedacteur en ik verschillend dachten’, vermeldt Van Duinkerken hierbij als reden van het zich terugtrekken als redacteur van Roeping, terwijl het schrijven van *Verdediging van Carnaval* een jaar later - 1928, hoofdstuk XXII - genoemd wordt als het moment waarop de geregelde medewerking aan dat tijdschrift ten einde komt: ‘Ik mag niet zeggen, dat ik ten opzichte van mijn ideeën bij Roeping op onverdraagzaamheid stuitte. Ik voelde zelf, dat ze zich naar een andere richting bewogen. Op een zaterdag in dat najaar moest ik 's avonds te Utrecht zijn. Jan Engelman nodigde mij uit, bij hem te logeren. Wij gingen de volgende ochtend samen naar de augustijnenkerk op de Oude Gracht, waar ik naast Cornelis Vos kwam te zitten. Na de gezongen mis ontmoetten de utrechtse jongeren iedere zondag elkaar in het café van het Jaarbeursgebouw. Vos dronk er zijn amer picon. Engelmans vrouw kwam ons afhalen, doch bleef eten. Kuyle parodieerde mijn brabanderschap op zijn geestigst. Ik vertrouwde mijn gezelschap toe, dat ik verliefd was. Wij namen op dit heugelijke feit een versnapering. Toen ik naar de trein ging, was beklonken, dat ik met ingang van januari 1929 redacteur zou zijn van De Gemeenschap.’ ‘Ik werd de roomse kunstbedoening en de roomse kunstbevoogding moe’, wordt dan tenslotte vier regels verder - begin hoofdstuk XXIII - geformuleerd als inleidende aanduiding van de aard der bijdragen die Van Duinkerken in De Gemeenschap ging publiceren.

Men ziet hoe al deze citaten de rode draad van het boek - de weg van ‘zelfbevrijding uit de ethische overspannenheid van mijn jeugd’ - strak houden. Maar meteen valt ook de beperktheid ervan te constateren, voorzover zij dienst zouden doen als beeld van Van Duinkerken als Gemeenschapsredacteur en -auteur. Het accentueren van het ‘vernieuwende’ karakter van de eigen poëzie en het onbesproken laten van het ‘Roepingelement’ erin, waarop Engelman in zijn kritische bespreking in de derde jaargang van De Gemeenschap zo nadrukkelijk wees, de weergave van het proces van vertrek uit Roeping en aansluiting bij De Gemeenschap in de zorgeloze termen van verrukkelijke verzen en drank, en tenslotte de karakteristiek van eigen werkzaamheid in het nieuwe milieu onder de noemer der distantie van ‘de roomse kunstbedoening’: het roept allemaal maar één kant op van De Gemeenschap en van eigen bijdrage daaraan. Het was de kant der pleitbezorging van het specifiek-artistieke, die inderdaad aan het eigen kamp met nadruk getoond werd, maar in het totaalbeeld toch maar één facet was van wat men in de reflectie op ‘dienstbare schoonheid’ te zien gaf.

De Brabantse Herinneringen vormen voor wie zich met de persoon en het werk van Van Duinkerken bezig houden een uitermate belangrijk boek. Zowel zij die hem bewonderen - veelal om zijn veelzijdige activiteiten, zijn eruditie en geestige improvisaties - als zijn critici - die wijzen op zijn ‘ongrijpbaarheid’, zijn tournures en zijn neiging om algemene en eigen historie ‘kloppend’ te maken - kunnen in deze memoires heel wat vinden omtrent de persoon achter de geschriften die hun bewondering resp. kritiek gaande maakten. Ik noem het beeld dat ze oproepen van de schrijvende seminarist, die een toekomstig bestaan als letterkundige en tegelijk van priesterlijke taakvervulling als zijn levensperspectief zag, maar ervaren moest dat ‘men’ beide idealen onverenigbaar achtte, die het seminarie verliet ‘niet als de overwinnaar in een geestelijke tweestrijd’ doch ‘als een diep verslagene, die toegeven moest, het onbereikbare te hebben nagestreefd’ en om wie zich bij terugkeer in ‘de wereld’ ‘een verschrikkelijke eenzaamheid’ sloot. En nog ‘tekenender’ is wellicht wat Van Duinkerken vanuit herinneringen aan vroege jeugdjaren schrijft over gevoelens van schaamte: ‘Ze kan niet worden afgewenteld, niet worden gedeeld. Ze vermorzelt iemand. Ze laat hem volstrekt met zichzelf alleen. Als kind heb ik buien van wanhopige schaamte gekend over niets anders dan over het feit, dat ik besta. Mijn leven lang ben ik hier niet vrij van gekomen. Het is misschien ook een tussenruimte, een stootblok voor het stervensuur. In ieder geval vind ik schaamte veel verschrikkelijker dan angst.’ Bij alle belang dat dit boek voor de Van Duinkerken-lezer heeft, moet echter tenslotte de vaststelling worden herhaald dat het onder het aspect waaronder het in deze studie besproken wordt, minder relevantie bezit: de thematiek van de ‘zelfbevrijding’ stond kennelijk een genuanceerd beeld van De Gemeenschap, en eigen werkzaamheid daarin, in de weg.

Ten aanzien van De Gemeenschap kan men Gerard Knuvelder eigenlijk geen ‘betrokkene’ noemen. Hij was het in elk geval in veel mindere mate dan Van Duinkerken en Engelman: hij is nooit redacteur geweest en zijn medewerking

bleef tot incidentele bijdragen beperkt. Feitelijk is er meer aanleiding hem met betrekking tot De Gemeenschap ter sprake te brengen omdat hij in dit blad herhaaldelijk bekritiseerd werd. Door Van Duinkerken (lustrumnummer 1929) vanwege de overeenkomst met 'Mollers methode' inzake literatuurbenadering, door de redactie (oktober '34) vanwege zijn 'slaafschen hartstocht' voor het 'stampkost met boerenworst'-proza van 'Duitsche staatsphilosophen', terwijl zijn duits-georiënteerde staatkundige ideeën een jaar later voor medewerker Criton aanleiding waren hem een gespannen voet-verhouding toe te schrijven met 'de douane van het Hollandse gezonde verstand'.

Niettemin moet gezegd worden dat in een ruimer kader waarin ook De Gemeenschap te situeren is - dat van 'de katholieke jongeren' tussen de wereldoorlogen - Gerard Knuvelder, bijvoorbeeld als Mollers opvolger in de functie van hoofdredacteur van Roeping, een belangrijke rol heeft gespeeld. Gezien de velerlei contacten en onderlinge schermutselingen in dat bredere verband der jongerenbeweging van het interbellum is het dan ook niet verwonderlijk, dat Knuvelder over De Gemeenschap spreekt in zijn 'memoires' die hij onder de titel *Onachterhaalbre tijd, vijftig jaar grasduinen in literatuur*[3] tien jaar na Van Duinkerkens *Brabantse Herinneringen* te boek stelde. Met dat laatste 'gedenkschrift' heeft zijn boekje overigens minder gemeen dan beider 'memorerend' karakter wellicht doet vermoeden: het is in al zijn leesbaarheid minder persoonlijk en bepaalt zich in feite tot een anekdotisch relaas van leeservaringen en vooral van literaire contacten. Wat de aandacht voor De Gemeenschap betreft, vertonen Knuvelders herinneringen met die van Van Duinkerken zowel overeenkomsten als verschillen. Het overeenkomstige is de beperktheid van de aandacht en het feit dat de bespreking van het tijdschrift vrijwel uitsluitend plaats vindt in het kader van het toenmalige katholieke 'kamp'. Een opvallend verschil daarbij is dat Van Duinkerken het specifieke, het afwijkende karakter van De Gemeenschap binnen het katholieke milieu benadrukt, terwijl Knuvelder het onderscheid tussen bijvoorbeeld Roeping en De Gemeenschap in veel 'marginaler' termen aanduidt. 'Een groot deel van de duidelijk artistiek geprononceerde jongeren' (hoofdstuk 19) vond Mollers opvattingen inzake kunst, aldus Knuvelder, 'te strikt gebonden aan religieuze overwegingen' en zocht een forum in De Gemeenschap, dat zich vervolgens op het vlak van potentiële medewerkers als een geducht concurrent van Roeping ontwikkelde. Tot dat summier aangeduide 'anti-Moller'-karakter en tot die feitelijke consequentie van een aanslag op het medewerkersbestand, blijft Knuvelders aandacht voor De Gemeenschap nagenoeg beperkt. Als een forse 'aderlating' voor Roeping vermeldt Knuvelder met name 'de eclips van Anton van Duinkerken' (hoofdstuk 20) uit het tijdschrift en diens overstappen naar De Gemeenschap. Als aanleiding daarvoor noemt hij zijn afwijzend antwoord aan Van Duinkerken die verzocht had om het hoofdredacteurschap van Roeping aan hem over te dragen, en verder de verhuizing van Van Duinkerken naar het Noorden, 'in dit geval Amsterdam, waar hij in 1927 redacteur van het dagblad *De Tijd* werd'. Dat laatste verhuizings-gegeven klopt in elk geval niet met de mededeling van Van Duinkerken aan het slot van zijn *Brabantse Herinneringen*, waarin diens redacteurschap van De Tijd en zijn vertrek naar Amsterdam in een fase worden

gesitueerd - november 1929 - toen hij al bijna een jaar redacteur van De Gemeenschap was. Relevanter dan dit laatste lijkt het mij overigens om vast te stellen dat de wijze waarop Knuvelder zijn verhouding tot Van Duinkerken tekent overeenkomt met zijn weergave van de relatie Roeping-De Gemeenschap. Zoals hij wat de persoonlijke verhouding betreft geen melding maakt van een verschillend denken t.a.v. literatuurbenadering (waar Van Duinkerken in De Gemeenschap en ook nog in zijn *Herinneringen* wel van gewaagde), zo vindt men in zijn boekje ook vrijwel niets terug van wederzijdse kritiek en van verschillen tussen de twee tijdschriften en benadrukt hij de gedeelde 'intense belangstelling voor economische, sociale en politieke problemen'. Met name ook op dat laatste vlak is de kritiek op Knuvelder vanuit De Gemeenschap op bepaalde momenten 'niet mals' geweest. Het geheel onbesproken blijven daarvan in *Onachterhaalbre tijd* is er mede oorzaak van dat het boekje wel erg weinig specifieks over De Gemeenschap biedt. Zou men kunnen zeggen dat Van Duinkerken in zijn *Herinneringen* de eigenheid van het blad wel erg fors aanzet, in Knuvelders memoires gaat het beeld van De Gemeenschap vrijwel geheel op in de optiek van de gezamenlijkheid in het optreden der katholieke jongeren tijdens het interbellum.

Na het gereedkomen van de drukproeven van deze studie, verschenen in het tijdschrift Maatstaf (de afleveringen februari en maart 1978) herinneringen en commentaar van Albert Helman (Lou Lichtveld) inzake zijn relatie met het tijdschrift De Gemeenschap. Onder de titel *Catacomben en Troglodieten* betreft een en ander de periode waarin Helman redacteur van het blad was: van november 1925 tot einde 1931. Gezien het late moment waarop ik van deze Maatstafbijdrage kon kennisnemen, moet mijn reactie erop summier zijn en bij wijze van deze 'inlas' plaats vinden. Aan enig commentaar laat ik overigens graag de notitie vooraf gaan, dat Helmans artikel hoogst interessant is, dat het treffende karakteristieken bevat en relevante informatie, met name ook inzake de censuurkwestie die tot zijn vertrek uit de redactie leidde. Maar dan nu enkele kanttekeningen.

In het eerste gedeelte van zijn artikel merkt Helman op: 'Zal het mij echter, terugblikkend over de vuilnishoop van een halve eeuw, nog gelukken alles weer duidelijk en in het juiste perspectief te zien? Ik was "partij" en ben dat nog steeds. Een vreemdeling en toch "erbij", even wars van banieren als van vaandelvlucht. Een anarchist met afschuw voor bommensmijterij, als men wil. Wat al in de kiem aanwezig was, is in de loop der jaren uitgegroeid; meer is er niet gebeurd. De betekenis die "De Gemeenschap" voor mij persoonlijk gehad heeft in de eerste zeven jaar, en nu achteraf beschouwd nóg heeft, is een heel andere geweest dan voor mijn mederedacteuren (...) Van meet af aan was ik, van verre herkomst, ook de minst geïntegreerde, - die later dan ook het verst is "afgedwaald", zonder verlangen naar vroeger, zonder zelfs de lust tot omzien.'

Ik meen, met alle respect dat ik voor Helman heb, en zonder de opzet om aan een kritische notie een 'beschuldigend' karakter te geven, dat het hem niet geheel gelukt is na een halve eeuw alles nog 'in het juiste perspectief te zien'. Een 'wilde indiaan' tussen roomse cowboys: een dergelijk accent overweegt in

Helmans zelfportret temidden van de Gemeenschapsjongeren, en dat beeld van distantie van het katholicisme der bentgenoten en van hun rechts-politieke sympathieën lijkt me niet geheel conform de feitelijke ontwikkeling in de eerste Gemeenschapsfase en te veel 'ingekleurd' vanuit een later perspectief.

Alvorens aan eigen positie en optreden van Helman aandacht te geven, maak ik een kanttekening bij het beeld dat in deze Herinneringen wordt getekend inzake de opvatting van De Gemeenschap over de verhouding tussen 'kunst en leven'. Helman onderschat daarbij m.i. de feitelijke invloed van Maritain. Over Engelman merkt hij op, dat deze 'terecht nooit erg beïnvloed is' door de franse filosoof, en later in zijn Herinneringen noteert hij als algemeen geldend voor de Gemeenschapsgroep: 'Ook Maritain, met zijn strenge neo-scholastiek, ietwat raar op de moderne kunststromingen toegepast, werd weliswaar gelezen, maar in feite als "onbruikbaar" terzijde gelegd, hoewel niemand het ronduit durfde te zeggen, bij gebrek aan een andere "filosoof".' Deze depreciatie van Maritain contrasteert toch wel heel sterk met de nadruk en de regelmaat waarmee De Gemeenschap zich, zoals ik eerder in deze studie aangaf, in alle fasen gehouden blijkt te hebben aan de 'onvolprezen Maritain' (Engelman). Trouwens, als men in het achtste hoofdstuk van *Art et Scolastique* (Paris, 1935, 3e druk) Maritains advies verneemt: 'Ne séparez pas votre art de votre foi. Mais laissez *distinct* ce qui est distinct' dan komt dit standpunt precies overeen met dat wat De Gemeenschap op het 'kunst en leven'-thema steeds heeft laten horen.

Ook Helman - om nu over te gaan tot bespreking van diens verhouding tot De Gemeenschap - onderscheidt zich niet van zijn mederedacteuren op dit vlak en in zijn bijdragen aan het blad geeft hij aan het 'primordiaat' van geloof en leven dan ook meer aandacht dan hij nu in zijn Herinneringen laat uitkomen. Zo maakt hij nu melding van 'een sarcastisch stuk tegen Henri Bruning', in de derde jaargang, 'waarin ik, geheel in de geest van Engelman, opkwam voor het speelse in de kunst, "zonder exhibitionistische vroomheid, in dit land waar nogal te veel de nadruk valt op het *getuigen*". En dit nadat ik elders in hetzelfde nummer als slotsom had durven beweren: "Niets in de kunst is om zichzelf goed of slecht". Dit was enkele van mijn mede-redacteuren recht tegen de haren ingestreken.' In feite lag Helmans standpunt anno 1927 veel meer ingebed in de veelal per 'adressant' (geloofsgenoot dan wel buitenstaander) genuanceerde opstelling van De Gemeenschap t.a.v. de 'kunst en leven'-discussie. Ik herhaal, uit mijn beschrijving van genoemde jaargang in het eerste hoofdstuk, het volgende citaat van Helman: 'Henri Bruning schijnt het "eerste doel" van àl wat wij doen ("God dienen uit liefde") te verwarren met het "*directe* doel" van elke daad. Dit directe doel kan nooit gegeneraliseerd worden. Het directe doel van het gebed bijv. is God, maar het directe doel van een short story is heel wat anders. Waar wij naar moeten streven is: ons het eerste doel (God) zoo sterk mogelijk bewust maken, en nooit als direct doel na te streven wat zich niet beweegt in de richting van het eerste doel.'

Een jaargang later (1928) schrijft Helman, zoals ik in het eerste hoofdstuk aangaf, over Miguel de Unamuno en hij doet dat ook in deze bijdrage weer in veel 'levenskritischer' termen dan men vanuit zijn Herinneringen zou kunnen vermoeden: 'Niet door het toeval van afstamming en levensloop, maar door dit

inzicht waarmee hij ieder ding mat en ordende, is Unamuno werkelijk een Katholiek schrijver, een der grootste van vandaag. Goed en kwaad ziet hij in hun waarachtige grondvorm: als liefde en haat. Het leed der wereld, het noodlot van de natuur - dat wat modern begrip vergoelijkt als het absolute, onafwendbare kwaad en wat zelfs als supreem egoïsme tot een cultus wordt - noemt hij met diepzinnig-roomsche simpliciteit: erfzonde, de vloek die alleen kon worden uitgewischt door goddelijk voldoening waaraan de eigen menschelijke liefdedaad ons deelachtig maakt.'

Een contrast tussen herinneringen vanuit 'nu' en de feiten van 'toen' blijkt tenslotte ook, waar Helmans relatie met De Gemeenschap niet alleen het rooms-katholicisme maar ook zijn toenmalige taxatie van het fascisme betreft. Helman vertelt in deze van een Rome-reis die hij in 1926 met Albert Kuyle ondernam. Hij had toen al, zo deelt hij mee, een 'aversie voor alle kerks-dogmatisch gedoe': 'Het enige wat mij, toen al, nog in het katholicisme boeide, waren zijn esthetische begeleidingsverschijnselen uit de Middeleeuwen, de grotendeels verketterde mystiek, en de Franciskaanse geest, verflauwd en miskend in de loop der tijden.' Helman doet vervolgens verslag van een 'belangrijke ervaring' in Rome: 'Kuyle en ik stonden ergens samen naar een optocht van zwarthemden te kijken; nog iets nieuws, die keurtroepen van Mussolini, die met hun zwarte vaandels en opgeheven armen door de straten marcheerden. In die dagen droeg je nog een hoed, die ik netjes op mijn hoofd hield toen al de niet-nationale vaandels voorbijtrokken, maar die van mijn kop afgeslagen werd door een van de fanatiekelingen. Ik was zo furieus, dat niet alleen alle "fascisme" voor mij voorgoed had afgedaan, maar dat ik - eenmaal uit Italië weg - er gedurende bijna veertig jaar niet meer naar toe heb willen gaan. Ik begon te denken over de rampzalige betekenis van dictaturen. Wat dééd zo'n Duce, wat deden zijn schoften?'

Het gaat er mij niet om voor genoemd jaar (1926) wat Helman betreft te twijfelen aan een 'beginnend denkproces' inzake het gevaar van dictaturen, en allerminst wil ik verzwijgen welke verzetshouding hij in latere jaren tegen het fascisme heeft aangenomen, maar wel moet ik vaststellen dat in 1926 het fascisme voor Helman bepaald nog niet had 'afgedaan'. Het, door hem overigens vermelde, openingsartikel dat hij bijdroeg aan De Gemeenschap van 15 mei 1930 (men zie mijn beschrijving van genoemde jaargang) is op dit vlak moeilijk mis te verstaan. Onder de titel *Augustinus na 1500 jaar* bespreekt het, vanuit 'de overtuiging dat onze tijd van even groote decadentie is als de tijd waarin Augustinus leefde', in bewonderende zin de actualiteit van deze kerkvader. 'Ook onze tijd', zo merkt Helman op, 'is rijk aan ketterijen. (...) In dit opzicht lijkt onze maatschappij maar al te veel op het Noord-Afrika van de 5e eeuw. Ook wij toch hebben onze Manicheeën en Pelagianen. Was niet een van de voornaamste leerstellingen van Manes dat het verkeerd was kinderen voort te brengen, en huldigt niet drievierde van onze samenleving deze manicheïstische stelling? Augustinus leert radicaal: "Wordt opnieuw kuisch. (...) Laten er weer kinderen komen, onderwerpt u aan de militaire dienst. (...) Wat daaromtrent ook zekere ketters mogen zeggen, de godsdienst van Christus is niet strijdig met het huwelijk, met het eerzaam beroep der wapenen. De Patriarchen der oude

wet hebben zich in het huwelijk geheiligd; en er zijn ook rechtvaardige en heilige oorlogen...” Is het niet alsof een ideale fascist spreekt, wanneer wij deze woorden vernemen?’ De laatste vraag (waarvan de context belet om er ironie in te lezen) mag hier onbeantwoord blijven, maar zij kan wel de conclusie inleiden, dat Helmans Herinneringen, met al hun relevantie, toch te veel vanuit een latere optiek geschreven zijn om een geheel werkelijkheidsgetrouw beeld te mogen heten van De Gemeenschap in zijn eerste fase en vooral van Helmans eigen positie en denken toentertijd.

Als ‘een boeiend stuk politieke en literaire historie’ leidt de essayist Jan H. Cartens enkele beschouwingen in die Jan Engelman onder de titel *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme* in 1964 in briefvorm schreef en na ‘begrijpelijke weifeling’ (Cartens) ongeveer twee jaar later in het tijdschrift Raam publiceerde.[4] Ik heb in mijn studie al eerder aan deze ‘memoires’ van Engelman aandacht geschonken, met name waar het de relatie Engelman-Kuyle en de Nolens-affaire betrof, en ik zal er ook verderop in dit hoofdstuk nog naar terugkeren, als ik inzake genoemde relatie en kwestie enkele publikaties van Cartens bespreek. Hier zal ik de aandacht bepalen tot het aspect waarin deze ‘memoires’ blijkens enkele beginpassages ook hun aanleiding vonden: Engelmans opvattingen ‘achteraf” over de houding der toenmalige katholieke jongeren, met name van De Gemeenschap en van hemzelf, tegenover het fascisme en zijn reactie op het in 1964 verschenen proefschrift van L.M.H. Joosten, *Katholieken en Fascisme in Nederland 1920-1940*, voorzover hij daar de suggestie in trof dat vooral de katholieke jongeren van de jaren twintig en dertig fascistisch besmet waren.

Engelman noemt die suggestie ‘een onjuiste’ en schetst in zijn herinneringen het volgende beeld van de ontwikkeling in het aspect der politiek binnen De Gemeenschap en ook bij hemzelf. ‘Over politiek werd aanvankelijk eigenlijk niet gedacht, al hadden we weinig achting voor het schipperen van de R.K. Staatspartij’, zo wordt de beginfase van dit tijdschrift getypeerd. Die geringschatting van de ‘officiële’ roomse politiek betrof vooral ‘de hardnekkige pogingen om de coalitie tot iedere prijs te behouden, ook als daarvoor beginselen moesten worden geofferd’, zij werd met de jaren feller en escaleerde in het ‘crisisjaar’ 1930 tot een aanval in versvorm op de fractievoorzitter van de Staatspartij in de Tweede Kamer, mgr. Nolens. Zijn eigen betrokkenheid en die van zijn mederedacteuren bij deze zaak beschrijft Engelman als volgt: ‘Ik had wel geen enkel belang bij politieke zaken, maar ik las. Ik wist dat Mgr. Nolens de “uiterste noodzaak” schuwde als vergift, dat hij in zijn fractie een dictator was en de vergadering van de R.K.S.P. aan zijn laars lapte, hetgeen al begon toen hij in 1918 formateur was, de protestantsche fractie naar de ogen keek en zijn eigen troep als lucht en stemvee behandelde. Hij zocht de zaken samen met Colijn wel uit. Het was dus koren op onze molen, toen daar ineens het vers van Wijdeveld binnenkwam, waarin Nolens wel bijzonder cru werd verweten, dat hij verantwoordelijk was wanneer de “bruine man” het doopsel niet ontving; waarin hij een sluwe priester van de Opportuniteit werd genoemd en werd afgeschilderd als een niet te onderkennen priester tussen “gedaas, sigaren,

glazen wijn". Het was een kaakslag in het openbaar.'

Engelmans engagement met deze zaak blijkt, volgens dit relaas, in al zijn felheid ook van korte duur te zijn geweest. In een ontmoeting n.a.v. deze affaire met de minister-president Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck, bleek hem 'de duidelijke oprechtheid van den katholieken staatsman'. 'Het werd', zo overwoog hij verder, 'ook spoedig duidelijk, dat de parlementaire democratie, hoewel zij alleen van diverse kwaden het minst-kwade was, kwaliteiten bezat die we in de jaren-Twintig over het hoofd hadden gezien. De dreiging van "rechts" nam toe, de groote pestilentie stond op uitbreken'. En tenslotte waren het ook vragen als: 'Was ik niet buiten mijn natuur getreden? En was dat gepraat over een "sterk gezag" eigenlijk niet zeer gevaarlijk? Was het niet hypocriet, om Mgr. Nolens zijn "glazen wijn" te verwijten, als iedere bijeenkomst van De Gemeenschap eindigde in een slemppartij?' die hem buiten 'het nare bedrijf' der politiek brachten: 'Andere dingen ging ik doen, waarvoor ik wellicht meer in de wieg was gelegd.' Het zich vrij spoedig realiseren van de kwaliteiten der parlementaire democratie schrijft Jan Engelman in deze 'memoires' niet alleen zichzelf toe, maar een flink deel der toenmalige katholieke jongeren. Dit 'inzicht' fungeert aan het begin van zijn brief zelfs als belangrijkste argument om de suggestie van fascistische besmetting t.a.v. genoemd milieu in zijn algemeenheid onjuist te noemen: 'Het mag zijn, dat de parlementaire democratie, de beslissingen met "de helft plus één", bij hen niet in een goede reuk stond toen zij zich over "politieke" zaken uitspraken, maar dit werd heel anders toen de dreiging anders werd, ernstiger en dichterbij, toen *Mein Kampf* was verschenen en de Rijksdagbrand plaats vond, de macht zogenaamd werd overgenomen.'

Dit adagium van 'geheel anders' laat Engelman gelden voor de periode toen hij De Gemeenschap verlaten had en tenslotte zeer nadrukkelijk voor De Gemeenschap vanaf 1934, als hij er na drie jaar absentie in is teruggekeerd: 'Het was nu geheel anti-Nazi en kon daarin niet worden misverstaan. De stukken van Van Duinkerken tegen "geest" en maatregelen der fascisten waren uitstekend, wij opteerden vóór de Republiek en tégen Franco in de Spaansche Burgeroorlog, wij hadden legio emigranten onder de medewerkers. Ik zelf zorgde voor de medewerking van Nederlandsche literatoren naar wier confessie niet was gevraagd, als zij maar goed schreven. Dit laatste was trouwens ook vóór het conflict mijn richtsnoer geweest.'

Op een der eerste bladzijden van zijn relaas deelt Engelman mee, dat hij zijn herinneringen opschrijft 'zonder archief'. 'Het beste archief', zo voegt hij daar aan toe, 'lijkt me nog steeds de inhoud van de jaargangen van De Gemeenschap, maar die liggen verspreid op zolder.' Zeker nu Engelman dat kennelijk heeft nagelaten, lijkt het mij nuttig die gang naar de zolder wel te maken en het in *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme* geschetste beeld te confronteren met genoemd 'beste archief' zoals ik dat in de twee eerste hoofdstukken heb beschreven en besproken. Ik kom dan tot een viertal kritische kanttekeningen.

1. Wat de eerste fase van De Gemeenschap en Engelmans redacteurschap betreft, doen Engelmans typeringen niet geheel recht aan de regelmaat en de

forsheid waarmee een afkeer van de parlementaire democratie beleden werd. Het slot van deze periode staat in deze 'memoires' geheel in het teken van de Nolens-affaire en laat, bijvoorbeeld, onvermeld Engelmans eigen felheid wanneer het parlementarisme ter sprake kwam. Ik breng uit jaargang 1930 twee uitspraken van hem op dit vlak in herinnering. Zich aansluitend bij een opmerking van Van Duinkerken - 'de richting van het jongere denken is over het algemeen minder gunstig aan het kiesstelsel en het parlementaire bestuur' - schrijft hij in de januari-aflevering van dat jaar: 'het meest brandende vraagstuk van onzen tijd is *het vraagstuk van het gezag*. (...) Een goed gezag is, voor Europa, de practijk van het christendom. En indien bleek, dat het, bij het vigeerende parlementaire systeem, niet meer mogelijk is het leven te fundeeren op zedelijke, op christelijke grondslagen, zouden wij niet moeten aarzelen het parlementaire systeem den doodsteek te geven. Indien dit systeem geen paal en perk kan stellen aan den uitzinnigen geldhandel, aan de Amerikaansche trustvorming (...), aan het grootgrondbezit met de te hooge pachten die een fatale vlucht naar de groote stad veroorzaken, aan de hand over hand toenemende populaire vrijdenkerij en de ongestrafte openbare godslastering in pers, vergadering en radio-uitzending, aan de beschadiging van het algemeen welzijn door de machtspositie der vakbonden en aan de ontwrichting van de volkskracht door humanitaire theorieën die de tien geboden Gods verwateren - dan moet de Grondwet veranderd worden en dan moet dit parlementaire systeem vervangen worden.' En een aflevering later formuleert hij: 'ons bezwaar geldt het totaal van het stelsel, dat bijna geen enkele activiteit meer toestaat, welke niet door een menigte, een conglomeraat van lukraak als gelijk erkende personen is gesanctioneerd'. Dit zijn samenvattende kwalificaties die geluiden herhalen die na het eerste Gemeenschapsjaar in termen van 'democratie en behoudzucht', geroep om 'een waarachtige ultramontaan', 'een die lak heeft aan de helft plus een' en om 'een goede browning' tegen het vigerende parlementaire stelsel, regelmatig opklinken en bewijzen dat een ongeïnteresseerdheid in politicis al gauw gepaard ging met en vervangen werd door een duidelijke anti-democratische gezindheid.

2. De periode waarin de houding tegenover de parlementaire democratie 'heel anders' werd, 'kwaliteiten' ervan beseft werden en 'gepraat over een sterk gezag' als 'zeer gevaarlijk' werd beschouwd, laat Engelman met de fase van zijn absentie in De Gemeenschap (1931-1934) in elk geval te vroeg ingaan. Binnen het blad is er dan van een dergelijke wending niet veel te bespeuren, om maar te zwijgen van incidentele pro-fascistische en antisemitische uitlatingen. Maar ook Engelman zelf laat in deze periode weinig blijken van een veranderde houding t.a.v. de democratie. In zijn Nieuwe Eeuw-rubriek van 2 maart 1933[5] richt hij zich tot De Gemeenschap met o.m. de waarschuwing dat het blad 'zich hoede voor een gevaarlijk "democratisch" sentimentalisme'. 'Dat de redactie moge afzien', zo voegde hij daaraan toe, 'van ongepaste aanvallen op mannen als Gerretson (...), mannen in wier ideaal ook voor katholiek Nederland de schoonste toekomst ligt en liggen zal'. Die waardering voor Gerretson is bepaald niet merkwaardig, want in datzelfde jaar (1933) gaf deze in zijn *Charter van het Nederlandsche Volks-Fascisme*[6] een soortgelijke distantie van

de parlementaire democratie te zien als Engelman in zijn Gemeenschapsbijdragen van 1930 die ik hierboven citeerde. Een tweetal citaten uit genoemd Charter moge voor zich spreken: ‘De grondslag van elke waarlijk groote staatkundige hervorming is een moreel réveil; geenerlei belijdenis, welke ook, eischen wij van onze medestanders, maar wèl de objectieve erkenning van het christelijk karakter van ons volksleven, dat ons recht, onze zeden, onze idealen beheerscht’. En wat de mogelijkheden tot ‘herstel van de natuurlijke verhouding van regeering en volksorgaan’ betreft, hield Gerretson het op de volgende richtlijn: ‘De regeering moet leiden; het volk moet geleid worden. De parlementaire democratie, die deze verhouding omkeert, voert tot anarchie.’

3. Wat nu de laatste periode van De Gemeenschap betreft, ook de sterk benadrukte caesuur van 1934, met de suggestie van een sindsdien geheel ‘democratische’ Gemeenschap aan de ene en een fascistische Nieuwe Gemeenschap aan de andere kant, behoeft enig commentaar. Een aldus aangeduide en getypeerde markering is niet zonder méér juist. Dat ‘meer’ houdt in, dat genoemde caesuur weliswaar aanwijsbaar is - met name ook in een sterk verschillende opvatting t.o.v. fascisme en nationaal-socialisme - maar dat zij geen einde maakte aan ideologische relaties tussen beide bladen. De ‘katholiek-volksche’ beginselen van de Nieuwe Gemeenschap zijn al niet los te zien van regelmatige anti-democratische geluiden in de ‘oude’ Gemeenschap, maar ze zijn evenmin volkomen te scheiden van de reflectie op staatkundig vlak in de latere Gemeenschap - veelal verzorgd door medewerkers als Van Severijnen, Leyendekkers en Van Deurne - waarin aanvaarding van de ‘volkswil’ de voorwaarde behoudt van zijn verenigbaarheid met normen van ‘zedelijkheid’ en met de principes van christendom en katholicisme.

4. Dit voorbehoud bij de suggestie van een ‘democratisch’ karakter van De Gemeenschap vanaf 1934 impliceert óok enige nuancerende bemerkingen bij de kwalificaties die Engelman van De Gemeenschap vanaf 1934 geeft. ‘Geheel anti-Nazi’ is juist, voorzover met name Van Duinkerken en Engelman duidelijk stelling nemen tegen het antisemitisme en tegen ingrediënten van het nationaal-socialisme die een bedreiging inhouden voor religie en cultuur, maar tot grote geestdrift voor en overtuigde verdediging van de democratie is het in De Gemeenschap nooit gekomen. En wat tenslotte de houding t.o.v. de Spaanse Burgeroorlog betreft: ‘vóór de Republiek en tégen Franco’ is geen historisch juiste omschrijving daarvan. De Gemeenschap heeft, na beide partijen in 1936 aan het woord gelaten te hebben, geprotesteerd tegen de pretentie der ‘witten’ het ‘leger van Christus’ te zijn en, tegen de kritiekloze ‘Francofilie’ van de katholieke Nederlandse pers in, het ‘andere geluid’, met name ook uit het buitenland, doen horen. Dat betekende overigens heel wat en, evenmin als dat het geval was t.a.v. de kritiek van Van Duinkerken en Engelman op de nazi's tegen het midden van de jaren '30, is het de bedoeling van mijn kritische kanttekeningen daaraan iets af te doen.

Mijn conclusie kan na het voorafgaande kort zijn. Jan Engelman heeft in *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme* de suggestie willen bestrijden dat genoemde jongeren, met name ook die van De Gemeenschap, fascistisch besmet zouden zijn geweest en hij heeft willen aantonen dat een in den beginne

aanwezige anti-democratische gezindheid al gauw plaats maakte voor het besef van de kwaliteiten der democratie. Slordigheden, onvolledigheid en fouten hebben hem belet in die opzet te slagen. Het 'beste archief' - de jaargangen van De Gemeenschap - toont aan dat het blad zich weliswaar nooit in dienst heeft gesteld van het fascisme, maar dat een besmetting met trekken daarvan - zoals bijv. die welke Gerretson neerlegde in zijn *Charter van het Nederlandsche Volks-Fascisme* - niet steeds buiten de deur is gebleven en ook langer heeft doorgewerkt dan Engelman aangeeft. Genoemde jaargangen laten tevens zien dat het tot een onvoorwaardelijk positieve waardering van de parlementaire democratie eigenlijk nooit gekomen is.

Eindnoten:

1 Anton van Duinkerken, *De Beweging der Jongeren*, Hilversum, 1935.
2 Anton van Duinkerken, *Brabantse Herinneringen*, Utrecht-Antwerpen, 1964.
3 Gerard Knuvelder, *Onachterhaalbre tijd, vijftig jaar grasduinen in literatuur*, Den Bosch z.j. (1974).
4 Jan Engelman, *De katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 26-43.
5 Bijdrage aan de rubriek Kunst en Letteren in De Nieuwe Eeuw, 2 maart 1933, zestiende jaargang nr. 810, blz. 746-748.
6 C. Gerretson, *Charter van het Nederlandsche Volks-Fascisme*, Aristo, jrg. 4, nr. 1, oktober 1933, blz. 3-11.

De Gemeenschap en ‘het rijke Roomsche leven’

Eén aspect in Engelmans memoires heb ik in het voorafgaande onvermeld gelaten. Het betreft de verhouding tussen De Gemeenschap en het zogeheten ‘rijke Roomsche leven’. Engelman laat zich daarover zeer terloops maar ook wel duidelijk uit in de volgende termen: ‘Critische pijlen schoten wij allen af, op wat men nu “het rijke roomse leven” van de jaren '20 en '30 pleegt te noemen.’ Men kan de teneur van deze opmerking kwalificeren als overeenkomstig met uitlatingen van anderen op dit vlak, welke ik in de inleiding op deze studie weergaf. De opvatting dat katholieke jongeren, en met name ook die rond De Gemeenschap, tijdens het interbellum oppositie voerden tegen genoemd ‘rijke Roomsche leven’, blijkt inderdaad vrij algemeen in de literatuur over rooms-katholiek Nederland in de jaren tussen de wereldoorlogen. Juist vanwege het algemene karakter van dat beeld lijkt het mij goed om aan het aspect van de verhouding tussen De Gemeenschap en het ‘rijke Roomsche leven’ afzonderlijke aandacht te schenken. Ik geef daartoe allereerst een beschrijving van genoemd beeld in de bestaande literatuur.

Onder de publikaties op dit vlak heeft grote bekendheid gekregen de documentaire die Michel van der Plas een aantal jaren geleden samenstelde en publiceerde onder de titel *Uit het rijke Roomsche Leven*.[7] In de Inleiding (blz. 9-21) op zijn reportage deelt de auteur over de term die in de titel van zijn boek figureert het volgende mee: ‘Wie voor het eerst de term “Het Rijke Roomsche Leven” gebezigd heeft, weet ik niet. (...) De meeste katholieke Nederlanders zullen zich de uitdrukking herinneren als de naam van een vaste fotorubriek in de Katholieke Illustratie (in de jaargangen van 1926 tot 1932), in welke rubriek telkens een groot aantal plaatjes waren opgenomen die allerlei feiten en feitjes uit het katholieke leven memoreerden. (...) Onwillekeurig deelde zich de indruk mee dat het een nooit genoeg te waarderen geluk was, katholiek te mogen zijn, d.w.z. deel te mogen uitmaken van een volksdeel met zulk een rijkdom. De term suggereerde dat het leven als rooms-katholiek een van zegeningen vervuld leven betekende, dat eigenlijk ver verheven was boven het bestaan van de *arme* niet-katholiek.’ In vervolg en ter toelichting op deze term-omschrijving noemt Van der Plas een aantal elementen die hem karakteristiek lijken voor het ‘rijke Roomsche leven’. Hij benadrukt de zelfbewustheid waarmee men het gelukkige bezit van het geloof in afgeslotenheid van anderen koesterde, waarbij de ervaren rijkdom niet zozeer gevierd werd in verstilde

meditatie maar vooral in een luidruchtig triomfantalisme met demonstratie van numerieke indrukwekkendheid. De auteur signaleert ook de nagenoeg absolute mate van zekerheid die men omtrent het bezit van 'de waarheid' ten toon spreidde en die vooral bleek door kritiekloze volgzaamheid aan een als onfeilbaar beschouwd hiërarchisch gestructureerd kerkelijk gezag. De in afzondering gecultiveerde en tegen 'aanranding' van 'buiten' beschermde zelfverzekerdheid impliceerde, zo maakt deze inleiding bovendien duidelijk, een nadrukkelijke en strijdbare distantie van 'de wereld' en van 'de anderen'. Wat dat afstand nemen van 'de wereld' betreft, spreekt Van der Plas van 'de "werelddwarsheid" waartoe de kinderen van "Het Rijke Roomsche Leven" waren opgevoed': 'Het wemelde, ook in de niet als heiligenlevens gepresenteerde lectuur, leesboekjes en jeugdblaadjes, van sterfbedden, er werd voortdurend naar de hemel gegaan. (...) De hemel leek veruit te verkiezen boven de aarde. (...) Het lijkt er, in een blik achterom, op alsof men van jongsaf stelselmatig werd geoefend in een werelddwarsheid die kluizenaars is voorbehouden.' En ten aanzien van de distantie van andersdenkenden memoreert hij met name de houding tegenover 'de protestanten' wier 'geestelijke armoede' en 'twijfelend zoeken naar de waarheid' in schril contrast werd gezien met eigen geestelijke weelde.

Over contrasten gesproken: als men de elementen die Van der Plas ter typering van 'het rijke Roomsche leven' aanbiedt, overziet en ze in de op de inleiding volgende documentaire inderdaad terugvindt, dan blijkt 'rijke roomsheid' toch wel een merkwaardig samengesteld geheel. Een naar zelfgenoegzaamheid neigende zelfverzekerdheid gaat samen met de behoefte zich in luidruchtig vertoon naar buiten en aan anderen te manifesteren; een mentaliteit van 'werelddwarsheid' blijkt gecombineerd te worden met een presentatie van het eigene in juist zijn meest uiterlijke en profane aspecten, tot in de gedaanten van dansverenigingen en ontspanningsclubs toe.

Van der Plas blijkt het heterogene karakter van het geheel dat onder de term 'het rijke Roomsche leven' geschiedenis heeft gemaakt, niet ontgaan te zijn. Aan de aanzet tot een historische context die hij in het begin van zijn inleiding geeft en waarin hij het ontstaan van de term situeert 'in de tweede decade van deze eeuw (...), toen er, in het langzaam op gang komende proces van de politieke en culturele emancipatie der Nederlandse katholieken, behoefte ontstond aan een begrip dat het zelfvertrouwen van deze bevolkingsgroep in opkomst zou kunnen uitdrukken', voegt hij meer naar het einde een nadrukkelijker psychologische verklaring toe, waarin althans de tegenstelling tussen zelfverzekerdheid enerzijds en de behoefte om zich te bewijzen anderzijds is opgeheven: 'Het triomfante "Roomschen dat zijn wij" en het "Aan U, o koning der eeuwen" kon gaan klinken als de lyriek der opperste zekerheid, terwijl het gezang in werkelijkheid wellicht eerder het geluid was dat een bange groep in het donker maakt (luid stappend, hard zingend) om zichzelf moed in te spreken. Het lijkt het triumfalisme dat, in een ghetto, uit een minderwaardigheidscomplex is voortgekomen.'

Een mogelijk hybridisch karakter dat *Uit het rijke Roomsche Leven* op de lezer maakt, is ook het uitgangspunt van het *nawoord* - 'Leven in een tussengebied' (p. 325-336) - dat Kees Fens aan Van der Plas' documentaire heeft toege-

voegd. Toch lijkt de veronderstelling gewettigd, aldus Fens, ‘dat er een systeem te ontdekken is’: ‘Wie het hele boek gelezen heeft, zal met mij in de hele santenkraam - een erg toepasselijk woord hier - één trek zeker als gemeenschappelijk onderkennen: de afwezigheid van ieder spiertje humor. In het begin van het boek staat de uitspraak: “We zullen ernst gaan maken met onze vreugde”, en een meer symptomatisch programmapunt is moeilijk denkbaar. Laat ik het als uitgangspunt gebruiken. De vreugde gaat hier beoefend worden om de eenvoudige reden, dat blijheid er bij hoort, blijheid om er bij te horen. Blijheid is niet iets natuurlijks, iets vanzelfsprekends, iets ongecompliceerds, blijheid krijgt een plichtkarakter, niet blij zijn is geen gemis, maar een tekort schieten. Een dergelijke plichtsopvatting van de blijheid is alleen mogelijk binnen een als absoluut geziene wereld. Het is geen blijheid die uit vrijheid voortkomt. Alles, zelfs de blijheid, is geordend en noodzakelijk binnen een geheel. Men heeft niet de vrijheid te lachen, men heeft de taak blij te zijn, en dat op een bepaalde gemodelleerde wijze.

Het zal duidelijk zijn, dat binnen een wereld waarin zelfs de blijheid een streng toegewezen plaats heeft, humor een onmogelijkheid is. Humor veronderstelt afstand, vrijheid om iets net in een ander perspectief te zien dan het officiële, voor welke terzijde-visie een bepaald gevoel voor de betrekkelijkheid van veel nodig is.’

Het verabsoluterend karakter van ‘het rijke Roomsche leven’ leidt in Fens' *nawoord* de verklaring in voor de specifieke verschijningsvorm ervan en voor het samengaan in de rijk-roomse praktijk van contrasterende trekken als ‘werelddwarsheid’ en luidruchtig-profane manifestatie: ‘Alleen binnen een absoluut stelsel kan de kleinste bijkomstigheid tot geloofswaarheid worden, en de kleinste inbreuk tot ontrouw, de kleinste aanval van buitenaf tot heiligschennis. Een dergelijke absoluutheid vertoont de wereld van *Uit het rijke Roomsche leven*. Dat er absolute geloofswaarden zijn, zal niemand ook nu ontkennen.

Wat ziet men echter hier? De gewoonste dagelijkse zaken zijn binnen diezelfde absolute sfeer getrokken en dat heeft tot gevolg het omgekeerde: de boven het aardse uitgaande waarheden worden naar beneden getrokken, in het aardse opgenomen, aangepast aan het dagelijkse patroon, waardoor de aarde minder “aards” en de hemel minder “hemels” wordt. Er ontstaat een tussengebied, waarin het aardse leven - in dit geval naar een bepaald burgerlijk patroon - het hemelse ontmoet en beide beïnvloeden elkaar. Het resultaat is een aards en aartsburgerlijk christendom, dat de aarde als aarde veracht, het hemelse voor zichzelf heeft, binnen een geheel *eigen* wereld, die noch aards noch hemels kan zijn.

Van het leven nu in die eigen wereld, in dat tussengebied, is *Uit het rijke Roomsche leven* de documentaire.’

Behalve documentaire gegevens omtrent het ‘rijke Roomsche leven’ en een aanzet tot analyse en verklaring, bevat *Uit het rijke Roomsche Leven* intussen ook het signalement van kritische geluiden. Zowel Van der Plas als Fens maken melding van contemporaine opposanten tegen de rijk-roomse mentaliteit. Fens doet dat in algemene en beknopte termen, door te gewagen van de humor van ‘tegenstemmen’ die, zo merkt hij op, ‘op een afstand gezien vrij onschuldig’

aandoet maar die in hun eigen tijd gold als die van ‘eerbiedloze bruten’. Van der Plas geeft het kritisch geluid zowel in zijn inleiding als in zijn documentaire meer, en ook concreter, reliëf. Daarbij brengt hij dan ook De Gemeenschap ter sprake. Over de begrenzing van de door hem belichte periode sprekend, merkt hij in zijn inleiding op: ‘De periode van onderzoek is begrensd door de jaren 1925 en 1935. Zij vormt een tijdvak dat zowel de hoogbloei van het zelfbewuste “Roomsche Leven” als de eerste serieuze aantasting van het zelfbewustzijn bevatte. Dat die aantasting in de hierachter volgende documentatie minder tot haar recht komt dan de verschillende facetten van de aparte levensstijl vindt zijn oorzaak in het feit dat de kritiek op wat men het officiële beeld zou kunnen noemen, hoe authentiek, fel en luidruchtig soms ook, lang niet die invloed had als men er achteraf aan toe zou willen kennen. Al te weinig katholieken lazen b.v. periodieken als De Gemeenschap, Roeping, Bouwen, Dux.’ Als hij verderop in de inleiding de luidruchtige zelfverzekerdheid van het ‘Roomschen dat zijn wij’ ontleedt tot het gezang van een ‘bange groep in het donker’ constateert hij: ‘Dit doorzag de elite der jongeren en hun kleine groep geestverwanten.’ En ‘ook een ander gevaarlijk aspect der Roomsche samenleving’, zo voegt hij hieraan toe, bleek genoemde elite ‘te doorgronden: dat van de ontwijking der sociale kwestie’. Terwijl ‘de waarschuwingen tegen allerlei vormen van onzedelijkheid toenamen’, aldus Van der Plas, raakte de hoofdkwestie van ‘een rechtvaardiger verdeling der goederen’ op de achtergrond: ‘De jongeren komt de eer toe dit scherp te hebben doorzien.’

In de op de inleiding volgende documentaire figureren bijdragen uit De Gemeenschap en De Nieuwe Gemeenschap herhaaldelijk als invulling van een tegengeluid temidden van veel rijk-roomse zelfgenoegzaamheid. Het materiaal varieert daarbij wat De Gemeenschap betreft van de spotversjes van Mien Proost op de gedrilde ‘Roomsche Jeugd’ tot Hagel-korrels tegen Graal-manifestaties, terwijl Henk Kuitenbrouwer wordt geprezen om zijn in De Nieuwe Gemeenschap en elders geuite kritiek op de ‘edelaardige waanzin’ van veel geestelijke lectuur en de ‘krachtelooze rijmelarij’ in de roomse liedkunst. Wat de sociale kritiek der jongeren betreft wordt met name Albert Kuyle genoemd en geciteerd, vanwege zijn in zijn Gemeenschapsperiode en ook daarna gevoerde oppositie tegen het adagium ‘God heeft de standen gewild’. Het zwaarste accent inzake de oppositie der jongeren, en met name die van De Gemeenschap, ligt in de documentaire tenslotte op het politieke aspect, vooral op de distantie van de R.K. Staatspartij, ter adstructie waarvan zeer uitvoerig verslag wordt gedaan van de z.g. Nolens-affaire plus nasleep in de zesde jaargang van De Gemeenschap. De functie die Gemeenschapsbijdragen in de documentaire vervullen, weerspiegelt wat in de inleiding over de rol der jongeren is gesteld: hun tegenstemmen klonken bescheiden bij alle rijk-roomse koorzang, maar zij klonken wel zuiver en regelmatig. En het feit dat in de documentaire meer naar het einde de Nolens-affaire zo uitvoerig wordt weergegeven is ook conform een uitspraak in de inleiding: dat vooral in de tweede helft van het beschouwde tijdvak het oppositioneel geluid te beluisteren viel, zulks in de lijn van een ontwikkeling waarbij volgens de samensteller ‘van 1935 af die kritische notie dieper in de Roomsche gemeenschap doordrong’.

Het beeld van een jongerenbeweging - waaronder die van De Gemeenschap - in oppositie tegen 'het rijke Roomsche leven', zoals men dat in allerlei journalistieke geschriften en met name ook in de documentaire *Uit het rijke Roomsche Leven* ontmoet, treft men ook aan in wetenschappelijke publikaties over het katholicisme in Nederland gedurende het interbellum. Enkele jaren geleden startte het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen de uitgave van een reeks studies 'om de bestudering van het katholicisme in Nederland gedurende de laatste eeuw te bevorderen'. Als eerste deel daarvan verscheen een historisch-sociologische monografie van de Nijmeegse socioloog Thurlings, onder de titel *De wankele zuil*[8] gewijd aan de verzuiling en ontzuiling van het maatschappelijke leven in Nederland, met name dat van het katholieke volksdeel. In het zevende hoofdstuk van dit boek *(Antithese en verzuiling)* bespreekt Thurlings de periode 1900-1940 onder de deeltitel *Herwonnen zelfvertrouwen* (p. 104-115). Hij typeert daarin deze fase als een van een 'bovenstroom van coalitiepolitiek en verzuiling' en van een 'onderstroom van critiek op beide'. Rond 1925, aldus Thurlings, kwam de katholieke herleving tot een hoogtepunt: 'Aldus bereikt het katholieke volksdeel tegen het einde van het eerste kwart der twintigste eeuw het culminatiepunt van zijn herleving. Met de binnenlandse missie, en meer nog met de, vooral in de Graal, daaraan geparenteerde jeugdbeweging, is katholiek Nederland letterlijk als zodanig op straat en plein verschenen. Voor de eerst komende tien jaren zijn ze er niet meer weg te slaan. Met al de pompa van het "Rijke Roomse Leven" wordt in massale demonstraties met vlag en wimpel de triomf gevierd.' Maar temidden van alle zelfverzekerde manifestatie signaleert Thurlings ook 'de eerste geluiden van critiek tegen dit massaal triomfalisme' 'uit kringen van jonge katholieke intellectuelen' en met name ook 'uit de pen van Anton van Duinkerken'. Terwijl de katholieke zuil bezig was met zijn voltooiing, 'rijst', aldus Thurlings, 'de eerste twijfel' die hij in de volgende termen expliciteert: 'Men vindt ze vooral in de geschriften van de "Katholieke Jongeren", die onder leiding van Pieter van der Meer de Walcheren en geïnspireerd door het verticalisme van Léon Bloy, naar een nieuw, compromisloos katholicisme zoeken dat door zijn zuiverheid de wereld echt zou kunnen kerstenen. Voor deze jongeren is katholiek Nederland op dat moment alweer verstard; in hun ogen heeft het zichzelf door zijn organisatiestreven ontmaskerd als een groep die zelf slechts in de taal van de onchristelijke wereld denken kan, en zich reeds in compromissen met die wereld heeft verloren. Hier wordt de verzuiling reeds veroordeeld nog voordat zij haar naam gekregen heeft.

Hun eerste spreekbuis wordt, naast de reeds sinds 1917 bestaande Nieuwe Eeuw, het tijdschrift Roeping, in 1922 opgericht. Maar het tempo van de jongerenbeweging ligt hoger dan dat van de Roepingredactie. Reeds twee jaar later doen zich in de kring van Roeping twee afscheidingen voor. De eerste is die van de extreem-verticalistische *Valbijl*, een tijdschrift dat na drie nummers weer ter ziele gaat; de tweede is die van *De Gemeenschap*, een tijdschrift voor katholieke reconstructie, dat op een sociaal katholicisme mikt en de mening aanhangt dat de katholieken niet slechts rechten, maar ook nationale plichten hebben. In zijn felle stellingname demonstreert de groep der katholieke jonge-

ren een tendens tot extremisme, die hen voortdurend op het scherp der snede balanceren doet. Behouden zij, zoals van Duinkerken, het evenwicht, dan blijkt hun critiek een bron van verkwikking waaruit de katholieken jarenlang kunnen putten. Glijden zij uit, dan komen zij niet zelden terecht in de intolerantie van het fascisme.'

Met name in het benadrukken van de grote betekenis van Van Duinkerken herhaalt Thurlings een geluid dat ook uit niet-wetenschappelijke publikaties opklonk. Ik noem in dit verband een brochure van de afdeling Perszaken en Publiciteit van de K.R.O.[9], waarin over het tijdschrift De Gemeenschap onder meer werd gemeld: 'Het trad fel op tegen "lamzaligheid" op ieder gebied: religieus, sociaal, politiek en artistiek. Het weerspiegelde ook de onzekerheid waarin de katholieke intelligentsia ten opzichte van het opkomende fascisme verkeerde. De machtige persoonlijkheid van Van Duinkerken kende deze aarzeling niet: hij drukte op de laatste jaargangen zijn onvervalst demokratische stempel.'

De meest geraadpleegde bron bij de beschrijving van de betreffende periode blijkt voor Thurlings te zijn de studie *Katholieke Herleving, geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853*[10] van de hand van de Nijmeegse historicus L.J. Rogier, een bewerking van het drie jaar eerder verschenen gedenkboek *In vrijheid herboren*, dat Rogier in samenwerking met N. de Rooy schreef. Ook in *Katholieke Herleving* (hoofdstuk V, p. 540-633) wordt het beeld geschetst van katholieke jongeren die rebelleren 'tegen de zelfvoldaanheid van de generatie, die rooms "troef" durfde noemen' en daarbij wordt met name ook vermeld 'de groep van het sociale katholicisme'. Deze groepering, aldus Rogier, 'wendde zich tot de gemeenschap en wist dit uit te drukken in de naam van haar tijdschrift: *De Gemeenschap, Tijdschrift voor katholieke reconstructie*, waarvan het eerste nummer verscheen in januari 1924 en dat naast *Roeping* en na een penibel begin een ruim bestaan kon vinden.' Deze deels slordige en deels onjuiste introductie - in de aanvankelijk gevoerde ondertitel was geen sprake van 'tijdschrift' maar van 'maandschrift' en het blad startte niet in januari 1924 maar in januari 1925 - krijgt deze typering als vervolg: 'Dit tijdschrift vatte het oude program der herleving breder op: het sloeg minder acht op de historie en poogde het gehele katholieke leven te omvatten. Het ging uit van de gedachte, dat verdere evolutie binnen het isolement niet te verwachten was, dat de katholieken zich een nationale taak moesten scheppen en niet alleen moesten strijden voor de erkenning van eigen rechten.' In een latere publikatie, *Evolutie van het cultuurbegrip der Nederlandse katholieken in de Nieuwste Geschiedenis*[11], heeft Rogier de kritische verhouding tussen 'het rijke Roomse leven' en de jongeren, waaronder die van De Gemeenschap, beschreven in termen van de felle afkeer bij de jongeren tegen 'luidruchtig triomfalisme', welke laatste aanduiding voor de rijk-roomse mentaliteit tot een bloemrijke typering leidde: 'Dit type katholicisme maakte de indruk, of het de zegepralende kerk van de hemel naar de aarde had doen verhuizen. Het was niet, als Gods volk vandaag pretendeert, dag en nacht onderweg, maar het was al áángekomen en prees zichzelf zalig om de onvervreemdbaarheid van de stralende zekerheden, die

zijn morgens en zijn avonden verblijdden. Het leek altijd zomer in katholiek Nederland, "bruiloft in de weien en boter tot den boôm". Blijdschap uitstralen was der roomsen roeping.' Bij zijn typering van 'het rijke Roomsche leven' als dat van een onder het gezag der bisschoppen 'gesloten en afgesloten gemeenschap' maakt Rogier behalve van een geïsoleerd rooms optreden in onderwijs en allerlei maatschappelijke verbanden, met name ook melding van de staatkundige eenheid waarbinnen men opereerde en waarin het bisschoppelijk gezag lange tijd een waarborg bezat tegen desintegratie: 'Een stevige ruggesteun had het episcopaat in het politiek partij-apparaat, dat na een eeuw van onderlinge verdeeldheid tegen 1900 tot een massief bloc was aaneengegroeid in wat op den duur "de Katholieke Staatspartij" werd genoemd.' Toch was het juist 'zijn politieke bedrijvigheid' (lange tijd gepersonifieerd in de figuur van de fractieleider der Staatspartij in de Tweede Kamer, mgr. Nolens), aldus Rogier, die 'het rooms triomfalisme' 'de das omgedaan' heeft. Het is vooral op dit vlak dat de auteur een belangrijke rol toebedeelt aan de jongeren: het 'politieke katholicisme' werd niet alleen 'de niet-katholieken een ergernis', 'maar werd bovendien een voorwerp van afkeer voor de katholieke jongeren, die in periodieken als *Roeping* en *De Gemeenschap* amok-makend naar voren kwamen, luid roepend "om hart en vurigheid", maar onderling verdeeld in extremistischrechts, anti-democratisch en pro-fascistisch aan de ene kant, en links-georiënteerd aan de andere.'

In de opzet van mijn studie, zoals ik die in de Inleiding weergaf, ligt niet de pretentie om tot een eindoordeel te komen inzake de verhouding tussen De Gemeenschap en 'het rijke Roomsche leven' in Nederland tijdens het interbellum. Wel meen ik dat de resultaten van mijn onderzoek voldoende materiaal bevatten om t.a.v. het bestaande beeld omtrent genoemde verhouding kritische kanttekeningen en nuancerende correcties aan te brengen.

Wat de documentaire *Uit het rijke Roomsche Leven* betreft, zou ik allereerst willen opmerken dat datgene wat men er als Gemeenschapsbijdragen in aantreft voor een fors gedeelte terecht gekwalificeerd kan worden als kritisch t.a.v. 'het rijke Roomsche leven'. In de zeventien jaargangen van De Gemeenschap vindt men trouwens heel wat materiaal dat als zodanig kan worden beoordeeld. Er wordt enkele malen expliciet distantie beleden van rijk-roomse praktijken en, wat nog belangrijker is, er valt als vorm van impliciete kritiek een constante aan te wijzen waarbij het blad tegenover geestdrift om 'het getal' de noodzaak van bezieling bepleit, tegenover uiterlijke manifestatie de innerlijke kracht benadrukt, tegenover zelfvoldaanheid om het bereikte zorg om de toekomst formuleert. Een kritische kanttekening zou ik willen maken bij het figureren in de documentaire als 'tegenstem' van de sociale kritiek van Albert Kuyle. Hoezeer die ook inging tegen veel rooms-maatschappelijk arrivisme, ik heb tegelijkertijd in mijn studie moeten vaststellen dat zij in toenemende mate gemengd werd met felle kritiek op alles wat Kuyle met name in 'hoogere' milieus signaleerde als bedreiging van geloof, huwelijk en gezinsleven, waarbij zich niet alleen tirades tegen weeldezucht lieten horen, maar ook een honend antifeminisme, vooral

gericht op zich intellectueel of artistiek manifesterende vrouwen. Het was dit aspect in zijn bijdragen dat in elk geval Jan Engelman, naar ik eerder aangaf, tot de opmerking in zijn 'memoires' bracht: 'Kuyle bleek zelf een exponent te zijn van "het rijke roomse leven".'

Een vraagteken meen ik ook te moeten plaatsen bij datgene wat in *Uit het rijke Roomsche Leven* het zwaarst geaccentueerd wordt als Gemeenschappelijke oppositie tegen het roomse klimaat in het interbellum: de zogenaamde Nolensaffaire van 1930. Het is manifest dat De Gemeenschap zich daarbij verzette tegen de officiële katholieke politiek in het Nederland van die dagen, maar als men naar het uitgangspunt van de kwestie terugkeert - het gedicht van Wijdeveld *De droom van Nolens* in de aflevering van februari 1930 - dan moet men toch ook concluderen dat daarin een wel zeer absoluut katholicisme aan het woord kwam. Het gedicht laat de opvatting horen dat 'tallooze zielen' in 'overzeesche landen' door 'het zuivrend waterbad' van het katholieke doopsel niet te ontvangen 'in eeuwig onheil', 'in het helsche vuur' belanden. Hoezeer daarbij in De Gemeenschap de idee van de absoluutheid van 'het enig ware geloof' ook tot in zijn anti-reformatorische consequenties 'voorzat' blijkt ook uit de nasleep van de affaire in genoemde jaargang. In de aflevering van maart bekritiseert Anton van Duinkerken, zoals ik in mijn eerste hoofdstuk vermeldde, de coalitie-keuze van de R.K. Staatspartij en hij bespreekt daarbij het protestantisme in termen van 'de duivel van de dwaalleer'; en in het juni-nummer toont medewerker Jac. Stolte al even weinig waardering voor reformatorische mede-christenen: de acceptatie van artikel 177 in de 'Indische Staatsregeling' door Nolens en de Staatspartij - de aanleiding van Wijdevelds gedicht - bekritiseert hij fel en hij merkt daarbij op: 'En nu kunnen mij de zendelingen, die trouwens over 't algemeen nogal met 't artikel ingenomen schijnen te zijn, weinig schelen. Nee, het allerergste is dat later de Indiërs kunnen zeggen: Gij zelf hebt die beschaving, die eenige ware beschaving, van ons verwijderd helpen houden...'

Van der Plas en Fens accentueren terecht een absolute geloofsopvatting als voedingsbodem voor rijk-roomse praktijken. In de woorden van Fens in zijn *Nawoord*: 'Alleen binnen een absoluut stelsel kan de kleinste bijkomstigheid tot geloofswaarheid worden (...).' Tot het niveau van een opvijzeling tot 'geloofswaarheid' van 'de kleinste bijkomstigheden' heeft, zo zou ik daarbij willen opmerken, De Gemeenschap zich niet begeven, maar de geloofsopvatting van het blad was er wel een van 'een absoluut stelsel' dat tot die opvijzeling de mogelijkheid bood. Zoals ik aan het begin van het tweede hoofdstuk van deze studie kon samenvatten: 'van de eerste tot de laatste jaargang heeft De Gemeenschap getuigenis afgelegd van de unieke waarde van het rooms-katholicisme en een onvoorwaardelijk geloof beleden in de onveranderlijke leer van de stichter der kerk, Jezus Christus, voor dwalingen behoed, verkondigd en indrukwekkend "geactualiseerd" door het hoogste kerkelijk leergezag.' Dit gezag werd ook als onfeilbaar ervaren en waardering van het eigen geloof als uniek hield ook depreciatie van andere opvattingen in. Elke andere vorm van christendom, elk ander levensbeschouwelijk of politiek-maatschappelijk 'isme'

is in De Gemeenschap met kritische distantie bejegend. De mate waarin beleving en ontwikkeling van het eigen geloof als mogelijk werd gezien resp. gelimiteerd of bedreigd werd geacht, fungeerde ook als criterium bij de waardebepaling van 'goederen' als verdraagzaamheid, vrijheid en democratie. Nogmaals: tot de orde der 'kleinste bijkomstigheden' is De Gemeenschap in zijn beleving van het eigen geloof in 'absolute' zin, niet afgedaald. Maar als de documentaire *Uit het rijke Roomsche Leven* zo'n opvallende plaats inruimt voor rubrieken als *Huwelijk en huisgezin* en *Onderwijs en opvoeding* - zijnde sectoren waarin 'het rijke Roomsche leven' alle registers van 'verabsolutering' opentrok - dan moet daar toch bij opgemerkt worden dat de opstelling van De Gemeenschap t.a.v. deze sectoren zich in wezenlijke zin niet onderscheidde. Ik memoreer op dit vlak nog eens het *Sociaal Beginselprogram* van november 1934, dat onder de rubriek *Gezin en Opvoeding* o.m. het volgende meldt: 'Om de groote beteekenis van het gezin te bewaren en nog te versterken, is vooral positieve opvoeding der aanstaande ouders tot de deugd van reinheid noodig en daarnaast behoud en versterking der nationale zeden en gewoonten, voorzover daarin de natuurwetten, aangepast aan de omstandigheden van hier en nu, zijn neergelegd. Het recht tot stichting en onderhoud van een gezin is een algemeen menschelijk recht. De bedrijfschappen, eventueel de staat, behooren toe te zien, dat dit recht op daartoe geschikten leeftijd ook kan uitgeoefend worden. De overheid stelle, zoo nodig, handelingen, die in strijd zijn met dit natuurrecht, strafbaar.

Het is onbehoorlijk, dat door een gehuwde vrouw werk wordt verricht, hetwelk een man in staat stelt een gezin te onderhouden. De ongehuwde vrouw worde voornamelijk tot vrouwelijk werk toegelaten. Het zoogenaamde schoolvrije meisje behoort in een gezin, ter voorbereiding tot het huwelijk.'

'Over het onderwijs' wordt onder meer geformuleerd dat 'beginselloos onderwijs, omdat het aan waarheid en dwaling dezelfde rechten toekent, niet alleen geen menschen kan helpen vormen, maar daarentegen den natuurlijken rijkdom aan inzicht van de menschen verknoeit en bederft. Feitenkennis is noodzakelijk voor het leven en voor verstandelijk inzicht. Hierop worde het meedeelen van feiten gericht, tevens worde het hierdoor beperkt. Zoo is voor een aanstaande moeder eenige kennis van de opvoedkunde en de gezondheidsleer meer noodig dan het machtig zijn van wiskunde en talen.' 'Over de volksontwikkeling' wordt tenslotte gezegd: 'De middelen om het volk te ontwikkelen moeten onttrokken worden aan een exploitatie om winst. Zij zijn meer dienstig tot hun doel naarmate zij principieeler zijn. Uitingen, die hieronder vallen, zijn niet toelaatbaar in zooverre zij indruischen tegen de natuurlijke orde en een valsch beeld van de werkelijkheid geven. Een strenge censuur is gewenscht.'

Op grond van bij deze bespreking vermelde gegevens, en van hun bredere context in de eerste twee hoofdstukken van deze studie, meen ik mijn commentaar op de documentaire *Uit het rijke Roomsche Leven* te kunnen beëindigen met de volgende conclusie: er is in De Gemeenschap heel wat feitenmateriaal te vinden op grond waarvan een situering van het blad in het koortje van 'tegenstemmen' bij veel rijk-roomse massazang gerechtvaardigd is. Maar er is even-

zeer reden om, op grond van de Gemeenschappelijke trouw aan de absolute geloofsopvatting die de voedingsbodem van 'het rijke Roomsche leven' was, de kwalificatie van 'serieuze aantasting' die Van der Plas aan de tegenstemmen geeft, wat De Gemeenschap betreft, af te zwakken.

Tot een zelfde slotbevinding - die van enig voorbehoud bij en afzwakking van het gestelde - kom ik ook t.a.v. Thurlings studie *De wankele zuil*. Het gaat mij daarbij vooral om de typering van het tijdsbeeld - een 'bovenstroom van coalitie-politiek en verzuiling' en een 'onderstroom van critiek op beide' - waarbij De Gemeenschap bij de critische onderstroom wordt ingedeeld. Met name het in één adem noemen van 'coalitie-politiek en verzuiling', waarop De Gemeenschap dan gelijkelijk kritiek zou hebben gehad, lijkt mij niet zonder meer juist. Dat De Gemeenschap zich jarenlang uiterst kritisch heeft uitgelaten over met name de 'rechtsche coalitie' is manifest, maar daarbij dient vooreerst opgemerkt te worden dat de reden van die kritiek niet lag in een principieel bezwaar tegen confessionele politiek maar in de volgens de Gemeenschaps-jongeren gebleken onmogelijkheid om binnen genoemde coalitie 'groote katholieke politiek' te bedrijven. En vervolgens moet er ter completering ook op gewezen worden, dat er zich inzake de waardering van reformatorisch-christelijke politiek vanaf het midden der dertiger jaren andere geluiden doen horen. Ik breng uit mijn beschrijvingen der jaargangen in het eerste hoofdstuk van deze studie een zeer uitvoerige beschouwing in herinnering van de medewerker mr. G.W. van der Does - *De inhoud van onze nationale gedachte* (1935) - waarin deze de mening naar voren brengt dat katholieken en protestanten zich zouden kunnen verenigen op de overtuigings-noemer 'instrument Gods' te zijn, 'voor in Gods raad verborgen doeleinden' en dat deze gedachte allen in ons volk zou kunnen verbinden die 'nog niet geheel van het aloude Nederlands-christelijke voorstellingsleven zijn vervreemd'. En ik vermeld nog eens een staatkundige kroniek van drie jaar later (1938) waarin onder meer gesteld wordt: '(...) Anderzijds blijkt de aanvaarding van de democratische gedachte in de practijk een zekere onafhankelijkheid noodig te maken tusschen de dragers van het Staatsgezag aan den eenen kant en de organen, welke den volkswil kenbaar maken en de uitvoering controleeren, aan den andere kant, opdat het Gezag in staat zij, weerstand te bieden aan uitingen van den volkswil, welke in strijd zijn met de wetten van rechtvaardigheid en zedelijkheid. Het is geen geringe verdienste van de staatsinrichting van Nederland, dat aan den laatsten eisch in voldoende mate wordt voldaan, zij het dan ook, dat zulks bereikt en behouden is tegen het streven in van meer links georiënteerde volksgroepen door de z.g. rechterzijde, waarbij in het bijzonder de protestantsch-christelijke groepen zich hebben doen gelden.'

Moet men de opstelling van De Gemeenschap inzake de 'coalitie-vorming' al nuanceren en completeren, in nog sterkere mate geldt een en ander voor het aspect der 'verzuiling'. Thurlings geeft in het eerste hoofdstuk van zijn boek (p. 12) de volgende 'uitgangsdefinitie'. 'Verzuiling, alias zuilformatie, is een structuur van parallelle, ten opzichte van elkaar gesegregeerde en gepolariseerde organisatorische complexen, elk op een eigen levensbeschouwelijke grond-

slag, werkzaam in primair profane sferen binnen een maatschappij die de rechten van het levensbeschouwelijk pluralisme in principe heeft erkend.'

Om op grond van deze definitie t.a.v. het optreden der 'katholieke jongeren' tijdens het interbellum, en met name die van De Gemeenschap, te stellen: 'Hier wordt de verzuiling reeds veroordeeld nog voordat zij haar naam gekregen heeft', lijkt me een veel te ver gaande conclusie. Men kan wat De Gemeenschap in het algemeen en de door Thurlings zo nadrukkelijk genoemde Van Duinkerken in het bijzonder betreft, wel wijzen op een zeer expliciet uitgesproken distantie van rijk-roomse, zelfvoldane blijken van 'segregatie' en 'polarisatie' en op een herhaaldelijk bepleite samenwerking met anderen, maar de structuur van verzuiling is daarbij niet aangetast. Juist de fase waarin Van Duinkerken vooral zich ging uitspreken over 'nationale plichten' der katholieken, laat een en ander duidelijk zien. 'De Nederlandsche katholieken', aldus Van Duinkerken in een bijdrage die ik in de beschrijving van jaargang 1935 weergaf, 'hebben politiek en cultureel niet enkel meer te maken met hun eigen belangen en begeerten, zij zijn door hun aantal en hun macht, vooral echter door hun geestelijke gelijkwaardigheid met alle andere staatsburgers *mede-verantwoordelijk, in sommige opzichten zelfs hoofd-verantwoordelijk* voor de belangen van de Nederlandsche natie.' Dat hield volgens deze redacteur in, dat men 'in den omgang met den modernen Nederlandschen mensch' 'eerder heeft te zoeken naar de punten van overeenkomst dan naar de punten van verschil', maar tevens dat men 'volwaardig aandeel nemend aan het staatkundige, cultureele en artistieke leven' zich diende te hoeden voor een 'partijloos vaderlanderschap'. Voor Van Duinkerken lag de meest adequate bijdrage der katholieken aan het nationale in het zich bewust maken en in het propageren der waarden van het eigene: 'Bij de schrijvers der middeleeuwen, en nog van de zestiende eeuw, ligt het zuiverst de traditie bewaard, wier handhaving de eerste plicht van den katholieken vaderlander blijft.' 'Vondels geest' 'voor de nationale politiek en voor de katholieke cultuur niet slechts historisch-voorbeeldig, doch actueel-bezielend' noemend, concludeerde Van Duinkerken: 'Hoe zich het politieke leven ook in de naaste toekomst ontwikkelen gaat, zijn levenskracht zal het moeten vinden bij de katholieke gemoedstraditie, door de oorspronkelijke begeestering van den geloovige gewekt en onderhouden.' Datzelfde jaar concretiseerde de auteur deze opvattingen nog tot steunverlening aan de R.K. Staatspartij: 'Langdurig en fel heeft De Gemeenschap gestreden tegen de zwakheid en de halfheid in de Roomsch Katholieke Staatspartij, maar een ander, gloednieuw politiek verband voor de Nederlandsche katholieken heeft ze nooit aangewezen'. (...) Maar in de zorgelijke politieke actualiteit liggen nu 'tallooze redenen, waarom men haar liever trouw moet betuigen dan over te loopen naar andere organisaties': 'Wat men ook bewere van een bovenpartijdige neutraliteit: er is voor den Nederlandsche katholiek geen andere gelegenheid geschapen tot waarborging van de practijk zijner heiligste overtuigingen dan een sterk isolement. (...) Blijft zij, ook in haar zwakte, traditiegetrouw zichzelf, dan kan ze altijd nog rekenen op de geestdrift dergenen, die bereid staan, haar lot te deelen in de beproeving, zooals ze bereid stonden, haar fouten te laken in het succes.' 'Een sterke katholieke isolements-politiek

tusschen nationalisme en communisme zal de rechten van de Roomsche Nederlanders moeten handhaven zonder coalitie-geschipper met rood of met zwart', voegde een redactionele kroniek van dat jaar daaraan nog toe. De conclusie lijkt mij gewettigd: men kan wat De Gemeenschap betreft 'coalitiepolitiek en verzuiling' niet samenbrengen als gelijkelijk objekten van kritiek voor het blad en men kan evenmin ter adstructie van die stelling wijzen op het benadrukken in het tijdschrift van de 'nationale plichten' die katholieken naast hun rechten zouden hebben. De kritiek op de Staatspartij en de coalitie is juist gaande gemaakt door de opvatting dat deze partij door compromissen en 'geschipper' zich te weinig 'katholiek' gedroeg. Het feit dat kritische distantie van genoemde partij zich in latere jaren ontwikkelt tot kritische steun en dat men de nationale taak ingevuld wenst te zien door een compromis-loos cultiveren van het eigene, onderstreept het constante karakter van het pleidooi om bij alle mogelijke samenwerking met anderen de eigen identiteit ook in politicis te handhaven.

Mijn kritische kanttekeningen bij Thurlings' suggestie omtrent De Gemeenschap als een orgaan dat deel zou uitmaken van een jongerenmilieu dat 'de verzuiling reeds had veroordeeld' nog voordat zij haar naam had gekregen en dat als zodanig contrasteerde met het klimaat van het rijke roomse leven, gelden in feite ook voor wat in de genoemde publikaties van Rogier over De Gemeenschap wordt opgemerkt. De in *Katholieke Herleving* geboden karakteristiek van De Gemeenschap als een blad dat uitging van de gedachte 'dat verdere evolutie binnen het isolement niet te verwachten was' vindt weinig steun in welke tekstgegevens ook uit de zeventienjarige geschiedenis van het tijdschrift. En voor de fase waarin men zijn houding t.o.v. 'rood' en 'zwart' wenste te bepalen, geldt zelfs het tegendeel, getuige uitspraken uit 1935, welke ik hiervóór bij de bespreking van Thurlings boek in de herinnering bracht: 'er is voor den Nederlandschen katholiek geen andere gelegenheid geschapen tot waarborging van de practijk zijner heiligste overtuigingen dan een sterk isolement' (Van Duinkerken). (...) 'Een sterke katholieke isolementspolitiek tusschen nationalisme en communisme zal de rechten van de Roomsche Nederlanders moeten handhaven zonder coalitie-geschipper met rood of met zwart' (redactie).

Zo'n laatste citaat kan ook mijn bezwaar adstrueren tegen Rogiers mogelijke suggestie - in *Evolutie van het cultuurbegrip der Nederlandse katholieken in de Nieuwste Geschiedenis* - van een 'links-georiënteerd' zijn van De Gemeenschap. De eerder geciteerde passage uit die beschouwing laat de vraag nog open of kwalificaties als 'extremistisch-rechts', 'anti-democratisch' en 'pro-fascistisch' enerzijds en 'links-georiënteerd' anderzijds bedoeld zijn ter etikettering van daarbij genoemde periodieken Roeping resp. De Gemeenschap, maar voor geval die vraag bij lezing bevestigend beantwoord wordt, dient het etiket voor laatstgenoemd blad toch losgeweekt te worden. Met name tot het begin der jaren dertig heeft De Gemeenschap enkele keren in haar aversie tegen de voor een rechtse coalitie opterende, en daarmee in haar ogen de Roomse zaak verkwanselende, Staatspartij het 'taboe' zijn van 'rood' in kritische zin gesignaleerd. Het blad heeft, vooral tijdens de crisisjaren, haar protest tegen kapitalisti-

sche uitbuiting meermalen gepaard doen gaan met positieve reacties op overeenkomstige protesten van linkse zijde. En éénmaal heeft De Gemeenschap zich - in haar reactie op de Spaanse Burgeroorlog - in een internationaal milieu van ‘links-katholieken’ gesitueerd. Maar deze incidentele blijken van positieve benadering weerspreken niet de constante van principiële distantie: in de reflectie op zaken van politiek-maatschappelijke ordening houdt men het steeds op een eigen specifiek-katholieke ‘oplossing’ voor de nood der tijden en wordt ‘rood’ in al zijn schakeringen voortdurend kritisch bejegend.

Het voorbehoud bij de kwalificatie van ‘serieuze aantasting’ (Van der Plas) liet ik ook gelden voor Thurlings' situering van De Gemeenschap in haar verhouding tot ‘het rijke Roomsche leven’ en ik handhaaf het ook voor Rogiers weergave van genoemde relatie. Wat Thurlings en Rogier betreft, wordt dat voorbehoud met name gaande gemaakt doordat zij m.i. een te ongenuanceerd en te sterk accent leggen op het ‘anti-Staatspartij karakter’ van De Gemeenschap. Met de aanduiding van zo'n overaccentuatie is overigens het laatste woord niet gezegd over de verhouding tussen genoemde partij en De Gemeenschap, noch over de relatie tussen het blad en de tijdens het interbellum vigerende politieke ‘ismen’. Daarom volgt nu een bespreking van enkele geschriften die aan dat aspect in geringe dan wel uitvoeriger mate aandacht besteden.

Eindnoten:

7 Michel van der Plas, *Uit het rijke Roomsche Leven*, een documentaire over de jaren 1925-1935, Utrecht. z.j.

8 J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil, Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme*, Nijmegen-Amersfoort, 1971.

9 ‘Literaire programma's KRO radio 1968/1969’ blz. 38, K.R.O. Perszaken en publiciteit, Hilversum z.j.

10 L.J. Rogier, *Katholieke Herleving, geschiedenis van Katholiek Nederland sinds 1853*, 's-Gravenhage 1956.

11 L.J. Rogier, *Evolutie van het cultuurbegrip der Nederlandse katholieken in de nieuwste geschiedenis*, verschenen in *Gedenkboek van de Katholieke Artsenvereniging, Geneeskunst en levenshouding*, Eindhoven, 1969. Ook opgenomen in en hier geciteerd naar *Herdenken en Herzien*, verzamelde opstellen van L.J. Rogier, Bilthoven, 1974 blz. 132-145.

De Gemeenschap en het politieke klimaat tijdens het interbellum

De aandacht die A.A. de Jonge in zijn dissertatie *Crisis en critiek der democratie, anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*[12] aan De Gemeenschap schenkt, is van zeer beperkte aard. Op de plaats waar hij De Gemeenschap ter sprake brengt - in het vierde hoofdstuk en daarbinnen in de paragraaf 'Katholieke anti-democraten', p. 169-183 - geeft hij voor die summiere bespreking een tweetal redenen: (1e) zijn opzet om per stroming algemene historische beschrijvingen te geven en daarbij dan één aspect - de in een bepaald klimaat naar voren gekomen denkbeelden over staat en staatsinrichting - vooral te belichten, kan z.i. wat het specifiek *katholieke* anti-democratisme betreft beperkt worden tot de belichting van genoemde denkbeelden, omdat de bredere historische situering al gegeven is in de Nijmeegse dissertatie van L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940*, van 1964. En wat in het bijzonder De Gemeenschap betreft, (2e) wijst De Jonge op het ontbreken in dat blad van 'eigen anti-democratische denkbeelden over staat en staatsinrichting'.

Ik geef de passage waarin de auteur over De Gemeenschap spreekt in zijn geheel weer: 'Veel van wat zich in de jaren twintig en dertig voor het oog voordeed als katholiek anti-democratisme was immers in werkelijkheid meer *non-conformisme*, dat zich in wezen niet tegen de democratie als zodanig keerde, maar tegen de dwangeenheid der katholieken in de R.K. Staatspartij. Ik denk hier met name aan de mensen van het belangrijke tijdschrift *De Gemeenschap;* hoe moeilijk deze groep te klasseren valt moge blijken uit het feit, dat Joosten haar uitvoerig behandelt in zijn boek over katholieken en *fascisme*, terwijl dr.H.M. Ruitenbeek haar een positieve invloed toeschrijft als wegbereidster van de latere "doorbraak" in de Partij van de Arbeid! Doch hoe dit nu ook zij, eigen anti-democratische denkbeelden over staat en staatsinrichting zijn uit de kring van De Gemeenschap niet naar voren gekomen'.

Alvorens deze passage te becommentariëren, lijkt het mij nuttig de omschrijving van het begrip 'democratie' weer te geven zoals De Jonge die als uitgangspunt in zijn studie hanteert. Ik citeer daartoe de tweede alinea van zijn 'Inleidende Beschouwingen' (p. 1): 'Daar dit boek zal handelen over "anti-democratische stromingen in Nederland", dient dus vóór alles aangegeven te worden, wat hier onder *democratie* verstaan zal worden. Welnu, onder democratie zal dit boek verstaan: die staatsvorm, waarbij de staatsmacht in laatste instantie

wordt uitgeoefend door de in vrijheid gekozen vertegenwoordigers van het gehele volk. Drie elementen dus moeten aanwezig zijn om een bepaalde staat in de zin van dit boek democratisch te mogen noemen: ten eerste een door het *gehele volk* gekozen volksvertegenwoordiging; ten tweede de in laatste instantie beslissende invloed van deze volksvertegenwoordiging op de richting, waarin de staat geleid wordt; en ten derde de politieke *vrijheid*, zonder welke ook een formeel correcte verkiezing geen werkelijke volksvertegenwoordiging kan opleveren'.

Met deze begripsbepaling als uitgangspunt wil ik mijn commentaar beginnen met aandacht voor De Jonge's laatste bewering in zijn aan De Gemeenschap gewijde passage, dat namelijk 'uit de kring van De Gemeenschap' geen 'eigen anti-democratische denkbeelden over staat en staatsinrichting' zijn voortgekomen. Ik breng allereerst in herinnering dat het *Sociaal Beginselprogram* dat De Gemeenschap in 1934 publiceerde ook een rubriek over staat en staatsinrichting bevatte waarin het volgende geformuleerd stond: 'Het volk dient invloed te hebben op het staatsbestuur. Redelijkerwijze behoort men iemand slechts zijn oordeel te laten uitspreken over zaken, waar hij verstand van heeft. Bovendien kan men terecht de erkenning van sommige algemeene beginselen eischen, resp. hen, die daaraan tegengestelde beginselen belijden, uitsluiten.' Deze opvatting, die met De Jonge's omschrijving van het begrip democratie bepaald niet overeenkomt, is vrij representatief voor de staatkundige beschouwing in De Gemeenschap. Zij is in 1934 niet uit de lucht komen vallen en zij is evenmin na dat jaar uit de Gemeenschappelijke reflectie op staat en staatsinrichting verdwenen. Het is een formulering die samenvat wat in voorafgaande jaren herhaaldelijk als 'weerzinwekkend' in de democratische bestuursvorm werd gekwalificeerd: de spreiding van zeggenschap over 'lukraak als gelijke erkende personen' en de toelating daarbij van hen die godsdienst en zedelijkheid geacht werden te ondermijnen.

Welke voorbehouden t.a.v. de democratie in latere jaren worden gemaakt en als zodanig hun verwantschap bewijzen met de staatkundige paragraaf uit het *Sociaal Beginselprogram* van 1934, heb ik al benadrukt in mijn voorafgaande bespreking van Engelmans memoires. Eén bijdrage wil ik in dit verband uit mijn beschrijving der jaargangen in herinnering brengen: de beschouwing van medewerker A.G.W. Severijnen *Democratie, gezag en vrijheid* uit de laatste aflevering van jaargang 1938. Men legge De Jonge's omschrijving van het begrip democratie naast de volgende passages uit Severijnens artikel: 'De vraag zou kunnen worden gesteld, in hoeverre het parlementarisme - d.i. de democratische staatsinrichting met een volksvertegenwoordiging als *domineerend* orgaan - er in geslaagd is, de taak van den Staat als richter van de natuurlijke strevingen der menschen tot gelding te brengen. Het parlementarisme moest noodzakelijkerwijs voeren tot het partijwezen, hetwelk - op zich zelf gezond, als spruitende uit den drang om de onderscheidene natuurlijke strevingen tot uitdrukking te brengen - toch kiemen tot verwording in zich droeg en in de praktijk in verscheidene landen dan ook tot verwording heeft geleid.' Wijzend op de z.i. overigens twijfelachtige mogelijkheid van een tot anti-semitische maatregelen geneigde 'volkswil' 'in een naburigen Staat', concludeert

Severijnen ‘dat de democratische gedachte in de praktijk slechts aanvaardbaar blijkt te zijn, *voor zover* het Staatsgezag de uitingen van den volkswil weet te toetsen aan hoogere normen’. Deze conclusie geeft de auteur niet in om de democratie als beginsel van staatsinrichting ‘als afgedaan’ te beschouwen, maar doet hem wel de noodzaak bepleiten van ‘een zekere onafhankelijkheid’ ‘tusschen de dragers van het Staatsgezag aan den eenen kant en de organen, welke den volkswil kenbaar maken en de uitvoering controleeren, aan den anderen kant, opdat het Gezag in staat zij, weerstand te bieden aan uitingen van den volkswil, welke in strijd zijn met de wetten van rechtvaardigheid en zedelijkheid’. Men kan aan een dergelijke beschouwing heel wat vragen stellen - met name de vraag wie of wat men zich bij Staat en Staatsgezag moet voorstellen - maar het is wel duidelijk dat zij de democratie bepaald niet waardeert in termen die De Jonge als criteria voor haar identiteit formuleert.

Ik citeerde Severijnens bijdrage nog eens omdat zij representatief is voor wat hij en andere medewerkers als Leyendekkers en Van Deurne op het vlak van staatkundige beschouwing te bieden hebben. En er staat niets tegenover, ook niet van de kant van redacteuren. Eveneens in 1938 stelt Van Duinkerken, zoals ik in de beschrijving van die jaargang aangaf, dat ‘partij en parlement ten opzichte van de monarchie zich verhouden als tijdelijke verschijningsvormen ten opzichte van een blijvend beginsel’. En in 1939 formuleert hij, onder het pseudoniem Ch. André Leffens: ‘Het is nu eenmaal niet waar dat de democratie de eenige zedelijk-goede regeeringsvorm voor alle tijden en volkeren zou zijn en dat iedere staatsvorm, die ook maar in het minst naar dictatuur zweemt, op ethische gronden veroordeeld moet worden’. Ik meen samenvattend te mogen herhalen wat ik al eerder in deze studie stelde: De Gemeenschap heeft zich in de beginfase veelal in anti-democratische zin uitgelaten, na 1934 heeft zij de democratie gebonden aan een beperkte betekenis en een aantal voorbehouden, en tot onvoorwaardelijke geestdrift en aanhankelijkheid is het nooit gekomen. Er is, zo lijkt mij een gerechtvaardigde conclusie, in De Gemeenschap meer ‘anti-democratisme’ dan De Jonge suggereert.

Met deze vaststelling lijkt intussen nog niets gezegd over De Jonge's uitspraak dat ‘De Gemeenschap geen *eigen* anti-democratische denkbeelden over staat en staatsinrichting’ heeft ontwikkeld. Ik laat de vraag naar het specifiek-eigene in die denkbeelden ook, conform de beperkte opzet van mijn studie, onbesproken. Maar het is wel duidelijk dat De Jonge - in elk geval: mede - bedoelt dat het anti-democratisme in De Gemeenschap niet zo aanwijsbaar aanwezig was. Niet voor niets gaat aan zijn slotzin de bewering vooraf dat ‘deze groep’ ‘moeilijk te klasseren’ is en dat veel wat zich ‘voor het oog voordeed als katholiek anti-democratisme’ ‘in werkelijkheid meer *non-conformisme*’ was. Die laatste stelling lijkt me overigens in zijn uitwerking onjuist. De Jonge spreekt daarbij van een ‘non-conformisme, dat zich in wezen niet tegen de democratie als zodanig keerde, maar tegen de dwangeenheid der katholieken in de R.K. Staatspartij’. Dat lijkt me t.a.v. de feiten in De Gemeenschap de omgekeerde wereld en met name omdat met de feitelijke houding van De Gemeenschap tegenover de Staatspartij de opstelling van het blad inzake de democratie verband houdt, vind ik het nuttig aan die houding tenslotte nog enige aandacht te besteden.

Het is onbetwistbaar juist dat De Gemeenschap zowel zijn principiële beschouwing als zijn directe reactie in politicis veelal verwoordde in de context van zijn kritiek op de Staatspartij. Maar het is even onmiskenbaar dat de Gemeenschappelijke weerzin die daarbij, zeker tot het midden der dertiger jaren, t.a.v. genoemde partij gedemonstreerd werd, meer werd ingegeven door het deelnemen van de Staatspartij aan wat men zag als het spel van compromissen, van 'democratie en behoudzucht', van 'de democratische gemeenplaats' van 'de helft plus een', dan door het feit dat deze partij de politieke eenheid der katholieken manifesteerde. Op het vlak van de reflectie over die eenheid spreekt De Gemeenschap zich in de beginfase nauwelijks uit en maakt het blad tegen het midden der dertiger jaren een ontwikkeling door die zowel inzake die eenheid als wat haar houding tegenover de Staatspartij betreft, meer begrip en - zij het kritische - steun gaat inhouden. De start van genoemde ontwikkeling is te vinden in een redactionele kroniek in het mei-nummer van jaargang 1934.[13] De aanleiding daarvan blijkt gelegen in een rede van graaf M. d'Ansembourg over *De vastenbrief en de N.S.B.*, waarin deze spreker had meegedeeld uit de N.S.B. te zullen treden als de bisschoppen het lidmaatschap voor katholieken zouden verbieden, maar waarbij hij tevens de hoop had uitgesproken 'dat de Bisschoppen de geloovige katholieken niet op deze harde proef zullen stellen, die voor velen te zwaar zal blijken te zijn'. De redactie van De Gemeenschap brengt de rede van d'Ansembourg met name onder de aandacht omdat zij er het probleem in gesteld vindt van de politieke eenheid der katholieken. Zij komt in deze kroniek tot de volgende uitspraak: 'Graaf d'Ansembourg heeft o.i. gewezen op een fout, die te verwijten is aan de R.K. Staatspartij, eerder dan aan het Episcopaat. Deze partij, een uiteraard tijdelijke politieke verschijningsvorm onderhevig aan de rhythmische wetten van opkomst, bloei en verval, kan en mag zich niet aandienen als in beginsel permanent. Zij doet dit nochtans door zich te vereenzelvigen of te laten vereenzelvigen met "de staatkundige eenheid der Nederlandsche katholieken", die overigens op volkomen te eerbiedigen gronden en geheel in overeenstemming met hun ambtelijk recht door de Nederlandsche Bisschoppen wordt "gewenscht"'.

Een jaar later blijkt een zorgelijke beoordeling van de Europese en ook Nederlandse politiek-maatschappelijke actualiteit de Gemeenschappelijke distantie van de Staatspartij veel geringer te maken en zelfs in kritische steun te doen verkeren. De bijdragen die deze veranderende opstelling laten zien heb ik vrij uitvoerig weergegeven in mijn beschrijving van de betreffende jaargang en tevens aangehaald in eerdere besprekingen binnen dit hoofdstuk. Ik mag daarom hier met enige citaten volstaan: 'Langdurig en fel heeft De Gemeenschap gestreden tegen de zwakheid en de lafheid in de Roomsch Katholieke Staatspartij, maar een ander, gloednieuw politiek verband voor de Nederlandsche katholieken heeft ze nooit gewezen'. En nu deze 'weduwe van de katholieke geestdrift der vorige eeuw' de diepste beproeving meemaakt, vervreemd is van een jeugd die zelfs ten dele is gaan luisteren naar nationaal-socialistische propaganda, 'zijn er talloze redenen, waarom men haar liever trouw moet betuigen dan over te loopen naar andere organisaties': 'Wat men ook bewere van een bovenpartijdige neutraliteit: er is voor den Nederlandsche katholiek

geen andere gelegenheid geschapen tot waarborging van de practijk zijner heiligste overtuigingen dan een sterk isolement.' (...) 'Het godsdienstig beginsel der katholieke kerk verzoent zich zoowel met een redelijk nationalisme als met een breed internationalisme; het verdraagt een sociaal radicalisme zoowel als een meer conservatieve opvatting van het maatschappelijk bestel, indien slechts de verzekering geboden wordt, dat, de vrijheid van godsdienst en geweten ongerept blijvende, de geesten niet worden aangetast door een materialistische wereldbeschouwing, ze weze dan gegrond op de Duitsche theorie van den klassenstrijd of op de Duitsche theorie van den rassenstrijd. Beide theorieen: het materialisme van rechts en het materialisme van links, zal de katholiek bestrijden als onoverkomelijke hindernissen voor den opbloei der cultuur. Deze strijd verantwoordt in onze dagen hoofdzakelijk de afzonderlijke politieke organisatie van de Nederlandsche katholieken' (...) 'Een sterke katholieke isolementspolitiek tusschen nationalisme en communisme zal de rechten van de Roomsche Nederlanders moeten handhaven zonder coalitie-geschipper met rood of met zwart'.

Met een dergelijke 'zwenking' is de kritiek op de Staatspartij in De Gemeenschap niet verstomd, maar zij wordt in de volgende jaargang in verbondenheid met die partij verwoord. En al wisselen daarbij de accenten van kritiek en solidariteit, het leidend adagium blijft tot het einde de noodzaak om met een beginselvast isolement de eigen rechten te waarborgen en aan de Nederlandse samenleving bij te dragen. Zowel in reactie op de actualiteit als in meer principiële beschouwing over de staatsinrichting valt dan een taxatie van de waarden der democratie te beluisteren, die in termen van voorwaardelijkheid en reserve echo's laat horen van de staatkundige paragraaf in het *Sociaal Beginsel-program* van 1934. De politieke kroniek van januari 1937 kan men zelfs als je reinste 'anti-democratisme' kwalificeren. Medewerker mr. O. Leyendekkers bespreekt daarin, zoals ik in mijn beschrijving van jaargang 1937 al weergaf, in positieve zin het rapport *Wijziging van ons staatsbestel*, een publikatie van en voor de Staatspartij met medewerking van o.m. C. Goseling, C.P.M. Romme en H.A.M.T. Kolfschoten. Bespeurt De Jonge in dit rapport op het vlak der staatkundige vrijheden 'een zekere ontvankelijkheid voor de anti-democratische tijdsstromingen' (p. 304-305), volgens Leyendekkers had de reserve t.a.v. democratische vrijheden nog wel iets forser kunnen worden verwoord. Het is duidelijk, aldus deze kroniekschrijver, 'dat het katholieke rapport de twee grondbeginselen der democratie slechts in zeer geringe mate aantast, en nauwelijks kan gelden als een stap in de richting van het staatkundig ideaal der katholieken'. Ik heb in mijn beschrijving de bijdrage van Leyendekkers 'nietrepresentatief' genoemd. Aan die kwalificatie dient toegevoegd te worden dat de kronieken wel een 'officiële status' hebben ('Pittige kronieken volgen het actueele leven op den voet en toetsen dit aan de katholieke leer en aan de nooden van dezen tijd', heet het op het omslag van het betreffende januarinummer 1937) en vooral, dat er in De Gemeenschap geen contrasterend geluid op dit vlak te vernemen valt. Vandaar dat ik er melding van maak, ter adstructie van mijn oordeel dat De Jonge in zijn dissertatie het anti-Staatspartij karakter

van De Gemeenschap overschat en dat hij de reserve van het blad t.o.v. de democratie onderschat.

In de beknopte aandacht die De Jonge aan De Gemeenschap wijdt, noemt hij twee andere onderzoekers die onder het politiek-maatschappelijk aspect over het blad geschreven hebben, nl. L.M.H. Joosten en H.M. Ruitenbeek. Laatstgenoemde doet dat in zijn dissertatie *Het ontstaan van de Partij van de Arbeid*[14] en wel in het derde hoofdstuk daarvan ('De ontwikkeling in het culturele en maatschappelijke milieu', p. 69-82). Ruitenbeek omschrijft 'de katholieke jongeren' 'in de jaren voor de tweede wereldoorlog' als 'een groep dichters, schrijvers, musici, schilders en cineasten, die voornamelijk gegroepeerd waren rondom *De Gemeenschap* en *Roeping*'. 'Zij lieten', aldus Ruitenbeek, '*naast* hun literaire opvattingen ook een politiek geluid horen, doch van banden met de RKSP was geen sprake. Integendeel, als er ergens een fel protest is gehoord tegen de politiek van de vooroorlogse RKSP dan is het wel hier.' De katholieke jongerenbeweging was, volgens Ruitenbeek, 'anti-kapitalistisch gezind', 'keerde zich fel tegen de rechtse coalitie van die dagen', nam 'tegenover de socialistische beweging een tegemoetkomende houding aan' en uit hun geschriften 'sprak een vrije geest en een liefde voor de mens'. Hoe 'origineel en interessant' hun politiek oordeel was, wordt geadstrueerd met het volgende citaat uit een artikel van Jan Engelman in De Gemeenschap van januari 1930: 'Het is niet langer te bestrijden, dat de geloofseenheid der katholieken slechts met de uiterste moeite, slechts met kunst- en vliegwerk en banvonnissen het bindcement blijft vormen dat zeer verscheiden politieke en sociale stromingen bijeen moet houden.'

Het is dit citaat dat Ruitenbeek ter argumentatie van zijn stelling aanvoert, dat genoemde katholieke jongeren de wegbereiders zijn geweest voor de latere 'doorbraak' in de Partij van de Arbeid: 'Deze gedachte', zo becommentarieert hij het citaat van Engelman, 'die heden ten dage de oorzaak is van de aanwezigheid van katholieken in de Partij van de Arbeid, werd uitgesproken in Januari 1930. Het is waarlijk niet teveel gezegd dat deze "nieuwe geestesgesteldheid" van deze katholieke jongeren heeft bijgedragen tot "een nieuw staatkundig bestel", waarvan de Partij van de Arbeid een van de exponenten heet te zijn.'

Ik meen dat een en ander wel 'te veel' gezegd is en dat ik in mijn studie en in voorafgaande commentaren voldoende materiaal heb aangedragen om Ruitenbeeks typeringen en opvatting te weerspreken. Tegen een principieel gewenste politieke eenheid van katholieken heeft De Gemeenschap zich nooit verzet en vanaf het midden der dertiger jaren is het blad er zelfs herhaaldelijk de pleitbezorgster van geweest. De constante en vooral in de eerste periode felle kritiek van De Gemeenschap op de Staatspartij gold niet een principieel bezwaar tegen politieke eenheid van katholieken, maar het feit dat deze partij volgens de jongeren te veel het parlementair-democratische spel speelde en te weinig katholiek was. Kwalificaties als 'tegemoetkomend' 'tegenover de socialistische beweging' worden door geen feiten in de zeventienjarige geschiedenis van het blad bewaarheid. Dat men incidenteel bezwaar maakt tegen ongenuan-

ceerde afwijzing van welk 'rood' ingrediënt dan ook, weegt immers niet op tegen expliciete principiële distantie, van begin tot einde, van 'socialistische bewegingen' in alle schakering van sociaal-demokraten tot communisten.

Zijn de typeringen van Ruitenbeek aanvechtbaar en onjuist, een schoolvoorbeeld van een uit zijn verband gelichte zinsnede biedt hij aan wanneer het citaat uit Engelmans Gemeenschap-artikel tot de macht van een doorbraak-avantgardisme wordt verheven. Ik heb aan het bedoelde artikel al verschillende malen eerder aandacht besteed, maar doe dat nu nog maar eens. Het thema van het stuk is absoluut niet de onmogelijkheid of onwenselijkheid van een alle katholieken omvattende partij, maar dat van een weerzin tegen het spel 'met de hoogste goederen'. Het citaat is de registratie door Engelman van een door hem betreurde toestand waarin z.i. de Staatspartij verkeert. Hij hekelt de partij als een der 'democraties georiënteerde instituten', waarin het adagium van 'de helft plus een' geldt en 'geen lijn van groote katholieke politiek' valt te ontdekken. Het stuk culmineert dan ook in een weinig zachtzinnige benadering van de parlementaire democratie: 'Indien bleek, dat het, bij het vigeerende parlementaire systeem, niet meer mogelijk is het leven te fundeeren op zedelijke, op christelijke grondslagen, zouden wij niet moeten aarzelen het parlementaire systeem den doodsteek te geven. Indien dit systeem geen paal en perk kan stellen aan den uitzinnigen geldhandel, aan de Amerikaansche trustvorming (...) aan het grootgrondbezit met de te hooge pachten die een fatale vlucht naar de groote stad veroorzaken, aan de hand over hand toenemende populaire vrijdenkerij en de ongestrafte openbare godslastering in pers, vergadering en radio-uitzending, aan de beschadiging van het algemeen welzijn door de machtspositie der vakbonden en aan de ontwrichting van de volkskracht door humanitaire theorieën die de tien geboden Gods verwateren - dan moet de Grondwet veranderd worden en dan moet dit parlementaire systeem vervangen worden.' Het is duidelijk: van een 'nieuwe geestesgesteldheid' die de voedingsbodem zou zijn voor een democratisch instituut als de naoorlogse Partij van de Arbeid is in deze beschouwing geen sprake. In zijn antidemocratisch karakter vertoont het stuk geen enkele overeenkomst met de beginselen van genoemde partij. Met het signalement van het ontbreken bij de R.K. Staatspartij van een 'lijn van groote katholieke politiek' laat het stuk bovendien ter zake van de verhouding tussen confessie en politiek een geheel andere opvatting horen dan bij de 'doorbraak' van na de Tweede Wereldoorlog te beluisteren viel.

De dissertatie van L.M.H. Joosten, *Katholieken en Fascisme in Nederland 1920-1940*[15], beweegt zich op een terrein van onderzoek dat ruimer is dan dat van één enkel zich tijdens het interbellum manifesterend tijdschrift en voorzover Joostens studie wel degelijk aandacht geeft aan het maandblad De Gemeenschap geldt het onderzoek vrijwel uitsluitend de relatie met het fascisme. Als zodanig heeft dit boek niettemin aspecten en kwesties, die raken aan mijn onderzoek en zich lenen tot bespreking.

Joosten benadrukt bij herhaling de samenhang tussen de fascistische beweging en bepaalde literaire stromingen in de periode tussen de wereldoorlogen. Al in de *Inleiding* (blz. 9-19) stelt hij daaromtrent in algemene termen het volgende:

‘De fascistische beweging als “positief” gerichte *actie* kenmerkte zich door sterk emotionele, voluntaristische tendensen en machtsstrevingen. De wil en de macht domineerden in deze conceptie geheel over het verstand, dat in eerste instantie niet aan de orde kwam.’ Deze ‘vitalistische dadendrang nu’, aldus Joosten, ‘vertoonde zekere raakvlakken en verwantschap met het literaire vitalisme, dat ongeveer in dezelfde jaren werd geboren.’

Meer naar het eind van de *Inleiding* wordt vervolgens gesteld: ‘Meermalen is zekere verwantschap geconstateerd tussen katholicisme en fascisme’ en als grond voor deze constatering noemt Joosten in de eerste plaats, dat beide ‘ismen’ gelijkelijk verzet boden tegen de zich in de moderne samenleving breed makende beginselen der Franse Revolutie.

In de eerste alinea's van het derde hoofdstuk *Katholiek non-conformisme* (blz. 126-210) worden deze verschillende ‘verwantschappen’ aldus geconcretiseerd t.a.v. de Nederlandse situatie: ‘Het is opvallend, dat bij de betrekkingen van katholieken met het fascisme in Nederland vooral letterkundigen een belangrijke rol hebben gespeeld. De oorzaak daarvan moet zeker mede gezocht worden in het non-conformisme, dat aan deze groep eigen is, men kan wel zeggen een zekere voorwaarde vormt voor het kunstenaarschap. De artistieke creativiteit verdraagt zich uit haar aard niet goed met een conformistische levenshouding, die gemakkelijk neigt naar het volgen van reeds betreden paden. De katholieke jongeren der jaren twintig en dertig hadden echter vele redenen - zowel in eigen ogen als ook volgens objectievere maatstaven - zich wel heel bijzonder afkerig te gevoelen van een conformisme, dat hen zou hebben doen berusten bij de vigerende orde op vele terreinen des levens. Vanuit deze houding van verzet zijn veel katholieke jongeren uit die dagen gedurende kortere of langere tijd in de verleiding gekomen een flirtation aan te gaan met de machten, welke destijds de wind in de zeilen bleken te hebben en in veler ogen een nieuw en fris element in de sleur van het dagelijks leven schenen te brengen. Zelfs voor hen die nimmer zo ver zijn gegaan, dat zij zich geheel aan deze nieuwe machten overgaven, was er in het gevestigde stelsel zoveel onaantrekkelijks, dat zij met opvallende berusting en soms zelfs met enige verwachting het getij zagen keren. Daaraan moet overigens direct worden toegevoegd, dat velen onder hen niet hebben geaarzeld duidelijk positie te kiezen tegen het fascisme, toen dit eenmaal zijn ware aard had getoond.

Het hier bedoelde non-conformisme is vooral tot uiting gekomen in de tijdschriften Roeping en De Gemeenschap.’

Beide periodieken worden vervolgens in hun onderlinge relatie besproken en gekarakteriseerd. Joosten benadrukt daarbij in eerste instantie hun ‘eigenheid’. Over Roeping spreekt hij daarbij in termen van ‘de sterk ethisch genormeerde opzet van het blad’, over De Gemeenschap van een program dat zich daarvan onderscheidde: ‘Hoewel de jongeren rond De Gemeenschap zich zeker niet tot de louter estheten wensten gerekend te zien, waren zij er toch van overtuigd, dat de opzet van Roeping wel ware katholiciteit, maar te weinig kunst garandeerde, aangezien de esthetische eisen in dit blad te weinig werden behartigd. De Gemeenschap verlegde aldus duidelijk het accent naar een sterkere waardering van de esthetische waarden. Spoedig werd het tijdschrift dan ook betrokken

bij een langdurige pennestrijd over de vraag naar de voorrang van ethiek of esthetiek, van leven of kunst.'

Toch ligt in Joostens behandeling van beide tijdschriften het hoofdaccent op hun overeenkomstigheid, er was nimmer 'een volledige breuk', zo wordt benadrukt, men publiceerde 'bij elkaar', er was een sfeer van 'wederzijdse waardering' die Joosten adstrueert met te wijzen op 'een vriendschap tussen Knuvelder en Van Duinkerken'.

Bij de in globale zin juiste typering van de twee bladen lijkt mij dit gegeven van hun onderlinge verwantschap - toegespitst op de vriendschap tussen Knuvelder en Van Duinkerken - iets te sterk geaccentueerd. Joosten wekt de suggestie dat het, na het zich terugtrekken in 1928 van Moller als hoofdredacteur van Roeping en de overdracht van die functie aan de redacteur Knuvelder, met het verschil tussen beide tijdschriften nagenoeg gedaan zou zijn. Met name t.a.v. de kwestie van de verhouding tussen 'levenscriterium' en 'de eisen der esthetica' is dat niet juist. Ik herinner er aan hoe Van Duinkerken einde 1929, via zijn bijdrage *Gerard Knuvelders Kritieken* aan het eerste lustrumnummer van De Gemeenschap, afstand nam van Knuvelders opvattingen in deze: 'De opstellen die Gerard Knuvelder gebundeld heeft, handelen over romans en gedichten, (...) maar een letterkundig kritiese bedoeling hebben ze eigenlijk niet. (...) Tegen een kunstwerk kijkt hij aan als tegen een muur en hoogstens heeft hij een vaag besef van de steenhoop, die zulk een muur geweest is en van de puinhoop, die hij worden kan. Hij onderzoekt het cement met een krassende spijker, en classificeert de grondstoffen nauwkeurig, maar altijd volgens hetzelfde gegeven. (...) Zijn boekje, dat aan Doctor Moller opgedragen is, teert letterkundigkrities op Mollers methode'. Die 'krassende spijker' doet sterk denken aan 'de roestige tuinhark' waarmee, naar ik in het vorige hoofdstuk aangaf, volgens Albert Kuyle Moller sectie pleegde op het 'poëtisch lichaam'. De formulering mag ook wel representatief heten voor een blijvende afkeer van De Gemeenschap van Knuvelders stijl. Ik memoreer de boutade waarmee de redactie zich oktober 1934 over laatstgenoemde uitlaat: 'Het staatsbestel kan over een jaar nog wel vernieuwd worden, maar het proza van Gerard Knuvelder mag beslist niet langer op vernieuwing wachten!' En als het een jaargang later dan tenslotte om een beoordeling van Knuvelders politiek-maatschappelijke opvattingen gaat, is, zoals ik in het eerste hoofdstuk beschreef, de distantie van Gemeenschap-medewerker Criton wel zeer groot: '"Deutsch ist, was hier geschah." Deze woorden komen ons steeds voor den geest wanneer wij een vertoog van sociologischen of politieken aard lezen uit Knuvelder's pen. Zelfs indien men van stijl en woordenkeus afziet zal men zich moeilijk een treffender motto kunnen denken ook voor de verhandeling welke deze auteur over het onderwerp *Historie en Mythe* in zijn periodiek Roeping (Juli en Augustus 1934) publiceerde': aldus wordt een omvangrijke beschouwing ingeleid waarin Knuvelders Duitse oriëntatie geattaqueerd wordt als, onder meer, in strijd 'met de douane van het Hollandse gezonde verstand'.

Behalve de verhouding tussen De Gemeenschap en Roeping zijn er in de dissertatie van Joosten nog twee kwesties die in het kader van mijn onderzoek enige bespreking behoeven.

In de eerste plaats is dat die der afsplitsing, in 1934, in de vorm van De Nieuwe Gemeenschap. Dat jaar was, aldus Joosten, 'voor de Gemeenschap een caesuur': 'Vanaf dat jaar immers begon het blad zich teweer te stellen tegen allerlei vormen van nationaal-socialisme en de van daaruit komende bedreiging van de geestelijke hygiëne in de samenleving. Deze anti-fascistische koers werd kennelijk vergemakkelijkt door het lozen van die redactie-leden, welke kort daarna ervan blijk gaven fascistische bewegingen een warm hart toe te dragen'. Na summiere aandacht voor dat 'lozen' op zich - waarbij hij het houdt op 'persoonlijke tegenstellingen', 'een redactioneel conflict' en 'zekere financiële manipulaties van Kuyle als directeur van de uitgeverij De Gemeenschap'[16] - bespreekt Joosten in uitvoeriger zin het effect van die 'lozing': het tijdschrift De Nieuwe Gemeenschap. Hij typeert het als een blad dat langzaam maar steeds duidelijker naar een 'fascistische richting' tendeert, blijk geeft van 'een sterke anti-democratische houding', zich verzet tegen de 'democratische vrijheid van het individu', 'de bestrijding van het verval der openbare zeden' in zijn vaan schrijft en bovendien 'giftige uitingen van anti-semitisme' te zien geeft. Lang hebben de gebroeders Kuitenbrouwer c.s., aldus Joosten, hun strijd in dit blad niet kunnen volhouden: 'Bij de voltooiing van de tweede jaargang in december 1935 kwam het laatste nummer uit'. De feitelijke onjuistheid van die laatste mededeling - er volgde, zoals ik in het vorige hoofdstuk aangaf, nog een complete derde jaargang - lijkt me tekenend voor een meer 'inhoudelijke' omissie. De korte typeringen die Joosten van De Nieuwe Gemeenschap geeft, zijn op zich wel juist, maar wat ontbreekt is het signalement van de noemer die ze samenbrengt: 'de nieuwe norm' der 'Katholiek-volksche beginselen' die zich als 'de Kuitenbrouwer-variant' van het 'levenscriterium' vanuit De Gemeenschap ontwikkelde en zozeer het richtend principe van De Nieuwe Gemeenschap werd dat, zoals ik in het vorige hoofdstuk beschreef, zelfs 'de genade van den heiligen geest' zich aan 'het gehele erfelijke complex' had te onderschikken.

Als tweede en laatste kwestie geldt mijn commentaar de wijze waarop zich volgens Joosten het politieke engagement vanaf 1934 binnen De Gemeenschap voordoet.

Na een aanduiding van de 'anti-fascistische koers' welke het blad vanaf genoemd jaar insloeg, merkt de auteur op: 'Het is overigens typerend, dat de oppositie tegen het nazisme in De Gemeenschap niet werd opgeroepen door het weinig respectvolle optreden der nazi's tegenover de democratische instellingen. Zij vond haar oorsprong in de nationaal-socialistische bedreiging van de geestelijke cultuur'. Naarmate echter, zo vervolgt hij, 'het nationaal-socialisme meer zijn ware gezicht ging vertonen en de daaruit voortvloeiende gevaren zich duidelijker aftekenden, werd ook het verzet van De Gemeenschap tegen deze bedreiging scherper en meer gefundeerd.' En 'in deze houding van volstrekte afwijzing van de zich allerwegen aandienende leuzen, onwaarheden en dwaalleren heeft De Gemeenschap tot het einde volhard. Na het uitbreken van de oorlog in september 1939 stelde de redactie zich de vraag of het nog zin had een kultureel tijdschrift voort te zetten "nu de barbaarschheid oppermachtig [was] gebleken". Zij meende echter, dat "het nodig zou blijven de ernstige

gevaren aan te wijzen en te strijden tegen een verkeerde opvatting van het begrip orde.”’ (...)

‘Spoedig werden echter de somberste verwachtingen bewaarheid en na mei 1940 werd deze mogelijkheid geheel aan het blad ontnomen. Het tijdschrift staakte met ingang van de bezetting de publicatie van artikelen van politieke strekking en beperkte zich geheel tot artistieke bijdragen of artikelen, die in geen enkel opzicht de bezetter aanstoot konden geven’.

Tenminste één corrigerende aanvulling lijkt mij op een aldus geschetste ontwikkeling te geven. Niet pas na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog is De Gemeenschap zich de vraag gaan stellen over het nut van werkzaamheid aan een cultureel tijdschrift temidden van actueel onheil, en haar enige antwoord daarbij is niet geweest dat de strijd tegen de barbarij moest worden voortgezet. Al vanaf 1936 weegt men de verhouding tussen betrokkenheid bij de actualiteit en de behartiging der ‘geestelijke zaken’ en in het antwoord gaat stellingname t.a.v. het tijdsgebeuren in steeds toenemende mate gepaard met de neiging de ‘dwaze keus’ te doen van het ‘buitentijdig leven’, totdat dit laatste geluid gaat overheersen in de tendens de zaken der ‘geestelijke cultuur’ te laten prevaleren en in een boven-aards en -tijdelijk perspectief over actuele rampspoed heen te blikken.

De ontwikkeling in het engagement van De Gemeenschap met de politieke gebeurtenissen van de tijd is dus een andere geweest dan Joosten aangeeft: het verzet tegen het nationaal-socialisme is op zijn felst direct na de ‘caesuur’ van 1934. Juist datgene wat dat verzet opriep - zoals Joosten terecht opmerkt: minder de behoefte om de democratie te beschermen en meer de verdediging van geloof en cultuur - versterkt in latere jaren de neiging tot afzijdigheid van ‘het rumoer der tijden’.

Eindnoten:

12 A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie, anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*, Assen, z.j. (1968).
13 R.D.G., Kroniek Maatschappelijk Leven ‘Graaf d'Ansembourg’ mei 1934, tiende jaargang nr. 5, blz. 322-323.
14 H.M. Ruitenbeek, *Het ontstaan van de Partij van de Arbeid*, Amsterdam, 1955.
15 L.M.H. Joosten, *Katholieken en Fascisme in Nederland 1920-1940*, Hilversum-Antwerpen, 1964.
16 Naar Joosten meedeelt, ontleend aan: ‘Archiefmateriaal van het Rijksinstituut voor Oorlogs-documentatie, met name Doc. 1-989 L.M.A. Kuitenbrouwer’.

De Gemeenschap als literair tijdschrift

Mijn aandacht voor enkele studies die vooral vanuit een literaire optiek aan De Gemeenschap zijn gewijd, wil ik in de eerste plaats richten op de enige monografie die over het tijdschrift is verschenen. Het is de als een 'essay' gepresenteerde studie *Het Maandblad De Gemeenschap*, die dr. H. Kapteijns in regeringsopdracht schreef en publiceerde.[17] Het blijkt de opzet van de auteur te zijn geweest om, zoals hij in een slotzin meedeelt, 'hoofdzakelijk één ding te bereiken: te tonen het "gezicht" van De Gemeenschap, zoals dat zich in meer dan tienduizend bladzijden heeft afgetekend.' Hij bediende zich daarbij van een drietal benaderingswijzen. In het eerste hoofdstuk *Intenties* (blz. 7-47) is het die der beschrijving van en 'ingebouwd' commentaar op wat het blad in de loop der jaren in programmatisch opzicht heeft geboden, het tweede *Aspecten* (blz. 48-61) is een samenvattende beschouwing over enkele voor De Gemeenschap karakteristiek geachte verschijnselen, terwijl het derde *Ter documentatie* (blz. 62-167) het zicht 'op de kern van het blad' tracht te completeren met een keuze van teksten uit de verschillende jaargangen. 'Dat mijn opdracht (...) stamde van de K. van het departement van O.K. en W. stelde mij in staat van de bewerking van een bepaalde historische werkelijkheid af te zien en een zuiver essay-istische werkwijze te volgen': deze zinsnede uit Kapteijns' *Voorwoord* (blz. 5-6) blijkt een merkwaardig voorteken. Van een 'K.-zinnige' werkwijze lijkt te zijn afgeleid dat de aandacht voornamelijk op het literaire aspect 'sec' gefixeerd mocht wezen, en dat er inderdaad afgezien mocht worden van de tekstuele werkelijkheid, waarin genoemd aspect immers veelal in de context van en in confrontatie met dat van de levensbeschouwing en van het politiek-maatschappelijk engagement gestalte kreeg.

In dat isoleren van de aandacht binnen het literaire aspect zonder 'meer' ligt mijn voornaamste bezwaar tegen het boek. Van hoofdstuk tot hoofdstuk toont het de ongunstige gevolgen ervan. Het eerste is in een ironiserend-relativerende, soms zelfs kribbige toonaard geschreven. Die blijkt niet zozeer ingegeven door enige distantie van het grootsprakig jargon in De Gemeenschappelijke Verantwoordingen en andere redactionele beschouwingen, maar door een diskwalificerende houding bij voorbaat t.o.v. het gegeven dat de verschillende aspecten zich vaak in onderlinge samenhang vertonen. Er is bij de beschrijving van de eerste jaargangen dan ook in negatieve zin sprake van 'het hybridisch karakter van het tijdschrift', 'telkens weer', aldus Kapteijns, 'voelt men een hinken op twee gedachten', die van 'schoonheidsverlangen' en van 'behoefte

aan Leven': 'door wind uit deze twee richtingen bewogen, wil "de stormbal" niet tot rust komen.' Die rusteloosheid en het gelijkelijk afstand nemen zowel van hen die 'het esthetisch discrimen' veronachtzamen als van de partijgangers van een 'verliteratuurd leven', vindt de auteur maar bedenkelijk: 'Hoeveel oprechter lijken eigenlijk deze tegenstanders, die ofwel de schoonheid zo uitsluitend scholastiek interpreteren, dat men van een slechte smaak moet spreken, of het leven zó uitsluitend in de kunst projecteren, dat ze, hyper-individualistisch en a-sociaal, nimmer toe zullen zijn aan het "humanisme intégral".'

Een eenzijdige literaire pre-occupatie speelt de auteur voortdurend parten en leidt in dit eerste hoofdstuk, dat het beeld van het tijdschrift in zijn chronologische ontwikkeling wenst te tekenen, herhaaldelijk tot een onvolledige en onjuiste voorstelling van zaken.

Bijdragen aan De Gemeenschap die een gerichtheid op het specifiek-artistieke releveren worden door Kapteijns overgeaccentueerd en als 'definitief' standpunt weergegeven. Wanneer Van Duinkerken, in de laatste aflevering van de vijfde jaargang, de start van De Gemeenschap aanduidt als een 'aesthetiese reactie' op Roomse dichtkunst, laat de auteur de vele gegevens die er op wijzen dat de voornaamste bekommernis van het blad zeker ook in de beginfase een andere dan een esthetische was, onbesproken en neemt hij Van Duinkerkens opmerking kritiekloos over: 'Intussen wordt uit de lustrumbijdrage van Anton van Duinkerken eigenlijk en voor het eerst veel duidelijk omtrent het ontstaan van De Gemeenschap, vijf jaar daarvoor.' Hoe onjuist deze voorstelling van zaken in zijn eenzijdigheid en onvolledigheid is, blijkt uit allerlei tekstgegevens uit De Gemeenschap die ik eerder besprak, maar wordt nog onderstreept door andere documenten. Uit brieven van de centrale figuur, in de beginfase, binnen de redactie - Jan Engelman - blijkt dat deze in het najaar van 1924 pogingen in het werk heeft gesteld om katholieke jongeren uit diverse 'kampen' en tijdschriftgroeperingen onder de vlag van De Gemeenschap bijeen te brengen, niet tot meerdere glorie van de literatuur, maar om de samenleving op zo krachtig mogelijke wijze met katholieke beginselen en idealen te bezielen. Zo richt hij zich in oktober van dat jaar met een brief tot de jongeren van De Valbijl, in de persoon van Gerard Bruning.[18] 'De "artiestenjaren" moeten nu maar eens achter de rug zijn,' schrijft hij, 'zoo zal er iets gedaan kunnen worden, dat indirect, de werkelijke gemeenschap ten goede zal komen.' 'Als jullie daar aan mee wilt werken: héél graag.'

Als de *Verantwoording* van 1930 formuleert: 'Het is ons niet mogelijk in te zien, dat de katholiek, die kunstenaar is, daardoor uitsluitend geroepen zou zijn tot de propaganda van zijn godsdienstige of wijsgerige gedachten', dan wordt ook dit 'artistieke' accent door Kapteijns gretig uitgebuit en de allure verleend van het definitieve: 'Eerst bij het begin van de zesde jaargang kan men zeggen dat het oude geschil omtrent ethiek en esthetiek bij de redactie van De Gemeenschap ook ver-ouderd is. Het is een bijzonder zakelijk standpunt, dat nu wordt ingenomen,' men 'bevrijdde zich dus definitief van een speciaal roomse censuur op het artistieke werk. (...) Men deed afstand, en nu definitief, van de illusie dat een brandende overtuiging zich noodzakelijk uitspreekt in onsterfelij-

ke epen. Men erkende de werkelijkheid dat dichters niet op grond van hun dichterschap het eerste of laatste woord hoeven te spreken over heiligheid en staatkunde. Niet alleen de artiest kon ruimer ademen, ook de wijsgeer, ook de literaire criticus, ook de maatschappelijk geïnteresseerde gelovige. En op alle terreinen werd een intensiever samenwerking met niet- of andersgelovigen mogelijk.'

De ontwikkeling der feiten heeft het - ik meen dat in mijn beschrijving en analyse te hebben aangetoond - anders gewild. De *Verantwoording* 1931 - slechts één jaar na formulering van de mening die Kapteijns zo 'definitief' vond - geeft als hoofdaccent het voornemen weer 'om een zoo groot mogelijke aandacht te besteden aan die religieuze en sociale zaken, welke een noodzakelijke ondergrond moeten vormen van het goede hedendaagsche kunstwerk', en brengt de kwestie van 'de eenzijdige, anti-artistieke eischen welke sommigen meenen te moeten stellen aan katholieke kunstenaars' terug tot de orde van 'tal van kleinere, maar door hun actualiteit thans belangrijke détails'. Deze accentverschuiving beïnvloedde ook sterk de verschijningsvorm van het literaire aspect: in creatieve bijdragen op het vlak van poëzie en verhalend proza ging in de komende jaren de thematiek overwegen van de eigen Roomsheid en van een expliciet engagement met de economisch-sociale malaise, de kritische normen gingen juist meer distantie van andersdenkenden (Marsman) inhouden en t.a.v. het 'eigen kamp' het kunstenaarschap sterker binden aan een in leven en werk te demonstreren trouw aan de kerkelijke geboden.

Deze 'werkelijkheid', die tenminste tot 1934 voortduurde, krijgt van Kapteijns een uiterst summiere aandacht. Ze wordt door hem gekapitteld, onjuist geanalyseerd tot los van elkaar staande aspecten en gebagatelliseerd: 'De supposition dat een religieuze of sociale orde een noodzakelijke ondergrond zou moeten vormen voor het goede hedendaagse kunstwerk, een supposition te vinden in de *Verantwoording* van 1931, was wezenlijk fout, maar daarentegen was een bewust verdeelde aandacht voor nu eens het artistieke, dan weer het levensbeschouwelijke volkomen te rechtvaardigen vanuit de actuele inzichten der redactie. In de praktijk is het trouwens erg meegevallen, omdat de vergissingen behalve weinig talrijk, zéér duidelijk zijn, maar ook zonder deze bijkomstigheid, bijzonder vergeeflijk.'

Ook de veranderingen in de redactiesamenstelling en de daarmee tenminste énige relatie onderhoudende wisselingen inzake accentuaties op het vlak van 'kunst en leven' worden in zeer weinig woorden vermeld. Het vertrek van de Kuitenbrouwers en de terugkomst van Engelman in 1934 worden aldus besproken: 'Wat zich achter de schermen heeft afgespeeld, laat zich slechts ten dele vermoeden, wij voelen het meest voor navolging van de redactie en stellen vast: "De Gemeenschap wijzigde haar redactie, niet haar program".' Merkwaardigerwijs krijgt daarbij het reeds vanaf de zesde jaargang als blijvend gesignaleerde literaire karakter van het tijdschrift opnieuw de zwaarte van permanentie mee, terwijl er bovendien toch wel programmatische wijzigingen worden aangeduid: 'De "noodzakelijke reorganisatie" brengt reeds in het tweede nummer een uitbreiding der kronieken, dat wil zeggen een veelzijdiger en meer gespecialiseerde oriëntatie. Het tijdschrift krijgt nu definitief een uitgesproken literair

corpus, maar in de kronieken van Maatschappelijk, Geestelijk, Letterkundig Leven tracht het zijn taak "te arbeiden aan de verlevendiging van het idealisme, de werkelijkheidszin en de goede smaak" niet minder, maar wel anders, te vervullen dan eerst.'

De ernstigste omissie in Kapteijns' beschrijving van de laatste fase van De Gemeenschap acht ik het feit dat hij het dan constant en steeds sterker samengaan van het levensbeschouwelijke en het literaire aspect in wat Van Duinkerken noemde 'de dwaze keus/van 't buitentijdig leven' (1937) onbesproken laat. De overtuiging waarmee deze keuze gedaan werd, is hem kennelijk geheel ontgaan: als zij culmineert in een hartstochtelijke 'defense of poetry' als Engelmans *Een nieuwe generatie* (maart 1940), dan beoordeelt hij dit opstel volkomen onjuist door het het karakter van 'doffe berusting' te verlenen. In algemene zin wekt trouwens de beschrijving der laatste jaargangen van De Gemeenschap de indruk na zeer oppervlakkig lezen tot stand te zijn gekomen. Het meest onthullend op dit vlak lijkt me de volgende passage: 'De drie laatste jaargangen moeten het stellen zonder een expliciete verantwoording. Het zij echter met klem toegegeven, dat de kronieken van P.C. vanaf het eerste nummer van de zestiende jaargang zulke verantwoording volledig overbodig maken. Vrijwel nergens in het bestaan der Gemeenschap is in dit blad bescheidener en beter uitzicht geopend op theologische en religieuze problemen, vooral steunend op wat er leefde in Schönere Zukunft.' Deze gunstige kwalificatie van genoemde kronieken moet toch voornamelijk gebaseerd zijn op de abstracte ruimdenkendheid die hun eerste alinea's demonstreren. Ik mag er, met verwijzing naar mijn beschrijving van de betreffende jaargangen, aan herinneren dat hun vervolg de openheid en het begrip voornamelijk concretiseerde en actualiseerde in lankmoedigheid t.a.v. ontwikkelingen in nazi-Duitsland.

Het meest opvallend aan het tweede, heel wat kortere, hoofdstuk van Kapteijns' studie vind ik de 'verdedigende' toon, de apologetische wijze waarop er in samenvattende zin over enkele voor De Gemeenschap karakteristiek geachte verschijnselen geschreven wordt. Heel wat aandacht blijkt daarbij gereserveerd voor wat de auteur in het eerste hoofdstuk als een ontwikkeling vanaf 1930 signaleerde: 'En op alle terreinen werd een intensiever samenwerking met nietof andersgelovigen mogelijk.' In de samenvattende beschouwing noemt hij de 'openheid' van De Gemeenschap een typerend aspect van het blad: het is natuurlijk duidelijk, aldus Kapteijns, 'dat twee gedichten van Simon Vestdijk het karakter van De Gemeenschap niet hebben bepaald, maar het is eveneens waar, dat voortdurende medewerking van niet-katholieken dat wel degelijk heeft gedaan.' 'Bladen als Forum, en Groot-Nederland of, in het zuiden, Het Fonteintje' als 'minder algemeen' kwalificerend, acht hij de nationale betekenis van De Gemeenschap onmiskenbaar: 'Het is stellig voor het eerst in de geschiedenis onzer letteren dat een maandblad met een duidelijke, maar dan ook progressieve katholieke signatuur genoemd kan worden als een nationaal forum. (...) In twee betekenissen nationaal, want aan de (wat men zou kunnen noemen) katholieke inbreng viel enerzijds een belangstelling ten deel, veel ruimer dan van de geloofsgenoot alleen. Anderzijds genoot de mede-lezende geloofsgenoot veel meer dan enkel vruchten van eigen geestelijke boomgaard,

maar hij werd bovendien binnengeleid in die republiek der Nederlandse letteren, die hem van oudsher zo al niet vijandig dan toch vreemd was gebleven.' Het is ontegenzeglijk juist dat De Gemeenschap in zijn geschiedenis herhaaldelijk 'openheid' heeft gedemonstreerd: het blad verdedigde meermalen de waarde van kunst en literatuur tegenover het eigen confessionele milieu, de relatie met een schrijverschap als dat van Marsman was een hechte (al nam de affiniteit merkbaar af naarmate Marsman zich van het katholicisme distantieerde), het politiek-maatschappelijk engagement met zowel de economisch-sociale malaise als later met de gebeurtenissen in Spanje en nazi-Duitsland effectueerde samenwerking met schrijvers 'van anderen huize' en Engelmans terugkeer in de redactie (1934) ging gepaard met regelmatiger bijdragen uit andere literaire 'middens' dan ooit. Maar Kapteijns accentueert de Gemeenschappelijke 'openheid' te zwaar. Juist in de fase waarin hij 'een intensiever samenwerking met niet- of andersgelovigen' zich ziet aftekenen (vanaf 1930), verstrakt De Gemeenschap inzake het 'kunst en leven'-thema het primordiaat der eigen geloofsovertuiging tot de eis van onvoorwaardelijke trouw aan de leer der Kerk. Het beeld van het blad wordt tot 1934 door die tendens van verstrakking bepaald en incidentele medewerking in die jaren van 'andersdenkenden' is dan niets dan een marginaal gebeuren. En wat a fortiori voor genoemde periode geldt, gaat in enigerlei vorm voor 'altijd' op: de eigen katholiciteit heeft als constante het hoofdaccent, toegankelijkheid voor 'anderen' is in wisselende mate een begeleidend verschijnsel.

Wat de accentuering van de Gemeenschappelijke openheid in 'nationaal forum'-proporties vooral als geforceerd doet overkomen is, wat ik zojuist noemde de apologetische toon waarop die bezongen wordt. Van de eerste tot de laatste regel gebeurt dat vanuit de verdediging, waarbij volkomen terecht gesignaleerde fouten en omissies in handboeken en bloemlezingen opgekrikt worden tot 'bijzonder passende schakels' 'in een sterk a-prioristisch betoog' waarmee anderen (Morriën, Stuiveling en eenmaal zelfs 'Holland') hun kortzichtigheid zouden demonstreren. Tenminste moet daaraan dan worden toegevoegd dat door een apologetische grimmigheid ook Kapteijns' blikveld er niet ruimer op wordt, getuige o.m. de volgende slottirade: 'Dat Chris de Graaff een bezielde erotiek introduceerde en dat Eric van der Steen het actuele gemengde nieuws poëtisch redigeerde, behoort in de contemporaine literatuur-historie mogelijk al tot verwaarloosde nuances, maar dat Emile Erens de hagiografie niet enkel nieuw recht van bestaan doch de overtuigingskracht van het volledig geslaagd kunstwerk verleende, zou de heer Stuiveling niet hebben mogen ontgaan, als hij ook naar de geest een leerling van De Vooys ware geweest.' Zeer bezwaarlijk wordt Kapteijns' verdedigende uitgangsstelling in de behandeling van een aspect dat hij de titel *Landverraad en Literatuur* gaf. Ik laat de betreffende paragraaf (blz. 52-53) hierbij geheel volgen.

'De mensen van De Gemeenschap hebben het onherroepbare nadeel, dat er onder hen zijn (als onder andere groepen overigens), die tijdens de Duitse bezetting als vaderlander te kort zijn geschoten. En de situatie schijnt - vijftien of twintig jaar na datum - nog steeds zó (niet waar, Victòr?), dat Villon een moordenaar moge zijn geweest of Shakespeare een "immoralist" zonder daar-

voor in de geschiedenis der letteren te moeten boeten.

Judas kon de Christus voor dertig ballen verkopen, zonder dat zoiets Simon Vestdijk verhindert diens grootheid te verdedigen. Geen katholiek wil, hoop ik, Marnix uit de vaderlandse letteren geweerd, zo min als Erasmus bij hervormden wordt verzwegen. Maar schrijft men in Nederland dan nú de geschiedenis der literatuur of een legende van het nationaal heldendom?

Het is in elk geval Albert Kuyle geweest, die met Albert Helman in De Gemeenschap de short-story introduceerde en die de literaire scheldkroniek vernieuwde in een mate die daarvóór alleen door Multatuli en Van Deyssel overtroffen is.'

Het is vrijwel ondoenlijk om aan te geven onder hoeveel gezichtspunten bezien deze paragraaf 'er naast' is. De titel, om daar mee te beginnen, is al niet gelukkig. 'Landverraad' is geen specifiek aspect van De Gemeenschap geweest en een inadequate benaming van het verschijnsel, dat het blad zich op een per fase en vaak ook per persoon te onderscheiden wijze, geconfronteerd heeft met anti-democratische stromingen en daarbij wederom te schakeren 'invullingen' te zien heeft gegeven t.a.v. de houding tegenover het fascisme, het antisemitisme en het nationaal-socialisme. De mate waarin en de consequenties waarmee dit 'engagement' gestalte kreeg, was overigens wel specifiek: er is tijdens het interbellum geen ander literair milieu in Nederland geweest waarin genoemde confrontatie zo merkbaar gestalte heeft gekregen, culminerend in de gesplitste verschijningsvorm van De Gemeenschap en De Nieuwe Gemeenschap. En bij die scheiding bleef het niet. Dat geeft Kapteijns ook duidelijk aan. In het voorwoord tot zijn studie schrijft hij: 'Het is bovendien zelfs voor de niet-ingewijde lezer duidelijk, dat de bewogen levensgang van het tijdschrift bewogen levens van redacteuren en medewerkers heeft begeleid, zodat het beslist nog te vroeg is daarvan tot in bijzonderheden openlijk te gewagen. Menselijke verhoudingen zijn niet alleen ingewikkeld, maar ook gevoelig, zij werden bovendien in oorlog en bezetting bij iedereen op een zware proef gesteld.'

Deze opvatting van een samenhang in 'bewogenheid' tussen tijdschrift-bestaan en persoonlijke levens en de uitloop der interne controverses tot in verschillend oorlogsgedrag tijdens de jaren 1940-1945 toe, blijkt voor hem zelfs zo zwaarwegend t.a.v. De Gemeenschap te zijn, dat hij er aanleiding in vindt vooralsnog af te zien van het schrijven der geschiedenis van het blad. Maar dan gaat het toch niet aan om de hele kwestie van de keuze van een aantal betrokkenen vóór fascisme, antisemitisme, nationaal-socialisme of ingrediënten daarvan, zo bagatelliserend te bespreken.

De aanduiding tussen haakjes in de eerste zin van de paragraaf - '(als onder andere groepen overigens)' - is onjuist. Kapteijns schrijft over een literair tijdschrift, men mag dus aannemen dat hij met 'andere groepen' literaire groeperingen bedoelt. In elk geval is dat in deze alleen ter zake. Welnu, er valt geen ander letterkundig milieu of klimaat uit die jaren te noemen, waarin in vergelijkbare mate van 'ingrijpendheid' de scheiding der geesten zich in verschillende opstellingen t.a.v. bovengenoemde 'ismen' voltrokken heeft.

De passage die Kapteijns op zijn openingszin laat volgen - inzettend met een

anakolouth - is zo onvolledig niet, of zij bevat de duidelijke suggestie dat het vijftien of twintig jaar na de Tweede Wereldoorlog maar eens afgelopen moet zijn met de praktijk om 'foute' auteurs een plaats 'in de geschiedenis der letteren' te weigeren.

Het is de vraag of men van een dergelijke praktijk kan spreken. In elk geval is het een feit dat de meest 'officiële' geschiedschrijver onzer letterkunde, Gerard Knuvelder, er bepaald niet aan heeft meegedaan. Verder kan worden vastgesteld dat een aantal betrokkenen, al dan niet na een tijdelijk publikatieverbod, op het moment dat Kapteijns zijn 'verwijt' formuleerde, doende waren zich met nieuw literair en literair-kritisch werk (weer) binnen die geschiedenis te schrijven. En tenslotte zou men kunnen zeggen dat het elke literair-historicus of essayist - als bijvoorbeeld Kapteijns - vrijstond (en -staat) om aan bevonden leemten en omissies iets te doen en dat dat een efficiënter bijdrage aan contemporaine literatuurgeschiedschrijving is dan 'terzijde' gespuide kribbigheid.

Nu slaat de irritatie van de auteur vrijwel in de lucht, ook al kan men - door de aanspreking 'Victòr' - in die ruimte de contouren ontwaren van Victor van Vriesland, geen geschiedschrijver onzer letteren, maar wel samensteller van de *Spiegel der Nederlandse poëzie*, bij welke bloemlezing er t.a.v. de twintigsteeeuwse dichters o.m. de opvatting heeft voorgezeten om de notoir 'fouten' buiten de selectie te laten.[19] Hoe men ook over die opvatting denkt, zij wordt door Kapteijns wel allerbelabberdst bestreden. Van Vrieslands *Spiegel* bevat geen enkel gegeven dat deze anthologie kan doen overkomen als 'een legende van het nationaal heldendom'. En hoe kan men een kennelijk nog actuele kwestie van samenhang tussen bewogen levens en literair optreden, welke de auteur er van af heeft doen zien om de geschiedenis van De Gemeenschap te schrijven, op één lijn stellen met een oordeel over figuren, wier identiteit en/of gedragingen nog vele vragen openlaten en wier historische context in ieder geval er een is van honderden jaren geleden?

En dan de slotzin van de paragraaf. Albert Kuyle's 'literaire scheldkroniek' als 'vernieuwend' opvoeren ter adstructie van een bewering over onrecht in de literaire geschiedschrijving: dat kan gewoon niet. Nog afgezien van de vraag of schelden, al dan niet op een literaire en/of nieuwe manier, ooit positieve waardering verdient, elimineert de wijze waarop Kuyle het deed elke mogelijkheid tot appreciatie. Ik meen in mijn beschrijving en analyse het kritisch en polemisch talent van Kuyle niet miskend te hebben en ook gegevens te hebben verstrekt die enig begrip mogelijk maken voor zijn verbolgenheid n.a.v. zijn gedwongen vertrek uit De Gemeenschap. Maar toen het echt schelden werd - tegen vrouwenemancipatie in het algemeen en 'femmes savantes' in het bijzonder, tegen de vrienden van weleer, tegen de Joden, seksuologen en homoseksuelen, - toen werd het inhoudelijk en stilistisch van het allerlaagste niveau. Je zou de literatuurgeschiedschrijving wellicht het idee aan de hand kunnen doen deze ontwikkeling te schetsen, maar dan in functie van het signalement hoe een talent verworden kan. Dat is dan wel ongeveer het tegenovergestelde van wat Kapteijns lijkt te beogen.

Een laatste woord over het laatste hoofdstuk van deze studie: *Ter documentatie*. Ik citeer het meest karakteristieke fragment uit de inleiding op de bloemlezing:

(blz. 62-64) ‘Als sommigen al zullen vinden, dat de documentatie te veel nadruk legt op het literaire werk, dan mogen zij bedenken, dat van vele toen actuele bijdragen de aanleiding nu vergeten of nauwelijks achterhaalbaar is voor de niet-deskundige lezer. Slechts een uitvoerige toelichting zou die lezer dan uitkomst kunnen brengen, terwijl De Gemeenschap liever zelf het woord mocht nemen, waar in inleiding en keuze toch al subjectieve elementen moeten zijn binnengeslopen. Het genoemde bezwaar geldt minder de literaire bijdragen, omdat die licht de aanleiding mede hebben “vereeuwigd” of althans een nieuwe waarde hebben gewonnen.’ Een niet erg overtuigende ‘argumentatie’ voor een overigens wel in de lijn van de voorafgaande hoofdstukken liggend standpunt. Dat ‘voor de niet-deskundige lezer nauwelijks achterhaalbaar’ zijn van actualiteiten uit het interbellum lijkt me geen sterke overweging. Aan welke lezers moet je wat deze monografie betreft voornamelijk denken? Toch zeker aan de tijdgenoten van De Gemeenschap, aan hen die er vanuit hun afkomst en milieu ‘weet’ van hebben, aan geïnteresseerde ‘lateren’ en aan hen die zich ‘vakmatig’ met moderne Nederlandse letterkunde bezighouden. Welnu, voor geen dezer categorieën is de genoemde periode een onachterhaalbare tijd. Merkwaardig is ook de suggestie, dat literaire bijdragen die de aanleiding zouden vereeuwigen of van nieuwe waarde voorzien, toelichting minder noodzakelijk zouden maken. Als God zelf, getuige alleen al de theologie, niet zonder toelichting kan, dan geldt dat toch zeker voor zulke bescheiden eeuwigheden als kunstwerken, en het verschijnsel van ge-annoteerde uitgaven is dan ook een ongetwijfeld ook aan Kapteijns bekend gegeven.

Mijn conclusie over Kapteijns' studie kan na het voorafgaande kort zijn: de auteur heeft zijn aandacht te zeer gefixeerd op het literaire aspect, hij heeft het - met name via generalisatie t.a.v. tijdgebonden gegevens - te zwaar geaccentueerd, en bedoeld aspect bovendien onjuist behandeld door het te isoleren van de context waarin het veelal gestalte kreeg - de levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke bezinning en reactie op de actualiteit. Met een marginale behandeling van die context is het resultaat geweest, dat noch aan het tijdschriftelijk karakter van De Gemeenschap noch aan de identiteit van het blad, waarbinnen de verschillende aspecten samengingen en elkaar beïnvloedden, recht is gedaan.

De essayist Jan H. Cartens heeft in de zestiger jaren en ook nog later verschillende publikaties aan Jan Engelman en aan facetten van diens schrijverschap gewijd. In die essays en artikelen komt bij herhaling het tijdschrift De Gemeenschap en Engelmans relatie daarmee ter sprake. De aandacht die ik Cartens' beschouwingen geef, betreft uiteraard alleen dat laatste aspect.

In 1966 publiceerde Cartens zijn studie *‘Orpheus en het Lam’, Jan Engelman en H. Marsman 1925-1940*[20], een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkelingsgang van Engelman en Marsman in de fase 1925 tot 1940, en in het eerste hoofdstuk daarvan (over de periode 1925-1927) bespreekt hij het ontstaan van De Gemeenschap (blz. 11-37). Hij doet dat conform de opvatting die Van Duinkerken daaromtrent formuleerde in zijn bijdrage aan het eerste lustrumnummer van het blad en hij blijkt in deze ook Kapteijns te volgen, wiens studie

hij in een noot als te raadplegen bron aanbeveelt: ‘De Gemeenschap,’ aldus Cartens, ‘was, tot in de typografische presentatie toe, een reactie op Roeping; zich afkerend van Mollers ethiek vroeg het aandacht voor een meer autonome esthetica. (...) Vond Roeping vooral medewerkers in Brabant en Nijmegen, De Gemeenschap groeide temidden van de Utrechtse jongeren en verleende al gauw plaatsruimte aan andersdenkenden als Marsman, Nijhoff en Den Doolaard. Uit deze royaal geschonken gastvrijheid bleek het oprechte streven naar culturele emancipatie, naar samenwerking op zijn minst, die door Roeping, waarin de gedachte van een katholieke suprematie niet zelden hinderlijk naar voren kwam, voortijdig was verijdeld. In de plaats van de godslyriek, die in vrije, psalmodiërende verzen werd geschreven, waarvoor Tagore en Whitman voor een goed deel model stonden, beoefenden de dichters rond De Gemeenschap spoedig een individueler en formeel gebondener dichtkunst.’ Ook in latere publikaties handhaaft Cartens deze voorstelling van zaken. In zijn in 1975 verschenen *Levensbericht* van Engelman[21] schrijft hij: ‘En in het najaar van 1924 werd (...) in Utrecht het tijdschrift De Gemeenschap opgericht, dat een algehele katholieke reconstructie probeerde te bewerkstelligen en waarin niet de religieuze intentie van de dichter, maar de artistieke realisatie van het kunstwerk ging gelden.’

Ik heb de hier weer aangeboden ‘lezing’ omtrent de ontstaansgeschiedenis en eerste verschijningsvorm van De Gemeenschap al verscheidene malen becommentarieerd, met name in laatste instantie n.a.v. Kapteijns' weergave ervan, en ik moge het dan ook wat deze kwestie betreft nu laten bij enkele kanttekeningen.

In de eerste plaats gelden die het criterium van ‘de religieuze intentie’ waartegenover de Gemeenschap, aldus Cartens, dat van de ‘artistieke realisatie’ ging formuleren. De suggestie van een tegenstelling tussen beide normen en van een eliminatie van de ene door de andere is onjuist. Zij doet het van begin tot einde geldende primaat van de eigen katholiciteit geen recht en evenmin de permanente beschouwing binnen het blad inzake de verhouding tussen ‘kunst en leven’. In geen fase van het tijdschrift, en zeker ook niet in de vroegste periode, leidt die reflectie tot vervanging van het criterium der ‘intentie’ door dat van de specifiek-artistieke verschijningsvorm van het kunstwerk. Ook niet bij de meest ‘uitgesproken’ verdediger der artistieke eisen en waarden, Jan Engelman. Ik laat hem in deze zelf nog maar eens aan het woord, via enkele zinssneden uit zijn *Verantwoording* bij de eerste jaargang. Over ‘dienstbare schoonheid’ formuleert hij daarin het volgende Gemeenschappelijke gezichtspunt: ‘De psychische faculteiten, die de kunstdaad doen bestaan, zijn weliswaar practisch niet uiteen te halen, maar aan de zielehouding van den kunstenaar, aan de gesteldheid van zijn practisch verstand, valt een objectieve waarde wel degelijk toe te kennen. Zal de kunst harmonisch zijn ingeschakeld in de levensverschijnselen (...) dan dient na het psychologisch beschouwen, na het aesthetisch bekijken, of liever gelijktijdig, - een toetsen aan dieper beginsel te worden beoefend. (...) Wie werkt om schoonheid te scheppen vragen wij: wat verstaat gij onder schoonheid en voor wie maakt gij schoonheid, hoe is uw werkende geest georiënteerd? Wie dit niet doet blijft met zijn schoonheid in den befaam-

den circel draaien: de betrekkelijke verdienste van een waarachtige en persoonlijke uiting worde niet ontkend, maar deze dient op een zekere afstand te worden beoordeeld als er hoogere belangen zijn, die zulks eischen. Kunstvaardigheid wordt naar deze normen niet gemeten, wel zielehouding. Voor kunstvaardigheid-alleen en voor vele andere dingen is in onze dagen... geen tijd!'

Ik heb in de beschrijving en analyse der verschillende jaargangen herhaaldelijk melding gemaakt van de distantie die De Gemeenschap laat horen t.a.v. de invulling van het 'levenscriterium' in Roeping en in andere katholieke periodieken en dat geluid rechtvaardigt ook de vaststelling dat artistieke bekommernis een karakteristieke trek van het blad is temidden van het eigen roomse milieu. Maar die trek is nooit de meest fundamentele geweest inzake de identiteit van het tijdschrift en evenmin is daarbij ooit de norm van het 'dieper beginsel' ingeruild voor reflectie op het sui generis karakter van de kunst.

Geheel overeenkomstig Kapteijns, accentueert Cartens het specifiek literaire karakter van De Gemeenschap ook via nadrukkelijke melding van de 'openheid' van het blad, in zijn termen: haar 'royaal geschonken' 'plaatsruimte aan andersdenkenden als Marsman, Nijhoff en Den Doolaard.' In aansluiting op wat ik over dit aspect opmerkte bij de bespreking van Kapteijns' studie, wil ik nu volstaan met de kanttekening dat in elk geval de namen die bij Cartens de nationale, en daarin specifiek literaire gerichtheid van De Gemeenschap representeren, niet erg overtuigen. De verstandhouding met Marsman hield een confrontatie in, die juist niet de opvatting van 'een meer autonome poetica' releveerde en waarin affiniteit en distantie, kunst- en levenscriterium gelijkelijk aanwezig was. Ik herinner aan Engelmans opstel *De school des levens* in de derde en vierde jaargang, waarin duidelijk afstand wordt genomen van Marsmans 'kameraden van De Vrije Bladen, besluitelooze eclectici en mandarijnen van het schoone woord' en waarin op enkele momenten bij alle bewondering ook sprake is van 'de zwakke kant' van diens poëzie, daar namelijk waar zij geen toegang zoekt 'tot de hemelpoort'. Ik noem ook de verspolemiek tussen Van Duinkerken en Marsman in de zesde jaargang, welke geheel in het teken staat van levensbeschouwelijke verschillen. En wat Nijhoff en Den Doolaard betreft: beiden treden in de eerste jaargangen helemaal niet op en later komt het slechts incidenteel tot medewerking. Over Nijhoff wordt in de beginjaren wel gesproken, maar dan in overwegend distantiërende zin. Zoals ik al in de beschrijving der jaargangen weergaf, spreekt Engelman in het zojuist genoemde opstel over Marsman van 'de sceptiek van Nijhoff' die 'zich te veel [heeft] bezig gehouden met het zoogenaamde eigen-leven van zijn vers', terwijl redacteur Henk Kuitenbrouwer in de eerste jaargang Nijhoffs bundel *Vormen* aldus beoordeelde: 'Dit is zeker: deze verzen werden geschreven door 'n kunstenaar, die de taal volkómen beheerst. Maar 't is even waar: wát hebben wij aan dit werk? Er zit iets kils in dit vormelik-zuiver boekje.'

Fixeert Cartens, in navolging van Kapteijns, het karakter van De Gemeenschap te sterk op haar literair aspect 'zonder meer', onjuister nog is zijn voorstelling van zaken wat betreft Engelmans rol in De Gemeenschap en diens opvattingen ten tijde van zijn eerste redacteurschap van het blad. Ik geef Cartens' zienswijze dienaangaande, zoals hij die in verscheidene publikaties heeft geformuleerd,

eerst in samenvattende zin weer.

In '*Orpheus en het Lam*', waarin zoals gezegd de ontwikkelingsgang van Marsman en Engelman in onderlinge samenhang wordt onderzocht, concludeert Cartens aan het einde van zijn eerste hoofdstuk (blz 36): 'Wanneer wij de periode 1925-1927 voor beide dichters samenvattend overzien, valt het op hoe zij beiden los komen van de groep, de generatie, ook al hebben zij zich in die jaren beiden voor een tijdschrift ingezet.' In zijn boekje *Jan Engelman*, dat binnen de reeks *Ontmoetingen* verscheen,[22] concretiseert Cartens Engelmans 'Einzelgängerschap' t.a.v. De Gemeenschap in de volgende termen: 'ook al was Engelman medeoprichter en redacteur van het maandblad De Gemeenschap, dat vanaf 1 januari 1925 naast en gedeeltelijk tegenover Roeping algehele katholieke reconstructie probeerde te bewerkstelligen, zijn ontwikkeling staat in feite los van deze groeperingen.' (blz. 10) En in het eerder genoemde aan Engelman gewijd *Levensbericht* dat Cartens bijdroeg aan het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1973-1974* wordt over de eerste fase van De Gemeenschap en Engelmans positie daarin het volgende gemeld: 'In het redactionele beleid van De Gemeenschap werd Engelman echter al vlug gehinderd door de buitenliteraire sociale bewogenheid, die vooral door Albert Kuyle werd aangebracht en verdedigd en in 1926 overlegde Engelman met zijn boezemvriend Hendrik Marsman en met Gerard Bruning of ze niet tot een nieuw letterkundig periodiek konden komen, dat louter creatief werk zou publiceren. (...) Albert Kuyle's perfide optreden in de Nolens-affaire, waarbij de Gemeenschapsredactie op 22 maart 1930 met een persoonlijk pauselijk interdict werd bedreigd, en diens moraliserende houding tegenover Engelmans "liefdesavonturen" deden de dichter in de loop van 1930 besluiten uit deze redactie te treden.'

De constante opvatting in deze citaten - Engelmans losstaan van generatiegenoten en ook van De Gemeenschap - wordt door de feiten weersproken. Met name omdat Cartens in voetnoten herhaaldelijk meldt dat een en ander ontleend is aan mededelingen van Engelman, lijkt mij de veronderstelling gewettigd dat hij zich in deze kritiekloos heeft verlaten op de herinneringen en zienswijze van de oudere Engelman.

Ik moge, met verwijzing naar eerdere aandacht voor de vroegste fase van De Gemeenschap en Engelmans rol daarin, de volgende gegevens nog eens releveren: Engelman is in 1924 wervend bij zijn katholieke generatiegenoten rondgegaan om medewerking te verkrijgen voor een beweging waarvan de artistieke impulsen in functie zouden staan van een 'reconstructie' der samenleving in katholieke zin. Van zijn hand is ook het 'levenskritische' manifest dat de eerste aflevering van De Gemeenschap inleidde, terwijl hij het ook is die in datzelfde nummer de dienaren der Muze aanzegt met 'deze dame' te zullen breken als de 'levenstaak' het vraagt. Ik breng nog maar eens, uit mijn beschrijving van de tweede jaargang, de militante kritiek in herinnering die Engelman richt aan het adres van 'de knappe afdeeling Nederlandsch' van de Nijmeegse universiteit die in haar poëziebenadering blijk geeft van 'intellectuele inteelt, die voor elk dieper levensbeginsel volmaakt doelloos moet heeten'. 'Steeds spitsvondiger, steeds meer gespecialiseerd', gaan deze 'dwaze dansers om het geoccideerde

gouden kalf dat Woordkunst heet' te werk, aldus Engelman, 'terwijl ergens in de Congo een door te veel dagreizen afgezwakt missionaris aan de koorts bezwijkt'. En hij verzucht daarbij 'dat men de poëzie, die tot de edelste gebieden van het leven behoort, spaart voor het aan den verkeerden kant geslepen mes van het logisch verstand, dat waarachtig op de beslissende oogenblikken van dezen ontredderden tijd wel voor andere dingen gebruikt mag worden.'

Uit de beschrijving van de derde jaargang memoreer ik het eerste deel van Engelmans bewogen confrontatie met de poëzie van Marsman - *De School des Levens* - waarin wederom in laatste instantie het: 'levenscriterium' bepalend blijkt: 'het is alleen aan een liefde, dieper dan de felste die voor de kunst mogelijk is - en waarin deze in den vollen zin des woords ligt overwonnen - dat wij het recht ontlenen de Muze naar hare feitelijke waarheid te vragen.' Ook andere bronnen bevestigen Engelmans betrokkenheid in deze fase bij De Gemeenschap en zijn 'voorgangerschap' daarbij, zelfs als het om het beginsel van 'dienstbare schoonheid' gaat. Ik noem de brieven die Engelman in deze jaren schrijft aan Pieter van der Meer de Walcheren.[23] 'Meent u werkelijk', zo schrijft hij op 15 maart 1926, 'dat het "paganistisch instinct" van De Gemeenschap het meest belangwekkende in het blad is, en dat wij "een schot" zetten tusschen ons geloof en de kunst? (...) Schrijf mij, bid ik u (het is mij diepe ernst) of uw oordeel definitief is. Ik zou dat van u niet verdragen en direct De Gemeenschap er aan geven.' Terloops wil ik er op wijzen dat deze correspondentie ook een ander licht werpt op een bepaald aspect in de persoonlijke verhouding Engelman-Marsman in de fase 1925-1927 dan bij Cartens naar voren komt. Het gaat om Marsmans belangstelling voor het katholicisme in deze jaren, waaromtrent Cartens in '*Orpheus en het Lam*' suggereert dat zo ongeveer heel literair katholiek Nederland op de knieën lag om Marsmans bekering af te smeken, met uitzondering van Engelman, wiens 'scepticisme' en 'onverschilligheid' in de ogen der geloofsgenoten kwalijk aandeden. Tegenover die suggestie is het relevant uit genoemde correspondentie het volgende briefje van Engelman, d.d. 25 januari 1927, te lichten: 'Ik geloof, dat u adressen heeft, waar men bijzonder goed kan bidden. Wees toch zoo goed en vraag eens, of ze iets willen doen voor een jongen die het meer dan anderen noodig heeft. *Onder ons*, en ik vertrouw dat hij er nooit iets van merkt: het gaat om Marsman, voor wien ik zeer bezorgd ben.'

Er resteren nog een tweetal kwesties in Cartens' visie op de relatie Engelman-De Gemeenschap die ik moet becommentariëren. De eerste is Cartens' bewijs' voor het nauwelijks betrokken zijn van Engelman bij het blad, dat dan gelegen zou zijn in het plan om met Marsman en Gerard Bruning een ander tijdschrift op te richten. Ook in deze lijkt het me van belang uit de correspondentie Engelman-Van der Meer de Walcheren te citeren en wel uit een brief van Engelman van 30 augustus 1927: 'Beste Pieter, Ten zeerste dankbaar voor de aanbeveling. Als Querido nader uiteenzet wat hij bedoelt zal ik er zeker ernstig over denken, 't Zal natuurlijk van zijn tijdschrift afhangen of er "behoefte" aan bestaat. Voor een eenigszins "socialistische" levens- en schoonheidsleer ben ik overigens wel beducht, en of De Jong wel zoo'n goed comparant is betwijfel ook ik ... Maar

wellicht kan het geen kwaad, dat we ook in deze richting een kleine tribune bezetten en dat P. v/d Meer preludieert lijkt me uitstekend. Als dat ding maar niet begint met het bestaande Hollandsche proza, dat zoogenaamd miskend wordt, belangrijk te vinden. Het reikt niet, zeer enkele uitzonderingen daargelaten, aan de poëzie, wat men overigens van de levenshouding van Gids- en Vrije Bladen-menschen moge denken.'

Op de plaats waar deze brief gepubliceerd werd, in Raam nr. 65, van mei 1970 (blz. 26), krijgt hij de volgende geheel onjuiste 'verklarende' introductie mee: 'In 1927, korte tijd dus na de oprichting van De Gemeenschap, wilde Engelman met Gerard Bruning en Marsman een ander, minder programmatisch periodiek opzetten. Pieter van der Meer de Walcheren, die in de uitgeverswereld geen onbekende was, had de plannen bij Uitgeversmaatschappij Querido in Amsterdam geïntroduceerd.' Dat is er in de eerste plaats natuurlijk al volkomen naast omdat Gerard Bruning al in 1926 overleden was. Ook om andere redenen lijkt deze 'introductie' onjuist. Het gaat in de zojuist geciteerde brief toch kennelijk om een eventuele medewerking aan een tijdschrift-initiatief van Querido, waarin (A.M.) De Jong 'comparant' zou zijn. Engelmans reactie op het plan blijkt niet zonder reserve en scepsis en in zijn voorstelling dient het project geenszins als substituut van zijn andere tijdschrift-activiteiten. Met een 'minder programmatisch periodiek' van het driemanschap Engelman, Marsman en Bruning heeft dit schrijven in elk geval niets van doen. Wat er over dit laatste plan intussen wel aan gegevens bestaat, duidt er op dat (1) het geen blad zou zijn van genoemd driemanschap alleen, (2) dat het niet in plaats van maar naast De Gemeenschap zou komen, uitgegeven door... Albert Kuyle, (3) dat het niet zonder programma noch 'louter creatief' zou zijn. Ik wijs wat die gegevens betreft op de brieven die Gerard Bruning voorjaar en zomer 1926 aan Marsman schreef en die de essayist Piet Calis in 1959 in het maandblad De Gids publiceerde.[24]

In een brief van 8 april 1926 distantieert Bruning zich in de volgende termen van De Gemeenschap: 'En denk er om, dat ik mij (ondanks mijn medewerking) geheel *niet* verwant gevoel aan De Gemeenschap. (...) Je zou misschien kunnen zeggen, dat wij *meer* traditionalistisch gezind zijn en zij zich meer aanpassen aan dezen tijd. (...) Alleen vind ik mijn (ons) standpunt veiliger en vertrouwder en (mag ik het zeggen) trotscher. Denk aan de namen die ons voorafgaan: de Maistre, Bonald, Barbey, Bloy, Hello. In hen leeft de Kath. traditie, de Kerk en het Evangelie, met een geweldige kracht en zij zijn de groote rechters over de moderne verrotting. De G. veroordeelt ook, maar dat is toch anders, - ik weet niet hoe, 't is mij nog niet recht duidelijk. Wereldvrede, ontwapening, antimilitarisme, Volkenbond, Esperanto, Drankbestrijding, democratie etc. etc. allemaal moderne idealen, die voor mij geen aantrekkingskracht hebben. Voor mij is dat allemaal bleekzuchtig en niets daarvan (althans niet zóó) zul je vinden bij de Merovingen en Karolingers.'

In latere brieven is er dan herhaaldelijk sprake van 'het tijdschrift'. Op 12 augustus dringt Bruning aan op 'respect voor Kuyle's uitgeversgeweten, die De Gemeenschap en het andere tijdschrift combineert' en meldt hij Marsman: 'Loutje (Lichtveld) doet niet mee met het eventueele tijdschrift, schreef hij me;

hij heeft zich definitief teruggetrokken voor alle beweging. Misschien heeft hij gelijk, misschien niet: travailler aveuglément, denk ik soms.' En terwijl het tijdschrift voor Bruning 'meer en meer wenschelijk' wordt, biedt hij Marsman het volgende 'ter overweging' aan: 1) wij moeten waarborgen, dat 't beste dat we schrijven in dat tijdschrift komt; 2) er moet een inleiding zijn - 'n halve of heele pagina - die voor ons en voor de overigen de positie verheldert (liefst twee inleidingen misschien, - een voor jullie door jullie (jou) en een van onzen kant door ons; 3) het tijdschrift moet honorarium betalen.'

Wat er overigens zij van Engelmans eventuele bemoeienis met een ander tijdschrift, zijn betrokkenheid bij De Gemeenschap - tot in redactionele commentaren toe - is er, naar ik eerder in deze studie heb kunnen aantonen, gedurende de eerste periode van zijn redacteurschap niet minder om.

Dat geldt ook voor het jaar 1930 en dat brengt me tot een tweede en laatste kwestie in Cartens' beschouwingen waarop ik nog nader wil ingaan. Het betreft zijn uitlating, in het eerder geciteerde *Levensbericht* in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, 1973-1974*, dat het onder meer 'Albert Kuyle's perfide optreden in de Nolens-affaire' is geweest dat Engelman 'in de loop van 1930' deed besluiten uit de redactie te treden. Hier moet, van de zijde van Cartens, vergeetachtigheid in het spel zijn. Het is namelijk in een brief aan hem - Cartens dus -, gepubliceerd naar ik eerder vermeldde, in het tijdschrift Raam, jrg. 1966, nr. 26, dat Engelman breedvoerig vertelt over zijn eigen zeer actieve rol binnen De Gemeenschap bij die affaire. Hij is er een der voorgangers bij geweest in het redactionele beleid en hij heeft er zich ook publiekelijk in gemanifesteerd samen met Kuyle. Van het door Cartens 'perfide' genoemde optreden van laatstgenoemde in die zaak is Engelman, naar hij in deze op 28 november 1964 gedateerde brief meedeelt, 34 jaar lang 'onkundig geweest', zodat dat geen rol kan hebben gespeeld bij zijn uittreden. Ik laat Engelman in deze zelf aan het woord: 'Vier-en-dertig jaar ben ik onkundig geweest van hetgeen Wijdeveld mij op 2 Februari van dit jaar heeft verteld. Ik was dien dag (Maria Lichtmis) naar O.L. Heer op Solder aan de O.Z. Voorburgwal gegaan voor een bijzondere mis. Daar ontmoette ik Wijdeveld, die voor mij altijd de intelligentste figuur en de meest begaafde dichter van de groep-Nijmegen is geweest. Ik had hem in vele, vele jaren niet gezien. Wij dronken samen koffie en kwamen ook te spreken over het geval-Nolens. Daarbij vertelde hij me iets, wat mij heeft geschokt. Toen hij zijn *Droom van Nolens* naar De Gemeenschap had gezonden dacht hij verder gewetensvol na over zijn verwijten aan den priester-politicus. Hij had gesprekken met Mgr. Aengenent, bisschop van Haarlem en met zijn geestelijken raadsman, den abt van de Benedictijnen te Oosterhout. Direct daarna heeft hij Albert Kuyle getelefoneerd, dat de publicatie *niet* mocht doorgaan. Die intrekking had best gekund, maar Kuyle zag zijn "stunt", wilde die uitbaten en zei, dat het blad al was gedrukt. Vandaar de *Verklaring* voor Maart, die ik toen als een zwakheid zag, maar die inderdaad was ingegeven door de eigen overtuiging en consciëntie van Wijdeveld. Was ik op de hoogte geweest, natuurlijk zou ik het bij de herroeping door den dichter hebben gelaten. Nog na zooveel jaren geeft het een bittere smaak in den mond, dat het toen nog volgende verzet en een

kerkelijk dreigement werden veroorzaakt door een misverstand en een naar verzwijgen.'

Behalve vergeetachtigheid t.o.v. hem verstrekte gegevens, vertoont de wijze waarop Cartens Engelmans positie in De Gemeenschap bij de Nolens-affaire weergeeft nog een tweede 'manco': hij sluit zich te snel aan bij de zienswijze die Engelman zoveel jaar na dato openbaar maakte. Zeker in dit geval, waarbij Engelman zich baseerde op mededelingen van Wijdeveld, lijkt het relevant ook de 'lezing' van deze centrale figuur in de affaire te vernemen. In dit verband maak ik melding van een radio-interview - uitgezonden op 26 oktober 1976[25] - waarin laatstgenoemde een aantal vragen over de Nolens-affaire beantwoordde. Toen Wijdevelds mededeling daarbij dat de Gemeenschapsredactie zijn verzoek tot uitstel van publikatie van zijn Nolens-gedicht niet had gehonoreerd tot de vraag leidde: 'Wie hebben dat niet gedaan?, antwoordde hij: "Ja, dat is de vraag. Toen ik nog niet zolang geleden, een jaar of vijf voor Engelman zijn dood, dat verhaal eens aan Engelman vertelde, zei hij dat hij dat nooit geweten had. Hij was toen erg kwaad, kwaad op Kuyle want die gaf hij de schuld. Of de schuld nu alleen bij Kuyle lag durf ik niet te zeggen."

De voorzichtigheid die Wijdeveld hier demonstreert bij de beantwoording van de "schuldvraag" lijkt mij volkomen op zijn plaats. Vermeldenswaard is in dit verband dat hij, aan het einde van het interview sprekend over het opnemen van zijn herroepende *Verklaring* in De Gemeenschap van maart 1930, het volgende opmerkt: "Dat moest De Gemeenschap wel doen, al waren ze er kwaad over. Zij hadden geen reden om kwaad te zijn, ik moest kwaad op hen zijn, daar was veel meer reden voor." Daar kan bij opgemerkt worden dat Wijdeveld, in de dagen waarin de affaire speelde, niets van zijn boosheid heeft laten merken, noch aan Kuyle noch aan de Gemeenschapsredactie. Er zijn een viertal brieven van hem die hij over een mogelijk uitstel van publikatie van zijn gedicht en later over zijn *Verklaring* schreef aan de redactiesecretaris Albert Kuyle (Louis Kuitenbrouwer)[26]. Ze zijn niet gedateerd, maar hun "datum" - kort vóór en kort na publikatie van het Nolensgedicht - laat zich, evenals hun volgorde, gemakkelijk vaststellen. "Beste Louis", zo opent de eerste brief, "Zou je de publicatie van mijn gedicht over Nolens een dag of veertien willen uitstellen, desnoods tot het Maartnummer? De zaak is deze: iemand, die onbevangen tegenover die zaak staat en die over politiek vrij wat weet, meent, dat ik met dit gedicht een onrechtvaardigheid bega. Ik heb hem gevraagd (omdat hij mij dit niet aannemelijk kon maken) het gedocumenteerd te bewijzen of minstens waarschijnlijk te maken. Vóór ik het gedicht publiceer, wil ik deze documentatie afwachten. Zou zij overtuigend zijn, dan zal ik het gedicht terug trekken.

Wanneer jij iemand mocht kennen, die over deze zaak (ik bedoel: de *juistheid* van het gedicht) zuiver en met kennis van zaken kan oordeelen, dan zou je mij verplichten met diens mening erover te vragen. Het liefst had ik dan, dat zij aan mij persoonlijk zou worden geädresseerd. Het is natuurlijk slechts een *advies* voor mij.

Neem het mij niet kwalijk, wanneer ik je door deze manier van doen last zou veroorzaken. Jij zou toch ook niet willen, dat er een onrechtvaardigheid begaan werd (al was het tegen Nolens)."

In het dan volgende schrijven blijkt dat het verzoek tot uitstel van publikatie inmiddels niet gehonoreerd is: “Beste Louis, ingesloten vind je een klein hekelgedicht, dat je misschien voor De Gemeenschap kunt gebruiken.

Vuur en hagel heb ik in dank ontvangen. Dat is uitstekend, zóó.

Iets anders: ik had je gevraagd *De droom van Nolens* nog even te laten liggen. Ik betreur het in dit geval niet, dat je op dit verzoek geen acht hebt geslagen, maar zou toch niet graag hebben, dat je bij een mogelijk analoog geval in de toekomst wéér zoo deed.

Beste groeten, aan je vrouw en alle Utrechtsche vrienden ook, van mijn vrouw en mij.”

Met de derde brief heeft de kwestie zich ontwikkeld tot het stadium van Wijdevelds *Verklaring*: “Beste Louis, Wil je bijgaande verklaring in het Maartnummer van De Gemeenschap publiceeren? Het zou mij van de redactie het verstandigst lijken, wanneer zij zich bij deze herroeping aansluit. Je kunt zelfs de tekst van de verklaring voor mijn part in zooverre veranderen, dat ik mede namens de redactie spreek.

Het is natuurlijk rot, dat het zoo moet afloopen; maar mij bleek, dat vrijwel iedereen in mijn gedicht oordeelen en beschuldigingen tegen Nolens' persoonlijke bedoelingen heeft gezien. Ik heb daar natuurlijk niet over gedacht en het leek mij voor mij noodzakelijk, te herroepen. Ook tactisch het verstandigste. Dat gedicht tegen De Maasbode kan ik natuurlijk nu niet publiceeren. Ik sla er al bij voorbaat een figuur mee (dit, omdat ik je in mijn vorige brief wat erg kortaf over deze zaak sprak).

Zou je niet het verschijnen van Het Vaderland wat kunnen vervroegen? Ik geloof wel, dat nú het oogenblik zeer gunstig is.” Na het verzoek om eens “met het autotje” naar Haarlem te komen en wederom “de beste groeten aan jou, je vrouw en al de Utrechtsche vrienden” eindigt de brief met het naschrift: “Ik vergat je nog te vertellen, dat ik zelfs bij de bisschop van Haarlem op audiëntie heb moeten gaan vanwege het geval.”

De vierde brief, tenslotte, is een reactie op een schrijven van Kuyle, waaromtrent de veronderstelling gewettigd lijkt dat het kritiek en/of onbegrip bevatte n.a.v. de *Verklaring*. Te meer omdat Wijdeveld deze brief geheel in het teken zet van een “verklaring voor zijn verklaring” en van zijn houding tegenover de vrienden van De Gemeenschap, laat ik hem hierbij in zijn geheel volgen:

“Beste Louis, Ik heb verschrikkelijk het land over je brief van gisteren, die mij ineens weer midden in het gedonder en de moeilijkheden bracht, waaraan ik door die verklaring een einde had gemaakt.

Toen ik die schreef en aan de kranten stuurde, verkeerde ik in de volle overtuiging, dat ik in geweten verplicht was, zoo te doen. Men heeft in mijn gedicht verschillende beschuldigingen tegen Nolens aangewezen; ook beschuldigingen, die ik niet bedoeld had. Maar ik kon niet meer controleeren, wáár het misverstand lag, bij mij of bij de lezer. Ik ben er een week lang ziek en beroerd van geweest en tenslotté voelde ik mij niet meer in staat, die dingen te handhaven. Vind je het laf van me: ik heb werkelijk gemeend, het te moeten doen.

Er is van buiten niet de minste invloed op mij uitgeoefend (en ik denk nu

alweer: misschien onbewust, maar toen ik het deed, was ik overtuigd dat ik het in vrijheid deed). Vrijdagmorgen heb ik voor het eerst een gesprek gehad over die kwestie met den rector van de school. Hij stelde mij de vraag, of ik eventueel bereid zou zijn, het gedicht terug te nemen. Ik heb gezegd: neen, nu zeker niet; en als er sprake van zou zijn, dan ga ik er vandaag over een week eens over denken. Ik heb hem daarna gevraagd, of het mij mijn baantje zou kosten in Augustus. (Ik ben namelijk niet vast benoemd, maar word van jaar tot jaar aangesteld.) Hij heeft me de stellige verzekering gegeven, dat dit alleen onder protest van zijn kant zou gebeuren.

's Avonds heb ik het niet langer kunnen houden.

Hoe je er nu ook over denkt, geloof dat ik geen ploert was, toen ik het deed. En wat de plaatsing van mijn verdere verklaring in De Gemeenschap betreft: wanneer jullie het gedicht zouden willen handhaven, kun je de verklaring weigeren te plaatsen. Ik kan me dat goed begrijpen. Het zou een van de allerberoerdste gevolgen zijn, die de geschiedenis voor mij kon hebben, wanneer ik jouw vriendschap in de eerste plaats of de vriendschap van één der andere Utrechtsche jongens daardoor zou verliezen. Maar aan de andere kant: ik meende, dat ik zóó moest doen en waarschijnlijk zou ik vandaag hetzelfde doen.

Geef me een hand."

Het is wel duidelijk dat de "contemporaine" Wijdeveld anders reageerde dan die van 46 jaar na dato: er is in deze brieven geen sprake van kwaadheid zijnerzijds, hij blijkt de publikatie van zijn gedicht na zijn verzoek om uitstel aanvankelijk niet te betreuren en toont er begrip voor als de redactie zijn *Verklaring* niet zou opnemen.

De reden waarom ik de brieven zo uitvoerig citeerde, ligt overigens meer in het feit dat zij de "lezing" van Engelman en daarmee die van Cartens corrigeren. Met name de tweede brief laat weinig mogelijkheid open voor de aan Kuyle toegedichte "perfiditeit" om bij Wijdevelds verzoek om terugzending het argument te verzinnen dat het gedicht al gedrukt was. In het eerder genoemde radio-interview vertelde Wijdeveld dat hij daags na de inzending van het gedicht de vriend - Hans Klomp - ontmoette die hem van publikatie wilde weerhouden, en dat hij toen "onmiddellijk" het gedicht had teruggevraagd. Is het in dit geval al onwaarschijnlijk dat op zo'n korte termijn het argument van "al gedrukt zijn" hanteerbaar leek, genoemde brief maakt de veronderstelling geloofwaardiger dat Kuyle inderdaad op Wijdevelds verzoek "geen acht" heeft geslagen en het onbeantwoord heeft gelaten. Zeker wanneer hij de aan correspondentie-werkzaamheden uitgespaarde tijd aangewend heeft om achter de drukker aan te zitten, kan men het al bij al geen indrukwekkend blijk van fatsoen noemen. Maar Cartens kwalificatie "perfide" lijkt me toch te veel ingegeven door Engelmans kwaadheid die, zoveel jaren na dato ontstaan, de feitelijke gang van zaken overstemde.

Met die suggestie keer ik terug naar wat ik eerder in deze bespreking van Cartens' publikaties over Engelman en diens relatie met De Gemeenschap opmerkte: dat men daarin voortdurend beweringen tegenkomt die, blijkens de noten, gebaseerd zijn op mededelingen van de oudere Engelman. Zeker bij zo'n

bewogen en nogal eens wisselende gang die dit tijdschrift en deze auteur met elkaar gemaakt hebben, kan men het niet stellen zonder onbevangen onderzoek der feiten. De globale trekken waarin Cartens nu de verhouding De Gemeenschap-Engelman tekent, maken de indruk van een (re)constructie, culminerend in zijn merkwaardige contrast-tekening van een tijdschrift dat door "een meer autonome esthetica" Engelmans literatuuropvatting lijkt in te vullen, maar dat tegelijkertijd "algehele katholieke reconstructie probeerde te bewerkstelligen" op een manier die Engelman er "in feite los" van deed staan.

Titel en ondertitel van de dissertatie van J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*[27], indiceren al de maat waarbinnen er sprake is van een relatie tussen Oversteegens onderzoek en deze studie over het tijdschrift De Gemeenschap. Er zijn verschillende redenen om die relatie marginaal te noemen. Het materiaal van genoemde dissertatie is niet alleen veelomvattender en anders van aard - het betreft het geheel der literaire kritiek van het interbellum en is daarbij meer schrijver- dan tijdschrift-gericht - het is ook anders benaderd. De beschrijving van de in die periode opgeld doende literatuuropvattingen is gecentraliseerd rond wat Oversteegen noemt "de allesbeheersende tegenstelling van de diskussies omstreeks 1930: literatuur als direkte kommunikatie van persoonlijke levensinzichten, tegenover literatuur als een bijzondere vorm van taalgebruik" (blz 490), de Prisma-polemiek, die de van J.C. Bloem afkomstige wandelaanduiding "Vorm of Vent" kreeg. Daarbij blijkt het Oversteegen te gaan om een beschrijving van opvattingen omtrent de *aard* van het literaire werk en minder over de *functie* ervan en wenst hij bovendien het accent te leggen op de houding der diverse schrijvers "tegenover het fenomeen literatuur alleen" (blz 8) en de relatie literatuur-levensbeschouwing op de achtergrond te houden. In de permanente relatering aan een bepaalde literaire discussie, in de ontkoppeling van de aspecten aard en functie en in de beperking der aandacht tot "het fenomeen literatuur alleen" ligt een totaal andere benaderingswijze gegeven dan de mijne, waarin een literatuuropvatting binnen een tijdschrift ook in zijn historische ontwikkeling en persoonlijke schakering werd onderzocht, waarbij de aspecten aard en functie in onderlinge gebondenheid aan de orde kwamen en de opvattingen over literatuur werden bezien in hun samenhang met de levensbeschouwelijke en politiek-maatschappelijke reflectie.

De marginale overeenkomstigheden tussen de beide studies houden in dat hier de aandacht voor *Vorm of Vent* beperkt kan blijven tot een tweetal overigens nauw samenhangende zaken. Een materiële, in concreto: een bespreking van wat "binnen de marges" dan toch in Oversteegens boek te lezen staat over De Gemeenschap en daarmee verbonden auteurs. En een principiële: de kwestie van die "marginaliteit" zelf, voorzover zij betrekking heeft op een verschillende benaderingswijze en de vraag oproept, welke methode de meest adequate is om literatuuropvattingen binnen een bepaalde periode te beschrijven.

Deze laatste kwestie heb ik in een kritische beschouwing over Oversteegens boek elders[28] besproken, zodat ik er hier, met verwijzing naar die bespreking,

niet al te uitvoerig over wil zijn.

Ik heb in de Inleiding van deze studie mijn benadering pogen te verantwoorden als een voor mijn object van onderzoek noodzakelijke. Ik wil daar nu aan toevoegen, dat ik het niet alleen bij de beschrijving van literatuuropvattingen binnen een literair tijdschrift, maar ook bij de weergave van die van individuele auteurs in een bepaalde periode, riskant en onjuist vind om de aspecten "aard" en "functie" te ontkoppelen en de vraag naar de literatuuropvatting geïsoleerd te behandelen binnen een "strikt-literaire" optiek en daarbij af te zien van de relatie "literatuur-leven" en van het tijdsmoment. Om die "stelling" te adstrueren geef ik de doelstelling en de opzet van *Vorm of Vent* in enkele citaten weer.

In zijn *Inleiding* deelt Oversteegen mee: "Het [boek] wil een *beschrijving* zijn van de belangrijkste schrijvers-standpunten betreffende vragen: wat is literatuur, en wat wil de kritiek?" Alle aandacht voor het onderzoekmateriaal wordt daarbij door het "centraal plaatsen van, om het met een ruime term te zeggen, de "literaire ideologie" bepaald." (blz. 6) Ter introductie van de indrukwekkende veelheid van schrijversstandpunten waaruit het boek bestaat formuleert de inleiding: "Om te beginnen willen deze portretten geen beeld geven van de hele figuur, al zou ik niet graag ontkennen dat iemands literaire ideeën funktioneren binnen het kader van zijn hele levensopvatting. Beperking, in de lengte of de breedte, was echter noodzakelijk. Ik moest kiezen voor de behandeling van slechts enkele figuren (en dan had de relatie literatuur-levensbeschouwing het middelpunt van mijn probleemstelling kunnen worden), òf voor het over een groot aantal figuren uitgebreide onderzoek naar hun houding tegenover het fenomeen literatuur alleen.

Ik heb voor het tweede geopteerd om geen ander motief dan persoonlijke belangstelling. Dit wil geenszins zeggen dat ik de levensbeschouwing van de besproken auteurs nooit in mijn betoog wil betrekken; wel echter dat dit alleen zal gebeuren als de *literaire* denkbeelden daartoe aanleiding geven." (blz. 8). Het lijkt mij plausibel dat iemand het onderwerp van zijn onderzoek en de manier waarop hij dat onderzoek benadert, laat aansluiten bij zijn "persoonlijke belangstelling". Toch lijkt de keuze die in dit geval gemaakt is riskant. Ter adstructie van die mening zou ik in eerste instantie willen wijzen op enkele uitspraken in Oversteegens *Inleiding* en in zijn *Konklusie*. Na benadrukt te hebben dat de Prisma-polemiek in zijn onderzoek centraal zal staan, merkt Oversteegen in genoemde *Inleiding* op: "Literaire kritiek is niet denkbaar zonder bepaalde ideeën omtrent het doel ervan, of deze nu expliciet uitgesproken worden of niet. En deze ideeën hangen weer samen met opvattingen over de aard van het literaire werk (met een "poëtica"), en over de funktie ervan. Aard en funktie - het zijn eigenlijk onlosmakelijk verbonden begrippen. Men kan niet over het één spreken zonder het ander in het betoog te betrekken. Wel echter kan men een van de twee in het middelpunt zetten en de ander in een hiërarchie van probleemstelling als sekundair behandelen. In dit boek, dat literair-theoretisch gericht is, valt het volle licht op het beeld dat onze auteurs in de besproken periode zich vormden van de wezenlijke eigenschappen van de scheppende literatuur. Wanneer ik hun opvattingen over de funktie ervan, de maatschappelijke werking, centraal gesteld had, zou ik een sociologisch kader

aan mijn probleemstellingen hebben moeten geven; alleen al het feit dat ik daartoe onbevoegd ben, belet een dergelijke aanpak." (blz. 2).

Het lijkt me hoogst merkwaardig om in een onderzoek twee "onlosmakelijk verbonden begrippen" toch te ontkoppelen, ze althans in een hiërarchie van primair-secondair meer resp. minder accent te geven. De rechtvaardiging die Oversteegen voor zijn keuze geeft, is niet overtuigend. Die onbevoegdheid blijft natuurlijk ook gelden voor een behandeling op secondair niveau, zou men kunnen zeggen, maar belangrijker nog vind ik het om vast te stellen, dat er te veel reliëf aan wordt gegeven door de functie van literatuur gelijk te stellen aan haar "maatschappelijke" werking en de vraag ernaar door te zenden naar de sociologie. Zeker in het geval van de Prisma-discussie lijkt het mij voor de hand liggender om te denken aan het verschijnsel dat literatuur functioneert als uiting der eigen persoonlijkheid, wat de functievraag veel sterker binnen het terrein der literatuurwetenschap trekt, waar immers het probleem van de verhouding schrijver-geschrevene constante aandacht heeft.

Het verbaast mij eigenlijk niet dat Oversteegen in zijn *Konklusie*, de Prisma-polemiek daarbij aanduidend als "een variant van die blijvende polemiek over aard en funktie van de literatuur", (blz. 492) over die discussie samenvattend opmerkt dat zij "voor de ontwikkeling van onze kritiek en wetenschappelijke literatuurbeschouwing" "heel weinig vruchtbaar is geweest." (blz. 490) Wie de vraag naar de aard van literatuur losmaakt van die naar haar functie en die laatste aan maatschappijwetenschappen delegeert, weet ook weinig aan te vangen met een literatuuropvatting als die van de partij der "ventisten" in genoemde polemiek, waarin literatuur meer "aard" vertoonde naarmate zij functioneerde als een wezenlijker uiting der persoonlijkheid. De portrettering door Oversteegen van "ventisten" als Ter Braak en Du Perron heeft, naar ik in mijn eerder genoemde bespreking van zijn boek meen te hebben aangegeven, ernstig onder zijn benaderingswijze geleden. Ik voeg daar nu aan toe dat zijn "strikt-literaire" optiek ook zijn behandeling van rond De Gemeenschap te situeren auteurs ongunstig heeft beïnvloed. Om die bewering te staven zal ik nu overgaan tot bespreking van wat hij op dat vlak (blz. 339-355) aanbiedt.

In hoofdstuk VII (*Standpunten en getuigenissen*) van zijn boek heeft Oversteegen een beschouwing over "de katholieken" opgenomen, bestaande uit een algemene *Inleiding* gevolgd door een bescheiden serie "miniportretten" van dichters en critici uit het roomse milieu. In dat kader komen ook De Gemeenschap en daarmee verbonden auteurs ter sprake. Doelend op het verschijnsel dat in De Vrije Bladen-kring zich, met name via Binnendijk en Marsman, een "formalistische" literatuuropvatting ontwikkelt, waartegenover Ter Braak en Du Perron het persoonlijkheids-criterium zullen plaatsen, schrijft Oversteegen: "Op het moment dat bij de "paganisten" het accent verschuift naar een kunstbeschouwing van, negatief gezegd, niet-levensbeschouwelijke aard, vindt vrijwel hetzelfde plaats bij de katholieken. De oprichting van De Gemeenschap heeft nog direkt te maken met het overwicht van Gerard Bruning, maar dat Jan Engelman, naar buiten althans, in dat blad de centrale rol gaat spelen is een indikatie van de verandering in het klimaat: men kan Engelman dicht bij De

Vrije Bladen plaatsen." Deze globale introductie van het milieu der katholieken, van De Gemeenschap en van auteurs als Bruning en Engelman, kan bezwaarlijk juist worden genoemd. In de katholieke literatuur en in De Gemeenschap heeft zich gedurende het interbellum op het vlak van literatuuropvatting nimmer een ontwikkeling voorgedaan die verwant zou zijn aan de tendentie naar een "formalistisch" standpunt in De Vrije Bladen, zeker niet op het door Oversteegen gesuggereerde tijdstip: in de fase vanaf einde 1930 gaat De Gemeenschap juist de periode in, waarin sterker dan ooit het primordiaat der levensbeschouwing gaat gelden, en geloofsovertuiging en maatschappelijk engagement als noodzakelijk bevonden fundament voor artistieke werkzaamheid de literatuurbeschouwing gaan overheersen.

Ook de opmerkingen over de start van De Gemeenschap en de rol van Bruning en Engelman zijn onjuist. In de eerste hoofdstukken van mijn studie en ook in de voorafgaande bespreking der publikaties van Kapteijns en Cartens meen ik voldoende argumentatie op dit vlak te hebben verstrekt om hier te volstaan met een beknopte opsomming van eerder behandelde gegevens. Die houden ongeveer het tegenovergestelde in van Oversteegens typeringen. De oprichting van De Gemeenschap heeft "direct" niets te maken gehad "met het overwicht van Gerard Bruning" maar juist met dat van Engelman. Deze laatste hield, zoals ik eerder weergaf, zijn katholieke generatiegenoten het adagium der "dienstbare schoonheid" voor, hij formuleerde "het recht" om "de Muze naar hare feitelijke waarheid te vragen" en een opvatting omtrent kunst en kritiek waarbij zowel de scheppende kunstenaar als de criticus zich op een "dieper beginsel" diende te oriënteren. Zijn poging om ook de jongeren van De Valbijl, en met name Gerard Bruning, voor De Gemeenschap te winnen - "De "artiesten"-jaren moeten nu maar eens achter de rug zijn" - bleek daarbij tevergeefs: Bruning zag niet veel in het nieuwe "maandschrift voor katholieke reconstructie", met name niet in die "waterstaatkundige" ondertitel.[29]

De situering van Engelman "dicht bij De Vrije Bladen" doet geen recht aan diens opvatting der principiële ondergeschiktheid van de kunst aan de levenstaak. Daarbij komt dan nog dat Engelman, voorzover hij in eigen levensbeschouwelijk milieu de meest "uitgesproken" pleitbezorger is voor de rechten van de schoonheid en de specifieke eisen der kunst, zijn pleidooien veelal als enkeling en tegen veel onbegrip en verdachtmaking in heeft gehouden, zodat er van representativiteit voor "de katholieken" geen sprake was en zijn optreden dan ook niet "een indikatie van de verandering in het klimaat" genoemd kan worden.

Trekt Oversteegens introductie van het milieu der katholieken, van tijdschrift en enkele betrokkenen, de zaak van de interne verhoudingen en de verschijningsvorm der literatuuropvattingen al scheef, de in dit kader aan enkele auteurs gewijde "miniportretten" doen dat evenzeer. Ik noem dat van Engelman. Deze dichter en criticus wordt door Oversteegen gerekend tot de "katholieken", die voor hun goed recht opkomen om dat geloof als privé aangelegenheid te behandelen en geheel of gedeeltelijk buiten hun kunst en kunstbeschouwing te laten.' De paragraaf over Engelman begint aldus: 'Dat Engelman heel dicht bij De Vrije Bladen stond, laat zich weer met een paar citaten aantonen: (...) "Het

goede kunstwerk - altijd een nieuwe ordening van gedachten, droomen, teekens - versterkt en verlengt het leven, op een autonome wijs."' Wanneer de literatuuropvatting toch met de levensbeschouwing in relatie wordt gebracht, citeert Oversteegen eerst Engelman: 'mij is de kunst dierbaar omdat zij, bij haar beste mogelijkheden, in den snellen doortocht van ons leven de verhelderde droom blijft van een toekomstigen gelukstaat, omdat zij "verre stukken van den hemel rukt".' Hij commentarieert vervolgens: 'Men begrijpt zonder meer dat de man wiens katholicisme alleen terug te vinden was in het feit dat hij een formule die ook velen van zijn niet-gelovige tijdgenoten aanvaardbaar gevonden zouden hebben, net even letterlijker opvatte dan zij, zich hevig verzette tegen Ter Braak die de katholieken in Engelmans ogen tot expliciete groepsuitspraken wilde dwingen. Voor hem was dat de weg terug, naar Gerard Bruning.' En tenslotte heet het dan nog in de eerste regels van het in het boek volgende portret: 'Waar voor Engelman het levensbeschouwelijke alleen maar in een vorm ter sprake komt die grenst aan de beeldspraak (...).'

Het eerste wat mij in dit 'miniportret' opvalt is, dat alle Engelman-citaten erin ontleend zijn aan een publikatie - *Parnassus en Empyreum* - van 1931.[30] Engelman leidde indertijd dit bundeltje opstellen in met de volgende openingszinnen van het Voorwoord: 'De in dit boek gebundelde opstellen schreef ik in de jaren 1925-1929. Moest ik over de onderwerpen, die zij behandelen, thans opnieuw schrijven, ik zou het waarschijnlijk, gedeeltelijk althans, op een andere wijze doen. (...) Ook een methode van critiek wordt gewijzigd en verrijkt door ervaring, van toestanden en van personen.' Deze inleiding had voor Oversteegen toch een indicatie kunnen zijn om zich niet geheel en al op één publikatie te verlaten. Nú moet men constateren dat allerlei gegevens die de literatuuropvatting van Engelman weliswaar compliceren, maar tevens blijken te beïnvloeden en te bepalen, buiten de aandacht zijn gebleven. Vele van die gegevens heb ik in de hier voorafgaande bespreking van Cartens' publikaties nog eens bijeengezet, zodat ik, met verwijzing daarnaar, nu mag volstaan met een globale aanduiding. Tijdens de perioden van zijn redacteurschap van De Gemeenschap heeft Engelmans denken over literatuur zowel constanten als wisselende accentuaties daarbij gekend. Constant is zowel zijn benadrukking van het primaat der 'hooger belangen' als zijn opvatting dat kunst een sui generis-karakter heeft en dat het kunstenaarschap zijn eigen eisen stelt. Variërend is daarbij de mate waarin hij beide aspecten accentueert en die wisseling blijkt dan inderdaad vaak te zijn bepaald 'door ervaring, van toestanden en van personen', zoals hij in het Voorwoord tot *Parnassus en Empyreum* schreef. In de eerste fase van zijn redacteurschap (1925-1930) acht hij het weliswaar noodzakelijk de generatiegenoten van het eigen kamp enkele malen de 'eisen der aesthetica' voor te houden, maar overwegend is toch het adagium der 'dienstbare schoonheid'. In de tijd van zijn absentie (1931-1933) toont hij zich op het vlak der dienstbaarheid het meest terughoudend. Terwijl hij in zijn voorlopig laatste Gemeenschapsjaar (1930) nog over 'de jeugd van De Vrije Bladen' spreekt in termen van een groepering die 'hardnekkig en tegen het eigen hart in weigert God te vinden', versterkt hij vanaf 1931 zijn contacten met genoemd tijdschrift en later ook met Forum-mensen. In die fase reageert hij

in zijn rubriek in De Nieuwe Eeuw en ook in correspondentie kritisch en verontwaardigd op het zijns inziens oppervlakkig engagement van met name Albert Kuyle en op de 'schunnigheden' die de Kuitenbrouwers over hem debiteren in De Gemeenschap. 'In deze phase van mijn leven', zo schrijft hij, naar ik eerder vermeldde, op 21 november 1932 aan Louis de Bourbon, 'voel ik me weinig kruisvaarder, wel kunstenaar.' Dezelfde correspondentie laat echter zien dat precies een jaar later de zaken anders gaan liggen: op 10 november 1933 bericht hij De Bourbon nog dat hij de redactie van De Vrije Bladen op zich gaat nemen, maar op 22 november van dat jaar schrijft hij: 'In de Tijdschriften-kwestie is een zeer onverwachte wending gekomen, die het mogelijk maakt alles weer in katholiek verband te doen'[31] en blijkt hij een terugkeer naar de Gemeenschap-zonder-Kuitenbrouwers te prefereren boven het redacteurschap van D.V.B.

Wat Engelmans literatuuropvatting betreft in zijn tweede Gemeenschapsperiode (1934-1941), kan het volgende in samenvattende zin gememoreerd worden. Zij wordt evenals in de eerste fase beïnvloed door het tijdsgebeuren, maar die invloed lijkt een 'omgekeerd' effect te hebben. In de beginperiode van De Gemeenschap is de actualiteit voor Engelman vaak aanleiding om de dienstbaarheid van de kunst aan hogere belangen te benadrukken. 'Wie werkt om schoonheid te scheppen vragen wij: wat verstaat gij onder schoonheid en voor wie maakt gij schoonheid, hoe is uw werkende geest georiënteerd? (...) Voor kunstvaardigheid-alleen en voor vele andere dingen is in onze dagen ... geen tijd!', heette het in zijn *Verantwoording* bij de eerste jaargang. In de tweede fase resulteert de weging der tijdsgebeurtenissen daarentegen vaak in een zekere distantie daarvan en in een benadrukken van de 'geestelijke' waarden van de kunst over de actualiteit heen. Onder invloed van het steeds grover optreden der nazi's in Duitsland en van een naderende oorlogsdreiging ook binnen de Nederlandse grenzen, gaat Engelman dan een 'defense of poetry' formuleren, als onder meer in het maart-nummer 1940: 'Het is een zeer zware tijd. Gog en Magog hebben elkaar gevonden, we gaan er op of er onder. Maar er zijn meer crisissen in Europa geweest en werden de eeuwige bronnen uitgeput? Het lijkt zinneloos om verzen te maken. Maar wie van geestelijken stand is kan, *ondanks alles*, onbekommerd zijn.' Maar bij deze verdediging van de specifieke waarde van de kunst blijft de verwantschap met, de invloed van en de oriëntatie op religieuze en bijbelse noties gehandhaafd. 'Geloof aan den algenezer Geest en aan de wedergeboorte van het Woord' gaan hand in hand, cultuur is 'niet denkbaar zonder een ideaal dat metaphysisch is' (1939), 'voor veel moderne kunstenaars', zo luidt het in 1938, 'is de Bijbel een overwonnen standpunt - zoo meenen zij. Hebben zij een flauw vermoeden hoe schraal en armoedig zij op deze wijze het beeld van onze cultuur maken? Nog een paar van die overwonnen standpunten en de kunst is verdwenen, omdat het geen levend mensch iets schelen kan een kunst te ontmoeten, die alleen uit lijnen en uit verf bestaat en niets bevat waarin den geest iets substantieels wordt meegedeeld. Volgens Auguste Rodin zijn wij door ons ongeloof pas weder barbaren geworden. Dat kan waarlijk nog anders!'

Engelmans beschouwingen over kunst en literatuur, welke hij gedurende vele

jaren en met regelmaat aan De Gemeenschap bijdraagt, rechtvaardigen, zo meen ik te mogen concluderen, op geen enkele wijze een permanente situering ervan 'dicht bij De Vrije Bladen' noch bij de katholieken die het geloof 'geheel of gedeeltelijk buiten hun kunst en kunstbeschouwing' laten.

Oversteegen tekent Engelman ook bij herhaling als tegenvoeter van Gerard Bruning in het klimaat der Roomse letteren tijdens het interbellum. Engelmans kunstbeschouwing van 'niet-levensbeschouwelijke aard' zou dan contrasteren met Brunings 'moralistische gepreokkupeerdheid', tegenover Engelmans opvatting van het geloof als 'privé aangelegenheid' zou Bruning zich op de weg der 'expliciete groepsuitspraken' bevinden. Waar dergelijke typeringen t.a.v. Engelman niet kloppen, dienen ook bij de 'portrettering' van Bruning enkele kritische kanttekeningen te worden gemaakt. Van 'expliciete groepsuitspraken' om daarmee te beginnen, moest Bruning niets hebben: voor hem waren juist de 'grote eenzamen' het lichtend voorbeeld en het was precies het groepskarakter dat zijn reserve t.a.v. De Gemeenschap uitmaakte. Wat zijn 'moralistische gepreokkupeerdheid' betreft, mag tenminste worden gezegd, dat Engelman dat niet zo zag, getuige niet alleen diens pogingen om Bruning bij het tijdschrift te betrekken, maar vooral zijn tesamen met Marsman gevoerde 'verdediging' van Brunings specifiek-literaire betekenis tegenover de zeloten van het apostolische dichterschap. (1929) Wanneer het om 'gepreoccupeerdheid' gaat, lijkt mij juist rijkelijk veel daarvan aanwezig in Oversteegens Bruning-portret. Het beeld blijft daarin voortdurend gefixeerd op een aan het begin gegeven karakteristiek van aprioristisch moralisme. Enkele titels en citaten van Brunings opstellen over uiteenlopende literatuur, van Dostojewski tot Van Genderen Stort - waarin, met name bij de Dostojewskilectuur, nogal eens een hevig conflict blijkt tussen literaire appreciatie ('hoe verbijsterend schoon') en afwijzing vanuit de levensbeschouwing - blijken aanleiding tot kwalificaties als 'terminologie uit het arsenaal van de bestrijders van de "ontaarde kunst"' en 'in zijn moedwillig onberedeneerde haatuitbarstingen de meest pure vertegenwoordiger van het aristofascisme die men zich denken kan'. De waardering voor een en ander laat zich raden: 'het rendement voor ons' wordt gering genoemd, 'Vanuit het standpunt van de literatuurbeschouwing mag hoogstens van een historisch belang gesproken worden.'

Eénmaal lijkt Oversteegen wat opening te bieden als hij als een van Brunings 'genuanceerder' uitspraken op het vlak van literatuurbeschouwing de volgende paradoxale notities uit diens Nagelaten Werk citeert: 'Het gaat op een bepaald moment in de kunst om niets anders dan de kunst en op een ander bepaald moment (of tegelijkertijd!) om niets anders dan de mensch. (...) Wie beide momenten te rechter tijd hanteert, - en elke kunstgevoelige hanteert die momenten wat hij er in theorie ook over beweren moge, - zal de cochonnerie verwerpen omdat het op een bepaald moment om den mensch en alleen om den mensch gaat, het stichtelijk versje, omdat het op een bepaald moment om de kunst en alleen om de kunst gaat.' Maar dit soort 'genuanceerdheid' wordt onmiddellijk van een bits commentaar voorzien door Oversteegen: 'De lezer wordt vooral getroffen door de onbepaaldheid van al die bepaalde momenten, die het hele betoog ondergraaft, en hij vreest dat de keuze steeds zonder meer

beslist wordt door iets dat buiten zijn kontrole ligt: de willekeur van Bruning (...).'

Ik word vooral getroffen door de willekeur van Oversteegen. Want het is toch wel erg merkwaardig, dat de paragraaf over Engelman zo 'positief' uitvalt en die van Bruning zo 'negatief', terwijl de slotoverweging waarmee laatstgenoemde in de hoek werd gezet evenzeer opgaat voor Engelman. Het kost weinig moeite om van deze laatste een veelheid van uitspraken te citeren - ook uit *Parnassus en Empyreum* - waaruit conflict, spanning en verdeelde en/of gemengde aandacht blijkt voor de eisen van de kunst enerzijds en die van 'het leven' anderzijds. Ik mag het hier wel houden op een kleine selectie uit eerder vermelde gegevens.

'Zal de kunst harmonisch zijn ingeschakeld in de levensverschijnselen,' zo schreef Engelman in zijn *Verantwoording* bij de eerste jaargang van De Gemeenschap, 'dan dient na het psychologisch beschouwen, na het aesthetisch bekijken, of liever gelijktijdig, - een toetsen aan dieper beginsel te worden beoefend.' 'De waarheden der kunst zijn nu eenmaal paradoxaal', heet het in de derde jaargang bij kritische bespreking van Van Duinkerkens poëzie, 'En zoo kan het zelfs zin krijgen de... literaire smaak een oogenblik op een voetstuk te stellen.' Zich o.m. richtend tegen Cocteaus uitspraken: ('la prière est la prière; l'art est l'art. Dès que cessent la prière ou la méditation silencieuse, l'art commence') schrijft hij een jaar later wel zeer 'Bruningiaans' in de gemengde termen van kunst- en levenscriteria over *J'Adore* van Jean Desbordes: 'er zijn moeilijk woorden te vinden om uit te drukken hoezeer dit boek van bladzijde tot bladzijde als kunstwerk verrast. (...) Als tóch de walg ons herhaaldelijk naar de keel stijgt, dan vindt dit zijn oorzaak in de omstandigheid dat geen vormkracht, geen macht tot transfiguratie groot genoeg is, om hier de aanleiding te doen vergeten, in het bloed-geworden besef dat tenslotte het kunstwerk rekenschap aflegt van waarheid of leugen. *J'Adore* is te monsterlijk, de hygiëne van het woord kan de ziekte der gedachte niet aan. Het is een der grofste, schoonste en meest-tragische leugens die het jonge, na-oorlogsche Frankrijk (...) voor het forum van het geestelijk leven heeft gelogen.' (Overigens: in deze zelfde beschouwing komt men ook Engelmans uitspraak tegen over 'het goede kunstwerk' dat het leven verlengt 'op een autonome wijs', die voor Oversteegen aanleiding was om Engelman bij 'de formalisten' te situeren.) Om deze selectie van citaten maar te beëindigen mag ik tenslotte eraan herinneren hoe Engelman, weer een jaar later, zich richt 'tegen de puristische kunstenaars zelf, - heeten zij Verlaine, Van Ostayen of Pijper' met opmerkingen als 'de taal der muziek kan en moet, op een hier niet nader te bepalen punt, anders dan sensorisch begrepen worden', maar tegelijkertijd de pleitbezorgers der levenskritiek aanzegt: 'Misschien zou ik verkiezen met Nietzsche, Marsman en Pijper "in eine verkehrte Welt" te verblijven, liever dan met u over alle linies redelijk gelijk te hebben.'

In aansluiting op wat ik eerder over Oversteegens uitgangspunt, doelstelling en methode heb gezegd, meen ik t.a.v. zijn benaderingswijze en van zijn behandeling van enkele rond De Gemeenschap te situeren auteurs het volgende te

kunnen formuleren, als afsluiting van deze bespreking.

Bij de opzet van zijn boek - het ‘wil een beschrijving zijn van de belangrijkste schrijvers-standpunten betreffende vragen: wat is literatuur, en wat wil de kritiek?’ (blz. 6) - heeft de auteur zijn onderzoek steeds gecentreerd rond de Prisma-discussie en tot en met zijn *Konklusie* (blz. 477-497) houdt hij in de weergave en bespreking der vele schrijverspoëtica's van het interbellum een van genoemde polemiek afgeleide tweedeling aan van ‘ventisten’ contra ‘formalisten’, van ‘levensbeschouwelijken’ versus ‘autonomisten’. Wanneer nu, zoals in Oversteegens studie, bij het onderzoek naar literatuuropvattingen gekozen wordt voor een benadering waarbij de ‘literaire ideologie’ allesbepalend is, niet de relatie literatuur-levensbeschouwing maar de ‘houding tegenover het fenomeen literatuur alleen’ geaccentueerd wordt, dan is het gevaar niet denkbeeldig van een ‘bevoordeling’ der ‘formalisten’ of ‘autonomisten’ boven de ‘ventisten’ en ‘levensbeschouwelijken’. Alleen al een notie als ‘het fenomeen literatuur alleen’ lijkt meer op het lijf geschreven van eerstgenoemden, voor wie literatuur in de woorden van Oversteegen ‘als een bijzondere vorm van taalgebruik’ een onder het aspect van die ‘bijzonderheid’ te isoleren verschijnsel is, dan op dat van laatstgenoemden. Voor dezen blijkt immers het denken over literatuur nooit een onverdeelde zaak te zijn, zij formuleren hun opvattingen voortdurend in confrontatie met levensinzichten en vaak ook onder invloed van de tijdsomstandigheden, en hun reflectie op de aard van literatuur vindt vrijwel steeds plaats in verbondenheid met de vraag naar de functie ervan. Oversteegen wijst in zijn *Inleiding* (blz. 14) wel op de gevolgen van zijn ‘schematische opzet, teruggaand op een door de centrale probleemstelling bepaalde aanvankelijke selektie’. Hij vermeldt met name het gevolg, dat hij ‘op andere aspekten in het standpunt van [zijn] slachtoffers de nadruk gelegd [heeft], dan die zij zelf als de hoofdzaak zouden beschouwen’. Te meer omdat die ‘andere aspekten’ wel degelijk in de betreffende gevallen verband blijken te hebben met de beantwoording van de vraag wat literatuur is, had Oversteegen er m.i. eerder toe moeten overgaan inbreuk te maken op zijn uitgangspunt en schema dan de feitelijke opvattingen van de betreffende auteurs geweld aan te doen. Die stap heeft hij niet gezet; integendeel, de alinea's waarin hij de consequenties van zijn schematisering bespreekt, worden toch afgesloten met de pretentie van een adequate weergave: ‘de bezigheid van de portretteur, historicus of niet, bestaat uit abstraheren, maar dat wil niet zeggen dat het portret niet zou lijken. De weergave van andermans standpunten kent nu eenmaal zijn eigen wetten’.

Die wetten heeft Oversteegen voornamelijk gerespecteerd door de door hem geportretteerde auteurs een enkele maal de ironische aanduiding van ‘slachtoffers’ te geven. Door te kiezen voor een geforceerde schematiek en ‘strikt-literaire’ optiek, is hij niet aan het gevaar ontkomen dat ik hierboven omschreef als een bevoordeling der formalisten. Dat blijkt, naar ik meen elders[32] te hebben aangetoond, uit zijn portrettering van ‘ventisten’ als Ter Braak en Du Perron. Het blijkt ook uit zijn behandeling van enkele rond De Gemeenschap te situeren ‘katholieken’. De Gemeenschap-auteurs hebben met hun in- en externe reflectie op de verhouding tussen kunst en leven, met hun pleidooi voor het recht om

de Muze ‘naar hare laatste waarheid te vragen’ en met hun adagium van ‘dienstbare schoonheid’ voortdurend literatuuropvattingen geformuleerd onder invloed van levensbeschouwing en tijdsomstandigheden en zij hebben daarbij de aspecten ‘aard’ en ‘functie’ van literatuur nooit gescheiden. In de Prismapolemiek waren zij nauwelijks geïnteresseerd. Zij zijn door Oversteegen naar een hun niet passende vraagstelling en methode gehaald en die gewelddaad heeft in hun geval tot onjuiste typeringen en een inadequate weergave van hun literatuuropvattingen geleid.

Eindnoten:

17 Harrie Kapteijns, *De Gemeenschap 1925-1941*, Utrecht, 1964.
18 Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, E 3171 B 1.
19 De *Inleiding* van Victor E. van Vriesland, *Spiegel van de Nederlandse Poëzie door alle eeuwen*, bevat voor het deel dat aan de periode 1900-1940 is gewijd (Amsterdam, 1953) de volgende alinea (blz. XIII): ‘Van enige tientallen Nederlandse en Vlaamse dichters heb ik na den laatsten oorlog besloten, geen werk op te nemen. Ik ben er mij van bewust dat enkelen van hen krachtens hun betekenis en waarde in onze letterkunde er aanspraak op hadden in deze bloemlezing voor te komen, en neem de verantwoordelijkheid voor hun afwezigheid, daar de uitgever het hierin niet met mij eens was, uitsluitend op mij zonder bereid te zijn, daarover in discussie te treden. Uitdrukkelijk wil ik hier aan toevoegen, dat ik naar beste weten heb gehandeld, maar dat het menselijkerwijze mogelijk blijft, dat ik daarbij vergissingen heb begaan; ook moet men er niet uit afleiden, dat zulks niet het geval is met de wèl opgenomenen; niet allen van hen heb ik tenslotte met onverdeeld genoegen voor dit boek aanvaardbaar geacht.’
20 Jan H. Cartens, *‘Orpheus en het Lam’, Jan Engelman en H. Marsman 1925-1940*, Utrecht, z.j. (1966).
21 *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1973-974*, Leiden, 1975, blz. 69-76.
22 Jan H. Cartens, *Jan Engelman*, verschenen in de reeks ‘Ontmoetingen’ van uitgeverij Desclée de Brouwer, hier geciteerd naar de tweede druk, 1967.
23 Jan Engelman, *Brieven aan Pieter*, verspreid opgenomen in Raam nr. 65, mei 1970.
24 Piet Calis, *Mensen van de Koningsstam*, De Gids 1959, blz. 110-141.
25 In de reeks Babel/Documenten gepubliceerd door de K.R.O. onder de titel *De Gemeenschap 1925-1941*, een weergave van een aan De Gemeenschap gewijd radioprogramma dat uitgezonden werd op 19 en 26 oktober 1976.
26 Aanwezig op het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.
27 J.J. Oversteegen, *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*, Amsterdam, 1969.
28 H.P.G. Scholten, *Ambrosia, Uw naam klinkt als een veelvoud, over literatuuropvattingen tijdens het interbellum*, gepubliceerd in *Studies voor Zaalberg*, Leiden, 1975, blz. 176-186.
29 Mededeling van Jan Engelman in *De Katholieke Jongeren, Nolens en het Fascisme*, Raam nr. 26, jaargang 1966, blz. 32.
30 J. Engelman, *Parnassus en Empyreum*, Maastricht, 1931.
31 Verzameling Engelman, Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag. Voor de registratie-nrs. van de hier geciteerde brieven: zie Hoofdstuk II, noot 47 en 49.
32 Zie noot 28.

Ten slotte

In de inleiding tot dit hoofdstuk heb ik een aantal redenen genoemd waarom ik het in deze studie opnam, en ik heb daarbij o.m. gewezen op de mogelijkheid om, door een confrontatie van mijn onderzoek met wat anderen over De Gemeenschap schreven, eigen conclusies te formuleren.

Gezien de diversiteit van de thematiek in de Gemeenschap-literatuur heb ik gemeend die confrontatie de vorm te moeten geven van een samenvattend commentaar aan het slot van elke bespreking. Ik vind dat het daarbij op het vlak van conclusies ook moet blijven en dat het heterogene karakter van de besproken publikaties geen aanleiding mag zijn tot geforceerde generalisaties.

Wel meen ik tenslotte nog eens te mogen vaststellen, dat het kritisch karakter van mijn commentaar - het herhaaldelijk aanwijzen van onjuistheden, van onvolledigheid en vertekenende overaccentuatie - veroorzaakt bleek door het feit dat men in de gegeven typering van De Gemeenschap te zeer gefixeerd was op één bepaald aspect en/of de verschijningsvorm daarvan op een bepaald moment. Als zodanig, in dat kritisch karakter, kan ik dit hoofdstuk dan ook aanbieden als een ‘laatste’ motivering voor de opzet van deze studie: een beschrijving en samenvatting te bieden van overwegende aspecten van De Gemeenschap, in hun eigenheid en in hun samenhang, en in hun met de tijdsontwikkeling en met de persoonlijke schakeringen binnen de redactie gegeven nuances.

Register

Dit register is geen personenregister op het tijdschrift De Gemeenschap, maar het bevat de namen van personen wier optreden in dit boek vermeld, beschreven en besproken wordt, hetzij door de auteur, hetzij binnen door hem behandelde bijdragen.

Aafjes, Bertus 157, 162
Achterberg, Gerrit 68, 69, 88, 157, 162, 197
Adler, Alfred 110
Aengenent, mgr. J.D.J. 81, 305
Agenor 32
Alberdingk Thijm, J.A. 31, 104
Andersen, Hans Christian 147
Anema, Seerp 152
d'Annunzio, Gabriele 149
d'Ansembourg, Graaf M. 94, 284
Ariëns, mgr. dr. Alphons 34
Asselbergs, W.J.M.A. 240
Augustinus, Aurelius 54, 55, 107, 114, 170, 191, 262

Barbey d'Aurevilly, Jules 52, 304
Barrès, Maurice 149
Barth, Karl 97, 186
Baudelaire, Charles 40, 41, 44, 52
Belloc, Hilaire 119
Benda, Julien 34
Berg, C. 100
Bergamin, José 120, 134, 145
Berge, Willem ten 207
Bernanos, Georges 23, 140
Bidault, Georges 135, 143
Binnendijk, D.A.M. 37, 67, 130, 131, 311
Bles, Dop 37
Bloem, J.C. 20, 101, 159, 224, 309
Bloy, Léon 52, 82, 272, 304
Böhm, Anton 60
Bonald, Louis G.A. vicomte de 304
Bordewijk, F. 101
Bourbon, Louis de 93, 122, 150, 155, 156, 160, 162, 164, 189, 192, 218, 222-224, 226, 228, 229, 237, 314
Boutens, P.C. 160
Braak, Menno ter 7, 23-24, 36, 37, 54, 67, 69, 80, 84, 87, 101, 131, 132, 140, 149, 153, 154, 157, 186, 197, 205, 237, 311, 313, 317
Brabander, Gerard den 157
Brandsma, Titus 81
Breton, André 22, 112, 113
Brom, G. 79, 89, 152, 216, 230, 242

Brouwer, J. 134, 145
Bruna, dr. M. 169, 170
Brunclair, Victor J. 123
Bruning, Gerard 8, 22, 44, 51, 52, 76, 112, 150, 157, 261, 293, 302-305, 311-313, 315, 316
Bruning, Henri 29, 30, 44, 68, 197, 204, 205, 207, 222
Buytendijk, F.J. 134

Calis, Piet 304
Carite, Maurice 135
Cartens, Jan H. 214-215, 223, 263, 299-303, 305, 306, 308, 309
Chesterton, G.K. 119
Claudel, Paul 22
Cocteau, Jean 36, 255, 256, 316
Colijn, H. 118, 132, 264
Conscience, Hendrik 140
Constant 166
Coolen, Antoon 47, 89, 93, 111, 122, 140, 147, 165, 224-226
Coster, Dirk 76, 79
Cremer, J.J. 79
Criton 107, 108, 150, 151, 166, 192, 259, 289
Crone, C.S. 157
Cuypers, Hubert (zie ook: Criton) 107, 150, 192

Daisne, Johan 157
Decorte, Bert 157
Dekker, Maurits 140, 141
Demedts, André 131
Desbordes, Jean 36, 316
Deurne, mr. D. van 132, 134, 166, 171, 190, 266, 283
Deutinger, Martin 138
Deyssel, Lodewijk van 149, 297

Dickens, Charles 147
Diepenbrock, Alphons 154
Does, Jhr. mr. G.W. van der 106, 107, 277
Doolaard, A. den 37, 80, 234, 300, 301
Dostojewski, F.M. 22, 52, 315
Douwes Dekker, E. (zie ook: Multatuli) 131, 132
Dubois, Pierre H. 157
Duinkerken, Anton van 8, 10, 28, 29, 37-41, 45-48, 50, 51, 53-55, 58, 59, 61, 67-70, 73, 75-82, 84-89, 91, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 103-105, 107, 108, 110, 111, 114-118, 125, 129, 130-134, 136-140, 143, 147, 148, 152-154, 160-164, 166-168, 186, 187, 189, 192-194, 196-203, 207-213, 216-218, 221-231, 237-245, 255-260, 264-267, 272, 273, 275, 278, 279, 283, 289, 293, 295, 299, 316

Eisner, Kurt 235
Engelman, Jan 8, 10, 12, 15, 16, 19, 21, 27-30, 35-37, 43-45, 51-54, 56-59, 61, 73, 75-78, 80, 83-89, 93-96, 101, 107, 111-112, 122-124, 127-130, 132, 138-140, 154, 157-160, 162, 164, 166-167, 187-188, 192, 193, 195-197, 199, 200, 202-221, 223-231, 238-245, 255-258, 261, 263, 264-268, 275, 282, 286, 287, 293-296, 299-306, 308, 309, 311-316
Erasmus, Desiderius 80, 297
Erens, Emile 55, 65, 296
Erens, Frans 65
Eyck, Charles 61
Eyck, P.N. van 53, 111

Fabricius, Jan 79
Feber, L.J.M. 171, 172, 257
Fens, Kees 269-270, 275
Fichte, Joh. 234
Fonteyne, N.E. 131
Franco, Fr. 119, 121, 135, 143-145, 192, 242, 264, 266
Franquinet, Robert 157
Freud, Sigmund 22, 36, 38, 54, 110, 113
Fumet, Stanislas 24

Geers, J. 134
Genderen Stort, R.J.W. van 315
George, Stefan 149, 160
Gerretson, F.C. 96, 265, 266
Gezelle, Guido 55
Gide, André 22, 79, 112, 120, 221
Gielen s.j., A.B.H. 41, 206, 214
Gilliams, Maurice 130, 131
Ginneken, Jac. van 21
Goering, Hermann 95
Goethe, J.W. von 135, 235
Gogh, Vincent van 52, 154

Gomperts, H.A. 157
Goris, dr. A. (zie ook: Marnix Gijsen) 84
Gorter, Herman 160
Goseling, C.M.J.F. 133, 285
Gossaert, Geerten 20, 152
Graaff, Chris de 61, 68, 73, 74, 89, 101, 197, 216, 222, 296
Greeve, pater Borromaeus de 41, 42, 206, 207
Greeve, pater Henri de 124
Greshoff, Jan 85, 86, 158
Groot, Jan de 79
Gijsen, Marnix (zie ook: dr. A. Goris) 84, 114, 210

Haighton, Alfred H. 148
Hattum, Jac. van 157, 162
Havelaar, Just 42
Heerikhuizen, F.W. van 157
Heeroma, K. 152
Hegel, Georg W.F. 44, 234
Hello, Ernest 52, 304
Helman, Albert (zie ook: Lou Lichtveld) 36, 40, 191, 216, 236, 239, 260-263, 297
Hendrix, P. 60
Herder, Joh. G. 235
Hermans, pater Hyacinth 42, 124, 207
Heugten s.j., J. van 41, 42
Heyns, P. 131
Hindemith, Paul 129
Hirschfeld, dr. M. 92
Hitler, Adolf 95, 96, 108, 135, 151, 234, 237
Hoekstra, Han G. 157
Hoffmannsthal, Hugo von 160
Hoogveld, mgr. J.H.E.J. 150
Hoornik, Ed. 157-159
Houwink, Roel 8, 16, 19, 77, 152, 194

Hugo, Victor 45
Huxley, Aldous 79
Huysmans, J.K. 40, 41

Jonas, Henri 61, 76, 214
Jong, A.M. de 37, 39, 191, 303-304
Jonge, A.A. de 281-283, 285, 286
Joosten, L.M.H. 263, 281, 282, 286-291
Josephus Jitta, A.C. 234

Kafka, F. 44, 79
Kailand, Alexander 141
Kant, Immanuel 234
Kapteijns, Harrie 292-301
Kelk, C.J. 37
Kemp, Mathias 167
Kemp, Pierre 101, 111, 122, 155, 162
Kempen, Thomas van (ook: a Kempis) 68
Kernkamp, dr. G.W. 91
Kerssemakers, Ton 51, 52, 213
Kettmann, George 148
Klomp, Hans 207, 308
Knuvelder, Gerard 7, 16, 46, 67, 91, 101, 107, 108, 150, 205, 209, 257-260, 289, 298
Knuvelder, Louis 148
Kogan, Moïssi 122, 214, 243
Kolfschoten, H.A.M.T. 133, 285
Kortenhorst, L.G. 41
Kuitenbrouwer, Henk 8, 15, 19, 40, 55, 80, 83, 84, 91, 93, 95, 192, 206-208, 215, 217, 225, 227-229, 233, 237-239, 271, 301
Kuitenbrouwer, Louis (zie ook: Albert Kuyle) 203, 204, 207, 306, 307
Kuitenbrouwers, De (de gebroeders Henk en Louis K.) 10, 84, 88, 94, 192, 206, 215, 218, 223, 224, 226, 228-232, 235, 238, 241, 242, 244, 290, 294, 314
Kun, Béla 235
Künkel, F. 110
Kuyle, Albert 10, 17, 24, 25, 30, 31, 37, 38, 41, 42, 48, 54, 58, 60, 61, 71, 73-75, 77, 78, 81, 82, 84, 89, 93, 101, 148, 187, 190, 197, 202-210, 213-220, 222-225, 227-230, 233-239, 241, 242, 245, 246, 257, 262, 263, 271, 274, 275, 289, 290, 297, 298, 302, 304-308, 314

Langendonck, Prosper van 130
Last, Jef 120, 121, 141, 236
Lautréamont, Isidore-Lucien Ducasse 112
Lawrence, D.H. 79, 221
Leeuw, Aart van der 167
Leffens, Ch. André 147-149, 151, 166, 168, 283
Lehmann, L.Th. 157, 162

Lennep, Jacob van 66
Leopold, J.H. 160
Leyendekkers, mr. O. 119-121, 133, 134, 266, 283, 285
Lichtveld, Lou (zie ook: Albert Helman) 21, 29, 36-37, 54, 55, 73, 74, 191, 204, 260-263, 304
Liebknecht, Karl 235
Lier, R. van 157
Lodewick, F. 7
Lubics-Milosz, O.W. de 152
Lutkie, Wouter 31, 82, 148
Luxemburg, Rosa 210

Maas, Willem 8, 15, 61, 208, 216
Machado, Antonio 141
Maistre, graaf Joseph Marie de 304
Malestroit, Jean de 16
Malraux, André 120
Man, Herman de 141
Mann, Thomas 153
Margites 121, 122
Maritain, Jacques 18, 19, 23, 44, 66, 135, 139, 143-145, 192, 194, 196, 202, 205, 255, 256, 261
Marja, A. 157, 168
Marsman, H. 7, 22, 26-28, 35, 37, 38, 43, 44, 51, 55, 77, 79, 87, 88, 149, 150, 157-160, 164, 186, 191, 194-197, 205, 213, 214, 217, 221, 223, 224, 237, 257, 294, 296, 299-305, 311, 315, 316
Marx, Karl 235
Mauriac, François 135, 143-145, 192
Maurras, Charles 149
Mécs, László 151
Meer de Walcheren, Pieter van der 43, 84, 165, 205, 272, 303, 304
Mercks, Justus 70, 71
Merlet, Herluf van 122
Mérode, Willem de 152, 197
Mes, Jaap 139
Meijer, Arnold 147

Michel, E. 37
Michelangelo 52
Moens, Wies 76, 148, 156, 168, 210, 213
Mok, Maurits 157
Molière 51
Moller, H.W.E. 46, 75, 207, 209, 259, 289, 300
Morriën, A. 157, 296
Müller, dr. Ludwig 96, 97
Multatuli (zie ook: E. Douwes Dekker) 131, 132, 197, 297
Mussert, A. 96, 147, 150
Mussolini, B. 38, 82, 135, 143, 148, 151, 262

Nicolas, Joep 61
Nietzsche, Fr. 43, 44, 120, 131, 132, 149, 316
Nieuwenhuis, Willem 43, 111
Nolens, mgr. W.H. 31, 41, 56-58, 70, 74, 95, 144, 188, 200, 212, 219, 263, 264, 274, 275, 302, 305-307
Nijhoff, M. 19, 20, 28, 157, 158, 164, 224, 256, 300, 301
Nypels, Charles 61, 214

Odijk, Ad.J. 167
Oever, Karel van den 19, 76, 78
Oosten, A.J.D. van 71, 73, 79, 81, 88, 89, 93, 106, 118, 140, 155, 190, 224-227
Ostaijen, Paul van 30, 44, 80, 90, 157, 316
Oversteegen, J.J. 8, 309-313, 315-318

Panhuijsen, Jos. 111
Pascal, Bl. 22, 152
P.C. 165, 166, 170, 187, 295
Perron, E. du 76, 79, 80, 84, 86, 111, 217, 221, 223, 311, 317
Petrarca, Francesco 240
Pfliegler, dr. Michael 166
Plas, Michel van der 268-271, 275, 277, 280
Pompe, W.P.J. 60, 90, 91, 97, 98, 106, 191, 192
Prados, Emilio 141
Proost, Mien 40, 42, 271
Proust, Marcel 79, 221
Pijper, Willem 43, 44, 196, 316

Querido, Is. 37, 191, 303

Rais, Gilles de 16
Rembrandt 51
Ribeiro Couto, Rui 151, 152
Rilke, Rainer Maria 130, 160, 214, 255
Rimbaud, Arthur 112
Robbers, Herman 79

Rodenbach, Albrecht 156
Rodin, Auguste 139, 314
Rogier, L.J. 273, 279, 280
Roland Holst, A. 20, 101, 122, 158, 224
Roland Holst, Henriëtte 101, 102, 154, 160, 197, 210
Romme, C.P.M. 133, 285
Ronsard, Pierre de 240
Rooy, N. de 273
Rosenberg, Alfred 106, 107
Roth, Joseph 133
Ruitenbeek, H.M. 281, 286, 287
Ruys de Beerenbrouck, jhr. Ch.J.M. 31, 264

Sante, R.K. van 82
Sassen, Ad 84, 234-236
Schagen, J.C. van 34, 35, 42, 186
Schaik, ir. St. van 105, 106
Scheers, Frits 155
Schlichting, Th.H. 54, 109, 110, 117 118
Schlimme, Georg 169
Schnitzler, Arthur 255
Schreiner, Gerth 141
Schreurs, Jacques 81, 89, 101, 207
Severen, Joris van 147, 150
Severijnen, A.G.W. 98, 106, 117, 142, 188, 266, 282-283, 285
Shakespeare 51, 296
Slauerhoff, J.J. 122, 124, 159, 243
Sluyters, Jan 129
Smit, Gabriël 67, 79, 234, 240
Smit, W.A.P. 78, 79
Spinoza 55
Steen, Eric van der 157, 190, 296
Stolte, Jac. 59, 70, 81, 275
Streuvels, Stijn 147
Stuiveling, G. 7, 8, 296
Sturzo, Luigi 135, 143

Tagore, Rabindranath 300

Thomas van Aquino 107, 170
Thorbecke, J.R. 133
Thurlings, J.M.G. 272, 273, 277-280
Trakl, Georg 160, 214
Tzara, Tristan 112

Unamuno, Miguel de 37, 261, 262

Valéry, Paul 160
Valkenhoff, Pierre van 167, 168
Vasalis, M. 157, 159
Vercammen, Jan 114, 140, 156
Verhoeven, Bernard 20
Verknocke, Ferdinand 148
Verlaine, Paul 20, 40, 44, 240, 316
Verweij, Albert 55, 160
Vestdijk, Simon 111, 295, 297
Villiers 52
Villon, François 240, 296
Visser, Ab 168
Vlemminx, Paul 157, 222, 224
Vondel, Joost van den 47, 104, 138, 158, 197, 278
Voorhoeve, Ernest 147
Vooys, C.G.N. de 7, 8, 296
Vos, C. 21, 61, 73, 165, 204, 208, 225-227, 257
Vries, Hendrik de 141
Vriesland, Victor E. van 296, 298

Walschap, Gerard 160-162
Welie, Anton van 42, 207
Wely o.p., Jos van 152
Werumeus Buning, J.W.F. 224
Wessem, Constant van 37
Weyts, St. 131
Whitman, Walt 300
Wichmann, Erich 37, 76, 159
Wilde, Oscar 79
Wilhelmina, koningin 189
Woestijne, Karel van de 130, 160, 207
Wijdeveld, Gerard 55-58, 275, 305-309
Wijnbergen, A.J.M.J. baron van 31, 41, 42, 144, 207
Wijnkoop, David 235

Yeats, W.B. 160

Zola, Emile 40, 41

***Stellingen behorend bij Harry Scholten*,**
Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap

1 De opvatting dat De Gemeenschap, in reactie op het tijdschrift Roeping, ‘een meer autonome esthetica’ voorstond (Jan H. Cartens, ‘*Orpheus en het Lam*’, p. 14), en dat het blad een podium vormde van schrijvers die ‘de kunstkritiek weer van het ethische naar het esthetische terrein verlegden’ (L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940*, p. 366), is onjuist.
2 De mate waarin De Gemeenschap als forum van oppositie is opgetreden tegen het zogeheten ‘rijke Roomsche Leven’ in de jaren '20 en '30, wordt in literatuur over verschijningsvormen van het rooms-katholicisme in Nederland tijdens het interbellum (L.J. Rogier, *Katholieke herleving*, p. 540-633, J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil*, p. 104-115) overschat.
3 Ten onrechte wordt in een aantal typeringen van De Gemeenschap (L.J. Rogier, *Katholieke herleving*, p. 540-633, en *Herdenken en herzien*, p. 132-145, J.M.G. Thurlings, *De wankele zuil*, p. 104-115, H.M. Ruitenbeek, *Het ontstaan van de Partij van de Arbeid*, p. 69-82) gesuggereerd, dat De Gemeenschap kritisch heeft gestaan tegenover het beginsel van een politiek optreden der rooms-katholieken in Nederland binnen een eigen partij-formatie.
4 Het optreden van De Nieuwe Gemeenschap als een tijdschrift dat ‘een sterke anti-democratische houding’ demonstreerde (L.M.H. Joosten, *Katholieken en fascisme in Nederland 1920-1940*, p. 236) dient eerder gezien te worden als een extreme uitwerking ván dan als een contrast mét de opvattingen die De Gemeenschap in politicis geformuleerd heeft.

5 In zijn dissertatie *Vorm of vent* heeft J.J. Oversteegen, bij de beantwoording van de centrale vraagstelling: 'Hoe dachten de Nederlandse schrijvers tussen 1916 en 1940 zèlf over de vraag: wat is literatuur?' (p. 3), een te grote rol toebedeeld aan de gelijknamige Prismapolemiek.

6 Voor analyses en interpretaties met betrekking tot de Nederlandse letterkunde van het interbellum is de totstandkoming van zowel een deze periode betreffende literatuurgeschiedenis als van geannoteerde tekstuitgaven, zeer gewenst.

7 De poging, door het tijdschrift Merlyn (1962-1966) ondernomen, tot een 'adekwate kritische reaktie' op de poëziebeweging der Vijftigers (J.J. Oversteegen in: *Literair lustrum II*, p. 90), dient als niet geslaagd te worden beschouwd.

8 Voor het onderzoek naar karakteristieke trekken in de Nederlandse poëzie van na de tweede wereldoorlog tot 1960 en voor een situering van die poëzie in een ruimer historisch kader, biedt het essayistisch werk van Paul Rodenko belangrijke uitgangspunten.

9 Het samengaan van het uitgangspunt der fictionaliteit van literaire teksten met een ergocentrische benadering ervan, heeft in de Nederlandse literatuurkritiek van de laatste decennia tot nadelige effecten geleid.

10 Het accentueren in zogenaamd literatuuronderwijs van zogenaamde literatuur van maatschappelijke relevantie, bevordert de totstandkoming van een zogenaamd maatschappelijk bewustzijn.

Quelques aspects de la revue De Gemeenschap
Résumé

Tant la critique littéraire contemporaine que les études ultérieures ont voué un grand intérêt à la revue littéraire De Gemeenschap (1925-1941) et dans les panoramas et les manuels de l'histoire de la littérature (entre autres ceux de Knuvelder et de De Vooys/Stuiveling) on s'y réfère comme étant ‘la revue la plus importante’ dans la littérature catholique de l'entre-deux-guerres. Ce qui est curieux, c'est que cet intérêt et ce jugement positif n'ont amené jusqu'à présent aucune attention autre que succincte et globale pour la question de savoir *ce qui* a principalement déterminé l'identité de la revue. Cette étude veut contribuer à répondre à cette question et aussi le dessein en est-il de donner une description des principaux aspects de cette revue pendant son histoire de presque dix-sept années.

Les trois côtés les plus typiques de De Gemeenschap paraissent être: 1) son *caractère littéraire*, et notamment ses conceptions de la nature et de la fonction de la littérature, 2) son *orientation philosophique* et 3) son *engagement politico-social*. Aussi la problématique la plus constante de la revue - interne aussi bien qu'externe - en est-elle une qui rassemble ces trois aspects: la question de la relation entre ‘l'art’ et ‘la vie’. Dans ce domaine De Gemeenschap montre beaucoup ‘d'esprit communautaire’, mais il s'y développe aussi des nuances et des oppositions. Tous les interessés font la part de la ‘primauté’ de la philosophie et souscrivent l'adage de la ‘beauté serviable’, mais à l'intérieur de ce principe se développent au cours des années de nettes variantes chez les personnages les plus représentatifs de la revue: d'un côté Jan Engelman (1925-1930, 1934-1941) qui accentue le caractère individuel de l'art, de l'autre côté Albert Kuyle (1925-1933; après avoir quitté la revue, il fonde De Nieuwe Gemeenschap: 1934-1936), qui va concrétiser la serviabilité de l'art dans l'accord avec les ‘principes populistes et catholiques’, tandis que Anton van Duinkerken (1929-1941) occupe une position médiaire par rapport aux deux variantes. Des changements dans la composition de la rédaction semblent être liés à ces différentes accentuations en matière de la discussion sur ‘l'art et la vie’ et semblent déterminer dans une certaine mesure la manifestation des aspects examinés dans cette étude. A l'intérieur de la

subdivision en périodes que l'on peut ainsi discerner dans l'histoire de De Gemeenschap, il se fait sentir en outre l'influence des événements de cette époque sur les aspects mentionnés: le malaise économique au début des années trente, les mouvements totalitaires du fascisme et du nationalsocialisme, la menace de la deuxième guerre mondiale.

En résumé, on peut brosser le tableau suivant quant aux aspects traités dans cette étude: la primauté de l'aspect philosophique s'est maintenu pendant toute l'histoire de la revue. En toute unanimité on accentue cette primauté dans la première période jusqu'à 1931. Cela se fait notamment lorsqu'on réfléchit sur la relation entre 'l'art' et 'la vie'. Alors, on met en avant - surtout en confrontant ses propres conceptions avec celles des auteurs d'opinion divergente - la serviabilité finale de l'art à des 'intérêts supérieurs', lesquels sont situés à l'intérieur des valeurs de la foi catholique. Dans la confession de la conception de la 'beauté serviable', se lit en filigrane pendant cette période l'idée que l'on considère l'activité artistique comme une valeur particulière et que cette opinion implique la possibilité d'exigences spéciales pour l'oeuvre artistique. On insiste sur cette dernière idée surtout en s'adressant aux coreligionnaires, notamment ceux de la revue Roeping. Dans ce domaine règne également un esprit d'unité, mais c'est bien Jan Engelman qui met le plus souvent et le plus fortement l'accent sur le caractère propre de la création artistique et de l'art et c'est bien son plaidoyer qui mène très incidentellement et en sauvegardant toute amitié à quelques réserves à l'égard des opinions d'Albert Kuyle et d'Anton van Duinkerken.

Dans la période de 1931 à 1934 De Gemeenschap devient plus une revue engagée et cela mène à de divers glissements d'accent dans la manifestation, la hiérarchie et la relation mutuelle des aspects examinés. La primauté de la philosophie subit un raidissement dogmatique. L'engagement politico-social se met plus en avant. A côté de l'élément religieux on met l'emphase sur le social en tant que fondement jugé indispensable de l'activité artistique. La plus forte accentuation des préceptes de l'Eglise et du fond social sur lesquels l'oeuvre artistique doit être construite excerce son influence pendant cette période sur les contributions tant dans le domaine de la critique littéraire que dans celui de la poésie et de la prose narrative et ceci se fait d'une plus forte liaison aux valeurs sanctionnées par l'Eglise et à la thématique politico-sociale. L'attention assez constante dans la période précédente pour le caractère spécifique de l'art et de l'activité artistique est reléguée au dernier plan.

On peut caractériser le plus clairement la dernière période de De Gemeenschap - à partir de 1934 jusqu'à la fin, septembre 1941 - en la faisant contraster dans les aspects examinés avec De Nieuwe Gemeenschap. Dans cette dernière revue les aspects philosophique et politico-social se lient, tout en ayant des conséquences de plus en plus graves, jusqu'à

devenir des ‘principes populistes et catholiques’ en tant que ‘nouvelle norme’ qui s'applique également à la critique littéraire. A toute la pusillanimité de la primauté philosophique raidie s'ajoute l'esprit borné d'un principe raciste, on met au premier rang la serviabilité à la ‘révolution de droite’ et on n'a pour la littérature et la critique littéraire en dehors de cette fonctionnalité catégorique qu'une attention dédaigneuse.

Mais par contre, dans De Gemeenschap on met pendant ce temps là l'accent sur les valeurs artistiques. L'aspect de la critique littéraire se lie à celui de la philosophie et dans les deux domaines on prend de la distance envers les pratiques totalitaires de cette période. Et à mesure que la réalité politico-sociale s'assombrit, on accentue de plus en plus fortement la possibilité d'une perspective ‘extratemporaire’, à l'aide de laquelle on pourrait voir au-delà du désastre de l'époque. (vertaling: L.H. Gillet)